
3 1761 04014 5310

Povolání Přemysla k vládě.

ska v kapli znojemské. Srv. str. 429.)

NIEDERLE: SLOVANSKÉ STAROŽITNOSTI.

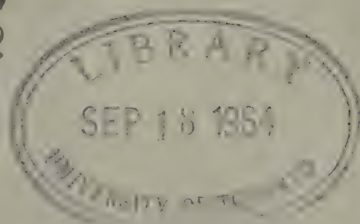
L. NIEDERLE:

ŽIVOT STARÝCH SLOVANŮ.

DÍLU I. SVAZEK 2.

V PRAZE.
NÁKLADEM BURSÍKA & KOHOUTA,
KNIHKUPCŮ ČESKÉ UNIVERSITY A ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ.
1913.

TISKEM ALOISA WIESNERA V PRAZE,
KNIHTISKAŘE ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA PRO VĚDY, SLOVESNOST
A UMĚNÍ A C. K. ČESKÉ VYSOKÉ ŠKOLY TECHNICKÉ V PRAZE.

PŘEDMLUVA.

Mám za svou povinnost při tisku tohoto svazku poděkovati I. třídě České Akademie pro vědy, slovesnost a umění za podporu poskytnutou mi z Hlávkova nadání na potřebné illustrace a dále archaeologické komissi téže Akademie a Národopisnému Museu za laskavé zapůjčení řady štočků. Pan kollega prof. J. Hanuš vypomohl mi opětně a laskavě při korrektuře, pp. prof. J. Janko, kustos Č. Chvojka a v. rada K. Buchtela při revisi některých speciálních otázek.

V Praze, v březnu 1913.

L. Niederle.

Další zkratky citovaných děl a časopisů.

Almgren O. Studien	Studien über nordeurop. Fibelformen der ersten nachchristl. Jahrhunderte. Stockholm 1897.
Bauernhaus Öst. Ung.	Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn und seinen Grenzgebieten. Herausgeg. vom öst. Ing.- und Architekten-Verein. Wien 1906.
Bielenstein A. Holzbauten	Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. I. Petersburg 1907.
Bobrinskij A. Кург. у Смѣлы	Курганы и случ. находки близъ м. Смѣлы. Petrohrad I. 1887, II. 1894, III.
Cvijić J. Проблеми	Проблеми антропогеорграфски Балканскога полуострва Етн. Зборник. срп. Акад. IV. (Bělehrad 1902.)
Červinka J. Kultura	Kultura polí popelnicových na Moravě. Brno 1911.
Hacksilberfunde	Hervorragende Kunst- und Alterthums-Gegenstände des märkischen Provinzial-Museums in Berlin. Herausgeg. von der Direction des Museums. Heft I. Die Hacksilberfunde. Berlin 1896.
Charuzin A. Матеріалы	Матеріалы по исторіи развитія славянскихъ жилищъ. Живая Старина 1902. I. 1 sl. III—IV. 259 sl. (vyšlo též o sobě v Petrohradě 1903).

Charuzin N. Очеркъ	Очеркъ исторіи развитія жилища у Финновъ (Moskva 1895. Изъ XXIV и XXV. кн. Этн. Обозрѣнія).
Charuzin N. Исторія	Исторія развитія жилища у кочевыхъ и полукочевыхъ тюркскихъ и монгольскихъ народностей Россіи. (Moskva 1896).
Chvojka Č: Поля погреб.	Поля погребеній въ среднемъ Приднѣпровьѣ. Petr. 1901. (Sep. otisk ze Зап. арх. общ. Петерб. XII. 1—2, 172 sl.).
Jacob G. Handelsartikel	Welche Handelsartikel bezogen die Araber des Mittelalters aus den nordisch-baltischen Ländern? Berlin 1891.
Jacob G. Waaren	Die Waaren beim arabisch-nordischen Verkehr im Mittelalter. Berlin 1891.
Jacob G. Handel	Der nordisch-baltische Handel der Araber im Mittelalter. Leipzig 1887.
Jahrbuch ZK.	Jahrbuch der Zentral-Kommission für Erhaltung der Denkmäler in Wien. I (1903) sl.
Jahrbuch f. Altert.	Jahrbuch für Altertumskunde. Wien I. (1897) sl.
Janko J. Pravěk	O pravěku slovanském. Praha 1912.
Karłowicz J. Chata	Chata polska. Warszawa 1884. (Odb. z Pam. fiz. IV.).
Kondakov N.—Tolstoj J. Древн.	Русскія древности въ памятникахъ искусства. I—V. Petrohrad (1890—1897). Cituji hlavně V. díl s podtitulem: ,,Курганныя древности и клады домонгольскаго періода.«
Kondakov Клады	Русскіе клады. Изслѣдованіе древностей великокняж. періода. I. Petr. 1896.

Kondakov Изобр.	Изображенія русской княжеской семьи въ миніатюрахъ XI. вѣка. Petrohrad 1906.
Kondakov Макед.	Македонія. Арх. путешествіе. Petrohr. 1909.
Kostomarov Очеркъ	Очеркъ домашней жизни великорусскаго народа въ XVI. и XVII. ст. M. 1887³.
MAG.	Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. I až XLII 1870—1912.
Malewski B. Proba	Proba charakterystyki ubiorów ludowych. Wisla XVIII 285.
Matzenauer A. Cizí slova	Cizí slova ve slovanských řečech. Brno 1870.
Meitzen Siedelung	Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen etc. (I. oddělení díla „Wanderungen, Anbau und Agrarrecht der Völker Europas nördlich der Alpen". Berlin 1895.
Meringer R. Bosn. Haus	Das volkstümliche Haus in Bosnien und Herzegowina. (Wiss. Mitth. aus Bosnien und Herz. VII., též separátně, ve Vídni 1900).
Meringer R. Stellung	Die Stellung des bosn. Hauses und Etymologien zum Hausrat. Sitzber. Akad. Wien. Phil. hist. Klasse CXLIV (Wien 1901).
Meringer R. Wörter	Wörter und Sachen. Idg. Forsch. XVI. 101 sl., XVII. 100, XVIII. 204, XIX. 401, XXI. 277.
Mitth. C. C.	Mittheilungen der Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Denkmäler. Wien.
Moklowski Kaz. Sztuka	Sztuka ludowa w Polsce. Lwów 1903.
Murko M. Haus I.—II.	Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslawen. Sep. Abdr. aus dem XXXV. und

	XXXVI. Band der MAG in Wien. (Wien 1906.) I. Vztahuje se na strany prvního, II. druhého ročníku.
Nachr.	Nachrichten über deutsche Altertumsfunde. Berlin.
Нас. (срп. зем.)	Насеља српских земаља. I—VII. Bělehrad 1902—1911. (Срп. Этн. Зб. IV—XV.)
Nejedlý Zd. Český dům	Český dům. V Č. Lidu VII. 4, 181, 366, 449, VIII. 204, 311, 396.
Puszet L. Studya	Studya nad polskiem ŀudownictwem drewnianem. I. Chata. Krakov 1903 (XXXV. Rozpr. Wydz. filol. Akad.).
Rhamm K. Wohnhaus	Ethn. Beiträge zur germ. sl. Altertumskunde. II. 1. Das altslawische Wohnhaus (Brunšvík 1910).
Reinecke P. Studien	Studien über Denkmäler des frühen Mittelalters (Mitth. anthr. Ges. Wien XXIX. 1899.)
Riegl Al. Kunstindustrie	Die spätrömische Kunstindustrie nach den Funden in Österreich-Ungarn. I. Wien 1901.
Spicyn A. Рад. кург.	Радимичскіе курганы. Petrohrad 1896. (Зап. арх. VIII.)
Spicyn A. Влад. кург.	Владимірскіе курганы. Изв. арх. комм. č. XV. (1905) 84.
Spicyn A. Древн. Оки	Древности бассейновъ рѣкъ Оки и Камы. Матер. по арх. Россіи Nr. 25. I. (Petrohrad 1901).
Spicyn A. Древн. Кам. Чуди	Древности Камской Чуди по коллекціи Теплоуховыхъ. Мат. по арх. Россіи Имп. арх. комм. Nr. 26 (Petrohrad 1902).
Stasov V. Мин.	Миніатюры нѣкоторыхъ рукописей византійскихъ, болгарскихъ, русскихъ, джагатайскихъ и персидскихъ. Petr. 1902.

Stefani K. Wohnbau — Der älteste deutsche Wohnbau und seine Einrichtung. I—II. Leipzig 1902—1903.

Strekalov S. Рус. одежды — Русскія историческія одежды отъ X. до XIII. вѣка. Petr. 1877.

Šmid W. Altslov. Gräber. — Altslovenische Gräber Krains. (Landesmuseum Rudolfinum in Laibach. Bericht für das Jahr 1907. Laibach 1908.)

N. Tichov Болг. домъ — Матеріалы для исторіи развитія слав. жилища. Болгарскій домъ и относящіяся къ нему постройки по даннымъ языка и нар. пѣсенъ. Kazaň 1891.

Tischler O. Gräberfelder — Ostpreußische Gräberfelder I–III. (Schriften der phys. ökon. Ges. Königsberg XIX. 1878.)

Tischler-Kemke Altertümer — Ostpreußische Altertümer aus der Zeit der großen Gräberfelder nach Christi Geburt von Otto Tischler, herausgeg. von H. Kemke. Königsberg 1902.

Uvarov A. Жилище — Жилище. Сборникъ мелкихъ трудовъ (Moskva 1910). I. 352 (původně v Древности Моск. арх. Общ. II. 17).

Weigel M. Bildwerke — Bilwerke aus altslawischer Zeit (Archiv f. Anthr. XIX. 41).

Zabělin J. Дом. бытъ — Домашный бытъ русскаго народа въ XVI. и XVII. вѣкахъ. I[3] I. Moskva 1895.

Zs. Ethnol. — Zeitschrift für Ethnologie. Berlin.

KAPITOLA IV.

ODĚV A VÝZDOBA TĚLA.

I. Látky oděvní. (Domácí výroba a cizí importy.) — II. Oděv. — Úvod. — Jednotlivé části šatu mužského a ženského. — Obuv. — Účes a pokrývka hlavy. — Úprava šatu. — Oděv knížecí. — III. Šperky. — Sponka a jehlice. — Přezka, záponka. — Diadém. — Záušnice a náušnice. — Nákrčníky (kolliery se závěskami a hřivny). — Náramky. — Prsteny. — Závěr.

I. LÁTKY.

V době, kdy žili nerozděleni, nechodili ani Indoevropané nazí,[1]) tím méně ovšem Slované, pokud jsme u nich sto pravěkou kulturu sledovati. Výraz *nagъ*, odlišující nahého od oblečeného, je prastarý a všeslovanský [2]) a rovněž máme řadu prastarých názvů i pro látky (tkáň, plátno, sukno) i pro jednotlivé části oděvu: roucho, ručník, rubáš, gatě, nohavice, onuce, opánky, obuv, plášť, sukně, kožich, pás atd., jak dále podrobněji uvidíme. Nicméně musíme předpokládati, že oděv staroslovanský byl dlouho jednoduchý a prostý, zejména oděv lidu, jenž žil opodál obchodních cest, anebo neměl toho majetku, aby si mohl od obchodníků, projíždějících od tisíciletí střední Evropu, kupovati tovary jižní a orientální, ať to byly šperky, ať nové drahé látky, nebo konečně i celé, hotové části cizokrajných krojů. Tuto jednoduchost a prostotu domácího kroje slovanského nesla s sebou nutně i domácí výroba

[1]) Srv. *Schrader* Reallex. 431 s. v. Kleidung, *Hirt* Indogerm. 363, 687. Běží tu hlavně o rovnice kmene *ves* (vásanam — ἑανός, εἷμα — vestis — wasti, wasjan — šat, a *jāsta* — *júosta* — ζωστήρ, ζῶμα, — *pojasъ*.

[2]) *Miklosich* EW. 211. S prasl. *nagъ* srv. lit. *nogas, nougas*, lot. *nōks*, got. *naquaths*, sthn. *nacchod*, lat. *nudus* z **nogwedos*, stir. *nocht*, ř. γυμνός, sti. *nagnás* (*Hirt* l. c., *Schrader* l. c.). Srv. také všesl. termin *bosъ*, arm. *bok*, lit. *bãsas*, sthn. *bar*.

látky, která byla dosti pracná, obtížná a při tom přirozeně nedokonalá, jak v technice, tak i ve výzdobě.

Teprve od doby Kristova narození nastal obrat. Od doby římské až do konce doby pohanské změnil se v celé střední Evropě častěji vkus, což mělo vliv nejen na ráz šperků, ale i na celý oděv, a na konci doby pohanské působením vlivů cizích, hlavně řeckořímských a orientálních, zpestřil se kroj a jeho výzdoba i ve střední a severní Evropě ve značné míře. Do nové křesťanské éry vstoupili proto i Slované, abych tak řekl, s dosti bohatou garderobou, na jisto mnohem bohatší a ozdobnější, než bylo v době jejich společného života. Ale ovšem v této garderobě bylo již mnoho cizího, zejména v svobodnějších a bohatších třídách, jak poznáme dalším podrobným rozborem.

Dříve než přejdeme k popisu celku i jednotlivých částí slovanského oděvu z této doby, je záhodno, abychom si všimli materiálu, totiž l á t e k, z nichž byly šaty hotoveny. Jakým způsobem se jednotlivé látky doma připravovaly ze surovin, bude předmětem pozdějšího líčení v kap. VIII., věnované zaměstnáním domácím, speciálně tkalcovství. Zde se omezím jen na přehled látek hotových, pokud jich bylo užíváno k oděvům.

První a základní látkou pro oděv byla všude a vždy stažená a přiměřeně upravená kůže zabitého zvířete. To vidíme v celé praehistorii i v celém životě jiných primitivních národů, a tato základní přirozená látka udržela svůj význam i do pozdějších dob všude tam, kde příroda vyžadovala oděvu teplého, chladu vzdorujícího, tedy také v končinách střední a severní Evropy. Drsné klima slovanské oblasti, o němž jsme již výše pojednali (str. 46), vyžadovalo vskutku po větší část roku oděvu teplého a tím v době, kdy Slované ještě neznali hotoviti sukna a plsti,[1]) mohly býti jen vydělané, měkké a teplé kožešiny. Proto také vidíme kožešiny u nich i v pozdějších dobách stále ve veliké oblibě, ba setkáváme se v zemích slovanských přímo s velkou výrobou, nejen pro domácí potřebu, nýbrž i pro vývoz na jih, kde je cenili pro užitek i pro ozdobu. O kožešinách, které produkovaly slovanské země a kam

---

[1]) Kosmas dobře praví, třebas jen theoreticky, že se Čechové nejdříve odívali v kůže divokých zvířat a ovcí (I. 3). O kožešinových oděvech severoevropských národů (Britannů, Germánů, Getů, Thráků atd.) máme několik povšechných starých zpráv. Srv. *Schrader* Reallex. 614.

které byly rozváženy, pojednáme podrobně také později, v stati o obchodu slovanském. Zde stačí připomenouti, že k celkovým kusům oděvu, zejména k hotovení svrchních pokrývek hodily se přirozeně především zvířata větší, z domácích hlavně beran, z divokých medvěd a vlk.[1]) Nejvíce se však připomínají v pramenech kožešiny dravců menších,[2]) zejména kuna, sobol, hranostaj, liška a vydra, dále z hlodavců bobr a veverka,[3]) jejichž kožešiny se zase výborně hodily k podšívkám, k obrubám, na pokrývku hlavy, nebo které dovední krejčí italští a byzantští dovedli sešívati v roucha rozměrnější. Už sám přechod názvu pro veverku a kunu ze slovanštiny do latiny (*viverra*) a řečtiny (ὁ καυνάκης nebo ἡ καυνάκη) dosvědčuje tento obchod a starobylý styk Slovanů s jihem Evropy.[4]) To jsou hlavní kožešiny exportní; místy nabyly pro obchod takové důležitosti, že se staly kusy kuniny, veverčiny, soboliny přímo jednotkou platební v obchodu směnném anebo při vybírání daní. Tak víme, že v IX.—XII. století platili ruští kmenové cizím nebo domácím svým knížatům z každého domu

---

[1]) Na lovy medvědů v Pomořansku svědčí poznámka Herbordova II. 41 (srv. ŽS. I. 173), a gen. Brandenburg našel v přiladožských mohylách častěji zbytky medvědích tlap, nejspíše z kožešin, kterými se přikrývali (Труды арх. с. VII. Jaroslav I. 10).

[2]) Že se z Čech vyvážely bobří a kožešiny vůbec, dosvědčuje nám Ibráhím ibn Ja'kúb (ed. *Westberg* 53, Rozen 49), o Polsku témuž nasvědčují slova Dlugošova o kožešinách jimiž Polsko oplývalo (ed. *Przezdiecki* I. 56: silvestrium quoque animalium mardurum, castorum, ermellinorum et vulpium, quibus Polonorum regio pro ea tempestate ferax fuit; pelles sub certo numero pro tributo conferebant). Týž dí o Rusku, že je plné lesů a „plena sebelliorum, mardurum et aliarum nobilium pellium de animalibus," a že lidé těmito kožemi „ditissime vestiuntur" (l. c. 26). Že z Rusi na jih, hlavně do Orientu vyváželi kože lišek černých i rudých, vyder, hranostajů, sobolů černých a kun, dosvědčuje ibn Rosteh, Chordádbih, Balchí, Chaukal (*Harkavi* Сказ. 49, 221, 251, 263, 264, 276), Kardízí (ed. *Bartold* 123), ibn Fakíh (*Jacob* Handelsartikel 27, 31, 46), Makdesí, ibn al Baitár (tamže 28), Kazvíní (tamže 33), Demírí (tamže 28, 40) a jiní, rovněž jako Letopis kijevský k r. 969 (Lavr.[3] 66). Obchod tento byl téměř výhradně v rukou Orientálců. Srv. o tom dále u *Jacoba* Handel 129, Handelsartikel 4, 19 sl. (zde nejvíce). Němci také z Pruska rádi kupovali kunní kožešiny (Adam Brem. IV. 18). Lepšími kožešinami lemovali šat už Budinové doby Herodotovy (Her. IV. 109).

[3]) O všeslovanském rázu jmen viz ŽS. I. 44—45.

[4]) Srv. mé SS. II. 165 a *Bernekera* EW. 644. Podle Vasmera přešlo i *viverra* k Římanům řeckým prostředím.

po jedné kůži kuní nebo veverčí,[1]) a že i jinak se platilo kunami.[2]) Míti ve skladišti zásobu těchto kožešin, značilo proto míti bohatství. V pokladnicích knížat nebo měst ležely zásoby kunin a bílých veveřic,[3]) a když knížata ruská rozdávala buď své družině a lidu, nebo cizím suverénům dary, byly mezi nimi opět a hlavně kožešiny, zejména vzácná sobolina a bobrovina, černá liška nebo hermelín.[4]) Jak jich bylo upotřebováno na oděv ve způsobě podšívky nebo obruby, což se stalo přímo typickým pro slovanský úbor,[5]) poznáme dále. Staří koželuzi a kožešníci připomínají se v pramenech od XI. století.[6])

Vedle úpravy kožešin vznikla však brzy i domácí výroba látek pletených a tkaných, na primitivním, svisle stojícím stavu buď z vláken lněných, nebo konopných, nebo vlněných. *Plátno,*

---

[1]) Zprvu brali Chazaři od Polanů, Sěverjanů a Vjatičů po veverce, potom Varjazi od Drevljanů po černé kuně, a také Olze platili Drevljané kožešiny (Letopis lavr.[3] 18, 23, 57). Srv. i Slovo o pluku Igorovu ed. *Erben* 6. Podobně bylo i v Polsku (Dlugoš ed. *Przezdziecki* I. 56), u Slovanů ve Francku (*Erben* Reg. I. 126: *kozzos reddunt*), ve Slezsku ještě ve XIII. stol. v okolí Lehnice (*Tzschoppe* und *Stenzel* Urkundensammlung zur Geschichte der Städte in Schlesien etc. Hamb. 1832, 35) i u Srbochorvatů (*marturina*), o čemž srv. *Vj. Klaič* v Radu sv. 157 (1904) a *Jireček* Gesch. der Serben I. 151. Analogie známe u Uraloaltajců, Burtasů (srv. *Jacob* Handel 131, Handelsartikel 35, 42).

[2]) Srv. *J. Kaufman* Зап. нумизм. отд. арх. общ. II. 1—2, str. 2. (Petr. 1910).

[3]) Letopis k r. 1068 (lavr.[3] 167): »дворъ жь княжь разграбиша, бещисленое множьство злата и сребра, кунами и бѣлью«.

[4]) Tak čteme v letopise o Igorovi k r. 945, o Olze k r. 955, a Svatopluk, když počal kněžiti, rozdával oděvy kožešinové a kůže kuní (Let. k r. 1115). Také český Oldřich a polský kníže posílají Lotharovi r. 1135: „pelles griseas atque mardellinas cum variis auri et argenti et pretiosarum rerum muneribus tanta afferebant copia." (Ann. Pegavienses k r. 1135, *Pertz* MGH. SS. XVI. 257). Srv. dále *Zíbrt* (Děj. kroje 36).

[5]) *Zíbrt* Děj. kroje 35—36.

[6]) Srv. v listině litoměřické z r. 1057: sutores, pellifices albi et nigri (*Friedrich* Codex dipl. I. 56), v podvržené listině Břetislavově z r. 1046: sutores mardurinarum pellium . . . (tamže I. 360), v podvrž. listině vyšehradské z r. 1088: Mezica koselug (tamže I. 384). Obě listiny pocházejí z XII. stol., ale vztahují se na kulturní poměry v století XI. Srv. i u Kosmy (Fontes II. 11): sutores pellium diversarum et coriorum. Sutor albus a sutor nigrus značil kožešníka a ševce (*H. Jireček* Slov. právo II. 50, *Zíbrt* Děj. kroje 37). Srv. i *Friedrich* Codex. I. 364. Jinak dokladů z XII. stol. už neuvádím (Srv. *Friedrich* s. v. pellifex, sutor).

sukno, tkáň jsou už staré pojmy a výrazy všeslovanské,[1]) a také *vlna*.[2]) Len je prastará, indoevropská kulturní rostlina [3]) a konopí bylo také velmi časně přijato Slovany z kultury iránské, kde bylo sice původně upotřebováno jakožto prostředek opojný a omamující (srv. výše str. 137), ale kde bylo jistě časně známo, že se tkáň jeho hodí dobře i k hotovení látek. Mámeť ze starověku zprávu, a sice z doby Herodotovy, tedy z V. stol. před Kr., že si Thrákové hotovili oděv z konopí,[4]) a konopná semena našla se v území pravděpodobně západoslovanském v hrobech z doby před Kr.[5])

---

[1]) *Tkáň, tkanina*, csl. тъканица, тъканиѥ — textura, textum (*Miklosich* Lex. pal. 1016, EW. 367, *Budilovič* Слав. II. 1, 63) od koř. *tъk-, tъkati*; *sukno*, csl. сукно od koř. *sъk-*, č. *soukati* (*Miklosich* EW. 333, *Budilovič* 64). V staré slovanštině na původní význam pletení poukazuje etymologicky i slovo *sraka* — vestis, tunica (*Meringer* Idg. F. XVII. 158, *Janko* Národ. Věstník 1907, 174). Srv. ř. ἕρκος — pletená ohrada, síť a lat. *sarcina* — svazek, *sarcio*. Výraz plátno, csl. платьно, платѣнъ z prasl. **poltъ, poltьno* (*Miklosich* EW. 256, *Budilovič* l. c. 63) souvisí s významem *poltiti* (srv. něm. *falten*) a značí vlastně to, co možno skládati. Slovo to přejali Germáni v podobě **palt, plat* — záplata, plátěný kus a rovněž na východě Finnové (*palttina*). Srv. *Janko* Pravěk 121. Jedna listina z r. 1150 uvádějící různé dávky, které platili tehdy Slované ve Francku usazení, připomíná mezi jiným několikráte libry lnu s plátnem: „librae lini cum phalta", „libram lini et duas phaltenas", „lodices lini et dimidium pannum", „plenam libram lini et I phaltam . . . et qui supersunt debent singuli tantum lini quantum sufficiat ad pannum et dimidiam phaltenam, Sclaui quorum quisque ad duas camisiales linum dat et I paltenam," atd. (*Erben* Reg. I. 126). *Phalta* (*phaltena, paltena*) značilo kus plátna v řeči Slovanů bamberských (*Du Cange* Gloss. s. v.: „unusquisque solvit sindonem unam, quae vulgo dicitur phalta." *Sindones* — linteamina in quibus recipiebant panes qui a fidelibus ad divinum sacrificium offerebantur). K historii sukna u Slovanů ruských srv. *Savvajtov* Опис. 135—139, k čemuž srv. další doklady u *Sreznëvského* Мат. III. 615, počínajíc XII. stol. (srv. v listině novgorodského knížete Vsevoloda z r. 1136 сукно Ипьское). Plátno — платьно doloženo je už v Nestorově Žití Feodosija pečerského 19 (платьна дѣлая), u Theofilakta bolgarského (лняно нѣчто, полотно). Srv. *Sreznëvskij* Мат. III. 956, 1138.

[2]) Stsl. *vlъna*, pr. *vilnis*, lit.-lot. *vilna*, got. *vulla*, lat. *lana*, sti. *urnā* z *varnā* (Srv. *Miklosich* EW. 380).

[3]) Na starobylost lnu poukazuje zejména shodný název jeho ve všech indoevropských řečech (srv. ř. λίνον, lat. *līnum*, ir. *lín*, kymr. *lliain*, bret. *lien*, sthn. *lìn*, lit. *lìnai*, sl. *lьnъ*). Přejetí je pravděnepodobné. Srv. *Schrader* Reallex. 246, *Hirt* Idg. 280. O výrobě lněných a vlněných látek u Germánů srv. *Weinhold* Leben 159 sl.

[4]) Herodot IV. 74. Totéž Hesychios (*Latyšev* Scyth. I. 852).

[5]) Na př. v žárových hrobech u Wilmersdorfu (Verh. berl. 1897, 223).

Jinak znám konopě historicky doložené teprve z církevního Ústavu Jaroslavova.[1]) Že v X. stol. dovedli v Čechách tkáti ze lnu látky velmi jemné, třebas, jak se podobá, jen v nevelikých rozměrech, dokládá nám známá zpráva Ibráhíma ibn Ja'kúba, k níž se druží podobná od Slovanů baltických.[2]) Také dávky lnu a různých kusů plátna sem náležejí. Jedna z nich připomíná u franckých Slovanů přímo „linum ad duas camisiales".[3]) Vlny ovčí a vlněné látky vzpomínají už nejstarší překlady bible a jiné prameny stol. XI.[4]) Konečně se zbytky lněných a vlněných látek našly dosti často i v hrobech. Uvádím řadu dokladů v poznámce, ovšem s výhradou, neboť nemohu říci, zdali kvalita a původ látky nálezcem, resp. pisatelem zprávy byly dobře rozpoznány.[5]) Největší část zpráv podotýká pouze, že se v hrobě našly zbytky látky, jemnější nebo hrubší, — ale jakého druhu je látka, se nedovídáme. Dokladů takových zde ani neuvádím. Je jich sice mnoho, ale nemají významu. Také nemohu bezpochyby z téže příčiny doložiti ze slovanských hrobů příslušné doby zbytky plsti z upěchované vlny nebo srsti, ač všeslovanský termin

Obr. 29. Lněný sáček z nálezu v Sonnewalde.

[1]) V Ústavě Jaroslavově § 24. čteme: Аще человѣкъ иметъ красти коноплю, или ленъ и всакое жито (*Vladimirskij Budanov* Chrest. I. 221).

[2]) Ibráhím sděluje, že se hotovily té doby v Čechách malé jemné šátečky, jež se však k ničemu nehodily; dáváno jich bylo 10 za jeden peníz (ed. *Westberg* 54), a sloužily za domácí jednotku měnnou; obyvatelé Prahy mívali jich plné skříně dřevěné, kupujíce za ně vše, i plodiny, obilí a koně i věci zlaté a stříbrné. K této zprávě srv. i Helmolda (I. 12: Dabatur . . . annuum . . . resticuli lini, c. 14: tributum . . . restes lini . . ., c. 38: nec est in comparandis rebus nummorum consuetudo, sed quidquid in foro mercari volueris, panno linteo comparabis) a listinu z r. 1158, v níž se připomíná nádoba lnu „*toppus lini*" (*Westberg* l. c. 23).

[3]) Srv. poznámku 1. na str. předešlé.

[4]) Na př. Izbornik Svjatoslavův (отъ влъны сы а не отъ льну) nebo Nestorovo Žití Feod. (16: Θеодосию рукама прядущю вълну; 9: сядяше прядыи вълну на съплетение копытьцемъ), Let. Lavr. k r. 980 (обрѣтши волну и ленъ). Srv. *Sreznĕvskij* Мат. I. 380.

[5]) Zbytky vlněné látky hlášeny byly na př. z kurhanu u Vyšek v gub. minské (Каталогъ Ист. Муз. 141), řídko z kurhanů drevljanských a polan-

ukazuje na dostatečné stáří i na domácí původ.[1]) Literární doklady jsou však pozdější.[2]) Za to se už od X. století připomínají v zemích slovanských i zpodní roucha hrubá, tkaná ze žíní neb kozích chlupů, podle vzorů, jaké nosili křesťanští asketi.[3])

Kožešiny a lněné, konopné plátno nebo látka vlněná byly základním materiálem domácího slovanského oděvu, jak ostatně přímo dosvědčují v X. stol. perský geograf a Kardízí.[4]) Proto také základní barva roucha staroslovanského byla bělavá, našedi-

ských (*Chaněnko* Древн. Придн. V. str. II, *Antonovič* Раск. древл. 15). dále v kurhanech přiladožských (dva druhy, *Brandenburg* Кург. Прилад. 27), tverských (*Kelsijev* Выставка II. 347), v radimičských (*Spicyn* Рад. к, 101) a v pozdních slov. hrobech u Rassavy v zemi hannoverských Drevanů (Praehist. Zs. I. 85, 387), z Čech v hrobech u Radimě a Žižic (*Píč* Starož. III. 1. 123), z Polska v hrobech u Žarnowky, u Siedlců (Wiad. arch. 1882, 109). Zajímava je i zpráva Adamova (IV. 18), podle níž Němci v XI. stol. dodávali Prusům vlněné šaty a kupovali od nich za to kožešiny. Některé poklady sekaného stříbra nalezeny byly ve lněných sáčkách dosti zachovaných, na př. poklad ze Sonnewalde (kr. Lukov). Srv. obr. 29. (Hacksilberfunde 14). Také v Ljucině (Vitebsk) nebo ve finských hrobech u Borků a Kuzminského se našly vlněné látky (*Spicyn* Люц. мог. 15, Древн. Оки, Камы 41). Lněné tkaniny ohlásil na př. z hrobů drevljanských a poljanských Antonović (u *Chaněnka* Древн. Приднѣпр. V str. II); v Čechách známe je z hrobů želenických (Pam. XVI. 11). Jinak k nálezům praehistorických tkanin vůbec srv. *Buschanovy* zprávy v Niederl. Mitth. I. 330 (srv. tamže III. 311) a Archiv f. Anthr. 1889, *Lemkovy* v Brandenburgia II. 284 (1893) a *Buschánův* spis Praehist. Gewebe. Braunschweig 1899.

[1]) *Plsť* je termin všeslovanský (*Miklosich* EW. 236, *Budilovič* Слав. II. 1. 74; csl. plъstь — coactile, r. полсть, полстина, b. плъстъ, stsr. пльсть, nsr. пуст, пустина, č. slov. plsť, luž. pjelść, pol. pilść, pilśń). K staré plsti ruské srv. *Savvajtov* Опис. 106. Z uherských hrobů ohlásil ji (z doby X. stol.) *Hampel* (Alt. I. 57, 274).

[2]) Doklady literární jsou u Srezněvského teprve ze XIV.—XV. stol. (Мат. III. 1751).

[3]) Takové košile (власяница) nosili mnichové pečerští podle Letopisu k r. 1074 (Lavr.[3] 186, 189) a Žití prep. Feodosija (ed. *Filaret* 156), podobně polští poustevníci (Kosmas I. 38 k r. 1004) a podle legendy Kristianovy strojil se tak i sv. Václav v X. stol. (ciliciis ob oblacionem mundicie servandam utens asperis nimis. Ed. *Pekař* Nejst. kronika 152, 181). Podobně o biskupovi Gebhardtovi připomíná Kosmas, že nosil vezpod ,,cilicium" (II. 42 k r. 1090). *Cilicium* vykládá slovník *Du-Cangeův*: ,,interior vestis ex pilis animalium (caprarum vel taxorum) contexta." Srv. ř. σάκκος. V Kod. Mar. (ed. *Jagić* 35, 240, 241) a v Kod. Supr. (*Miklosich* Lex. pal. s. v. čteme врѣтиште. O podobných látkách srv. i *Heyne* Hausalt. III. 215.

[4]) Perský geograf ed. *Tumanskij* 135, Kardízí ed. *Bartold* 123 (srv. dále na str. 421 pozn. 3. a 4.).

vělá nebo nahnědlá, při nedostatečném vybílení; v Čechách se vytvořil později význam *šeř* neboli *šeřina*.[1]) Ale vedle nich přivážel občas obchod i látky cizí, pestré i skvostně protkávané, zejména do krajů, kterými šly cesty obchodní, kde obyvatelé byli bohatší a mohli za ně poskytnouti obchodníkům s dostatek vzácných tovarů domácích. Tento obchod stupňoval se, čím více se blížil konec starověku a počátek středověku. Na konci doby pohanské nejen v domech knížat a velmožů, ale i jinde setkáváme se dosti často buď přímo s oděvem cizím, nebo zhotoveným z cizích, skvostnějších látek, kterými se kníže a velmož už zevně odlišoval od svých poddaných nebo chudších sousedů.

Mezi látkami cizími, které se připomínají té doby v pramenech a po nichž se dosti hojné zbytky vyskytují i v hrobech, sluší jmenovati především h e d v á b, rozšířený již po celém Slovanstvu. Tato látka nosila se od pradávných dob z Číny přes Asii obchodními karavanami do Evropy, a to zprvu do jižní, odkudž šla pak dále na sever.[2]) Přišla-li známost hedvábu k Slovanům přímo z Asie, jak soudí na př. Schrader, vykládaje anglos. *seolc*, sev. *silke*, lit. *szilkai*, stpr. *silkas* za deriváty stsl. *šelkъ*,[3]) či přišla-li podle jiných naopak k nim prostřednictvím germánským, jak by ukazovalo slovo *hedváb*, csl. *godovablь*,[4]) je otázka,

---

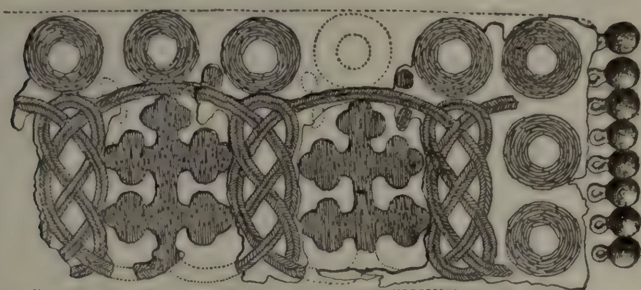
[1]) *Zíbrt* Děj. kroje 38. O bílých rouchách u pomořanských Slovanů srv. zmínku u Herborda II. 15. Šedavý byl též oděv selský, do něhož se při intronisaci oblékali knížata korutanská (srv. dále str. 422).

[2]) Srv. *Richthofen* Über die centralasiat. Seidenstrassen bis zum II. Jahrh. (Verh. geogr. Ges. Berlin 1877. IV. 96), *Schrader* Reallex. 757. Jiné spisy o obchodu s hedvábím v Evropě a v Čechách viz u *Zíbrta* Děj. kroje 42, o příchodu k sev. Germánům srv. *Weinhold* Nord. Leben 161.

[3]) *Schrader* Reallex. 760, Idg. Forsch. XVII. 34; jinak ovšem samo stsl. *šelkъ* má za slovo asijského původu. Proti tomu pokládal však Miklosich (EW. 338) sl. *šelkъ* za přímou výpůjčku ze švédštiny, jako str. *šida* z germ. *seide*. Výraz шелкъ, шолкъ vyskytuje se od XII. stol. (*Srezněvskij* Мат. III. 1586), *шида* později (tamže 1592).

[4]) Význam *godovablь* je přes námitky Mladenova (Герм. елем. 46) patrně původu německého, podle Uhlenbecka přejatý z hornoněm. **godawebbi*, ags. *godweb*, podle Štrekelja z got. **gudawabi* (Srv. *Miklosich* EW. 69, *Uhlenbeck* Arch. sl. Phil. XV. 486, *Peisker* Bez. 88, 274, *Berneker* EW. 316, *Sobolevskij* ЖМНП. 1911 V. 2. 163). Etymologický výklad germánského výrazu ve významu „Gotgewebe, Gewebe zu gottesdienstlichen Zwecken" ukazoval by však, — je-li správný — že přijetí tohoto slova stalo se nejspíše v době křesťanské (*Schade* Altd. W. 343). U Srezněvského doloženo годовабльный z XIII. stol. a годовабль ve Vremenniku

na niž nelze dnes dáti ještě odpovědi bezpečnější. Prozatím však stačí věděti, že už před koncem doby pohanské hedvábí u Slovanů zdomácnělo a označováno bylo i názvem původu domácího — *svila* od *viti, sъviti.*[1]) V VIII. století čteme, že balkánští Slované vyměňovali za řecké zajatce šaty hedvábné,[2]) ba slyšíme i o hedvábných plachtách na lodích slovanských.[3]) V českých pramenech jdou doklady do stol. XI.[4])

Obr. 30. Kus prošívaného límce z hrobů u Nabutova na ř. Rosi.

Není proto pochyby, že v kroji bohatších lidí hedvábí mělo brzy důležitou úlohu, zejména když se později v Přeslavi nebo v Kijevě soustřeďoval i přímý obchod s ním. Ale hedvábí nebylo jedinou skvostnou cizí látkou. Vedle něho přicházely k Slovanům obchodem ještě různé druhy těžkého brokátu, zlatohlavu a aksa-

---

Georgia Hamartola 96, 280, 338 (Мат. I. 536). V češtině máme doklady slova *hedvábie* teprve od XIV. stol. (*Gebauer* Stč. sl. 410).

[1]) *Miklosich* EW. 331. Už u Jana exarcha bulh. čteme (420): »и другааго съмотри чрьви иже и себе свилу точить« (*Sreznĕvskij* Мат. III. 271) a »ризы свильны« (*Kalajdovič* M. 1824. 137). K svile (všeslov.) srv. dále *Budilovič* Слав. II. 1. 66 a *Savvajtov* Опис. 125.

[2]) Nikeforos Brev. 85 B. (ed. *Boor* 76) vypráví k r. 768—9, že císař Konstantin poslal posly k Slovanům, aby za hedvábné oděvy propustili křesťany, které před tím byli zajali na Imbru, Tenedu a Samothrace.

[3]) Za výpravy Olegovy proti Cařihradu r. 907 (Letopis lavr.[3] 31: парусы паволочиты Руси а Словеномъ кропиньныя).

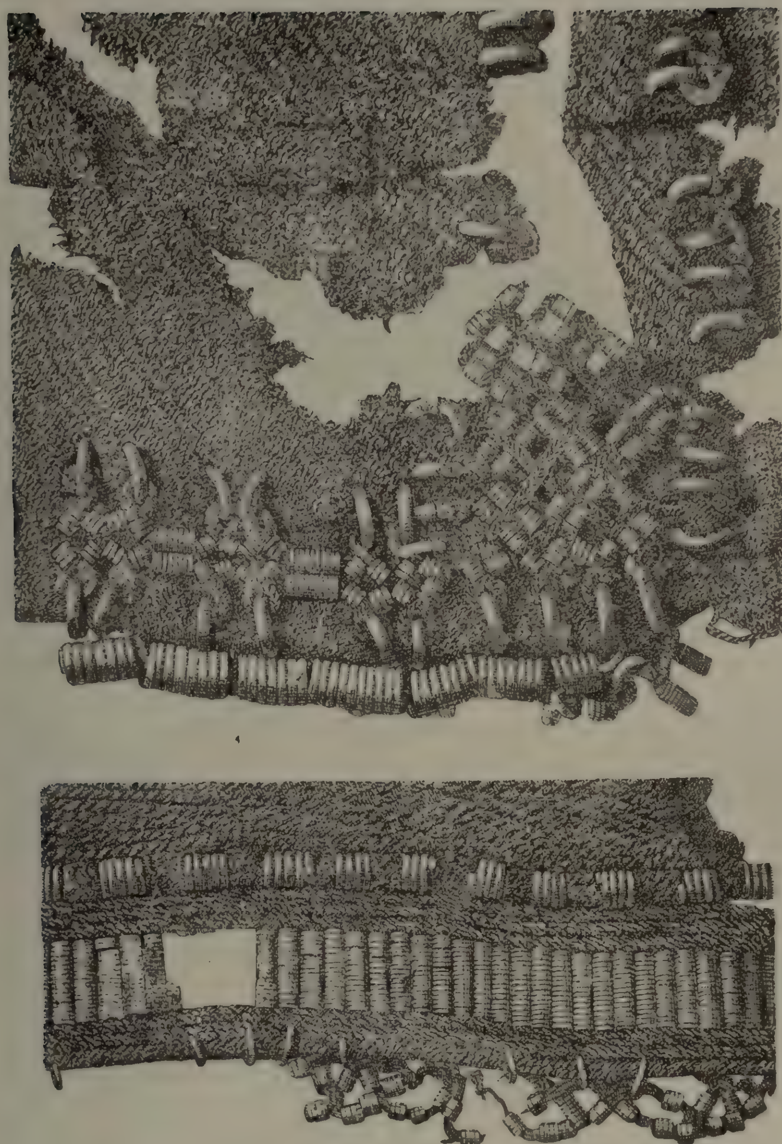
[4]) Tak připomíná Kosmas (II. 4), že Čechové přikryli r. 1039 ve Hnězdně tělo sv. Vojtěcha hedvábím (*corpus serico cooperientes*). Srv. k tomu v Žití sv. Vojtěcha od Kanaparia 11 *sericum pulvinar* (Fontes rer. boh. I. 243). Jiný doklad o 20 hedvábných pláštích, darem poslaných klášteru zwifaltenskému ve Virtembersku Vladislavem českým, viz ve zprávě Bertoldově (Mon. Pol. H. II. 6).

mitu protkávaného zlatými a stříbrnými ozdobami a obrazci, dále jiné druhy látek zase přejemně tkaných a průhledných na závoje, dále látek uměle a pestře barvených nebo prošívaných, jejichž jednotlivé druhy a příslušná k tomu označení nejsou nám blíže známa, ač jmen je zachováno několik.[1]) Rozšíření těchto látek připomíná nejen několik historických zpráv,[2]) nýbrž i značná řada

---

[1]) Stará jména různých těchto látek, jejichž stáří a význam není vždy jasný (z části jsou doložena už z konce doby pohanské), jsou na př. tato: *Aksamit, oksamit* všesl. (XII. stol.) — ze střec. *ἀξάμιτον — ἑξάμιτον (*Savvajtov* Опис. 2, 159, *Vasmer* Эт. I. 219, III. 27, *Matzenauer* Cizí slova 377). *Koprina, kropina* (XII. stol.) — hedvábná tkanina (rus. a jihosl.), slovo snad původu domácího (*Berneker* 564 z **kroprina*, *Sreznĕvskij* Мат. I. 1281, 1330, Древности IX. 206). Srv. výše pozn. 3. *Kutnja* — pruhovaná tkáň polohedvábná z osm. *kutni*, buch. *chutne* (*Sreznĕvskij* Мат. I. 1382, *Savvajtov* Опис. 69, *Berneker* EW. 653). *Bračina* (XI. stol.) — tkáň z hedvábí (rus. a círksl. též *bračinъ, bračenъ*). *Berneker* EW. 80 odvozuje slovo to z lat. *brāca* nebo ital. *braca* — spodky, nohavice (což zase přešlo do latiny z keltštiny nebo germánštiny). *Sobolevskij* proti tomu předpokládá kořen **bark* a spojuje s arab. *barrakán*, odv. *barkán, barchát, barchent* (Archiv sl. Phil. XXXIII. 609). Doklady z XI. a XII. stol. viz u *Sreznĕvského* Мат. I. 175 (Сказ. Iak. o Бор. Глѣбѣ 64). *Uks, Uksy* (XII. stol.) — vzácná a jemná tkanina purpurová z ř. βύσσος (укси церковныѣ v Letopise k r. 1185, ed. Lavr.[3] 372). Srv. Древности VIII. Арх. Сл. 29, IX. Прот. 15, *Sreznĕvskij* Мат. III. 1193. *Fofudija* — drahocenná tkáň východní, připomínaná už v X. stol. v Letopise k r. 912 (Леонъ почти послы Рускые дарми, златомъ и паволоками и фофудьами ed. Lavr.[3] 37). Srv. *Savvajtov* Опис. 158 a hebr. *efod, efud* — amiculum humerale. *Olovir* — purpurová tkáň zlatem tkaná z ř. ὁλόβηρος, holoverus (Ipatj. let. k r. 1252: кожюхъ оловира Грецкого и круживы златыми ошитъ). Dále se už v X. stol. připomínají v Slovanech orientální názvy *dibadž* (srv. násl. poznámku). Jakousi hrubší látku na pláště u Rusů užívanou připomíná anon. perský geograf jménem *kerbas* (ed. *Tumanskij* 136), z ř. κάρπασος, *carbasus*, tur. *baz*. Arab. *mithkál* je jako byzantská látka, s níž v X. stol. obchodovali Moslimové a Židé, doložena Ibrahímem ibn Ja'kúbem (ed. *Westberg* 53). Vyměňovali ji za bobrovinu a jiné kožešiny. K výkladu slov *mithkál*, dále pozdějších výrazů hedvábných tkanin *barchat, altabas, zenden, muchojar* srv. *Savvajtov* Опис. 4, 9, 40, 77, 80, a hlavně *K. Inostrancev* Изъ исторiи старинныхъ тканей. Зап. вост. арх. общ. XIII. 4 (1901) 80 sl. Tam na str. 82 i literatura k poznání středověkých látek.

[2]) Zesnulý velmož ruský, jehož pohřbu byl r. 922 přítomen Fadlán, měl kaftan, podušky a pokrývky z drahé látky byzantské, zde *dibadž* zvané (*Harkavi* Сказ. 97, 98). Purpurové drahé látky ukládány byly v chrámě Svantovítově na Rujaně (Saxo Gramm. ed. *Holder* 565 sl.), drahé látky přinášel k Slovanům pomořanským Otto bamberský (Herbord III. 1: in

Obr. 31. a 32. Kovem prošívané látky z kurhanů u Unotic (petrohr. gub.).

současných nálezů ze všech končin slovanských nebo sousedních,[1]) a také nejstarší miniatury ze stol. X.—XI. ukazují nám obleky knížat slovanských, vesměs zhotovené z těchto cizích drahých látek, jak dále ještě uvidíme. Ovšem zprávy archaeologické z největší části omezují se jen na to, že připomínají zbytky hedvábí

purpura et bisso et pannis preciosis), a rovněž v knížecí pokladně v Kijevě bylo vždy vedle zlata a stříbra množství jemných a drahých látek (поволоки, паволоки), dodaných buď výkupem nebo darem z Cařihradu (Letopis Kijev. k r. 944, 945, 955, 971, 1075 atd.). Velmoži čeští nosili prý v IX. stol. podle legendy Kristiánovy nádherná roucha (inestimabiles, praeciosae vestes. Ed. *Pekař* Nejst. č. kron. 144, 176), k čemuž srv. i u Kosmy (I. 30) zmínku o nádherném oděvu Strachkvasově (Fontes II. 45). O nádherných rouchách, které poslal císař řecký Vladislavovi r. 1164, srv. letopis Vincentia (Fontes rer. boh. II. 457: imperator preciosissima pallia diversi generis et vestes operis mirabilis, auro et lapidibus preciosissimis ornatas . . . transmittit). Rovněž Gallus připomíná, že Poláci za doby Boleslava Velkého hojně nosili šaty ze zlatohlavu (I. 6 a zpěvu žalobném: „matronae quae vestes habebatis totas aurifriseas." MPH. I. 413). K všesl. terminu поволока, č. *pavlaka*, *povlaka*, označujícímu zejména vrchní jemnější, vzácnější látku na zpodku hrubém srv. *Budilovič* Слав. II. 1. 68, *Buslajev* Истор. хр. 460, *Savvajtov* Опис. 95, *Zíbrt* Děj. 225. Doklady jsou od X. stol. (*Sobolevskij* Мат. 98).

[1]) Z Čech uvádím nálezy u Libšic (Pam. XIV. 52, *Píč* Star. III. 1. 123), z Chorvatska u Biskupije z VIII. stol. (Starohrv. Prosv. III. 1. 31), z Haliče u Wierzchniakowců (Zbiór III. 16), Horodnice a Žežav (Zbiór VIII. 24, Światowit I. 68), na Pečeniji u Gródku nad Dněstrem (Zbiór XV. 41), na Volyni u Vel. Rykaň (Труды IX. арх. с. Прот. 72; srv. i Труды XI. арх. с. I. 496), v kijevské gub. na Šargorodu u Vasilkova (Труды XII. арх. с. *Charkov* I. 101), u sela Burtů blíže Kaněva (Зап. арх. XII. 294), u Sědněva v černigovské gub. (*Tolstoj-Kondakov* Р. Древн. V. 71), v kurhanech gub. moskevské (*Bogdanov* Мат. 15), petrohradské (*Spicyn* Кург. петр. 32, tab. XVI. 16), v kurhanech drevljanských (*Antonovič* Раск. Древл. 15), v hrobech u Nicachy achtyrského újezda (Труды XII. арх. с. I. 697), v pohřebišti XI.—XII. stol. u Nabutova na ř. Rosi (Зап. арх. VII. 1. 150, srv. obr. 30.), u Starodubu a Perejaslavi (*Samokvasov* Мог. 209, 221), ve Volyni (Труды XI. арх. с. I. 138) a rovněž v sarkofazích kijevských nalezených pod Desjatinnou církví (Изв. арх. ком. XXXI. Прил. 73, 77). Totéž ukazují současné mohylníky finnské, na př. ljadinskij (*Jastrebov* 6, 8, 47, tab. IX. 14—16), a ovšem i skandinavské (*Montelius* Kultur 242). V Ljucině našly se zbytky látky protkávané perličkami, spirálkami a kroužky kovovými (кольчужная ткань), patrně z koberců, kterými se mrtví přikrývali (Люц. мог. 15). Podobné jsou hojné v Pobaltí (Kat. Riga 25) a vyskytují se i v slovanských hrobech gub. petrohradské, kde je Spicyn klade do XII. stol. a dává jim původ nordický (Петр. кург. 32, tab. XVI. 15, 16). Předvádím zde příklad z kurhanů u Unotic (obr. 31. a 32.).

nebo zlatohlavů, skvostně vzorkovaných, — doprovázejíce to málokdy bližším popisem nebo zobrazením (obr. 30—33). Proto také hlubší prostudování této industrie slovanských hrobů musí býti odkázáno budoucím. Jsou to však vesměs látky původu cizího, přivezené z dílen byzantských nebo orientálních, které už v té době byly v znamenitém rozkvětu, a odkudž je obchodníci ve velkém množství rozváželi na sever. O obchodu arabském s drahými látkami svědčí nám nejen řada východních, Slovany

Obr. 33. Brokátový ženský čepec z Bělgorodky. (Fot. Č. Chvojka.)

přijatých výrazů, ale i řada jiných zpráv.[1]) O tom pak, že část jich byla provenience řecké, dosvědčují rovněž názvy i zprávy[2]) a budeme míti ještě častěji příležitost poukázati na to, jak na konci doby pohanské oděv Slovanů ruských a balkánských byl silně na byzantském odvislý formou i látkou.

---

[1]) O obchodu arabském s drahými látkami srv. *Jacob* Waare 14, Handel 134, 136—143, Handelsartikel 7. O množství tkanin a rouch, které Rusové kořistili v zemi polovecké, srv. Slovo o pl. Igor. ed. Erben 3. Rovněž už staré hroby kočovnického typu oplývají zlatotkanými látkami, na př. hrob u Afanasjevky na Orlu (Jekatěrinoslav) nebo u Pěšků (Kaněv). Srv. Арх. лѣтопись III., 29, 1903, 256, 1904, 56.

[2]) Ibn Rosteh označuje přímo řecký brokát a pestré vlněné pokrývky jako řecký tovar X. stol. při obchodu s Maďary (*Chvolson* Ибнъ Даста 27). Také Fadlánova drahocenná látka *dibadž* (srv. výše str. 414) je jím označena jako byzantská a u Ibrahíma ibn Ja'kúba drahocenná látka mithkál (srv. výše str. 414). O množství řeckých povlaků docházejících v IX.—XI. stol. do Rusi zmínili jsme se také už výše na str. předešlé. O tomto obchodu s drahými látkami v Chersonu zmiňuje se též Konstantin De adm. imp. 6.

V staré Evropě, zejména germánské, bylo občas k hotovení oděvu nebo aspoň částí, na př. pásů, obuvi neb plášťů, používáno i stromového lýčí.[1]) U Slovanů nemám zatím pro to dokladů ze staré doby, ale nechci pochybovati, že tomu bylo u nich zrovna tak. Slovo *lýko* je prastaré a všeslovanské.[2])

---

[1]) Mela III. 3. 26 o Germánech, k čemuž srv. i stnord. *lindi* — pás, od *lind* — lípa (*Hirt* Idg. 366). Meringer soudí z rovnice ř. λώπη šat, lit. *lõpas*, csl. *lapъtъ* — loupati, že vůbec původní oděv árijský hotoven byl z loupané kůry některých stromů, hlavně fíkových (Idg. Forsch. XVII. 161. Srv. *Janko* Národ. Věstn. 1907, 74, Pravěk 109), což se může přijmouti jen s náležitou reservou. K látkám z lýčí u Germánů srv. i *Heyne* Hausalt. III. 226.

[2]) *Miklosich* EW. 177, *Budilovič* Слав. I. 109.

II. ODĚV.

Oděv slovanský lišil se v celku nebo v detailech zřetelně od krojů sousedních národů, a to nejen od orientálních, což při hlubokém rozdílu obou kultur bylo předem přirozeno, nýbrž i od západního, germánského. Máme o tom přímé zprávy historické. Když r. 631 německý král Dagobert vyslal posla Sicharia k Samovi, vládnoucímu v Čechách, nepředpustil ho Samo dříve, dokud se vyslanec Dagobertův nepřevlékl a neobjevil před ním v kroji slovanském.[1]) Podobnou zprávu máme z konce doby pohanské z kraje pomořanských Slovanů. Aby se pomocník biskupa Ottona, Němec Herimann dostal r. 1124 do svatyně Triglavovy v Štětíně, oblékl na sebe kroj slovanský a sice jakýsi klobouk a plášť.[2]) Z toho je viděti, že se Němci, kteří přišli do Pomořanska, lišili svým krojem od domácích Slovanů, a totéž ještě ve větší míře platilo o cizincích přišlých z Orientu.

---

[1]) Fredegar Chron. IV. 68 (Sicharius vestem indutus ad instar Sclavinorum). Srv. Gesta Dagoberti 27 (*Kos* Gradivo I. 205, 206).

[2]) Ebbo II. 13. (Herimannus pilliolum barbaricum et clamidem mercatus). Totéž pro dobu pozdější potvrzují i Boguchwal a Długoš, z nichž zejména první zpráva stojí za zmínku. Posmívát se v ní Kristina, žena Vladislavova a Němka rodem, kroji polskému (MPH. II. c. 31, 519, k r. 1138: vestem et calciamenta et mores Polonorum nobilium detestando deridebat). S jiné strany doplňují zprávy tyto Adam Bremský a Helmold, narážejíce na to, že zevnějšek český v XI. a XII. století nelišil se od polského (Adam II. 18: (sclavania) decies maior esse fertur quam nostra Saxonia, praesertim si Boemiam et eos, qui trans Odaram sunt Polanos, quia nec habitu nec lingua discrepant in partem adieceris Sclavaniae; Helmold Chr. Slav. I. 1: Est autem Polonis atque Boemis eadem armorum facies et bellandi consuetudo). S. Helbling v XIII. stol. činí také zmínku o tom (VIII. 763, 783), že Čechové a Poláci mají svůj kroj (*Kraus* Jan z Michalovic, Praha 1888. 71). Že se však v XI. stol. lišil kroj ruský od polského, vidíme z narážky v Letopisu kijevském k r. 1074, kde se objevuje ďábel mnichu Matvěji v lašském kroji: »видѣ обиходяща бѣса въ образѣ Ляха, въ лудѣ.« (Lavr. 184[3]).

Ovšem, v čem tyto rozdíly spočívaly a co bylo tehdy charakteristické pro slovanský kroj, zda určité kusy šatů, či jejich střih, či způsob, jakým se v celku nosily, zprávy nepovídají a není to lehko pověděti, neboť jednotlivé části slovanského kroje mají mnohé analogie i u sousedních národů. Ale k tomu dojdeme dále. Zde nejdříve uvedu ještě další povšechné zprávy, které nám charakterisují starý slovanský kroj. Předně v VI. stol. po Kr. praví Prokopios o Slovanech: ,,někteří nemají ani chitónu, ani hrubého pláště a chodí jen v nohavicích, které jim sahají až k bedrům; tak jdou i do boje proti nepřátelům".[1])

Řadu zpráv dalších máme teprve z IX.—X. stol. u zpravodajů arabských, při čemž však nutno již v úvahu bráti rozdíl mezi Rusy a Slovany, kteří, pokud se kroje týče, bývají v těchto zprávách odlišně charakterisováni. Není pro mne pochyby, jak jsem již jednou vytkl,[2]) že původně byli Rusové kmenem germánským a ,,ruský" oděv šatem neslovanským. Nicméně bylo by zase nesprávno zpráv X. a XI. stol. o kroji Rusů a ruských kupců úplně zde pomíjeti, poněvadž v té době delším stykem již Rusové a Slované v leččems se sblížili, i poněvadž, — a to jest hlavní — v době té pojem ,,ruský", ,,Rus" počíná míti již význam širší, territoriální.[3]) Proto nelze vyloučiti, že v té době mezi ,,ruskými" kupci arabských zpravodajů mohli býti dobře i novgorodští a kijevští kupci rodu slovanského, nebo mezi ,,ruským" vojskem Svjatoslavovým vojíni slovanští. Náležejí pak sem tyto zprávy: Fadlán praví o ruských kupcích jezdících po Volze: oni nenosí ani kabátců, ani kaftanů, nýbrž u nich muž odívá se pokrývkou, kterou ovine kol plecí tak, že jedna ruka zůstane volná.[4]) Týž Fadlán líčí však, jak pozůstalí zemřelého bohatého velmože ruského oděli jeho tělo v kabátec a ve skvostný kaftan se zlatými knoflíky, v široké nohavice, v obuv a v skvostnou čepici.[5])

---

[1]) Prokopios BG. III. 14: »τινὲς δὲ οὐδὲ χιτῶνα οὐδὲ τριβώνιον ἔχουσι ἀλλὰ μόνας τὰς ἀναξυρίδας ἐναρμοσάμενοι μέχρι ἐς τὰ αἰδοῖα, οὕτω δὴ ἐς ξυμβολὴν τοῖς ἐναντίοις καθίστανται.«

[2]) Srv. ŽS. I. 10, 249 sl.

[3]) Srv. Pověst vrem. lět k. r. 852 (Letopis lavr.[3] 17).

[4]) *Harkavi* (Сказ. 93) překládá: »они рыжи, не надѣваютъ ни куртокъ, ни кафтановъ, но у нихъ мужчина надѣваетъ кису, которую онъ обвиваетъ одинъ изъ боковъ и одну руку выпускаетъ изъ подъ нея.«

[5]) Celá věta v překladu Dvořákově zní: ,,Oblékli jej do sarávílů (nohavic) a punčoch (rán) a polobotek (chuff) a kurtky (kurtak) a kaftanu

Tab. XVIII. Voťvní list Apokalypsy kapitulní knihovny v Praze.
Srv. str. 428.

Ibn Chaukal dí zase: „Rusové. Kroj jejich jsou krátké kabátce, naproti tomu kroj Chazarů a Bulharů dlouhé kabátce".[1]) Tuto zprávu vzal Chaukal z Istachrího.[2]) Pozdější Kardízí praví o Slovanech: „Oděvem jsou jim rubáše, nosí obuv a tato podobá se tabaristanským botkám, jaké nosí tabaristanské ženy". Mimo to týž v líčení o Rusech připomíná, že oděv ruský a slovanský je hotoven z plátna a že Rusové nosí i jakýsi svrchní oděv a čepice.[3])

Perský geograf, který čerpal z téhož pramene, jako Kardízí, napsal o Slovanech, že „nosí všichni rubáše a botky po kotníky", dále že „oděv jejich je ponejvíce lněný".[4]) O Rusech dále dodává: „Z více nebo méně sta loktů kerbasu šijí si šaravary i nosí je zavázané nad koleny. Na hlavě nosí vlněné čepice s dýnkem na týl spuštěným",[5]) k čemuž srv. u Ibn Rosteha: „Šaravary nosí široké a sto loket látky přijde na každé. Navléknuvše je, sbírají je u kolen a k nim přivazují".[6]) Na konec stůjž zde ještě zpráva, kterou

---

brokátového se zlatými knoflíky a dali mu na hlavu vysokou čepici (kalansuvat) z brokátu, kožešinou lemovanou (Srv. ŽS. I. 378). Srv. též překlad u *Harkaviho* Сказ. 98: »Ему надѣли шаравары, носки, (или башмаки, штиблеты; v textu *B* верхніе штаны), сапоги, куртку и кафтанъ изъ дибаджа съ золотыми пуговицами, надѣли ему на голову калансуву изъ дибаджа съ соболем.«

[1]) *Harkavi* 221: »Одежда ихъ (Руссовъ) малыя куртки, одежда же Хазаръ и Булгаръ — цѣлыя куртки.«

[2]) *Harkavi* 193: »Одежда ихъ — короткія куртки.« Srv. výklad u Harkaviho 231. Podobně do slova *al Balchí*: »Одежда ихъ (Руссовь) короткія куртки« atd. (*Harkavi* 276).

[3]) Kardízí ed. *Bartold* 123: »одежда ихъ рубахи; они носятъ сапоги. Ихъ обувъ подходитъ на табаристанскіе сапоги, которые носятъ табар. женщины« . . . Одежда Руси и Славянъ изъ полотна . . . они носятъ верхную одежду и надѣваютъ шапки.«

[4]) Ed. *Tumanskij* 135: »Они всѣ (Славяне) носятъ рубашки и наголенники до щиколотокъ«... Одежда ихъ большею частью — ленъ.« (Srv. Věstník sl. star. I. 14). Prof. Dvořák přeložil mi místo to: „oblékají botky až po kotníky."

[5]) Tamže 136: »Изъ болѣе или менѣе ста локтей кербаса сшиваютъ шаровары и носятъ заворачивая више колѣна. На головѣ носятъ шерстяныя шапки, спуская внизъ за затылкомъ конецъ.«

[6]) Rosteh (*Harkavi* Сказ. 269): »Шаравары носятъ они широкія: сто локтей матеріи идетъ на каждыя. Надѣвая шаравары, собираютъ они ихъ въ сборки у колѣна, къ которымъ затѣмъ и привязываютъ.« Tak i *Chvolson* Ибнъ Даста 39. Krátce před tímto místem Rosteh v úvodu o Rusech praví ještě všeobecně „Oděv mají nečistý." Tak překládá doslova Harkavi (str. 268). »Одѣваются они не опрятно.« Chvolsonovi nezdála

Ibráhím Ibn Jak'úb zapsal o Slovanech: „Nosí široké šaty, a jen rukávy jsou dole úzké."[1])

Dalších zpráv historických o jednotlivých detailech krojových uslyšíme ještě dosti, ale celkových vzpomínek už není. Jediná ještě zpráva — ač ze XIV. stol. — zasluhuje povšimnutí, poněvadž v ní je zachována tradice z dob jistě velmi starých a popisovaný v ní selský kroj slovinský sahá podle všeho původem před X. století. Tak zv. rakouská rýmovaná kronika z poč. XIV. stol. připomíná totiž ve v. 20020 sl., že intronisovaný kníže korutanský bral na sebe podle staré tradice selský oděv, a to: nohavice (*hosen*) ze šedého sukna, střevíce červené řeménky přivázané, šedý soukenný kabátec bez límce, vpředu i vzadu rozstřižený i po kolena dlouhý, dále šedý plášť nelemovaný z jednoho kusu a na hlavu šedý klobouk se čtyřmi barevnými kulemi (třapci?). Podobně připomíná opat Jan z Viktringu r. 1341 (Liber certarum historiarum k r. 1286), že byl Meinhard intronisován *secundum consuetudinem a priscis temporibus observatam*, a sice že byl oděn šedým pláštěm, tunikou, kloboukem a střevíci *eodem modo, quo rusticus induitur.*[2])

V celku, jak vidno, tyto historické zprávy z části si odporují, z části jsou jen povšechné a nejasné (nevíme na př. dobře, co měli arabští zpravodajové při jednotlivých terminech na mysli) a neposkytovaly by samy náležitého obrazu o tom, jak v IX—XI. stol. vypadal slovanský kroj a co bylo v něm domácí, co cizí. Je proto nutno obrátiti se pro další poučení jinam, k jiným pramenům, nejdříve k archaeologii.

Nálezy archaeologické poskytují nám v tom ohledu jen málo. Setkáváme se sice dosti často se zprávou, že se při kostře přišlo na stopy nebo zbytky látky, kterou možno občas i blíže určiti (srv. doklady výše na str. 410) a rovněž častěji můžeme z nálezů souditi na obuv (kůže se lépe zachovala) nebo na ústroj hlavy. Za to však jen zřídka setkáme se s nálezem, v němž by bylo z oděvu tolik zachováno, abychom si mohli učiniti představu o kroji celém. Tu nanejvýše jen poloha některých šperků (hlavně spony, záponky a přezky), dále poloha knoflíků a kovem prošitých lemů poskytuje vodítko k tomu, abychom poznali, v jakém oděvu byl

---

se tato zpráva správnou a proto emendoval právě opačný výraz: »любятъ опрятность въ одеждѣ« (36), — ale nesprávně, jak ukázal Harkavi.

[1]) Ed. *Westberg* 59, *Rozen* 54.

[2]) MGH. Deutsche Chron. V. 265, Font. rer. Germ. ed. *Boehmer* I. 318 (1843). Srv. otisk a překlad u *Peiskera* Bez. 199, 203.

Kníže Václav Svatý s kněžnou Hemmou. (Miniatura kodexu wolfenbüttelského. Srv. str. 429.)

mrtvý pochován.[1]) Mimo to známe podobné nálezy především z východu, kde přicházely k platnosti těžké, kovovými ozdobami přeplněné šaty finnské, orientální a byzantské, zejména u lidí vynikajících a bohatších. Pro typický, normální, abych tak řekl, lidový kroj slovanský, o který nám především běží, nálezy ty přinášejí málo. Také bývají příliš pozdní. To platí rovněž o známých ruských pokladech šperků. Přinášejí mnoho znamenitého a krásného pro poznání kroje a výzdoby,[2]) ale tyto poklady, i když jsou projevem industrie ruské, nemohly býti předmětem našeho rozboru, poněvadž náleží téměř vesměs době XII.—XIII. stol. Dotýkáme se jich tu a tam jen, pokud vyzývají k srovnání s věcmi rázu staršího a domácího.

Obr. 34. Bronzová soška nal. u Světu.

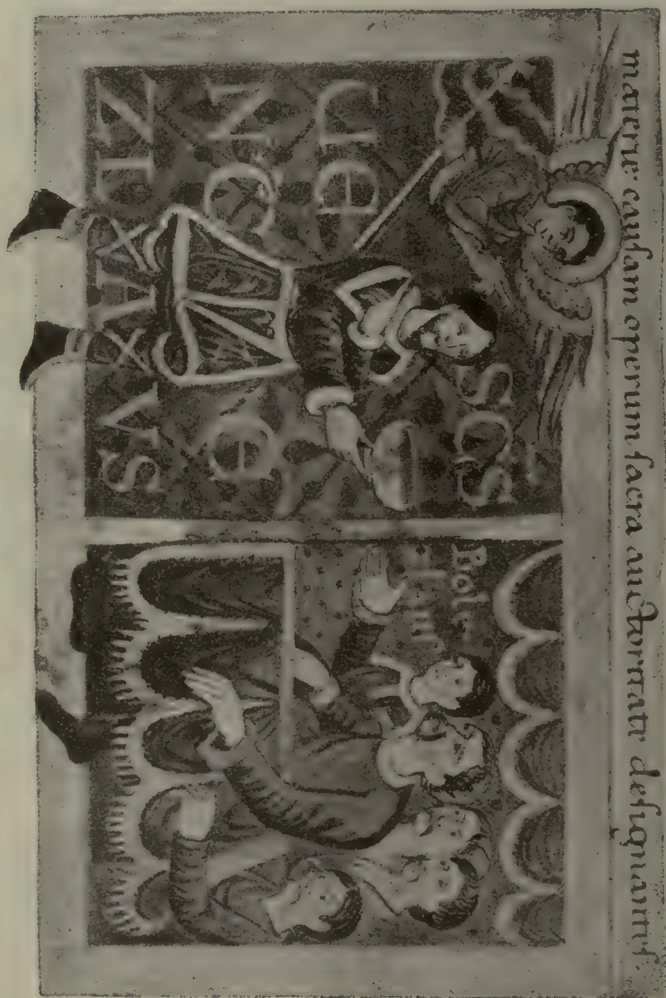
Také památky staré skulptury přinášejí málo. Je jich předně jenom několik a ještě jsou z části sporného stáří a sporné autentičnosti. Z jiných zaručených lze zase souditi na Slovany jenom nepřímo. T. zv. „Svantovítův“ sloup je po mém soudu objekt starý a pravý, třebas nemá co činiti s bohem Svantovítem (srv. více v kap. XI.), z ústroje zříme však jen čapku a kaftan nebo rubáš s pásem. Ostatní skulptury, domněle slovanské, ukazují ještě méně, jak ostatně dále uvidíme, nehledíc k jejich neautentičnosti.[3]) Na sloupu Markově a Trajanově v Římě a na Trajanově

[1]) Dosti podrobný obraz o kroji mužském i ženském poskytly nálezy v Ljucině (Vitebsk), ale ráz jejich je takový, že jich nelze pokládati za slovanské, nanejvýše bylo by lze mluviti o příměsi slovanského živlu. Srv. *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 49.

[2]) Srv. hlavně dílo *N. Kondakova* Русскіе клады. Изслѣдованіе древностей великокняжескаго періода. I. Petr. 1896.

[3]) Srv. *M. Weigel* Bildwerke aus altslaw. Zeit. Archiv f. Anthr. XXI. 41 sl. Z domněle slovanských skulptur pokládal bych za staré a patrně slovanské zbručský sloup t. zv. Svantovíta, dále sochy gdanské z Mosgau a Rosenbergu v Záp. Prusku, relief altenkirchenský z Rujany a malou bronzovou sošku, nalezenou u Světu (Schwedt) nad Odrou (obr. 34.) v slovanské vrstvě hradištné (*Weigel* 49, 63, 60, Nachr. 1903 I.). Zcela jiný ráz tělesného vzezření a kroje mají turkotatarské „baby“ X.—XIII. století, jak ostatně dále, kde potřebí bude, doložím.

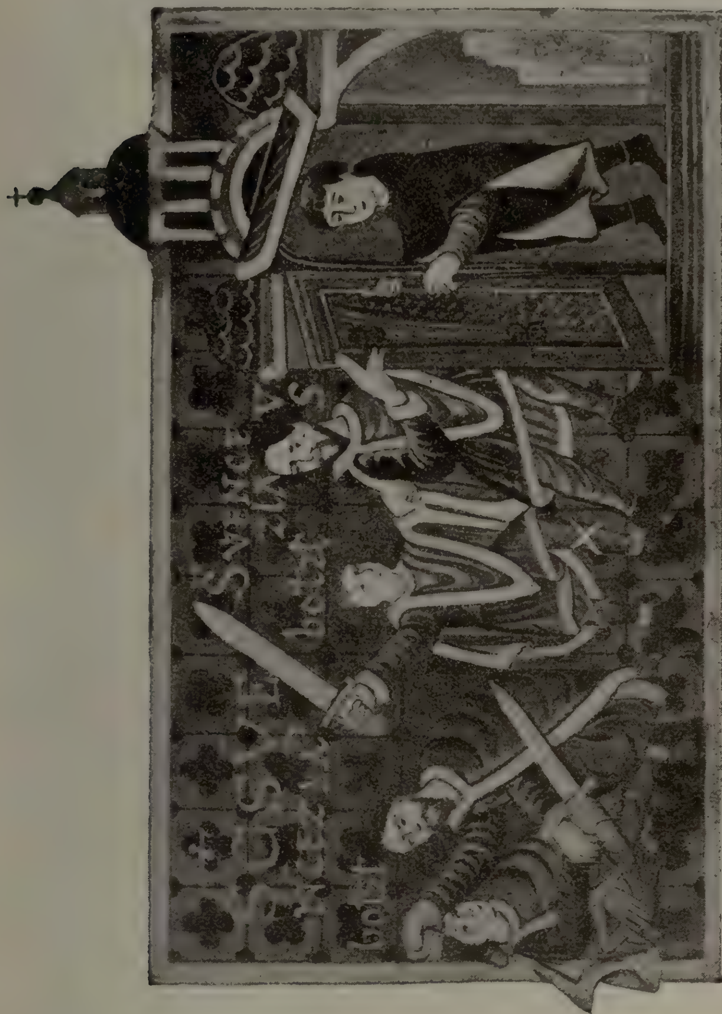
pomníku u Adamklissi v Dobrudži jsou sice předvedeny častěji a do krojových detailů barbaři od severních Karpat,[1]) kteří vykazují šat namnoze shodný s tím, jejž najdeme u Slovanů na konci

Obr. 35. Hody u knížete Boleslava z kodexu wolfenbüttelského.

[1]) Srv. *Cichorius C.* Die Reliefs der Trajansäule. Berlin 1896—1900. *E. Petersen-A. Domaszewski* Die Marcus-Säule auf der Piazza Colonna in Rom. München 1896. *O. Benndorf, G. Niemann, Gr. Tocilesco* Monument von Adamklissi. Wien 1895. V bojích, jež tyto památky zobrazují, stáli proti Římanům hlavně různí národové z obou stran Karpat. Srv. o tom v mých SS. II. 57—59, 170—173.

doby pohanské, — ale tato shoda nestačí, není-li jiných důvodů, abychom barbary ty určitě prohlásili za Slovany II. století po Kr.[1]) Lze připustiti pouze možnost, více ne. Ovšem každým způsobem

Obr. **36**. Zabití sv. Václava z kodexu wolfenbüttelského.

[1]) Někteří ruští archaeologové — první *Olenin* Опытъ 7, 28, pak *V. Prochorov* Мат. 54 sl. a nově i *V. Stasov* Миніатюры 7 sl. shledávali aspoň v jedné skupině barbarů dáckých zobrazených na sloupu Trajanově (ed. *Cichorius* skupina 262) Slovany. Možnost připouštěl i *Weiss* Kostümkunde II. 318, 319. Srv. co jsem o tom napsal v SS. II. 172—173, a dále zde ve výkladu o šatě na str. 454.

i tak jsou skulptury ty pro nás značné zajímavosti, poněvadž nám velmi názorně ukazují, jaký kroj se nosil v II. stol. po Kr. v krajinách karpatských, a poněvadž podle všeho kroj ten byl velmi shodný se slovanským. Jinak jsme odkázáni teprve na stol. X. a následující, kde nám konečně nastupuje hojnější a časově určitější ikonografický materiál v miniaturách, freskách a pod. výtvarných památkách. Tento materiál, zejména z doby XI. stol., byl by pro nás důležitosti nezměrné (neboť se v té době ještě mnoho v kroji nezměnilo od doby, která předcházela, nehledíc ani k tomu, že v Rusi ještě toto století spadá namnoze do periody pohanské), kdyby neměl jedné vady, která snadno svádí na scestí. Obrazy této doby jsou totiž ponejvíce jen schematické kresby, které prováděli illuminátoři na západě i na východě Slovanstva podle starších antických, resp. byzantských vzorů a tradic, i pokud se týče držení těla a výrazu i detailů krojových. Kresby postav a krojů basirují nejvíce na antice italské a byzantské, a nelze proto beze všeho přebírati to, co tam vidíme a projektovati to do doby, v níž miniatura nebo freska povstala, nýbrž třeba dobře a bedlivě uvažovati dříve, je-li to obraz tradicionálně schematicky kreslený, či zdali illuminátor dal na sebe působiti současným okolím a kreslil realisticky to, co bylo skutečně v X. nebo XI. stol. kolem něho. S tohoto hlediska nejsou památky tyto pro nás stejné ceny, ba právě ty s všeobecného uměleckohistorického hlediska nejznamenitější, jsou ceny menší. Z miniatur, které jsou původu západoslovanského nebo zobrazují události z dějin západních Slovanů, patří sem v Čechách t. zv. kodex vyšehradský, vzniklý v Praze v druhé polovině XI. stol.,[1]) dále evangelistář kapitulní knihovny svatovítské [2]) a kodex Apokalypsy (s hlaholskými zlomky) v téže knihovně a z téže doby,[3]) evangelistář piaristské kolleje v Praze z konce XI. nebo z počátku XII. století,[4]) dále dva kodexy v Polsku chované: t. zv. *codex aureus* hnězdenský a kodex krakovský, oba z téže školy malířské, z níž vyšel kodex vyšehradský a oba z XI. sto-

[1]) Srv. krásné vydání *Lehnerovo* Česká škola malířská XI. věku (Praha 1902) a téhož Dějiny umění národa českého I. 3 (Praha 1907) 318. K starší literatuře: *Mádl* Pam. arch. XIV. 121 a *B. Matějka* Album spol. přátel star. Praha 1890.

[2]) *Mádl* l. c., *Lehner* Dějiny l. c. 424, a *Podlaha* Soupis památek. Praha II. 2. 20 sl.

[3]) *Höfler a Šafařík* Glagol. Fragmente. Prag 1857, *Lehner* Děj. l. c. 211, *Podlaha* Soupis l. c. 114. Zde srv. tab. XVIII.

[4]) *Podlaha* Pam. arch. XXII. 401 (1907).

letí.[1]) Nad jiné významná je však Gumpoldova legenda o sv. Václavu v kodexu wolfenbüttelském, pořízeném buď na samém konci X. nebo poč. XI. stol. kněžnou Hemmou, manželkou Boleslava II. (967—999).[2]) Tato památka je důležita proto, že illuminátor nekreslil šablonovitě a podle ustálených manýr; jeho postavy mají životnost a individualitu, při tom sdostatek historické věrnosti a jsou proto značné ceny kulturně-historické. Ostatní výše jmenované rukopisy se mu nevyrovnají, neboť i znamenitý jinak kodex vyšehradský a druhé k téže serii přiřaděné kodexy jeví v obrazích šablonovitost a schematism současných miniatur středoevropských. Doklady krojové z nich vzaté mají cenu jen druhořadnou a jen potud, pokud nám dokládají kroj, který se na základě antickém se slabou příměsí vlivů byzantských nosil v X.—XI. stol. po celé střední Evropě, tedy také aspoň z části u západních Slovanů. Také symbolická postava Sclauinie, která na miniatuře votivního listu evangelia mnichovského přináší Ottonovi III. hold vedle postavy Romy, Germanie a Gallie, nemá na sobě nic individuálního slovanského. Šat je jako u jejích družek, typu pozdně antického. Sv. Václav vypadá v kodexu vyšehradském právě tak, jako Pilát.[3]) Z freskových maleb jsou cenné aspoň fresky hradní kaple znojemské, poněvadž třebas jsou o něco pozdější (z poč. XII. stol.), zobrazují nám scénu z doby pohanské: povolání Přemysla k vládě (příl. I.) a opírají se při tom patrně o staré tradice.[4]) Jiné pro nás už tak nepadají na váhu.[5])

---

[1]) *Lehner* Děj. l. c. 372, 394, *Sokolowski* Sprawozd. kom. do badań sztuki V. seš. 4. Krakov 1896. Na titulním listu knihy *Ordo Romanorum* (ruk. v Berlíně), věnované asi r. 1027 Matyldou, dcerou Herimana Měčislavovi II., jsou oba zobrazeni. Srv. *Bielowski* MPH. I. tab. 4. Ale při německé provenienci rukopisu nelze na kroj zde zobrazený spoléhati; jinak se však neliší.

[2]) *Lehner* Děj. l. c. 300 sl. Jednotlivé obrazy byly již častěji uveřejněny, zejména *Píčem* v jeho Starož. III. 1. 158—160. Zde srv. obr. 35, 36.

[3]) Srv. *Lehner* Škola tab. 23 a 31, a posouzení *Píčovo* v Starož. III. 1. 148 sl. Zde srv. obr. 44.

[4]) Obrazy v kapli znojemské pocházejí z poč. XII. stol. a jsou nově r. 1892 restaurovány, — pokud historicky správně, nedovedu říci. Viz *Lehner* Dějiny českého umění III. 255, *Houdek* Hradební kaple znojemská. Čas. Mus. olom. 1898 a 1899, 1, *týž* Der Heidentempel in Znaim (Znaim 1900), *Peisker* Bez. 227 sl., *Výšek A.* Malířství v Čechách (Krit. příl. k Nár. Listům 1864. 279); srv. i *Novotného* Č. dějiny I. 256.

[5]) Jiné fresky jsou méně jasné a ještě pozdější (v basilice sv. Jiří na hradě pražském, v kostele sv. Klimenta v Staré Boleslavi, a sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech. Srv. *Lehner* Děj. I. 3, 269 sl.).

Kroj východních Slovanů, a sice především kroj knížecí, předvádí nám zase řada nejstarších illustrovaných rukopisů východních, ruských a byzantských. Z nich na prvém místě stojí krásný žaltář arcibiskupa trierského Egberta z XI. stol. zv. *codex gertrudianus*[1]) s obrazy knížete Jaropluka Izjaslaviče (zemř. 1085), ženy jeho Ireny a matky Gertrudy a znamenitý Izbornik psaný pro velkého knížete Svjatoslava r. 1073,[2]) důležitý tím, že jako kodex wolfenbüttelský předvádí nám věrně současný kroj ruský na celé rodině kn. Svjatoslava (příl. III.). Dále sem náležejí stará vyobrazení svatých knížecích bratří Borisa a Glěba, synů velkého knížete Vladimíra Svjatoslaviče, ubitých r. 1015, poněvadž jsou to vesměs kopie starého obrazu, který nedlouho po jejich smrti byl namalován pro vyšegorodskou církev jejich jména.[3]) K nim

---

[1]) Kodex Gertrudin vydán byl *H. V. Sauerlandem* a *A. Haseloffem*: Der Psalter Erzbischof Egberts von Trier — Codex Gertrudianus in Cividale (Trier 1901). K žaltáři chovanému v Cividale a psanému na objednání arcib. Egberta (977—993) přivázaná je řada listů s modlitbami a 5 listů s miniaturami práce byzantské (ač pod vzorem miniatur z žaltáře), které vznikly patrně v Kijevě nebo v Polsku pro polskou kněžnu Gertrudu, matku Jaroplukovu a ženu Izjaslavovu; mezi nimi jsou listy s podobami ruské knížecí rodiny, označené řecko-slovanským nápisem: Ὁ ΔΙΚΕΟϹ ІРОПЪЛК· Rozboru této památky je předem věnována kniha *N. Kondakova* »Изображенiе р. княж. семьи въ миніатюрахъ XI. вѣка«. (Petrohrad 1906), jenž za umělce pokládá nějakého Němce nebo Slovana, žijícího v Polsku nebo Haliči (str. 5, 10). Srv. tab. I., III., IV. a VI. O témže psal i hr. *A. A. Bobrinskij* »Кіевскія миніатюры XI. вѣка и портретъ князя Ярополка Изяславича въ псалтырѣ Егберта (Зап. Арх. XII. 1—2, 351—371).

[2]) Srv. o něm u *Ponomareva* Памятн. др. русской церк. лит. III. (1897) 253 sl. Vydalo jej r. 1880 v Petrohradě Общество люб. древней писм. nákladem S. Morozova, kteréžto drahé vydání není v celém Rakousku k dostání. Votivní list vydán byl však sám v barvotiskové kopii i v díle Древности Росс. Государства IV. tab. 2. Poněvadž však na originále zjevny jsou barvy jen místy, pokusil jsem se je na připojené tabulce, pokud to šlo, rekonstruovati, aby odlišení jednotlivých částí šatů lépe vyniklo.

[3]) K nim náleží podle Srezněvského zejména 1. obraz Borisův v sborníku Книга воскресныхъ поученій z Besed Jana Zlatoústého Konstantina biskupa bulharského v ruském opisu synod. bibl. XIII. stol., 2. obrazy Borisa a Glěba na obkladu Evangelia, psaného pro novgorodského knížete Mstislava, syna Vlad. Monomacha před r. 1132 (nejspíše před r. 1117), 3. fresky v církvi Spasa v Neredicích u Vel. Novgoroda, zhotovené r. 1199, bohužel obnovené asi ve XIV. stol., a 4. miniatury v Skazání o mučednících Borisu a Glěbu od mnicha pečerského Jakuba, psaném mezi r. 1072 a 1078, ale zachovaném v Sborníku XIV. stol. (nyní v synodální knihovně

druží se ještě několik jednotlivých postav knížecích z XII. stol.— abychom dále nezacházeli — vesměs v stereotypním, slavnostním

Obr. 37. Věnčení Jaropluka a Iriny z kodexu Gertrudina.

---

moskevské), 5. některé barmy emailované (srv. dále str. 434). Srv. studii *J. Sreznĕvského* Древнія изображенія св. князей Бориса и Глѣба (Petrohrad 1863). Vyšla původně u *Prochorova* Христ. древн. I. kn. IX. K č. 1 srv. i *Stasov* Мин. 89 sl. a tab. IV.

hávu oblečených.[1]) Z nich nejdůležitější byla by bývala freska s rodinou knížete Jaroslava v chrámu sv. Sofie v Kijevě založeného r. 1037, kdyby nebyly obrazy tyto přemalovány figurami sv. Moudrosti, Víry, Naděje a Lásky a z původních obrazů zachovány jen dvě, při restauraci vzaté, velmi nedokonalé, od sebe se odchylující kopie.[2]) Těch fresek pak, které se tam nalézají na scho-

Obr. 38. Část rodiny knížete Jaroslava v Sofijském chrámu v Kijevě.

dištích a představují scény z života světského, nelze upotřebiti, nejen proto, že zhotoveny byly mistry byzantskými, ale především pro to, že, jak Kondakov ukázal,[3]) představují scény čistě byzantské: hry a zápasy v cirku i s císařským dvorem, který k nim přihlíží.

---

[1]) Sem by patřil neznámý kníže v rukopisu Hippolitově „O antichristu" (XII. stol.), chovaném v Čudovském monastýru v Moskvě (*Stasov* Мин. 91, *Kondakov* Изобр. 44), dále obraz knížete Jaroslava Vladimiroviče z chrámu v Neredicích v Velkého Novgorodu vystavěném r. 1198 (*Kondakov* 42). Srv. zde obr. 39.

[2]) Jedna od F. Solnceva (viz u *Prochorova* Мат. 60 a *Kondakova* Изобр. 36 a zde na obr. 38), druhá v polské sbírce kreseb ze XVII. stol. (č. 176), chované v knihovně imp. Akademie umění. Reprodukuji Solncevův nárys. Jinak postavy svatých a jiné scény na stěnách sofijského soboru jsou úplně rázu byzantského z XI. stol. (Кiев. соборъ. Petrohrad 1871). K původní fresce srv. též *Ainalova-Rědina* popis v Зап. арх. IV. 363.

[3]) *N. Kondakov* О фрескахъ лѣстницъ Кiево-софiйскаго собора. Зап. арх. III. 287. Srv. i dodatek hr. Bobrinského tamže IV. 81. Srv. též monografii *Ainalova* a *Rědina* Кiево-софiйскiй соборъ (Petr. 1889).

Kníže Svjatoslav s rodinou. (Miniatura Izborniku XI. st. Srv. str. 430.)

Nemáme práva, ani sujet, ani kroje tam zobrazené, ač jsou z části barbarské, pokládati za slovanské.

Konečně sluší uvésti k srovnání i ruské vzorníky ikonografické, t. zv. подлинники, které zachovávají konservativně kresbu řeckých originalů z X.—XI. stol. a v nichž na př. postavy z lidu nebo zmíněný Boris a Glěb zjevně ukazují i typický šat ruský, na př. čapky a šuby.[1])

Obr. 39. Kníže Jaroslav v chrámu nereditském.

Z byzantských rukopisů má několik miniatur představujících scény z ruské historie knížete Svjatoslava rukopis Jana Skilitza Kuropalaty (XIV. st.), jejž odkryl N. Kondakov v bibliotéce madridské. Ale kresby tyto jsou pozdní a nejsou dosti zřetelné.[2]) Za to poskytuje velký zájem obraz Bulharů pokořených caru Basiliu II. Bulharobijci na miniatuře řeckého psaltiru v knihovně sv. Marka v Benátkách z poč. XI. stol.[3]) a obraz dvou Bulharů zobrazených na jedné miniatuře menologia Vatikánské knihovny psaného pro císaře Basilia II. (975—1025), tedy buď na konci X. nebo na počátku XI. století. Miniatura tato představuje vraždění mučedníků v Adrianopoli r. 814 na rozkaz Krumův, ale illuminátor nemaloval již tureckých Bulharů Krumových, nýbrž asi o 200 let pozdější typy poslovaněných Bulharů své doby.[4]) Méně vážným památníkem pro nás (pro poznání kroje z konce doby pohanské) je velevzácný jinak bulharský rukopis Manassovy kroniky, totiž bulharský překlad starší kroniky Konstantina Manassa,

---

[1]) Srv. k nim *Prochorov* Христ. древн. I. kn. 1. str. 3 sl. Podrobné doklady viz dále.

[2]) *Kondakov* Изобр. 51, P. клады I. obr. 41, 95, 122, str. 212.

[3]) Srv. *Kondakov* Макед. 230, *Ch. Diehl* Manuel d'art byz. (Paris 1910) 376. Na bulharských hlavách není naprosto viděti mongolského rázu, vlas a vous je vyvinutý, hustý; proto i Kondakov má je za Slovany. Barevná reprodukce této miniatury připojena je k *Weltgeschichte* dra J. Pflugka-Harttunga (sv. Středověk, Berlín 1909) k str. 584.

[4]) Není na nich rozhodujících mongolských příznaků. Vlasy mají dlouhé, na hlavě typickou slovanskou čapku kožešinou lemovanou, nohavice úzké, v rukou rovné slovanské meče. Kabáty (kožich a kaftan z brokátu) s petlicemi na prsou byly v té době obvyklé u orientálních i ruských

napsaný pro bulharského cara Jana Alexandra ve XIV. stol. a ozdobený při tom množstvím illustrací z bulharské a ruské historie. Jsou tu sice scény z doby pohanské (křestění Bulharů, křestění Rusů, vojny Svjatoslavovy s Řeky), ale rozdíl mezi dobou událostí a dobou illuminátora je příliš veliký, i když připustí se starší předlohy — téměř půl tisíce let — a mimo to kresby jsou zběžné a nezřetelné tak, že mají význam nanejvýše jen pro stav kroje a výzbroje ve stol. XIV. Mimo to jich většinu známe jen z dosti nepřesných a zběžných kopií dra Strandmanna, který je r. 1825 kreslil pro hr. Rumjanceva.[1]) Ze srbských památek možno přihlédnouti aspoň k iniciálám v Miroslavově Evangeliu z XII. st.[2])

Pokud se týče knížecích figur na nejstarších mincích, jsou tyto pro poznání kroje materiálem naprosto podřadným, pro svou nejasnost a hrubou schematisující kresbu. Spíše výzbroj je znáti, z kroje nejvíce ještě pokrývka hlavy a plášť na rameni sponou spjatý, někdy i dalmatika.[3]) Lépe jsou už předvedeny postavy barevnou emailovou technikou, na některých překrásných šperkích v Rusku nalezených, na nichž můžeme dobře rozeznati i příslušné detaily; na př. u postav Borise a Glěba na t. zv. barmách pokladu rjazaňského z r. 1822 a kijevského z r. 1824.[4])

Jiných památek podobného rázu před XII. stol. uvésti nelze.[5])

Slovanů a také v samém menologiu jiní, byzantští muži, mají šat z podobné látky. Srv. přílohu IV. a obrazy na str. 455. O této důležité památce psal hlavně *Stasov* v Миніат. 12 sl. Srv. i Srezněvskij u *Prochorova* Христ. древн. I. kn. 2, str. 31, *Kondakov* Макед. 31 a *Stasov* Слав. и вост. орн. (1884) 1.

[1]) Srv. podrobný rozbor u *Stasova* Мин. 23 sl. Při tom bulharsko-mongolský ráz zde dosti vyniká, tak že tu snad illuminátor měl na zřeteli více zbytky turkotatarských kočovníků v severovýchodním koutě Bulharska (*Stasov* 54). Kondakov se však chová reservovaně a v mnohých bodech je proti Stasovu (Макед. 32).

[2]) Evangelium kn. Miroslava Nemaniće vydal v Bělehradě r. 1897 Ljub. Stojanović.

[3]) Srv. *E. Fiala* České denáry. Praha 1895. *J. Smolík* Denáry Boleslava I., Boleslava II., Boleslava III. a Vladivoje Praha Akad. 1899. *J. J. Tolstoj* Древнѣйшія русскія монеты вел. княж. кіевскаго (Petrohrad 1882), Древнѣйшія русскія монеты X.—XI. в. Petrohrad 1893. Зап. арх. VI.). K ruským mincím srv. úsudek N. Kondakova Изобр. 52.

[4]) *N. Kondakov* Клады I., str. 101, Русск. древн. V. 101 sl. tab. XVI., Древн. Росс. Госуд. II. tab 34, 35. Zde srv. obr. 56.

[5]) Ze dvou stříbrných číší s figurální výzdobou, které publikoval Spicyn (Изъ колл. Эремитажа. Petr. 1907. 22 sl. tab. IX.—XI.) neosměluji se abstrahovati nic, poněvadž je původ jejich neznámý a podle sujetu

Zbývá k disposici ještě jedna skupina materiálu hmotného, totiž podnes zachovalý lidový kroj slovanský, ale s ním dlužno zacházeti velmi opatrně. Není o tom pochyby, že jsou končiny, kde se starý lidový kroj domácí, podobně jako jiné staré zvyky, udržuje velmi konservativně. Pokud však smíme dnes jednotlivé, zdánlivě sebe starobylejší a primitivní kusy oděvu projektovati zpět až do dob pohanských, lze řešiti vždy jen od případu k případu po bedlivé úvaze a srovnávání všech ostatních poměrů. Lidový kroj přečasto podléhal vlivům evropských mod a cizonárodním vzorům tureckým, tatarským více, než se na první pohled zdá, a z valné části nemá dnes už vůbec co činiti s krojem doby pohanské. Jen základ jeho je starý a tu a tam zbylé jednotlivosti, ale o nich by nás mohla poučiti teprve důkladná srovnávací studie všech skupin slovanského kroje lidového, která dosud chybí. My nemáme ani z krajů nejdůležitějších důkladného popisu a rozboru tamějších krojů, na př. z Balkánu.[1]) Následkem toho

---

patrně neslovanský, ač má ruský podpis. Mnoho, co by šlo se Slovany spojiti, mají tlačené reliefní figury na bronzové plechové skřínce nalezené v pohřebišti u Feněku (Zala) v Uhrách, náležejícím asi IV.—V. století, ale práce jest patrně původu provinciálně římského a může se vztahovati na kterékoliv provinciály té doby v Podunají usazené. (Srv. *Hampel* Alt. I. 265, II. 227, III. 181). Kalich a pateny z Trzemeszna polského jsou zase z XII. a XIII. stol., a podobně dvéře chrámu novgorodského a hnězdenského.

[1]) Z ohromné literatury věnované jednak celé historii krojů slovanských, jednak lidovým krojům dob posledních uvedl bych zde jen ta větší díla celková a ta, kterých se častěji budeme dovolávati, poněvadž poskytují materiál i k poznání dob nejstarších: *Eljasz Walery-Radzikowski* Ubiory w Polsce i u sąsiedów (Krakov I. 1879. II. 1889, III. 1899, IV. 1905 (až do XV. stol.), *Gołębiowski L.* Ubiory w Polszcze od najdawn. czasów (Varš. 1830), *Kolberg O.* Lud (passim v každém svazku), *Malewski B.* Próba charakterystyki ubiorów ludowych (Wisła XVIII. 285), *Koula J.* O kroji lidu slovenského (Č. Lid I. 21, 178, 273, 375, 472), *Klvaňa Jos.* O lidových krojích na mor. Slovensku (Č. Lid II. 18, 165, III. 421), *Zíbrt Č.* Dějiny kroje v zemích českých. I. Od dob nejstarších až po války husitské (Praha 1892), *Čubinskij P.* Труды этн. стат. экспедиціи въ зап. край VII. (Petr. 1872), 412, *Olenin A.* Опытъ объ одеждѣ, оружіи, нравахъ обычаяхъ, и степени просвѣщенія Славянъ etc. (Petr. 1832), *Прохоровъ А.* Матеріалы по исторіи русскихъ одеждъ и обстановки жизни народной (Petr. 1881—1885), *Savvajtov P.* Описаніе старинныхъ русскихъ утварей, одеждъ, оружія etc. въ азбучномъ порядкѣ расположенное. Зап. Имп. Арх. Общ. XI. 1865 (nové doplněné vydání tamže r. 1896; toto cituji), *Savčenkov J.* Старое и новое въ народномъ убранствѣ и одеждѣ (Жив. Стар. 1890, 103 sl.), *Stasov V.* Замѣтки о древнерусской одеждѣ и вооруженія

dosavadní závěry a odhady, jako na př. Koulův,[1]) nemají valné ceny. Faktum však zůstává, pokud jsem seznal, že v horách karpatských a balkánských udrželo se nejvíce starého. Také v Polsku směrem do hor přibývá starobylosti. Náš český a moravský z rovin je už nový.

Za to, jako v jiných oborech, tak i zde mnoho doplňuje filologie, totiž sbírka jednotlivých názvů krojových a jejich etymologický výklad, pokud ovšem rozšíření u všech Slovanů nebo přímé staré zprávy dovolují souditi, že existovaly v době staré. Ale nějaké speciální studie k tomu neznám. Plné zužitkování obsáhlého starého lexikografického materiálu zbude ještě pro vděčnou práci budoucí. Pro kroj vůbec bylo starých slovanských názvů několik. Sem patří stsl. *ruho*,[2]) csl. *oděžda*,[3]) *ostegъ, ostěžь*[4]) a také název *porty* (пърты, пърыты, пръты, пъртове, портице),[5]) vystupuje v nejstarších pramenech ještě v nespecialisovaném smyslu oděvu vůbec, ba i pokrývky,[6]) a teprve později vyvinul se z toho v ruštině

(ЖМНП. 1882, CCXIX., 168—196), *Strekalov S.* Русскія историческія одежды отъ X. до XIII. вѣковъ. I. Petr. (1877), s obrazy pěkně provedenými, ale na mnoze dosti fantastickými, *Poznańskij B.* Одежда Малороссовъ (Труды XII. арх. с. Charkov III. 178—210). *C. Liersch.* Nachrichten über Tracht und Sitten der Germanen und Slaven aus dem VI. Jahrh. (Mitth. niederlaus. 1891, 154). Další literaturu slovanskou i cizí k historii krojů vůbec viz u *Zíbrta* Dějiny 7—12. S hlediska archaeologického, ale nedostatečně psána je stať *J. Píče* v jeho Starož. III. 1. 148 sl.

[1]) Srv. dále str. 464 a 528.

[2]) Stsl. *ruho*, č. roucho (*Miklosich* EW. 282, *Budilovič* Слав. II. 77), odvozené od *rъch-, rušiti* — hýbati (nejpův. význam byl pohyblivé jmění, nevěstina výbava, srv. výše str. 74 (*Miklosich* EW. 282). Přešlo i do maď. *ruha* a novořečtiny ῥοῦχα, ῥοῦχον, ῥουχαλάκι (*Miklosich* l. c., *Matov* Грьцкобьлг. студ. 79). Původně snad mělo stsl. *ruho* speciální význam svrchního oděvu, vzhledem k tomu, že přešlo do řečtiny ve významu dlouhé tuniky. U Kodina zove se tak i byz. tunika despotská (de off. c. III. τὸ κόκκινον ῥοῦχον αὐτοῦ ὥσπερ καὶ τὸ βασιλικὸν μετὰ ῥιζῶν. Srv. i c. VI. Corp. hist. byz., str. 13, 47). Spojení s g. *rock*, sthn. *roccho* už Miklosich zamítl (EW. 282).

[3]) *Oděv* od *oděti, děti* — ponere (csl. *odežda*) *Miklosich* EW. 43, *Budilovič* Слав. II. 76. Čes. *šatъ* (*Miklosich* 337) značil původně jen pruh plátna, tolik co šata, šatka.

[4]) *Ostegъ, ostežь* (*Miklosich* EW. 320) od kmene *steg*, ve významu různého druhu šatu. Srv. *Janko* Pravěk 108.

[5]) Řídko v sing. прътъ — pannus. Souvisí se starým пъртити, прътити, č. prtiti, prtati, pol. partaczyć, partolić. (*Miklosich* EW. 243.)

[6]) Z mnohých dokladů uvádím nejstarší a nejdůležitější: Главьный прътъ совлѣшти повелѣвааше (Grig. Naz. XI. stol. 70). Аще сихъ трѣ-

a polštině (*portki*) specialisovaný výraz pro mužské spodky.[1]) Nejistého původu je slovo *rubъ, ruby*.[2])

Kroj mužský. Oděv spodní.

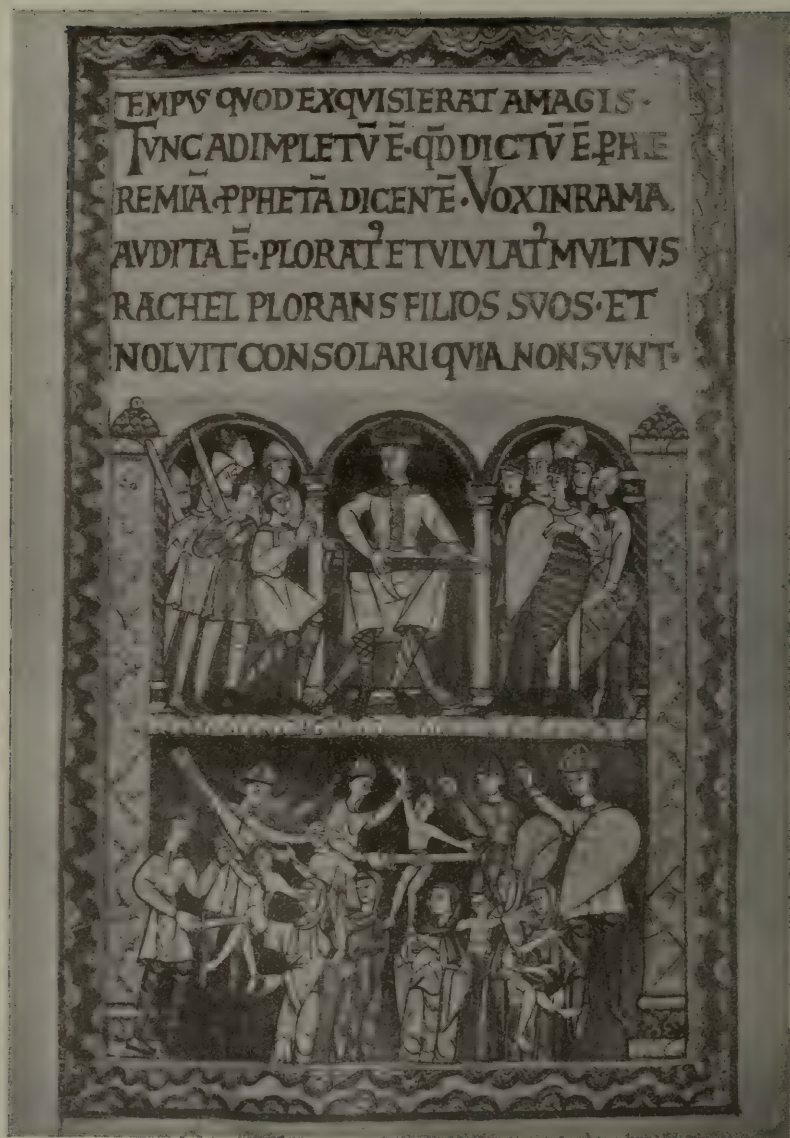
Problém oděvu neřešili si Slované nějakým samostatným originálním a krásným způsobem, jako na př. Řekové, nýbrž v celku tak, jako jiní jejich severní sousedové. Starý kroj slovanský nebyl volný a neponechával tělu, aby mohlo na venek vyjádřiti krásu proporcí tělesných, údů a jejich pohybu. Základní tři kusy slovanského šatu: nohavice, rubáš a svrchní plášť nebyly k tomu myšleny a vytvořeny. Tu teprve později vliv antiky přinesl i do nich uvolnění a vznik ladných linií a záhybů. Zprvu všechny tři části byly polotěsné, hrubé a v záhybech tvrdé.

Spodní oděv sestával odedávna z nohavic pro ochranu spodní části těla a z rubáše pro ochranu části hoření.

бжеши власѧнъихъ прътъ (tamže 65). Да соиметь съ себе и ты самыя порты своя (Dohovor kn. Olgy 912 r. Lavr.³ 34). Аче кто конь погубить или оружие или портъ (Rus. Pravda. Jarosl. podle syn. sp.) Аще мужь крадеть бѣлыи порты и полотна и портища (Církev. Ústav Jarosl. 34). Рекоша дружина Игореви: отроци Свѣньлъжи изодѣлися суть оружьемъ и порты а мы нази (Let. k r. 945, Lavr.³ 51). Свергъ порты, сунуся въ Днѣпръ и побреде (tamže k r. 968, Lavr.³ 64). Самъ же въ худыя пърты обълкъся, ти тако хожаше (Nest. Žití Feod. 4). Не бо чьстяху чьстьныихъ ради пърътъ (tamže 27). Изволочився въ бронѣ подъ порты (Ipať. Let. k r. 1159). Възложи на нь порты чернецьскыя (Let. k r. 1074, Lavr.³ 186). V poučení Jana metrop. kijevského (1089) čl. 14 připomíná se портъ исподний отъ кожъ животныхъ (Ист. Библ. VI. 7). Porty ženské připomínají i Odpovědi Nifontovy v čl. 92. Srv. i 91 портъ (Ист. Б. VI. 48). Další a pozdější doklady v tomto širokém smyslu viz u *Savvajtova* Опис. 107 a hlavně u *Sreznĕvského* Мат. II. 1753. V bulh. sborníku XIII. stol. (*Jagić* Starine VI. 121) připomíná se zákaz ženám choditi v mužském portě a mužům naopak. Srv. i *Budilovič* Слав. II. 64.

[1]) Srv. *Dalь* s. v., *Budilovič* Слав. II. 71, *Kaindl* MAG. XXVIII. 232 sl., *Hrynčenko* s. v. портки. Порт je druh plátěného šátku. K Polákům srv. *Tetmajer* Ubiory ludu pol. (Krakov 1909). II. 13.

[2]) Stsl. *rąbъ*, — pannus, slov., ch., č., luž., *rub*, pol. *rąb, rąbek*, malor. руб, rum. *rubai* vesměs ve významu kus roucha, oděv (*Miklosich* EW. 281). V českém Bohemáři čteme *ruby* za vestimenta (*Hanka* Nejd. sl. 43). Staré ruské doklady pro рубъ. рубы ve smyslu chudého oděvu jsou u *Sreznĕvského* Мат. III. 184. od XII. stol. Руба místy u Srbů značí roušku na hlavu i šat (Нас. IV. 258, Етн. Срп. 36. XVIII. 272). K výkladu slova srv. i *Korš* Archiv sl. Phil. IX. 664.

Obr. 40. Vraždění betlémských dětí v kodexu krakovském.
(Podle Lehnera.)

Nohavice. Podle popisu Prokopiova [1]) sahaly nohavice nahoře až k bedrám (vlastně k plodidlům — μέχρι ἐς τὰ αἰδοῖα), kde byly drženy buď pruhem stočené látky nebo provazcem, nebo řemenem,[2]) dole byly zavázány a sice ponejvíce nad kotníky. Také nejstarší obrazy X.—XI. stol., jak miniatury, tak i kresby[3]) ukazují nohy mužů vesměs v úzkých nohavicích, při čemž nakreslené šikmé nebo obloukovité záhyby naznačují, že sice přiléhaly, ale volně, tvoříce při tom množství záhybů, více nebo méně podle toho, z jak tuhé látky byly ušity Huněné nebo soukenné přiléhaly více a nebyly asi daleko od střihu a techniky nohavic, které dosud šijí horalé karpatští.[4]) Vedle toho vidíme však na některých miniaturách XI. stol., [5]) jakoby celá lýtka byla ovinuta pásky, nebo potažena zvláštními holenicemi a jakoby se volné spodky rozvíraly teprve nad koleny. Zdá se proto, že se v té době ujal i v Čechách zvyk nositi římsko-německé krátké spodky (*hósa*) a vespod od kolenou jakési holeně (*tibialia, ocreae, caligae*), které byly drženy úvazem pod kolenem, nebo docela obvázáním celého

Obr. 41. Pastýři z evangeliáře piaristského.

---

[1]) Srv. výše str. 426. Naprosto nesprávně vykládá tuto zprávu *Schrader* Sprachvergl. und Urg. 1907. 268.

[2]) Souditi lze přirozeně, že byly drženy na bocích. Ale upozorňuji, že barbarům na sloupu Markově nebo Trajanově nesahají vždy nohavice až do boků, nýbrž jen pod břicho, kde jsou drženy nějakým pasem z látky vinutým nebo shrnutím nohavic (uvnitř s řemenem). Srv. na př. obrazy ze scény XXXIV. edice Petersenovy, nebo tab. XIX. ed. Cichoriovy.

[3]) Na úzkých nohavicích fresek znojemských není sice těchto záhybů viděti (příl. I.) snad následkem nedávného přemalování, — ale za to i kodex wolfenbüttelský i kodex vyšehradský, svatovítský, krakovský a hnězdenský ukazují je neustále. Srv. aspoň zde obr. 36, 44, 45, 46, 78. U typických ruských oděvů nebývá jich viděti pro dlouhé kaftany. Ostatně nepochybuji, že tyto slovanské nohavice nelišily se od germánských, nalezených v starých hrobech dánských. Srv. je u *Heyneho* Hausalt. III. 259.

[4]) Srv. *Koula* Kroj 277, 279. Totéž vidíme v Karpatech rumunských (*Fischer* Archiv f. Anthr. 1908, 7 sl.).

[5]) Tak na př. obvykle v evangeliáři piaristském (Pam. arch. XXII. 411—419, obr. 4—8); zde srv. obr. pastýřů (obr. 41.) nebo zbrojnoše z Apokalypsy kapitulní (tab. XVIII.). Opletená lýtka mají vojíni v kodexu

lýtka.[1]) Patrně nebyla již v X. stol. úprava spodků jednotná a zůstala nejednotnou i v lidovém kroji, na př. na Balkáně.

Na noc nohavice, kdo chtěl pohodlně spáti, odkládal. Aspoň vypravuje Kosmas k r. 1004, že Poláci, když byli v Praze časně z rána přepadeni, utíkali rovnou nohou z lože i bez nohavic.[2]) Poklopců neměly a původní rozparek nalézal se spíše na straně, než vpředu, tak snad jako u některých starobylých typů karpatských.[3])

Pro tento první kus spodního oděvu měli Slované dva staré názvy, které pro starou dobu dobře rozlišiti nedovedeme, — *gatě* a *nohavice*. *Gatě*, stč. *hace*, prasl. *gatja*, je starý název všem Slovanům společný,[4]) ale původu záhadného tak, že nelze z něho

---

krakovském a hnězdenském (*Lehner* Děj. I. 3, 389, 422, zde obr. 40) a podobně jednou srbský vojín v Evangeliu Miroslavově (ed. *Stojanović* 147). Občas býval tento obvaz i skvostněji vypraven a tkanice pod kolenem končily zlatým a stříbrným kováním, které po straně viselo. Dokládají to už nálezy VII. stol. na pohřebišti v Krainburgu, pravděpodobně slovanském (MAG. 1906 Sitzungsber. 38, a moje SS. II. 506). Srv. i *Zíbrt* Děj. 64. Zlatými pásky opletená lýtka má i sv. Václav na titulním listě kodexu wolfenbüttelského (srv. příl. II.).

[1]) Srv. *Heyne* Hausalt. III. 260 sl., 282 a zde dále naši stať o obuvi. Heyne však (259) krátké nohavice do kolenou nepokládá za germánské, nýbrž za keltické.

[2]) Kosmas I. 36: Diffugiunt omnes, alius oblitus sui et armorum, nudus nudum insilit equum, alius ut dormitavit etiam sine bracis accelerat fugam. Vedle *braccae* užívá se v latinských pramenech soudobých ještě výrazu *femoralia* (srv. doklady u *Zíbrta* Děj. kroje 53). Zíbrt ve svých Dějinách neví si dále dobře rady s překladem slova *caligae* latinských pramenů XII. a XIII. stol.; překládá je sice nohavice, ale jednou píše, že se tyto *caligae* nosily přes gatě, — tedy patrně v podobě našich punčoch (48), kdežto jinde je překládá ve smyslu našich — kalhot (63). V slovníku Bohemáři je *caliga* — nohavice (*Hanka* Zbírka nejdávn. slovn. 43). Každým způsobem *caligae* neznamenaly původně nohavic v našem smyslu, nýbrž nějaký druh obuvi spodní části nohou, ač i tu význam jejich v pramenech kolísá. České doklady uvedené Zíbrtem na str. 63 samy nijak nesvědčí pro význam kalhot, ba spíše (doklad o sv. Vojtěchu) pro obuv. Na obuv ukazují dále prameny staroruské a církevněslovanské (*Sreznĕvskij* Мат. I. 1181, калига — башмакъ a *Berneker* EW. 473, *Vasmer* Эт. III. 73). Slovo vzniklo z latiny prostřednictvím ř. καλίγα, καλίγι(ο)ν. Teprve později vznikly z toho přenesením smyslu č. *kalhoty*, stč. *kalihoty*, *kalioty* (od XVI. stol.). *Gebauer* Staroč. Sl. II. 12.

[3]) *Koula* Kroj 279.

[4]) Srv. csl. *gašti*, r. гачи, malor. гáчи, гáти, b. гáшти, srbch. *gȁće*, slovin. *gača*, *gače*, č. sloven. *gatě*, pol. *gacie*, dial. *gaty*. Staročesky znělo

Bulhar z miniatury menologia vatikánského z X.—XI. st.
(Srv. str. 433.)

vyčísti, co původně znamenal, a je-li to slovo domácí, či z ciziny přejaté. Nyní se objevuje konstantně pro volnější bílé, plátěné (někdy i soukenné) spodky, a to asi znamenaly gatě už ode dávna proti užším houněným *nohavicím*, které jsou najisto nejen domácím, ale i starým výrazem.[1]) Třetí všeslovanský a starý termin jsou *šaravary*, slovo původu cizího, orientálního a sice nejspíše íránského, neboť víme z Julia Polydeuka (z II. stol. po Kr.), že Taurové a Skythové měli spodky zvané po skythsku τὰ σαράβαρα nebo σαράβαλλα.[2]) Název šaravar náležel patrně i širokým nohavicím, o nichž se u Rusů zmiňuje Rosteh a perský geograf, a které šily se z nesmírně široké látky a svazovaly se u kolenou,[3]) když se při tom pod nimi nosily vysoké boty

Obr. 42. Barbar z pomníku Trajanova v Adamklissi.

slovo *háčě, hačě, hace* (*Gebauer* Slov. I. 396), tak že novočeské a slovenské *gatě* ujalo se teprve vlivem maďarského *gatya*. Slovo přešlo i do finnštiny *kaatio*, est. *kāts, kātsas* a lit. *goces*. Srv. *Berneker* EW. 296, *Miklosich* EW. 60, *Budilovič* Слав. II. 70. O pokusech etymologických viz u Bernekera l. c. Strus. гаща doloženo je v knize pror. Daniela od Upyra Lichého (XI. st.), ovšem v kopii XV. stol. (*Sreznĕvskij* I. 511.)

¹) Slovo zní všude stejně *nogavica, nogovica* (obyčej. v plur.), ale přechází i na význam úzce přiléhajících punčoch (*Budilovič* l. c. 70), což snad byl vůbec význam původní. Doloženo mám slovo *nohavice* teprve z XIII. a XIV. stol. (ногавицы Perejasl. Let., ногавища; Žití Stefana bisk. permského c. 1400). V Bohemáři položeny *nohawycze* za caliga (ed. *Hanka* 43). O zúžení významu slova порты na nohavice zmínil jsem se už výše na str. 437. Jiný severoslov. termin pro spodky je *choljeva*, stáří a původu záhadného (*Berneker* EW. 394).

²) Cituje Antifana (Jul. Polyd. VII. 59 a X. 168). Srv. Hesychios s. v. (*Latyšev* Scyth. I. 590, 869). Antifanes psal ve IV. stol. př. Kr. Herodot zove skythské nohavice prostě ἀναξυρίδες (jiní též θύλακοι — pytle). Isiodorus Origines XIX. 23 dí: quibusdam autem nationibus sua cuique propria vestis est ut Parthis sarabarae . . . Sarabarae sunt fluxa ac sinuosa vestimenta. Také staří Peršané, Medové a Amazonky jsou v starém umění předváděni ve volnějších, v záhyby se skládajících nohavicích. Rovněž knížata sassanidská na známých ozdobných mísách stříbrných mají spodky široké, silně do záhybů zvlněné. Srv. *Kondakov-Tolstoj* Др. III. 76, 86, 87, 92.

³) Srv. výše str. 423.

neb obvazy lýtkové. Volný a mnohé záhyby tvořící střih vznikl přirozeně v teplých krajích orientálních, kde zůstal i na dále obecným. Rosteh a perský geograf přičítají sice široké nohavice v X. (IX.) stol. jen Rusům, ale z odpovědí papeže Mikuláše r. 866 vidíme, že podobné nosili podle vzoru volžských Bulharů i balkánští Slované[1]) a rovněž termin *šaravary*, po celém Slovanstvu rozšířený,[2]) ukazuje, že ani jiným Slovanům nebyl tento druh širokých nohavic neznámý. Stepní obyvatelé jižní Rusi zachovali je podnes.[3])

Obr. 43. Barbar z pomníku Trajanova v Adamklissi.

Nohavice nosili i jiní barbarští národové střední a severní Evropy, na př. Thrákové, Dákové, Germáni a Gallové.[4]) Ale nemáme žádné příčiny, abychom soudili, že je Slované přejali teprve od některého z těchto sousedů a rovněž ne o opaku.[5]) Jsou patrně společným a dávným dě-

---

[1]) Responsa Nic. LIX. (ed. *Mansi* Sacr. conc. XV. 421).

[2]) Č. *šaravary*, r. шаравары, srb. шалваре, pol. szarawary, k čemuž srv. tur. *šelvár*, maď. *salavári* a rum. *salvarĭ*. *Miklosich* EW. 337, *Budilovič* II. 71 a *Korš* Archiv IX. 671.

[3]) Srv. *Poznanskij* Труды XII. арх. с. III. 195.

[4]) Srv. *H. Hirt* Idg. 364, *Schrader* Reallexikon 379 a zejména nekonečnou řadu barbarů ze sousedství slovanského zobrazených na pomnících Trajanových v Římě a v Adamklissi i na sloupu Markově. Všude vidíme přilehlé nohavice, ale plné záhybů, sahající až po kotníky a v pasu držené buď silným úvazem (tu někdy i pod břichem) nebo motouzem, řemenem na uzel svázaným napřed tak, že oba konce dolů visí. To platí i o opásání tuniky; srv. na Trajanově sloupu ed. Cichoriovy tab. 21, 29, 73, 83, 86, 87, 93, 98, 99, 106, nebo na pomníku v Adamklissi ed. *Tocilesco* obr. 65, 67—72, 81—84, 93—95. Srv. i *E. Fischer* Archiv f. Anthropologie 1908, 7—9. Že kalhoty byly nad kotníky zavázané motouzem nebo řemenem, ukazují zřejmě u Cichoria na př. tab. 19, 23, 29, 65, 86, 90, 91, u Petersena na sloupu Markově tab. 19, 23, 29, 65, 91 atd. Takový je i úbor krásné sošky Germána v Pařížské Nár. Bibliotéce č. 915 (*Kossinna* Deutsche Vorgesch. Würzb. 1912, 74). Nordičtí Germáni, podle nálezů soudíc, v době před Kr. ještě nohavic neměli (*Montelius* Kultur 176); o pozdějších srv. u *Weinholda* Leben 163.

[5]) Na opak soudil *Malewski*, že spodky přejali Němci od Slovanů (Wisła XVIII. 440).

dictvím již ze společného bytu árijského a vznikly přirozeně z ochrany proti silnému chladu severoevropské a středoevropské zimy. Že později podléhaly vlivům mody římské nebo západní, je přirozeno. Autor Letopisu perejaslavsko-suzdalského stěžuje si na novou modu nohavic zaváděnou latiníky;[1]) ale to se týká už doby pro nás příliš pozdní.

Rubáš, sraka, sukně, košile. Druhou částí spodního oděvu byl šat, který se kladl na svrchní část těla, a to bezprostředně na tělo. Prokopios sice dí na známém místě, že Slované chodili mimo nohavice nazí — podobný zvyk znám byl i u starých Germanů[2]), — ale sám to hned omezuje slovem „někteří" [3]) a i tito najisto nechodili tak celý rok. Patrně se vrhali tak jen do boje. Severní zima nutně vedla k vývoji oděvu, který by i horní část těla chránil, řádně ji zahaloval a který by nepřekážel při domácím zaměstnání jako přehozený plášť. Vývoj tohoto oděvu pro svrchní část těla od pasu nahoru je tedy v prostředí, v němž Slované žili, zcela přirozený a zajisté i prastarý a není proto divu, že se u nich na konci doby pohanské setkáváme již s několika názvy, které označovaly různé druhy tohoto oděvu: *rub, rubacha, čechel, svita, sraka, sukně, košile, kotyga,* při čemž ovšem nevíme vždy přesně, jak se jednotlivé kusy názvy těmito označené od sebe lišily. Hlavním kriteriem rozdílu byla délka, střih rozparku, rukávů a konečně i druh látky, ale užívají se v slov. pramenech promiscue za ř. ῥάκος, ἐσθής, ὀθόνη, χιτών, ἱμάτιον, lat. *tunica, camisia, vestis.*

Jedním z nejstarších kusů byl zajisté r u b á š. Na to ukazuje nejen starobylý všeslovanský název *rubъ,* stsl. *rąbъ* (odv. č. *rubáš,* r. рубаха, рубище, srb. рубина, b. ръбъ, ch. *rubača,* luž. *rubčk,*

[1]) Srv. dále citát, na str. 451. Týká se patrně zavedení poklopce, který před tím neexistoval.

[2]) Srv. Caesar (BG. VI. 21) o Germanech: „pellibus aut parvis renonum tegimentis utuntur, magna corporis parte nuda," k čemuž srv. co dí o Suevech (IV. 1): „locis frigidissimis neque vestitus praeter pelles habeant quicquam, quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta." Tacitus (G. 17) dí pak: „tegumen omnibus sagum fibula, aut si desit spina consertum: cetera intecti totos dies iuxta focum atque ignem agunt." Na pomnících zobrazujících boje římské s barbary zhusta se objevují Germáni s obnaženým svrchním tělem, někdy pod pláštěm. (Srv. k tomu *Furtwängler* Intermezzi 1896 (Mon. von Adamklissi) a Beil. Allg. Zt. 1896 Nr. 293, 3). Na třech hlavních sem spadajících pomnících, na sloupu Trajanově, Markově a pomníku v Adamklissi střídají se těla s nohavicemi, s přepásanou tunikou a pláštěm na rameni spjatým s těly obnaženými.

[3]) l. c. τινὲς δὲ οὐδὲ χιτῶνα, οὐδὲ τριβώνιον ἔχουσι.

rubiško, rubješko, rubjeńc, rubnica, rubno, pol. *rąbek*, — vesměs ve významu dlouhé košile nebo dlouhého šátku,[1]) doložený už ze XII. století ve smyslu jakéhosi chudého oděvu,[2]) nýbrž i úloha, kterou má rubáš dosud ve folkloru slovanském. Jeť, jak známo, rouchem, které se upotřebuje v nejvážnějších chvílích života, při nichž vůbec tradice konservovala mnoho ze starodávných poměrů, hlavně při smrti, patrně na pamět toho, že rubáš byl kdysi za starodávna základním oděvem pro muže i ženy.[3]) V tomto smyslu vystupuje ostatně po Slovanstvu ještě jeden název: *čechl, čechel*, csl. *čechlь*, jehož původ však není jasný a také stáří není tak vysoko doloženo.[4])

Pokládal bych vůbec tento druh dlouhého rubáše za nejstarší typ roucha, které vedle nohavic pokrývalo mužské tělo. Jak bylo u krku upraveno, zda vystřiženo široce, aby hlava lehce prošla, či mělo-li rozparek na prsou a jak byl tento spínán, nevíme. Také o rukávech nevíme nic bezpečného. Barbaři na pomníku adamklisském ukazují dlouhé rubáše s postranními rozparky a delšími rukávy, ztažené k pasu pomocí řemene (obr. 43.). Ovšem je to jen analogie, neboť slovanskost těchto barbarů z pomníku Trajanova není nijak prokázána.[5]) Uvádím to jen na doklad, jak asi původní

---

[1]) Srv. *Miklosich* EW. 281, *Budilovič* Слав. II. 64, 70.

[2]) Рубъ ve smyslu chudého rubáše (ῥάκος, ῥάκιον) doložen je několikráte už ve XII. stol. (Sborník pouč. XII. stol., Zlatostruj 62, Pandekty Nikona Čern. 45 srv. *Sreznĕvskij* Мат. III. 184), a v podobném smyslu brzy potom i рубище (*Sreznĕvskij* l. c. 182). Рубъ ve smyslu kusu látky je doložen už Svjatoslavovým Sbornikem r. 1076 (41).

[3]) K této tradici srv. Č. Lid. III. 7, *Kolberg* Lud X. 218, XI. 52, 162, XXIII. 122.

[4]) *Čechl, čechel*, csl. a srbch. *čechlь*, r. чехóлъ, чехликъ, pol. *czechel, čechło, cyhel, czyhel* (vedle *żgło*, jehož poměr k předcházejícímu není jasný). Význam se dnes dosti mění. Bulh. чехълъ značí docela ženské střevíce, malor. чохла část rukávců. Srv. *Miklosich* EW. 31, *Berneker* EW. 139, *Budilovič* Слав. II. 72, *Zíbrt* Dějiny 376. Původ tohoto slova, rovněž jako stáří a zejména poměr ke got. *hakuls*, sta. *hacele*, stisl. *hǫkoll*, sthn. *hahhul* — plášť, není jasný (*Berneker* l. c.). Pokud vím je чехолъ doložen v Slově Jana Zlatoústého v ruk. XIV. stol. (*Vladimirov* u *Ponomareva* Пам. др. русской лит. 238). Jiné doklady ve smyslu pokrývadla a spodního oděvu viz u Sreznĕvského od XV. stol. (Мат. III. 1515). V pramenech českých je cechel v Mat. Verb. (XIII. stol. cechel — sudarium, sveiztuch) a v slovníku Prešpurském a Rajhradském ze XIV. stol. (*Gebauer* Stč. sl. I. 161, *Zíbrt* l. c.).

[5]) *Tocilesco* Monument von Adamklissi 66—68, 98, 99, 100. Barbaři na sloupu Markově mají typicky krátkou tuniku bez rozparku na prsou

rubáš mohl vypadati, zastávaje původně i spodní roucho (později košili) i roucho svrchní. Jiní barbaři na témže pomníku mají rubáše neb už lépe řečeno župany napřed po celé délce rozstřižené, jako ukazuje obr. 55.[1]) Velmi primitivní rubáš germánský našel se ze IV. st. po Kr.[2]) Tak asi vypadal i slovanský.

O ženských rubáších srv. ještě dále str. 480.

Teprve od doby římské objevuje se v zemích slovanských množství sponek a sice malých, které svědčí, že bylo hojně nošeno roucho z lehké látky plátěné nebo vlněné, roztřižené a spínané pod krkem nebo na ramenou. Sponky ty přišly sem obchodem římským, jsouť vesměs výrobky továren římských[3]) a je velice pravděpodobno, že s tímto novým kulturním prvkem přišla k nám i sama věc, k níž sponka patřila — totiž římská lehká a krátká *tunica*, obdobná pozdějšímu řeckému chitónu.[4]) Nechci tím říci, že by byli Slované nenosili dříve krátkých rubášů, — o tom vůbec nic nevíme, — ale jistě teprve od doby římské a vlivem římským,

---

a s rukávy krátkými nebo delšími, úzkými (tak i děti) a přes to plášť. Srv. na př. sc. XX., XXI. Podobně na sloupu Trajanově.

[1]) *Tocilesco* 95, 96. Později vidíme ještě častěji na miniaturách dlouhé rubášovité oděvy na postavách mužů, ale bývá těžko rozhodnouti pokud je to rubáš, nebo svita, nebo nějaký svrchní kaftan. Také o rukávech prvotního rubáše nelze říci nic bezpečného.

[2]) Viz obraz u *Heyneho* Hausalt. III. 257. Také původní řecký chitón byl podobný primitivní rubáš (*Studniczka* Beiträge 13).

[3]) Srv. na př. česká pohřebiště typu dobřichovského z I.—IV. stol. po Kr. (*Píč* Starož. II. 3, 92, 112, III. 1, 150). Později však od VII. stol. sponky silně mizejí a jen přezky se udržují nejen u pasu, ale i u krku, tak na př. v kurhanech petrohradských (*Spicyn* Петр. к. 23), přiladožských (*Brandenburg* Прил. к. 29, 33, 36), rjazaňských (Зап. арх. X. 340), řídko na Volyni (Труды XI. арх. с. I. 139, 495) nebo v Kijevsku (*Antonovič* Раск. древ. 15). Podobně bylo i v Ljucině (*Spicyn* Люц. мог. 15). U Slovanů na konci doby slovanské byl rozstřih zapínán buď na knoflík (na petlici), nebo nejvíce na úvaz šňůrek. Nejpoučnější jsou v tom ohledu hroby volyňské, právě citované a prozkoumané bedlivě J. Melnikovou a Vl. Antonovičem. Proto je každým způsobem zvyk zapínati košili pod krkem přezkou, jenž se udržel místy na uherském Slovensku, na př. v Nitře, Gemeru a Spiši, jistě vzácným dokladem houževnatosti starých tradic (*Koula* Č. Lid. I. 376, kde srv. obraz Slováka z Čičman). I přezky samy mají ráz starobylý, upomínající na façonu V.—VI. století.

[4]) O tunice a chitónu, jakož i ostatním řeckém a římském oděvu srv. *Baumeister* Denkmäler s. v., *Hermann* Griech. Privataltert. 172, 185, *Blümner* Röm. Privatalt. 205 sl., *Studniczka* Beitr. zur altgr. Tracht 13. Také v Německu nastoupila od VI. stol. volná římská tunika místo staršího úzkého a přiléhavého rubáše (*rock*). Srv. *Heyne* Hausalt. III. 276.

později i byzantským, přišla i u nich na místo dlouhých doma robených rubášů krátká tunika do mody a po ní i různé nové svrchní kabáty a pláštíky, o nichž ihned pojednáme. Takovýmto kratším a lehkým rubášem byla na konci doby pohanské *sraka, sraky, sračica,* jejíž jméno bylo nejspíše přímo přejato ze střlat. *sarca*[1]) a doloženo je častěji už od XI. stol., čímž je existence sraky u Slovanů koncem I. tisíciletí po Kr. zaručena.[2]) Sraka nenosila se ve smyslu naší košile jenom vespod, pod jiným šatem, nýbrž byla zároveň podle potřeby i svrchním rouchem a proto také bývala i nákladněji ozdobována. Okrasné lemy kolem výstřihu u krku, kolem rukávů a dolení obruby byly jistě obyčejné na východě i na západě;[3]) ale vlivem byzantským nosily se sraky ještě nádhernější. Takovou připomíná Jan Exarch v Šestodněvu[4])

---

[1]) Csl. *sraka* z prasl. **sorka,* pokládají někteří za přejetí z germánštiny (tak *Hirt* PBSB. XXIII. 336, srv. *Peisker* Bez. 64, a *Sobolevskij* ЖМНП. 1911. V. 165), srovnávajíce střlat. *sarca,* stn. *serkr,* ags. *serce* a got. **sarko,* kdežto *Miklosich* naopak (EW. 316) mluví o přechodu slovanského výrazu do germánštiny (tak i *Solmsen* KZ. XXXII. 275), a jiní zase jako *Mladenov* (Герм. елем. 110) jsou pro prapříbuznost nebo *Murko* (u *Peiskera* l. c.) pro přechod z latiny. Vzpomenutý výše archaeologický moment činí toto poslední mínění pravděpodobným. Pokud se týče etymologického významu, tu *Brugmann* Grundriß I.[2] 583, *Meringer* Idg. Forsch. XVII. 158 a *Solmsen* l. c. srovnávají ř. ἕρκος — pletená síť, ohrada, lat. *sarcina* — svazek (*sarcio* — plésti), což by nasvědčovalo původnímu idevr. významu roucha pletením zhotoveného (srv. i *Janko* Národop. Věstník 1907, 74). Podotknouti sluší ještě, že slovo to je zachováno jen v ruštině (сорока, сорочка) a v slovin. *srakica, srajca* ve smyslu košile.

[2]) Srv. řadu dokladů u *Srezněvského* (Мат. III. 478) z Jurjev. evang. r. 1119 (Luk. VI. 29, Jan XXI. 7, a Mat. X. 9, 10), ze Slov Grigoria Naz. 75 (XI. stol.), z Patěriku Sinajského 267 (XI. stol.), z Nestorova Žití Feod. 4 (XI. stol.), ze Sborníka Svjatoslavova r. 1076, 272 — zde vesměs za ř. χιτών, ὑποκαμίσιον, καμίσιον, ὀθόνη, interula; — dále z Pandektu Antiochova 114 (XI. stol.) za ἱμάτιον, pallium. Zápis v českém Mat. Verb.: *sračе* — tunica je glossa falešná (*Patera* ČČM. 1877, 507). V Letopisu kijevském je сорочка, сорочица při r. 1097, (Lavr.[3] 252), kde srv. varianty jiných rukopisů.

[3]) Jednoduché lemování je na př. časté i na postavách vojínů nebo mužů z lidu v kodexu vyšehradském, svatovítském, krakovském a hnězdenském (*Lehner* Čes. škola tab. 21, 24, Děj. I. 3, 312, 385, 387, 389, 412, 413, 415, 417, 422), tak jako na freskách a mosaikách kijevského soboru, vystaveného knížetem Jaroslavem r. 1037 od mistrů řeckých (Кіевскій соф. соборъ. Petr. 1871. II. tab. 52—54.)

[4]) V Šestodněvu Jana exarcha bulh. čteme: »Смрьдаіа сядь внѣшьніаіа, іако же не соуть видѣла княза въ срацѣ златами нищьми шьвена и на въіи

a takové nám v různých vzorech předvádějí postavy svatých na freskách a mosaikách sofijského soboru v Kijevě, kreslené od umělců byzantských.[1]) K těmto nádherným srakám dlužno připojiti i dlouhé, neroztřižené (přes hlavu se odívající) dalmatiky (*tunica dalmatica*, byz. διβητήσιον nebo διβιτίσιον).

Vedle *sraky* existoval u Slovanů pro týž oblek ještě název *sukně*, což je patrně slovanský název domácí, odvozený od sukna, doma hotovené látky hrubší.[2]) Aspoň vidíme, jak už Zíbrt ukázal,[3]) že slovo *tunica* českých pramenů latinsky psaných značí mužský delší nebo kratší šat na svrchním těle, jejž Dalimil přímo tlumočí slovem *sukně*[4]) a podobně slovník Bohemář.[5]) Rovněž na Rusi a v Srbsku byly terminy сукъно, сукъманъ, сукъманьцъ, сукня třebas doložené teprve od XIV. století,[6]) polské *sukmana* je běžné dosud v lidovém

Obr. 44. Sv. Václav v kodexu vyšehradském.

гривьну злату носяща и поіасъмь вълърьмитъмь прѣпоіасана и по плещьма бисьръмъ покыдана и мьчь носяща златъ ти да бишя и на стѣнѣ видѣли въпьсанъ и шаромъ украшенъ такою же оутварию......« »Аще ся прилучить іемоу и княза видѣти сѣдяща въ срацѣ бисьромъ покыданѣ гривъну цятаву на выи носяща и обручи на рукоу, поіасъмъ вълърьмитъмь поіасано и мьчь златъ при бедрѣ висящь и оба полы іего болаіры сѣдящя въ златахъ гривонахъ и поіасѣхъ и обручьхъ.« *Sreznĕvskij* Древн. из. Бор. Глѣба 24.

[1]) Кіевскій соф. соборъ na př. I. tab. 23, 29, 35, II. 39.

[2]) K etymologii viz výše na str. 409 a *Sobolevskij* Arch. sl. Phil. XXXIII. 609, 610.

[3]) *Zíbrt* Děj. 60. Srv. na př. Kosmas II. 16, III. 23 a listinu Soběslavovu (*Friedrich* Cod. I. 406).

[4]) Dalimil Fontes r. boh. III. 116.

[5]) *Hanka* Zbírka nejdávn. slovníků. 1833. 43: „tunica — suknye".

[6]) *Sreznĕvskij* Мат. III. 614, 615, *Daničić* Рјечник III. 200 (listina XIV. stol.). Srv. též *Budilovič* II. 80.

kroji,[1]) a všude bezpochyby byl to tentýž kus šatu jako v Čechách, jenomže na rozdíl od sraky sukně označovaly tuniku z těžší vlněné látky, skutečně ze sukna zhotovenou; později sukman přešel na kabát z předu otevřený (viz dále str. 454). Rozšíření a význam tohoto názvu v starém kroji slovanském posouditi můžeme i z toho, že slovo přešlo i za hranice slovanské oblasti, patrně jako něco, co pro Slovany bylo odedávna typické.[2]) Na západ Evropy předali je Slované západní; přechod na jih do Uher a do Řecka je zase svědectvím, že *sukni* znali a nosili i Slované balkánští.[3])

Obr. 45. Ďábel z kodexu vyšehradského.

Co jsme výše připomněli o jednoduchých nebo nádherně zdobených srakách, platí ovšem i pro slovanské sukně. Nádhernou sukni oblékl na sebe v kodexu vyšehradském ďábel, který chtěl svésti Krista a ukazuje mu všechna království světa i slávu jich, pravil: „Toto všechno tobě dám, jestliže padna, budeš se mi klaněti.“ Český illuminátor XI. stol. zobrazil tohoto ďábla proti jiným nahým, v typických pro tu dobu nohavicích nad kotníky svázaných a tunice — sukni — bohatě lemované (obr. 45.). Podobnou tuniku mají na miniaturách téhož kodexu a krakovského i knížata.[4]) Jinak bylo typickou ozdobou sukně i lemování z kožešin, jež souvisí již s teplejší kvalitou sukna. Připomněl bych ještě, což ostatně platí i pro sraku z konce

---

[1]) *Malewski* Ubiory 302 sl., *Tetmajer* Ubory II. 1 sl., Zbiór wiad. XII. II. 14 sl. 34 sl.

[2]) *Zíbrt* Děj. 29, 33. Na západě přejali ji Němci (*suckenîe*), Francouzi (*sousquanie, souscania, sorquanie*). Angličané (*sequanie, sosquenie, suckeney*). Srv. i *A. Schultz* Höf. Leben I. 196 (Leipzig 1879), *Weinhold* D. Frauen 447, *Heyne* Hausalt. III. 293, a zde dále str. 483. Také turkotat. *sükmän* je přejato.

[3]) Srv. novoř. σουκανία (*Matov* Грцкобългр. ст. 80). Maďaři mají *szoknya*. V srb. a bulh. je podnes сукња, сукмáнъ (*Kondakov* Mak. 41, 67, *Marinov* Жив. Стар. II. 23, *Karadžić* Lex. s. v.). Na iniciálkách Miroslavova evangelia vidíme nad barevnými úzkými nohavicemi červené nebo zelené tuniky, dlouhé někdy po kolena, na prsou mírně rozstřižené. Srv. na př. ed. *Stojanovićovy* str. 18, 109, 147.

[4]) *Lehner* Čes. škola 41 (tab. XVII.), tab. 8, 10, 23; Děj. I. 3, 374. Zde obr. 40., 44. a 78.

Obr. 46. Zrada Jidášova v kodexu hnězdenském.
(Podle Lehnera.)

doby pohanské, že se rozparek u krku zavazoval buď tkanicí nebo zapínal na knoflíky.[1]) Drobné sponky, dříve v prvních stoletích po Kr. tak hojné, později silně mizejí. V Čechách na př. nenalézá se u koster IX.—X. stol. žádných spon, v Rusku jen místy, jak o tom dále podrobněji pojednáme.

Celkem lze říci, že příchodem sraky a vlivem římskobyzantské kultury starý rubáš rychle ustupoval. Udržel se jen u prostého kulturním vlivům vzdáleného lidu, u bohatších a kultuře bližších tříd stával se rouchem nejspodnějším ve smyslu naší košile, přes nějž se teprve navlékala buď lehčí sraka, nebo těžší a delší sukně, která se stala tak pomalu rouchem svrchním, zpředu otevřeným. Při tom se zároveň pro toto spodní roucho začalo ujímati italským vlivem [2]) nové slovo *košulja,* vzniklé z vulgárně lat. *casula,*[3]) kterýžto výraz objevuje se v slovanských památkách od XI. stol.[4]) Jiné latinské výrazy *camisia, interula* jsou v českých pramenech doloženy od XII. stol. Už Kosmas na počátku XII. stol. zná naše pořekadlo, že košile je bližší nežli kabát [5]) a vyšehradská listina Soběslavova (falsum XIII. stol.) uvádí už košile mezi obvyklým tehdy prádlem.[6]) Současně připomíná vyšívané košile (camisiae aurifigio in ora capicii et sutura humerali atque brachiali ornatae) Herbord u Slovanů pomořských,[7]) a něco později vytýká

---

[1]) Srv. nález u Radimi (*Píč* Star. III. 1, 172); na východě knoflíky náležejí spíše k límcům a rozparkům kaftanů a kabátů.

[2]) V Římě se počaly dosti časně nositi dvě tuniky (za Plauta), svrchní a spodní (*interior, intima, subucula*), což byla už košile. Plátěná *camisia* nastoupila však podle pramenů teprve ve IV. stol. po Kr., jsouc patrně identická se subuculou. Srv. *Blümner* Röm. Privatalt. 208, *Heyne* Hausalt. III. 274 sl.

[3]) Všesl. *košile, košula,* stsl. **košúlja* přejata byla nejspíše z mešního roucha. Slovo sice zdomácnělo po celém Slovanstvu, ale pochází z lat. *casula,* z něhož vzniklo i ř. κασοῦλα (*Miklosich* EW. 134, *Berneker* EW. 586, *Budilovič* Слав. II. 69, *Vasmer* Zbornik u slavu Jagića 273, *Romanskij* Lehnwörter 115). J. Smirnov (Очеркъ I. 153) a Fr. Krauss vykládají slovo za domácí, odvozené od sl. *košь* (Anthropophyteia VII. 121). K výkladu, co byla stará *casula,* srv. Isidor Origines XIX. 2, 4, 17.

[4]) Nejstarší doklad znám z Patěriku Sinajského 85 z XI. stol. (*Sreznĕvskij* Мат. I. 1306).

[5]) Kosmas III. 58 (k r. 1125): „Quis enim ignorat, quod camisia proprior sit corpori, quam tunica?" (Fontes II. 192).

[6]) *Friedrich* Cod. dipl. I. 406. Srv. i *Zíbrt* Děj. 52, 53, kde jsou i pozdější doklady. Bohemář vykládá *camysia* — *kosule* (*Hanka* Zbírka slov. 43).

[7]) Herbord II. 27.

perejaslavský letopisec Rusům své doby (1214—1219), že někteří podle vzoru římského počínají nositi košile místo sračic.[1]) Při tom však splývaly zároveň i rubáš i sraka s košilí v nové spodní, lehčí roucho. Srv. ruskou *rubašku* a *soročku*, nošenou na vrch portů i podpasanou[2]) a také staré české slovníky XIV. stol. uvádějí už slovo *rubáš* nebo *rubáč* jako synonym košile.[3]) Ostatně je zajímavo, že na Rusi název кошуля přecházel i na oděv hotovený z kožešiny zaječí nebo ovčí.[4])

Vedle uvedených rouch objevuje se časně v pramenech ještě *kotyga*, kteréžto jméno povstalo ze střlat. *cotuca* — tunica clerici [5]) a zastupuje v pramenech i chiton i himation, obyčejně však prvý.[6]) Nelze však říci, byla-li více podobna srace či otevřenému kaftanu.[7]) Ze světského kroje řeckého byl přijat do církve východní ještě подризникъ — стихарь, z ř. στιχάριον, což byl druh dlouhého chitónu do pat, s rukávy a bez rozstřihu.[8]) Srv. dále str. 477.

Oděv svrchní.

Za svrchní oděv — necháme-li zatím pouhé pokrývky, t. j. pláště stranou, — možno pokládati ten, který se pravidelně navlékal

---

[1]) Латына бестудіе въземше отъ худыхъ Римлянъ а не отъ ватязѣй.... начаша пристроати собѣ кошюлы а не срачици и межиножіе показывати и кротьполіе носити и яки чворъ в ногавици створше образъ килы имуще и нестыдящеся отинуд, аки скомраси. Словене же отвращахуся ихъ, овїижъ къ нимъ присташа мало. (Врем. моск. общ. ист. древн. IX. 1851, 3). V Německu v době Karla Vel. náleželo už k dobrému tónu nositi spodní košili, ale řádně se neujala ani během celého středověku (*Heyne* Hausalt. III. 275).

[2]) *Savvajtov* Опис. 129, *Poznanskij* Труды XII. арх. с. III. 191 sl. Ukrajinská rubaška nebo soročka šije se po starodávném způsobu tak, že se delší kus přiměřeně širokého plátna přeloží, na překladu vystřihne díra pro hlavu, všijí po stranách rukávy a bokové vstavky s klíny (*Poznanskij* l. c.).

[3]) *Zíbrt* Děj. 47.

[4]) *Savvajtov* 55.

[5]) Stb. котыга, srbch. котига, malor. котик (*Miklosich* EW. 135, *Berneker* EW. 591). Miklosich srovnává stř. lat. *cotuca, cotta*, sthn. *chozza*, a předpokládá přechod prostředím germánským.

[6]) Nejstarší doklad je v Izborniku Svjat. 93 z r. 1073; další z XII. až XIII. stol. viz u *Srezněvského* Мат. I. 1303. U *Daničiće* Рјечник I. 483 jsou uvedeny z traktátu o blaž. knězi Lazarovi: »кожные котигы«.

[7]) *Kondakov* Изобр. 95.

[8]) *Golubovskij* Ист. р. церкви I.[2] 2, 253 a atlas tab. LVI. 2, 3.

na právě popsané obleky spodní. Jím ovšem mohla býti a byla také uvedená již sraka nebo sukně, zejména, když byla šita z různých druhů látek a různé délky. Hrubší a teplejší soukenná sukně byla častěji oděvem svrchním. Polská *sukmana* na př., jak jsme právě viděli, stala se svrchním šatem z předu otevřeným, jenž se obléká na kamizoly a župany.[1]) Ale vedle toho povstala ještě řada jiných delších, typicky svrchních rouch, s rukávy nebo bez rukávů,[2]) která se navlékala na tělo přes hlavu, nebo, bylali napřed rozstřižena, která se oblékala jako naše kabáty, a pak zapínala napřed řadou petlic nebo knoflíků. Ovšem byly i tvary přechodní, dlouhé to kabátce nebo župany hotovené z látek těžších, ale s rozparkem hlubokým (tedy ne plně rozstřižené), jakých z pozdější doby známe řadu. Ale jak daleko tyto přechodné tvary sahají do minulosti, speciálně do pohanské doby slovanské, nemůžeme zatím říci. Materiál, který máme dosud po ruce, neposkytuje k tomu bezpečné odpovědi. Rovněž dlužno už

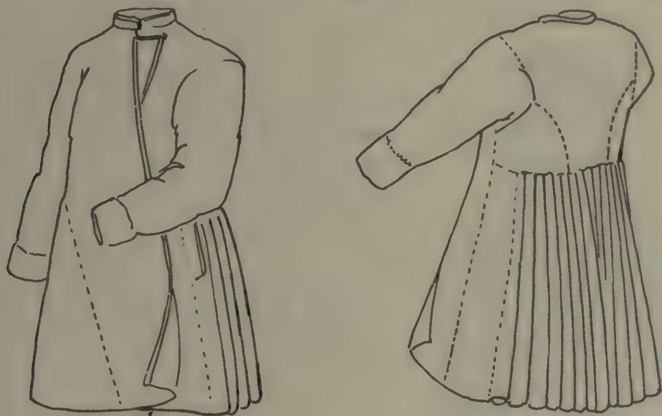
---

[1]) Srv. str. 448, 459.

[2]) Že však Slovan ustrojený v šatě měl pravidelně rukávy, ať už u rubáše, nebo sukně, sraky, kabátce, souditi možno z toho, že se u Slovanů nevyvinul zvyk nositi velké náramky nadloketní. Aspoň v slovanských hrobech je pramálo náramků, které by odpovídaly tomuto účelu (Srv. *Zavitněvič* Труды XII. арх. с. Charkov I. 107, Kondakov, Tolstoj Др. V. 90). Nemělo-li svrchní roucho rukávů (srv. na př. ruskou *privoloku* u *Savvajtova* Опис. 110), mělo je spodní, aspoň do'l kte. U západních Slovanů vytýká Ibráhím ibn Ja'kúb přímo rukávy dole zúžené (ed. *Westberg* 59). Velmi starobylé a zajímavé rukávy má malopolská sukmana. Nejsouť všity do ní, nýbrž vystřiženy klínem v látce tak, že jsou v jednom s kabátcem a jen vespod po délce sešity jedním švem. Srv. *Malewski* Ubiory 313. Rukávy byly hojně zdobeny jednak v zápěstí drahocenně vyšitým pruhem (*náručníkem*), jednak pruhem přes hoření rameno (*náloketník*). Vidíme to na celé řadě miniatur (srv. zde příl. V.). K bohatšímu oděvu náležely ve XII. stol. ještě kovové zápěstní manšety, otvírající se na šarnýr, r. запястье. Viz o nich více dále v stati o náramcích. Náloketníky vidíme i na sv. Josefu v kodexu hnězdenském (*Lehner* Děj. I. 3. 399), nebo na Bulharech v kod. benátském (*Kondakov* Макед. 30), u Borise a Glěba (*Srezněvskij* Древ. изобр. 10, 12, 18). Občas se nosily v Byzanci podobné ozdobné pásky i na nohou kolem stehna a že přišly vzory i na Rus, vidíme z fresek v sofijském soboru kijevském. Zde bych mohl podotknouti, že máme už z této staré doby doloženy i *rukavice* a sice už z XI. stol., jak smíme souditi z Kosmy (II. 44 k r. 1091). Srv. i pozdější listinu Soběslavovu uvádějící dávku *XII paria cirotecarum* (*Friedrich* Cod. I. 406, *Erben* Reg. I. 100, *Zíbrt* Děj. 52, 80). Domácí výraz byl všesl. *rukavica*, doložený už v smolenské listině r. 1229 (*Srezněvskij* Mat. III. 192). Jinak o starých ruských a českých rukavicích viz u *Savvajtova* Опис. 117, *Zíbrta* 80.

předem připomenouti, že pojem „svrchní" nevylučoval, že se šat nosil i vespod, jako na př. víme o svitě.

Svita. Dlouhým svrchním šatem domácího původu, který sice v starých textech od XI. stol. počínajíc klade se obyčejně za ř. ἱμάτιον, ale vedle toho i za χιτών, ἐσθής, a který místy značí dlouhý šat s rukávy, nošený na samém těle, byla svita (свита, съвита), roucho jistě prastaré a domácí.[1]) V XI. století Feodosij Pečerský z pokory nosíval jedinou svitu ze žíní nebo srsti, ostrou na tělo,[2]) ale že se svita nosívala i na vrch rubáše, vidíme z Leto-

Obr. 47. Maloruská svita (podle B. Poznanského).

pisu, kde se k r. 1074 píše o mnichu Isákovi: „и облечеся въ власяницю и на власяницю свиту вотоляну."[3]) S tím patrně souhlasí i jiné staré zprávy[4]) a s tím i podoba dosud udržená u Malorusů

---

[1]) Patrně od koř. *vi-, sъviti.* Je to zároveň slovo všeslovanské. Vedle ruského свита, pol. *świta, suknia świtna* (*Linde*), máme slovin. *svitke, svitice, svita* (*Pleteršnik*) a srb.-ch. свита, ve významu oděv, říza (*Karadžić* Lex. 669, 692). U *Daničiće* Рјечник III. 89 je řada starých dokladů pro свита — vestis, свитар, свитьнь — vestiarius. — Srv. též *Budilovič* Слав. II. 76.

[2]) Nest. Žití Feod. 8: »Въ единой свитѣ си пребывааше«; 29: »А одежа его бѣ свита власяна остра на тѣлѣ.«

[3]) Lavr.[3] 189.

[4]) *Sreznĕvskij* Мат. III. 275. Srv. na př. Sbornik Svjatoslavův z r. 1076, 272, Patěrik Sinajský 267, Feod. Peč. VIII. 213, Církevní Ústav stud. r. 1193, a už Besedy pap. Grig (*Sobolevskij* 76). V Pat. pečerském je zmínka o zavázání rukávů u svity. V Let. Ipatj. k r. 1147 dí se o ubitém knížeti Igoru: »тако изъ свитъки изволокоша.«

a Jihoslovanů, kde svita (svitka) značí svrchní dlouhý kabátec se širokým sřaseným spodkem (obr. 47) z hrubého domácího plátna nebo sukna.[1]) Nevíme ovšem, zda střih maloruské svity byl už původně takový, jako dnes, ale je jistě zajímavo, že se jak na pomníku Trajanova sloupu v Římě, tak i na Trajanově pomníku u Adamklissi v Dobrudži objevují severní barbaři v dlouhých šatech, které se podobají svitě, ba které mají do svrchního opleči všitý seřasený spodek (na sloupě Trajanově). Srv. dále obr. 55. Nejen řadu ruských archaeologů,[2]) ale i prof. P. Bieńkowského vedly tyto postavy k domněnce, že tu běží o národní slovanský úbor (o maloruský sěrak a svitu) a tedy o Slovany.[3]) Podoba zde ovšem je, ale i kdyby to bylo totožné s pozdější svitou, čehož přece jen nemůžeme tvrditi, nebylo by lze uzavírati z toho na Slovany, poněvadž není vyloučeno, že i jiní sousední národové, na př. Thrákové a zejména Dákové neměli šatu svitě podobného.

Obr. 48. Kníže Boris z Besed Jana Zlatoústého (srv. str. 430).

Kabát, župan, kaftan. Vedle svity vidíme už od X. a XI. st. u Slovanů řadu jiných svrchních rouch vpředu více méně otevřených z látek lepších, které můžeme zahrnouti pod pozdnější sice, ale všesl. výraz k a b á t ů, původu nejspíše orien-

[1]) *Hrinčenko* Слов. s. v. *Nosovič* s. v. a *Čubinskij* Труды VII. 419, *B. Poznanskij* Труды XII. арх. с. Charkov III. 200. Maloruské svitě střihem i podobou odpovídá polská *sukmana* z předu otevřená, nošená od mužů a žen. (Srv. výše na str. 447.) Velká svita do deště, nošená po obou stranách Dněpru sluje сирякъ, сѣракъ.

[2]) Srv., co jsem podotkl už na str. 427.

[3]) Bieńkowski v přednášce „Sarmaci a Roxolanie w sztuce rzymskiej" na III. sjezdu pol. historiků (Sprawozd. sekc. III. Krakov 1900).

tálního.[1]) Pozdější doba vyvinula jich zejména v ruském a polském kroji celou řadu, kratších i delších, mezi sebou rozrůzněných, pro něž existují i speciální názvy; pro dobu starou lze říci, že již tehdy tento druh oděvu u Slovanů sice existoval, ale druhy

Obr. 49. Postavy Bulharů z menologia vatikánského (srv. str. 433). (Podle Stasova.)

jich a střihy přesně rozlišiti a popsati nedovedeme. Tu čeká především ruské archaeology ještě mnoho práce, neboť archaeologické zprávy mluví sice velmi často o nálezu různých detailů kabátových, na př. límců, petlic, knoflíků, lemů, ale klassifikace to-

---

[1]) Slovo *kabát* je všeslovanské (č. kabát, b. кавада, sr. кавад, pol.-luž. kabat, r. кабатъ, maď. kabát, srv. *Miklosich* EW. 107), ale bylo přejato, dosti brzy, jednak ze stř. καβάδης (srv. καβάδιον u Konst. Porf.), jednak z nř. καβάδι (*Berneker* EW. 464, *Vasmer* Эт. III. 70). Gebauer český výraz odvádí ze stněm. *gewaete, kawâti* (Slov. stč. II. 4), a také Sobolevskij pokládá r. кабатъ za germanism, přešlý na východ prostřednictvím západoslovanským (Сборн. отчетовъ о премiяхъ за 1909 г. 431). Pers. osm. *kabā* a ar. *'abā* značí svrchní šat v předu otevřený a lemovaný kožešinou (nebo bez ní). Srv. *Korš* Archiv sl. Phil. IX. 509. Sem patří i slov. a srb. *kabanica, kaban.* Na orientální původ kabátu svědčí zejména Konstantin Porfyr. (de cerem. II. c. 52, p. 744 ed. Bonn), připomínající při slavnostech dvorních, že Bulhaři a různí jinorodci Fargani, Chazaři, Agaeni a Frankové

hoto materiálu za posledních dob dosti nahromaděného, jakož i rekonstrukce oděvu z něho, dosud, pokud vím, provedena nebyla.

Doklady z různých pohřebišť IX.—XI. století ukazují však nesporně, že v době té nosily se aspoň u východních Slovanů hojně svrchní oděvy zhotovené namnoze z látek těžších, drahocenných a cizích, opatřené rukávy úzkými i širokými a náručnicemi v zápěstí, s límcem buď stojatým nebo převráceným, oděvy různě dlouhé — kratší kabáty i dlouhé kaftany — v bocích přepásané skvostným pásem nebo i volné bez pasů, pošívané na povrchu kovovými cetkami a portami, lemované stříbrnými a zlatými obrubami nebo třásněmi,[1]) vpředu někdy otevřené a zapínané buď na řadu ozdobných knoflíků[2]) nebo na řadu petlic, aspoň mezi hrdlem a pásem.[3]) Podobné archaeologické doklady jsou sice hlášeny tu a tam i ze západu Slovanstva na př. z Čech[4]) a Uher,

---

objevují se ve svých národních krojích, zejména v kabátech (εἰσάγειν δὲ αὐτοὺς ἅπαντας καὶ ἐξάγειν μετὰ τὸ ἐθνικὸν ἴδιον σχῆμα, οἱονεὶ τὸ παῤ αὐτῶν ἐπιλεγόμενον καβάδιον). O perském původu slova vykládá už Konstantinův kommentátor J. Reiske. Kedrenos 417 vykládá kabát za svrchní tuniku přiléhající na tělo a na prsou knoflíky opatřenou. Srv. též Kodinos 23 (ed. Bonn).

[1]) Sem patří t. zv. ruská *bachroma* (бахрома, бахрама, багрома), k níž srv. *Savvajtov* Опис. 10, *Kondakov-Tolstoj* P. древн. V. 130, P. клады 163 sl. Kondakov zde l. c. vykládá slovo to od багоръ, багряный, tolik co purpurový, ale baron *V. Tizenhausen* přičítá mu původ arabský (tamže 213). Kondakov původ věci hledá v chald.-assyrském třepení.

[2]) Pro knoflíky je jednak sl. výraz *gumb, gomb, gomba, gombik* (maď. *gomb*), — ale přejatý z ř. κόμβος (*Vasmer* Эт. III. 49, *Berneker* EW. 362, *Miklosich* EW. 80), jednak stsl. *pągy, pągva, pągvica* (slovin. ponglica, p. pągwica, kaš. pęgwica, r. пуговица, k čemuž srv. lit. *pugvīče*, lot. *pōga*, gott. *puggs*, sthn. *pfunc* ze střlat. *punga*, nř. πουγγί (*Miklosich* EW. 257). Doklady však jsou pozdější. O etymologii stsl. *pągy* a o poměru ke germ. viz *Mladenov* Герм. елем. 104.

[3]) Zapínání kabátů na petlice je sice nejspíše původu orientálního (*Kondakov* Из. 31 a srv. řadu starých miniatur ujgurských, džagatajských a perských u *Stasova* Мин. 17), ale jak vidno, bylo už od X. stol. obvyklé i u Slovanů, u nichž se později velice ujalo a rozšířilo. Proto je již *Vocel* (Pravěk 545) pokládal za charakteristikon slovanského kroje.

[4]) Tak u Radimě a v Žižicích našly se u koster knoflíky pod krkem, v Radimi u ženské kostry knoflíky i pod rameny a nad koleny (*Píč* Star. III. 1. 93, 152, 172). V slovenském pohřebišti u Pilině (XI. stol.) našel baron Nyáry obyčejně jeden knoflík u každého ramene při lopatce (*Hampel* Alt. II. 872).

nebo z jihu, z Dalmacie,[1]) ale nejvíce materiálu poskytla, jak už bylo řečeno, pohřebiště ruská IX.—XII. stol.,[2]) která doplňují ještě staré malby, vztahující se k východním nebo jižním Slovanům u mnohem větší míře nežli západní, i když ostavíme zatím zcela stranou byzantská ceremoniální roucha knížecí, o nichž později zvláště bude řeč. Tak na př. vidíme přepásané kabátce a kožichy s petlicemi vpředu na bulharských mužích (obr. 49) v menologiu vatikánském X.—XI. st.[3]) a přepásané dlouhé šedé, modré a fialové kaftany s límci, s úzkými rukávy, ozdobenými zlatými náručníky i náloketníky mají i pokoření Bulhaři na miniatuře řeckého žaltáře (XI. st.) v benátské knihovně sv. Marka.[4])

Rovněž knížecí synové se Svjatoslavem na vstupním obraze v Izborniku r. 1073 mají na sobě opásané kaftany s jakýmisi zlatými límci (nebo hřivnami?), s úzkými rukávy a zlatými náručníky (příl. III.) a na hrudi kaftanu mladšího syna Romana

---

[1]) Zde srv. zejména nádherné kusy ze šatu a výzbroje knížecího, nalezené u Kninu (Biskupija) a Vrliky. Srv. mé SS. II. 523.

[2]) V ruských nálezech sem náležejí předně celé řady knoflíků kovových, kostěných i skleněných od nejjednodušších v podobě kuličky s úškem až po velké filigránem zdobené (srv. konec stati o šperclch). Nelze ovšem vždy říci, že by tyto knoflíky, nejčastěji u krku nalézané, sloužily k zapínání svrchních šatů, neboť mohly zapínati i spodní soročky, ale kde jich je více, kde jsou při nich zbytky skvostných, těžších látek a zejména zbytky širokých ozdobných límců, na nichž bývají knoflíky ještě připevněny (srv. obr. 30), tam patrně běží o svrchní šat v podobě kabátu nebo županu a pod. Takové doklady poskytly na př. hroby u Nicachy blíže Achtyrky (Труды XII. арх. с. I. 697, 698, zde se dvakráte přišlo i na knoflíky skleněné), mohyly rjazaňské (Зап. арх. X. 340), mohyla Gulbišce u Černigova (*Kondakov-Tolstoj* Др. V. 70), hroby u Nabutova na řece Rosi (Зап. арх. VII. 1. 149, srv. zde obr. 30), hroby volyňské (Труды XI. арх. с. I. 139, 495, *Antonovič* Раск. древл. 15), i vladiměřské (*Spicyn* Влад. кург. 102). Všude vidíme, že se límce spínaly knoflíky. Brokátové límce našel i V. Gézay na pohřebišti očakovském (Арх. лѣт. 1904. 92), mnoho knoflíků občas Samokvasov v mohylách u Sědněva blíže Černigova (*Samokvasov* Mor. 201 sl.) atd.

[3]) Srv. *Stasov* Мин. 16.

[4]) *Kondakov* Македонія 30, *Pflugk-Harttung* Weltgesch. l. c. Dlouhé kaftany mají také členové bulharského poselství na jiné miniatuře, uveřejněné v díle Pflugk-Harttungově na str. 583. Ibráhím ibn Ja'kúb dí o bulharských poslech (při tom dí o nich, že překládají evangelium do slovanštiny a má je tedy za Slovany): „Měli úzké šaty (patrně míní spjatý kabát) a byli opásáni dlouhým pasem pošitým zlatými a stříbrnými knoflíky" (ed. *Westberg* 56).

viděti lze zřejmě řadu agraf ze zlatých šňůr až po pás.[1]) Takový kaftan má patrně pod pláštěm i sám Svjatoslav. Dlouhé kaftany zlatotkané s úzkými rukávy a v zápěstí se zlatými náručníky má i část starých obrazů svatého Borisa a Glěba,[2]) vesměs to kopií původní ikony z XI. stol. (srv. výše str. 430). Takový měl i kníže Jaroslav a synové na zaniklé fresce sofijského soboru,[3]) a také lid ruský zobrazený v starých vzornících ikonografických má častěji na spodním šatě (исподь) navlečené kaftany otevřené, kožešinou lemované.[4]) (obr. 38, 50). Однорядка pravoslavných kněží má původ svůj ve vzoru byzantského kabátovitého himatia.[5]) Z historických zpráv mohl bych ukázati zatím pouze na jednu u Fadlána, která se zmiňuje o krátkém i dlouhém kabátě (kaftanu) ruského velmože z r. 922 se zlatými knoflíky.[6]) Jiné svrchu uvedené (ibn Chaukala, Kardízího, Istachrího, Balchího atd.) neposkytují jasna o tom, o jaký kus oděvu zde běží, neboť překladatelé asi přesně nerozlišovali mezi terminy куртка, рубаха, рубашка.[7]) Skvostnou dlouhou tuniku měl podle Saxona Grammatika na sobě i idol arkonský,[8]) a také socha idolu krakovského zv. Svantovítem má patrně dlouhý, v bocích přepásaný kaftan.[9]) Už toto rozložení geografické, koncentrace na východě, jakož i honosný ráz, dále materiál, výzdoba a konečně i mnohé současné a pozdější názvy ukazují, kde máme hledati původ různých těchto kabátů, kaftanů i výzdoby jejich: jednak v Orientě, jednak v Byzanci.

Že se i u západních Slovanů nosily šaty cizího původu, vidíme z výše a dále uvedených (ovšem ne vždy jistých) dokladů o tunice

---

[1]) *Kondakov* Изобр. 41, 42.

[2]) Srv. tuto serii obrazů u *Srezněvského* Древ. изобр., dále u *Prochorova* Хр. Древн. na př. I. kn. VIII. tab. 4 (zde obr. 48), kn. IX. obr. 1, 4, 7, 8. Oba tito svatí zobrazují se buď v plášti nebo v otevřeném kožešinou lemovaném kabátě. Také starý Svjatoslav na miniaturách Manassova letopisu je zobrazován v dlouhém, úzkém, červeném kaftanu (*Stasov* Мин. 71).

[3]) *Kondakov* Изобр. 38.

[4]) Srv. na př. *Prochorov* Хр. древн. I. k str. 153, II kn. VIII. tab. 4.

[5]) *Golubinskij* Ист. р. церкви I. 1. 567. Однорядка u Srezněvského je doložena teprve od XV. stol. (Мат. II. 619).

[6]) Srv. výše citát na str. 420.

[7]) Srv. výše str. 423.

[8]) Ed. *Holder* 565.

[9]) Srv. i *Hadaczek* Mat. VII. 120. Podobné kaftany dlouhé mají turkotatarské kamenné baby.

(srace), kotyze, šubě a zmiňuje-li se legenda Kristianova o přenádherných šatech českých velmožů za doby kněžny Drahomíry — byla to patrně roucha puvodu cizího,[1]) rovněž jako úpravný oděv Strachkvasův u Kosmy.[2]) A když Otto Bamberský šel křestiti pomořanské Slovany, vzal s sebou podle očitého svědka mnoho vzácných látek i celých oděvu, které vznešenějším Slovanům ad captandam benevolentiam rozdával spolu se zlatými pasy a pestře vyšitými střevíci.[3])

Působil-li takto západ Evropy na kroje Slovanů západních, působily tím více Orient a Byzanc na Slovany východní a jižní, a vlivy se přirozeně uplatňovaly nejvíce na těch částech, které bylo viděti, tedy na oděvu svrchním a v jeho výzdobě (ovšem i na výzbroji). O šaravarech jsme již mluvili. Ze svrchních rouch přičítal bych těmto cizím vlivům především různé druhy kabátců a plášťů, které byly hotoveny z cizích drahých látek, z hedvábí, brokátů, a zdobeny na povrchu zlatým a stříbrným vyšíváním, portami, šňůrami, knoflíky, cetkami a ovšem i upravovány podle střihu cizího. Rozlišiti při tom podrobně, co bylo byzantské a co orientální, a zde zase vlivy turkotatarské (hunnské, avarské, bulharské) od chazarsko-alanských, kavkazských, perských a arabských — i čínské se už objevují od starých dob [4]), — musí býti a bude teprve úlohou budoucích speciálních studií. Byzantské vlivy poznáme soustředěné hlavně na knížecích rouchách, ale je přirozeno, že to, co u knížat bylo v plné míře, objevovalo se občas také u lidu, zejména u bojarů, tříd bohatších, anebo u kupců, kteří chodili do těchto cizích krajů za obchodem.[5]) Někdy však

---

[1]) „Inestimabilis, praeciosa vestis" (ed. *Pekař* Nejst. kronika česká 176).

[2]) Kosmas I. 30 (Fontes II. 45): „Ztrahquaz veste compositus." K pozdější době srv. *Zíbrt* Děj. 42.

[3]) Herbord II. 28, 29, III. 1. Srv. výše str. 450. Na místě prvním vykládá, co dal pokřestěným v Štětíně: „Pueros . . . duabus camisiis de subtili panno vestivit et easdem camisias aurifrigio in ora capicii et sutura humerali atque brachiali ornari eis fecit, duosque cingulos aureos tradens et calciamenta picturata."

[4]) Podle *Spycina* od VIII. stol. po Kr. (Изв. арх. ком. XXXIV. Прилож. 7).

[5]) Nestorovo Žití Feod. (ed. *Filaret* 144) připomíná: »славьну и свѣтьлу одежю, яко же е лѣпо боляромъ.« Jinak se však zřejmě lišil kroj selský od lepších tříd. Kronikář Vincentius přímo to naznačuje k r. 1145 vykládaje, jak biskupa ustrojili do selských šatů: „vesticulis suis rusticalibus eum vestientes." (Font. r. boh. II. 415.)

i lid šmahem přejal byzantský vzor, na př. na Balkáně některé části oděvu. Bulharsko-srbská svrchní halena, zv. сая, саиче, nošená v Makedonii a Staré Srbii, je patrně staré římsko-byzantské *sagum* [1]) a Kondakov vůbec myslí, že i jiné části (na př. točený pás) nynějšího bulharského a makedonského kroje vyvinuly se hlavně vlivem byzantským.[2]) I u Germánů počal se od doby Otty II. objevovati, ovšem jen na dvorech vládců, silný byzantský vliv.[3]) Rovněž historické zprávy z části už výše uvedené dosvědčují, jak přicházely k Bulharům a Rusům nejen drahé látky, ale i celá hotová roucha z Byzance. U Nikefora čteme, že si v VIII. stol. vyměňovali Slované zajaté Řeky za hedvábné oděvy,[4]) a neměnším dokladem toho je i řada krojových názvů byzantských, která přešla dříve nebo později k Slovanům.[5]) Stejně nezůstal pozadu Orient se svou nádherou, bizarní a přeplněnou, třebas to pro starou dobu můžeme doložiti jenom archaeologicky množstvím orientálních ozdob a šperků nalézaných v slovanských hrobech IX.—XI. stol., o nichž později bude řeč, a několika starými názvy orientálních látek, o nichž jsme se už výše (str. 414) zmínili. Místy byl orientální vliv tak silný a pronikavý, že stojíme dosud bezradně, máme-li říci, je-li hrob slovanský nebo neslovanský, na př. v Uhrách při mnohých pohřebištích VI.—IX. století. Zde zejména „sarmatský" a „avarský" ráz hrobů stol. IV. a V. přechází tak do hrobů VIII. a X. stol., že nevíme, od kdy máme počítati se Slovany.[6]) A přece byly v době V.—IX. stol. Uhry především osídleny od Slovanů a ne od Avarů a Sarmatů. Rovněž

---

[1]) Srv. dále výklad na str. 473.

[2]) *Kondakov* Македонія 45 sl., 48 sl., 68. Srv. i Р. клады 81.

[3]) Srv. *Kondakov* Изобр. 95.

[4]) Nikeforos Brev. 85 B. (ed. *Boor* 76). Srv. ostatně už starší zprávu Eunapiovu I. 50 (ed. Bonn).

[5]) Viz na př. u *Vasmera* tuto řadu názvů vedle výše uvedených (*kabatъ, kaliga, gomba*): враки — βράκα, камасій — καμάσιον, куколь, kykla — κουκοῦλλιον, мантія — μάντιον, милоть — μηλωτή, оръница — ὄρνα, палика — παλλικό: πάλλιον, раса — ῥάσον, руга — ῥόγα, сагъ — σάγος, сандалія — σανδάλιον, сермяга — σκαραμάγκιον, скютомъ — σκυτόμος, стихаръ — στιχάρι, скима — σχῆμα, тесьма — δεσμός, фелонъ — φαιλόνιον atd. (Этюды III. 45, 73, 74, 86, 104, 121, 125, 136, 139, 165, 168, 169, 173, 187, 192, 201, 211.) K tomu přistupuje ještě r. платно — z ř. πλατάνιον (*Kondakov* Изобр. 38), a *dyma, dimija* z ř. δίμιτος (*Berneker* 200). Jsou to ovšem z části názvy prostředkované církví. Proti tomu přešlo od Slovanů do Byzance pouze sl. *ruho* — ῥοῦχον a *sukně*. Srv. výše str. 436.

[6]) Srv. mé SS. I. 505, 509 sl. a *Hampel* Alt. I. 23, 31.

byzantští illuminátoři, kreslící bulharské vojíny IX.—XI. stol. — mezi nimiž tehdy bylo už množství elementu slovanského, — nečiní rozdílu mezi Slovanem a tureckým Bulharem a i figury zcela nemongolských tváří odívají do dlouhých chalátů s límci nebo do skvostných kaftanů, opásaných a spjatých agrafami.[1]) K tomu srovnej, že arabští spisovatelé odlišují nordické Rusy od Slovanů tím, že Rusové nenosí chalátů a kaftanů.[2]) Toto podléhání chudé kultury slovanské byzantskému a orientálnímu přepychu pochopíme ovšem snadno, vidíme-li, že i sami Řekové podléhali barbarským vlivům v kroji. Již Dion Chrysostomos v jedné řeči pronesené kolem r. 100 po Kr. připomíná, že Řekové v Olbii byli více Řeky podle jména, ale jinak barbary, kteří kazili svou řeč barbarštinou a nosili skythský kroj.[3]) Proto se také nepodivíme, že pozdější historická nomenklatura krojová u Rusů a Jihoslovanů má řadu názvů orientálních pro jednotlivé druhy kabátů, plášťů nebo různých při nich detailů,[4]) jejichž stáří jednotlivě nemůžeme ještě kontrollovati. Pozdějším přejetím bude dlouhý sl. *županъ*,[5]) jehož název nepovstal odtud, že jej nosili představení slovanských žup, ale ze slova запунъ < ř. ζιπούνι,

---

[1]) Srv. výše obrazy z menologia (obr. 49) a ze žaltáře benátského (str. 433).

[2]) Srv. výše str. 420 u Fadlána (*Harkavi* Сказ. 93).

[3]) »ἀναξυρίδας εἶχε καὶ τὴν ἄλλην στολὴν σκυθικὴν« (*Latyšev* Scyth. I. 173).

[4]) Srv. u *Savvajtova* Опис., *Bernekera* EW., názvy: *azjamъ* (Sav. 1), *armjakъ, ormjakъ* (Sav. 5), *bugaj* (?, Sav. 17), *jemurlukъ* (Sav. 34), *zipunъ* (Sav. 41), *kaftan* (Sav. 52), *chalat* (B. 383), *kebenjakъ* (? Sav. 54), *sarafanъ* (Sav. 124), *tegiljaj* (? Sav. 144), *terlik* (Sav. 145), *torlop* (? Sav. 148), *ferezь* (Sav. 157), *čjuga* (Sav. 168), *čjufaj* (Sav. 169), *šušunъ* (Sav. 180), *halina* (B. 383), *dolama, doloman* (B. 206), *kontoš, kontuš* (B. 559), *kabanica* (srv. výše str. 455), *japundža* — japonča (*Korš* Archiv IX. 506). Sem dále náleží i slova *kozyr* (Sav. 59), *bachroma* (srv. výše str. 456) a snad i *barma* (*Ber.* 81, Sav. 7), a dále výrazy *kalpakъ, bašmakъ, ičetogъ, kaptorga, kučma, mochri, tafja, šapka, nauruzъ, čebotъ* (*čobotъ*) atd. pro jiné kusy oděvu.

[5]) R. жупанъ, жупанецъ, зипунъ, srb. зубун, b. забунъ, ch. *zobunčac*, slovin. *zobun, zabunec*, č. a hluž. *župan*, pol. *żupan, zupan, supan, żupanina* — a všude je to druh kaftanu mužského nebo ženského (srv. lit. *župonas*, rum. *zebun*, maď. *zubbony*). S tím souvisí i srbch. *župa* — ženský oděv, č. sloven. *župice, župica*, stpol. *żupa*, hluž. *župka*. Srv. ještě dále výklad o šubě (na str. 464). Z fr. *jupon* vykládal *Matzenauer* Cizí slova 381, z ř. ζιπούνι, *Vasmer* Эт. III. 63, z osm. *zubun*, *Meyer* Alb. Wb. 82, z střlat. *jupa*, *Miklosich* EW. 413. Z toho, že tento šat nosili župani, vykládal název *Eljasz Radzikowski* Ubiory I. 5.

ben. *zipon*, ital. *giuppone*, vzešlého buď z osm. *zubun*, nebo augmentací z arab. *džubbah*; tento výraz se teprve assimilací přizpůsobil slovanskému župa, župan. Rus. зипунъ ve výnamu honosného roucha doložen je teprve v Domostroji.[1]) Na Balkáně *zubun* značí typicky svrchní kabát bez rukávů, ponejvíce ženský.[2]) Jiným, jak se zdá, také mladším přejetím je všesl. *halena, halina*.[3])

Proti tomuto jižnímu vlivu nemůžeme zachytiti na slovanském kroji severního, nordického vlivu, který jinak dosti silně působil na ruské Slovany, a který budeme moci sledovati při výzdobě těla (špercích). Někteří výše uvedení arabští spisovatelé X. stol. rozlišují sice v Rusi, jak jsem právě podotkl, kroj vlastních Rusů od kroje slovanského, ale jen negativně. Fadlán praví, že Rusové nenosí kabátů ani kaftanů. Ale to se nesrovnává se známou nám zprávou téhož Fadlána o pohřbu bohatého Rusa[4]) a má patrně znamenati jen tolik, že potomkové nordických Rusů v IX. a X. stol. nepřejímali ještě v té míře orientálních kabátů, jako Slované. Jiného rozdílu mezi normálním krojem severogermánským a slovanským v té době vůbec není.[5]) Rovněž nemůžeme mluviti o zvláštním finnském vlivu na slovanský kroj, vyjmeme-li některé finnské ozdoby v Rusi dosti rozšířené v X.—XI. stol., o nichž dále pojednám. Finnové vůbec, zdá se, více sami přijímali od Slovanů, podobně jako Maďaři.

Kožich a *šuba*. V zimní době navlékali Slované na vrch kabátce teplejší, delší nebo kratší, zhotovené z kožešin.[6])

Pověděli jsme už výše, že kožešina a oděv z kožešiny, kožešinou podšitý nebo aspoň lemovaný, byly v staré době typické

---

[1]) *Korš* Archiv sl. Phil. IX. 679.

[2]) Srv. na př. Hac. I. 104, II. 494, 552, 257, VI. 524. *Miličević* Живот Срба 40 sl.

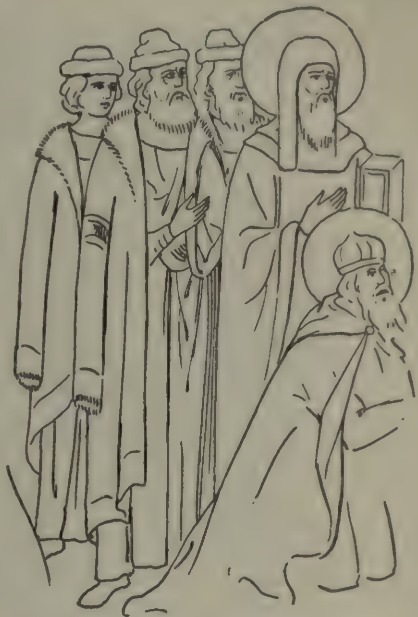
[3]) Název *halena, halina*, ač všeslovanský, přešel z osman. (pers.) *χali* — koberec (*Miklosich* Türk. Elem. I. 307, *Berneker* 383). Násl. *h* místo *ch* vzniklo podle *haliti, galiti*.

[4]) Srv. výše str. 420 a u *Harkaviho* str 98.

[5]) O současném kroji germánském srv. u *Montelia* Kultur 176, 238, 294, *Weinholda* Altnord. Leben 158 sl., *Lindenschmita* Handbuch 302 sl. Také německý kroj skládal se z následujících hlavních součástí: z dlouhé (po kolena) tuniky s rukávy, nohavic a pláště na ramenou, k čemuž v době Vikingů přistoupila spodní tunika (košile); také punčochy jsou doloženy od doby stěhování národů, na hlavě čepice nebo klobouk, na nohou střevíce. (Srv. též *Chlingensperg* Gräber. Reichenhall 87 a Monachus Sangall. I. 34.)

[6]) V kabátci kožešinou podšitém vystupuje Bulhar na miniatuře vatikánského menologia (srv. obr. 49 a příl. IV.).

pro slovanský ústroj. Byly lemovány a zajisté i podšívány soukenné sukně, kabáty, pláště, jak dále uslyšíme, a byly zajisté nošeny i kabátce cele z kožešin zhotovené, pro něž u Slovanů existují dva názvy: *kožich* a *šuba*. Původní a prastarý je kožich, jenž patrně už tehdy byl kratším nebo delším oděvem v podobě sukně nebo kabátce; byl domácí výroby a domácího původu, jak ukazuje jméno [1]) doložené už od XII. stol.[2]) Šuba vznikla později. Šuba sice nejčastěji znamená v slovanských jazycích kratší nebo delší kožich,[3]) ale jiné deriváty tohoto slova vzniklého z arab. *al-džubbah*, — blíží se více významu slova původního, jež značilo vlněný spodní šat.[4]) Šuba ve

Obr. 50. Ruský lid z ikonograf. vzorníku. (Podle Prochorova II. VIII.)

[1]) Všesl. *kožuchъ*, nč. *kožich* odvozeno od *koža* (Srv. *Berneker*. EW. 597, *Budilović* Слав. II. 81). Mikkola prohlašoval je sice za přejetí z finnštiny (Berührungen zw. finn. und slaw. Spr. 122), ale nesprávně.

[2]) V Ústavě studijském r. 1193, 224 (отъ кожь устроеныя ризы же и мантиѣ, яже кожюхы). V Ipatěj. let. k r. 1252 ((ПСРЛ. II. 187. кожюхъ же оловира Грецького и круживы златыми плоскыми ошитъ и сапози зеленого хъза шити золотомъ), v Slovu o pl. Igor. (орьтъмами и япончицами и кожюхы начаша мосты мостити), v Perejasl. let. k r. 1147 (а Игора пусти на кожюховы сѣни). O jiných skvostných staroruských kožiších srv. *Sreznĕvskij* Древн. изобр. Бор. Глѣба 22 sl. V češtině od XIII. stol. (*Zíbrt* Děj. 70, srv. zápisník Alberta Bohema: *cosuch de lisca*). Jinak záp. latinské prameny užívají současně slova *pellicea*, *pellis*, *pelicium*, *pellica* (*Zíbrt* 72). Soběslavova listina uvádí mezi dávkami i 12 párů kožichů (XII paria pellium). *Friedrich* Cod. I. 406, *Erben* Reg. I. 100, *Zíbrt* Děj. 52.

[3]) *Miklosich* EW. 344, *Berneker* EW. 460. Tak i v ruských pramenech od XIV. stol. (*Sreznĕvskij* Мат. III. 1598) připomínají se šuby beraní, liščí, kuní atd. O pozdějších ruských šubách srv. *Savvajtov* Опис. 177.

[4]) *Berneker* l. c. Na Balkáně *šuba*, dial. *džupa* — ženská sukně nebo košile vlněná, *džube* — dlouhý svrchní oděv bez rukávů (*Kondakov* Макед. 68, *Marinov* Жив. стар. II. 28, *Miličević* Живот Срба 37).

smyslu prvním přejata byla Slovany prostřednictvím střhn. *schube, schaube,*[1]) ale že mohla jiná forma tohoto slova a sice právě derivát druhé řady přejíti časně i přímým stykem s Maďary nebo s jiným orientálním kmenem v jihovýchodní Rusi, vidno z toho, že Kardízí v X. stol. (resp. jeho starší pramen z IX.) připomíná u Burtasů a Maďarů oděv zv. *džubba.*[2])

Obr. 51. Soška z kurhanu poltavské gub. (Podle Strekalova.)

Sousedé slovanští, zejména Němci, rádi kupovali slovanské kožešiny a také je rádi nosili.[3]) Nicméně byl později, když se u nich ujala moda římská a byzantská, v očích jejich Slovan, věrný svému tradicionálnímu kožichu a krznu, oblečen nevhodně. Pohrdavou narážku v tom smyslu můžeme vycítiti ze slov, kterými vzkázal císař Nikefor II. (963—969) caru bulharskému, aby se poddal: „Řekněte vašemu v kožich oděnému náčelníku, že . . .“[4])

Prof. Koula, jenž na základě slovenského šatu karpatského pokusil se rekonstruovati oděv Slovana z počátku doby středověké, dal mu vedle bílých nohavic soukenných, širokého opasku, košile se širokými rukávy (tu v době o něco pozdější) a haleny i kožíšek ve způsobě slovenské korduly (brucleku), jenž jako naše vesta chrání hoření část těla.[5]) K tomu však sluší podotknouti, že po-

[1]) Slovo toto prodělalo velmi komplikovaný vývoj tím, že přešly různé tvary do románštiny a odsud zase jinam (na př. do slovanštiny řada *župa, župica, župan*) nebo do germánštiny a dále k Slovanům. Řadu *šuba* — kožuch pokládá Berneker za přejatou prostřednictvím německým, podobně jako pozdější řadu *jupa, jupka, jopa* (*Berneker* l. c. Srv. i *Heyne* Hausalt. III. 294 sl.). Že je župan v Čechách staré slovo lidové, viz doklady u *Zíbrta* Děj. 23.

[2]) Ed. *Bartold* 121, 122. Ale že by proto kožich sám o sobě byl mongolského původu, jak se Stasov domnívá (Мин. 16), toho říci nelze, dokud se dá slovo kožich pokládati za starý domácí výraz slovanský. Srv. i ἡ ζοῦπα u Achmeta v X. stol. (*Sophocles* Greek Lex. s. v.).

[3]) I v Italii na př. v IX. stol. (Mon. sangall. II. 17).

[4]) Lev Diakon IV. 5.

[5]) Č. Lid. I. 378, 379, 381, 476. Také pás široký není doložen ani z nálezů, ani z miniatur X.—XI. stol. zobrazujících lid, naopak jen úzký (srv. dále 467). Totéž platí i o širokých rukávech.

dobný kožíšek není žádnou zprávou a žádnou starou miniaturou u Slovanů doložen. Na 262. scéně mezi reliefy sloupu Trajanova mají sice dva barbaři podobné krátké kazajky (str. 454.), ale zdá

Obr. 52. Příjezd Kristův do Jerusalema v kodexu kapitulním.

se to býti spíše v jedno se spodkem sešitý rubáš nebo svita a ostatně není nijak zaručeno, že nám představují Slovany.[1])

Pás. Pás byl zprvu používán asi k jinému účelu, nežli v dobách pozdějších. Sloužilť nejspíše i u Indoevropanů za obvazek kol

[1]) Srv. výše str. 427 a 454.

plodidel, jako tomu je dosud u primitivních národů, a z Indie máme zachované doklady, že se první pás kladl mladíku kol beder za jistých ceremonií.[1]) Máme také proň společný výraz indoevropský.[2]) Později, když se vyvinul složitější oděv, počal pás sloužiti k tomu, aby jej držel při těle a to je funkce, s kterou se při něm setkáváme na konci doby pohanské.

Všechny dosud popsané spodní a svrchní oděvy stahovány byly podle potřeby a hojně v bocích pasem, buď z pruhu látky tkané, nebo pletené, nebo zhotovené z pruhu koženého. Aspoň všechny nejstarší miniatury a fresky ukazují tuniky v bocích stažené, i když pasu samého není viděti,[3]) také část svrchních kabátců je opásána[4]) a i v starých hrobních nálezech, jak dále podrobněji seznáme, jsou kovové součástky pasů zjevem občasným. Ozdobnější pasy bývaly buď z brokátu nebo ověšeny nebo pošity cele kovovými plíšky a různými ozdobami, které také dále poznáme. Na podobné se vztahuje patrně zmínka o zlatých pasech, které přinášel pomořanským Slovanům biskup

---

[1]) Srv. *Hirt* Idg. 364, 687.

[2]) *Hirt* l. c. 687: av. *jāsta-*, lit. *júosta*, ř. ζωστήρ, ζώνη, stsl. *pojasъ* (*Schrader* Reallex. 435). Jiný všesl. tvar je č. *opas, opasek* (str. опасъ, nr. óпасъ, опáска, pol. *opas, opaska*, slovin. *opàs, opasek, opasica*, srb. опасивање).

[3]) Někdy zdá se, jakoby zúžení v bocích — poněvadž pás není naznačen — způsobeno bylo střihem a přišitím spodního okruhu tuniky na svrchní opléčko, v tom asi způsobu, jak je dosud střižen a sešíván starobylý ženský rubáš na uher. Slovensku (srv. dále str. 480). Ba jedna miniatura v kodexu vyšehradském, totiž obraz představující slavnostní vjezd Kristův do Jerusalema (pod. i v kodexu hnězdenském a svatovítském), jehož otisk zde na obr. 52. připojuji, představuje muže házejícího Kristu svoji tuniku, — tedy tuniku neopásanou, ale i ta je nakreslena se ztažením boků tak, jak by vypadala na těle. Myslím však, že z tohoto dokladu nemůžeme činiti závěru na zmíněný střih a na to, že by všechna ostatní sta tunik podobným způsobem na těle nakreslených byla také střihem zúžena v bocích a ne pasem. Neboť podpásání tunik a chitonů bylo typické a také jiné doklady, hlavně archaeologické to potvrzují. Patrně na zmíněné miniatuře malíř, zvyklý schematicky kreslit tuniky na těle v bocích ztažené, nakreslil tuniku tak i v případě, když ji někdo držel v rukou. Tehdy by byl vůbec nedovedl nakresliti ji volně visící nebo volně rozhozenou.

[4]) Srv. obraz Bulharů v menologiu (obr. 49) a v žaltáři benátském (*Kondakov* Изобр. 30), nebo obrazy Borise a Glěba (obr. 48) a u *Srezněvského* (Др. изобр. ad p. 10, 12, 18). Pás má na sobě i Svjatoslav a syn eho Glěb na miniatuře Izbornika (příl. III.).

Otto bamberský, nebo pozdější zmínky v ruských letopisech.[1]) Jinak je pás v pramenech doložen hojně už od XI. století.[2])

Pokud se týče nálezů hrobních, dlužno ještě připomenouti, že pasy s přezkami nacházejí se u ženských koster jen zřídka, z čehož můžeme souditi, že ženy nosily více pasy lehčí, tkané nebo pletené, s konci zastrčenými nebo zavázanými. Ale i u mužských koster vyskytují se přezky u boků řídčeji, než bychom čekali. V Čechách na př. vůbec jsou přezky i kování pasů velkou vzácností,[3]) v slovanském pohřebišti u Nicachy nenašlo se vůbec přezky a v petrohradských kurhanech i u mužů byly řídké. Rovněž tak na Volyni, kde přezky a vůbec kožené pásy byly vzácné.[4]) Z toho soudím, že v té době u Slovanů obvyklým a domácím byl na vrch šatu pás tkaný, utvořený z dlouhého pruhu látky tkané, snad podobného rázu, jaké se dosud pletou po starobylém způsobu v některých krajích ruských, balkánských a karpatských.[5]) Pás ten byl ovíjen kolem

Obr. 53. Opásaný Mazur z Wilanowa.

---

[1]) Herbord II. 28, 29, III. 1. Let. Ipatěj. k r. 1288 (ПСРЛ. II. 219). Jiné pozdější doklady ruské viz u *Srezněvského* Др. изобр. 25; srv. i *Tolstoj-Kondakov* P. древн. V. 158. O ozdobných pásech bulharských v X. stol. srv. výše str. 457.

[2]) Str. поясъ v Ostrom. evang. (Mat. III. 4), v Pandektu Antiochově 24, v Slově Grigorija Naz. 233, v Letopisu k r. 987 (Lavr.³ 106), v Ústavě Stud. r. 1193, 223, Nestorově Žití Feod. 9, a Žití Bor. Glěba 52, v Odpovědích Nifontových 26, 28 (Ист. Библ.. VI. 30), v přeneseném smyslu na př. v Izborniku r. 1073, 250, v Jana Ex. Šestodněvu atd. Srv. *Srezněvskij* Мат. II. 1339. Výraz опасъ je v Pandektech Nikonových 36 (XII. stol.), *opasek* v Mat. verb. (ed. *Patera-Srezněvskij* 28).

[3]) *Píč* Starož. III. 1. 171. Na Pìčhoře bylo ještě pasových přezek hojně (tamže II. 3. 120). K Moravě srv. Čas. ol. 1890. 20.

[4]) *Spicyn* Петр. k. 23, 27, Труды XII. арх. c. I. 701, Труды XI. арх. c. I. 496, 501, 502.

[5]) Tyto pletené pasy (*pas, sak*) udržely se v některých krajinách uher. Slovenska a podobně u Rusínů. Srv. o nich *Koula* l. c. 276, *Sochář*

těla a konce jeho zastrčeny z předu nebo po stranách tak, že visely zpod pasu dolů, tak asi, jak nám ukazuje několik miniatur. Od zlatých pasů synů Svjatoslavových v Izborniku visí po stranách dva konce (příl. III.), tak i u Borisa (obr. 48.) a u Jaropolka v kodexu trierském (příl. V.). Týž způsob zachoval kroj velkopolskomazurský (obr. 53.) nebo maloruský.[1]) Že si také staří Bulhaři zavazovali pasy, souditi můžeme ze zmínky Ibráhíma ibn Ja-kúba: „mají dlouhé pasy"[2]) a z toho, že se týž druh dlouhých pasů několikráte kol těla ovinutých udržel v Bulharsku po dnešní den.[3]) Kožené pasy, pokud byly nošeny, byly vždy jen úzké, tak jak vidíme už u barbarů II. století na pomnících Trajanových (obr. 43.) a jak ukazují pozdější hojné miniatury i nálezy v hrobech.[4]) Nejvíce se však úzkých kožených pasů užívalo k držení nohavic v bocích. Skvostné, zlatými a stříbrnými plechy pošívané nebo pobité byly původu orientálního (snad i nordického) a vůbec cizího a upraveny k nošení meče nebo šavle.[5]) Tak i brokátové, jejichž zbytky našly se na př. v hrobech šargorodských.[6])

Na pasech visely mužům zbraně nebo sáčky s křesadlem, nožíkem nebo toilettními věcmi, jak to vidíme na jednom Bulharu z menologia vatikánského a také z řady nálezů.[7]) Bohatší ženy

---

Svatba v Lopašově 15, *M. Smolková* O starobylém pletení na krosienkách u lidu uherskoslovenského (Národ. Sborník X. 1904. 5), a *L. Schinnerová* Textile Volkskunst bei den Rutenen (Zs. f. österr. Volksk. 1895). Srv. Wisła XVIII. 447.

[1]) *Małewski* Ubiory 302, 303, a *Čubinskij* Труды VII. 417, 427. Srv. i červené pasy v minské gub. (Wisła IX. 586).

[2]) Ed. *Westberg* 56. Srv. výše str. 457.

[3]) *Kondakov* Макед. 41, 50, 67, *Marinov* Жива стар. II. 15. Bulharsko-srbský pás (поесъ, опасъ) je tkaný od žen, 2—3 *m* dlouhý a na vrch jeho opne se ještě tkanica nebo primik, skutača a pod. Podobné pasy nosí Srbové (srv. na př. Нас. II. 552, IV. 256, V. 77, VII. 717 atd.).

[4]) Je zajímavo, že i tyto úzké pasy z řemene jsou buď na přezku nebo zavázány v uzel tak, že konce napřed dolů visí. Srv. *Cichorius* Trajansäule tab. 86 (311), 73, 87, 83 (299), 91, 93, 98, 106 (386). Pás z řemene s přezkou má socha z Mozgau (Weigel 46), pás se zavěšeným mečem socha zbručská (Weigel 60).

[5]) Srv. o Pečenězích zprávu Al Bekrího (ed. *Rozen* 59) a Kardízího (ed. *Bartold* 120).

[6]) Труды XII. арх. с. I. 101, Арх. Лѣт. III. 40.

[7]) O těchto pouzdrech a sáčcích srv. doklady u *Sizova* Смол. кург. 59, *Spicyna* Радим. кург. 99, 101, Изъ колл. Эрем. tab. VI, *Samokvasova* Мог. р. земли 205, 215, 218, 219, 224. *Melnikové* Труды XI. арх. с.

nosívaly u pasů i zvláštní pouzdra kožená, bronzová nebo stříbrná, patrně na různé toilettní drobnosti. Máme toho opět několik dokladů z nálezů ruských, zejména permských, a také Fadlán jich vzpomíná.[1]) Vedle malých kabel u pasu byla patrně i větší mošna (*mošьna*) z lýčí spletená typickým přídatkem sedláka nebo selky. Takovou mošnu lýčenou připisovala tradice Přemyslu oráčovi[2]) a starý malíř, který ve Znojmě podle této tradice maloval na zdi kaple povolání Přemyslovo na trůn český, nezapomněl přimalovati za Přemyslem na stromě visící kabelu (příl. I.). Podobné vidíme ostatně i na obrazech představujících pastýře v našich nejstarších miniaturách (obr. 54). Pastýř X.—XI. věku měl

Obr. 54. Pastýři z fresek kaple znojemské.

I. 506, v Изв. арх. ком. 37, прил. 207. Srv. i *Kondakov-Tolstoj* Р. древн. V,. 64, 96, 99, 159, který pouzdrům kovovým, jež ženy nosily u pasu nebo hrudi, přičítá původ finnský a bulharský. Našly se na př. v pokladu gnězdovském. V Čechách máme nález ze Žižic (*Píč* Starož. III. 1. 100, Pam. XVIII. 231) a později i v listině Soběslavově (XIII. stol.) připomínají se: XII cinguli cum cutellis vaginatis et marsupiis (*Friedrich* Cod. I. 406). Tak bylo i u Germánů (*Weinhold* Leben 176). K nálezům v Uhrách srv. *Hampel* Alt. I. 56, 120. Dosud Kirgizové a Kalmykové v Turkestanu a jiní kmenové turečtí nebo mongolští nosí za pasem kožené sáčky s křesadlem, hřebenem, parátkem a pod. (*Stasov* Мин. 18 sl., *Kondakov* l. c.). Na turkotatarských kamenných babách nalézáme podobné utensilie. Výborně zachovalá baba z Jekaterinoslavské gub. ve sbírce A. N. Pola má na př. u pasu viseti nůž, kabelku, hřeben (?), zrcádko a jakési třapce (*Melniková* Каталогъ колл. А. Н. Поль. tab. XIII. a str. 121). Podobné sáčky kožené nosí v Rusku na př. starci v gub. voroněžské (*Zelenin* Мат. ворон. губ. 49). Zajímavý pás má i soška nalezená v kurhanu poltavské gubernie (obr. 51).

[1]) Fadlán (*Harkavi* Сказ. 93): „Každá žena (z Rusů) má na hrudi přivázané pouzdro z železa nebo z mědi nebo ze stříbra, nebo ze zlata podle toho, jak je muž bohat, a v každém pouzdře je kroužek s nožem."

[2]) Kosmas. I. 6. Srv. *Peisker* Bez. 228 a *Tille* ČLid I. 118 sl., ČČas. Hist. 1904, 203, 322. Slovo *mošьna* doloženo je už v X.—XI. stol. na př. v Besedách pap. Řehoře (*Sobolevskij* Мат. 67.)

v ruce hůl, troubu a po boku velkou kabelu lýčenou nebo koženou[1]).

Plášť. Třetím druhem svrchního oděvu je větší kus látky, který se neoblékal na tělo, nýbrž kterým se jen tělo zahalovalo přes celý dosavad popsaný ústroj, — tedy pokrývka, zvaná dnes pláštěm.

Obr. 55.
Barbar z pomníku u Adamklissi.

Prvním domácím druhem plášťů byly u Slovanů asi větší měkké kožešiny divokých zvířat, zejména medvědina. Také prostý větší kus hustě tkané látky posloužil podobně. Vedle toho viděli však Slované brzy u sousedů, zejména u kupců foenických, řeckých a římských, kteří k nim docházeli, ještě jiné, zvláště účelně střižené pláště z větších nebo menších kusů tkaných látek, na př. řecké: ἱμάτιον a χλαμύς, římské: *pallium, sagum, lacerna, paenula, cucullus* a tak není divu, že se na konci I. tisíciletí setkáváme i u nich s několika druhy těchto svrchních pokrývek z části původu domácího, z části cizího. Samo slovo *plášť* je staré a označovalo plochou (koř. je **plaskъ*), silnou přikrývku,[2]) ale vedle něho domácí a typicky slovanskou přikrývkou bylo v té době *krzno, kъrzno*,[3]) jež nám prameny dokládají už v X.—XI.

---

[1]) *Lehner* Děj. I. 3. 259, 264 (obr. 90, 91, 140).

[2]) Slovo všeslovanské z prasl. *plaskjъ*. Srv. *Miklosich* EW. 248, *Budilovič* Слав. II. 78 (csl. *plaštь* — pallium, slovin. *plašč, plajš*, srb. плашт, b. плаштаница, č. *plášť*, p. *płaszcz, płaszczenica*, luž. *plašć, plaš*, r. плащъ, maď. *palast*, lit. *plošte*). Плащь je už v Besedách pap. Řehoře (*Sobolevskij* Мат. 71). Dále srv. s. v. плащаница *Sreznĕvského* Мат. II. 958.

[3]) Csl. *kъrzno*, str. кързно, корьзно, корозно, stsrb. крзно, крзница, корзнаръ, ch. *krznar*, stč. *krzno*, sloven. *krzno, krznár, krznina* (*Miklosich* EW. 157, *Berneker* EW. 671, *Budilovič* Слав. II. 81). Ze slov. přešlo i do maďarštiny: *gerezna*, ze staršího **grezna* — **kresna* (*Ásboth* Стати по славяновѣд. II. 248, *Miklosich* Sl. Elem. im Mag. 16). *Aristov* (Промышлен-

století,[1]) především ve významu pláště knížecího.[2]) Knížata je také ráda rozdávala.[3]) Ale bylo rozšířeno i po obecném lidu, neboť už v X. stol. byli polabští Slované nuceni Ottou II., aby odváděli mezi jiným i desátky v krznech.[4]) Patrně tu krzna zastupují obvyklé jinde dávky v kožešinách a je už z toho zřejmo, že i krzna byla buď z kožešin, nebo kožešinami podšita a lemována. V tom smyslu vystupuje také lat. výraz *crusna, crosna, crusina,* jakož i něm. *kürsen*[5]) a v tom smyslu uchovalo se

---

ность древней Руси 140 pozn. 434) ukazuje na totožnost korzna se slovem корзовина, což značí kosmatou vlnu (cit. *Kondakov* Изобр. 97).

[1]) V církevněsl. překladě legendy sv. Václava z X.—XI. stol. je za lat. *crusina* — кързьно (40). Srv. *Sobolevskij* Мат. 97. V textě Hellen. letopisce je корозно (tamže 109). V Letopise kijevském (Lavr.[3] 137, 301) čteme k r. 1015 o knížeti Svatopluku: »Созвавъ люди, нача даяти овѣмъ корзна а другимъ кунами,« a k r. 1147: »И соскочи Володимеръ с коня и покры и корзномъ (Игоря)«. K r. 1175 čteme v Ipaťjevském: »Сверже Амбалъ коверъ и корзно« (*Srezněvskij* Мат. I. 1404). České doklady jsou v Alexandreidě a Dalimilu (*Gebauer* Stč. sl. II. 165). Staročeské slovníky uvádějí krzno za *mastruga* (tak Mat. Verb.: Kirzno — mastruga, vestis germanica ex pelliculis ferarum) nebo za *trabea* a *clamis*. Srv. *Gebauer* l. c. Kosmas zmiňuje se dvakráte o plášti, ale užívá slova *clamis*, I. c. 5: „meum accipite clamidem," I. 13: „(caput) abscondens sub clamide." Kosmovi pokračovatelé užívají slova *mantica, pallium, mantellum* (srv. *Zíbrt* Dějiny 71 pozn. 3—5). Vita s^{ti} Venceslaui auct. Laurentio (Fontes I. 177) užívá o plášti sv. Václava slova *mastruga* (ictum mastruga, qua indutus erat, evasit), ale Kristianova legenda připomíná, že rozdával sv. Václav kněžím krzna, oděvy, otroky i zlato (ed. *Pekař* 153: tribuens habunde auri vel argenti copiam, *crusinas* mancipiaque vel vestimenta hilariter largiens). Rovněž Dětmar píše (V. 10) o Měškovi polském: „Vivente egregio Hodone pater istius Miseco domum, qua eum esse sciebat crusinatus intrare vel eo assurgente nunquam presumpsit sedere."

[2]) Podle *Kondakova* Изобр. 95 bylo krzno knížecím pláštěm v Rusi už od X. stol. a vůbec drahým a pyšným oděvem bohatých lidí, jak viděti z výše uvedených letopisných citátů. U Dalimila čteme (ed. cambr. 83) „Ojieř . . . v královĕ krznye obinut meč jmieše."

[3]) Srv. výše uvedenou zprávu o Svatoplukovi v Letopisu a sv. Václavu v legendě Kristianově.

[4]) Listina cís. Otty z r. 983 míšeňskému biskupství nařizuje všem obyvatelům v burgwardu *Boruzi*: „omnem decimationem rerum suarum scilicet frugum, pecudum, pecuniarum, vestimentorum, mellis et crusinarum . . . persolvant." (Cod. dipl. Sax. I. 1. 267). Podobně žádá pro Míšeň listina Otty I. z r. 970 (tamže str. 251). *Stasov* (Миніат. 10) soudí proto nesprávně, že lid krzna nenosil.

[5]) *Du Cange* Gloss.: *Crusna, crosna, crusina* pallii seu vestis genus ex ferinis pellibus. Srv. i v pozn. 1. uvedený výklad z *Mater Verborum* a v pozn. 5. na str. 472 citát z Helblinga.

slovo krzno nebo jeho deriváty ve slovanských jazycích.[1]) Původ slova je však neznámý a nejasný je také poměr slova *kъrzno* k sthn. *chursinna, chrusina,* ags. *crusne.* Někteří pokládali slovanský výraz za výpůjčku z germánštiny,[2]) ale už Miklosich, jenž zprvu r. 1867 byl téhož mínění, r. 1886 ve svém Etymologickém slovníku nevyslovil se více ani pro, ani proti.[3]) A uvážíme-li nyní, že proti přejetí z germánštiny stojí i filologické obtíže,[4]) a že i věcné zprávy mluví spíše pro opačný pochod, je mnohem více pravděpodobné, že slovo krъzno přešlo od Slovanů do západních řečí. Tomu nasvědčují výše uvedené zprávy o placení desátků a starý německý (rakouský) veršovec z XIII. století S. Helbling přímo dí, že ovčí krzna přicházela k Němcům z Čech.[5]) Praví-li se v staročeském slovníku *Mater verborum* (XIII. stol.): „*kirzno, mastruga, vestis germanica ex pelliculis ferrarum*" — nevztahuje se označení *vestis germanica* na slovo *kirzno,* nýbrž na slovo *mastruga,* jak zřejmě vidíme z Isidora, odkudž tento výklad doslovně byl přejat.[6]) Že ostatně Slované měli nějaký plášť, specificky slovanské podoby, vidíme ze zprávy Ebbonovy. Jakýsi Němec, Heriman jménem, aby se dostal nepozorovaně do pomořanské svatyně Triglavovy, koupil si a oblékl slovanský klobouk a plášť, patrně krzno.[7]) To rozuměti musíme i názvem svrchního roucha, jež po středověké Evropě bylo známo jako plášť specificky slovanský a zváno proto lat. *sclavina, sclavinia, sclavonia,* fr. *esclavine,* něm. *slavenîe,* — tedy výrazem, jejž pozdější glossář XVII. stol. vysvětluje takto:

---

[1]) *Budilovič* Слав. II. 81. Podle zprávy Klvaňovy lze slyšeti dosud na Lašsku slovo *krzněř* místo kožešník (Čas. olom. mus. 1892. 76).

[2]) Tak *Nehring* Idg. F. IV. 402, *Hirt* PBSB. XXIII. 334, *Schrader* Reallex. 615, *Matzenauer* Cizí slova 232.

[3]) *Miklosich* Fremdwörter 103, EW. 157.

[4]) Srv. *Mladenova* Герм. елем. 67, a tak i *Sobolevskij* v kritice Mladenova (ЖМНП. 1911. V. 163). Z Němců přechod ze slovanštiny připouštěli *Weinhold* D. Frauen 448, *Kluge* EW.[6] 233, na keltický původ myslí *Heyne* Hausalt. III. 208, 254. Mladenov vykládá krzno od ide. koř. *(*s*)*quer-*, v sl. *skora.*

[5]) *S. Helbling* III. 233: „schaefîn kürsen für den frost komen uns von Tsechen." Srv. *A. Kraus* Jan z Michalovic (Praha 1888) 72, *Zíbrt* Děj. 68, 72.

[6]) Tak už Zíbrt dobře vyložil (Děj. I. 72). Srv. u Isidora Orig. XIX. 23, 5: mastruca, vestis germanica (vel sardonica), ex pelliculis ferrarum. Heyne dovolává se i anglosas. dokladu pro *mastruga* — *crusene* (Hausalt. III. 208, *Steinmayer* Althd. Glossen III. 618, 36).

[7]) Ebbo II. 13 (*Pertz* MG. XII. 852). Srv. citát výše na str. 419.

sclavinia — vestis longior sagi militaris instar, Sclavis familiaris.[1]) Podobnou typickou součástí lidového kroje slovanského stala se *houně,* ač místy více jakýmsi druhem svrchního kabátu než pláště. Původ její není jasný.[2])

O jiných pláštích u Slovanů víme mnohem méně. Na jisto vniklo k nim brzy, — jako vůbec do celé střední Evropy — už před koncem pohanské doby římskobyzantské *sagum,* σάγιον, krátký to vojenský plášť, nošený velmi hojně vedle lacerny a paenuly v římském vojště.[3]) Takový krátký plášť mají na př. hojně na sobě jak císař, tak i ostatní vojsko na skulpturách sloupu Markova, Trajanova i na pomníku v Adamklissi a takový i barbaři na týchž pomnících. Také nejstarší miniatury ukazují přehojně u lidu i u vojínů na pleci krátký plášť a je viděti, že to byla forma běžná tehdy v celé Evropě.[4]) Přímo na přechod sagia k Slovanům ukazuje však to, že u Bulharů a Srbů udržel se dosud pro druh svrchní haleny starý byzantský výraz σάγιον ve formě сай, сая, саја, сајче, сајалија.[5]) Jako mnišský plášť (ale místy i do lidu přešlý) doložen je dále *cucullus* — sl. кукулъ nebo ку-

[1]) Srv. *Zíbrt* Děj. 29, 33. *Du Cange* Gloss. s. v. *sclavina* vykládá: vestis longior sagi militaris instar, vestis villosa.

[2]) Všeslov. *guna* (ch., srb., slovin. *gunj, gunja,* též гуњче, гуњац č. *houně, huňa,* pol. *gunia,* r. гуна, гуня) pokládá se obyčejně za slovo vzniklé z lat. *gunna* — kožešina, a to z části přímo, z části zkrze novoř. γοῦνα, γούννα (*Miklosich* EW. 81, *Berneker* EW. 363, *Romanskij* Lehnwörter 106). *Pogodin* (Слѣды 232) a *Vasmer* (Грекосл. Эт. 51) pokládali to za domácí a příbuzné s stind. gōṇī (pytel kožený), gāúš, ale Berneker to zamítá. Srv. i *Thumb* JF. XIV. 357, *Bartoli* Zbornik Jagića 45. V byz. literatuře je srbská γοῦνα doložena u Konst. Porf. de adm. c. 32 p. 155 (ed. Bonn), de cerem. 381, γουνίον u Maurikia 1, 2 (*Sophocles* Lex. 337). V srb. literatuře čteme гунь и кожухъ v listině Štěp. Dušana 1348 (Mon. serb. 139).

[3]) O těchto římských pláštích srv. Isidor Orig. XIX. 14, *Baumeister* Denkmäler I. 690, *Marquart-Mau* Privatleben 475 sl., *Blümner* Röm. Privatalt. 214. Krátký černý plášť nosili také Řekové olbijští za doby Diona Chrysostoma (*Latyšev* Scyth. I. 173). Pláštík s vystřiženým otvorem pro hlavu mají i barbaři v Adamklissi (*Tocilesco* 20, Marcus-Säule sc. XIX.).

[4]) Podle mnicha svatohavelského (I. 34) počaly se v Německu nositi krátké pláště na dvoře Karla Velikého, který se vysmíval, že nejsou k ničemu. (Srv. *Heyne* Hausalt. I. 97.)

[5]) *Kondakov* Македонія 49, 68, *J. Hadži-Vasiljević* Јужна Стара Србија (Bělehrad 1909) 309, *Karadžić* Lex. 682, *Budilovič* Слав. II. 80, *Nikolić* Етн. Зб. XVIII. 276. Podle přehledu Miličovićova znají *saju* jen Srbové na jih od Vranje (Живот Срба 48).

колъ.[1]) Vedle něho byl na Rus přejat ještě soukenný мятьль, vzniklý buď z ř. μαντήλιον nebo z něm. Mantel[2]) a doložený už z XI. století,[3]) a dále луда z nord. *lodha* (*lodhi*), ags. *loða*, připomenutá v letopise Kijevském k r. 1024 a 1074,[4]) zde jako oděv lašský. Tur. termin японча, епонча, япончица doložen je teprve v Slovu o pluku Igorově.[5])

Pláště nosily se obvykle přehozené přes levé rameno tak, že na druhém, pravém rameni spjaty byly oba konce sponkou nebo přezkou na řemenu, na knoflík nebo na petlici. Pravá ruka zůstala při tom volná. Opačný přehoz byl přirozeně velmi řídký a jistě náhodný.[6]) Tak popisuje plášť ruských kupců v X. stol. Ibn Fadlán[7]) a také Leo Diakon uvádí plášť s přezkou jako typický oděv Rusů,

---

[1]) *Sreznĕvskij* Мат. I. 1361, III. 275 (Nikon. Pand. 15, 36, Slovo Řeh. Naz. 192 ve smyslu pláště, vrchního šatu). Srv. *Romanskij* Lehnwörter 106, *Miklosich* EW. 146, *Berneker* EW. 640. U Huculů je dosud *gugla* (*Kaindl* MAG. XXVI. 176) a srv. i u rumunského lidu zachovanou kapuci proti dešti zv. *glugă* (*Fischer* Archiv f. Anthr. 1908, 4, 6). Rovněž u Finnů udržela se kukla „*kukkeli*“ dosud u selského lidu v Karelii (srv. *Sirelius* Finska forminmesf. Tidskrift XXVI. 52 sl.). Ke got. *hakuls*, stn. *kokull* srv. *Heyne* Hausalt. III. 269.

[2]) *Golubinskij* Ист. р. церкви I. 1. 575 a *Sobolevskij* Линг. и арх. набл. II. (Varš. 1912) 13. Kondakov mjatčl srovnává s maloruskou svitou (Изобр. 96). Srv. nordický *möttul* nebo *mantul* (*Weinhold* Leben 167, 174). Německé slovo přejato bylo ovšem z lat. *mantellum* (*Heyne* III. 272).

[3]) Let. po Ipat. sp.: нѣкто изъ ляховъ.... простъ сый человѣкъ, ни въ доспѣсѣ, за однимъ мятлемъ.... (ed. 1871 str. 564); снидоша.... слуги княжи вси в черниxъ мятлиxъ.... видѣ Ярослава сѣдяща на отни мѣстѣ въ черни мятли (str. 319). Srv. i novgor. gramotu r. 1189—1199 (Русско-Ливон. Акты I.). *Sobolevskij* l. c. Z XI. stol. je doklad v Pandektu Antiochově 15 (обратити кому мятель). *Sreznĕvskij* Мат. II. 259.

[4]) Lavr.[3] 144: луда бѣ у него золотомъ истъкана; 145: отбѣже луды златоѣ; k r. 1074 (бѣсъ) въ образѣ Ляха въ лудѣ, носяща въ приполѣ цвѣткы« (str. 185). Srv. i *Sreznĕvskij* Мат. II. 49 a Древн. изобр. Бор. Глѣба 27. S rus. луда srv. chorv. *luda* — příkrov, huc. лудыне, лудынечка, č. *luden*, *loden* (*Miklosich* EW. 175, *Zíbrt* Děj. 224). K něm. *lodha* srv. *Heyne* Hausalt. III. 218, 271.

[5]) Srv. *Korš* Archiv sl. Phil. IX. 506. Je též na Balkáně (Hac. II. 551).

[6]) Srv. *Sreznĕvskij* Древн. изобр. 28. Porovnávati starý slovanský plášť s halenou hontskou nebo trenčanskou, na prsou spjatou přezkou je těžko už proto, že i střih haleny je pozdější i název cizí (srv. str. 462).

[7]) „Oni nenosí kabátů ani kaftanů. U nich muži nosí hrubou pokrývku, kterou si hodí přes plece tak, že jedna ruka zůstane volná“ (*Harkavi* Сказ. 93).

kteří v počtu mnoha tisíc útočili pod Svjatoslavem na Balkán.[1]) Tyto tisíce Rusů nebyly už jen normannské družiny, nýbrž i Slované. Nevztahuje se tedy zpráva tato snad výlučně jen na Varjagorusy, není to nic specificky varjagoruského. Tak nosili pláště Germáni, tak Slované a tak i jiní národové.[2])

Totéž nám potvrzují fresky, miniatury a mince X.—XI. stol. na západě i na východě. Všude na nich vidíme, jak knížata tak i postavy vojínů a lidu v pláštích delších nebo kratších různě lemovaných, někdy i podšitých,[3]) a spjatých na pravém rameni (řidčeji na prsou) sponkou nebo petlicí, úvazem. Všech jednotlivých dokladů vyčítati netřeba, ale odkazuji aspoň na obrazy zde již uvedené pod č. 36, 38—41, nebo na obraz Měčislava II. z poč. XI. stol. v ruk. Ordo Romanorum.[4]) Je-li plášť spjat na prsou, pak to byl jiný druh s výkrojem pro hlavu, který obě ruce stejně pokrýval a zatěžoval. To byl plášť jen významu čistě ceremoniálního a dekorativního, v praktickém životě neužívaný.[5]) Rovněž archaeologie, zejména ruská, poskytuje nám z doby X.—XII. stol.

Obr. 56. Medaillon s obrazem kn. Borisa.

---

[1]) Lev Diakon IX. 6.

[2]) O Germánech srv. aspoň ještě zprávu Tacitovu Germ. 17. Rovněž tak nosí pláště barbaři na sloupu Markově a Trajanově (i v Adamklissi). Je to tak typické, že se netřeba dovolávati dokladů.

[3]) Podšitý (jinou barvou podmalovaný) plášť má na př. Svjatoslav na miniatuře Izborniku, nebo Jaropolk a Irena v kodexu Gertrudině (příl. III, V.), zde hranostajem podšitý (srv. *Kondakov* Изб. tab. 4.).

[4]) *Biełowski* MPH. I. tab. 4.

[5]) Takový plášť má na př. Boris zde na obraze 48 a 56 a takové viz na př. na řadě postav svatých z fresek kijevského soboru (*Kondakov* Изобр. 47, Кіев. соф. соб. tab. XI. 1, XIII. 4, 7, XXVIII. 8, 10, XXXV. 4, 5, 6, XLII. 34).

řadu hrobů, v nichž byly u koster nalezeny větší přezky nebo sponky u ramene na důkaz, že spínaly tam nějaké hrubší roucho.[1]) V Čechách byl však více v užívání úvaz nebo petlice. Aspoň sponek nebo přezek v hrobech X.—XI. stol. nenalézáme a také poměrně realistické kresby v kodexu wolfenbüttelském (obr. 36.) ukazují spíše na petlici než na sponku.[2]) Za to kodex vyšehradský a jemu příbuzné ukazují vesměs něco jako kruhovitou sponu nebo větší knoflík na pravém rameni.[3])

K této skupině oděvů, zdá se mi, nejlépe bude přiřaditi ještě slovanskou řízu, která byla šatem patrně svrchním, ač jinak nevíme nic, než že to byl šat dlouhý a volný, doplňující tuniku a porty. Nosily ji odedávna hlavně osoby mnišské, ale vedle nich i světské. Slovo *riza* vyskytuje se už v nejstarších památkách od X. stol. počínajíc[4]) ve spojení se srakou nebo kotygou, z čehož je viděti, že sraka byla řízou doplňována, nebo také s portami, tak že i celý spodní šat byl řízou na vrch doplněn.[5]) Na otázku, byla-li říza opět jen vrchní dlouhou tunikou, či pouhým volným, tělo zahalujícím přehozem, možno poukázati na to, že se v překladech evangelií klade *riza* za ř. χιτών, ale častěji za ἱμάτιον, ἐσθής, τριβώνιον, περιβόλαιον, a že přešla riza v bohoslužebný

---

[1]) Srv. o tom blíže v dalším pojednání o sponkách a přezkách. Zde bych připomněl, že Melniková našla jednou ve volyňském kurhanu kostru zavinutou v teplý plášť (Труды XI. арх. c. Kijev. I. 496).

[2]) Podobně má spíše petlici než sponu Svjatoslav v Izborniku (příl. III.).

[3]) Také nejstarší české a ruské denáry a pečetě ukazují spíše kruhovitou záponku (*Zíbrt* Děj. 65, *Smolík* České denáry tab. IV.).

[4]) V církevněsl. překladě legendy sv. Václava z X. nebo z poč. XI. stol. — риза (*Sobolevskij* Мат. 97), v Zápověděch Euchologia Sinajského v Kormčí kn. z téže doby (*Vondrák* Postan. pokutne 28, 61), u Jana Exarcha (ризы свільны ed. *Kalajdovič* 137), v Ostromirově Evangeliu Luk. III. 11, Mat. XVII. 2, v Svjatoslavově Izborniku 86, 93, u Řehoře Naz. 256, v Pandektu Ant. 43, v Patěriku Sinajském 179 (srv. *Srezněvskij* Мат. III. 120, II. 673), a v Besedách pap. Řehoře za *vestis*, *tunica*, *stola* (*Sobolevskij* Мат. 75). Srv. tam výraz красавъ ризами (Sob. 55). V Odpovědích Nifontových čteme (10): И облечеши и въ порты чисты или самъ ся и надежеши ризы крестныя и вѣнець (Ист. Библ. VI. 26). Let. lavr. k r. 866: Таже божественую святыя Богородица ризу съ пѣсьнми изнесъше (str. 21); v Jurjev. evangeliu r. 1119: отемлящу у тебе ризу и срачицу; u Řehoře Naz. 75: Отъ сего ему едина срачица и риза. Pod. v Ipatj. k r. 1251 připomínají se bojarské брачныя порты и ризы (ПСРЛ. II. 199).

[5]) Srv. jednotlivé citáty v pozn. předešlé.

kroj kněžský v podobě pokrývky splývající, kladené na vrch *podrizniku* (*stichar*, στιχάριον), majícího podobu v bocích opásaného, dlouhého chitónu.[1]) Řecky se tato riza nazývá felonem φαιλώνης, φελώνης z původního φαινώλης, φαινώλιον, což odpovídá lat. *paenula*. Římská stará paenula byl plášť v podobě dlouhé peleriny, kapucí opatřené a s otvorem pro hlavu, na tělo úzce přiléhající.[2]) Stará bohoslužebná riza také tak pokrývala celé tělo od hlavy do noh, jako střecha, od čehož pochází i název lat. *casula*.[3])

Ovšem, zdali stará *světská* říza byla totéž, nebude lze říci s úplnou bezpečností, dokavad i vznik a stáří názvu *riza* nebudou vysvětleny. Je-li to výraz starý a domácí,[4]) je možno, že měli už staří Slované podobnou vlastní pokrývku, která teprve později v církevním rouchu splynula s *paenulou*, ale původně že nebyla tatáž. V starých českých dokladech značí říza jen dlouhý šat, v Mater Verb. čteme sice *riza* — vestis, peplum, ale glossa je falešná.[5]) V srbském evangeliu Miroslavově jsou některé figury zahaleny v zelený plášť kolem hlavy otočený, s otvorem a záhybem na prsa spuštěným, ale nedovedu říci, je-li to riza.[6]) Jsou však i německé miniatury a doklady literární pro rizu (*rîsa, rîse*) ve

---

[1]) Srv. o tom blíže u *J. Golubinského* Ист. р. церкви[2] I. 2. 253 sl. (Moskva 1904), kde je vůbec výklad o bohoslužebném kroji doby předmongolské. Srv. i I. 564 sl. Srv. i *Prochorov* Христ. древн. I. kn. 2; 25 sl., 57 sl., který pokládá felon za starý oděv orientální a vyobrazuje řadu vzorů ze VI.—XI. stol. po Kr.

[2]) *Blümner* Röm. Privatalt. 215. Krátké pláštíky s otvorem pro hlavu mají i barbaři na pomníku v Adamklissi (srv. obr. 42), i císař a římští vojíni (*Tocilesco* 20, 57, 58, 66, 67, 93, 94). Srv. i *Heyne* Hausalt. III. 269. Týž p. 253 vykládá však tento pláštík za Caesarem zmíněný suevský *rheno* původu gallského.

[3]) *Golubinskij* l. c. 258.

[4]) Tak soudím, neboť slovo *riza* je zachováno v bulh., srb., češtině a ruštině, k čemuž srv. i alb. *rize* a lit. *rīzai* (*Miklosich* EW. 279). V slovinštině je *riznica* komora na šaty (*Pleteršnik*). V bulh. риза je název mužské i ženské košile vedle кошулька (*Marinov* Жива стар. II. 5, 22). Německý tvar *rîsa, rîse* spojuje sice *Heyne* (Hausalt. III. 317) se slovem *rîsen* — fallen, sinken a vykládá rizu „herabfallendes Kopftuch", ale doklady jeho jsou pozdější a rozšíření slova svědčí spíše, že německé *rîsa* přejato bylo ze slovanštiny, nežli naopak. (Srv. pozn. 1. na str. 480.)

[5]) *Patera-Sreznĕvskij* Чешскія глоссы 68, *Patera* ČČM. 1877. 505.

[6]) Srv. na př. v ed. *Stojanovićově* str. 18, 40, 48, 109, 196.

Obr. 57. Slovenská dívka z Lopašova v rubáši. (Fot. P. Socháň.)

Obr. 58. Slovenská dívka z Lopašova v rubáši. (Fot. P. Socháň.)

smyslu svrchního přehozu, kladeného za ř. θέριστρον, lat. *theristra*, a přináležejícího hlavně vdaným paním.[1])

Kroj ženský.

Rubáš. O ženském lidovém oděvu víme v celku méně podrobností, než o mužském. Nicméně netřeba pochybovati, že předně jak pro muže, tak i pro ženy byl prvním a základním oděvem *rubáš*, dlouhé roucho, halící celé tělo aspoň po kolena a spojující zprvu v jedno oděv spodní i svrchní. Rubáš nosily Slovanky v teplé roční době na těle samotný asi tak, jako dosud u jižních Slovanů ženy v létě namnoze chodí pouze v dlouhé košili.[2]) O střihu ženského rubáše nevíme však ze staré doby nic positivního. Ženský rubáš horského kroje karpatského (obr. 57, 58), kde se kroj zachoval vůbec velmi starobylý, pozůstává z širokého kusu látky ovinuté kolem prsou a boků a po straně sešité, na niž v bocích přišita je druhá, spodní, v řasy sebraná část na způsob nynější sukénky.[3]) Poněvadž je tento rubáš volný, je přidržen na těle páskou přes jedno nebo obě ramena, která snad byla v starší době spojována i malými přezkami. Rukávů nemá a tím se liší od košile, která vždy má rukávy.[4]) Tutéž podobu rubáše

---

[1]) *Heyne* Hausalt. III. 317, 321. Heyne se dovolává sthněm. gloss, kde *rîsa, rîse* položeno za lat. *theristra*. Ze *Steinmeyera* (Althd. Glossen III. 148) vidno, že jsou to glossy z několika rukopisů slovníku *Henrici Summarium*, a sice vesměs z rukopisů XII. stol. (vídeňský, mnich., bern.) a XIII. (trevirský).

[2]) Srv. *Jelica Belović-Bernadzikowska* (Ljuba Daničić), Das Hemd im Glauben, Sitte und Brauch der Südslaven. Anthropophyteia VII. 56. 99, 121 sl. Na košili koncentruje se zde také celá symbolisace erotiky (124). Podobně místy i na Slovensku (Č. Lid VIII. 200).

[3]) Srv. *J. Koula* Č. Lid I. 23, *Socháň P.* Svatba v Lopašově (Národ. Sborník XI.), 13, *J. Klvaňa* Rubáš a oplíčko na jihovýchodní Moravě (Č. Lid VIII. 198). Podobného cosi zdá se býti místy i v Malorusi, kde se podle Čubinského soročka skládá ze dvou částí, horního stanku a spodní podtočky (станокъ, підточка, Труды. VII. 426). Výraz *stan, stanik* pro náprsní část je u Poláků (Wisła XIV. 624). Jinak u Poláků košile ženská skládá se z horního *ciołka* a spodního *nadołku* (ciołko, nadołek). Srv. tamže a u *Tetmajera* Ubiory II. 19. *Stanka* hoření části rubáše říkají i na Dětvě (ČLid XVI. 371).

[4]) Slováci, Hanáci a Valaši doplňují rubáš (opasek, leknici) malou košilkou s rukávy, která se navleče přes prsa, t. zv. *rukávci* nebo *opléčkem, oplečím*; srv. o ní ve výše uvedeném článku Koulově (str. 25), Klvaňově (202). Podle mých informací *opleckem* nebo *driekem* sluje místy i svrchní část rubáše (*stanka*). Tak i *Socháň* Svatba 13, a *Bartoš* Lid a národ 1883. I. 33.

ukazují i staré obrazy české ze XIV. stol. (obr. 60.), na něž už Koula a Zíbrt poukázali.[1]) Je však nemožno rozhodnouti, zdali jest tato forma ženského rubáše původní, či zdali původně sestával z jednoho kusu látky široké, kol těla ovinuté a po straně sešité jako u rubáše mužského. Rubáš nosily ženy, chodily-li pouze v něm, přepásaný. Objeviti se bez pásu, bylo, jak aspoň z pozdější doby lze souditi, neslušné.[2])

Obr. 59. Barbarská žena z pomníku v Adamklissi.

Obr. 60. Děvče v rubáši na české miniatuře XIV. st.

Zajímavo je ještě podotknouti, že ženy barbarských národů karpatských na pomníku v Adamklissi objevují se v rubáších zřejmě u krku sřasených, tedy vrapovaných tak, jako vrapují dosud své kasanky nebo opléčka Slovenky v uherských Karpatech (srv obr. 59.). Můžeme z toho souditi, že toto vrapování je i u Slovanů prastaré.[3])

Pro ochranu proti chladnu a pro čistotu při práci kladly staré Slovanky na tento rubáš ještě svrchní roucha a to na spodní i horní část těla. Ženské kalhoty zjištěny nejsou.[4]) Na spodek kladly zástěry od

---

[1]) *Koula* l. c. 24, *Zíbrt* Děj. 376. Ale v té době počal už rubáš mizeti. na př. v Čechách v době Štítného a Husově a ustupovati košili (*Zíbrt* Dějiny 91, *Klvaňa* l. c.). Postava dívky v rubáši na obr. 60. pochází z lat. rukopisu XIV. stol. české práce, chovaného v dvorní knihovně mnichovské pod č. 826 (*Kobell* Kunstvolle Miniaturen etc. 59). Koula a Zíbrt uveřejnili obrazy jiné z Václavovy bible a z pražské mostecké věže (*Koula* l. c.). Ostatně se podobný rubáš našel mezi věcmi XIV. stol. i v durinském hradě Rahnisu (*Heyne* Hausalt. III. 310).

[2]) *Strekalov* Ист. од. 12.

[3]) Srv. *Tocilesco* Monument 67, 68.

[4]) Nordické ženy podle Weinholda (Leben 173, Frauen II., 260, 263) nosily jakési nohavice s rozparkem (*bruche*) obemykající život a horní část nohy. U Slovanů není dokladu, mimo narážku, kterou nalézáme v Od-

zadu na před i z předu, — na to ukazují aspoň přežitky v starobylém kroji lidovém,[1]) — na horní část těla navlékaly později sukně nebo kabátce vlněné a kožešinové, které byly občas i tak dlouhé, že chránily zároveň svrchní i spodní tělo a v bocích byly přepásány. Mezi mužskými a ženskými sukněmi, kabáty a kaftany tohoto druhu nelze zatím pro starou dobu pohanskou činiti valných rozdílů. Podle všeho měly jeden a týž materiál i výzdobu svrchní šaty u mužů i žen, a řídilo se to u obou pohlaví jen bohatstvím a stykem s městy, trhy a vůbec s cizinou, nosil-li se ten či onen druh, námi už výše popsaný.[2])

Také o pásu platí to, co už svrchu bylo pověděno při šatě mužském (str. 466). V detailech se ovšem pomalu vyvinuly rozdíly v střihu a v adaptaci na ženské tělo. Také se staly pro svrchní roucho už v X.—XI. století charakteristickými široké rukávy, patrně původu západoevropského, jak je vidíme na všech nejstarších miniaturách tam, kde žena přes dlouhé spodní roucho s úzkými rukávy (rubáš?) má ještě svrchní sukni o něco kratší.[3])

---

povědích pap. Mikuláše Bulharům r. 866, čl. 59 (*Mansi* Sacr. conc. XV. 421), ale tu není jisto nevztahuje-li se to na orientální zvyk Bulharů tureckých.

[1]) Tento primitivní typ, zastupující dnešní ženské sukně, shledáváme předně na uherském a moravském Slovensku (mimo bohatší kraje podunajské). Má různá jména *okolek, odolek, kasanica, zástěra, fujenka, šorec* (*Koula* Č. Lid I. 26), o jejichžto stáří viz u *Zíbrta* Děj. 378 a *Gebauera* Stč. sl. II. 22. Také v záp. Bulharsku na ženský sukman kladou se dvě zástěry, přední (фута, престилка) a zadní (вълненикъ, завѣска; *Marinov* Жива Стар. II. 24). Totéž je v selském šatě rumunském (*catrința, opreg,* srv. Archiv f. Anthr. 1908 4, 10). V ruských Karpatech nosívají ženy místo naší sukně dvě zapasky (*Kaindl* MAG. XXVI., 176 a XXVIII. 234), dále v Malorusi vzadu *zapasku* a napřed *poperednici* (попередница), nebo při slavnostech vzadu větší *plachtu* (плахта) a napřed zapasku. Srv. *Čubinskij* Труды VII. 427. Podobně dosud v jižní Velkorusi v orlovské gub. na zadní, do předu stočenou zástěru, zv. панева, kladou místy ještě přední zapasku. (Жив. Стар. I. 105, XIX. 5 sl., 10.) Zapasky znají také v Polsku podle *Karłowicze* (Sl. gwar s. v. Wisła XVIII. 450) a *Tetmajera* (Ubiory II. 18).

[2]) K srovnání uvádím, že ženy na sloupu Markově mají dlouhý rubáš na zem a přes to tuniku (*Petersen* Scéna 44) nebo rubáš dvakráte podkasaný (sc. 74, 79, 97, 104), tak i na sloupu Trajanově (*Cichorius* tab. 65). Na pomníku v Adamklissi mají na těle jeden zvrapený, v boku přepásaný rubáš (*Tocilesco* 67, 68) a přes něj od boku jakýsi druh sukně (či zástěry v zadu spjaté?). Srv. zde obr. 59.

[3]) Srv. na př. ženy v kodexu vyšehradském nebo Hemmu v kodexu wolfenbüttelském (příl. II.). Rukávy kněžny v Izborniku Svjatoslavově

To však všechno je už tehdejší všeevropský kroj, moda z jihu a západu přišlá, v lidu samém podobného svrchního roucha asi mnoho nebylo. Totéž platí o dlouhé, širokými lemy ozdobené, zlatem tkané dalmatice, která se zatím z jihu rozšířila na sever, a kterou jako typický nádhernější šat shledáváme na miniaturách X. a XI. stol.[1]) V kodexech českých je na př. typicky v ní oblečena matka boží nebo andělé a ovšem i kněžny (obr. 71.), a na ně se patrně vztahuje zmínka v žalobném zpěvu nad smrtí Boleslava Velkého zapsaná Gallem: [2])

Obr. 61. Panna v zodiaku Izborniku Svjatoslavova.

„Vos matronae quae coronas gestabatis aureas
et quae vestes habebatis totas aurifriseas
his exutae, vestiatis lugubres et laneas."

Naopak se zase některé kusy ženského oděvu slovanského rozšířily později do ciziny. O svrchní *sukni* jsme se zmínili už napřed na str. 448. Nosily ji i ženy a francouzský romanopisec z XIII. stol. pochvaluje si:

„Il n'est vesteure si belle"
„com sousquanie a damoiselle."[3])

---

pokládá Kondakov za jednoduché široké, ale v zápěstí stažené tak, že tvoří dojem dvojitého rukávu (Изобр. 40), a tak i na obou miniaturách kněžny Iriny v kodexu trierském (tamže 108). Srv. zde přílohu III. a V., obr. 37. Ale panna (дѣвица) v zodiaku Izborniku Svjatoslavova z r. 1073 je oblečena v jakousi přepásanou tuniku, ozdobenou u krku širokým lemem, s rukávy zcela krátkými (obr. 61 podle *Strekalova* Ист. од. 12). Snad je to první doklad opléčka.

[1]) K dalmatice, která nebyla nic jiného než dlouhá tunika z drahocenné látky, zdobená (rozšířila se koncem doby císařské), srv. *Blümner* Röm. Privatalt. 208 a *Mau* v Paul-Wissowa Reallex. IV. 2025. Připomíná se poprvé za cís. Commoda (180—193). O byzantské dalmatice *Kondakov* Изобр. 107.

[2]) *Bielowski* MPH. I. 413.

[3]) Guillaume de Lorris „Roman de la rose" ruk. Corsini. v. 1216. Ed. Méon 1814 l. c. čteme: „Fame est plus cointe et plus mignote en sorquenie que en cote." Výraz ten je ostatně doložen už z XII. století (Partonopeus de Blois ed. Robert 1834 v. 8015: „soschanie") a dále ze XIII. u Gautiera de Coincy (Miracles de la ste. Vierge ed. Poquet 143*a*: „*sequenie*"), u Adama de la Hale (Jeu de Robin 348 „*souskanie*") a ještě častěji v lyrických písních XIII. st. K tvarům srv. *Godefroy* Dictionnaire VII s. v. Za ověření těchto dokladů děkuji prof. V. Tillovi.

A ještě se připomíná jakýsi slovanský oděv ženský, *godeže* zvaný, ovšem v XIII. století.[1])]

Bylo-li už v staré době vyvinuto zvláštní dívčí oplečí, krátká to kamizola s připojenými rukávci, navlékaná na svrchní část hrudi, nelze říci bezpečně.[2])

Totéž platí o plášti a říze. Tyto kusy oděvu nenáležely k úboru ženskému, zejména ne žen prostých. U ženy celý den pracující nemohl se vyvinouti typicky šat, který by byl překážel volnému pohybu rukou. Doklady, které máme ze starých obrazů, vztahují se vskutku na slavnostní úbory knížecí. Tak je v plášti Irina v kodexu Gertrudině (příl. V., obr. 37.), žena Jaroslavova na freskách kijevských,[3]) Matylda před Měčislavem v Ordo Romanorum, Olga na miniatuře rukopisu Jana Kuropalaty nebo sv. Barbora ze spasso-neredické církve.[4]) Rovněž Kosmas, když vložil Libuši, vysílající posly k Přemyslovi, do úst slova: „meum accipite thalarium et clamidem," měl při tom na mysli obraz slavnostního úboru kněžnina své doby.[5]) Připomenouti sluší ještě, že ženy nesou na miniaturách vždy plášť spjatý pod bradou, ne na rameni a už to svědčí také, že to bylo roucho jen slavnostní, při němž nebylo potřebí volnosti pro ruku v té míře, jako při obvyklém plášti mužském. Jinak se na miniaturách ženy, mimo závoj, o němž

---

[1]) Srv. německou zmínku u Lichtensteina (Frauendienst 218, 30): „gôdehsen, daz ist ein windisch wîbes kleit." Srv. *Weinhold* Frauen II. 291, *A. Schultz* Höf. Leben I. 197. *Miklosich* (Vergl. Gr. I. 316) k tomuto slovu nepodává výkladu.

[2]) U Čechů je doloženo (*armilla*) teprve ze XIV. stol. (*Zíbrt* Děj. 92 sl., 377), a poněvadž ještě Milič vytýká svým vrstevnicím, že se zdobily „oplečkami", zdá se, že přešlo ozdobné oplečí do lidu z mody městské, spojivši se v jedno s rukávci. Doklad pro rukávce shledává Zíbrt l. c. už u Dalimila, ale je to doklad zcela nejistý, a rovněž je nejisté, zdali dívka v zodiaku Izborniku z r. 1073 má na sobě oplečí (srv. výše str. 483). Staré ruské оплечие, облечие značí jednak část brnění, jednak široký ozdobný límec pod hrdlem, jako barmy (*Sreznĕvskij* Мат. II. 519, 684).

[3]) *Kondakov* Изобр. 38.

[4]) *Kondakov* Клады 1, *Strekalov* Ист. од. 17.

[5]) Kosmas I. 5. Thalarium zde značí to, co staré *talaria, talarium* už u Ovidia (Met. X. 591) — tuniku dlouhou na paty. Podobně připomínají Ann. Pegavienses k r. 1109 zlatem tkaný plášť Jitky, dcery Vratislavovy (mantellum eius preciosissimum insigniter et artificiose satis auro textum. *Pertz* MG. SS. XVI. 249), a Gallus pláště dvořanek Boleslava Velkého (I. 6).

bude řeč při pokrývkách hlavy, ničím nepřikrývají. V případě potřeby, zejména v zimě, zahalovala se ovšem i prostá žena do takovéhoto svrchního roucha, buď do krzna mužského nebo do nějaké své vlastní přikrývky.

Jedním druhem takovéto pokrývky byla stsl. *ponjava*, která ovšem dnes, pokud je slovo zachováno, význam svůj na mnoze změnila.[1]) Slovo i věc jsou staré a vystupují už v nejstarších překladech bible a jiných památkách XI. století jednak ve smyslu většího nebo menšího kusu plátna (za λέντιον, linteum, sindo) a dále v souvislosti s tím i ve smyslu prostěradla, pokrývky, zavěšené opony a konečně oděvu, ovšem i mužského.[2]) U žen značila však původně nejspíše přikrývku, kterou se dolní část těla zahalovala, tedy širokou zástěru od zadu kladenou, jako dosud v jižní Velkorusi (srv. výše pozn. 1. na str. 482).

Na konec ještě jednu zajímavou poznámku. Weinhold ve svém popisu života starých nordických Germánů uvádí, že jeden druh jejich ženského oděvu nošeného v Upplandě a Sundermannländě slul *staeniza* a pokládá jej nejspíše za pestře pruhované roucho svrchní.[3]) Slovo je patrně totožné s výrazem *stanitia*, které dokládá u Slovanů rujanských Saxo Grammaticus ve významu posvátného, válečného praporce.[4]) Myslím, že by se dal tento přechod významu slovanského praporce na šat nordický vysvětliti tím, že podobné pestré praporce slovanské dostávaly se v ne-

---

[1]) Ruská понява, понёва, též понявица, поня, панёва značí jednou pokrývku, jindy zástěru zadní, jindy plachetku na hlavu, jindy druh jupky (*Dalь* s. v.). České *poňva* znamená pokrývku na vůz (*Jungmann*), srb. поњава pokrývku (*Karadžić*), slovin. *ponjava* pokrývku, prostěradlo na postel nebo na vůz (*Pleteršnik*). Srv. též *Miklosich* EW. 257, *Budilovič* Слав. II. 68.

[2]) Obyčejně za ř. ὀθόνιον, ὀθόνη: Pat. Sin. 99 (съвлѣкохъ поняву съ него. . . оставивъ на немъ одину тъчию поняву . . . Възьми и поняву), Mat. XXVII. 59. Четвероев. r. 1114 (Обитъ е понявою чистою), Воскр. тріод. цвѣт. (XII. stol.) 87 (понявами й и вонями обивъ, Иосифъ въ гробѣ новѣ положи), Izbornik r. 1073, 218 (тѣло въ понявицѫ обивъ, въ гробъ положи), Let. lavr. k. r. 1237 (взя тѣло Василка и понявицею обитъ, реку саваномъ и положи его в скровнѣ мѣстѣ). Řada dokladů připomíná přepásání ponjavou, patrně ve smyslu jakéhosi pláště nebo prostěradla (Trioď post. Sof. bibl. XI. stol., Řehoř Naz. XI. stol. 352, Mst. ev. Mar. XIV. 51, Ust. XII. stol. 16). Srv. *Srezněvskij* Мат. II. 958, 1185 sl.

[3]) *Weinhold* Leben 174.

[4]) Ed. *Holder* 569: (signa et aquilae). Inter quas erat stanitia magnitudine ac colore insignis.

ustálých bojích s Pomořany častěji do Skandinavie s kořistí válečnou, a dovedly upoutati pozornost žen tak, že slov. termin přenesly na pestrý svrchní šat.

Obuv.

Za původní slovanskou obuv[1]) dlužno pokládati kožený střevíc, sestávající z podešve, jejíž okraje byly mírně ohrnuty a nahoře staženy lýčím, motouzy, provázky nebo řeménky, tedy asi ten druh obuvi, který se podnes při primitivním slovanském kroji udržel pod jménem krpců nebo opánků, na př. v horách karpatských nebo na Balkáně. Praslovanské jméno této obuvi bylo totéž: buď *krpce*[2]) nebo *opánky*,[3]) které ostatně již svým etymologickým původem ukazují na stejný typ obuvi; vedle toho všesl. *lapty* jsou starobylé

Obr. 62. 1., 2. ruské lapty (podle Savajtova), 3. maloruský postol (podle Poznanského).

---

[1]) *Obuvь* od *obuti* je slovo všeslovanské: Csl. *obuvь*, r. обувь, обуща, обушта, b. обуя, обуща, sr. обућа, ch. *obucha*, slovin. *obuvalo*, *obutev*, *obuča*, č. *obuv*, luž. *wobuće*, pol. *obuw* (*Miklosich* EW. 371, *Budilovič* Слав. II. 86). Doloženo je už z XI. stol. v Pandektech Ant. 25.

[2]) Srv. csl. *krъpa* — ὕφασμα, textura a dále řadu sl. terminů pro střevíce (hlavně do sněhu): r. dial. курпы, malr. керпеч, srb. крпље, slovin, krplje, č. krpě, krpec, krpce, krpel, pol. kierpce, kurpie (*Miklosich* EW. 157, *Budilovič* Слав. II. 86, *Berneker* EW. 670). *Hirt* (Idg. 689) uvádí idevr. rovnici: ř. κρηπίς, l. *carpisculum*, lit., lot. *kùrpe*. Další srv. u *Bernekera* l. c. Dnes forma крпа značí místy u západních Srbů (v Černé Hoře, v Albanii) šátek na hlavě žen i mužů. Srv. Hac. IV. 258. Slovo je Hirtovi průkazem, že už v indoevropském pravěku nosili obuv, což dodatečně potvrzuje i společné idevr. *bosъ*, tvoříc antithesi k noze obuté. Srv. arm. *bok*, sthn. *bar*, angl. *baer*, stisl. *berr*, lit. *bãsas*, ř. ψιλός (*Hirt* 687, *Berneker* EW. 77).

[3]) Csl. *'opьnъkъ*, b. опинци, опинки, опънци, srb.-ch. опанак, slovin. *opanka*, č. *opánek* — od *opęti*, č. *opínati* (*Miklosich* EW. 237, *Budilovič*

střevíce z lýčí pletené.[1]) Slovanský *střevíc*, stsl. *červьjь*[2]) uvádí již v X. stol. Konstantin Porfyrogennetos jako slovanskou obuv srbských sluhů;[3]) etymologicky ukazuje slovo *červьjь* také na kus uříznuté kůže,[4]) ale později a snad už v XI. stol. označovalo střevíc v našem slova smyslu, totiž nízkou obuv po kotníky a nárt, zhotovenou buď z kůže nebo z jiné látky, po případě i sandály z drahocenného brokátu, jak uvidíme z dokladů archaeologických.

Všechny dosud jmenované druhy obuvi jsou domácí a prastaré, třebas je můžeme doložiti teprve od X. stol. počínajíc. Lapty (лапоть) dokládá už letopisec Kijevský k r. 985,[5]) lýčenou obuv připisovala Přemyslovi už nejstarší česká, u Kosmy zachovaná tradice.[6]) Nízké botky ke kotníkům připsal Slovanům i perský geograf X. stol. podle pramene o něco staršího, a také zpráva o botkách tabaristanských u Kardízího, jenž čerpal z téhož pra-

---

Слав. II. 87). I v Rumunsku je *opincă* obecnou selskou obuví (Archiv f. Anthr. 1908, 4, 9).

[1]) Csl. *lapъtь*, r. лапоть, лапти (srv. fin. *laapotti*), pol. *łapcie*, lot. *lapčas*, luž. *lapa*, srb.-ch. лапат (*Miklosich* EW. 160, *Budilovič* Слав. II. 86, *Berneker* EW. 691) utvořeno z idevr. kmene **lōp*, jako ř. λέπω, λέπος, λοπός, λώπη, lit. *lõpas*, lot. *lâps* — č. loupati, a ukazuje etymologicky na původ z loupané kůry, z lýčí (*Meringer* IdF. XVII. 161). Poleské лычаки jsou ještě primitivněji robeny nežli lapty (*Poznanskij* Труды XII. арх. с. III. 198; srv. *Čubinskij* Труды VII. 418).

[2]) Stb. črěvьjь, str. черевы, nyní черевикъ, b. црѣве, цървули, црѣвикъ, ch.-srb. crèvlja, creva, črevija, slovin. črêvelj, č. střevíc, stč. střěví, treví, sloven. črieva, črevíc, p. p. trzewik, luž. črij, crjéw, crjej, polab. crév(e). *Berneker* EW. 151, *Budilovič* Слав. II. 86, *Miklosich* EW. 35.

[3]) Konst. Porfyr. de adm. 32 připomíná totiž obuv slov. sluhů na Balkáně jménem σέρβουλα, spojuje jméno to omylem se jménem Σέρβλοι (Srbi t. j. otroci — *servi*), ač ve slově tkví zřejmě překroucené srb. *crevlja*. Srv. mé SS. II. 248.

[4]) *Berneker* EW. 151. Srv. i ruský výraz черевиѣ рѣжа v pramenu XI. stol. dále v pozn. 5. na násl. str.

[5]) Bohatýr Dobryňa dí zde Vladimirovi o Bulharech zajatých: »и суть вси въ сапозѣхъ; симъ дани намъ не даяти; поидемъ искать лапотниковъ« (Lavr.[3] 82).

[6]) Kosmas (I. 7.): coturni ex omni parte subere consuti. Srv. k tomu literaturu uvedenou výše na str. 469 v pozn. 2. Střevíce ty se podle Kosmy chovaly na památku v knížecí komoře vyšehradské ještě v době Kosmově.

mene, sem patří.[1]) Také sv. Václav chodil podle starých legend v střevících.[2]) K r. 1087 líčí Kosmas, jak v sousedním Srbsku svlékly ženy až do řeménků na střevíci,[3]) a dále připomíná k r. 1090, že i biskup Gebhart odíval chudé od řeménku na střevíci až po třapec na pokrývce hlavy.[4]) Latinské terminy jsou pro to *caligae, coturni, calcei, calciamenta, vincula pedum*; slov. *střevíc* doložen je současně Konstantinem a hned potom prameny ruskými.[5]) Starých dokladů pro *krpce* a *opánky* sice neznám, ale stáří jejich vysvítá z filologických a věcných důvodů. Později přišel k Slovanům ještě turecký termin *postol, postola*[6]) a v Čechách vznikl výraz *škrpál* (škarbal, škrbál), obé pro hrubou selskou obuv, jakýsi druh krpců.[7])

Rovněž nejstarší miniatury ukazují přehojně nízkou obuv v podobě našeho střevíce, černě nebo rudě omalovanou a ozdobenou na povrchu řadami bílých teček nebo bílými švy.[8]) Občas se však vedle toho objevují nízké černé botky do polou lýtek, napřed rozstřižené, buď k šněrování, nebo k zapínání na knoflíčky (řada bílých teček po krajích rozparku). Jsou-li kožené, či z látky, nelze říci. Vidíme je na př. pěkně na jedné z miniatur kodexu

---

[1]) Srv. výše na str. 423.

[2]) Legenda *Oportet* ed. *Pekař* 395 (calciamentis exutus); v legendě slovanské čte se сандалія (Fontes r. boh. I. 131). Střevíce sv. Vojtěcha připomínají jeho životopisy (Fontes I. 241, 318).

[3]) Kosmas II. 39: ipsos quoque et uxores eorum usque ad corrigiam calciamenti spoliant (Fontes II. 119).

[4]) Kosmas II. 42: a corrigia calcei usque ad mastigam pilei (Fontes II. 124). Srv. též zmínky o střevících u Vincentia (Fontes II. 414, 445). K Polsku srv. nahoře citát o Kristině na str. 419.

[5]) Пов. врем. л. k r. 993 (6501) podle Ipat. ruk. (преторже черевии руками), tamže k r. 1074 (6582) podle Lavr.[3] 189: стояше в прабошняхъ, в черевьяхъ; Patěrik Sin. XI. stol. 28 (сѣдяше черевиѣ рѣжа); Četveroev. z r. 1144, Ev. Marka I. 7 (раздрѣшити ремене чревьемъ его); Besedy pap. Řehoře чревиѥ 145 (*Sobolevskij* Мат. 80). V staré češtině *třeví* dokládá poč. XIV. stol. Žaltář Klem. (ed. *Patera* 193).

[6]) R. постолъ, b. посталъ, босталъ, srb. посто, постола, ch. *postol*, slovin. *postol*, č. *postola*, pol. *postoł* (*Miklosich* EW. 263, *Budilovič* II. 87, *Matzenauer* Cizí slova 281, *Zíbrt* Děj. 73, 79) z tur. *postal*.

[7]) *Zíbrt* Děj. 74.

[8]) V kodexu vyšehradském a ostatních téže řady passim u lidu, vojínů, pastýřů, andělů, svatých i knížat, u knížete kodexu svatovítského, u Měčislava v Ordo Romanorum, tak i na freskách kaple znojemské. Odkazuji aspoň zde na obr. 40, 71, 78 a v Lehnerově Čes. škole tab. XVI.—XXIV.

vyšehradského a hnězdenského (obr. 71., 78.) a také jiné sem asi patří, na př. v kapli znojemské.[1]) Že se v předu svazovaly motouzy provlečenými dirkami ukáží nám nálezy šargorodské (srv. dále). Ale to jsou patrně všechno ozdobné střevíce, přišlé na sever k vznešenějším kruhům a k duchovenstvu s kulturou římskou a byzantskou. Když Otto Bamberský křestil Pomořany a rozdával drahé oděvy, byly mezi tím i ozdobné střevíce.[2]) Jinak však lid prostý jich neznal. Ten chodil v opáncích a střevících lýčených. Jakési opánky má jedna postava srbského evangelia Miroslavova.[3])

Obr. 63. Botky z miniatury kodexu vyšehradského.

Vedle krpců, opánků a střevíců nosili však Slované, aspoň už na konci doby pohanské více méně vysoké boty, cele kožené, na holeni nerozstřižené, pro něž známe staré výrazy slovanské *sapogъ*[4]) a *škorně*.[5]) Dokládají nám je nejstarší prameny, jako Jan exarch bulharský (zde i doklad pro *ševce*), Ostromirovo evangelium, Kijevský letopis, Slovo o pluku Igorovu,[6])

---

[1]) *Lehner* Děj. I. 3. obr. 91, 92, 115, 140, Čes. škola tab. VII. Zuté polobotky z vyš. kodexu předvádí zde obr. 63.

[2]) Calciamenta picturata (Herbord II. 28).

[3]) Ed. *Stojanović* 115.

[4]) Сапогъ je asi původu slovanského z prasl. **sapogos* (*Šachmatov* Къ вопросу о финнокелт. отн. 811, *Sobolevskij* Линг. арх. набл. II. 14 sl.). Vedle сапогъ byl i tvar сабогъ a сопогъ (srv. lot. *zābaks*). Sobolevskij vykládá výraz od *sopą* (srv. сопѣлъ, сопъ, sopouch, сопотъ) ve smyslu kožené trouby.

[5]) Č. *škorně*, ch. *skornja*, slovin. *skornja*, *škorenj*, *skórnice*, luž. *škorń*, *škorńa*, kaš. *skorznje*, pol. *skórnie*, *skórzeń*, csl. *skorьnjašьnъ* ze *skora* (*Miklosich* EW. 302, 303, *Budilovič* Слав. II. 87). R. скора už v Pověsti vrem. lět častěji. (Srv. *Srezněvskij* Мат. III. 380.)

[6]) Jan Ex. 367: »Шьвьцъ показаетъ оученникоу како, рѣзальникъ дрьжаще, рѣзати оусьмъ и коюгоу дрьжящи, шити сапогы« (*Sreznĕvskij* Мат. III. 262, 1601; zde doklady i pro význam *švec* — krejčí); Ostromir. ev. Luk. III. 16 (нѣсмь достоинъ отрѣшити ремене сапогъ его), Luk. XV. 22 (сапоги на нозѣ); srv. i Mat. III. 11 Jurjevského evang. z r. 1119; Let. Lavr. (82[3]) k r. 985 (srv. výše citát o lapotnicích). Nik. Pand. 47 (без сапогъ и без ризъ). Srv. i 36. Сапогъ za calceamentum čteme i v Bes. pap. Řehoře (*Sobolevskij* Мат. 76). V Slovu o pluku Igorově je zmínka o zbrani v podobě nože, která se zastrkovala do bot a slula засапожникъ (ed. *Erben* 7). Další srv. u *Sreznĕvského* Мат. III. 261. Škorně klade se v pramenech za lat. *ocrea*. Glossa v Mat. Verb. má *scorne* — ocreas, tybialia, quae suras tegunt (*Patera* ČČM. 1877, 385, Чешскія глоссы 33). Další do-

při čemž vystupují tyto dva názvy ve smyslu vysoké kožené obuvi, která chránila i lýtka na rozdíl od nízkých laptů a střevíců. I na miniaturách X. a XI. století vidíme tu a tam, zejména na východě, skutečné vysoké boty se špičkami mírně nahoru obrácenými. Takové boty barvy zelené má kníže Svjatoslav na vstupní miniatuře Izborniku z r. 1073, kdežto synové jeho mají červené (příl. III.), boty zdá se míti i sv. Boris v Besedách Jana Zlatoústého[1]) i kníže ruský (červené) v Hippolitově rukopisu Čudovského kláštera[2]) i kníže Jaroslav (modré) na fresce Spasso-neredické církve[3]) i Jaropolk v kodexu Gertrudině (příl. V.), a ovšem také všichni ruští vojíni v pozdějším letopisu Manassově.[4]) Tyto zelené a červené boty bude ovšem i u Slovanů přičísti vlivu cizímu, nejspíše orientálnímu. Také bojovníci a králové na sassanidských a bulharských mísách nebo nádobách mají hojně vysoké boty do kolen.[5])

Nejzajímavější jsou však nálezy archaeologické různých druhů obuvi. Větší část archaeologických zpráv zní ovšem jen zcela povšechně, připomínajíc v hrobech „zbytky obuvi kožené", — patrné to kusy kůže při spodní části nohou.[6]) Ale jsou nálezy,

---

klady viz u *Zíbrta* Děj. 76 sl. Slovo *bota*, třebas všeslovanské, je přejato teprve později z rom. *botte* (*Berneker* EW. 77). Také jiné názvy všeslovanské jsou pozdní a cizí: *čižma* z osm. *čižmé*, *papuč* z tur. *pápuš* (*Berneker* EW. 158, *Miklosich* EW. 418, 231). V elblążském statutu IV. doloženy jsou u Poláků boty (*schu*) pro XIII. stol. (*Winawer* Najdawn. prawo 209). Zdá se, že původní boty byly jen kožené obaly na lýtka, to, co lat. *ocreae*, které teprve později sešity byly s koženými střevíci v jedno.

[1]) Podle *Stasova* Мин. 91, 92 (tab. IV.), *Kondakov* Изобр. 46.

[2]) *Kondakov* Изобр. 45.

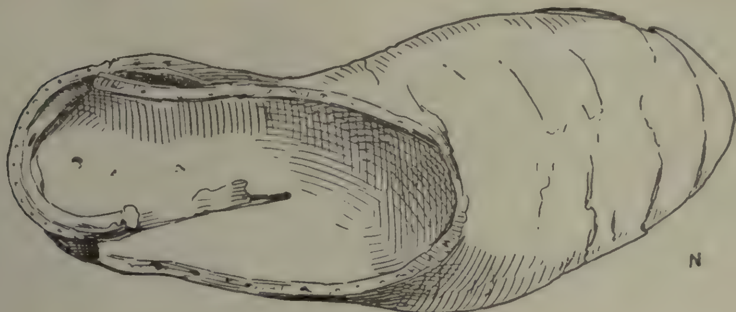
[3]) *Kondakov* Изобр. 42.

[4]) *Stasov* Мин. 75 (tab. II.—III). O ruských botách srv. dále *Savvajtov* Опис. 123. Zlatem šité boty knížete Daniela a ze zeleného safianu připomíná Ipatj. Let. k r. 6760 (1252): »сапози зеленого хъза шити золотомъ.«

[5]) Na př. *Hampel* Alt. III. 290, 292, 294, *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 73. Srv. výše str. 441.

[6]) Srv. na př. zprávy o nálezech zbytků obuvi v kurhanech u vsi Popova, Kazimov. új. (Выставка II. Прил. 58), u vsi Pokrovské (Jaroslav) a Vlasova (Moskva) podle zprávy *A. Bogdanova* (Мат. 117, 168), nebo ve volyňských mohylách (*Steinheil* Арх. Лѣт. 1904, 140—142, 181). Dále srv. zbytky obuvi v kurhaně u Lipovce blíže Kijeva (Зап. арх. XI. 292), u Rogačeva (Kovno), u Kacovštiny blíže Ovruče (Арх. Лѣт. 1904, 140, 163), v sarkofazích pod Desjatinnou církví v Kijevě (Изв. арх. XXXI. Прил. 73, 77). Mnoho zbytků obuvi bronzem okrášlené našel Gorodcov

při nichž se obuv zachovala tak dobře, že si můžeme o ní utvořiti docela přesný obraz. Nepamatuji se sice, že bych se byl někde setkal s nalezenými opánky (ale nepochybuji, že i je archaeologie doloží), za to jsou však střevíce velmi dobře zachovalé a úplně obdobné našim (obr. 64.) v kijevském museu z hrobů šargorodských asi z IX.—XI. stol. a i odjinud ohlásili ruští archaeologové

Obr. 64. Střevíc z hrobu na hradišti šargorodském.

současné nálezy „bašmaků" [1]). V Šargorodu našly se i rozstřižené polobotky s dirkami na rozparku a podobné ohlásili Antonovič a Melniková z pohřebišť v zemi Lučanů a na Volyni.[2]) Rovněž botky se našly na jihu Rusi několikráte, vyšší i nevysoké a obyčejně sešité z jednoho kusu kůže tak, že šev běžel buď středem pod podešví,[3]) nebo po straně. Špičky měly ostré nahoru zahnuté,[4]) u vyšších bot byly holenice někdy ohrnuté, tak asi, jak to vidíme i na byzantských freskách Sofijského soboru v Kijevě. Bývaly z různé kůže i ze safiánu. Boty barvy červené našly se opět

---

ve finnském pohřebišti u Podbolotni blíže Muroma z konce I. tisíciletí (Изв. арх. XXXVII. Прил. 133).

[1]) *Melniková* v pohřebišti u Nicachy blíže Charkova (Труды XII. арх. c. I. 701). Slovo *bašmak* je původu tureckého a pozdní (*Berneker* EW. 45), jako *papuš*.

[2]) *Antonovič* Раск. др. 16, *Chaněnko* Древн. V. str. III., *Melniková* Труды XI. арх. c. I. 496. O nálezech v Šargorodu podal mi zprávu a fotografie p. Č. Chvojka.

[3]) Slovo *podešev* (подъшьва) doloženo je už v Pověsti vrem. let perejasl. spisu k r. 6501 (993) a v Ipatějev. Letopisu k r. 6737 (1229). Srv. *Srezněvskij* Мат. II. 1071.

[4]) Ostré špičky byly v Německu zakazovány už v X. stol. (*Weinhold* Frauen II. 264).

v Šargorodě u Vasilkova.[1]) Zde sluší uvésti, jako zachovalý příklad jižního importu, skvostný střevíc, sandál legendy slovanské, který se tradicí přičítá sv. Václavu a nalézá se v chrámovém pokladu v Staré Boleslavi (obr. 66.). Stáří jeho přesně zjistiti nelze, ale rázem svým připojuje se dobře k těmto starým vzorům.[2]) Zachovaly se na něm i zbytky osmi hedvábných stužek k přivázání obuvi na nohu.

Obr. 65. 1. Nádoba z Stassfurthu, 2. z Jíkve.

Zmínil jsem se už výše o tom, že spodní část nohavic byla občas vzhůru od obuvi obtáčena páskami nebo řemením, jež

---

[1]) Арх. Лѣт. III. 40, Труды XII. арх. с. I. 101.

A. Čerepnin v kurhanech u Pronska blíže Rjazaně našel polobotky (Арх. Изв. Зам. VI. 13), jež takto popisuje: Jsou sešity z jednoho (ale dvojitého) kusu kůže, šev spojující oba kraje kůže je s boku. Na spodu přišita podešev, ale bez kramfleků. Okraj hoření sříznut dolů směrem k patě a stahoval se řeménkem nebo motouzem, protaženým skrze výřez kolem okraje. Podešve jsou tak tenké, že se podle Čerepnina tyto botky asi nenosily, ale sloužily jen do hrobu. Jiný střih se švem pod podeší popisuje z drevljanských mohyl *Antonovič* (*Chaněnko* Древн. Приднѣпр. V. str. III.). Týž našel i shrnovací holenice v zemi drevljanské (Раск. др. 16, *Chaněnko* Др. V. str. III.). Baron Steinheil ohlásil z Rogačeva (Kovno) dvakráte kusy kůže na holeni (Арх. Лѣт. 1904, 140). Zde bych vzpomenul také zajímavých nádobek z pohřebišť lužicko-slezského rázu, které patrně napodobují obuv, v té době u západních Slovanů nošenou. Takováto nádobka s krpcem zřejmě nakresleným našla se v žárovém hrobě u Stassfurthu (Jahresschr. für die Vorgg. der sächs. thür. Länder Halle VI. 1907), jiná podobná u Kostelce na Moravě a patrně sem patří i botka hliněná z Jíkve, z kultury tak zv. plátenické, kterou zobrazuje *J. Píč* (Starož. II. 3, 63, 65). Srv. zde obr. 65.

[2]) Srv. popis *Podlahy* a *Šittlera* v Pam. XIX. 233, dále v Soupisu pam. hist. v pol. okrese karlínském (Praha 1901) 45 a u *Píče* Starož. III. 1, 152 sl., 172. Tento sandál má dnes novou podešev a podšívku, ale kůže obalu je stará a má na povrchu hojné zbytky vyšívání v ornamentu časně románském. Popis podobných knížecích sandálů viz ve Vita Caroli mnicha Svatohavelského I. (*Pertz* MG. II. 749) a obrazy na současných miniaturách německých (srv. *Šittler* pozn. 1 a 3).

sloužilo nejen k upevnění obuvi a přidržení spodní části nohavic nebo gatí, ale zajisté i k tomu, aby v boji poskytovalo jezdci ochranu spodní části nohy, na koni nejvíce odkryté. K tomu cíli má zajisté na titulním listě kodexu wolfenbüttelského hustě obtočená lýtka sv. Václav, jenž je zde předveden jako jízdní bojovník s kopím v ruce a s ostruhami na nohou (příl. II.).[1]) Tyto

Obr. 66. Střevíc sv. Václava v pokladu staroboleslavském.

obtočené pásky zastupovaly tedy občas pozdější punčochy. Ale i vlněné punčochy doloženy jsou už v XII. stol.[2]) a bezpochyby se na ně vedle „nohavic" vztahuje ruský název копытьце, doložený už z XI.—XII. stol. a udržený ve smyslu vlněných ponožek na Moravě i v Polsku.[3]) Jinak běžnou náhradou ponožek byly

---

[1]) Také sedláci polští na jednom obraze rukopisu legendy o sv. Jadvize (ed. *K. Stronczyński* obr. 52) ovšem už ze XIV. stol. mají lýtka obtočená. U Germánů srv. o tom *Heyne* Hausalt. III. 260 sl.

[2]) Ve výše na str. 492 vzpomenutém pohřebišti u Pronska u Rjazaně (asi z XII. století) našel A. Čerepnin i vlněné ponožky, zejména uvnitř obuvi. Sahaly podle zbytků až nad kolena a byly pleteny z velmi hrubých vlněných nití takovým způsobem („на одной спицѣ"), jak se dosud pletou v některých dědinách rjazaňské, tulské a kalužské gubernie. Barvy, zdá se, byly červené (Арх. Лѣт. VI. 13). Kus vlněné ponožky našel se i v Ljucině (Люц. мог. 16).

[3]) Srv. *Sobolevskij* Лингв. арх., набл. II. 12. V Žití prep. Feodosija čteme, že svatý Feodosij předl vlnu k hotovení kopytců (сядяше, прядый вълну на съплетение копытьцемъ, 18; копытьца плетущи 9). Srv. též v jednom prologu XIV. stol. днесь босъ а заутра копытца и калигы (*Sreznĕvskij* Мат. I. 1282). Z Polska srv. *kopyce* u Karłowicze Słown. gwar s. v. Na moravském Valašsku *kopýtce* jsou houněné punčochy do krpců (*Bartoš* Dial. sl. 166). O pozdějších staroruských čulkách srv. *Savvajtov* Опис. 168.

ode dávna pro Slovany tak typické a po dnes udržené *onuce.*[1]) Ruské prameny dokládají je už od XI., české od XII. stol.[2])

Ůstroj a pokrývka hlavy.

Účes vlasů a vousu u mužů. Nepochybuji, ač o tom nemáme přímé zprávy, že bylo u Slovanů, podobně jako u Germánů a jiných sousedů, starodávným zvykem, aby svobodný muž nosil vlasy delší, splývající volně na týl a na temeni rozčísnuté.[3]) A jestliže některé zprávy z konce doby pohanské připomínají u Moravanů nebo Pomořanů vousy a vlasy krátce přistřižené nebo docela oholené,[4]) byl to jistě zjev výjimečný a pozdní, vzniklý vlivem cizím, u Moravanů maďarským, u Pomořanů snad římským, podobně jako to bylo později u Poláků.[5]) V staré době byly i u Slo-

[1]) Všesl. *onuce*, csl. *onušta*, str. онуча, онуща, slovin. *onuča* (b. навуща, навоща, навои), č. *onuce*, pol. *onuca*, malor. онуча (*Miklosich* EW. 371, *Krek* Einl. 175).

[2]) Ve smyslu ř. ὑπόδημα. Srv. Mat. X. 9, 10, Jurjev. evang. z r. 1119, Izbornik r. 1073, 86 (нагаго есть риза, юже ты хранивши въ ковьчезѣхъ, босаaго онушта есть) Řeh. Naz. XI. stol. 345 (онуща же . . . да ся изуеть) atd. Viz *Sreznĕvskij* Мат. II. 673. České doklady od XII. stol. viz u *Zíbrta* Děj. 48.

[3]) O účesu vlasů u Indoevropanů vůbec srv. *Schrader* Reallex. 315, *Hirt* Idg. 461, 723. Všude se připomínají u svobodných dlouhé vlasy. O dlouhých vlasech germánských srv. ještě *Potkański* Postrzyżyny 369 sl., *Weinhold* Nord. Leben 180 sl., *Heyne* Hausalt. III. 13, 61, 66, *Chlingensperg* Gräberfeld von Reichenhall 86.

[4]) Podle stížnosti arcib. Theotmara k papeži Janu na Moravany r. 900: Ipsi (t. j. Moimarii Sclavi) Ungariorum non modicam multitudinem ad se sumpserunt et more eorum capita suorum pseudochristianorum penitus detonderunt (*Friedrich* Cod. dipl. I. 32). Celá stížnost je sice jinak prolhaná, ale tomuto detailu možno dáti víru. Také bulh. rodokmen knížecí připomíná bulharská knížata s »остриженами главами« (srv. citát v ŽSS. I. 156 pozn. 5) a pod. Luitprand (Leg. ed *Pertz* MG. SS. III. 351) zmiňuje se, že bulharský posel, přišlý do Cařihradu r. 968, byl ostříhán po barbarsku jako nějaký Uher (Bulgarorum nuntius ungarico mode tonsus). U Pomořanů pak podle Saxona Grammatica XIV. (ed. *Holder* 565) měl v Arkoně idól Svantovítův vous oholený a vlas přistřižený podle zvyku v zemi panujícího a jen kněz jeho proti zvyku měl vous a vlas dlouhý (corasse barbe, crines attonsi figurabantur ut artificis industriam Rugianorum ritum in cultu capitum emulatam putares . . . huius sacerdos praeter communem patrie ritum barbe comeque prolixitate spectandus).

[5]) Vita Stanislavi Vitae min. MPH. IV. 272, 24. Srv. *Potkański* l. c. 349, *Eljasz* Ubiory I. 5.

vanů ostříhané vlasy znakem člověka nevolného. Proto ještě v XI. stol. stříhali u nás vlasy sluhům[1]) a v Ůstavě Jaroslavově vyměřena je pokuta tomu, kdo by jinému hlavu nebo bradu ostříhal.[2])

Také na miniaturách a freskách X.—XI. stol. vidíme, že jak knížata tak lid je kreslen s vlasy delšími. Sv. Václav i Boleslav na obrazech kodexu wolfenbüttelského (srv. obr. 35., 36.) mají úpravu tutéž, jako ostatní tam zobrazená jejich družina: vlasy jsou delší, na temeni pečlivě rozčísnuté a sčesané za ušima k týlu. Ale přes týl na ramena nespadají. Delší vlasy má i český kníže a dvořan na miniatuře kodexu svatovítského (tab. XVIII.). V kapli znojemské Přemysl s družinou, jakož i ostatní tam zobrazená knížata česká mají vlasy delší, někdy i pod týl splývající (příl. I.). Výjimku činí pouze Svjatoslav v popisu, který nám o něm zanechal Lev Diakon: byl prý středního vzrůstu, hustých obočí a modrých očí, ploského nosu, měl oholenou bradu, ale husté, dlouhé, dolů visící kníry. Hlavu měl rovněž oholenou a s jedné její strany splývala mu kadeř (chumáč) vlasů, označující jeho vysoký rod. Šíji měl tlustou, plece široké, celé tělo souměrné.[3]) Ale zde máme patrně

---

[1]) Srv. listinu papeže Řehoře VII. z r. 1074 (*Friedrich* Cod. I. 73).

[2]) Čl. 32: Аще пострижеть кто кому главу или бороду, митрополиту 12 гривенъ а князь казнитъ. (*Golubinskij* Ист. р. ц. I. 635.)

[3]) Leo Diakon IX. 11:

τὴν δὲ ἰδέαν τοιόσδε τις ἦν. τὴν
ἡλικίαν μεμετρημένος οὔτε εἰς ὕψος
παρὰ τοῦ εἰκότος ἠρμένος, οὔτε εἰς
βραχύτητα συστελλόμενος. δασεῖς τᾶς
ὀφρῦς, γλαυκοὺς ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς
τὴν ῥῖνα σιμὸς, ἐψιλωμένος τὸν
πώγωνα, τῷ ἄνωθεν χείλει δασείαις
καὶ εἰς μῆκος καθειμέναις θριξὶ κομῶν
περιττῶς. τὴν δὲ κεφαλὴν πάνυ ἐψίλωτο.
παρὰ δὲ θάτερον μέρος αὐτῆς βόστρυχος
ἀπηώρητο, τὴς τοῦ γένους ἐμφαίνων
εἰγένειαν. εἰπαγὴς τὸν αὐχένα,
τὰ στέρνα εὐρὺς, καὶ τὴν ἄλλην
διάπλασιν εὖ μάλα διηρθρωμένος.
σκυθρωπὸς δέ τις καὶ θηριώδης
ἐδείκνυτο. θατέρῳ δὲ τῶν ὤτων
χρύσειον ἐξῆπτο ἐνώτιον, δυσὶ
μαργάροις κεκοσμημένον, ἄνθρακος
λίθου αὐτοῖς μεσιτεύοντος. ἐσθὴς
τούτῳ λευκὴ, οὐδέν τι τῶν
ἑτέρων ὑπαλλάττουσα ἢ καθαρότητι.

co činiti jednak se zmíněným již vlivem byzantského nebo orientálního stříhání, jednak se starou tradicí germánskou, ponechávati si buď zavázaný uzel (*nodus*) po straně, nebo na temeni, nebo prostě silný pramen vlasů od temene dolů visící.[1])

Obr. 67. Dětvan se zapletenými vlasy. (Podle fotografie prof. Kouly.)

Jinak se zvláštní nějaký účes u Slovanů nepřipomíná. Bývají sice dnes staří Slované hojně zobrazováni s vlasy spletenými v copy, po způsobu Dětvanů (obr. 67.), kteří nosí část vlasů po obou stranách skrání spletenou v cůpky („käčky"), spadající na přední stranu plecí, zatím co na týl spadají ostatní vlasy volné,[2]) ale pro tento ústroj mužské hlavy není starého dokladu a nepokládám ho za slovanský. Pouze o Avarech VI. stol., když přišli k Dunaji a na Balkán, máme zprávy, že měli dlouhé, spletené vlasy, stužkami svázané, což by snad nasvědčovalo účesu podobnému.[3]) Proto není nemožno, že Slované podunajští přejali zvyk, upravovati si takto vlasy, od Avarů, a že se na Dětvě udržel sice starý, ale původně neslovanský účes. Podobně bych i dále vzpomenutý ruský zvyk zapletání vousů uváděl na vlivy orientální.

---

[1]) Známé jsou o tom hlavně zprávy Tacitovy (G. 38). K výkladu jich srv. stať *P. Bieńkowského* O starożytnych ludach z fryzurą kobiecą (Bulletin krak. Akad. 1902, 61). Takové *nody* vidíme na př. častěji na hlavách barbarů pomníku v Adamklissi (*Tocilesco* Monument 23 sl., 52, 53, 67, 93, 94). Srv. zde obr. 42.

[2]) Srv. účes Dětvanů v čl. K. Medveckého v Č. Lidu XVI. 371—375.

[3]) Theofanes (ed. *Boor* 232) k r. 558: „Γένος οἱ Ἄβαρες ἔθνος Οὐνικὸν καὶ Βουλγάριον. εἶχον γὰρ τὰς κόμας μακρὰς πάνυ δεδεμένας πρανδίοις καὶ πεπλεγμένας". Srv. i Monemb. kroniku 417 ed. *Pasini*, syrskou kroniku Michalovu a Barhebraeovu (*Marquart* Streifzüge 482, ed. *Chabot* 378) a Jana Efesského (překl. Schönfelderův) III. 25. Corripus In laudem Justini III. 231 připomíná u nich jen *longae capillae*. Za to je velmi poučno, že postavám na turkotatarských náhrobních pomnících (babách) z jižní Rusi častěji splývají z pod čapky tři copy (i vojínům), na zádech svázané. Srv. na př. Изв. таврич. арх. к. Nr. 45, tab. 2, Зап. арх. X. tab. 4, *Uvarov* Сборникъ II. tab. 37, 38, 41.

Zde bych nejlépe připojil i zmínku o úpravě *vousu*.

Dnes je pro Velkorusa typická dlouhá brada, pro Malorusa knír, část československého lidu holí se pravidlem docela, pro Jihoslovany je opět charakteristický mohutný knír atd. — slovem, dnes nelze v tomto směru hovořiti o nějakém jednotném typu slovanském. A tak tomu bylo už před 1000 lety. Piastové v Polsku měli pravidlem zvyk vousů nenositi.[1]) O východních Slovanech i Rusech sděluje Balchí a Chaukal, že si buď vous holili nebo splétali v jakési vrkoče, které docela i na žluto barvili.[2]) O Svjatoslavu knížeti zapsal Lev Diakon, že měl sice bradu oholenou, ale husté visuté kníry,[3]) ale knížata na miniaturách XI. století mají plnovous (obr. 37, 39, příl. III a V.); kníry visuté mají hlavy nejstarších knížat ruských na mincích.[4]) Na ruských mečích z Gnězdova vidíme tváře se stylisovanou špičatou bradou, ale to nebudou práce místní.[5])

Staré Čechy líčí Kosmas i Dalimil jako lid s hustými vousy a o knížeti Spytihněvu a biskupu Gehbartovi (Jaromírovi) připomíná se totéž. Gebhart pochvaloval si, hladě vous, že by slušel i císaři.[6]) Podobně legenda o sv. Prokopu líčí tohoto světce s černou

---

[1]) Srv. *Kętrzyński* Przyczynki do historyi Piastowiczów (Rozpr. Akad. Krak. 1898. I. 1). Ale jsou i výjimky na některých mincích (srv. l. c.). Také Měčislav v *Ordo Romanorum* má vous, ale je pochybno, je-li to jeho věrný portrait.

[2]) Chaukal dí, že někteří Rusové (Slované) holí si vous, jiní zakrucují ve vrkoče tak, jako se zaplétá hříva koním (*Harkavi* Сказ. 221). Podobně Balchí (*Harkavi* 276) a podle nich i Idrísí a Dimeškí (*Harkavi* 232). Připomněl bych, že v té době příznakem Turkotatarů zdá se býti řídký vous na bradě do špice tažený a kníry, jak vysvítá z většiny tváří na jihoruských a sibiřských kamenných babách a rovněž ze zajímavé masky z kurhanu u Koval (Kaněv). Srv. o ní *Chaněnko* Древ. Придн. IV. tab. III. O Pečenězích dí Kazvíní (*Charmoy* 339), že nosí dlouhou bradu a dlouhé kníry.

[3]) Leo Diakon IX. 11 (viz výše str. 495).

[4]) Svjatoslav se syny v Izborniku, Jaroslav Vladimirovič v Spasoneredické církvi, Jaropolk v kodexu Gertrudině (srv. *Kondakov* Изобр. 41, 42 tab. VI.). V sofijském soboru je sice kníže bezvousý, ale fresky ty byly restaurovány, a nevíme, zdali správně (*Kondakov* l. c. 39). O náměstníku kijevském, současníku Boleslavově, dí Kadlubek, že nosil dlouhý vous (II. 18. Srv. MPH. II. 292). K mincím srv. *Tolstoj* Др. р. монеты tab. I., III., V., VII. a *Chaněnko* Древн. V. 17, 18 a zde obr. 68.

[5]) *Sizov* Кург. смол. 91.

[6]) Kosmas I. 4, II. 14 (o Spytihněvu), II. 33 (o Gebhartovi: barbam manu permulcens: certe dixit est caesare digna).

bradou,[1]) a kníže český v kodexu svatovítském (tab. XVIII.) má prostřední plnovous. Na realistických postavách kodexu wolfenbüttelského je sice sv. Václav kreslen s plnovousem a mladý Boleslav vůbec bez vousu, ale dvořané nemají brady, jen visuté kníry; rovněž dvořan ve svatovítském kodexu je patrně bez vousů a figury Přemysla i poslů Libušiných (jakož i jiných knížat) na freskách znojemských jsou buď bezvousé nebo s vousem jen slabě naznačeným, — smíme-li věřiti rekonstrukci (příloha I.). Na mincích knížecích je sice na hlavě lícem obrácené znáti plnovous, ale Smolík ji vykládá za hlavu Kristovu.[2]) O soše Svantovítově na Rujaně dověděli jsme se právě ze Saxona, „že byl bůh zobrazen s oholeným vousem a ostříhaným vlasem, tak že, zdá se, umělec napodobil obyčej Rujanců, pokud se týče ústroje hlavy“ a dále, „že jediný velekněz Svantovítův nosil dlouhé vlasy a vous proti obecnému zvyku své vlasti.“[3]) Ale jiné sochy ze staré doby slovanské mají silně vyznačený knír.[4])

Obr. 68. Hlava na minci kníž. Vladimíra. (Podle Chaněnka.)

Je tedy viděti, že na konci doby pohanské v X.—XI. stol. nějaké shodné úpravy nebylo, ba nelze ani rozlišovati úpravu podle tříd. Nicméně byl vous delší, *brada* zvaný,[5]) a zejména silný visutý knír před X. a XI. stol. asi nejrozšířenější. Porvati bradu platilo ještě později za těžký přečin, jak dokládají zákony ruské [6]) a srbské,[7]) a veřejné ustřižení nebo vytržení bylo v XI. stol.

---

[1]) *Patera* Hradecký rukopis. Praha 1881. 6² (brádka bieše črná také).

[2]) *Smolík* Denáry (Praha 1899) 67 sl.

[3]) Srv. výše citát na str. 494.

[4]) Tak soška ze Světu (obr. 34.), tak z Altenkirchenu, Rosenbergu a jiné (str. 425, *Weigel*, 49, 53). Kníry mívají ovšem i turkotatarské „baby“.

[5]) Slovo *brada* z **borda* ve významu vousu je všeslovanské a staré (*Berneker* EW. 72), prapříbuzné s lat. *barba* a s sthn. *bart*, ags. *beard*, lot. *barda*. lit. *barzdà*. K stáří srv. doklady u Sreznĕvského Мат. I. 152 a následující poznámku. Výraz *bradatъ* — barbatus je už v Besedách pap. Řehoře 50 (*Sobolevskij* Мат. 56).

[6]) Ústavy kn. Jaroslava (*Vladimirskij-Budanov* Chrest. I. 62, 221). Srv. též *Golubinskij* Ист. р. ц. I. 635.

[7]) Zákoník cara Dušana ed. *Novaković* 75 (§ 97: кто се обрѣте искубь браду властѣлину или добру чловѣку; да се тому-зіи обѣ руцѣ

jedním z těžkých trestů v Čechách a na Rusi.[1]) Zde vous trhali zvláštním skřipcem, zv. проскѣпъ. Teprve na samém konci doby pohanské přišlo asi vlivy cizími, zejména italskými, do mody stříhati si nebo holiti vousy, již proto, aby se křesťané lišili od typů pohanských. Ale, jak jsem již v I. svazku vyložil, nástroje, jež bychom určitě mohli prohlásiti za břitvy, jsou v hrobech X.—XII. stol. velmi řídké.[2]) Podobá se proto, že se vous a vlas jen ostřihoval, tak jak to později o Jindřichu Polském připomíná autor Žití sv. Jadvigy na konci XIII. stol.[3])

Pokrývka hlavy. Muži nosili na hlavě odedávna kožené čepice, beraní, vydří, kuní a podobné, poněvadž nejlépe chránily proti dešti a sněhu, a tato pokrývka zůstala u Slovanů v pravidelném užívání až po dnešní den na mnoha

Obr. 69. Čapka kníž. Svjatoslava, Jaroslava, Borise z různých miniatur a fresek a Bulhara z menologia vatikánského.

místech. Staré jsou i čepice, při nichž je vnitřek z jiné látky hrubší a lemován širokou kožešinou (srv. dále str. 503). Jak tyto čepice vypadaly už před XI. stoletím, můžeme si utvořiti představu z několika obrazů, z titulní miniatury Izbornika z r. 1073, na níž se nám jeví celá rodina Svjatoslavova ve vysokých kožešinových čepicích (příl. III.) náušníky opatřených,[4]) z obrazu Jaroslava v neredickém chrámu,[5]) nebo z celé serie obrazů Borise a Glěba, již

отсѣку. Jiné rk. mají: Гто оскубе браду . . . да му се рука отсѣчеть). Porvání brady platí dosud na východě za největší pohanu.

[1]) Kosmas III. 32 (k r. 1110), Letopis Kijevský k r. 1071 (Lavr.[3] 173): и брадѣ ею поторганѣ проскѣпомъ.

[2]) ŽSS. I. 156. Za to slovo *briti* je prastaré a všeslovanské. Srv. tamtéž doklady.

[3]) Barbam ferebat non quidem longam sed moderata pilorum precisione decenter aptatam (MPH. IV. 519). Srv. *Kętrzyński* Przyczynki l. c.

[4]) Tyto náušníky (zde patrně nahoru ohrnuté) zachovaly se u podobných vysokých čapek maloruských (малáхай, капелюхи). Srv. *Poznanskij* Труды XII. арх. с. III. 187, 188.

[5]) Srv. *Kondakov* Из. 42. Také na freskách kijevského sofijského soboru podle kresby Solncevovy (obr. 38 a *Kondakov* Изобр. 36) mají synové

se typicky zobrazují v čapkách kožešinou lemovaných (obr. 69.),[1]) s čímž souhlasí i čapky lidu zobrazeného na starých vzornících ikonografických,[2]) nebo abych z jihu doklad uvedl, i z obrazu Bulhara v menologiu vatikánském (příl. IV.), nebo poselství bulharského z jiné miniatury byzantské.[3]) Čepici u Rusů a východních Slovanů připomíná ostatně i Kardízí.[4]) Někdy čapky na miniaturách nemají kožešinového okolku, ale zlatohlavový (kníže v Slovu Hippolitově nebo Boris v Besedách Jana Zlat., srv. obr. 48.); snad to byly čapky letní, jak vykládal Prochorov. Na emailech vidíme někdy nad čelem na vrchu okraje násadec k upevnění péra.[5])

Názorný obraz z Čech poskytují teprve reliefy z XIII. stol. uveřejněné Zíbrtem.[6]) Jinak na českých miniaturách XI. stol. vidíme serii různých pokrývek, z nichž některé lze sice vyložiti na týž typ,[7]) ale jiné se odchylují a není pochyby, že v tom je leckterá kopie starých tradic a leccos schematického (srv. tab. XIX.).[8]) Nicméně je jisto, že v té době měli i Slované západní své typické, specificky slovanské pokrývky, odchylné ze-

---

Jaroslavovi na hlavě vyšší, více méně konické čapky s obrubou, ale kožešinový ráz není dostatečně zřejmý.

[1]) Vidíme ji i na miniaturách rjazaňských barm z XII. stol. (*Kondakov* Клады, tab. 16. a zde obr. 56).

[2]) Srv. u *Prochorova* Христ. др. *passim*, a zde obr. 50, dále *Kondakov* Из. 49, *Sreznĕvskij* Др. из. na všech tabulích. Sobolí čapky mají i bojaři a knížata v rukopisu Jana Skylitzy a Radziwillovského letopisu (*Kondakov* Из. 51), a na obraze novgorodské církve sv. Bogorodice z XII. stol. (*Pflugk-Harttung* Weltgesch. Bd. Mittelalter k str. 616).

[3]) *Pflugk-Harttung* Weltgesch. Bd. Mittelalter 583.

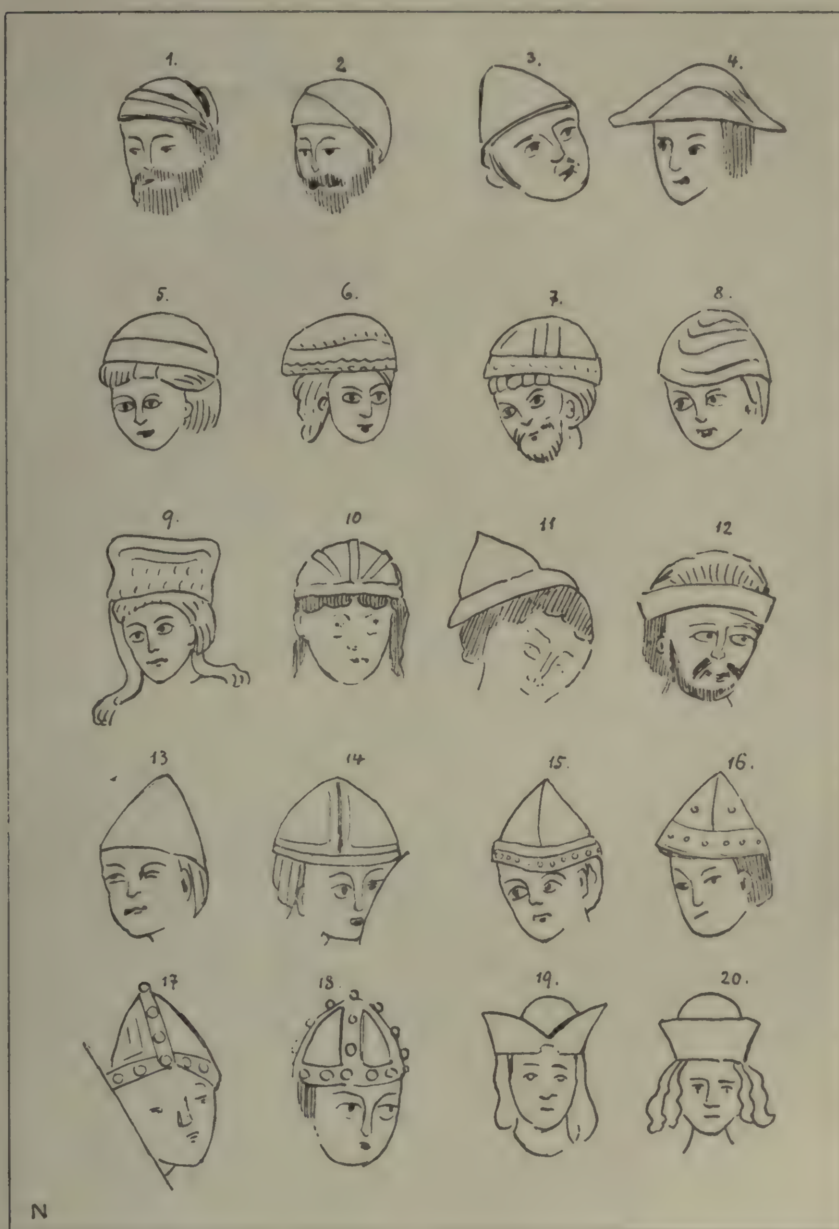
[4]) Ed. *Bartold* 123. Srv. výše str. 423.

[5]) *Kondakov* Изобр. 45, 50.

[6]) Srv. více o tom u *Zíbrta* Děj. 56 a zde na tab. č. XIX. O čepici knížete českého z kodexu svatovítského (tab. XVIII.) nelze dobře říci, je-li tohoto druhu, čili ne. (Srv. o tom u *Zíbrta* 54.)

[7]) Na př. pokrývku zřejmě celou z kožešiny má na hlavě sv. Václav (zde obr. 44). Husté čárkování nad hlavami knížat na mincích značí snad také čepici kožešinou vroubenou. (Srv. *Smolík* České denáry tab. IV.—VIII.) Že na vrchu čapky přišit býval střapec nějaký nebo knoflík, vidíme ze zmínky Kosmovy (II. 42) o čapkách chudého lidu českého v XI. stol. (usque ad mastigam pilei). Srv. výše str. 488 a obraz v bibli Velislavově ed. *Vocel* tab. IX.

[8]) Velmi rozmanité jsou i čepice barbarů na sloupu Trajanově, Markově a pomníku v Adamklissi (kulaté, konické nebo v podobě otupeného kužele, frygické, v podobě vypuklých helmic atd.).

Tab. XIX. Pokrývky hlavy ze západních památek XI.—XIII. stol.

1—2, 14—17. Kodex krakovský. 3. Evangel. piaristské. 4. Kaple znojemská. 5—9, 13, 15. Kodex vyšehradský. 10—11. Fresky u sv. Klimenta v St. Boleslavi. 12. Kodex svatovítský. 18. Kodex hnězdenský. 19—20. Náhrobní kameny české z XIII. století.

jména od současných germánských, neboť, jak už víme, Němec Heriman když se chtěl dostati do chrámu Triglavova v Štětíně, pořídil si slovanský plášť a slovanskou pokrývku na hlavu — *pilliolum barbaricum.*[1]) To byla buď právě popsaná pokrývka kožešinová nebo pletená ze slámy. Znalť Slované odedávna i pokrývky slaměné. Nemáme sice pro to dokladu přímého a jistého před XII. stol.,[2]) ale technika pletení sama sebou je stará a ze sousedního Německa víme o slaměných pokrývkách už z X. století. Roku 946 docela celé vojsko saské o 30.000 mužích mělo na hlavách slaměné pokrývky.[3]) Poláci v Lubelsku nebo dále k východu Malorusové pletou si dosud slaměné klobouky sami.[4])

Vedle toho zavládly u Slovanů i jiné, cizí druhy pokrývek, jak dosvědčují cizí, třeba z části už staré názvy. Takovým prastarým přejetím je především všesl. *klobukъ*, nč. *klobouk*, slovo vzniklé z tur. *kalpak.*[5]) Značilo pokrývku vlněnou (soukennou) nebo koženou, nejspíše právě onen typ nízké, ploché soukenné, po případě i z drahého brokátu zhotovené čapky s konickým dýnkem, kožešinou lemované, jejímž vzorem a typem zůstává nám vzácná památka byzantsko-orientálního původu, t. zv. čapka

---

[1]) Ebbo II. 13. Srv. citát výše na str. 419. *Weinhold* (Leben 179), vykládaje o pokrývkách nordických, připomíná, že se v Skandinavii nosily i ruské čapky (*hettir gerskir*), ale neví, jaké byly, nejspíše kožešinové.

[2]) *Zíbrt* Děj. 57 dovolává se hlavy na denáru Svatoplukově (1107 až 1109), ale ani to není jisté. Zřejmé jsou teprve pletené klobouky na miniaturách stol. XIV.—XV. (*Zíbrt* 58), ale i ve Velislavově bibli z XIII. stol. jsou několikráte zobrazeny klobouky podle formy nejspíše slaměné (ed. *Vocel* tab. V., IX., XII.). Zvláštní pokrývku, o níž nelze říci, zda je to čapka, či klobouk a jakého druhu, mají staré sochy (Svět. Altenkirchen, Rosenberg). Srv. výše str. 425 a obr. 34. T. zv. Svantovít ze Zbruče má zřejmý, kožešinou(?) vroubený „klobouk“. Srv. *Weigel* 49, 53, 60. Za to dále v pozn. 3 (str. 504) uvedený doklad z Nikon. Pandektů svědčí pro klobouky slaměné.

[3]) Vidukind III. 2 (viderit .... tantam multitudinem pilleorum ex culmis contextorum). K výkladu slaměných klobouků v Německu srv. *Lindenschmit* Handbuch 325.

[4]) Wisła XVIII. 292, *Čubinskij* Труды VII. 413.

[5]) Slovo přešlo ve třech formách: jednak později z osm. *kalpak* (srv. b., srbch. a ř. калпакъ, pol. *kołpak*), jednak mnohem dříve z tur. **kalbuk*, z čehož povstalo str. клъбукъ, nr. клобукъ, malor. клобук, клобучина, srbch. *klòbuk*, slovin. *klobúk*, č. *klobouk*, stč. *klobúk*, pol. *kłobuk*, polab. *klüöbük* (Srv. *Miklosich* EW. 120, *Berneker* EW. 474, *Krek* Einl. 175, *Schrader* Reallex. 242, *A. Korš* Archiv sl. Phil. IX. 508 a *Melioranskij* Изв. X. 4. 120).

Monomachova[1]) (obr. 77). Bulhaři volžští nosili podobné, *kalansuva* zvané (tak i v Transoxanii) podle ibn Fadlána a takovou z brokátu a sobolinou lemovanou dali v Bulharech na hlavu i zemřelému velmožovi ruskému.[2]) Ale také pletené pokrývky, které si robili v XI. stol. mnichové pečerského kláštera sami, označují prameny slovem *klobouky*.[3]) I jinak je výraz tento u Slovanů doložen už od XI. stol. Překlady starého Písma užívají slova клобѹкъ za ř. κίδαρις nebo τιάρα,[4]) jiné nejstarší prameny zovou tak knížecí čapky obšité sobolinou.[5]) Doklady jihoslovanské a české jsou teprve pozdní od XIII. stol.[6]) Rovněž je původu cizího, ale pozdějšího všesl. *kapa, čapka, šapka*,[7]) která namnoze vytlačila původní název kožešinové přikrývky.

V celku o pokrývce hlavy máme jen málo starých zmínek a málo povídajících, a také archaeologické nálezy nám jen málo zachovaly z měkkých látek pokrývky.[8]) V žitomirských mohylách

---

1) Srv. o ní dále na str. 522.

2) *Harkavi* Сказ. 98 a zde ŽSS. I. 378. O orientálním obchodu arabském s kožešinovými čepicemi srv. *Jacob* Handelsartikel 68.

3) Nestorovo Žití Feod. 9 (И рукама своима дѣлахуть дѣло, оволи копытьца плетущи и клобукы). Srv. i v Nikon. Pandektech 45: клобучникъ. в̄ї . плетущихъ кошѣ великыѣ, a v církevním Ústavu studijském r. 1193 (224): тлъстыми клобукы покрыватисѧ.

4) Srv. řadu dokladů u *Sreznĕvského* Мат. I. 1223.

5) Сказ. Бориса и Глѣба ч. Іакова 127 (Святославъ рече къ Бернови: нѣчьто мя на главѣ бодеть; и сня клобукъ; и видѣ Бернъ ногтъ св. Глѣба). V Izborniku r. 1073 čteme: на главѣ же ношаше рекъше клобучьць, тиару и дъштиу злату (121). Srv. též doklady v poznámkách předešlých.

6) Srv. *Miklosich* Mon. serb. 63 (клобучарь v listině Stěpána Uroše chilandarskému klášteru z let 1293—1302), *Daničić* Рјечник I. 448 a *Gebauer* Stč. sl. II. 51 (u Dalimila *kobluk*). Také v místní topografii objevuje se *klobuk* určitě teprve od XIV. stol., *Friedrich* Cod. I. 417.

7) Podle jedněch je původu turkotatarského (*Korš* Archiv IX. 669, Сборникъ въ честь Дринова 60). Obyčejně se však vykládá ze střl. *cappa* (*Matzenauer* Cizí slova 137, *Schrader* Reallex. 456, *Miklosich* EW. 337, *Berneker* EW. 483), které je ve všech románských řečech a také přešlo do germánštiny. Z formy prvotní vznikla řada s *k* (všesl. *kapa*, č. *kapě*), z formy francouzské *chape* řada s *č* (západoslovanská) a s *š* (východní a jihoslovanská). Z jihu přešlo i do albánštiny *šapke*. Sreznĕvskij uvádí ruské doklady teprve ze XIV. až XVI. stol. (Мат. III. 1581), Gebauer české ze XIV. stol. (I. 167).

8) Srv. na př. nálezy Samokvasova v mohylách u Starodubu (*Samokvasov* Мог. р. земли 209, 221). Kus zlatohlavu na hlavě našel Gloger u kostry v Horodnici (Światovit I. 68). O pokrývce hlavy z nálezů uher-

našel Antonovič na hlavách koster kusy březové kůry potažené zbytky vlněné látky a pošité skleněnými, zlatými a stříbrnými korály.[1])

Účes a pokrývka ženská. Ženy slovanské chodily, dokud byly dívkami, prostovlasé, ale ovšem ve vlasech nosily ozdoby, jejichž bohatost se řídila jednak majetností, jednak tím, bylo-li třeba slavnostního úboru, nebo byl-li čas ku všední práci. K těmto ozdobám náležejí především rozmanité druhy diadémů a bronzových, stříbrných nebo i zlatých kroužků různých tvarů i velkostí, které dále podrobně seznáme, a které ve vlasech nebo kolem čela a týlu volně visely, nebo do vlasů byly rozmanitě vplétány. Jinak nosily slovanské dívky vlasy buď volné, nebo spletené v copy [2]) a ozdobené, ale vždy nezakryté. Obepínaly si je nanejvýš zejména při slavnostních příležitostech a slavnostním úboru páskami zhotovenými z dražších látek, kolliery, nebo páskami kovovými — diadémy, jak dále v stati o špercích vyložíme,[3]) ale témě hlavy a zejména vlasy do zadu visící byly vždy volné a viditelné. Bylo to jejich právem i povinností choditi tak, jako zase povinností ženy bylo míti hlavu a vlasy přikryté. Proto také všechny staré fresky a miniatury v tomto bodu bedlivě roz-

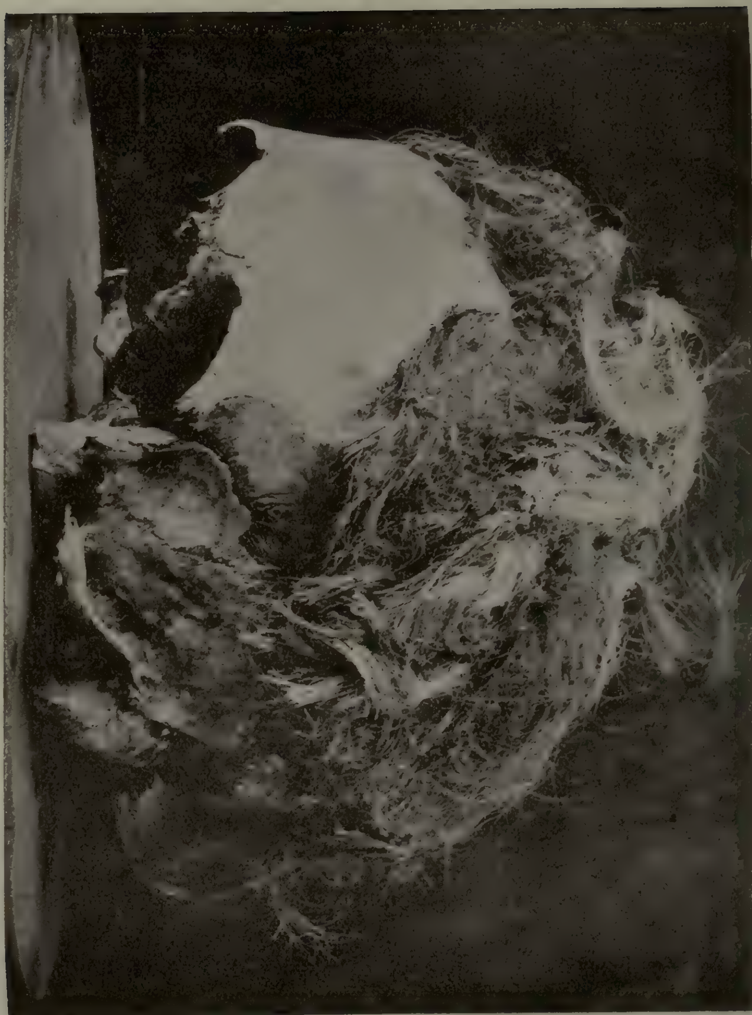
---

ských srv. *Hampel* Alt. I. 275, 57. Také v Ljucině se našly zbytky z čepic (Люц. мог. 17).

[1]) Раск. др. 17 a *Chaněnko* Др. V. str. II.

[2]) Starý všesl. název je *čubъ* (*čupъ*), ale i o tom se soudí, že byl přejat z germ. **s*(*qēup*(*b*); srv. got. *skuft*, stisl. *skopt*, střhn. *schopf* (*Miklosich* EW. 37, *Berneker* 160). Možná podle toho, že moda plésti dívčí copy přešla k Slovanům od Germánů.

[3]) V Čechách se našel účes s dvěma copy kolem hlavy v hrobu u Radimi (*Píč* Star. III. 1. 79), z Volyně připomíná podobný úvaz Vl. Antonovič ze Suraže a Krásného (Труды XI. арх. с. Kijev I. 138) a J. Melniková na základě nálezů ze země lucké (tamže I. 499) dí, že tam dívky nosily copy buď spuštěné nebo otočené kolem hlavy. Tamže a na Volyni v copech našly se vpletené řeménky a kroužky (l. c.). U Nicachy na ř. Vorsklici našla Melniková v hrobech z XI. stol. copy dolů spuštěné, ozdobené na konci kroužky a dále zbytky hedvábných šňůr, někdy s perlami a kovovými přívěsky, někdy přímo stříbrné diadémy, kterými si dívky hlavu obvazovaly (Изв. XII. арх. с. 183, Труды XII. арх. с. I. 697). O těchto i jinde nalezených páskách povíme více později .Bogdanov z mohyl u sela Tichvinského moskev. gub. našel vlasy zapletené v copy, ale obalené v nějaké hedvábné látce (Матер. 9). Železná vlásenka, která se našla v nádobě hrobu u Držovic na Moravě (*Červinka* Pravěk 320), ukazovala by, že už tehdy upravovaly si ženy a udržovaly účes vlásenkami podobnými našim. Je však nález ověřen?

Obr. 70. Ženská lebka se zbytky ovinutých copů z hrobů v Radimi.

Obr. 71. Obětování Páně v kodexu hnězdenském.

lišují dívky od žen; i Panna Maria je obyčejně kreslena v kodexech sem příslušejících s rozpuštěnými, viditelnými vlasy,[1]) podobně i andělé, kdežto ženy jsou vesměs zahalené. A to zůstalo po dnešní den.[2])

Vyložil jsem už v II. kapitole *Života starých Slovanů*, jaký význam mělo pokrytí hlavy dívčiny šátkem, jemuž bezpochyby říkali **nam tъka* od **namêtati*.[3]) Kdokoliv pokryl hlavu dívky šátkem, prohlásil ji svou ženou, pokrytá přestala býti svobodnou a dívkou, „pokrytka" nebo „závitka" je termin, který zůstal ztěhotnělé dívce u všech Slovanů, neboť děvče, ztrativši nevinnost, všude musí choditi s hlavou přikrytou ručníkem. Naopak se zase leckde za velikou hanbu pokládá, ukáže-li se žena prostovlasá.[4]) Žena, která se vdala, nesměla se více vrátiti k odznaku panenství, k vlasům rozpuštěným nebo sice v copy spleteným, ale volným, jen partou obepjatým, a způsobilo to proto v českém lidu rozhorčení, když si r. 977 stará kněžna Dúbravka dala na hlavu panenský věnec.[5]) Na druhé straně byl však trest za pohanu,

---

[1]) Srv. zde obr. 71. Jen v scéně narození Páně, nebo když chová Krista na klíně, nebo je mezi apoštoly, Maria má častěji závoj žen (srv. *Lehner* Děj. I. 3, obr. 140, 144, 145, 151, 152, 164, 165), ale ve svatovítském kodexu je i v těchto scénách prostovlasá (tamže obr. 167, 173).

[2]) Pozůstatkem a zároveň dalším stupněm vývoje dívčích pásek je t. zv. věnec, vínek, wianek, вѣнокъ, kanka (kanice), pentle, pentlík, parta (borta), czołko, cołka, лента, bendy, byndy, бинди, стрички a pod., které shledáváme ve slavnostním úboru dívčím po celém Slovanstvu. K nim patří i dosti široké pruhy plátna kolem hlavy otočené a v týlu podvázané, tak že vlasy zůstávají viditelné a oba vyšívané konce plachetky volně na záda splývají (šatky, ručníky). Všude jsou tyto pentle a party znakem poctivosti dívčí a ani žena vdaná, ani děvče padlé nesmí jich více nositi. V nové době si ovšem i děvčata hlavu zahalují. Srv. na př. *Klvaňa* O pentlení nevěst a družiček na Moravě (Č. Lid IV. 417), *Koula* Č. Lid I. 178 sl., *Socháň* Svatba v Lopašově (Praha 1905) 12, 13, 18, *Černý* Svatba lužická 25, 57, *V. Moškov* Słow kilka o jednym z międzynar. ubiorów głowy (Wisła 1897, 316 sl.).

[3]) ŽS. I. 90.

[4]) Na př. na Ukrajině (*Volkov* L'Anthropologie II. 551, 556), na Slovensku (*Socháň* Svatba v Lopašově 18, 19), v Bulharsku (*Marinov* Жив. Ст. II. 28).

[5]) Kosmas I. 27 (Fontes II. 40): Dubrauca, que nimis improba fuit, nam mulier provectae aetatis, cum nupsisset Poloniensi duci, peplum capitis sui deposuit et puellarum coronam sibi imposuit; quod erat magna dementia mulieris.

způsobenou ženě stržením pokrývky, místy tak přísný, jako za provedené násilí.[1])

Obr. 72. Miniatura z evangeliáře kapit. knihovny. (Anděl ukazuje ženám, kde Kristus vstal z mrtvých.)

Proto vdané ženy slovanské vždy nosily vlasy zahalené a sice, jak se zdá, už odedávna dvojím způsobem. Buď celou hlavu za-

---

[1]) Tak v statutu vinodolském z XIII. stol. (ed. *Jagić* str. 40. § 27; 76, § 56; *Potkański* Postrzyżyny 349).

halovaly plachetkou zv. *namětka,*[1]) také *závoj, povoj* nebo i *ubrus,*[2]) což vše byl větší kus bílé, hustě tkané látky, — nebo si pokryly aspoň vlasy vzadu na týl visící čepcem. Máme toho i doklady archaeologické [3]) a také na starých obrazech XI.—XII. stol. vidíme plachetku volně otočenou kolem hlavy tak, aby jeden konec nebo oba visely napřed na prsa (obr. 71, 72). To je typická podoba žen a také kněžny na ruských miniaturách mají tyto závoje kol hlavy, ovšem z látek drahých, zřejmě průhledných, které byly vesměs drahocenným importem a šířily se později i do kruhů méně vznešených.[4])

V lidu se tyto bílé plachetky, které si ženy vdané otáčejí

---

[1]) Slovo *namětka* není doloženo ze staré doby, ale je patrně z věcných důvodů a vzhledem k svému rozšíření prastaré, ba nejspíše puvodním významem pro toto roucho. Srv. pol. namiotek, namiotka, namietka, namitka (vedle sierpanek, zawojka, zawój, chustka), bělor. намётка, ukr. намітка nošená nad očipkem. V starém ruském ikonograf. sborníku našel jsem při 2. říjnu u obrazu sv. Justiny připsáno u hlavy »на главѣ наметка« (*Prochorov* Хр. древн. II. 4 seš.).

[2]) Podle stsl. legendy sv. Ludmila nosila na hlavě šátek — увивало (Fontes r. boh. I. 123, srv. ŽS. I. 91), což Kosmas překládá *peplum* (Fontes II. 144), Dalimil *zawog* (ed. *Mourek* 49). V novgorodské gramotě Jaroslava Vladimiroviče z r. 1195 čteme, že platí pokutu ten, kdo strhne cizí ženě s hlavy повой tak, že se objeví prostovlasá (*Vladimirskij-Budanov* Chrest. I. 94). Srv. i Сказ. Ант. Новгор. 6 a Ipatějevský Let. k r. 1158 (*Srezněvskij* Мат. II. 1001). Повой čteme i v Besedách pap. Řehoře (137) za linteamen (*Sobolevskij* Мат. 71). Srv. i *Budilovič* Слав. II. 67. Jiný staroruský termin obdobný byl убрусъ (*Savvajtov* Опис. 153, *Kondakov* Изобр. 113), ale už širšího významu, neboť byl i od mužů užíván. Srv. doklady od XII. stol. počínajíc v překladech Písma (za ř. σουδάριον), v Novg. Let. I. k r. 6524, v Ústavě gor. Smolenska z r. 1150, v Nikonových Pandektech 15 atd. u *Srezněvského* Мат. III. 1117. Jiný starý český výraz je slovenská *podvika* (Č. Lid I. 182, *Zíbrt* Děj. 378).

[3]) Také v hrobech našly se hlavy ženských koster zavinuté v tkaniny, tak v mohyle u vsi Bolhanu (*Neyman* Zbiór XIV. 74), u vsi Popovské blíže Kasimova (Katalog Hišt. mus. 290), v Čechách u Radími (*Píč* Starož. III. 1. 170). Závoj zlatem tkaný ohlášen byl také z ženských hrobů v Krainburgu ze VII. stol. (MAG. 1906, Sitzb. 37).

[4]) Také do Prahy se později vozily závoje (*peplum*) patrně z látek lehčích a drahocennějších. Srv. falešnou listinu Bořivojovu (asi z XIV. stol.) u *Friedricha* Codex. I. 392. Zlatem tkaný závoj má také kněžna Hemma ve wolfenbüttelském kodexu (*Lehner* Děj. I. 3. 302), závoj a čepec kněžna Irina v kodexu Gertrudině (*Kondakov* Изобр. 16, 31; srv. zde příl. II, obr. 37.) Závoj pod korunou měla žena Jaroslavova i dcera její na freskách kijevských (*Kondakov* 38) i kněžna vedle sv. Konstantina tamže (*Kondakov* 39), plachetku pod kožešinovou čapkou má i žena Svjatoslavova (příl. III.)

kolem hlavy, udržely místy typicky, na př. u bulharských a makedonských žen, a nosí se tak ovinuté, jako za starých dob.[1]) Podobně v Polsku.[2])

Vedle závoje, který celou hlavu i hrdlo volně halil, pokrývaly si ženy ještě vlasy zvláštním menším kusem látky, na podložce připevněné, t. zv. *čepcem*. Čepec, který byl skryt pod závojem, není sice zjevný na miniaturách, ale že už existoval na konci doby pohanské, dosvědčují nám nálezy archaeologické,[3]) dále zvyk čepení, který se snad nejhouževnatěji drží mezi jinými starými survivaly svatebními po celém Slovanstvu,[4]) méně samo rozšíření a stáří všeslovanského výrazu *čepec*.[5]) Při slavnostních příležitostech kladly si ovšem i ženy na hlavu různé úbory více méně honosné a z tuhých látek zhotovené. Už v starých hrobech vyskytly se občas i zbytky buď tuhých čepců nebo spíše zbytky úboru, který byl patrně prototypem pozdějších ruských kik a kokošníků,[6]) úboru, který je nejspíše původu cizího, byzantského nebo tatarského.[7])

---

[1]) *Kondakov* Макед. 39—43. *Marinov* Жив. стар. II. 28. Kondakov těmto závojům přičítá vůbec původ orientální. Ale zahalování hlavy žen je zjev tak rozšířený u Indoevropanů (bez zakrytí obličeje), že netřeba jíti proň do Orientu. O závojích (*sveigr*) a čepcích (*hûfa*) žen germánských srv. u *Weinholda* Leben 177—178, Frauen I. 400, a *Heyneho* III. 81 sl.

[2]) Srv. Wisła XVIII. 449, 450, Mater. VIII., II. 28 sl., 33. Zvláštní druh ústroje hlavy, při němž se ozdobný šátek ovíjí kol tuhé podložky v podobě starověké frygické čapky, nosí ženy v okolí Srebrnice v Bosně. Ć. Truhelka viděl v tom survival přejatý Slovany za římské doby od Frygů balkánských. (Wiss. Mitth. Bosn. IV. 509.)

[3]) Srv. nález ženského čepce ze šargorodského pohřebiště u Vasilkova (obr. 33) podle zprávy p. Chvojkovy. Je z látky stříbrem a zlatem tkané.

[4]) Srv. ŽSS. I. 80.

[5]) Sl. *čepecъ* (stsl. *čepьcь*, r. чепецъ, mal. чепеч, очипок, srbch. *čepac*, slovin. *čêpec*, *čepica*, č. *čepec*, p. *czepiec*, hluž. *čěpc*, dluž. *cepc*, maď. *csepesz*). Srv. *Miklosich* EW. 32, *Berneker* EW. 143, který se kloní pro domácí původ, kdežto Miklosich poukazuje jen na příbuznost s střl. *capa*. Jinak staroruský чепьць dokládá *Srezněvskij* teprve ze XVI. stol. (Мат. III. 1499), *Gebauer* č. čepec ze slovníků XIV. stol., kde stojí za lat. *mitra* (Stč. sl. I. 167), a *Budmani* má také jen doklady nové.

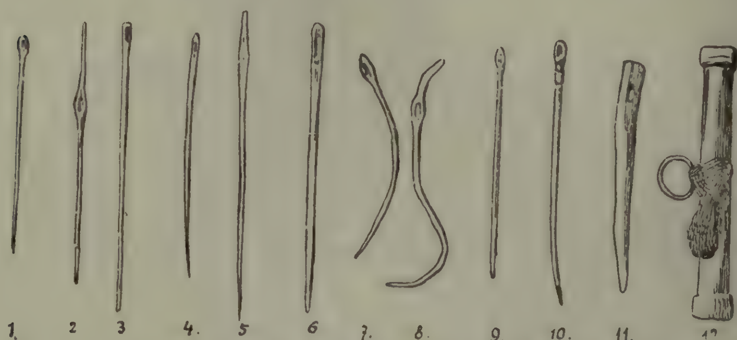
[6]) Zbytky jakéhosi dřevěného konického předmětu na ženské hlavě našly se v hrobě u Burtů blíže Kaněva (Зап. XII. 294). Jakýsi kokošník v podobě mitry mají emailované hlavy dívčí na závěskách zlatých náušnic z pokladu Lěskovova, vyrobených v Kijevě v XII. stol. (*Kondakov* Клады 114, tab. XV.).

[7]) *Kondakov* Изобр. 85, *Sichler* Rev. trad. pop. V. 324. O kice vdaných žen (кика, кичка) srv. *Savvajtov* Опис. 55. Nosí se dosud vedle čepce.

Jak daleko do minulosti sahá slovenská *úvodnice* ze dvou pruhů plátna uměle sešitá a na jedné straně vyšíváním zdobená, kterou dříve nosily ženy přes ramena a lokte položenou při významných událostech rodinných (hlavně při úvodu), není přímých dokladů. Ale tradice k ní poutané ukazují na zvyk prastarý.[1])

Úprava šatu.

Šat, jak jsme jej dosud poznali a pokud nebyl cizí, z drahé látky nebo obchodem přinesen, šil se celý doma v rodině, ač nepochybuji, že se brzy vyvinuli i zvláštní, nad jiné obratní krejčí

Obr. 73. Jehly a jehelníček z hrobů oblasti slovanské a sousední. I—3. Nadziejewo (Poznaň), 4—5. Kwiatkówo na Vartě, 6—8. Keszthely, 7. Fenék, 9. Vladiměřská gub., 10. Podol u Kijeva, 11. Gnězdovo (kostěná). 12. Jehelníček z kurhanu u vsi Kiriliné na ř. Paši.

a ševci, kteří obstarávali šití oděvů jiným. Výraz шьвьцъ, швецъ je doložen už Janem exarchem bulharským ve smyslu obuvníka a v pramenech od XII. stol. ve smyslu krejčího.[2]) Šat se šil jehlou, ovšem hrubší, jakých se nám v hrobech a jinde zachovalo několik ukázek už z doby před Kristovým narozením.[3]) V přiladožských kurhanech našly se k tomu i jehelníčky, trubičky z bronzu nebo

[1]) Č. Lid. I. 278.

[2]) Srv. výše str. 489 a *Srezněvskij* Мат. III. 1601. K šití šatu u Němců srv. *Heyne* Hausalt. III. 245.

[3]) Srv. na př. jehly z Nadziejewa v Poznańsku (Album pozn. tab. 32), z Ostende u Gubna (Niederl. Mitth IV. 105), z doby po Kristu z Kwiatkówa (Mater. VIII. tab. I.), z doby pozdní žel. jehlu z kurhanu u Jordan. církve na Podolu v Kijevě (mus. univ.); z uherských hrobů u Keszthely a Feněku viz jehly u *Hampela* Alt. I. 115. Srv. obr. 73.

ze železa, s kroužkem k zavěšení; nosily se na hrudi.[1]) *Jehla* sama je starý výraz všeslovanský.[2]) Roztrhaný šat uměli spravovati. Všeslovanské *lata, látati,* ač je původu nejasného, je patrně staré [3]) a o prep. Feodosijovi Pečerském v XI. stol. víme přímo, že nosil šat záplatovaný.[4])

V šatu převládala barva bělavá, poněvadž byl ponejvíce hotoven z vlny nebo plátna prostě doma vyrobeného.[5]) Nebyla to ovšem čistá běl, zejména nové kusy látky byly více barvy šeré,[6]) ale občasným praním a sušením na slunci docílilo se vybílení aspoň do jisté míry, tak že bělavý tón můžeme míti za základní barvu staroslovanských oděvů. Roucha praly nejen ženy, ale i muži sami.[7]) Prali je na potoce nebo na řece nejspíše vytloukáním nečistoty dřevěnými plochými palicemi, a zajisté brzy dovedli dodávati po vyprání prádlu lepšího vzhledu hlazením, pomocí dřevěných nebo oblázkových hladidel, ač toho přímo doložiti nemůžeme.[8])

Proto také „světlé", totiž čistě vybílené a vyprané roucho platí v pramenech XI. stol. za roucho sváteční nebo slavnostní.[9]) A ovšem také roucho náležitě vyzdobené. Vedle ozdob našitých a vedle navěšených šperků bylo zajisté i vyšívání barevnou nití

---

[1]) *Brandenburg* Кур г. Прилад. 50.

[2]) *Igъla* (z prasl. **ьgъla*, z čehož **jьgъla* a pak *igъla*). *Berneker* EW. 423, *Miklosich* EW. 95.

[3]) *Miklosich* EW. 161, *Berneker* EW. 693 (bez etymologie).

[4]) Одежа же его бѣ худа и сплатана (Žití Feod. Peč. 2, ed. *Filaret* 132),

[5]) O knížeti Svjatoslavu praví Lev Diakon (IX. 11), že měl šat bílý, který se lišil jen čistotou od ostatních. — patrně tedy všichni Rusové měl v celku šaty bělavé. Barva ta se ostatně udržela v převaze všude v lidu slovanském, kde si oděv hotovili domácí výrobou (Srv. Живая Стар. I. 103 nebo Срп. Етн. 36. XVIII. 272).

[6]) O šedé barvě staročeských oděvů srv. u *Zíbrta* Děj. 38, 226. Sukno barvy šedavé slulo *šeř, šeřina, šerka*. Srv. výše str. 412.

[7]) Srv. starou tradici o kněžně Boženě (Kosmas I. 36) a dále v starých listinách XI. a XII. století doložené „*ablutores vestium*" (*Erben* Reg. I. 78, 177. Srv. *Zíbrt* Děj. 53).

[8]) Pozdější všesl. *necky* (csl. *nъštvy*, srbch. *naćve*, p. *niecki*, rus. ночва) pokládají se od některých za přejaté nebo sourodné se sthn. *nuosk*, pozdější *nuosch* (srv. *Meringer* Idg. F. XVII. 152, *Miklosich* EW. 218, nejistě *Schrader* Idg. F. XVII. 33). Proti tomu *Berneker* Zbornik Jag. 602 přijímá prasl. **nъktva* ve významu pracího koryta. S ním souhlasí *Mladenov* Герм. елем. 91.

[9]) Srv. Nestorovo Žití Feodosia (ed. *Filaret* 144). V originálu: »одежю славьну и свѣтьлу, яко же е лѣпо болярομъ.«

prastaré. Už předem netřeba o tom pochybovati, neboť vyšívání a pestré protkávání je technika, s kterou se setkáváme jinde na zcela primitivních stupních kultury a které proto nemůžeme upříti a priori ani staré kultuře slovanské, tím méně, poněvadž Slované viděli u okolních národů jistě mnoho podobných vzorů.[1]) Vysoký stupeň vyšívačského umění, do jakého došli v XIX. stol. Slovenky, ženy hanácké i české, svědčí zajisté už sám o prastarém a dlouhém vývoji, a přihlédneme-li blíže k základním typům výšivek, vidíme, jak Koula pěkně ukázal, že sama plátěná látka na jedné straně a hrubá jehla na druhé vedly k vývoji křížkových a mřížkových stehů na rameni při všívání rukávů a při obrubování ostřižených krajů u krku, ve výstřihu sraky nebo rubáše a pod., tak že vyšívání vzniklo přirozeně z čistě technické, konstruktivní nutnosti.[2]) Ale máme pro to i staré doklady. Vyšívané podušky přičítá Kosmas komnatě Libušině,[3]) a byly tedy podobné výšivky v době jeho už něco starého. Kusy látky vyšívané barevnými čtverci našel Samokvasov v kurhanech u sela Levinky blíže Starodubu[4]) a zajisté je v Rusku více podobných dokladů. Také nelze pominouti zprávy Priskovy, podle níž na dvoře Attilově (kdesi v stolici peštské) služebné dívky, sedíce kolem jeho ženy, vyšívaly různobarevné vzory na tkanině, která se pro ozdobu dávala na vrch oděvu.[5]) Zpráva se týká sice dvoru Attilova r. 448, ale v době té byl lid, který tam seděl pod

---

[1]) Nejen na rouchách řeckých a římských, nýbrž i na orientálních, finských a nordických. O vyšívání germánském srv. *Hirt* Idg. 372, *Müllenhoff* DA. IV. 300. V Skandinavii našly se vlněné látky vyšívané (*Montelius* Cultur 176, 292). Srv. též *Heyne* Hausalt. III. 247 sl.

[2]) Srv. *Koula.* Několik myšlének, v čem a kde dlužno hledati starožitnost československého vyšívání (Č. Lid VI. 25). O vrapování dlužno však podotknouti, že jeho praehistorické stáří u nás přímo doloženo není, (srv. výše na str. 481). Starobylosti vyšívání hájí nadšeně i pí. *Jelica Belovićova-Bernardzikowská* ve spisu Српски народни вез и текстилна орнаментика (Nový Sad 1907). Srv. i *Zíbrt* Děj. 94. *Kondakov* (Макед. 43) shledává ve vyšívání bulharských rubášek týž typ temně purpurových výšivek, který známe z nekropolí koptských. To jsou však otázky, které teprve čekají náležitého a podrobného zpracování.

[3]) Kosmas I. 4. (Fontes II. 9): „in pictis stratis nimis moliter accubabat."

[4]) Mor. p. земли 209.

[5]) Priskos 8: καὶ θεράπαιναι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἀντικρὺ αὐτῆς καθήμεναι ὀθόνας χρώμασι διεποίκιλλον, ἐπιβληθησομένας πρὸς κόσμον ἐσθημάτων βαρβαρικῶν. (*Latyšev* Scyth. I. 829).

vládou hunnskou, slovanský, jak vidno z jiného místa téže zprávy Priskovy.[1])

Obr. 74. Vyšívání na střevíci sv. Václava.

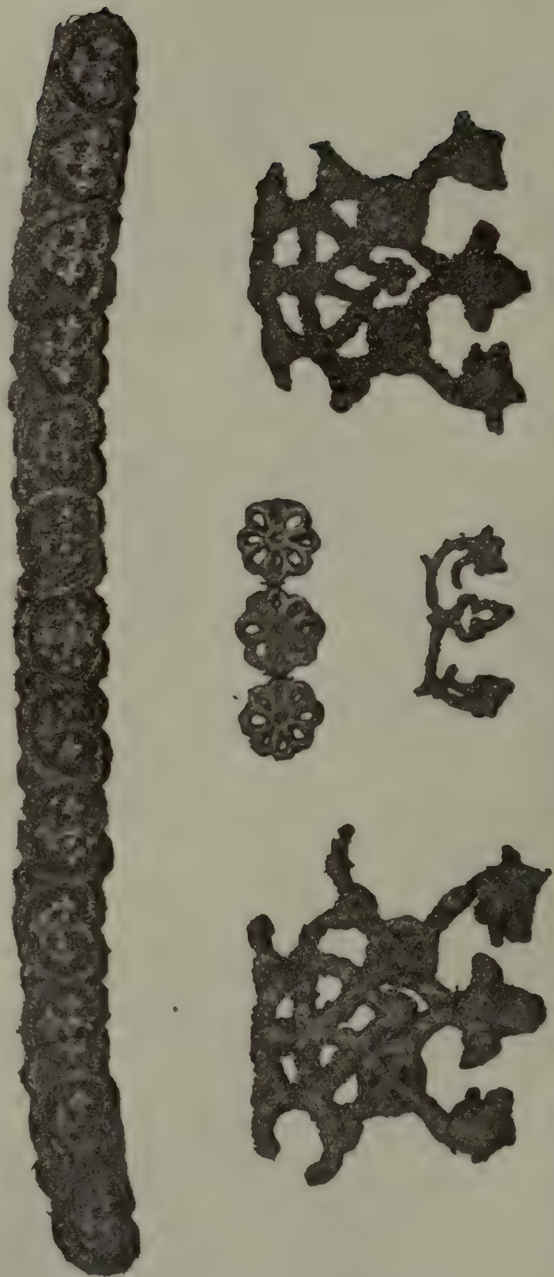
Jiná je otázka, zdali můžeme do pohanské doby přenésti umění, hotoviti krajky, v kterémžto umění někteří kmenové slovanští v poslední době také vysoko došli. Jsou badatelé v tomto odvětví lidového umění, kteří se domnívají že pletení krajek sahá u Slovanů do dob dávných, do X.—XI. stol.,[2]) ale přesvědčivého dokladu pro to není. Kusy zlatem tkané krajky našel ovšem Č. Chvojka v Bělgorodě ve vrstvách z doby velkoknížecí (X.—XII. stol.; srv. obr. 75.) a jiné v mohylníku šargorodském u Vasilkova z téže doby.[3]) Ale domácí původ tím není

---

[1]) Srv. o tom výklad v mých SS. II. 135.

[2]) *M. Smolková* a *R. Bíbová* Krajky a krajkářství lidu československého. Praha 1907. (Srv. i Národop. Věstník 1908, 47). *M. Smolková* O původnosti, starobylosti a svéráznosti pletení čipek na Uherském Slovensku (Čas. přátel III. 97, 102, 107). Slovo *čipka* označující krajku ve slovenštině, slovinštině, srbštině (srv. i bulh. ципа) přišlo sice do novořečtiny — τσίπκα (*Matov* Грцкобълг. ст. 84), ale stáří jeho nemohu určiti.

[3]) Podle písemné zprávy a fotografie zaslané mi p. Chvojkou.

Obr. 75. Zlatem protkávaná páska do vlasů (diadém) a kusy krajek z hrobů bělgorodských.

dokázán, našlyť se vedle samých cizozemských brokátů a pásů stříbrem a zlatem tkaných. Zlaté круживо připomíná Ipatějevský letopis k r. 1252, 1288[1]) a po něm prameny pozdější.[2])

Vedle celkové bělavé barvy, zpestřené ozdobami a různou barvou kožešin, dostaly se později do obliby a to vlivem ciziny i barvy jiné, zejména červená — purpurová vlivem Byzance, kde měl v té době purpur velkou úlohu.[3]) Balkánští Slované, vidouce purpury byzantské, přijali z nich v IX.—X. stol. leccos do svého kroje, na př. purpurové střevíce, pláštíky v Makedonii, jejichž staré jméno багряница ukazuje na původní barvu.[4]) V Rusi je багряница doložena už od XI. stol. jako roucho knížecí.[5]) U nás červenou sukni nebo sraku (*tunica rubra*) připomíná Kosmas k r. 1108.[6]) Jiných barev z doby staré zatím doložených nemám.[7])

Slavnostní kroj knížecí.

Ve výkladu dosud podaném dotýkali jsme se sice také oděvů knížecích, ale jen potud, pokud se stýkaly s krojem lidovým vůbec. Nicméně roucho knížecí, zejména háv ceremoniální, užívaný při slavnostech, ať náboženských, ať státních, zasluhuje zde ještě pojednání zvláštního a předvedení celkového.

Knížata a vladykové strojili se v domácnosti, při zábavě a pití nebo na lovu jako lid, jenom že v roucha lépe zhotovená a z lepších látek, ale to, co víme o kroji knížecím ze zpráv historických, z archaeologických nálezů a hlavně z obrazů na nejstarších miniaturách i mincích na východě a na jihu Slovanstva, netýká se rouch všedních, nýbrž slavnostních a tato v celku

---

1) K r. 1252 (6760): кожюхъ оловира грецького и круживы златыми плоскыми ошитъ; k r. 1288 (6796): увиша и оксамитомъ съ круживомъ, яко достоить царемь.

2) *Srezněvskij* Мат. I. 1334.

3) Purpur rozšířen byl do Italie z řeckých kolonií na Sicilii a přešel brzy ke Gallům i Germánům (*Schrader* Reallex. 644).

4) *Kondakov* Макед. 44, 45. Také červenou barvu výšivek tamních uvádí Kondakov na vlivy byzantské.

5) V Ostromirově evang. (Mar. XV. 17), v Jurjevském ev. r. 1119 (Luk. XVI. 19), v Svjatoslavově Izborniku r. 1073, v Triodi Sof. bibl. XI. stol., v Putjatinově Mineji XI. stol., u Řehoře Naz. XI. stol. (267), v Jakubově Žití Borisa a Glěba 64. Srv. *Srezněvskij* Мат. I. 38.

6) Kosmas III. 23, Fontes II. 159 (u Dalimila Fontes III. 116).

7) O pozdějších v Rusi srv. *Savvajtov* Опис. 161.

svém a rázu byla namnoze jiná, nebyla slovanská nýbrž cizí. Knížecí úbory slavnostní a ceremoniální podléhaly nejen úplně vkusu cizímu, nýbrž byly patrně i v cizině hotoveny a z ciziny buď obchodem nebo darem dodávány slovanským knížatům. Víme, že cizí imperatoři, hlavně byzantští, získávali knížata barbarská udělováním různých vysokých hodností byzantského dvora a ovšem i příslušných k tomu rouch a odznaků.[1]) Byzantský ceremoniel držel velice na podobné věci, jak ukazuje kniha císaře Konstantina Porfyrogenneta „O ceremonielu dvoru byzantského" nebo pozdější (XIV. stol.) kniha Kodinova.[2]) A Konstantin svého syna Romana přímo poučuje, jak císař, odcházející na výpravu nebo do tábora válečného, přímo má býti opatřen drahými látkami a rouchy různých důstojenství na dary pro cizí národy, i jaké druhy to mají býti.[3]) Některá roucha byla při tom i přizpůsobena barbarské modě.[4]) To vše platí především o Rusi a o Balkánu.

Professor N. P. Kondakov, kterému děkujeme za nedávno vydaný znamenitý rozbor starého slavnostního úboru knížat a kněžen ruských,[5]) pokládá jej skrz naskrz za byzantský a potírá při tom domněnky Stasova a Prochorova, kteří v něm viděli elementy domácí, národní.[6]) Kondakovu je naopak vše, jednotlivé části i celek, byzantské a na každém z obrazů zachovaných nám ze stol. XI. a XII. hledí prokázati tuto svoji theorii.[7])

---

[1]) Srv. *Kondakov* Изобр. 54 sl.

[2]) Konst. Porfyr. Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως (de ceremoniis aulae byzantinae), Georg. Kodinos Περὶ τῶν ὀφφικίων τοῦ παλατίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ὀφφικίων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας (De officiis). Srv. o nich blíže u *Krumbachera* Gesch. byz. Lit.[2] 254, 424.

[3]) De cerem. I. Appendix.

[4]) *Kondakov* Изобр. 57.

[5]) Je to námi už častěji citovaná kniha: *N. P. Kondakov* Изображенія русской княжеской семьи въ миніатюрахъ XI. вѣка. Petrohrad 1906. K tomu srv. i jeho Клады 62 sl.

[6]) Sem patří předně *V. A. Prochorova* spis Матеріалы по исторіи русскихъ одеждъ. Petrohrad 1881 a *V. V. Stasova* článek Замѣтки о древнерусской одеждѣ и вооруженіи. ЖМНП. 1882 I. 168—196, i dílo Миніатюры нѣкоторыхъ рукописей византійскихъ, болгарскихъ, русскихъ, джагатайскихъ и персидскихъ. Petrohrad 1902. Starší rozbor, ale ne vždy správný knížecího úboru na miniaturách podal *J. Srezněvskij* Древ. из. Бор. Глѣба 21 sl. *Prochorov* Христ. древн. I. 226 uznává knížecí ruský oděv za byzantský.

[7]) Jsou to především znamý nám kodex Gertrudin (XI. stol.) s obrazem Jaropolka Izjaslaviče († 1085), ženy jeho Iriny a matky Gertrudy,

Mně se zdá, že i prof. Kondakov v polemice se Stasovem zachází místy do druhého extrému a že upřílišuje byzantinism každého obrazu ruského kroje knížecího. Vždyť jsme viděli, probírajíce předcházející látku, že to, co nosila knížata v slavnostním

Obr. 76. Císař Nikefor III. Votaniates a císařovna Maria z byzant. rukopisu XI. stol.

---

obraz Jaroslava Vladimiroviče ze Spasso-Neredického chrámu z r. 1198, obraz knížete z rukopisu Slova Hippolitova z Čudovského monastýru, řada obrazů sv. Borisa a Glěba počínajíc Besedami Jana Zlatoústého knihovny synodální (ruk. XIII. stol.), obrazy na deskách Mstislavova Evangelia a obrazy rus. knížat v madridském rukopise Jana Skylitza Kuropalaty ze XIV. stol. a ovšem i obraz rodiny Svjatoslavovy v Izborniku r. 1073. Srv. o tom blíže zde výše na str. 430.

odění, je z části totéž, co v téže době nosili kolem nich bojaři, měšťané kijevští, novgorodští a z části i sám prostý lid. Nepochybuji, že ruská čapka sobolinou obšitá byla rozšířena i do lidu, jsouc ostatně spíše původu orientálního než byzantského, že boty kožené (i z barvené kůže) nosil lid právě tak, jako dlouhé sukně nebo chaláty podle vzorů chazarských, plaveckých a bulharských, že nosil týž plášť na ramenou spjatý už podle starých vzorů a vlivů římských, — slovem, že valná část oděvu byla na konci doby pohanské už rozšířena i v lidu slovanském právě tak, jako u okolních národů vlivem starších, navzájem se křižujících mod, tak že v tom smyslu i slavnostní kroj knížecí v základech se od kroje ostatního nelišil. Na jisto na př. kroj rodiny Svjatoslavovy v Izborniku není tak byzantský, jak chce Kondakov. Byzantskost jeho mohla proto spočívati jen ve skvělé barvě, hlavně purpurové, vlastní císařské důstojnosti, dále v nádheře látek byzantského původu a snad i v „modernějším“ byzantském střihu a šití. Ale vedle toho na některých miniaturách, které představují knížata v slavnostním rouchu, vidíme vskutku šat, který se jak v celkovém rázu, tak zejména v detailech odlišuje od toho, co dosud známe, a blíží rouchům ceremoniálním byzantských carů, jak je na př. v plné nádheře předvádí na str. 519. obraz císaře Nikefora Votaneiata (1078—1081) a ženy jeho Marie z řeckého rukopisu sv. Jana Zlatoústého z XI. stol.[1]) Celek i detaily ozdob a insignií náležely vskutku výhradně carskému, despotskému nebo patricijskému oděvu byzantskému, tak že se kníže ruský a kněžna v tomto oděvu ceremoniálním lišili ovšem na dobro od lidu i vladyk, i když tito měli na sobě v základu podobný župan, podobný plášť, podobně otočený pás, stejně šité boty a klobouk kožešinou lemovaný. V tomto směru lze pak dáti za pravdu Kondakovu, praví-li, že slavnostní knížecí oděv byl úplně byzantský.

---

[1]) Reprodukováno dle obrazu v Зап. арх. VI. tab. IX. Srv. též reprodukci u *Prochorova* Христ. древн. I. k str. 229. Ostatně tytéž byzantské oděvy vidíme krásně na celé řadě svatých a světic (z r. 1037) zobrazených na freskách sofijského soboru v Kijevě mistry řeckými. Tam také vedle sv. Konstantina stojí postavy knížete a kněžny příliš drobné, aby mohly býti reprodukovány a analysovány, ale přece zřejmě v slavnostních oděvech, které zcela odpovídají popsaným (Древн. росс. гос. Кіев. соф. соборъ (Petrohrad 1871). Вып. II.—III. tab. 11. a *Kondakov* Ив. 39).

PŘÍLOHA V.

Kníže Jaropluk s rodinou před sv. Petrem. (Miniatura z kodexu trierského XI. stol. Srv. str. 430.)

Shrneme-li nyní všechny detaily, které na miniaturách a freskách příslušné doby tvoří dohromady knížecí oděv ceremoniální, vypadal kníže a kněžna v slavnostním úboru podle Kondakova takto.

Obvyklou pokrývkou hlavy byla čapka lemovaná sobolinou, s dýnkem ze skvostné látky (клобукъ, srv. výše str. 503). Ale že

Obr. 77. Monomachova čapka.

knížata slovanská při slavnostech nosila i koruny, dosvědčuje nám pro X. ev. IX. stol. ibn Rosteh a Kardízí.[1]) A této knížecí koruně byla vzorem císařská koruna byzantská a to nejen starší forma diadému (στέφανος), nýbrž od dob Justinianových i *stemma* (στέμμα), sestávající s kovové obruče, vyplněné uvnitř různobarevnou látkou, přes niž se pjaly křížem dvě kovové pásky, držící uprostřed křížek.[2]) Kondakov ani skvostnou *čapku* knížecí

---

[1]) Rosteh (*Harkavi* Сказ. 266), Kardízí (ed. *Bartold* 123): náčelník jich (Slovanů) nosí korunu. Srv. *Marquart* Streifzüge 468. Zde bych nejlépe učinil zmínku o tom, že se v Haliči našly bronzové koruny massivní (v Zalesí, Staru, Ćmachowě) v popelnicích z doby laténské (u Svídnice ve Slezsku byla podobná asi v kostr. hrobě), o nichž pojednal *Vl. Demetrykiewicz* Korony bronzowe przedhist. znal. na obsz. ziem dawnej Polski (Materyały IV. 70). Slovanská příslušnost je ovšem zcela pochybná.

[2]) *Kondakov* Изобр. 51, 60, 84. Jediná stemma byla odznakem vrchní vlády, ostatní věnce a koruny byly odznaky důstojenství. V X. století jedině cesar dostával zvláštní ozdobu na hlavu nebo korunu. Ostatní

(клобукъ) s kožešinovým nebo zlatým okolkem, okrášleným drahokamy, nepokládá za čistě ruskou nebo slovanskou, poněvadž i ta má vzory v byzantských čapkách despotských (σκοῦφα, σκιάδιον) a byla vůbec v době té rozšířena i po západní Evropě.[1]) Jen to, že se v Rusi typicky udržela, dodalo jí později ruského rázu a příslušnosti. V Rusi tento druh čapek dostal na hlavě knížete od X. stol. i význam koruny a jako vrchol tohoto typu známa je knížecí čapka, t. zv. Monomachova, chovaná v státním pokladu (obr. 77.), která byla již předmětem mnoha sporných pojednání, při nichž běželo o vysvětlení jejího původu.[2]) N. Kondakov sám ji pokládá za výrobek sice byzantský z XI.—XII. stol., ale vzniklý v některé dílně východnější, maloasijské nebo syrské, kde se byzantské umění stýkalo s orientálním.

Plášť knížecí na miniaturách, jeho forma, drahá látka, různě purpurový ton, zlaté lemování a hermelínová podšívka, je opět byzantský císařský plášť (χλαμύς, χλανίς, χλανίδιον, σάγιον, σαγομαντίον), který se vůbec v VIII.—X. stol. rozšířil po Evropě jako nevyhnutelný odznak důstojnosti vladařské vedle diadému.[3]) Byl podoby obdélníkovité nebo více ovální (chlamys) a zapínal se buď na pravém rameni nebo na hrudi.[4]) Takový plášť hranostajem podšitý má Jaropluk při věnčení v kodexu Gertrudině (obr. 37.), takový vidíme na všech kopiích staré ikony Borise mučedníka

---

třídy neměly vůbec věnců; za to začaly upotřebovati rozných druhů čapek (Kond. 87, 89). Na hlavě druhé miniatury Jaropluk nemá stemmy, ale skvostnou ceremoniální čapku (příl. V.). Také nejstarší mince ruské objevují na hlavách knížat jakési čapky ozdobné v podobě korun. Srv. na př. *Tolstoj* Монеты tab. I.—III.

[1]) *Kondakov* l. c. 62 sl., 90. Zde viz další podrobnosti o vývoji byzantských diadémů a čapek v době pozdější.

[2]) Srv. o tom hlavně u *Anučina* Арх. Изв. Зам. V. 163, *Stasova* Мин. 86, *Kondakova* Изобр. 50, Клады 60 sl., 75, Древности русскія V. 40 sl. (obraz str. 1.). Barevnou reprodukci viz v Древн. росс. гос. II. tab. 1—2. Také *Sobolevskij* pokládá ji za starý knížecí клобукъ (Арх. Изв. Зам. V. 67).

[3]) *Kondakov* 90 sl., 95, 98.

[4]) *Kondakov* 46—47, 92, 96. Plášť byl nošen i nejvyššími třídami úřednickými, a v tom případě vedle spony zapjat byl 2—3 agrafami, tak že se ruce pod ním nemohly pohybovati. Strategové nosili pláště vojenské. V X.—XII. stol. zanikl chlamys a nastoupil plášť (πορφύρα) dlouhý, odhozený na zad a držený na pleci agrafami nebo šňůrou (*Kond.* 93—94). U Kondakova l. c. viz vůbec další podrobnosti o vývoji dvorních plášťů v pozdější Byzanci.

z XI. stol. (obr. 48.), takový mají knížata na freskách kijevosofijských (obr. 38.) a kníže z rukopisu Čudovského monastýru i ze Spassoneredické církve (obr. 39.). Tento knížecí plášť zval se v Rusi buď domácím jménem *krzno* nebo některým názvem byzantským (πορφύρα, σάγιον?).

Dalším byzantským rouchem knížecím byla dlouhá tunika, odívaná přes hlavu a zv. v Cařihradě v X.—XI. stol. διβητήσιον.[1]) Vidíme ji na př. na postavě Jaroplukově v kodexu Gertrudině nebo na knížeti z Čudovského monastýru nebo na Borisu a Glěbu v Besedách Jana Zlatoústého. V této podobě je opět byzantského původu a vznikla v Cařihradě ze starého řeckého chitónu tím, že jeho lehká, měkká látka byla zaměněna za těžký, zlatem tkaný brokát. Divitisij přiléhal, roztřižen byl po kolena a měl rukávy v zápěstí stažené náručníky. Mimo to byl od krku dolů široce lemován. K němu přináležel při slavnostních případech ještě λῶρος,[2]) drahocenný to široký pás otáčený kolem těla, šíje a rukou, jak ukazují nejlépe připojené obrazy (37, 76), a později široké oplečí v podobě ležatého širokého límce, které už v X. století bylo odznakem císařským a emblémem knížecí vlády.[3]) Na rukávech divitisiů byly našity skvostné pásky nad loktem, náloketníky (podobně jako náručníky v zápěstí). Vidíme je nejen na kaftanu Jaroplukově a Borisově atd., ale i na kaftanech Bulharů, které předvádí miniatura řeckého psaltiru v bibliotéce benátské, představující pokoření se Bulharů před Basiliem II. Bulharobijcem.[4]) Konečně byl oděv stažen v bocích pásem skvostným, drahokamy posázeným, který na obrazích Jaroplukových překvapuje svojí širokostí, podle mínění Kondakova zveličenou[5]); ovíjel se a vázal tak, že oba konce visely po stranách dolů (srv. výše str. 468). Boty knížecí, obyčejně na miniaturách z červeného, purpurového safianu, jsou také částí typického slavnostního úboru byzant-

---

[1]) K divitisiu srv. *Běljajev* Зап. арх. VI. 50—56. Rovnal se mu pozdější carský σάκκος a v západní říši dalmatika.

[2]) O vzniku a nošení loru srv. *Běljajev* l. c. 213 sl.

[3]) Dlužno rozeznávati celé oplečí od částečného, tvořícího jen ozdobu, visící na pleci nebo hrudi. O něm a o t. zv. ruských barmách srv. výše str. 484 a u *Kondakova* Изобр. 101, Клады 158 sl. Др. V. 129.

[4]) *Kondakov* l. c. 103, *Pflugk-Harttung* Weltgesch. Bd. Mittelalter k str. 584. Široké zlaté náloketníky má zde zejména sám císař Basilios. O různém významu lat. a řeckých názvů pro náručníky *armillae, perichelides*, ψέλλια, πλατέα, περιβραχιόνια srv. na str. 104.

[5]) *Kondakov* l. c. 106.

ského; v Byzanci zprvu přináležely několika vysokým hodnostem, později podle Kodina jen imperatoru, kdežto jiné hodnosti měly barvy různé.[1])

Tak vypadal slavnostní oděv ruského knížete a není pochyby, že i srbský a bulharský oděv knížecí byl té doby kopií despotského, patricijského oděvu byzantského. Srv. na př. v letopisu Manassiově postavu Kruma při hostině nebo cara Jana Alexandra nebo bulharského cara s rodinou v jednom privátním řeckém rukopise.[2])

Slavnostní ústroj kněžny ruské byl zase, podle Kondakova, oblek loratné patricijky byzantské.[3]) Irina na kodexu cividalském má modré spodní roucho (dalmatiku) se širokými rukávy v zápěstí staženými. Přes ně jde těžký skvostný lor v podobě širokého, skvostného, drahokamy zdobeného pásu, položeného kolem těla a přes levou ruku; byl také současně v Byzanci odznakem hodnosti patricijské.[4]) Zpředu má na něm připojenou těžkou skvostnou zástěru ve tvaru oválního, dolů zúženého štítu, t. zv. θωράκιον,[5]) kterou vidíme i na patronce Irině ve scéně věnčení (obr. 37., příl. V.).

Thorakion nosil se od pásu, šikmo připjatý na lor. Na téže miniatuře má kněžna ještě přes modrý spodní šat vrchní zlatotkaný plášť spjatý na hrudi sponkou (obr. 37.). Podobný ústroj má i kněžna vedle sv. Konstantina v soboru kijevském (srv. str. 520). Na hlavách mají kněžny modrý závoj a na něm věžovitou, ozubenou korunu (προπόλωμα) s bílou pokrývkou do zadu spuštěnou.[6]) Také προπόλωμα náležela s lorem a thorakiem k slavnostnímu úboru byzantské patricijky.[7]) Typickým však byl i pro kněžny závoj, neboť jej vidíme na hlavách i jiných knížecích

---

[1]) *Kondakov* l. c. 105. K purpurové obuvi, jakožto odznaku carské důstojnosti viz i *Uvarov* Сборн. III. 325.

[2]) *Stasov* Миніат. 49 sl., 52. *Pflugk-Harttung* Weltgesch. Bd. Mittelalter 580.

[3]) *Kondakov* 16. Totéž platí o bulharské cařici (*Stasov* Мин. 56).

[4]) *Kondakov* l. c. 106, Макед. 51. Srv. o něm hlavně 50. hlavu Konstantinova spisu *De ceremoniis* a *Prochorov* Хр. древн. I. 173.

[5]) *Kondakov* 106, 108, Македонія 51.

[6]) *Kondakov* 109. (Srv. i 17.) I tuto korunu má Kondakov původem za odznak carský, který se však později u barbarských národů stal všenárodní, čistě dekorativní částí ženského úboru (ruský *kokošnik*). Srv. výše str. 511.

[7]) *Kondakov* 106.

paní.[1]) Červená tečka na čele Iriny označuje drahokam v očelí diadému, který je jinak zakryt závojem.[2])

Proti tomuto byzantskému rázu východoslovanských a jihoslovanských knížecích úborů, knížata západních Slovanů odchylují se dosti svým zevnějškem. Už Samo podle tradice strojil se po slovansku. Na konci doby pohanské zajisté i západní knížata užívala drahocenných látek cizích, byzantského a orientálního původu, i k nim zajisté přicházely vzory byzantské, — v Německu už od Karla Holého počala zavládati moda byzantská,[3]) — ale v celku na nejstarších miniaturách a freskách nevidíme toho obrazu, který se nám objevuje na východě a který známe ze samotné Byzance.[4]) Roucha jsou lehčí a kratší. Zejména místo těžkých na paty sahajících dalmatik a divitisiů zříme jen kratší třeba drahocennými lemy zdobené tuniky, lehčí a krátké pláště, chybějí boty i široké, tuhé pasy a zejména chybí typický byzantský λῶρος. Nejdůležitější po stránce krojové kodex wolfenbüttelský předvádí knížata realisticky v úboru, který je sice v celé střední Evropě mezinárodní (nohavice, tunika, plášť), ale zároveň se blíží lidovému. Tak ustrojen chodil i lid kolem knížat, tak jsou kresleni i dvořané v témže kodexu. Ač je na titulním listě předveden slavnostní akt korunovace, právě jako na analogických obrazech kodexu trierského, přece vidíme na sv. Václavu značné odchýlení od tuhého ceremoniálního hávu Jaroplukova. To platí i o jiných západních miniaturách (o sv. Václavu a j. v kodexu vyšehradském, o Měčislavu II. v Ordo Romanorum) a i znojemský

---

[1]) Podobný má i kněžna Olga v madridském kodexu (*Kondakov* Рус. клады I. obr. 1.) a kněžna ve Svjatoslavově Izborniku (srv. zde příl. III.) a jiné paní na freskách církve Neredické a Mirožského monastýru. Srv. i ženu na oltářním obraze srbské církve v Studenici (*Kondakov* Изобр. 113).

[2]) *Kondakov* (114) domnívá se, že s diadémem spojen byl malý čepeček na vlasech.

[3]) Nejdříve prý Karel Holý (r. 876) počal opouštěti modu franckou a přichylovati se k byzantské, což však tehdy ještě zpusobilo podiv (Ann. Fuld. k r. 876. Carolus consuetudines Francorum contemnens graecas glorias optimas arbitrabatur . . . nam talari dalmatico indutus et baltheo desuper accinctus, pendente usque pedes, nec non capite involuto serico velamine ac diademate desuper imposito procedere solebat. *Pertz* MG. I. 389). Totéž opakuje ve své kronice doslovně i Sigibert Gembl. k r. 876 (*Pertz* VI. 342). Od doby Otty II. byzantský vliv ovládl (*Lindenschmit* Handbuch I. 509, *Kondakov* Изобр. 95).

[4]) Srv. i *Lehner* Děj. I. 3. 463, *Kondakov* Изобр. 98.

Obr. 78. Kníže v kodexu vyšehradském.

umělec namaloval knížete Přemysla, ač mu podle tradice přinesli poslové slavnostní háv, v témž lehkém úboru, jaký mají poslové. Srv. zde příl. I. a obr. 40., 44., 78.

Je slovem viděti, že západní slovanská knížata přidržovala se na konci doby pohanské a na počátku křesťanské více mody, která tehdy byla obecně v střední Evropě rozšířena a která vyšla sice také z antického základu, ale v celku byla vkusu i střihu lehčího, než byl vkus a střih současného, těžkého a tuhého ceremoniálního hávu byzantského.

Shrneme-li vše, co bylo pověděno, vidíme, že kroj slovanský byl na konci doby pohanské již značně rozmanitý a zároveň do značné míry, abychom tak řekli, internationální, totiž aspoň středoevropský[1]) působením předchozích vlivů římskobyzantských, k nimž se připojily na východě i silné vlivy orientální. To platí ovšem především o třídách bohatších a dále o lidu, který měl styky s cizinou, k němuž měly přístup cizí kultury, který seděl na hranicích, při velkých drahách obchodních a zejména kolem velkých středisk a sídel knížecích.

Prostý lid, který žil na venkově v lesích, opodál vyvinutějších kultur a beze styku s nimi, který se spokojoval s bytem v neveliké zemnici a žil z úrody nejbližšího svého okolí, ten zajisté spokojil se i s menší garderobou; ten rozmanitosti v kroji nepotřeboval, jemu den co den stačil týž rubáš a gatě nebo nohavice, v drsnější době kožešinový plášť, na nohou krbce a na hlavě čepice z kožešiny nebo z rákosí pletený širák. K němu se teprve později dostaly různé župany, kabáty, kožichy, různé druhy plášťů a bot. Těchto kusů kroje nelze sice upříti době pohanské, ale vnikaly do lidu pomalu a jen místy.

Rozlišiti přesněji, ať časově, ať místně, co bylo v té době lidové a co náleželo třídám lepším, nelze, poněvadž nemáme pro to dostatečných vodítek ani v dokladech historických, ani v archaeologických, ani v jazykových, a poněvadž vůbec tehdy pojem lidu s hlediska kulturního nebyl jednostejný. Zcela jinak žil a strojil se lid polanský v dnešní gub. kijevské a zcela jinak Dregoviči v blatech pripeťských. První byl jistě i na dědinách dále, bohatší a měl kroj pokročilejší i rozmanitější nežli druhý. Stejný rozdíl byl zajisté už tehdy mezi lidem českým v centru Čech v Polabí

[1]) Totéž platí i o Němcích. Srv. *Heyne* Hausalt. III. 273.

a mezi lidem, který tehdy osídloval údolí horního Váhu, Nitry, Hronu, Tisy a jejich horských přítoků. Proto o tom, co nosil venkovský lid slovanský v IX.—XI. stol., a čím se lišil od tříd bohatších a „městských“, nelze říci nic přesně odlišného, mimo celkovou povšechnou větu, že zajisté byly potřeby jeho v kroji menší, a že se omezoval na šat jednodušší a základní. Nechtěl bych však vylučovati z jeho garderoby žádný z kusů výše popsaných, mám-li na mysli celé Slovanstvo a ostavíme-li ovšem stranou ty šaty, které, jak jsme poznali, náležely výlučně ceremoniálnímu oděvu knížecímu.

Rovněž vidíme z toho, co bylo pověděno, že žádný dnešní kroj slovanský nemůžeme beze všeho přenésti do těchto starých dob a souditi, že se uchoval v něm obraz kroje z konce doby pohanské. I když odmyslíme lidové kroje sebe krásnější, které však zřejmě jsou výtvorem dob pozdějších (na př. u nás v Čechách a na Moravě), a omezíme se jen na kroj lidu, žijícího v zapadlých koutech a na vysokých stráních horských, kam se cizí vlivy těžko dostávaly, i tam nenalézáme více kroje, který bychom mohli tak, jak je celý, přenésti do doby o 1000 let starší. Ale je pravda, že v Karpatech horal, ať slovenský, ať polský, ať ruský, zachoval mnoho starého, a totéž platí o hornatých končinách srbského nebo bulharského Balkánu. Zachoval v opáncích prastarou obuv, zachoval staré gatě a nohavice, zachoval primitivní střihy košile a rubáše, zachoval některé druhy primitivních pokrývek u žen, na rubáši přední a zadní zástěru, plachtu kolem hlavy, — vše to věci, které možno sledovati nazpět až do doby pohanské. Ale vedle toho i tyto zapadlé kroje mají dosti nového, zejména ve vývoji opasků, kabátců a halen, — srv. na příklad, jakou řadu jich má horský kroj bulharský nebo starosrbský, — kterých nelze přenášeti do dob starých, jako učinil prof. Koula, když před lety rekonstruoval na tomto základě kroj starého Slovana se slovenským opaskem širokým, s halenou a krátkým kožíškem — slovem, s věcmi, které pro starou dobu doložiti nelze. Nicméně přes to vše uchovalo se na Karpatech v detailech i v celku mnoho starobylého, řekněme třebas mnoho pohanského, a tak, jak vypadá a chodí lid po chudých dědinách horního Trenčanska, tak bezmála vypadal a chodil už před tisícem let.

III. ŠPERKY.

Další řada věcí, která se připojuje nejblíže k oděvu, jednak tvoříc jeho nutnou součást, jednak jej doplňujíc, jsou šperky — ozdoby umělecky nebo ze vzácných látek zhotovené, kterými si Slované krášlili tělo i šat.[1]) Jsou mnohé i rozmanité a známe je podrobně proto, že, ač naše vědomosti vyvěrají tentokráte téměř pouze z jednoho pramene, totiž z archaeologie, zachován nám byl v starých slovanských hrobech materiál nad míru bohatý. Není jiné stránky v starém bytu slovanském, kterou by bylo lze tak do detailů předvésti, jako právě výzdobu těla i šatu a s tím spojenou drobnou uměleckou industrii. Je také proto nesnadno se jím probrati. Abychom snáze docílili přehledu, roztřídíme si jej a popíšeme podle následujících dvou velkých skupin:

I. skupiny předmětů, které sloužily i k ozdobě, i k účeli praktickému, doplňujíce nutně oděv. K nim náležejí sponky a jehlice spínací, potom záponky a přezky, hlavně přezky pasů;

II. skupiny předmětů čistě ozdobných, které sloužily pouze k okrase roucha nebo těla, nemajíce významu praktického. K nim

---

[1]) Starého slovanského názvu pro šperk vůbec neznáme. Že by všesl. *cęta* bylo tímto slovem, velice pochybuji, třeba se významem svým blíží. *Cęta*, jež se pokládá za výpůjčku z germ. **kinta*, doloženého však jen got. *kintus* ve smyslu ὁ κοδράντης — lat. *quadrans*, čtvrtka assu, mělo patrně původně tento speciální význam, jak také ukazují nejstarší památky. K etymologii srv. *Berneker* EW. 122, *Miklosich* Fremdw. 81, EW. 27, *Uhlenbeck* Archiv sl. Phil. XV. 484, *Brückner* Cyw. 25, *Jagić* Archiv sl. Phil. XXIII. 536, *Vondrák* Sl. Gr. I. 118. 268 atd. Srv. více u *Mladenova* Герм. елем. 139, který sám má pochybnosti o správnosti tohoto výkladu. Změněný rod působí jisté obtíže. Slovo *cęta* vyskytuje se už v Zápovědích Euchologia Sinajského (*Vondrák* Post. pokutne 63). Řadu jiných dokladů (ve smyslu drobné mince) z XI.—XII. stol. (Ostromirovo, Mstisl. Jurj. ev.) viz u *Sreznĕvského* Мат. III. 1434. K věcnému výkladu srv. i *Kondakova* Клады 173.

náležejí různé ozdoby na hlavu pokládané (diadémy, závěsné kruhy do vlasů), dále náušnice, náhrdelníky, náramky, prsteny a konečně různé drobné ozdoby, kterými se pošívalo roucho.

Při hlavních z těchto předmětů přihlédneme stručně i k jejich vývoji aspoň od doby římské, která, jak uvidíme, právě v této stránce slovanské kultury způsobila ohromné převraty vlivem importované římské industrie. Probereme stručně formy, které prodělaly v prvních stoletích po Kristu, potom za doby stěhování národů a spojených s tím intensivnějších vlivů germánských a orientálních a podáme pak podle našich vědomostí podrobný obraz šperků, které nosili Slované na konci doby pohanské od VIII. do XI. ev. i XII. století. K dobám starším nutno přihlédnouti zde už také z té příčiny, že leckdy z nich formy nebo i styl přetrvaly až do konce doby pohanské.

1. Sponka a zapínací jehlice.

Sponka. Původně ke spínání šatu na prsou a na ramenou sloužily rovné jehlice, nebylo-li spojení jinak upraveno, na př. úvazem dvou tkanic na kličku nebo na knoflík. Z rovné jehlice povstala sponka, jednak na severu provrtáním a provléknutím motouzu nebo kovového luku zachyceného na druhé straně špičkou jehly (t. zv. germánská sponka), jednak na jihu ohnutím a zatočením jednoho konce v očko primitivní, t. j. sponka obloukovitá s pérem, jakou shledáváme už koncem II. tisíciletí př. Kr. v Řecku nebo v Italii. Od té doby, co sponka (zejména druhý tvar jižní) vznikla, pokračoval vývoj její tak rychle a intensivně, že se stala brzy jedním z nejvýznačnějších výrobků doby praehistorické v celé Evropě; v době římské došla pak svého největšího rozkvětu a rozšíření.

Už před dobou římskou vnikaly sponky pravděpodobně i k zakarpatským Slovanům; vyskytují se třebas řídko i v žárových hrobech východní Germanie, Čech a Moravy, které, ovšem zatím s reservou, přičítáme Slovanům.[1]) Jakmile však přišla doba vlivu římského a s ní i tovární velkovýroba drobné industrie v dílnách italských a římskoprovinciálních, rozšířilo se z nich tak velké

[1]) Na př. v Čechách a na Moravě vyskytuje se v mladší lužické a slezské kultuře občas sponka spirálovitá, lodkovitá, harfovitá, nordická štítová, později v I.—II. stol. př. Kr. i formy laténské, které jsou zejména typické pro pozdější pole žárová vých. Německa. *Píč* Star. II. 3, 19, 46, 76, *Niederle-Buchtela* Rukověť 67, 73, 76, *Niederle* SS. I. 491.

množství výrobků za hranice říše římské, že i země vzdálené, do kterých dříve jižní kultura poměrně jen málo zasahovala, byly nyní přímo zaplaveny jejími výrobky, nástroji, šperky, a mezi těmito i římskou fibulí.

Římskou sponkou vstupuje tento význačný druh šperku již nesporně do kultury slovanské[1]) a vyložil jsem již dříve (str. 445), že se vstupem těchto sponek souvisela asi na mnoze i změna kroje, totiž záměna starého rubáše za lehkou římskou tuniku, a starého kožešinového krzna za lehčí římský plášť. Neboť se shledáváme od doby Kristova nar. v hrobech se sponkami celkem malými, které mohly sloužiti jen k spínání roucha lehčího.

Žárové hroby z doby římské (I.—V. st. po Kr.) v zemích slovanských, počítajíc v to z hruba země na sever od středního Dunaje a na východ od Vltavy, středního Labe a dolní Odry až do střední Rusi, vykazují sponky velmi hojně.[2]) V Čechách a na Moravě v tak zv. kultuře dobřichovské,[3]) rovněž jako v sousední Lužici v typických hrobech u Sazarjejců u Gubna (Sadersdorf), Rychartojců (Reichersdorf) a dále v celém Polabí vidíme nejdříve ve starší fasi I.—II. stol. zbytky forem latènských (XX. 1), z nichž se dále vytvořil římský typ sponky hojný a typický pro prvá stol. po Kr. v celé střední Evropě a typ zv. nauheimským (XX. 2, 3), charakteristický pro I. stol., dále hojnější římsko-provinciální typ t. zv. norické sponky obyčejně s dvěma klouby (XX. 4), řídký typ t. zv. gallský v plechovém obalu s límcem kolem luku, a dosti hojné destičkovité typy římských prov. dílen v podobě kruhovité,

---

[1]) Staré slovanské slovo bylo pro ni asi naše *zápona* nebo *spona* (od koř. *pen-*, stup. *pon*, slovesa *pęti*), kteréžto výrazy shledáváme v slovinčině, srbochorv., češt., pol., luž. i ruštině (*Miklosich* EW. 238).

[2]) V následujícím líčení upouštím v textu pravidlem od podrobného popisu každého typu sponky nebo přezky proto, že rozbor takový náleží do speciálních archaeologických prací a hledím to nahraditi raději na tabulce příslušným názorným obrazem, který odborníku i neodborníku v archaeologii postačí. To platí předem i pro popis všech ostatních šperků. Podrobnější výklad podávám jen u věcí z konce doby pohanské a zvláště významných. Abych nemusil opakovati v závorkách číslo obrazu udávajících stále zkratky *Tab.* a *obr.*, připomínám, že římská číslice značí na dále číslo tabulky a arabská číslo obrázku na této tabulce.

[3]) Srv. o ní v mé a Buchtelově Rukověti arch. 83 sl. Starší stupeň její ze stol. I.—II. zove se v české archaeologii pichorský (podle naleziště Pichory), mladší III.—V. stol. třebický podle naleziště na Třebické u Dobřichova. O sadersdorfském a reichersdorfském pohřebišti srv. Niederlaus. M. III. 16, IV. 1. K Polabí viz *Almgren* Studien 120, 128.

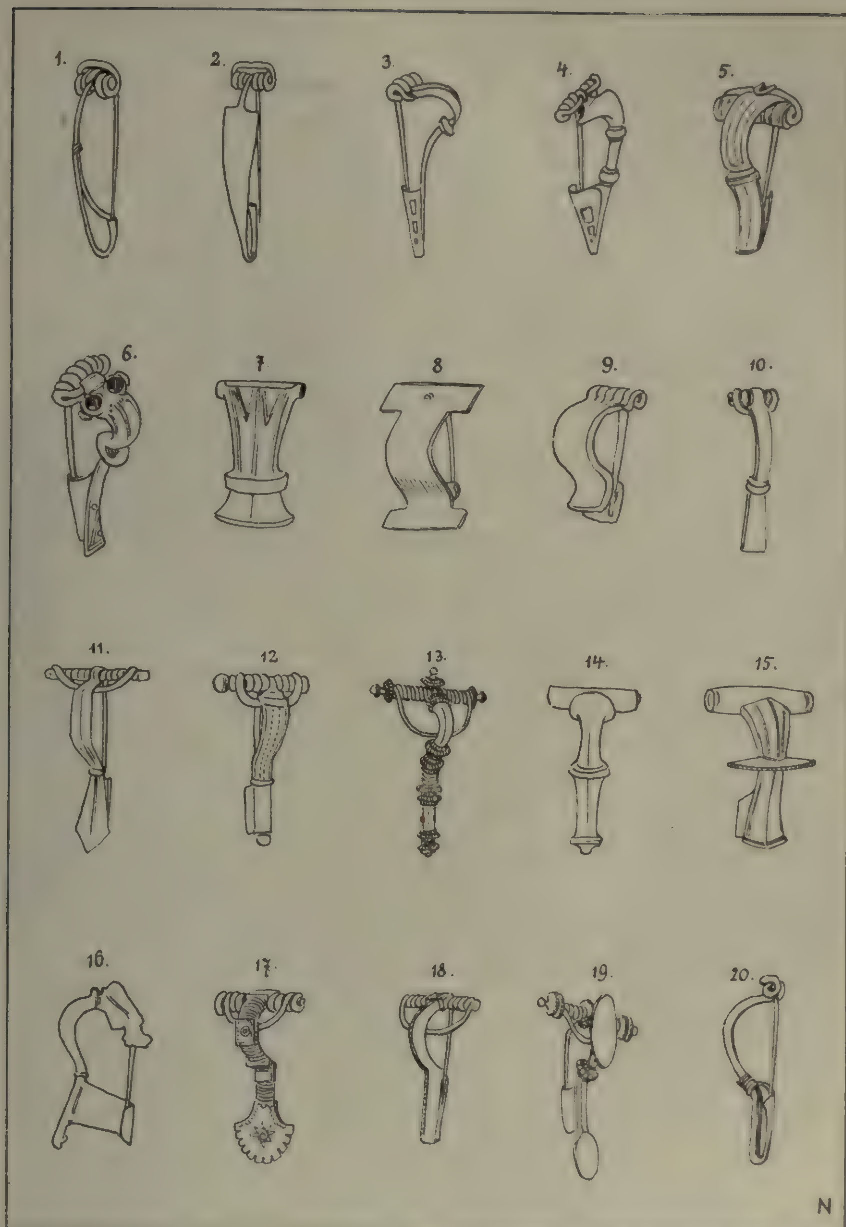
esovité, v podobě svastiky a zvířátek, ozdobené emailem (XXIII. 1—4), kteréžto typy v době mladší, v III.—V. stol., nahrazeny byly většinou útlou dvojdílnou „samostřílovou“ sponkou bronzovou v podobě T (XX. 10—11) s delší patkou lopatkovitou nebo rhombickou. K tomu přistupuje u nás a ještě více v končinách severnějších v Polabí a v Pobaltí typ pod širokým plechovým různě členěným a lomeným pláštěm skryté fibule t. zv. vendické.[1]) Typ tento ujal se v severovýchodním Německu, kde je v této době nejhojnější a velmi rozmanitě tvořený a zdobený (XX. 5, 7, 15), ale rozešel se odtud až do Lužice, Čech a Moravy. K ní druží se úzce tvar, na němž se na konci pláště u péra nalézají dvě vyhloubená nebo i vyrytá očka (Augenfibel), velmi hojný v Dobřichově i na severu (XX. 6). Vedle toho jsou však mezi dolní Odrou a Vislou[2]) zastoupeny v starší době, I.—II. století po Kr., ještě „samostřílové“ sponky jednoduché s vyvinutými klouby, ozdobenými prsténky granulovanými (XX. 13, 19), které vyvíjejí od III. stol. i knoflíky na konci a v prostřed pérové rolly (XX. 12, 13), dále sponky s vysokými patkami (16), a konečně sponky výčnělkovité, t. zv. *Sprossenfibel* německých archaeologů, o jejichž tvaru poučí nejlépe obrázek (XX. 15). Také se zde od III. stol. objevuje znovu jednoduchá sponka s dolů obrácenou a drátkem s lukem spojenou patkou (XX. 20), kterou Almgren a jiní nesprávně pokládají za výtvor Gotů v Rusi usedlých.[3]) Naznačené sponky

---

[1]) Jméno sponky „vendické“ dal jí kdysi Lisch, domnívaje se, že hroby, v nichž tento typ vystupuje, jsou slovanské. Němci dnes slovanské příslušnosti jich neuznávají a proto tomuto terminu se vyhýbají, ale jinak se udržuje v literatuře neustále (*Jentsch* Niederl. M. IV. 55). Srv. o nich *Tischler* Gräberfelder 60, *Almgren* Studien 15 sl., *Píč* Starož. II. 3, 115. Zde bych zároveň podotkl, že sponky nosily se v té době patkou nahoru, jak nám zřejmě ukazují malby a skulptury (Srv. *Riegl* Jahrbuch CC. I. 234, *Heydeck* Sitzungsber. Prussia XIX. tab. 19, *Olshausen* Berl. Verh. 1897, 288).

[2]) K vývoji těchto všech druhů sponek v severových. Německu v době I.—III. stol. srv. hlavně spis *O. Almgrena* Studien über nordeurop. Fibelformen (Stockholm 1897) a *E. Blume-ho* Die germ. Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur röm. Kaiserzeit (Würzburg 1912). Mnoho má i *Tischler* Ostpreuß. Gräberfelder III. (Schriften phys. ök. Ges. XIX. 172).

[3]) *Almgren* 6, *Kossinna* D. Vorgesch. 54, *Mertius* Wegweiser 116. Mínění Almgrenovo a Kossinnovo je jen potud správné, že vskutku tento tvar v jižní Rusi byl rozšířen a odtud šel do střední Evropy; ale gotský původ mu nelze přičítati, poněvadž je tu už v době mnohem starší. Srv

Tab. XX. *Sponky*

1. Oliva u Gdanska. 2. Zarubiňcy (Kijev). **3.—4.** Pičhora (Čechy). **5.** Zliv (Čechy). **6.** Pičhora (Čechy). **7.—8.** Sadersdorf (Lužice). **9.** Komorówo (Piotrków). **10.—12.** Třebická (Čechy). **13.** Dollkeim (Prusko). **14.** Przeworsk (Halič). **15**. Dollkeim. **16**. Psary (Rohatyň). **17.** Warnikam (Prusko). **18.** Dollkeim. **19.** Meklenbursko. **29.** Olbia.

jsou zastoupeny v hrobech kostrových i žárových, jež aspoň z části najisto náležejí Slovanům, třebas se nám ještě nepodařilo bezpečně vyloučiti, co je v Polabí a v Poodří v I.—V. stol. po Kr. slovanské a co germánské.[1]) Víme však, že Germáni odsud odešli v II. až IV. stol. a víme také, že Slované nepočali tato úvodí plniti teprve v V.—VI. stol., jak němečtí badatelé dosud hlásají, nýbrž, že tu byli dříve.[2]) Byla tedy industrie, která hroby ovládá, na jisto i u Slovanů zastoupena.

A tutéž industrii v celku, třebas už chuději zastoupenou, vidíme dále v Povislí až po San a blata pripeťská, tedy v končinách, o nichž snad mimo prof. Píče nikdo v poslední době nepochyboval, že už v době římské byly slovanské. Zde naší dobřichovské nebo sadersdorfské odpovídají kultury, v nichž vidíme tytéž sponky norické, samostřílové, hlavně ale vendické a sponky s vysokou patkou a ještě jiné tvary příbuzné (XX. 9, 14, 16), na př. v Lipici, v Kwiatkówě, v Kęblinach, Orońsku, Rosiejówě, v Gaći u Przeworska a pod.[3]) A týž obraz uvidíme ještě, přijdeme-li dále za bahna rokytenská do východního centra slovanského, do Podněpří. Žárová pole známá z gubernie kijevské mají zprvu, jako v Zarubincích, jednoduché sponky s převrácenou patkou a sponky typu nauheimského, tak charakteristické pro I. stol. po Kr.; později však i tu ovládl typ samostřílový, formy prosté jako v Třebické i massivnější. Srv. pohřebiště v Romaškách a v Černjachově.[4])

Ale zároveň se občas na konci této doby, na př. v hrobech černjachovských IV.—V. stol., setkáváme už s novými typy

---

k otázce té proti Almgrenovu mínění i stať *R. Hausmana* v Зап. общ. ист. др. Odessa XXI. 255 (srv. Věstník sl. st. IV. 66) a *M. Eberta* (Praeh. Zs. III. 232 sl.), jenž ukazuje zejména na hroby u Petuchovky při ústí Dněpru z II.—I. stol. př. Kr.

[1]) Ještě hůře je s tímto rozlišením v Uhrách (srv. mé SS. II. 502). Jinak zde ovládá massivní sponka s obrácenou patkou, dále norická, destičkovitá emailovaná, T-sponka, která také od IV. stol. vytváří na koncích péra a v prostřed hraněné knoflíky. Pro tento druh nejdůležitější je zlatá sponka z Apahidy, poněvadž je nálezem hrobu Childerichova († 481) přesně datována do konce V. století.

[2]) Vyložím to blíže v chystaném III. díle Slov. Starožitností.

[3]) Srv. *K. Hadaczek* Cmentarzysko ciałopalne kolo Przeworska (Lvov. 1909) tab. I.—II., *Tymieniecki* o Kwiatkówu při ústí Neru do Warty. Mater. VIII. tab. 1. Srv. Mater. VIII. tab. 1, X. tab. 17, 18, Wiadom. num. arch. č. 62, tab. 1.

[4]) *Chvojka* Зап. арх. XII. 1—2 tab. 19, 20, 23, *Chaněnko* Древн. IV. tab. 18.

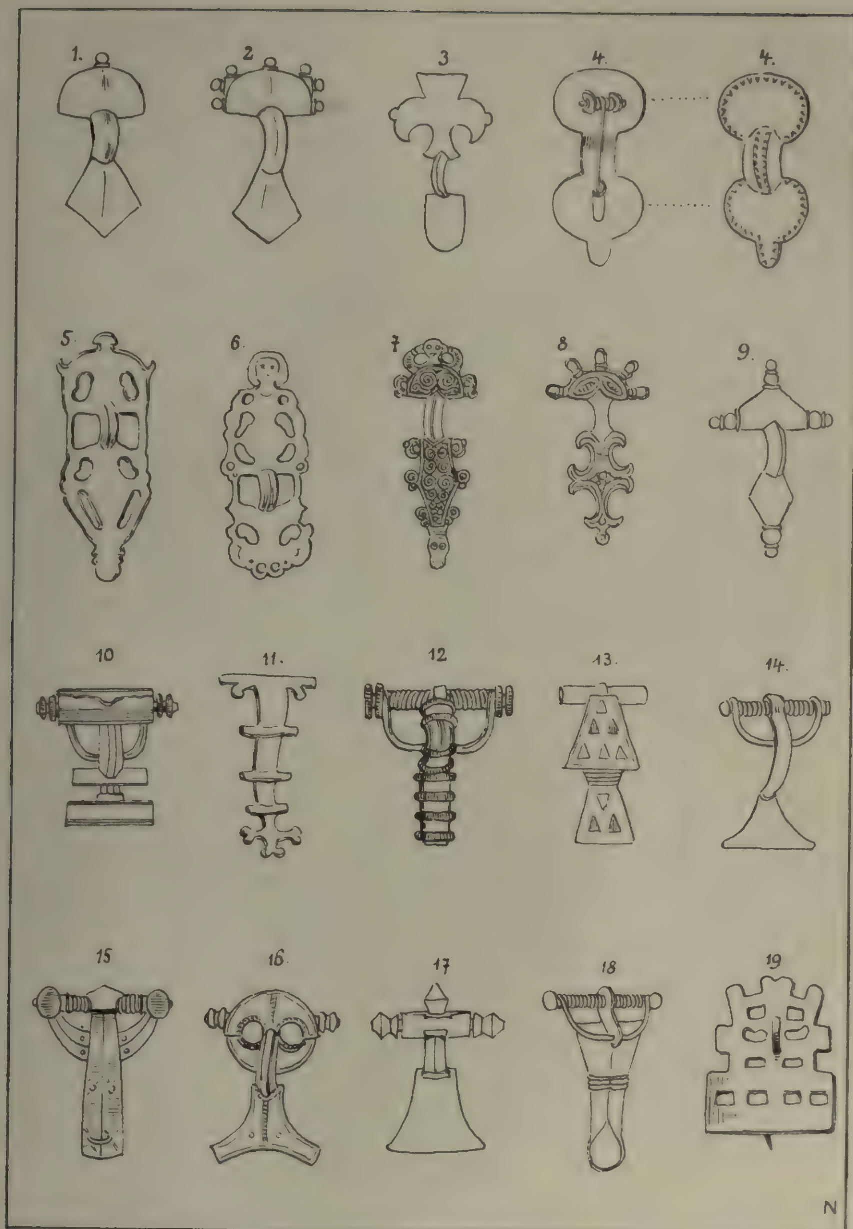
vyšlými ze základní formy římské. Má zkrácený luk, rozšířenou rhombovitou nebo lopatovitou patku a destičku okrouhlou, obdélníkovitou nebo různě vykrojenou nad pérem, na okraji knoflíky zdobenou (XXI. 1—4, 9), nebo obě desky přetvořené v ozdobné prolamované plochy s více méně zřejmou zvěrnou dekorací (XXI. 5—7). Na vytvoření těchto forem v Podunají a jižní Rusi měl, jak se zdá, — určitě nelze dosud pověděti, v jaké míře která složka působila a kde to vznikalo — značný podíl i duch germánský, speciálně zde v jižní Rusi gotský. Srv. jen velkou řadu primitivních tvarů, které poskytlo hradiště Pastěrské v čigirinském újezdě gub. kijevské.[1]) Tyto nové typy sponek základu římsko-germánského, ale při tom zároveň v dekoraci podlehlé silnému vlivu orientálních motivů a drahokamové inkrustace, rozšířily se nejvíce v stol. V.—VII. po celé střední Evropě, vytlačujíce typy staré. Technika a dekorace nevytvořily se však najednou. V V. až VI. stol. nastupují místo plechových formy lité a zároveň s tím v dekoraci vrubořez (Keilschnitt), začíná inkrustace z drahokamů, hlavně almandinů. V VI.—VII. stol. nastupují typicky zakončení zoomorfická, jejichž počátky jsou ovšem starší, a v VII.—VIII. stol. vyvíjí se známé přebohaté zvěrné pleteniny.[2]) Těchto výrobků, ať sponek, nebo přezek, nebo jiných šperků, bylo však v celku vždy méně, poněvadž nebyly již robeny en masse továrnicky a poněvadž vůbec válkami a velkým stěhováním národů v té době obchod poklesl. A proto také zůstaly kraje, kde buď téměř nic nenalézáme, nebo kraje, kde zase staré typy nejen nepodlehly, nýbrž naopak postoupily na nový stupeň rozkvětu, ovšem vedle tvarů nových. Tak bylo na př. v Prusku a okolí (patrně v celém litevském kraji), které vůbec od doby římské je centrem industrie svérázné, poměrně bohaté a které vedle mladších sponek samostřílových různě přetvořených a ozdobených (XX. 13, 17, 18, XXI. 10—17) vykazuje i množství nových tvarů germánských.[3]) Ten rozkvět byl ostatně i v severnějším Pobaltí.

---

[1]) *Chaněnko* Древн. IV. 19, tab. V.—VI.

[2]) *Riegel* Kunstindustrie 172, Jahrbuch CC. 1903. 217, 220, 227, *Hampel* Altert. I. 773—788.

[3]) Srv. na př. pohřebiště na Silbergu a u Serpinu blíže Elblągu (*Dorr* Die Gräberfelder auf dem Silberberge und bei Serpin. Elbling 1898), nebo u Daumenu na Pisském jezeře (*Heydeck* Sitzungsber. Prussia 1895 XIX., tab. 2 nsl. a dále *Tischler-Kemke* Altertümer tab. VII.). Už v první

Tab. XXI. *Sponky.*

1.—2. Černjachov (Kijev). 3. Lebechovka (Poltava). 4. Silberberg (Elbląg). 5.—8. Pastěrskoje (Kijev). 9. Dollkeim (Prusko). 10. Silberberg. 11. Slawehk (Prusko). 12. Poszuszwie (Kovno). 13. Pakalniški (Kovno). 14. Poszuszwie (Kovno). 15.—16. Ljucin (Vitebsk). 17. Duděněvá (Tver). 18. Šaňkovo (Kaluga). 19. Ljucin (Vitebsk).

Pohřebiště z této doby, V.—VIII. století, pokud je můžeme míti určitě za slovanská, soudíce ze zajištěných v té době sídel slovanských, jsou většinou tak chudá, tak beze vší industrie a beze šperků, že nám prozrazují všeobecný úpadek kulturní, vzniklý patrně stěhováním a bouřemi této doby a předcházející. Kde je však něco zachováno, vidíme, že Slované ani v té době nevytvořili něco svého, originálního ve šperčích, a že participovali pouze na industrii, která se šířila k nim buď z jižních center kulturních, italského a byzantského, nebo z některého sousedního, hlavně z pruskolitevského, o jehož rozkvětu jsem se právě zmínil, nebo z dílen franckých a orientálních. Na mnoze se však ještě dědily a udržovaly kusy starší.

Některé končiny slovanské jsou téměř prázdny. Z žárových hrobů slovanských v Čechách a na Moravě neznáme z doby V. až VIII. stol. nic a rovněž je chudá Halič. Z Podunají rakouského vidíme v kostrových hrobech u Michelsdorfu a Mistelbachu vedle sarmatského kování a prvních esovitých záušnic ještě staré tvary sponek norických a massivní samostřílové formy s vyvinutými knoflíky.[1]) Dále v Uhrách přes to, že nám zde historie Slovany nesporně dokládá, nejsme stále s to vyloučiti jejich kulturu z ostatní, zejména sarmatskoavarské,[2]) ale vidíme aspoň, že i u nich byly patrně běžné sponky samostřílové pozdních forem, vedle jednoduchých s patkou dolů obrácenou, potom sponky destičkovité kruhovité (srv. dále str. 545) vedle nových gotských paprskovitých, ptačích, cikádovitých a jiných inkrustací zdobených, vesměs asi importů nebo napodobenin. To bude platiti i o východních Alpách, o sporném pohřebišti krnogradském a hrobech chorvatských.[3])

---

době římské ukazuje ústí Visly velmi hojné a úzké spojení s římskými provinciemi na Dunaji a na Rýně (srv. *Almgren* Stud. 120) a Prusko stalo se od IV. stol. „nejbohatěji opatřenou zemí celého Německa," jak napsal kdysi Tischler (Schriften phys. ök. Ges. XXII. 1881, Sitzb. 20 sl.; srv. XL. 94). Jenže Tischler myslil, neznaje pozdějších pohřebišť, že vše skončilo v VIII. stol.

[1]) Jahrbuch CC. 1909, 220, 222, 226. Srv. i nález u Altenmarktu (Mitth. CC. 1891, 252).

[2]) Srv. mé SS. II. 504 sl. V hrobech sarmatské skupiny jsou však sponky, vyjímajíc nejasné pohřebiště keszthelské, velmi řídké, za to přezky hojné (srv. nálezy v Gomboši a Szenteši). *Hampel* Alt. I. 308, 331, Arch. Ert. 1906, 47, 292, 1908, 404.

[3]) *Brunšmid* Vjesn. hrv. N. S. VIII. 208 sl., *Hoffiler* tamže X. 123 sl.

Dále na severu, v oblasti polabských a polských Slovanů je opět archaeologické pusto, neboť třebas by nebyl existoval mezi V. a IX. stoletím kulturní hiat v tom smyslu, o jakém obvykle mluví němečtí badatelé, učíce, že příchod Slovanů do východní Germanie v V.—VI. století znamená úplný konec staré industrie germánské bez jakékoliv náhrady, — přece je jisto, že z té doby je ověřených nálezů málo a v nich rovněž málo současné industrie. Spony v hrobech vůbec chybějí a je jen několik ojedinělých nálezů těch typů okolních, hlavně římsko-germánských nebo baltických, o nichž jsme mluvili, a emailovaných typu moščinského, o němž se ihned zmíním.[1])

Totéž platí v celku i o oblasti Slovanů východních. Také zde je ověřených hrobů a sídlišť z této doby málo, ale je tu aspoň dosti porůzných nálezů stylem svým do ní patřících. V jižní Rusi je taková hojnost primárních i bohatě vyvinutých forem sponky římsko-germánské (srv. tab. XX. 1—9) vedle starých jednoduchých s obrácenou patkou (XX. 20), že daly podnět k hypothesi o jihoruském a gotském původu těchto typů.[2]) Gotové seděli sice na samém jihu, a nověji objevená kostrová pohřebiště gotská při Gursufu na Krimu podávají nám krásná svědectví o tom, k jak bohaté a umělecké industrii dospěli tito kolonisté v VI.—VII. st.,[3]) ale věcí tohoto rázu nalézá se dosti i v celé ostatní Rusi, zejména v Podněpří, té doby slovanském.[4]) Mimo to působilo na východní Slovany ještě jiné neméně svérázné centrum kulturní, o jehož lokalisaci však mínění se dosud rozcházejí. Kdesi mimo slovanskou oblast utvořilo se centrum výroby šperků zvláštních forem, v nichž trojúhelník převládá, s ornamentací geometrickou a plo-

---

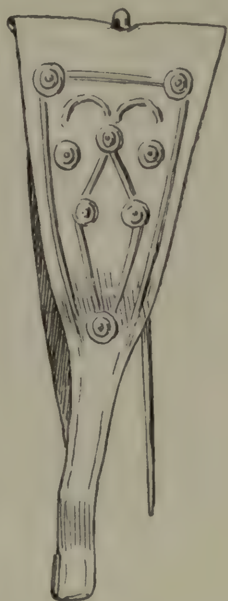
[1]) Srv. nálezy od Horodnice na Dněstru a z Dvoraků-Pikotů v Mazurech (Mus. akad. krak.). Srv. Zbiór VII. 89, tab. VI.

[2]) Srv. aspoň *Almgren* Studien 73, 87, *Hampel* Alt. I. 315, *Spicyn* Зап. арх. XI. 264; Кат. Ист. Музея 38 sl.

[3]) Srv. *N. Rěpnikov* Нѣкоторые могильники области крымскихъ готовъ. Изв. арх. ком. XIX. (1906) 1—80. Našly se v nich mince Justina (518—527), Justiniana (527—565) a Maurikia (582—602), tak že zjevně hlavní část hrobů náleží VI. století.

[4]) Méně je v Rusi v té době sponek západního původu, ale jsou i doklady z vnitřní Rusi pro VII.—VIII. stol., zejména pro samostřílové typy v gub. rjazaňské, tambovské, vladiměřské. Srv. *Spicyn* Древн. Оки tab. VI., IX., XIV., Зап. арх. V. 1—2, 136, 142 (zde tab. XXI. 18, 19), *Chaněnko* Др. IV. tab. 4, VI. tab. 19, *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 71, 72, 146, *Uvarov* Древн. XIV. tab. 7 (kurman. moh.).

chami prolamovanými, při nichž však zbylé plošky bývají typicky, — ač ne přeplněně — ozdobeny jamkovým emailem barvy ponejvíce červené, méně modré a zelené. Zvu je podle pokladu věcí, nalezeného pod valem hradiště moščinského (Kaluga), typem *moščinským.*[1]) Ráz těchto výrobků, mezi nimiž dlouhé trojúhelníkovité sponky bronzové a prolamovaná udidla jsou nejvýznačnější, znázorní nejlépe připojená tab. XXII. K nim patří i emailovaná sponka, jakou předvádí tab. XXI. 13. Odkud pocházely tyto šperky v různých nálezech ze století V.—VII., nelze pověděti s určitostí, ale soudil bych, že pravdě nejpodobněji ohnisko výroby bylo na západě při Baltu v kraji litvolotyšském. V Rusi objevuje se zde email, jak jindy uslyšíme, už dříve, a jedním ze starých východisk byl Kavkaz, kde se výroba udržela i pod vlivem římskobyzantským. Proto také A. Spicyn, ačkoliv se vší reservou, hledá původ moščinského typu tam, u Alanů,[2]) ale vnitřní momenty, forma a zejména to, že u sponek typicky vystupuje třeba sploštělý a pozměněný tvar staré baltické sponky výčnělkovité (XX. 15),

Obr. 79.
Sponka z Žukina.

[1]) O tomto nálezu srv. *N. Bulyčev* Отчетъ имп. ком. 1889, 89 a Журналъ раскопокъ по части водораздѣла верхнихъ притоковъ Волги и Днѣпра (M. 1899), *Baron de Baye* Les bronzes émaillés de Mostchina (Paris 1891) a *Spicyn* na str. 178 sl. stati cit. v násl. poznámce, *Kondakov* P. древн. V. 54.

[2]) *A. Spicyn* Предметы съ выемчатою эмалью (Зап. арх. 1903, V. 149, hlavně str. 160 nsl.). Srv. též jeho výklady v Зап. XI. 191 a stať *F. Pokrovského* Труды IX. арх. c. II. 170. Na Kavkaz myslili patrně i *Tolstoj-Kondakov* P. древн. III. 152; jenže to kladli do doby starší, do III.—IV. stol. a tak i *Blume* a nově *A. Hackman*, který však uznává, že se pozdní formy udržely až do doby kurhanové. Původ hledá v záp. Rusi nebo na Litvě (Finska fornmin. Tidskrift XXVI. 214 sl., 224). Aspelin je kladl do V. stol. a hledal původ u Gotů (*Pokrovskij* l. c. Труды VIII. арх. c. III. 56). Do téže doby co moščinskou kladl bych i fibuli z plechového trojúhelníka, zdobenou tlačenými kroužky liniemi spojenými z pokladu nal. u Žukina v Černigovsku (obr. 79), poněvadž i forma i styl její jakož i jiných věcí tam nalezených ukazuje na spojení s pokladem mežigorským a tím i moščinským (*Chaněnko* Др. 33, VI. tab. 31).

dále některé formy provázející a sama statistika nálezů vedou mne k tomu, hledati hlavní část [1]) této výroby v Pobaltí a přičísti ji Litvolotyšům, v jejichž končinách se s týmiž typy šperků setkáváme v pohřebištích ještě starších, už ve IV.—V. stol.[2]) Původu slovanského ovšem na jisto nejsou, ale byly v té době rozšířeny hojně i po slovanském kraji, jak ukazuje podrobný výčet nálezů Spicynem sestavený. Velmi hojné jsou zejména na řece Němnu, Dvině, Oce a v rayonu kijevském v době VI.—VII. stol. Jedna sponka našla se už v Romaškách, ale nález není dostatečně ověřen.[3])

Století VIII. a následující značí pro sponku úplný úpadek a to všude v Evropě. Sponka se udržela jen lokálně nebo v případech jednotlivých, slavnostních. Pro bohatší třídy přestala býti praktickou, nehodíc se k propichování těžkých látek, které se tehdy orientálním a byzantským obchodem šířily po Evropě, a chudí spokojili se s praktičtější jednoduchou přeskou nebo knoflíkem nebo prostým motouzem na kličku zavázaným. Že nastupují petlice a úvazy, viděli jsme i z miniatur X.—XI. stol. Tam si sice knížata ještě spínají pláště kruhovitými, patrně skvostnými sponami nebo přezkami,[4]) ale vedle toho vidíme zřejmou petlici nebo kličku a to i na rouchu knížecím, na př. u sv. Václava a Boleslava v kodexu wolfenbüttelském (příl. II.), nebo u Svjatoslava v Izborniku (příl. III.), nebo na některých obrazech sv. Borisa a Glěba.

Také u lidu se sice stále ještě objevují jakási kolečka při spojení pláště,[5]) ale typicky to sponky nemohou býti, poněvadž jich není v nálezech; jsou to buď přezky nebo knoflíky nebo pouhý přežitek staré illuminační tradice vzorů antických. Sponek v nálezech té doby je skutečně pramálo, a jen v hrobech lidí

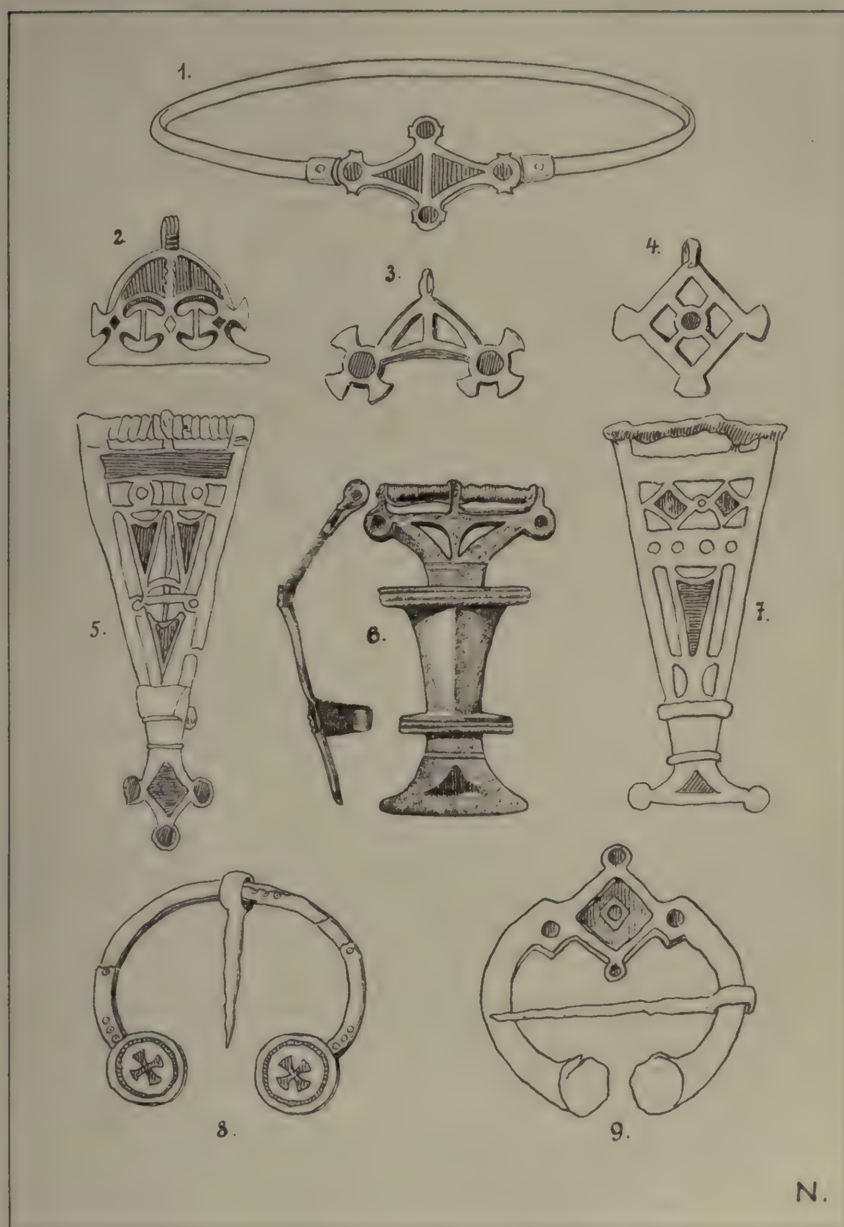
[1]) Možná že budeme musiti hledati dílny dvojí, na západě i na jihu.

[2]) Na př. v pohřebištích mazurských u Moythienen, Macharren, Babienten, které podle studií Hollackových spadají do III.—IV. stol. po Kr. (*Em. Hollack-F. Peiser* Das Gräberfeld von Moythienen. Königsberg 1904, tab. I. a str. 32).

[3]) Srv. *Chaněnko* Др. VI. tab. 21 a soukromé sdělení p. Chvojkovo.

[4]) Srv. v kodexu vyšehradském (*Lehner* Česká škola) tab. 8, 13, 22 (Pilát), nebo u Měčislava z Ordo Romanorum, u Borise a Glěba (obr. 48 56). Podobné kruhovité sponky na obrazech byzantských císařů viz u *Prochorova* Хр. др. I. k str. 100, 110.

[5]) Srv. na př. v kodexu vyšehradském ed. *Lehner* tab. 11 (pastýřů), 14 (sv. Jan), 20, 21, 23, 24 (lid a vojíni).

Tab. XXII. *Šperky moščinského typu.*

1. Košibejevo (Tambov). 2. Mežany (Vilno.). 3. Wiska (Prusko). 4. Moščinský gorodok. 5. Romašky (Kijev). 6. Od Oky. 7. Moščinský gorodok (Kaluga). 8. Kijevská gub. 9. Kuzminskoje (Rjazaň).

bohatších. Výjimkou jsou, jak hned uvidíme, pouze kraje alpské.

Nejchudší sponkami je v té době západní Slovanstvo. V krajinách mezi Labem a Vislou vyskytují se občas skvostné, tepanou nebo vytlačenou prací ozdobené sponky destičkovité (nejvíce kruhovité), ale jen velmi zřídka.[1]) V Čechách a na Moravě neznám vůbec dokladu a prof. Píč v Starožitnostech nebo Červinka v Pravěku Moravy nemají ho také. Teprve na jihu v Podunají a v alpských zemích, kde se sbíhalo a udržovalo mnohem více bohatství a působily vlivy italské a byzantské více nežli na severu, objevuje se sponka častěji. V Uhrách přistěhovalí Avaři a Maďaři sponek nenosili nebo jenom výjimečně a také v pozdních slovanských hrobech uherských není sponek leda výjimkou. A jsou to opět ještě survivaly starších dob: pozdně římské sponky samostřílové nebo ploché prolamované, krátké s loďkovitým lukem a vysokou patkou, jaké se našly na př. u Csikó (Tolna), Závodu (Tolna) a Detty v Temeši.[2]) Rovněž znamenité chorvatské hroby ze severní Dalmacie nebo Chorvatska při vší bohatosti šperku sponek téměř nevykazují.

Ale vedle, ve východních Alpách, vytvořila se v této době oblast, kterou vedle jiných obdobných šperků vyznačuje značnější řada sponek kruhovitých, na povrchu zdobených různobarvým emailem (XXIII. 13—16), které po známém nalezišti u Kettlachu v Dol. Rakousích [3]) nazýváme šperky rázu *kettlašského*, kladouce je podle různých příznaků do IX.—X. stol. po Kr. Sponky tyto vyšly nesporně z okruhu destičkovitých sponek římské doby císařské, ale nejsou to napodobeniny otrocké; dekorace je rostlinná i zvířecí, email barvy bílé, žluté, zelené, červené i černé. Kde byly dílny, z nichž kettlašské sponky a příslušné k nim náušnice, jež dále poznáme, vycházely, dosud nevíme. Lze hádati na původ francký, na byzantský, ale není vyloučeno, že byly robeny kdesi v zemi slovanské, napodobením emailu byzantského,

---

[1]) V Meklenbursku nalezena ozdobná sponka kruhovitá na levém rameni kostry v Gamehlu u Wismaru s mincemi XI. stol. (*Beltz* Alt. 370, Taf. 69, 10), v Pomořanech jiná ze zlata, kruhovitá, kameny posázená v pokladu z Hiddensee (*Schumann* Kultur 86). Gamehlskou viz na tab. XXIII., obr. 6.

[2]) *Hampel*, Alt. I. 308, 309, 336, III. tab. 213, 246, 247.

[3]) O Kettlachu samotném psal *Frank* Archiv f. österr. Gesch. Quellen 1854, XII. 235, 241 a *Sacken* Sitzungsber. Akad. Wien 1873, LXXIV., 616.

podobně jako to bylo při Baltickém moři[1]) a jako se to současně počínalo v Kijevě.[2]) Každým způsobem však tento typ šperků, spec. sponek náležel v té době k ústroji alpských a okolních Slovanů. Okruh nálezů je zřejmý. Patříť k němu vedle Kettlachu a Thunavy v Dol. Rakousích naleziště Goisern v Horních, Krungl, Schladming, Strassengel, Hohenberg a Središće u Ptuje ve Štýrsku, Bělák, Perava, Flaschberg, Grabštanj v Korutanech, Srednja Ves u Bohinje, Mengeš, Bled v Krajině, k čemuž přistupují i ojedinělé nálezy ve Friaulu, Dalmacii, Uhrách (Detta v Temeši), na Moravě a dále nálezy v Bavořích a na Mohanu.[3])

Sponky okruhu kettlašského neomezují se však jen na tyto menší emailované destičky, nýbrž vykazují parallelně ještě jeden typ. Je to opět kruhovitá sponka, ale poněkud větší, skládající se z bronzové nebo stříbrné plechové destičky ozdobené tepaným nebo tlačeným ornamentem geometrickým (ač neschází ani náběhy figurální), která je bílou sádrovitou hmotou připevněna na spodní hladký disk jehlicí opatřený. Svrchní ozdobná plotna bývá ozdobena i nasazenými skleněnými perlami. Je to druh sponek, jehož prototypy jsou známy už z doby o něco starší, ze VI.—VII. stol., zejména v Uhrách z pohřebiště u Keszthely, Féneku a jiných,[4]) ale který se udržel zde v Alpách ještě vedle kettlašských věcí, jak ukazují nálezy v Krunglu, v Srednje Vsi u Bohinje,

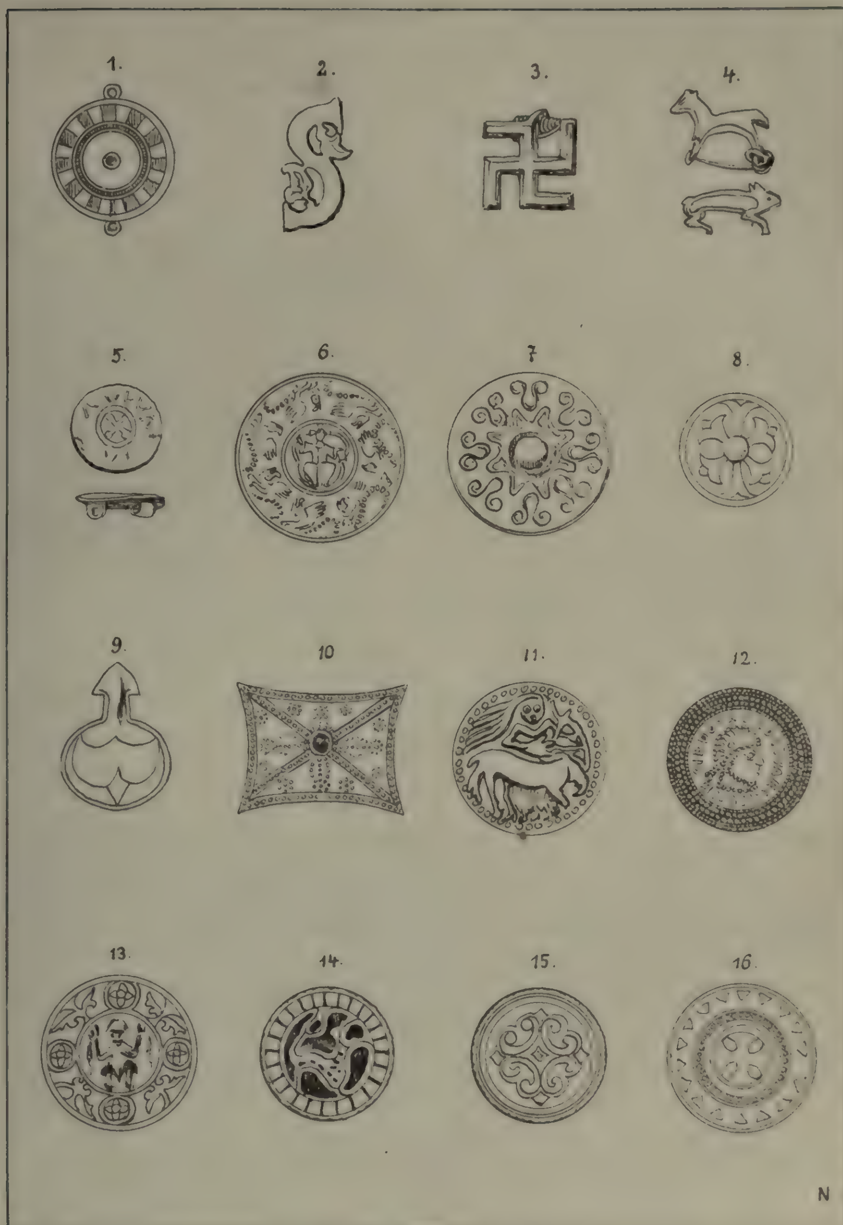
---

[1]) V ruském Pobaltí jsou také hojné kruhovité sponky zdobené emailem, ale stylu jiného, ač i ony se připínají na staré vzory římské (Katalog Riga XXIV., tab. 8).

[2]) O kijevských emailech srv. dále v závěru této stati.

[3]) Srv. *Reinecke* Studien über Denkmäler des frühen Mittelalters. MAG. Wien XXIX. 46 sl., *M. Much* Mitth. C. Com. 1898, 125, *Šmid* Altsl. Gr. (Bericht des Landesmus. in Laibach 1907) 24, *Diez* Jahrbuch Z. Kom. IV. 1, 225. O emailu kettlašském psal i *Otto Tischler* v Sitzungsber. Anthr. Ges. Wien 1890, 88. *Much* l. c. 138 klade výtvory ty do VI.—VII. stol. Bled je datován penízem Jindřicha I. (do konce X. nebo do poč. XI. stol.). *Riegel* Kettlach a Mengeš kladl do VIII. a hlavně do IX. stol. (Jahrb. C. Com. I. 217, Kunst und Kunsthandwerk VIII. 1). *Reinecke* hledá původ v dílnách franckých (l. c.), tak patrně i *Šmid* (Altslow. Gräber 4[illegible]). *Riegl* o kettlašských emailech měl ve Vratislavi r. 1901 přednášku, o níž referát přinesla Breslauer Zeitung Nr. 202 (21. III.). Novou studii připravuje Dr. *E. Diez*. Další literaturu k těmto jednotlivým nalezištím viz v mých SS. II. 523.

[4]) *Hampel* Alt. I. 331 sl. K němu náležejí i sponky některých současných českých hrobů kostrových, na př. ze Zvoleněvsi, Dolínku, Kbel a Pátku na Oharce. (Srv. *Píč* Star. III. 48, 69, *Vocel* Pravěk 481.)

Tab. XXIII. *Sponky.*

1.—4. Z různých míst Uher. 5. Bílé Brdo. 6. Gamehl (Meklenburk). 7. Krungl (Štýrsko). 8. Mengeš (Krajina). 9. Bohinje (Krajina). 10—12. Bled (Krajina). 13. Bělák (Korutany). 14. Bohinje (Krajina). 15. Kettlach (Rakousy). 16. Thunava (Rakousy).

Bledu, v Mengeši u Kamniku (XXIII. 7, 10—12) a výstřelky vysílané na sever až k Baltickému moři, jak nám zase ukazuje hrob v Gamehlu se sponkou, už výše citovanou.[1])

O východních Slovanech nemůžeme říci, že by byl u nich vznikl nebo se ujal nějaký domácí typ sponek. Na konci doby pohanské také tito Slované sponek vlastně neznali a nenosili, pouze přezky, jak dále poznáme, a jen z okolních zemí, kde se dosud sponka udržela, přicházely občas jednotlivé importem. Ze zemí baltických, kde se shledáváme ještě s vyvinutými formami samostřílovými (XXI. 15, 17), pak tak zv. typem sovím (16), dále zvláštním plochým, zcela schematicky kresleným a prolamovaným typem výčnělkovitým (XXI. 19) a konečně s pozdní kruhovitou sponkou prolamovanou a emailovanou,[2]) došly tyto typy ještě do mohyl rěčických, do pohřebiště ljucinského, ač jen v malé míře,[3]) nebo do jižní Litvy,[4]) ale dále v slovanské Rusi jsou velkou vzácností.[5]) Jenom z jednoho cizího střediska objevuje se zde v IX. a X. stol. ještě větší počet spinadel a pravých sponek na hrudi nošených, a to byla Skandinavie. Z tohoto centra, patrně prostřednictvím Varjagorusů, přicházely do slovanské Rusi v X. stol. nádherné velké sponky želvovité neboli skořepovité (чашечныя, скорлупообразныя фибулы ruských archaeologů). Ale ani ty se hojněji neujaly v slovanském lidu, ba je možno, že hroby, v nichž se nalézají, jsou právě jen hroby cizinců, var-

---

[1]) Jahrbuch ZK. IV. 1. (1906) tab. IX., str. 228, Arch. Ert. XVII. 138, *Šmid* Landesmus. Laibach 1907, 24, 28, 35, tab. III.

[2]) Srv. Katalog Riga, str. XVI. sl., XXIV., tab. 6—8, *Sizov* Арх. Изв. Зам. 1896, tab. II. Samostřílová sponka přichází zde v Pobaltí ještě s věcmi X. a XI. stol., na př. v pokladu u Annenburgu v Kuronsku (*Kemke* Schriften phys. Ges. Königsberg XXXVIII. 81), se stříbrnými náramky s lopatkami štemplovanými a s hřivnami na zámek.

[3]) Srv. Люцин. мог. 31, tab. VI. 16, 17, 18. Z mohyl u Rěčice ve vitebské gub. viděl jsem jich řadu v Hist. Museu vedle pozdní keramiky a podkovovitých sponek s rollovanými konci.

[4]) Srv. *Spicyn* Радим. кург. (Зап. VIII.) 106, a Зап. V. 161. O sponkách v pozdních hrobech finnských (nebo aspoň z části slovanských) v Borkách, Kuzmině a v kurmanském pohřebišti (vše v Rjazaňsku) zmínil jsem se již dříve (srv. str. 540); také jsou v Šaňkově u Kalugy.

[5]) Sponky není ani v petrohradských, ani gdovských mohylách. Na jihu Rusi není opět nic (*Antonovič* u *Chaněnka* Древн. V., str. III.). Baron Steinheil našel jedinou v kurhanu u Kacovštiny (Лѣт. юж. Россіи 1904, 165, 181). Jednu prolamovanou kruhovitou sponku baltickou našel Brandenburg v kurhanu ladožském (Кург. Прил. 33, tab. II. 14).

jažských Rusů. Sponky ty představují několik typů; nejčastěji jsou to ovální bronzové misky v podobě silně vyklenuté ořechové

Obr. 80. Skořepovitá sponka nordická. Z gub. vladiměřské. (Podle Uvarova.)

nebo želví skořepiny, na povrchu s litým, silně profilovaným, někdy i prolamovaným ornamentem pozdního stylu nordických pletenin (obr. 80.). U menších, tvaru kruhovitého nebo jiného

(na př. tvaru dubového listu), shledáváme i ozdobu štemplovanou, — ale rázem svým náleží všechno do jedné skupiny. Sponky ty se nosily párem na pleci nebo na hrudi a byl pár vždy spojen řetízkem. Pravděpodobně se nosily u nich i bohatší řetízkové závěsy, jaké známe z hrobů livonských a z Ljucina.[1]) Rozšířeny jsou po severovýchodu Rusi od Finnska a Livonska přes jižní Přiladoží do vladimirské, jaroslavské a rjazaňské gubernie a dále do smolenské, řídko i do kijevské.[2]) Nejznámější jsou nálezy v kurhanech gnězdovských, datované obsahem kurhanů do X. stol., a v mohylníku michajlovském jaroslavské gub. z téže doby.[3]) V kijevské mohyle u Jordanské církve našla se spolu abassidská mince z konce VIII. století.[4]) Východiskem těchto spon byl nejspíše ostrov Bornholm,[5]) ale gnězdovské i ladožské jsou z části tak hrubé práce, že byly asi na místě v Rusi robeny podle vzorů importovaných.

Obr. 81. Jetelovitá záponka nordická.

Jiný současný druh nordických záponek, jenž je sice v Rusi řidčí, ale za to ze severu pronikal občas i k Slovanům západním, jsou nordické sponky jetelovité, v podobě trojitého jetelového

---

[1]) Katalog Riga str. XXVII, tab. 11, 12, 19, 26, *Bähr* Gräber der Liven (Dresden 1850) tab. II. 5, III. 2, IV. 1, IX. 1, 3, 4, Люцин. мог. tab. IV.—V., X. Z obrazů Bährových vidíme zároveň, že se na těchto závěsech u sponek nosily i různé drobnosti, jako nožíky, klíče, amulety. Podobný závěs perlový mezi dvěma pozlacenými sponkami zobrazuje *Montelius* (Kulturgesch. Schwedens 301) z Upplandu, a podobné závěsy za sponce jsou i v hrobech pruských (*Kemke* Chronologie 99 sl.).

[2]) *Brandenburg* Кург. Прилад. 29, 32, 79, a tab. I. 1—3 a II. 10.

[3]) *Sizov* Смол. кург. 35 sl., tab. I., V. 20, XII. 3, *Tolstoj-Kondakov* Р. древн. V. 55, 61, 147, *Spicyn* Изв. арх. ком. XV. 18, 129—131.

[4]) Ve sbírce kijevské university. Srv. *Sizov* l. c.

[5]) *Vedel* Recherches dans l'île de Bornholm (Mém. Soc. des Ant. du Nord 1890), Efterskrift til Bornholms Oltidsminder og Oldsager (Kodaň 1897). Srv. ref. v MAG. Wien 1897, 239. Ale složení bronzu je dosti měnivé, což ukazuje na více dílen (*Brandenburg* l. c. 30, 79). Srv. též *Montelius* Ant. suédoises (Stockholm 1873—1875) 156 sl.

listu, také lité a zdobené na povrchu dekorací vegetální, stejně stylisovanou. Jsou řídko roztroušeny po téže oblasti ruské;[1]) ze západnějších končin slovanských známe podobné věci z Čech od Kolína a dvě ze severních Uher, z Blatnice v Turci a Vel. Bysterce (Orava), ale to jsou záponky nebo kování od pásů.[2]) Jinak je typ tento hojný v Dánsku, Bornholmě a Švédsku a jde i do zemí franckých.[3])

Jiné druhy sponek jsou naprosto řídké, původu nejistého a obyčejně i nejistého datování.

Jehlice.

Vedle sponek udržely se tu a tam ještě, ale jen v míře velmi skrovné, rovné jehlice, jichž ostatně mohlo býti používáno i k jiným účelům, nežli ke spínání oděvu, na př. k výzdobě hlavy.

V době před nar. Kr. objevují se jehlice typicky už v žárových polích rázu lužického, slezského atd. až do doby římské, kdy k starým formám přistupuje nová, římská, s hlavičkou podlouhlou, hraněnou a ostře řezanou.[4]) Že se i dále v V.—VIII. stol. užívalo na jisto rovných jehlic k zapínání šatu, vidno z toho, že jsou některé druhy sponek z té doby spojeny řetízkem s jehlicí, jak nám na př. ukazují krásně a hojně nálezy v ruském Pobaltí, kde se shledáváme i s dvěma jehlicemi spojenými bohatým závěsem řetízků.[5]) Velkou rozmanitost v tvaru i ve výzdobě jehlic shle-

---

[1]) V Gnězdovu (*Sizov* Смол. кург. 84 obr. 28, tab. V. 16, a Изв. арх. ком. XV. 56 v hrobech v okolí Vladiměře (*Uvarov* Меряне tab. XXXII., Изв. арх. ком. 1905, 130) a jinde (Изв. tamže 81). Srv. *Brandenburg* Кург. 33.

[2]) Srv. *Píč* Starož. III. 1, 103, Pam. arch. XV. tab. 52. *Hampel* Alt. II. 428, III. tab. 323. Srv. i trojlaločné kování řemene z hrobů u Vrliky v Dalmacii (Starohrv. prosv. III. 99). *Reinecke* Studien 38 připomíná i jetelovitou sponu z Jarohňovic na Moravě, mně neznámou.

[3]) *Píč* l. c. 104—105, *Undset* Archiv f. Anthr. XXII. 475, *Brandenburg* Кург. 81. *Reinecke* Studien 38, Antiq. tidskrift för Sver. 1890, 82 sl.

[4]) *Píč* Starož. II. 3, 18, 46, 77, 119, 138.

[5]) Srv. na př. Światowit II. tab. 13, VI. tab. 7, 8, *Makarenko* Zabytki etc. Kwart. litewski tab. 1. a 2, Katalog Riga tab. 26, *Bähr* Gräber tab. III. V té době v Pobaltí máme zejména 3 typy jehlic, které se místy udržely až do konce doby pohanské a zasáhly i do vnitra Rusi. Hlavička je 1. vytočena v kříž s kroužky na koncích, 2. v rhombus s kroužky na rozích a 3. v trojúhelník s konkávními stranami. Pod hlavičkou vždy úško pro řetízek.

Obr. 82. Rovné jehlice spínací (č. 1. nordická v Rusku nalezená ze sbírky Polovy, 2. Leissovský mlýn, 3. Skraszawa, 4.—5. z kurhanů petrohradských).

dáváme také v současné době na Podunají, na př. v pohřebišti u Keszthely.[1]) Za to na slovanském území v době pozdní zanikají jehlice podobně jako sponky a je viděti, že obě tato spinadla ustoupila na dobro přezce, knoflíku a úvazu. Dokladů znám z IX.—XI. stol. málo, nejvíce ještě ze severního Ruska, kde to však jsou většinou patrné importy nordické nebo litevsko-finnské (od Baltu) nebo náhodou zachované survivaly starých dob.[2]) Několik ukázek předvádí obr. 82. I u nich jsou zachovány dírky nebo kroužky na svědectví, že jehlice bývala řetízkem někde připevněna.

Záponky a přezky.

Mnohem hojněji než sponky užívalo se v pozdějších stoletích k zapínání šatu přezky. Před dobou římskou existovaly pouze záponky, totiž dva proti sobě stojící kovové články, z nichž jeden háčkem zapadal do otvoru nebo úška druhého, a které v různých starších kulturách a periodách nabyly rozmanitých tvarů, jež zde sledovati místa není. Místo nich rozšířila se od doby římské italská

[1]) *Hampel* Alt. I. 378 sl., 783.

[2]) Zajímavý je tu zejména typ s hlavičkou v úško zatočenou, který se od luž. periody držel ve slov. území až do císařské doby římské (Lipie, Komorów, Mater. X. tab. 26, XI. tab. 9) a na Litvě ještě později (Światowit, VI. tab. 11).

přezka, totiž jiný druh záponky, sestávající z jednoho kovového rámce k šatu připevněného, jímž se druhý výběžek šatu provlékl a zachytil silnou jehlou.[1]) Ale jakkoliv se od římské doby císařské přezka všeobecně uplatnila, nezaniklo při tom užívání staré záponky a v průběhu I. tisíciletí po Kr. vidíme i v zemích slovanských souběžné vystupování obou vedle sebe, jenom že, jak je z hrobů zřejmo, přezka všude ovládala při zapínání pasů, tunik i plášťů, kdežto pro záponku je dokladů jen málo. V římské době setkáváme se ponejvíce se záponkami dlouhými buď z plechu formy jazykovité (XXIV. 2, 3), nebo s massivními litými staršího typu římského,[2]) k nimž se v Uhrách později v hrobech t. zv. sarmatských druží terčovitá záponka dvojmo proti sobě postavená, na povrchu zdobená různobarevnou skelnou pastou (XXIV. 1); při ní má jeden terč háček, druhý úško.[3]) Z pozdější doby IX.—XI. stol. znám jen jednotlivé a cizí záponky z Ruska, na př. z mohyl gnězdovských (XXIV. 12) ozdobené dekorací nordickou,[4]) a řadu záponek z pozdních „sarmatských" hrobů VIII.—IX. století z Uher, jichž řadu vyobrazil Hampel.[5]) Jedno okutí pasu má okrouhlou nebo čtyřbokou díru, druhé protilehlé buď háček nebo příčku, která se do dírky (nebo jen do výřezu řemene) zapustila. Velkých záponek pjanoborského neboli vjatského typu [6]) z hrobů slovanských neznám. Za to je v slovanských nálezech této pozdní doby ještě řada jemnějších a drobnějších záponek, které sloužily k zapínání náhrdelníků, sestavených z různých skleněných, kamenných i kovových perel (srv. dále str. 629) nebo jiných podobných závěsů. V římské době císařské, počínajíc mladší kulturou dobřichovskou, mají u nás na severu tato spinadla obyčejně podobu ozdobného *S*, což trvá ještě do doby merovejské.[7]) Ba s jednotlivými survivaly setkáváme se v ještě pozdějších, třebas přesněji

---

[1]) K povstání přezky srv. *J. Mestorfová* Entstehung der Schnalle. Verh. berl. 1884, 27.

[2]) Srv. aspoň *Píč* Star. II. 3, 120, 121 (tab. 82, 6), Niederl. Mitth. IV. 93 (tab. I. 11).

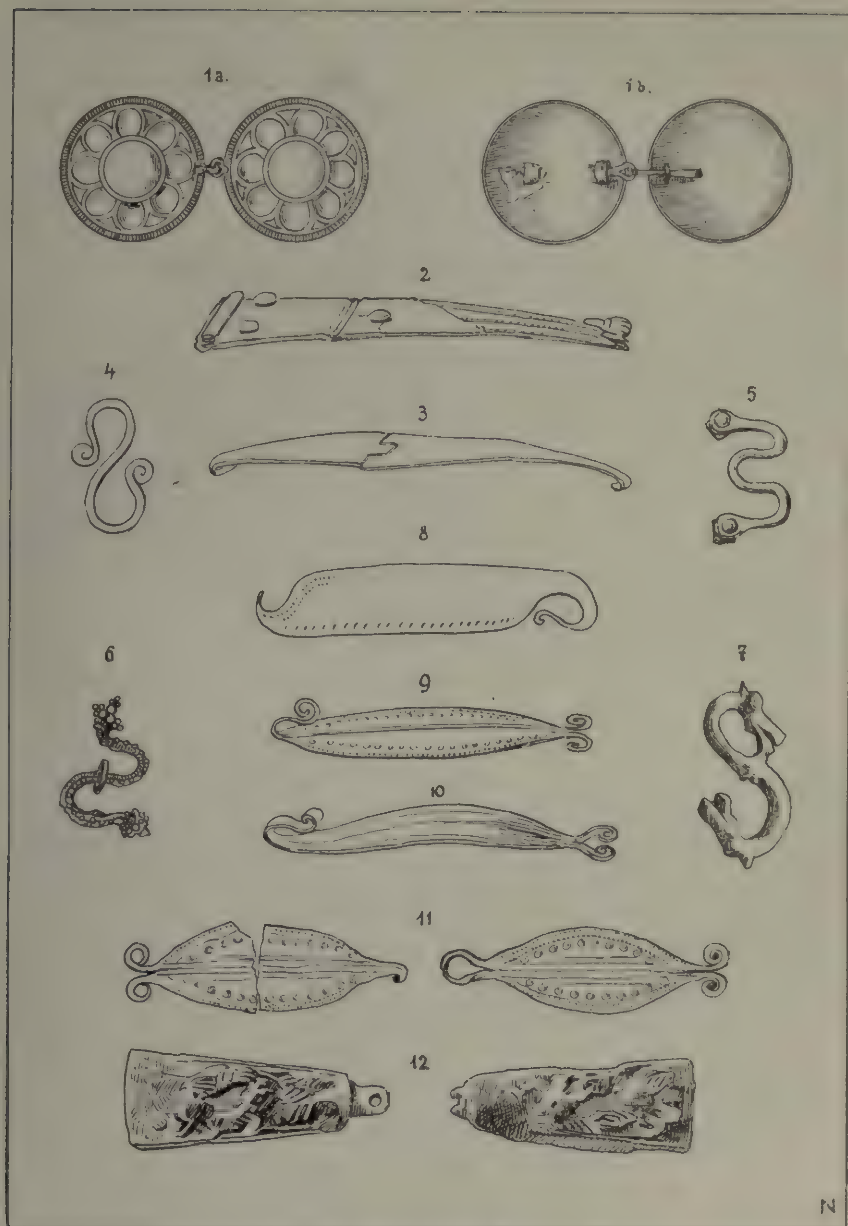
[3]) *Hampel* Alt. I. 337.

[4]) *Sizov* Смол. кург. 39, 41 sl., 82 sl., tab. II. 2, 3.

[5]) *Hampel* Alt. I. 339 sl.

[6]) Viz *Spicyn* Древн. Камы, Оки 5, tab. IV., *Kondakov-Tolstoj* Др., V. 149. Pjanoborské pohřebiště klade Spicyn do V.—VII. stol.

[7]) *Píč* Starož. II. 3, 111, 125 (tab. 82, 11, 84, 16), III. 51 (tab. III. 10, 11, Úherce), *Hostmann* Urnenfriedhof von Darzau, tab. VIII. 20, *Blume* Germ. Stämme 89. U Tetína našel se vedle esovité záušnice.

Tab. XXIV. *Záponky.*

1. Sirák (Novohrad). **2.** Pičhora (Čechy). **3.** Sadersdorf (Lužice). **4.** Třebická (Čechy). **5.** Kębliny (Piotrków). **6.** Slatina (Čechy). **7.** Petrohradská gub. **8.** Burg (Chotěbuz). **9.** Rutenberg (Branibory). **10.** Karowane (Slezsko). **11.** Leissowský mlýn (Frankfurt n. O.). **12.** Gnězdovo (Smolensk).

nedatovaných hrobech severní a střední Rusi, na př. v Černigovsku,[1]) v kurhanech ladožských, vladimirských, jakož i v Livonsku a Pouralí.[2])

Jinak však na konci doby pohanské vidíme záponku kollierovou nejčastěji v podobě bronzového nebo stříbrného listu nebo podlouhlého rhombu zdobeného řadou vybíjených ornamentů a vybíhajícího v esovitě nebo spiralovitě zahnuté háčky. To jest typická záponka, s kterou se na př. setkáváme v stříbrných pokladech (t. zv. Hacksilberfunde) východního Německa z X. až XI. stol. (XXIV. 8—11), na př. v pokladu z Tempelhofu u Soldinu, z Leissowského mlýna[3]) sev. od Frankfurtu n. Odrou, nebo v hrobech u Gamehlu, St. Bukovci, St. Guthendorfu v Meklenbursku.[4]) Podobná zakončení mají ostatně i stříbrné hřivny z pleteného drátu.[5]) Velmi pozdě a ne před XII. stol. dlužno datovati agrafy drátěné v podobě polovičních ellips s navlečenými třemi (i více) filigránovými perlami a zakončené dvěma úšky. Jsou známy z pozdních ruských pokladů XII.—XIII. stol. a některých současných hrobů, bezpochyby původu orientálního nebo syrského.[6])

Přezka. Římská přezka dostala se nejdříve do provincií podunajských a odtud dále na sever.

První, nejstarší italský typ je zcela prostý, více méně hranatý kroužek s trnem. Takové jsou téměř vesměs přezky pompejské z I. stol. po Kr.[7]) a tento typ udržoval se nadále až do středověku vedle vyvinutějších. V nálezech všech kultur a všech period archaeologických nalézáme jej od I. stol. po Kr. až do století

---

[1]) *Chaněnko* Древн. IV. tab. 10.

[2]) *Brandenburg* Кург. Прилад. 36, tab. VI. 2, *Baehr* Gräber der Liven, tab. IV. 1.

[3]) Hacksilberfunde 13, tab. III. (Leissowský mlýn), tab. IV. Tempelhof.

[4]) *Beltz* Alt. 369 (nazývá je však záponkami pasovými — „Gürtelschließen"). Také H. Conwentz (Westpreuß. Prov. Museum. Danzig 1905, tab. 73, 2) vyobrazuje stejnou záponku jako typickou pro Záp. Prusko, a Mertius ze Slezska (Rudelsdorf) Wegweiser 142.

[5]) Hacksilberfunde, tab. I., II.

[6]) Srv. na př. *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 109, 114, 116, Клады 132 a tab. IX., *Chaněnko* Др. V. 4, tab. 24, *Bobrinskij* Кург. у Смѣлы 1. 150. Dále jsou v hrobech gub. vitebské a petrohradské.

[7]) *Riegel* Kunstindustrie I. 159 a Jahrbuch CC. 1903, I. 230. Srv. stradonické nálezy (*Píč* Star. II. 2. tab. XXXIII.). Různé formy primitivní viz u *Hampela* (Alt. I. 288 sl.).

X. a XI. (další ponechávajíce stranou), rozmanitý jen potud, že rámec přezky přechází od tvaru konvexního, kruhovitého nebo ellipsovitého k čtverci nebo obdélníku, buď se stranami rovnými, nebo i konkavně tvořenými a dlouhými, jazykovitě vytvořenými. Ornamentace na povrchu není buď žádná nebo nepatrná, pozůstávajíc ze žebrování (XXV. 1—5). Dokladů se netřeba dovolávati právě proto, že jsou všude; ovšem nejsou to jen přezky od šatu nebo pasu, nýbrž i přezky od obuvi, od závěsu meče a ústroje koňského, zejména hrubší a železné.

Obr. 83. Přezka ze slov. hrobů v Pilini.

Ale už od II. stol. po Kr. počala se i tovární přezka vyvinovati tím způsobem, že se na straně, kde připevněna byla k šatu nebo k řemenu pasovému, — vyvinula malá dvojitá destička buď podoby kruhovité, čtyřstěnné, trojstěnné, nebo jazykovité, listovité, která byla na pás přišita nebo přibita; na ní visela přezka volně se pohybujíc na šarnýru. Tyto formy, ozdobnější, poněvadž nová destička — *okutí* — poskytovala zároveň vítanou plochu pro vznik a vývoj dekorace, zprvu ovšem stylu čistě římského, nalézáme v Podunají v starší kultuře t. zv. sarmatské[1]) a rovněž v Čechách a na Moravě v žárových hrobech dobřichovských a jiných současných římských,[2]) v Polsku v Kęblinách, Uwiśle, Przeworsku,[3]) nalézáme ji v Černjachově a v Romaškách v gubernii kijevské[4]) (XXV. 6—10). Vedle plných okutí vystupují i prolamovaná římského stylu, která se v Prusku udržela až do V.—VI. stol.[5])

Velký rozvoj přezce dala doba merovejská od V. do VIII. stol. Předně vidíme typické ztluštění rámce (obyčejně kruhovitého) i trnu, který je při tom na špičce ohnut přes rám a na druhém konci otupen (XXV. 11), a vytváření na nich hluboce profilované dekorace, zejména zoomorfických motivů, inkrustace, rovněž jako facettování a rýhování. Vedle toho však i okutí doznalo nového rozvoje a to nejen tím, že se z okutí při šarnýru (trnu) vytvořila

---

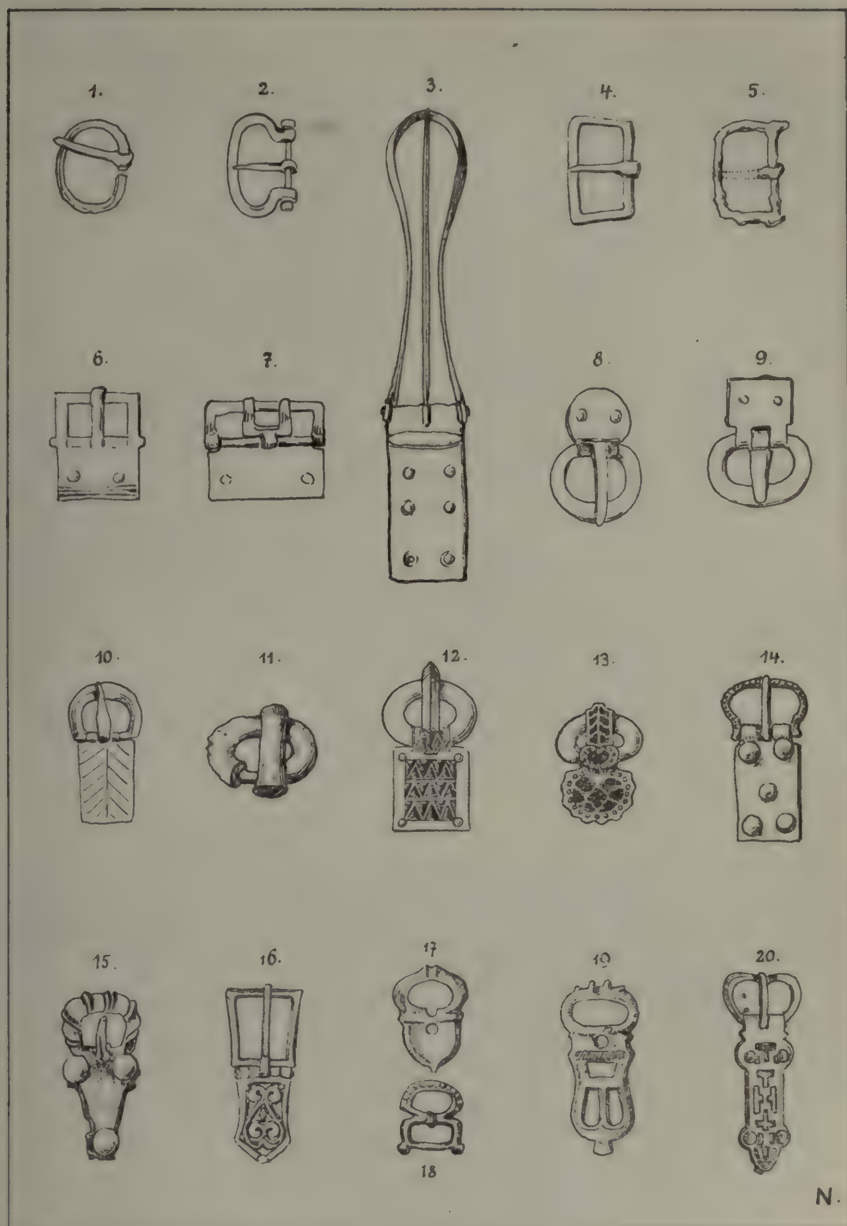
[1]) *Hampel* l. c. 290.

[2]) *Píč* Starož. II. 3. 122, 140.

[3]) Wiadom. num. arch. č. 62, tab. I. (Kębliny), Zbiór XIV. 37 (Uwiśla), *Hadaczek* Cment. ciałop. koło Przeworska, tab. A. I.

[4]) *Chvojka* Поля tab. XIX., XX., *Chaněnko* Древности IV., tab. XVIII.

[5]) *Dorr* Gräberfelder auf dem Silberberge bei Lenzen, tab. II. (1898). Zvláštní formu atypickou ukazují některé přezky z pozdějších hrobů darzavských (*Hostmann* Urnenfeld von Darzau. Tab. IX. 12, XI. 16).

Tab. XXV. *Přezky.*

1. Kębliny (Piotrków). 2. Třebická (Čechy). 3. Obříství (Čechy). 4. Kwiatków (Polsko). 5. Komorów (Polsko). 6. Třebická. 7. Kębliny. 8. Romašky (Kijev). 9. Čerňachov (Kijev). 10. Pobřeží Černého moře. 11. Podbaba (Čechy). 12. Székely (Szabolcs). 13. Apahida (Uhry). 14. Mistelbach (Rakousy). 15. Podbaba. 16. Regöly (Tolna). 17. Némedi (Tolna). 18. Vojčice (Zemplín). 19. Keszthely (Zala). 20. Silberberg (Gdansko).

řada rozmanitých forem, ozdobených typickým známým dekorem stylu pozdě římského a římskogermánského: vrubořezem, inkrustací, niellem, tauširováním, zoomorfickým reliefem (XXV. 12, 13),[1]) nýbrž i tím, že se vyvinulo protilehlé okutí na druhé straně rámce přezkového, tak že přezka sama sedí mezi dvěma laterálními deskami stejné formy a stejné dekorace. Ba někdy sama přezka je vsazena do středního článku, střední desky.[2]) Vedle toho jeden druh sponek vytváří rámec přezky s okutím v jedno litý, při čemž okutí je vyzdobeno prolamováním, ale někdy tak, že tvoří také jen rámec (XXV. 17—19). V Podunají lze tyto sponky datovati od stol. VI. do XI., ale vedle nich trvá stále i prvotní jednoduchý tvar i tvar s velmi ozdobným okutím plechovým, které rám přezky obepíná.[3]) Při tom je spojení samo (šarnýr) podrobeno různým, třebas nedůležitým změnám.[4])

V slovanském území a v slovanských hrobech století IX.—XI. je upotřebení a rozvoj přezek dosti rozmanitý a to prostě z toho důvodu, že v té době přezka nastoupila na mnoze místo bývalé sponky. Byla-li dříve přezka omezena jen na pás a řemení při obuvi, závěsu meče a uzdě koňské, nastupuje nyní přezka místy i tam, kde dříve spona byla v užívání, totiž k zapínání šatu na prsou, na rameni, na šíji, a nabývá tím také více ozdobnosti na svém vnějšku, místy zcela nově a originálně vytvořeném. Jak

---

[1]) Připojuji na tabulku neslovanskou přezku z Apahidy hlavně proto, že vedle vynikajícího celkového stylového rázu datována je přesně do konce V. století (srv. výše o sponce na str. 535). Od V. stol. i konec trnu mění se v hlavu zvířecí. Také na tomto vývoji, jako při sponce, měli značný podíl Gotové. Srv. *A. Götze* Gotische Schnallen. Berlin 1907.

[2]) Srv. *Riegl* Kunstindustrie I. 154, *Hampel* Alt. I. 296 sl.

[3]) *Hampel* (Altert. I. 302 sl., 792). V Podunají se v hrobech pozdní doby císařské a nejblíže následujících století vytvořily vedle primitivní formy a římskogerm. typu hlavně dva druhy přezek: 1. Hampelův typ *f*, typický pro t. zv. sarmatskou skupinu hrobů s jednoduchým obloukovitým rámcem a okutím na šarnýru zavěšeným, jehož svrchní plotna (litá) je častěji prolomena nebo ozdobena charakteristickými motivy pro tuto skupinu hrobů, totiž stylisovanou úponkou nebo gryfem (XXV. 16); 2. Hamplův typ *g*, typický pro skupinu tutéž i hunnsko-avarskou s okutím plným nebo obyčejně prolomeným a v jedno litým s přezkou, který se vyskytuje v hrobech od VI. stol. (17, 18). V maďarských hrobech je přezka podružná, nejvíce železná, jen z výstroje koňského, ale jinak se tam vyskytují všechny druhy (*Hampel* l. c. 301, 305). K výkladu a chronologii skupin srv. též mé SS. VI. 504.

[4]) *Hampel* l. c. 294, 296, 300, 304.

tuto záponku staří Slované nazývali, nevíme bezpečně, ale pravděpodobně již *přezka*, neboť toto slovo původu domácího (od csl. **прѧшти** — napínati) je rozšířeno téměř po celém Slovanstvě.[1]) Ale doklady jsou teprve pozdní.[2])

O tomto novém úkolu a s tím spojeném relativním rozvoji a rozšíření sponky podávají nám neomylný průkaz nálezy z konce doby pohanské. Kdežto sponky v nich není až na několik málo importů, — náleží přezka stále ještě k typickému inventáři hrobů, buď na jisto slovanských, nebo aspoň slovanskému území náležejících. Ovšem někde více, jinde málo a také přezka různá, jednou od pasu, jindy od pláště, kaftanu, rubášky, jindy jen menší od řemenků obuvi nebo jiných závěsů. V Čechách je v hrobech i přezka vůbec vzácná,[3]) a rovněž na druhem konci Slovanstva, v slovanském pohřebišti u Nicachy (charkovská gub.), nenašla J. Melniková ani záponek, ani přezek,[4]) ale naproti tomu v zemi Radimičů nosily ženy dvě přezky na hrudi, muži mimo to i na pasu,[5]) na Volyni, kde jsou však řídké, našel Antonovič přezky kruhovité u límců oděvních,[6]) v drevljanských mohylách rovněž, ale vedle toho 7 přezek od pasů.[7]) Na severu Rusi[8]) v kurhanech

---

[1]) R. пряга, пражь, пряжка, pol. przęczka, przączka, srb. пређица, slov. progla. Srv. *Budilovič* Слав. II. 92, *Miklosich* E. W. 262.

[2]) V ruských pramenech od XVI. stol. (*Sreznĕvskij* Мат. II. 1717).

[3]) *Píč* Starož. III. 1. 100. V žárových hrobech na Píčhoře z prvních století po Kr. našlo se však přezek dosti, a patrně i ženy i muži je hojně nosili (*Píč* II. 3. 120).

[4]) Труды XII. арх. с. I. 701.

[5]) *Spicyn* Радим. курганы 99.

[6]) *Antonovič* Труды XI. арх. с. Kijev I. 139.

[7]) *Antonovič* Раск. древл. 15—16. Melniková našla přezky na Volyni jen zřídka u pasu (patrně se pasy vázaly) a rovněž u šíje (Труды XI. арх. с. Kijev. I. 495, 496, 501). V hrobech u Iskorosti našla se však u šíje přezka dosti často (podle sdělení p. Chvojkova).

[8]) Zde je vhodno připojiti poznámku, která i pro další výklad platí. Národnosti jednotlivých skupin přiladožských, petrohradských a gdovských kurhanů IX.—XII. stol. nelze dosud bezpečně určiti a mezi nimi rozlišiti, co je slovanské. Nicméně smíme předpokládati, že většina jejich je na jisto slovanská, náležejíc novgorodským nebo krivičským koloniím. Tito Slované, jak ukazuje celkový ráz mohyl, kulturně byli úzce spojeni se svým neslovanským okolím a odlišují se tím dosti od svých jižních pokrevenců v smolenské a kijevské gubernii, a ještě více od Volyně a Podolí nebo od gub. poltavské. Proto, přibírám-li do líčení, které následuje, inventář těchto severních, Brandenburgem, Glazovem, Spicynem atd. probádaných mohyl, děje se to v předpokladu, že to, co tvoří soubor tohoto

petrohradské gubernie našly se pasy s přezkami u ženských koster jen zřídka (u Gatčiny z XI.—XII. stol.) a tak i u mužů. Za to tam byly typické a hojné kruhovité přezky na hrudi a větší na ramenou.[1]) Velkou hojnost přezek našel V. A. Glazov v kurhanech gdovských[2]) a gen. Brandenburg v přiladožských.[3]) Podobně bylo u sousedních Litvolotyšů a Finnů. V Ljucině na př. našly se přezky hojně a různých velikostí (zejména u mužů, u žen řídčeji), z nich asi jedna třetina při pasu, něco méně na hrudi a ostatní na šíji nebo na jiném místě.[4]) Od jižních Slovanů znám malé přezky pouze z řemení (srv. dále str. 567).

V celku však nelze o přezce u pohanských Slovanů tvrditi, že by byla ve zvláštní oblibě, aspoň u pasu ne. Na hrudi nastoupila dosti hojně za bývalou sponku ke spínání svrchních oděvů, ač i tu ve velké míře bylo užíváno petlic a knoflíků (srv. výše str. 542), ale u pasu se neujala. Typický pás slovanský byl z látky a ztažen i držen úvazem, jak jsme také již dříve z jiných dokladů poznali (str. 467). Kožený pás z úzkého řemene přezkou staženého byl daleko méně užíván,[5]) a nejspíše jen k držení nohavic. Zejména Slované v té době neznali širokých pasů kožených (*opasek*), kterými se na př. obepínají horalé karpatští, stahujíce je řadou

---

inventáře a kulturu těchto mohyl, má platnost pro kulturu tamějších severních Slovanů, ačkoliv leckdy o jednotlivém mohylníku odtud nelze rozhodnouti, byl-li slovanský, čili ne, a ať už věc sama je původu slovanského, čili ne. Sám ovšem po rázu inventáře i petrohradské i gdovské mohyly pokládám v celku za slovanské, a ne finnské. Jiný je už Ljucin a jiný mohylník ljadinský nebo tomnikovský, kurmanský, kuzminský.

[1]) *Spicyn* Кург. петерб. 23, 26, 27. Přezky náhrudní sloužily ke spínání límce spodního oděvu kabátovitého (u mužů i u žen), ale mimo ně při levé nebo pravé pleci nalézají se sponky větší, které patrně zapínaly zde hrubší oděv svrchní, tedy asi plášť.

[2]) Кург. гдов. 28 sl.

[3]) *Brandenburg* Кург. Прил. 29, 33.

[4]) Люцин. мог. 15, 32 sl.

[5]) Ale našly se takové pasy skvostné, více méně zachovalé, na př. v Gnězdovu (obr. 84), v Rogówu (gub. plocká), v Gorodci u Lucka na Volyni (*Sizov* Смол. кург. tab. XII., Światowit II. 24, tab. III. 3, Лѣтопись юж. Р. 1904, tab. II.). Dvakráte našel zbytky koženého pasu Antonovič v kurhanech drevljanských (Раск. древл. 16). Mimo to svědčí na ně forma přezek u pasu nalézaných. Také hroby litevské z okolí Vilna poskytují ukázky kožených pasů s vytisknutou ozdobou geometrického stylu (Mater. XI. tab. 27). U nás v Čechách našly se zbytky v Žabovřesích, Radimi. Srv. pozn. 2. na násl. str.

přezek. Neznám aspoň proto starého dokladu, a rekonstrukce starého oděvu s tímto pasem nejsou správné.[1])

Pokud se týče forem, které se po Slovanstvu ujaly, vidíme obraz následující.

Kraj západních Slovanů je chudý přezkami, jak jsme právě slyšeli, a rovněž růzností typů. Najdeme tu a tam starý jednoduchý tvar primitivní, občas s rámcem zdobeným vroubkováním. Vzácnější exemplář z Čech znám pouze jeden z knížecího hrobu kolínského. Je to skvostná přezka bronzová, pozlacená, ozdobená na povrchu bohatým listovím (XXVI. 2.) téhož stylu, jako trojlaločná sponka pásová, o níž jsme už svrchu jednali.[2]) A co platí o Čechách, zdá se platiti i o celém západoslovanském území mezi Vislou a Labem i o zavislanském Polsku. Materiál zdejší není dosud sebrán, ale co znám z různých publikací a museí, ukazuje na týž stav a na tytéž jednoduché, bezvýznamné formy bez okutí nebo s okutím, s řídkými výjimkami.[3]) Pouze v kostrových hrobech drevanských u Rasavy v Hannoversku, provázených záušnicemi, našly se zvláštní druhy plechových kruhovitých sponek (XXVI. 3), vzniklých možná pod vlivem baltických forem (srv. dále str. 574), ale hroby ty jsou už velmi pozdní, z XIII. stol.[4])

Jinak je již v Podunají. Zde v době IX.—XI. stol. můžeme sice bezpečněji rozlišovati od nově přišlých Maďarů hroby slovanského lidu, který všude tvořil základ obyvatelstva, ale pokud se týče přezek, v hrobech rozdílu nevidíme. Maďaři přezek nemilovali, není jich mnoho v jejich hrobech;[5]) v hrobech ostatních (podle Hampela nejmladších „sarmatských“) je jich o něco více, — ale na obou stranách jsou tytéž, patrně v Uhrách na místě robené formy malé, k řemení patřící, buď s destičkou v jedno litou s rámem, nebo t. zv. typ sarmatský s ozdobným okutím na šarnýru (XXV.

---

[1]) Tak rekonstruoval *J. Koula* Č. Lid I. 476 a hojně naši umělci.

[2]) *Píč* Starož. III. 1. tab. XVIII. 4. Jinak se našly ploché rámcové přezky bronzové s žel. trnem a se zbytky řemene v Žabonosích a v Radimi. v Žabonosích i jedna malá kruhovitá, rýhováním zdobená (Čes. Museum), Tam je i jedna z Kouřimě. Na Moravě našlo se řemení s bronz. přezkami v mohylách u Kvasic (Čas. ol. 1890, 20).

[3]) Ani *Beltz* (Mekl. Alt. 369), ani *Schumann* (Kultur Pommerns 95 sl.) nemluví o přezkách v inventáři slovanských hrobů, z čehož lze souditi, že jich je po řídku. V Kaldusu u Chelmna našla se typická (XXVI. 4. Zs. f. Ethn. X.).

[4]) Praeh. Zs. I. 387, 393.

[5]) *Hampel* Alt. I. 299, 302.

Tab. XXVI. *Přezky.*

1.—3. Kolín (Čechy). **3.** Rassau (Hannover). **4.** Kaldus (Elbląg). **5.—6.** Biskupije (Dalmacie). **7.** Vrlika (Dalmacie). **8.** Vilno. **9—10.** Gnězdovo (Smolensk). **11.** Petrohradská gub. **12.** Přiladoží. **13.** Trostjanec u Kaněva. **14.** Tomakovka (sb. Polova). **15.** Petrohradská gub. **16.** Gnězdovo.

16—18), tedy formy, které v Uhrách známe z doby předcházející.[1]) Také bohaté chorvatské hroby VIII.—IX. stol. ze severní Dalmacie (Biskupije, Vrlika), z nichž se chovají nálezy v museu kninském,[2]) mají malé přezky a příslušná kování k úzkým řemenům, náležejícím k ostruhám nebo k opásání s jednoduchým i ozdobným rámcem (XXVI. 5—7). Na velkém pohřebišti XI. stol., na Bílém Brdu u Oseka (212 hrobů), je přezka vzácností.[3]) To platí i pro hroby u Kloštra, Vel. Bukovce a Svinjarevců.

Zcela jiný obraz poskytuje východ Slovanstva.

V Rusku od VIII. do XI. stol. vystupují v hrobech území slovanského předně přezky bronzové nebo železné zcela jednoduchých tvarů základních, a ty nejvíce.[4]) Rozmanitost spočívá jen v různém tvaru rámce, jenž má strany rovně, konvexně i konkavně vytvořené a v ozdobě, v povrchním žebrování nebo rytí (XXV. 1, 4, 5).[5]) Vedle nich se hojně, ba možno říci pro některé kraje typicky, objevuje bronzový tvar s rámem dvojitým, totiž s okutím prolomeným, v jedno litým s rámem přezky, občas s jazýčkem železným, týž tvar, který známe už z hrobů uherských, od VI. stol. počínajíc. Pro Rus je to v X.—XI. stol. do značné míry typický domácí tvar slovanský: tak pro Volyň,[6]) gubernii smolenskou, černigovskou,[7]) minskou,[8]) pro slovanské Přiladoží a gubernii petrohradskou i okolí gdovské,[9]) odkudž přes gubernii tverskou, jaroslavskou, moskevskou, vladiměřskou rozšířen je až

---

[1]) *Hampel* l. c. 302, 305—306, 792.

[2]) Starohrv. Prosvjeta III. 1 sl., 33, 35, 38, 99, 103, 133, IV. 60.

[3]) Vjesnik arh. N. S. VII. 51. Malá přezka s okutím v jedno litým je typu asi na tab. XXV. 17.

[4]) Srv. na př. znamenité pohřebiště gnězdovské z X. stol. (*Sizov* Смол. кург. tab. II.—III.).

[5]) K srovnání uvádím typický tvar pro litevské kurhany XXVI. 8.

[6]) Труды XI. арх. с. I. 502, tab. VII. 28, 29, VIII., Лѣт. южной Р. 1904, 165, 167, 181.

[7]) *Sizov* l. c. 85, *Spicyn* Радим. кург. 100, tab. IV. 7, 12. Kurhany z Juchnova (Hist. mus.).

[8]) Z okolí Borysova (Hist. mus.).

[9]) *Spicyn* Кург. петр. 26, tab. VII., XV., Кург. гдов. 30. V Přiladoží jsou vedle toho obyčejné přezky s okutím jednolitým, plným a zdobeným motivy kalichovitými nebo hladkými (XXVI. 15). Tento typ jde i do sousedních gubernií na jihovýchodě (*Brandenburg* Кург. Прил. 35, tab. VI.).

po Urál.[1]) Srv. tab. XXVI. 9—12, XXVII. 2, 3. Jiné přezky, mající týž základní tvar, ale dekoraci čistě nordickou, jsou ovšem původu cizího.[2]) To jsou vesměs přezky pásové.

Jinak vedle této přezky s uzavřeným rámem shledáváme po celé Rusi ještě hojně přezek základního tvaru jiného, kruhovitého, při němž kruh je otevřen a konce jeho upraveny tak, aby jazýček, posunující se koncem v závit zatočeným po kruhu, z něho nemohl vyklouznouti. Jsou to přezky t. zv. podkovovité několika typů, jež proti předešlým byly přezkami náhrudními, sloužíce ke spínání šatu na pleci nebo na ramenou, ale ne k spínání pasu. Původ jejich není dosud bezpečně znám, ale jsou na jisto — až na jeden nerozhodný případ — původu cizího, jednak nordického (germánského), jednak finnskolitevského, jednak bulharského. K nim se druží ještě jiné uzavřené kruhovité sponky cizí.

K serii severozápadního původu litevského, nordického a finnského náležejí:

1. přezky kruhovité massivní, jejichž konce vybíhají v ploché kruhovité destičky, na povrchu ozdobené emailem. Kruh přezky sám nese občas v středu reliefní ozdobu krychle, kříže nebo rhombu, na jehož koncích jsou opět mističky emailované (XXII. 8, 9). Přesky tyto patří k známému nám již moščinskému typu bronzů, nazvanému po bohatém pokladu z Moščinského Gorodku v gub. kalužské, jehož původ kladu spíše do končin baltických než do Podkavkazí k Alanům, kde jej hledá A. Spicyn.[3]) Přezky z něho náležejí už době starší, ale přecházejí i do stol. IX. a vyskytují se po různu po celé Rusi;[4])

2. přezky s kruhem, jehož konce přetvořeny jsou v kostky,

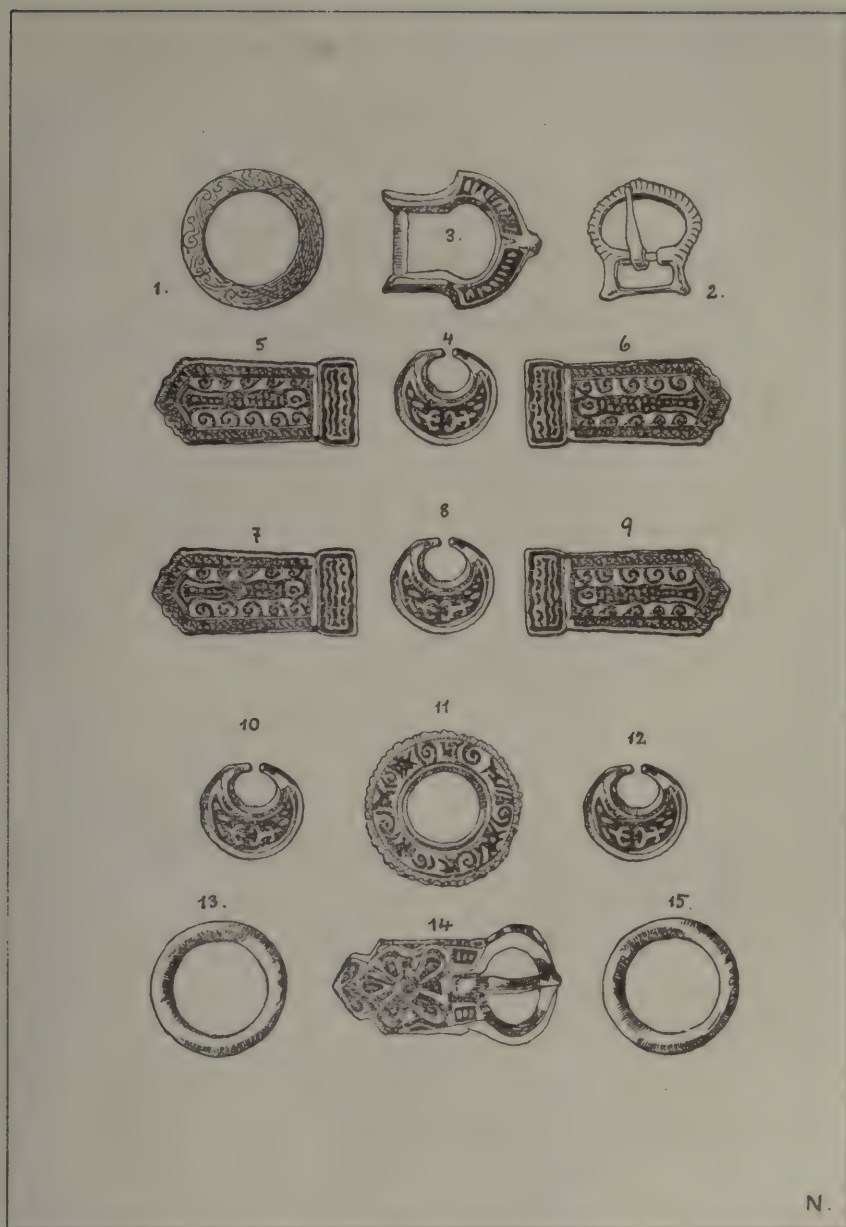
---

[1]) *Brandenburg* Кург. Прил. 35, tab. VI. *Spicyn* Влад. кург. 154, *Anučin* Доистор. Москва. Tab. č. 29, 30. Srv. i sbírky v Hist. museu. Jiný typ obvyklý v Přiladoží předvádí XXV. 18. Je rozšířen odtud do jihovýchodních gubernií. Srv. na př. ljadinský mohylník (*Jastrebov* tab. III.).

[2]) Na př. v Gnězdovu, *Sizov* l. c. tab. II. 15—22, XI. 3—4. Tyto typy jdou na jih Rusi, na Kavkaz a do Sibiře (*Sizov* 40). Později v XI. stol. se zvěrný motiv ztrácí. Podobná černí (niellem) plněná přezka s jinými ozdobami pasu vyskytla se na Volyni v kurhanu u vsi Gorodce v kraji luckém (Лѣт. южной Рос сіи 1904, 151). Srv. zde tab. XXVIII. 3—14.

[3]) Srv. co jsem pověděl výše na str. 541.

[4]) Srv. výčet a řadu obrazů v citované práci *Spicynově* Предметы съ выемчатою эмалью (Зап. арх. V. 149) na str. 163, 165, 168, 169, 175, 179, 184, 185, nebo u *Chaněnka* Древн. Придн. IV., tab. 7—8, VI. tab. 21.

Tab. XXVII. *Ozdoby pásové a přezky z Volyně.*

1. Grubsk (Volyň). 2. Luck (Volyň). 3.—15. Gorodec u Lucka (Volyň).

obyčejně ještě v menší ryté plošky facettované (XXVI. 16). Původu jsou nejspíše baltického a vystupují v Rusi velmi hojně na západě v Přímoří baltickém, hlavně v bassině Dviny,[1]) ale pronikají i do vnitra Rusi. Jsou dosti hojné a typické pro kurhany jižního Přiladoží,[2]) pro gdovské a petrohradské[3]) a jednotlivě ukázaly se i ve vladiměřské gub. a v Gnězdovu.[4]) Místo kostek, ve které oba konce vybíhají, bývají občas jiné tvary. Tak nalézáme místo nich rozeklaný, nahoru obrácený polokruh, nebo závin esovitý, nebo a to nejvíce, destičky čtyrboké, někdy s vytaženými rohy,[5]) dále hrášky na stopce nahoru postavené ve tvaru makovice (XXVIII. 1—3). Také kruh bývá vyhraněn nebo oploštěn a povrch jeho hladký nebo drobným vbitým (litým) dekorem ozdoben. Většina těchto přezek náleží stol. X.—XI., ale v Pobaltí se udržely až do XIII. a XIV. století.[6]) Také granulace bývá občas applikována. Doklad granulací zdobené přezky s krychlemi poskytl vedle arabských věcí X.—XI. stol. poklad bělogostický.[7])

Do téže skupiny náležejí, tvoříce zvláštní, nejrozšířenější řadu:

3. přezky s hladkým nebo častěji rýhovaným a vinutým kruhem, jehož konce vybíhají v nahoru obrácené a zatočené závity nebo úška (XXVIII. 4). Přezka tato je velice rozšířena po celé Rusi, hojně u Slovanů i u sousedů,[8]) ale nevím, že by byla dosud

---

[1]) Люц. мог., Katalog Riga tab. 19, Światowit II. 12, *Sizov* Смол. кург. 39, Mater. VI. 44 sl., *Chaněnko* Древн. VI. tab. 35, Арх. Изв. Зам. 1896, tab. II. (Pasilno).

[2]) *Brandenburg* Кург. Прил. 35, 82, tab. II.

[3]) *Spicyn* Петр. кург. 24, tab. VIII.—X. Кург. гдов. 28 sl., tab. XXI.—XXIV.

[4]) *Sizov* l. c. 39, 97 sl., tab. I. 17, *Spicyn* Влад. кург. 147.

[5]) Tyto zejména v Ljucině a v Žmudi (Mat. VI. 44 sl.).

[6]) Na př. v pohřebišti u Pasilna (Арх. Изв. Зам. 1896. II.). V museu rižském jsou kruhy z Löwenhofu-Kuikatze, Lobensteinu, Bornhusenu z hrobů XVI. stol. (Katalog Riga, tab. 30). Ostatně se podobné přezky nosí v Lotyších a u Finnů podnes.

[7]) Зап. арх. VII. 1, 158.

[8]) Jsou hojné po celé střední a severní Rusi od Ladogy až do Volyně, je to zde, slovem, přezka nejtypičtější. Srv. *Brandenburg* Кург. Прил. 35, *Spicyn* Петр. кург. 24, tab. IX., Гдов. кург. 28 sl., tab. XXII., Радим. кург. 99, tab. IV. 1, 2, *Sizov* Смол. кург. tab. I. 18—21, XIII. 4. *Spicyn* Изв. арх. ком. XV. 58, 147, *Melniková* Труды XI. арх. с. I. 496, 502, tab. VI., *Antonovič* tamže I. 139. Z minské, mohylevské a tverské gub. viděl jsem je v Hist. museu v Moskvě. Srv. i pskovské kurhany (Зап. V. 1. tab. XX. 3), a bělogostický poklad (Зап. VII. 1. 158). Také v mlad-

byla podána statistika, která by nás vedla k nějakému středisku a tím i k pravděpodobnému původu její výroby. Rozhodně však není vyloučeno, že zejména tento druh přezek, ať již podnět k formě přišel odjinud, je v Rusi domácí, že byl roben i od Slovanů samých a že není výlučným importem, čehož ostatně nevylučuji ani u typu s krychlovitým zakončením. Při tom se však kloním vždy k tomu, že původ jejich byl cizí, a že patří do okruhu, z něhož vyšly i ostatní druhy podkovovitých sponek s krychlovitě nebo kulovitě vytvořenými a zvednutými konci. Kruh vitý zdá se býti vždy výtvorem pozdějším (od XII. stol.);

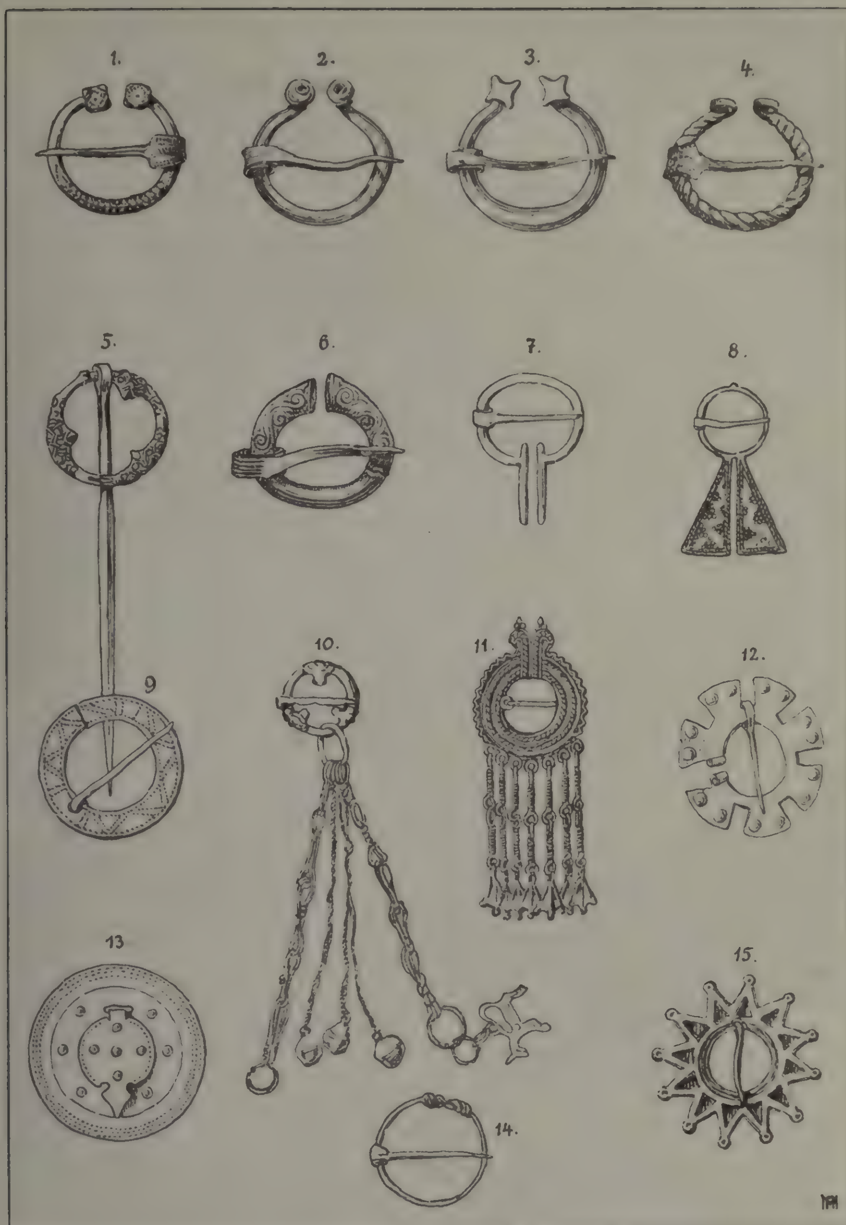
4. přezky s kruhem hladkým nebo ornamentovaným, jehož konce se konicky ztlušťují po způsobů typických germánských náramků z doby merovejské (XXVIII. 6). Vystupují v Litvě, v Pobaltí a v Ljucině, ale jdou i do slovanských kurhanů gubernie petrohradské.[1])

5. K témuž základnímu typu náležejí, ač Slovanům nepatřily, ještě dva druhy přezek většinou drobných: *a*) z kruhovitého drátu, s konci vybíhajícími ve dvě vedle sebe položené příčky (XXVIII. 7), přezky, jež jsou typické pro finnská pohřebiště v Povolží a sloužily po 1—5 kusech k zapínání šatu na hrudi a na životě,[2]) a *b*) přezky bronzové nebo stříbrné, u nichž místo příček na koncích kroužku nastupují dvě trojboká, vedle sebe položená křídélka, občas zdobená na povrchu granulací (XXVIII. 8). V Povolží vystupuje tato přezka u Mordvy *sülgam* zvaná ještě v hřbitovech XIV.

ších hrobech keszthelského typu v Uhrách objevuje se tato přezka (*Hampel* Alt. III. 159) a v Bílém Brdě (Vjesnik VII. 46). V hrobech neslovanských jsou na př. v Ljucině (Люц. мог. tab. IV.—VI.), v Žmudi (Mat. VI. 44), dále v gub. rjazaňské (Borky, Kurman, Kuzminské), vladiměřské, nižegorodské (Merjugijevo). Srv. *Spicyn* Древн. Оки tab. XVII. a XIX., Изв. арх. ком. XV. 147, *Uvarov* Древн. арх. моск. XIV. tab. IX. a příslušné sbírky v Hist. museu.

[1]) *Spicyn* Петр. кург. 25 sub. 11.

[2]) Sem patří zejména ljadinský mohylník a jiná pohřebiště finnská z tambovské, rjazaňské a nižegorodské gub. a Bolgary, odkudž je množství těchto přezek v Historickém museu v Moskvě i v carské Eremitáži, kde jich řada ověšena je ještě typickými plechovými trojúhelníkovými plíšky s trubičkovitou třásní. Srv. o nich a rozšíření *Jastrebov* Ляд. мог. 7, 26, tab. VIII., XIV., XV. a I. (se zavěšenými plíšky). Občas je kruh plochý, plechový se zvláště vytvořenou šípovitou jehlicí (*Jastrebov* tab. XV.; *Uvarov* Древности XIV. tab. V., VII.). V ljadinských hrobech leží jich 1—5 kusů při ženských kostrách, někdy však i 10, ba i 20 kusů u kostry.

Tab. XXVIII. *Přezky.*

1.—4. Petrohradská gub. 5. Starý gorod v Kijevě. 6. Petrohradská gub. 7. Ljada (Tambov). 8. Muranka (Simbirsk). 9. Petrohradská gub. 10. Přiladoží. 11. Ljada. 12. Kuzminskoje (Rjazaň). 13. Ljada. 14. Přiladoží. 15. Černigovská gub.

stol.[1]) Vůbec možno připomenouti, že různých druhů podkovovitých přezek užívají Finnové, Čeremisi i Lotyši dosud k zapínání rubášek nebo kaftanů.[2])

Ale vedle těchto kruhovitých přezek s konci více méně otevřenými a přetvořenými vyvinulo se v sousedství východních Slovanů ještě několik cizích tvarů, které občas zabloudily i k nim. Jsou to jednak veliké, kruhovité plechové přezky (XXVIII. 13) s dvířkami ljadinského typu,[3]) ale původu ašijského, neboť se podle Kondakova nalézají i v kurhanech altajských a dosud se v střední Asii nosí podobné,[4]) jednak provazcovité typy finnského původu, nesmírně zajímavé tím, že v bronzu vyjadřují techniku pletenou. Původem jsou to přezky kruhové, spletené z různě točených a sešitých motouzů, které byly později odlévány v bronzu. Z těchto provazcovitých prototypů vznikla u povolžských Finnů celá četná serie bronzových šperků, zejména závěsků a třásní. Přezky se k tomu hodily méně, ale i tu máme několik zajímavých forem (XXVIII. 11).[5]) O ljadinském typu nevím, že by se byl objevil v hrobě na jisto slovanském, ale druhý typ šířil se i do slovanské Rusi. Skutečných přezek je sice při tom málo, ač i ty se vyskytují v jaroslavské, rjazaňské, vladiměřské a moskevské gubernii.[6]) Většinou se však mění přezka v pouhou na pasu nebo šatu připevněnou ozdobu bez pohyblivé jehly.

Srv. *Kondakov-Tolstoj* P. древн. 94, 99. *Sizov* termin *sülgam* vztahuje vůbec na náhrdelní ozdoby (Смол. кург. 80).

[1]) Mnoho se jich našlo v muranckém mohylníku u Syzranu; dále v rozvalinách Saraje, u stanice Merjugijeva v nižegor. gub. (Histor. mus.).

[2]) *Jastrebov* l. c. 27, *Kondakov-Tolstoj* Древн. V. 76.

[3]) Známe je hlavně z mohylníka ljadinského a tomnikovského, kurmanského v tambovské a rjazaňské gubernii, kde se našly na hrudi koster mužských i ženských (*Jastrebov* Ляд. мог. 7, 27, tab. V., *Kondakov-Tolstoj* P. древн. V. 73, 74. Древности моск. XIV. tab. 6, 12). Jsou i v rjazaňských pohřebištích u Borků a Kuzminského (*Kondakov* l. c. 72, *Spicyn* Др. Оки tab. XVI. 8).

[4]) *Kondakov* l. c. 75, *Jastrebov* 28.

[5]) *Jastrebov* Ляд. мог. 25, tab. I. 2, 6, 11, XIII., 3, *Brandenburg* Кург. Прил. 33, *Kondakov-Tolstoj* Древн. V. 76, *Uvarov* Древности XIV., tab. IX., *Spicyn* Др. Кам. Чуди tab. XVI., XXXIII., Др. Оки tab. IX. XV., XXIV.—XXVI. Stylisticky patří sem i některé ozdobné kruhy z okolí Kovna (Światowit II.. tab. XIII., *Makarenko* Забытки tab. I.).

[6]) *Jastrebov* l. c. 25, *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 149, *Spicyn* Влад. кург. 137, Зап. арх. V. 1, 131 (Djakovo gorodiště).

V Přiladoží, v petrohradské gubernii a vladiměřské jsou dále hojné, ač pozdější (v Pobaltí jdou až do XV. stol.), přezky z plochých kruhů plných nebo s konci těsně semknutými (XXVIII. 9), při nichž je trn zavěšen buď v dírce nebo na závitu kolem plochy kruhové.[1]) Bývají na povrchu ozdobeny rytím i vypuklým litým dekorem. S nimi souvisí i typ s prosekávanými otvory, jenž přechází docela v ozubený tvar, jaký je typický pro košibejské, borkovské a kuzminské pohřebiště v gub. rjazaňské.[2]) Nordického původu zdají se býti kruhy s třemi vypuklinami nebo zvířecími hlavami (XXVIII. 10), k nimž lze připojiti i kruhy, občas podobně profilované, jejichž jehlice je velice dlouhá, přesahujíc někdy daleko rozměry kruhu (XXVIII. 5). Tento druh přezek, nalezený v Gnězdovu, dále v Přiladoží, v Starém gorodu kijevském,[3]) k němuž znám analogie ze Skandinavie,[4]) přechází řadou forem s kruhem stále menším až k formě, která už pak není nic jiného než jehla nebo šídlo na kroužku zavěšené. Spicyn ji potom právem pokládá za vázací jehlici.[5]) V zemi Radimičů objevuje se konečně dosti typicky přezka z plochého kruhu, který na okraji vybíhá v paprsky hvězdu tvořící (XXVIII. 15) a tvořící zřejmou analogii k radimičskému typu hvězdovitých kruhů závěsných.[6]) Typ tento objevuje se jednotlivě i dále na sever v petrohradské gubernii a v Ljucině,[7]) a jeden exemplář tohoto stylu objevil se dokonce v hrobech u Detty v jižních Uhrách.[8])

V Kijevském letopise čteme na jednom místě k r. 945, že drevljanští poslové, přišedše do Kijeva k Olze, seděli na lodi ve

---

[1]) *Brandenburg* 35, 82, tab. II., *Spicyn* Петр. кург. 45, tab. IX. 23, X. 1—16 (klade je až do XIII.—XIV. stol.), Кург. гдов. 29, tab. XXIII. 6, XXIV. 14, 27, Влад.кург. 147. Srv. i žel. přezku od ř. Korčevaté (Труды IX. арх. с. Vilno. II. 117).

[2]) *Spicyn* Др. Камы, Оки tab. VIII. (košibejské), XV., XVI., XX. (borkovské, kuzmiňské).

[3]) *Sizov* Смол. кург. 58, *Brandenburg* l. c. 35, 82, II. 5, *Chaněnko* Древн. V. tab. 18.

[4]) *Montelius* Ant. suéd. 164 sl.

[5]) *Spicyn* Изв. арх. ком. 1905. XV. 31, 62.

[6]) *Spicyn* Рад. кург. 99, tab. II. 14, IV. 2.

[7]) Люцин. мог. 26, tab. VI. 3, *Spicyn* Петр. к. tab. X. 14, Гдов. к. XXIII. 6.

[8]) *Hampel* Alt. I. 336. Něco podobného viz i v Horním Saltově (Труды XIII. арх. с. I. 400).

velkých *sustugách,* pyšníce se.[1]) Co tyto sustugy byly, není zjevno ani z letopisu, ani ze současných zpráv. Ale pozdější význam slov въстуга, въстугъ (řemen) ukazuje na přezku nebo záponku[2]) a u Jastrebova se dočítám, že Mordvini dosud náprsní okrasy nazývají sustugami.[3])

Ozdoby pasové.

Jednáme-li o přezce na pasu, hodí se na tomto místě nejlépe zmínka o ostatním okrasném příslušenství pasovém, jež se záponkou nebo přezkou souvisí věcně i stylisticky, neboť tvořilo s přezkou (záponkou) jakýsi celek a bývalo také s ní výrobkem jedné ruky, nebo jedné dílny a ovšem i jednoho stylu. K tomuto

[1]) Они же сѣдяху в перегъбѣхъ въ великихъ сустугахъ гордящеся (Lavr. 55[3]). Výraz перегъбъ není zcela jasný.

[2]) *Sreznĕvskij* Мат. III. 628, srv. I. 424, 425.

[3]) *Jastrebov* Ляд. мог. 24, a *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 79 (podle prof. Ješevského Перм. Сб. I. 141). Tak i *Dalь* Слов. s. v. сустугъ.

Obr. 84. Kovovými ozdobami pošitý pás z Gnězdova.

dalšímu příslušenství patří předně kování konců řemene, potom kovové ozdoby, kterými býval pás po celé délce posázen a konečně i průvlečné kroužky, jež spojovaly jednotlivé části pasu nebo závěsy, na nichž od pasu visel meč, nůž a jiné potřeby v sáčkách a pod.

Kování konců a ozdoby sem příslušné jsou obyčejně bronzové nebo stříbrné plíšky s dekorem, buď vybíjeným, niellovaným nebo i do reliefu litým a všechny slohy a všechny motivy, které se nám už objevily na sponce a přezce i dále objeví na jiných šperćích, a které podrobněji poznáme na místě jiném, kde budeme vůbec jednati o uměleckých výtvorech a stylech v starém zlatnictví slovanském i sousedním (v kap. VIII.), objevují se na těchto kováních a ozdobách. Patří k nim okutí na koncích pasu, analogická okutím přezek a pokrytá dekorací z motivů úponkovitých, zoomorfických, původu nordického, byzantského i orientálního, — dále nesčetné množství menších ozdůbek tvaru čtvercovitého, kruhovitého, rhombického, srdcovitého, hvězdového atd., které v řadě hustší nebo řidčí pokrývaly pás, přišité nebo přibité; na povrchu svém ozdobeny byly týmiž styly, ale v rozmanitosti tak přebohaté, že nelze ji ani zdaleka vyčerpati řadou ukázek, předvedených na obr. 84.—85., které mimo jiné předvádějí celý ozdobami pošitý pás z mohyl v Gnězdově.[1])

V Uhrách a ve Štýrsku i do slovanských hrobů vedle záušnic esovitých zasahují zase krásná prolamovaná kování pozdního „sarmatského“ rázu se stylisovanými úponkami nebo zvířaty (gryfy) uvnitř rámce, tak na př. v Uhrách v Siráku, v Štýrsku u Krunglu a Hohenbergu.[2]) Předvádím zde ukázkou z posledních nalezišť obr. 85.

Že bohatí Slované nosili pasy skvostné, dosvědčují nám zprávy historické, jež jsme už výše uvedli na str. 466., z doby X.—XII. stol. Mluví se při tom o zlatých a stříbrných pasech. Tím se asi nejčastěji myslilo na tyto pasy bohatě stříbrem a zlatem pošité.

---

[1]) Roprodukován z díla *Sizovova* Смол. кург. XII. 1 (Gnězdovo). Srv. *Spicyna* Петр. кург. tab. XVI. 24 (Bornici), 25 (Unotici). Gnězdovský mohylník zajímavý je tím, že ukazuje, jak v X. stol. ovládaly u Slovanů motivy nordické a orientální v této výzdobě. Podobné doklady ozdobných pasů viz ještě u *Brandenburga* Кург. Прилад., tab. VI., *Spicyna* Влад. кург. 132. K srovnání srv. kusy pasů cetkami pošitých z ljadinského mohylníka (*Jastrěbov* 9—10, tab. VI.—VIII.).

[2]) *Hampel* Alt. II. 83, 90, III. 65 sl. (Arch. Közlem. XIX.), Jahrbuch ZK. IV. 1906, tab. VIII.

Dosti nesnadno je učiniti si obraz o rozčlenění pasu, připojení naň závěsů a spojených s tím kroužků k pasu příslušných. Obyčejně běží o kruhy, které připojeny byly pevně na řemeny a sloužily k zachycení závěsů pro meče, nože, ocilky, klíče, sáčky a podobné věci.[1]) V tom směru jest pozoruhodna již výše na str. 464. uvedená soška bronzová, nalezená prý v kurhanu poltavské gubernie a pro srovnání zajímavý celý pás v Ljucině nalezený.[2])

Jsou však i jiné kruhy ozdobnější, které sloužily zároveň za ozdobu na přední části pasu, a snad vůbec jen za čistě dekorační

Obr. 85. Kování pásová z hrobů u Krunglu a Hohenbergu.

kruh, kterým byl pás buď protažen (*kruhy průvlečné*), nebo kruh, do něhož byl pás háčky zapnut tak, jak ukazují skvostné pasy nalezené v petrohradské gubernii a jinde v Rusi, původu asi gotlandského.[3]) K řadě těchto okras náležejí zejména kruhy, které se často nalézají v ruských hrobech a které jsou rozděleny uvnitř třemi (i čtyřmi) paprsky. Známe je z nálezů po celé slovanské Rusi (obr. 86.). Jsou hojné na jihu i na severu a dosud možno na severu viděti podobné kruhy při výstroji koňském.[4]) Mimo

---

[1]) *Spicyn* Кург. гдов. 31, *Zavitněvič* Зап. X. 340, *Antonovič* Раск. древл. 16. Podobně mívali dříve krakovští chłopi na řemenu kroužky k připevnění utensilií (Wisła XVIII. 448).

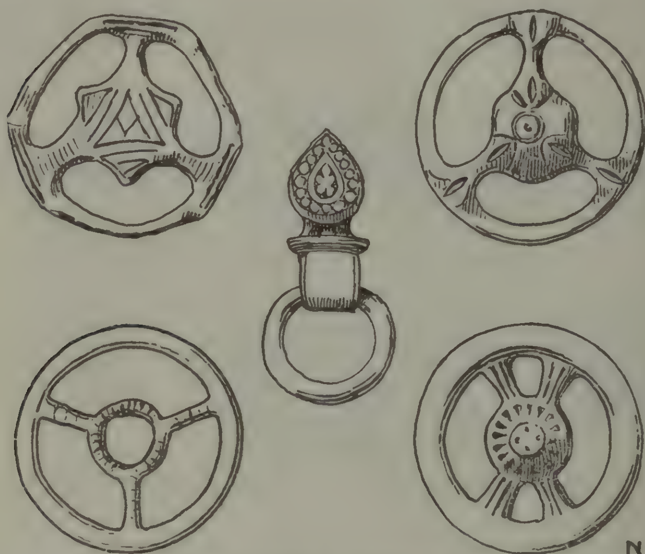
[2]) Люц. мог. 34, tab. XII. 7 (XIII. 1). Srv. i pasy z ljadinských hrobů (*Jastrebov* 10, tab. VI.).

[3]) *Spicyn* Кург. петр. 27, tab. X. 3, XIV. 18, XV. 12, XVI. 25, *Chaněnko* Древн. IV., tab. 11, V. tab. 18.

[4]) *Spicyn* l. c., tab. VIII. 8, 9 (zde však v XIII. stol. mizejí). Tam viz i o rozšíření. *Spicyn* Радим. кург. tab. IV. 5, Влад. кург. 155, Гдов.

slovanskou Rus je mohu doložiti z pozdních nálezů uherských, z Permie, ze Sibiře, Kavkazu, Finnska i Livonska.[1]) Také prosté průvlečné kruhy bez ozdoby i ploché s ploše reliefní výzdobou jsou všude roztroušeny v XI.—XII. stol.[2]) Příklady typické přivádí tab. XXVII. z nálezu u Grubska a Gorodce na Volyni.[3])

Účelu čistě dekoračního jsou také různotvarná větší plochá okutí posazená do předu pasu zejména trojlaločná (jetelovitá)

Obr. 86. Průvlečné kruhy pasové a závěs z nálezů gub. petrohradské a černigovské.

kování původu nordického. Část jich byla zároveň skutečnými sponkami, část však sloužila jen za ozdobu na pás připevněnou.[4]) Mimo to býval pás ověšen ještě na řetízcích jinými rozmanitými záv ěskami a cetkami, které při pohybu těla zvonily a šuměly.

кург. 31 (ploché a ornamentované klade zde Spicyn pro severní Rus teprve do doby po XI. stol.).

[1]) *Spicyn* l. c., *Jastrebov* Ляд. мог. tab. VI., VIII., *Hampel* Alt. I. 342, III. tab. 486.

[2]) *Spicyn* Гдов. кург. 31, Петр. кург. tab. VIII. 6, 7, 14, XV. 5, 6, *Antonovič* Раск. древл. 40, Зап. арх. V. 1. tab. 21, 3.

[3]) *Antonovič* l. c., *Steinheil* Арх. лѣт. южной Р. 1904. 151.

[4]) Srv. *Píč* Starož. III. 1.

V petrohradské gubernii našly se zvonící přívěsky po jednom nebo párem u pasu nad lůnem žen. Visely na kožených šňůrkách.[1])

Od celé této přebohaté a přerozmanité výzdoby pasů a příslušných závěsů nelze také odděliti výzdobu řemení z úboru koňského, kde vlastně tato výzdoba nabyla největšího rozvoje. Byli to zejména orientální kočovníci, kteří přinesli do Evropy spoustu těchto ozdob rázu na mnoze orientálního, jak nám zřejmě dosvědčují kočovnické hroby v jižní Rusi a ještě více hroby z Uher, kde pohřebiště t. zv. sarmatské i hunnsko-avarské i maďarské skupiny oplývají přímo množstvím okutí a ozdob řemenních. Od nich to převzali i sousední Slované, tak že se hroby slovanské VIII.—X. století i v tomto směru neliší od sarmatských a avarských; proto také Hampel slovanské hroby té doby prostě pod jednu nebo druhou z těchto skupin subsumoval, — ovšem pro pozdní dobu neprávem. Také v Rusi je na této výzdobě plno orientálních motivů (vedle nordických) a to nejen v pohřebištích gub. vladiměřské, rjazaňské a tambovské, ale na př. i v Gnězdově, kde jinak nordický vliv byl silný.[2]) O tomto koňském ústroji však pojednáme ještě na jiném místě.

2. Šperky vlastní.

Do druhé skupiny náležejí šperky, které neměly zvláštního praktického účelu a sloužily pouze k ozdobě. Je jich ohromné množství. Sponka nebo přezka byla přece jen (zejména v poslední době pohanské) řidčím zjevem; za to není téměř hrobu, který by neposkytl vlastního šperku, ať je to třebas jen prstének nebo kroužek do vlasů. Probereme je od hlavy k patě a počneme ozdobami, které krášlily hlavu. Ty lze děliti na dva druhy: 1. na diadémy, obepínající buď čelo, anebo témě hlavy a 2. na kruhy různé velikosti a podoby, kterými byla buď pokrývka hlavy nebo páska ověšena, nebo které byly zapleteny do vrkočů. K nim patří zejména západoslovanské záušnice i závěsné kruhy, „височныя кольца“ ruských archaeologů, a ovšem i spirály nebo kovové trubičky, které si slovanské dívky navlékaly na své copy. Konečně patří k ozdobě hlavy i pravé náušnice.

---

[1]) *Spicyn* Петр. кург. 21.

[2]) *Sizov* Смол. кург. 46, 117, tab. III., V., XI., XII., XIII. Sizov v tom shledává industrii bulharskou (povolžskou).

Diadémy.

Z kultury polí popelnicových neznáme v území slovanském diadémů, ani z doby římské. Objevují se teprve na konci doby pohanské.[1])

V době té bylo, jak jsem již výše vyložil (str. 505), privilegiem dívek slovanských nositi vlasy nepokryté, kdežto žena vdaná nosila je zavinuté v závoj nebo namětku, tedy pokryté tak, jak to vidíme na miniaturách X.—XI. století. Tento obyčej přivedl sám sebou, že se dívky, chodíce prostovlasé, snažily své kadeře ozdobiti a že pásek položený přes vlasy kolem hlavy měl při tom první úlohu, souditi smíme jak z tradice v lidu po dnešní den zachované, tak i ze samotných starých nálezů, mezi nimiž nalézáme celou řadu různých ozdobných diadémů slovanských, zejména v nálezech ruských.[2])

U západních Slovanů setkáváme se teprve v pozdních hrobech (datovaných pozdními záušnicemi, pokročilou keramikou a mincemi) s páskami do vlasů, pletenými z jemného stříbrného drátu. Známy jsou z českých hrobů u Uherce a na Levém Hradci,[3]) ale je pochybno, zdali patří už do XI. stol., poněvadž se jinde v Praze (u sv. Mikuláše a u sv. Martina) našly v hrobech mnohem pozdějších. Nosily-li se samy o sobě, či spíše na něčem přišité, — jsouť příliš jemné — dosavadní nálezy nepoučují. Jiných diadémů u západních Slovanů neznám. Také z hrobů jihoslovanských není dosud dokladů. Známe jen několik skvostných čelenek z nálezů

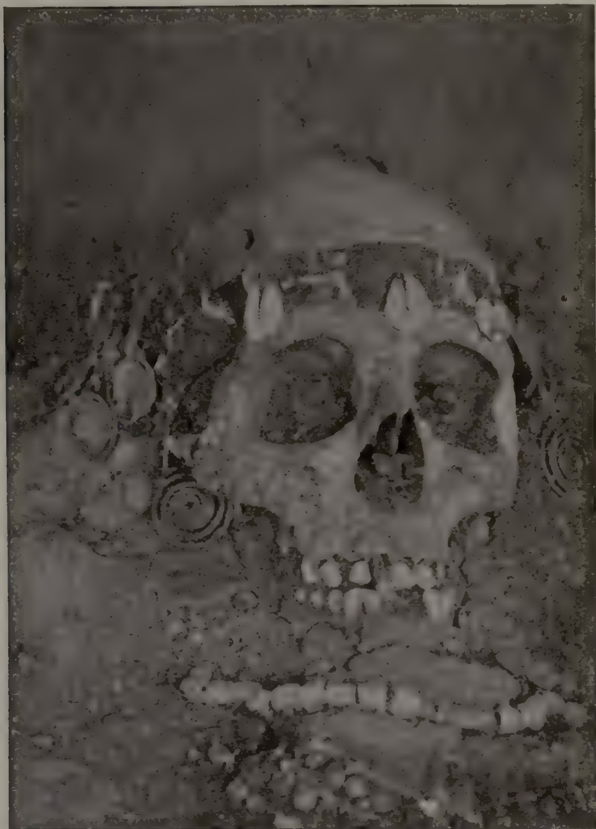
[1]) Nositi diadém na hlavě není ovšem pouze slovanským obyčejem. Nosili jej u Řeků i Římanů (*Blümner* Röm. Privatalt. 263, *Baumeister* Denkmäler 399), nosili i u sousedů slovanských, Germánů (muži i ženy, srv. *Weinhold* Altn. Leben 180, Frauen II. 316, 328) a Finnů (srv. dále str. 587 a doklady z nové doby u *Jastrebova* Ляд. мог. 18—19). Také nahá dívka na džbánu z nálezu v Nagy-Szent-Mikloši (původu bulharského) má čelenku (*Hampel* Alt. I. 346, III. tab. 293), pod. i některé kamenné baby (Собранie картъ etc. къ Трудамъ I. арх. с. Tab. I. 5, 8). Diadémy ze zlatých, tlačenou ozdobou pokrytých pásků z řeckých hrobů na sev. břehu Černého moře viz u *Chaněnka* Древн. VI. tab. 10.

[2]) Diadém na hlavě má patrně i panna (дѣвица) v zodiaku Izbornika Svjatoslavova z r. 1073. Srv. výše obr. 61.

[3]) *Píč* Star. III. 95. Jinde aspoň stopy zelené patiny na lebce ukazují na jakési kovové čelenky (*Píč* l. c. 97). V čes. museu je vyložen ještě podobný kus z Rakovníka.

uherských (Csorna, Čepin, Pécs-Üszög), ale ty jsou vesměs data staršího, ze IV.—V. století.[1])

Za to v Rusi v hrobech z končin čistě slovanských nacházíme předně stříbrné pásky (1—3 *cm* vysoké, 30—50 *cm* dlouhé) nebo

Obr. 87. Čelenka na lebce dívčí z hrobů v Brovarkách (Poltava).

obruče (вѣнокъ ruských archaeologů) na hlavách ženských koster, buď zcela prosté, hladké, nebo i kroužky a jinými cetkami ověšené. Místo nich nosily se ovšem i pásky tkané, zejména hedbávné nebo pásky pošité týmiž plíšky, jaké známe už z ozdob pasových, nebo

[1]) *Hampel* Alt. I. 344 sl. Hampel zde uvádí i několik figurálních památek, na nichž žena má na hlavě čelenku.

také šňůrky s navlečenými perlami ze skla nebo kovu.[1]) Odkazuji na obraz čelenky brokátové, kterou našel Č. Chvojka v Bělgorodu (obr. 75.). Všechny tyto druhy pásek bývaly ještě pravidelně ověšeny cetkami a především kroužky, které splývaly na čelo, na skráň i na plece (srv. dále).

V jižní slovanské Rusi od Podolí a Volyně na západě až po sěverjanské hroby charkovské gubernie je ozdoba diadémová dosti hojná. Stříbrný pásek, v celku kolem hlavy položený, je tu ovšem řidčí, ale jiný druh byl obyčejnější, jak vidíme i z nálezů Melnikové i z výkopů Antonovičových na Volyni.[2]) Pruh březové kůry byl pokryt látkou vlněnou nebo hedbávnou a na ni byl buď přišit zmíněný stříbrný pásek, nebo obyčejně přišita řada stříbrných a bronzových kroužků, nebo skleněné a stříbrné perly (zejména velká uprostřed). Někdy místo kůry byl upotřeben kus kůže. Podobné, ale ještě ozdobnější diadémy, poskytlo Chvojkovi slovanské pohřebiště u Brovarek (Gadjač, Poltava) na Pslu.[3]) Zde měly ženské kostry buď tkaniny nebo stříbrné plechové pásky

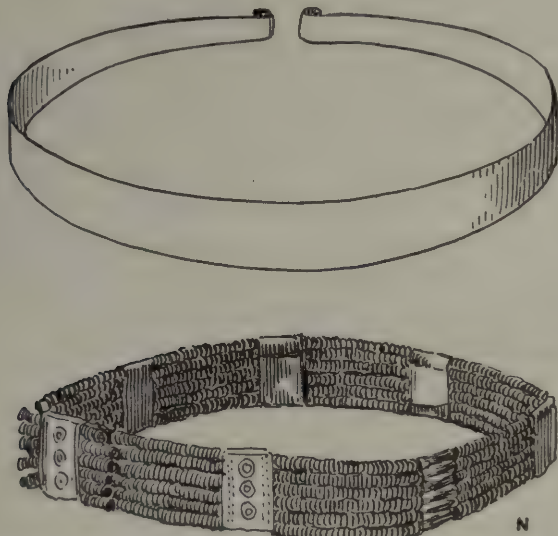
[1]) Pásky zlatem a stříbrem tkané a šnůrky našla u Nicachy (Achtyrka, Charkov) J. Melniková (Труды XII. арх. c. I. 697), hedvábné pásky našel většinou při kostrách v Brovarkách Č. Chvojka (Раскопка мог. при с. Броварки 4; Отт. изъ Древн. Моск.), pod. zlatotkané u koster na Šargorodu (Труды XII. арх. c. I. 101, Арх. Лѣт. III. 40); korale ve vlasech našel *Antonovič* Раск. древл. 16, 72, zlatotkané pásky ověšené v Iskorosti *Chvojka* (soukr. zpráva) a pod. pásek *Z. Gloger* na čele kostry v Horodnici na Pokutí (Światowit I. 68). Brokátové pásky na hlavě byly i v mohylníku nabutovském na ř. Rosi (Зап. VII. 1. 148 sl.). Pásky tlačenými cetkami pošité klade Spicyn v severní a litevské Rusi teprve do dob pozdních do XIII.—XIV. stol. Srv. Петр. кург. 42, Гдов. кург. 19, a Зап. арх. XI. 1. tab. V. — Podobny v litevském (?) kurhaně našel Szukiewicz ve Wężowszczyźnie u Vilna (Światowit I. tab. III).

[2]) *Melniková* l. c., *Antonovič* Раск. древ. 72 (ze žitomirských kurhanů). Stříbrné pásky z Nicachy jsou 1—1·5 *cm* vysoké a 30 *cm* dlouhé, vzadu zúžené a opatřené dírkami, aby se mohly v týle hlavy šnůrkou svázati. Podobné jsou i v glinském mohylníku u Perejaslavi (*Melniková* l. c. 702).

[3]) *Chvojka* l. c. 4—8. Zde našel Chvojka i obruče s připojenou trubičkou ze stříbrného plíšku (l. c. 8, a *Chaněnko* Др. VI. tab. 29). Chvojka píše o obruči na hlavě (на черепѣ), ležící trochu na pravo tak, že není dobře viděti, běží-li tu o diadém, či o nějaký závěsný kruh. K čemu sloužila trubička je nejasno, snad pro nějaký talisman, či prostě byly tudy vlasy propleteny. Z Uher z doby VII.—IX. stol. známe drátěné nákrčníky s podobnou (ale uzavřenou) kapslí na amulety. Srv. *Hampel* Alt. I. 74, 389. Srv. i *Montelius* Ant. 177.

na kůži, nebo stříbrné obruče ověšené závěsnými kruhy, spirálami i rolničkami a v předu nad čelem i mušličkami rodu *Cyprea moneta*. Některé byly zvláště bohaté. Zachovalejší dívčí úbor odsud předvádí obr. 87. a 91.

Že podobné stříbrné pásky nosili i Slované severní, ukazují nám zase nálezy V. Glazova v kurhanech u Gdova a Ivanovského

Obr. 88. Slovanská čelenka z petrohradské gub. a finnská z Ljucina.

v gub. petrohradské,[1]) kde jich bylo nalezeno také několik čistě hladkých, výše 3 *cm* a délky 50 *cm*, s užšími zahnutými konci (obr. 88.), a dále nálezy v kurhanech vladiměřských, jaroslavských a tverských.[2]) Zvláštní diadém z drátu vlnovitě zohýbaného vyskytl se u vsi Žukina (Ostěr) v černigovské gub.[3]) V Gnězdově našel opět Sizov kus ozubeného stříbrného pruhu granulací zdobeného, jejž pokládá za zbytek korunky původně přišité na pruh březové kůry.[4]) Ostatně nepochybuji, že to, co se v popisech

[1]) *Spicyn* Петр. кург. 12, tab. XII. 28, Гдов. кург. 19.

[2]) *Spicyn* Влад. кург. 104. Zde nalezeny na hlavách i jakési železné obruče. *Kondakov-Tolstoj* Древн. V. 88, 93, 94, Клады 150.

[3]) *Chaněnko* Древн. VI. tab. 32, 515.

[4]) *Sizov* Смол. кург. 48. Srv. pod. ozubenou korunu na hlavě sassanid. krále na míse stroganovské (*Kondakov* Др. III. 86).

zove hřivnou nebo nákrčníkem, mohlo leckde sloužiti i k ozdobě vlasů nad čelem.[1]) Ale o hřivnách pojednáme dále při ozdobách náhrdelních.

Stříbrná nebo hedbávná, cetkami a kroužky pošitá a ověšená páska byla tedy typickým úborem dívčí hlavy slovanské. Říkali ji v staré Rusi чело.[2]) Vedle ní ovšem později dívky z bohatého rodu, zejména knížecího, nosily diadémy ještě vzácnější, na př. ze zlata a ozdobené ještě na povrchu barevnou dekorací, zejména byzantským emailem. Zlatý diadém skládající se ze 17 zlatých hvězdicovitých plíšků (patrně původně našitých na pásce) našel u vsi Smolar u Borysova v minské gub. T. Sopodžko,[3]) ale nejvíce a nejkrásnějších zlatých diadémů poskytly nám dosud poklady porůznu nalezené, zejména v obvodu kijevském. Spolu s jinými příslušnými šperky ukazují nám tyto poklady jednak, že se do Kijeva soustřeďovalo velké bohatství zlatých a stříbrných šperků, jednak, že tam vznikly i znamenité zlatnické dílny domácí, kde podle vzorů cizích, nebo aspoň popudy cizími pracovali domácí řemeslníci na drahocenných výtvorech zlatnických, mezi nimiž právě diadémy mají vynikající místo. Našlo se již několik překrásných dokladů, ale jsou to vesměs už výrobky podle dekorace a jiných současných věcí soudíc pozdější, z XII.—XIII. stol.[4]) Skládají se z plochých destiček nahoře vyklenutých a vzadu průvleky opatřených (na spodu s úšky pro závěsné cetky), jejichž přední strana je ozdobena dekorem emailovým, buď z motivů vegetálních nebo z figur svatých, tvořících t. zv. *dejsus*.[5]) Že

[1]) Srv. *Spicyn* Рад. кург. 97, nebo u *Chaněnka* (Древн. VI. tab. 32. 539) zobrazený diadém nebo kollier ze Žukina. Odtamtud předvádí *Chaněnko* (tamže tab. 31, 538) ještě jeden diadém z bronzového plechu tepáním zdobený za diadém slovanský, ale ten stylem svým náleží nejen době starší, nýbrž i jiné neslovanské industrii, representované pokladem nal. u Mežigorja blíže Kijeva a jinými věcmi z bassinu němanského, spojenými se svrchu (str. 541) popsanými věcmi typu moščinského. Srv. o nich blíže u *Spicyna* Зап. V. 163 sl. 170, tab. XXVI.—VII., XXXII.

[2]) Starý ruský termin чело doložen je u Srezněvského (Мат. III. 1489) teprve od XIV. stol. Srv. i *Kondakov* Клады 150.

[3]) Zbiór wiad. XIII. 61.

[4]) Patří sem diadém z kijevského pokladu z r. 1889 z úsadby Grebenovského (*Kondakov* Клады tab. VIII. a 146 sl.) a jiný nal. u Sachnovky blíže Kaněva, nyní ve sbírce Chaněnkově (*Chaněnko* Древн. V. 12, tab. XXXIII. a Арх. Лѣт. 1901, 150—154). V pokladu byly ještě mince byz. XII. století a náušnice kijevského typu.

[5]) O seskupení dejsusu (δέησις) srv. *Kondakov* Клады 150.

byly robeny v Kijevě (ovšem podle byzantských vzorů), svědčí na př. na jednom nejkrásnějším nápis O ΑΓΙΟ ΠΑΒЬЛЪ.[1]) Stejně pozdní jsou diadémy, které patrně obepínaly cop vlasů nad čelem položený, skládajíce se z řady zlatých dutých háků navlečených úškem na drát a přišitých na látce. Při tom, jak se zdá, držely buď závoj, nebo čepec na hlavě[2].)

Rovněž u sousedních Finnů setkáváme se s charakteristickými čelenkami, ale jinými než u Slovanů. U Finnů nosili ozdobné pásky přes čelo k týlu i ženy i muži,[3]) ale tyto diadémy jsou formy méně umělecké, těžší a hrubší (obr. 88.) proti lehké, elegantní čelence slovanské.[4]) Jest sice možno, že se snad občas i tento finnský typ ocitl na hlavě dívky slovanské, ale zatím musíme říci, že se v této výzdobě obě národnosti ostře odlišují. Slovanské dívky bedlivě podle starých tradic dbaly v úpravě své hlavy, by se, abych tak řekl, neodnárodnily. Proto tyto diadémy a ještě u větší míře závěsné kruhy do vlasů, o nichž ihned bude řeč, jsou nad jiné výborným a význačným charakteristikem slovanských hrobů. Jiná věc snáze se přejala z ciziny nebo od sousedů: sponka, přezka nebo náramek, — ale úbor hlavy slovanské zůstával tradicionálně týž a silně odlišen od ústroje neslovanského. Proto také pohřebiště, kde nalézáme slovanské diadémy a kruhy závěsné, mám za slovanská.

---

[1]) *Kondakov* Клады 147, Р. древн. V. 125.

[2]) *Chaněnko* V. 12, tab. XXIX., 1097, *Kondakov* Клады 119, 134, 208 sl., tab. II. 6—8, VII., Русск. др. V. 112.

[3]) Tak aspoň souditi možno podle zprávy o mužských i ženských kostrách v Ljucině (Люц. мог. 6, 22).

[4]) Tyto diadémy jsou charakteristikem neslovanských pohřebišť v tambovské, rjazaňské a vladiměřské gubernii (*Jastrebov* Ляд. мог. 18, *Kondakov-Tolstoj* Древн. V. 73, 77, *Spicyn* Древн. Оки 100, tab. IX. 13, XIX.), ale jsou i ve vitebské (Ljucin, Eto), livonské (Ascheraden). Srv. *Jastrebov* l. c., *Kondakov* V. 49, Люцин. мог. 21, tab. VIII. 18, *N. Pečenkin* Изв. арх. ком. XII. (1902) 30. Vedle nich ženy v Ljucině nosily zvláštní nehezké falešné copy (v podobě klobásů) z vlněných pásků ovinutých bronzovými spirálami nebo prsteny (Люц. мог. tab. I. str. 7, 17, tab. I. 11, II. 8) a podobnými copy, ale nevím, že by se bylo co podobného našlo v současných hrobech slovanských. Jiný druh finnského diadému s řinčícími plechovými třásněmi našel se v Zakolpji u Muráně (*Makarenko* Новл. и зак. мог. 41).

Závěsné kruhy do vlasů (záušnice) a náušnice.

Při popisu čelenek zmínil jsem se o tom, že bývaly ověšeny různými cetkami, rolničkami, mušličkami a kroužky, které v podobě ozdobných třásní splývaly na čelo, na skráň, po případě i níže na pravou i levou plec. Už tam jsem také předvedl některé příklady těchto bohatě ověšených diadémů ze země sěverjanské. Jeden druh těchto cetek, totiž kruhy závěsné, zasluhují však zvláštního popisu a rozboru ze tří důvodů: 1. nalézá se jich nejvíce, ba někdy je kroužek takový to jediné, s čím se u hlavy shledáváme; 2. některé druhy těchto závěsných kruhů, jak se podobá, nevisely pouze na diadému, nepatří tedy pouze k jeho výzdobě, nýbrž byly uměle, ale volně zaplétány do kadeří po zvyku už odedávna v Evropě známém; 3. tyto kruhy jsou v slovanském území velmi rozmanitých typů a co více: i velmi charakteristických tvarů, jak proti oblasti neslovanské, tak i vzhledem k menším národopisným jednotkám v oblasti slovanské mezi sebou, a tvoří tím nad jiné důležité charakteristikon slovanských hrobů. Dáváme jim název *závěsných kruhů do vlasů* nebo krátce *závěsných kruhů,* nebo také název *záušnic,* ač termín tento, u nás nejběžnější, nevystihuje plně jejich úkolu, ba naopak dává podnět k představě nesprávné. Viselyť zajisté na hlavě spíše a častěji přes skráně před ušima, nežli za ušima.[1])

Zvyk nositi diadémy, ověšovati je kovovými kroužky nebo spirálami z drátu svinutými, nebo je proplétati do vlasů je v Evropě prastarý; speciálně se s ním shledáváme ve východní a střední Evropě (v Podunají) už dávno před Kr. nar.[2]) a nepochybuji také, že většina jednoduchých nebo dvojnásobných kroužků z bronzového drátu, s konci obyčejně přes sebe přečnívajícími (XXIX. 1.), s kterými se shledáváme v žárových hrobech kultury lužické

[1]) Ruští archaeologové zovou je височныя кольца, Poláci *zauszniсe,* Srbochorvaté слепоочнице (Vasić), *karičice* (Brunšmid), Němci *Schläfenringe, Hakenringe.* Termin заушьница je starý a doložen už ze XIII. stol. v Žití Nifontově (podle ruk. XIII. stol. v moskevském Publičném museu) 12: Нифонтъ даяше си заоушьницѣ (*Sreznĕvskij* Мат.. I. 957). V srbské Šumadiji mince visící na hlavě zovou *наушке* (*Miličević* Живот Срба 39).

[2]) Sem náležejí na př. už známé „Lockenringe“ uherské a kavkazské kultury bronzové (*Schmidt* Zs. f. Ethn. 1904, 620, *Virchow* Koban VI. 12, *Majewski* Światowit VI. 21, 64 sl.) a podobné z kultury skythosarmatské (*Chanĕnko* Др. II. tab. 29, Światowit IV. 9).

a následujících nejen u nás v Čechách a na Moravě,[1]) ale i dále v Poodří a Povislí v obdobných hrobech zemí polských,[2]) o jejichž slovanskosti možno míti méně pochybnosti, nebyly nic jiného, než kroužky sloužící k ozdobě hlavy, a že tedy i ty byly nějakým způsobem na vlasech připevněny a nošeny. Že to nebyly samé náušnice, svědčí několikanásobné závity, a že ne prsteny, ukazuje nám zase jejich velikost, která častěji buď převyšuje rozměry normálního prstu, nebo je zase menší. Mimo to se vyskytují v nich už od doby slezské tvary s jedním koncem v háček nebo úško zahnutým,[3]) které nás typologicky přímo převádějí k pozdním formám záušnic z hrobů žárových, jakož i kostrových z konce doby pohanské, o nichž není naprosto žádné pochyby, že náležely Slovanům na celém široširém prostranství od Labe a středního i dolního Dunaje až po Ilmen, Ladogu, horní Volhu, Oku a Don. V této době nabyly zároveň závěsné kroužky do vlasů

[1]) Srv. na př. doklady z hrobů u Lhoty Záborné, Vrbčan, Sovenic, Korunky, Nepasic, Dražkovic, Měníku, Plátenic, V. Číčovic v Čechách (*Píč* Starož. II. 3, str. 19, 48, tab. I., VIII., IX., XIV., XIX., XXIV., XXX., XLVIII.), u Krumsína, Bořitova, Mostkovic, Mohelnice na Moravě (*Červinka* Pravěk 222, tab. XXXI., XXXIV., Kultura 27) a u Horek (Jahrbuch f. Altert. IV. 3). U nás však v kultuře hrobů dobřichovských mizejí (*Píč* l. c. 124).

[2]) Srv. na př. hroby u Dobieszewky (Šubin), Manieczek (Śrem), Nadziejewa (Środa) z doby slezské (Album przedhist. zabytków. Poznań 1900, tab. 32, 36, 41).

[3]) Jednotlivé starší nálezy nejsou sice náležitě ověřeny, ale je jich už tolik a stále se opakují, že o existenci tohoto typu v starších žárových hrobech pochybovati netřeba. Z Čech náleží sem kroužky z Měníka a Úřetic (*Píč* Star. II. 3, 49, tab. XIX. 33, XXIV. 11, 12), snad i z Vrbčan a Dražkovic (*Píč* l. c., tab. I. 8, XVI. 11), na Moravě z Mostkovic (*Červinka* Pravěk tab. XXXI.), z Obřan (Mus. v Brně), z Tršic (mus. ve Vídni). Podobné objevily se na pohřebištích slezského typu ve vých. Hannoveru u Jastorfu (Praeh. Zs. I. 149), jiný v Olivě a Tucznu (Balt. Stud. XXVII. č. 59, *Lissauer* Praeh. Denkm. 128, 180), v Szambor. Lhotě z Opolska (Berlín. mus.), v polských hrobech u Nadziejewa (Album zab. tab. XXXII., 45), v Lipiu (Mater. X. tab. 9), v Kwaczale (Krakov, Akad.). Ostatně nesmíme úško na jednom konci kruhu pokládati za nějaký specifický výtvor lidu, kterému náležejí tyto hroby žárové ve východní Germanii. S podobnými kruhy setkáváme se už v době předřímské v Bosně a Hercegovině (Glasnik 1897, 212, 679, 1893. 300), v Prozoru v Chorvatsku (mus. Vídeň), v Bílém Brdu (Vjesnik arh. VII. 47, 72), v Uhrách (Arch. Ert. 1895, 103), v Attice (Mus. v Louvru Sál. II. z Myriny), v Olbii a Kerči (Eremitáž) a ve vých. Prusku u St. Lorenze (*Tischler* Ostpr. Hügelgräber tab. VI. (IV.), 24).

svého největšího rozvoje, jak v hojnosti, tak i ve formě, a staly se, jak jsem už řekl, nejdůležitějším charakteristikem slovanských hrobů. Je-li něco ve výzdobě staroslovanského těla a oděvu, co smí míti nárok na epitheton „slovanské", a co nám dnes pomáhá nejsnáze a nejpřesněji rozlišovati, je-li nález slovanský čili ne, je to v první řadě přítomnost a zejména tvar závěsných kruhů do vlasů. Není to ovšem platno absolutně, poněvadž nelze říci, že by si byla nemohla žádná Germánka, Finnka, Litevka nebo volžská Bulharka ozdobiti svůj diadém kroužky a proplésti je podle vzoru a zvyku slovanského v kadeře, a poněvadž i sám kroužek tvaru čistě slovanského mohl se dostati do oblasti sousední a tam býti upotřeben,[1]) ale podle našeho dosavadního vědění archaeologického dálo se toto jenom ojediněle; a zejména některé určité tvary závěsných kruhů jsou tak výhradně omezeny na slovanské území této pozdní doby a na hroby, které z tohoto territoriálně-historického důvodu i jiných znaků možno pokládati za slovanské, že platnost these výše uvedené ve svém celku je nesporná a je také nesporně uznávána ode všech slovanských i německých archaeologů.[2]) V celku tedy možno říci: kde jsou závěsné kruhy nebo záušnice, tam byli v VIII.—XII. století Slované.

Přehlížíme-li dnes ohromnou spoustu těchto závěsných kruhů

---

[1]) Tak se na př. objevují jednotlivě v jízdeckých hrobech rázu jinak maďarského z X. století (*Hampel* Alt. III. tab. 334—440), nebo zase vidíme závěsné kruhy krivičského typu v muromských pohřebištích rázu finnského, na př. v Novém, Zakolpji (*Makarenko* Новл. зак. мог. 26), tak že jsme pak na rozpacích, máme-li v tom viděti slovanské pohřebiště s vlivy finnskými, či finnské se slovanskými. Srv. i str. 594 pozn. 1.

[2]) Do archaeologické literatury uvedl záušnice r. 1877, přičítaje je Slovanům, *S. Müller* článkem Über slawische Schläfenringe (Schles. Vorzeit III. 189), po něm o nich psali *A. Lissauer* Über die hakenförmigen Ringe oder Hakenringe der Slawen (Zs. f. Ethn. 1878, 107), Über den Formenkreis der slaw. Schläfenringe (Correspondenzblatt 1891, 138, Arch. Ért. 1891, 333), *L. Niederle* Bemerkungen zu einigen Charakteristiken der altslaw. Gräber (MAG. Wien 1894, 50), *Píč* Urnengräber 268, Starožitnosti II. 3, 200, III. 1, 83, *Reinecke* Studien über Denkmäler des frühen Mittelalters (Mitth. anthr. Ges. XXIX. 1 sl. 1899), *Much* (Mitth. Centralcomm. 1898, 125 sl.) a znovu *Lissauer* Slaw. Schläfenringe (Zs. f. Ethnol. 1905, 366). Ale vzhledem k stati Müllerově dlužno konstatovati, že je už před tím *J. Vocel* správně datoval a přičítal Slovanům VIII.—X. stol. Srv. Arch. Parallelen II. Sitzungsber. Akad. Wien. Bd. XVI. 195 (r. 1855) a Pravěk země české 26, 30 (Praha 1866).

do vlasů, vidíme, že nejsou na ohromném slovanském území té doby všude jednostejné, nýbrž že se podle krajů dosti mění. Zejména lze rozpoznati na celkovém území dva velké okruhy od sebe odlišené, západní a východní. Ostrých hranic mezi nimi není, poněvadž typy západního okruhu přecházejí daleko do východního, ale okruhy ty lze přece rozeznávati jednak proto, že jak na západě od Polesí a Volyně, tak zase na východě v poříčí Dněpra, horní Volhy a Lovati různé typy mají svoji koncentraci. jednak pak i proto, že aspoň východní typy nepřecházejí přes uvedenou hranici, tak že západ zůstává jich prost. Podle těchto dvou okruhů budeme v popisu postupovati. Jako třetí serii připojíme pak ty kruhy plasticky na drátě zdobené, jimž jsme zvykli říkati *náušnice* (v ruské archaeologii серги), ačkoliv tím nikterak není vyloučeno, že i kruhy prvých dvou řad mohly býti v uchu nošeny, a zase vice versa kruhy této třetí řady po způsobu záušnic, jak dále blíže vyložím.

a) Okruh západní.

Význačným typem závěsných kruhů u západního Slovanstva je v době VIII.—XII. stol. kruh z tenkého drátu stočený nebo (a to obyčejněji) massivně litý, rozměrů pravidlem nevelikých, jenž buď zachovává starou prostou formu kroužku s konci k sobě přiléhajícími, nebo je na jednom konci roztepán a konec tento pak zahnut v jednoduché nebo dvojité úško ve formě písmene S. Zejména tento poslední druh je tak hojný a tak typický, že se stal pro západní a jižní Slovany nejvýznačnějším příznakem archaeologickým pod běžným jménem *esovitých záušnic,* a i když se praví prostě „záušnice", myslí se tím pravidlem tvar esovitě zakončený.

Kde povstal tento tvar, není ani dnes ještě na jisto postaveno. Že jsou slovanské v době VIII.—XII. stol., nikdo nepochybuje na základě statistiky a geografického rozložení nálezů. Ale jsou-li i původem slovanské, či přejali-li je Slované odjinud, je právě nerozřešená otázka. Soudí se obyčejně na původ cizí a zejména se oči badatelů obracely k Uhrám, kde byly nalezeny exempláry z doby před stol. VIII., a tam zejména k Sarmatům a Avarům.[1]) Prof. Píč hledal vznik v severní Italii, odkudž prý přešly na Rýn a odtud teprve k Slovanům.[2]) Sám jsem pomýšlel sice také na

---

[1]) Tak zejména *Lissauer* l. c. a *Hampel* Alt. X. 277, 442.

[2]) *Píč* Star. III. 1. 83. Už v Star. I. 56 soudil, že povstaly v kultuře merovejské. Srv. i Pam. XVIII. 408.

vzory římské z doby císařské, ale při tom na římské provincie při severním a východním břehu moře Adriatického, odkudž vzory přišly nejdříve k podunajským Slovanům.[1]) Jiní soudili na původ arabský.[2])

Dnes bych poněkud přesněji vyjádřil své mínění takto: Předně předpokládám z důvodu výše (str. 588) uvedeného, že Slovanky zvyk ozdobovati hlavu závěsnými kroužky měly už dávno před tím a není vskutku žádného důvodu, pro nějž bychom byli nuceni souditi, že zvyk sám přejaly teprve v době římské od Rýna, nebo od Adriatického moře, nebo z Podunají od Sarmatů a Avarů, v jejichž starší kultuře esovitých záušnic vůbec není. Ale ze starší doby můžeme Slovanům přičítati jen kroužky zcela jednoduché nebo s jednoduchým úškem (XXIX. 1—4) a ne s dvojitým, esovitým, a proto otázka, zda-li si Slované záušnici vytvořili sami, nebo ji přejali, týkati se může pouze tvaru esovitého. V tom bodu tedy modifikuji svůj dřívější náhled, ale jinak stále soudím, že tento esovitý tvar ukazuje původem dosud nejvíce na severoadriatické a podunajské provincie římské. Esovité zakončení drátu známe sice i z jiných krajů a z dob starších, na př. z Kypru nebo z Olbie, ze sv. Michala v Krajině,[3]) ale dokladů ze severních provincií římské doby císařské jest nejvíce a jsou pravým slovanským záušnicím místně i časově nejbližší.[4]) Pro původ severoevropský

---

[1]) SS. II. 517.

[2]) Na př. *Virchow* (zprvu, srv. Zs. f. Ethn. 1882, 448, Correspondenzblatt 1884, 69 sl.) a *Beltz* Wend. Alterthümer (Schwerin 1893), 180.

[3]) Kypros (Salle de numism. Mus. St. Germain), Olbia (zlaté náušničky, srv. *Chaněnko* Древн. VI. tab. VII., a Čas. mus. olom. 1887, 22, 29), sv. Michal (*Much* Kunsthist. Atlas, tab. LXI. 21; jsou ve víden. museu).

[4]) Za doklad z doby římské uvádí prof. *Píč* l. c. nález ve Valle dei Casai nedaleko Castel-Selvy v Tyrolsku, ale neověřený (*L. Campi* Scoperta di oggetti gallici nella Valsugana. Arch. Trent. 1903, 132), a pak nález kroužku z Cembri v Tyrolsku a od Sv. Michala v Krajině, tento se střední latènskou sponkou, a jeden z Mohuče (l. c. 85). Sám jsem doplnil ještě (Čes. Čas. Hist. 1909, 352) tyto nálezy římskou nekropolí u S. Servola v Istrii, kde se našly dva esovité kruhy mezi deskami žárového hrobu z doby římské (Jahrbuch. d. Centralcomm. I. 127). Rovněž byly za mé návštěvy v St. Germain-en-Laye dvě záušnice původu ovšem neznámého vyloženy vedle věcí římských (Salle de numismatique). Rovněž už r. 1890 upozornil jsem na příbuzné stříbrné kroužky z Reichenhallu s jedním koncem ohnutým (Bemerkungen 51, obr. 275., *Lindenschmit* Altert. IV. tab. 47) a mohu poukázati i na jiné příbuzné šperky římské, nalezené u Vršce

mohly by se jedině uvésti v parallelu t. zv. labuťkovité jehlice v žárových polích popelnicových kultury slezské a plátenické,[1]) jejichž zahnuté hlavici v podobě labutího hrdla v základě leží také linie ve formě *S*; ale není dosud dokladu, že by se byly na severu v oblasti těchto jehlic vyskytly typické slovanské esovité záušnice nejdříve. Nejdříve je dosud známe z Podunají. Soudil bych proto, že Slované, nosíce závěsné kruhy odedávna, zde v podunajských a adriatických provinciích římských zahlédli analogické kruhy a náušnice s jedním koncem dvojnásobně, t. j. esovitě zahnutým a že tento nový tvar počali zde přejímati na místo starších svých jednodušších, snad i z té příčiny, že dvojité úško praktičtěji a pevněji drželo kroužek na kadeři navlečený.

Nově přejatá forma šířila se zprvu pomalu do celé oblasti západních Slovanů, ale zároveň tak úsilovně, že se od IX. stol. stala typickou součástí ozdoby náhlavní a na mnoze vnikla a rozšířila se i do Rusi. Ale na západě zůstalo vždy centrum výroby, jak nám ukazuje statistika pohřebišť, a není zde téměř hřbitova z této doby, který by nebyl provázen esovitými záušnicemi.[2]) Na Dněpru jsou už mnohem řidčí a čím dále jdeme k se-

---

v Temeši (Arch. Értes. 1894, 93) a z Mertlochu v Bavorsku, nyní v mus. v Norimberce (XXIX. 8). Nálezy pozdější, ale na jisto datované před VIII. až IX. stol., před kterouž dobou nechtějí někteří esovitých záušnic uznávati (tak na př. *Brunšmid* Vjesnik arh. VII. 40, *Reinecke* Studien 51), jsou ještě tyto: Sós Hártyán v Novohradu, provázený mincí Theodosia II. (Arch. Értes. 1887, 433, *Hampel* Alterth. I. 438); dále esovité kroužky vystupují (a to ponejvíce jednotlivě, ale za to s několika závity) už ve skupině sarmatské, tedy i v době před VIII. stoletím, na př. v Czikó (*Hampel* III. tab. 224, II. 90), Siráku (II. 83), v Hódmezövásárhely (II., 105), Majdánu (II. 365), v Abony (II. 799, III. 465 sl.); snad také nálezy keszthelské sem patří, ač Reinecke právem ukazuje na možnost smíšení hrobů starších s mnohem mladšími. Probádání tohoto pohřebiště nebylo bezvadné. Také Krungl a Hohenberg sem náležejí. Z Rakous známe dva nové doklady z pohřebiště VI.—VII. stol. u Mistelbachu, k němuž se patrně druží (porouchaný) doklad ze současných hrobů u Michelsdorfu blíže Kremže (Jahrbuch ZK. III. 220, 226).

[1]) *Píč* Starož. II. 3, 77 a obr. 38, *Niederle-Buchtela* Rukovět 76.

[2]) Výčty nálezů podány na jiných místech, českých na př. u *Píče* Starož. III. 1, 329 sl., nebo v mých Bemerkungen 42 sl. Výčet v zemích chorvatskosrbských podal *Brunšmid* Vjesnik, l. c., dále z Podunají *Vasić* (Старинар 1906, 74), ze zemí alpských *Reinecke* (Zs. f. Ethnol. 1897, 362, Verh. Berl. 1896, 469) a *W. Šmid* Altslow. Gräber (Bericht 22 sl.), z Pruska *Lissauer* Denkmäler 175, z Pomořanska *Schumann* Kultur 96. Výčtu z Uher *Hampel* nepodává.

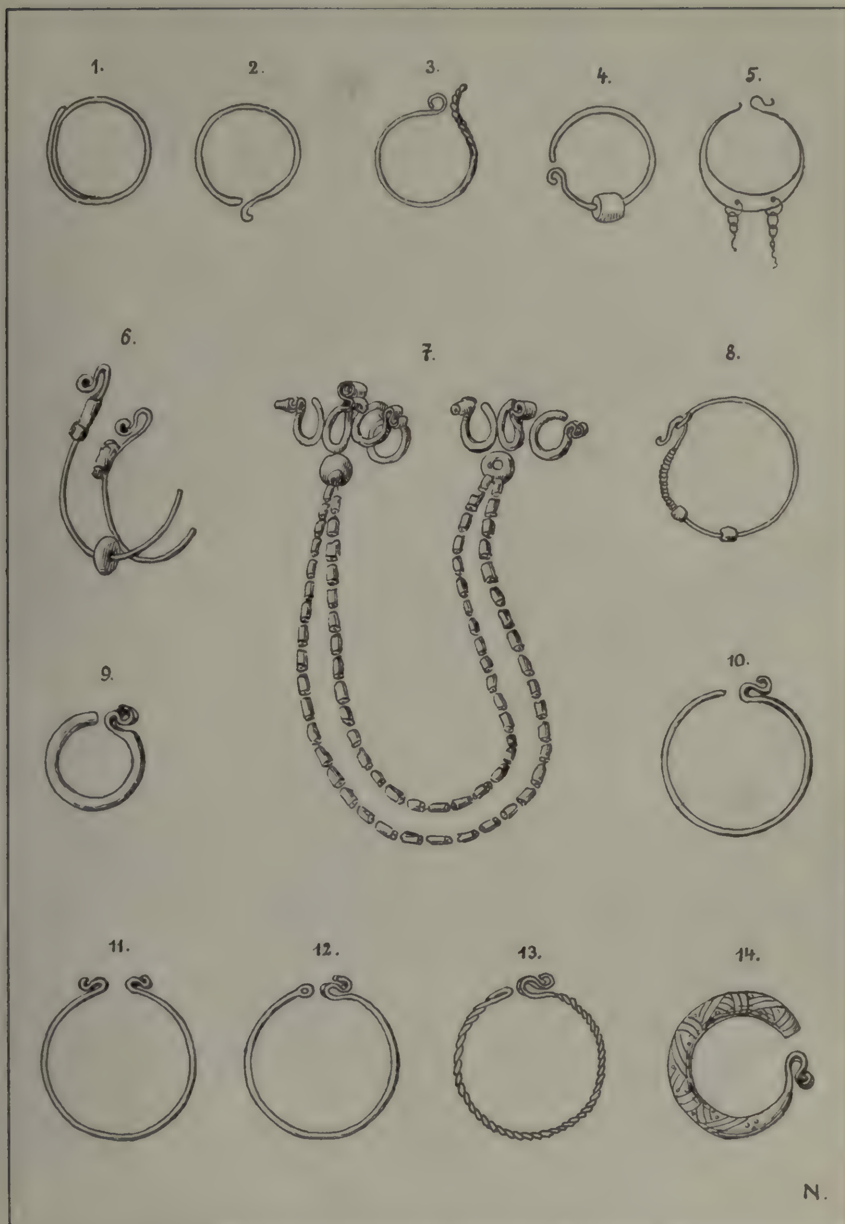
veru nebo k východu, tím více mizejí, zejména tyto esovité, a zůstávají nanejvýše starší formy jednodušší.[1]) Naproti tomu na západě základním a nejhojnějším tvarem je kroužek esovitý, starší formy s konci k sobě přiloženými nebo s jednoduchým úškem (XXIX. 1, 4) vyskytují se sice parallelně také, ale v míře menší; srv. na př. pohřebiště v Libicích v Čechách nebo na Bílém Brdu v Chorvatsku. Tvar s komplikovanějším zakončením neomezuje se však na prostou čistou formu esovitou (XXIX. 9, 10), nýbrž vytvořil řadu forem dalších, v nichž buďto prostý esovitý tvar zůstává sice základem, ale má novou ornamentální applikaci, nebo v nichž esovité zakončení je zaměněno za závity jiného druhu; nebo konečně vznikly kroužky s esovitým závitem na obou koncích. Také těleso kruhové se mění od tenkého, hladkého, drátěného v tenký, kroucený (dvojitý) nebo v tlustý, dutý a ornamentovaný plášť. Tak shledáváme v Čechách a na Moravě a vůbec na západě vedle různých velkostí formy prosté kruhy s oboustranným závitem (tab. XXIX. 11),[2]) nebo se závitem komplikovanějším (XXX. 6),[3]) s jedním koncem opatřeným dírkou (tab. XXIX. 12),[4]) dále formy s kruhem krouceným z dvojitého drátu (XXIX.

[1]) Srv. statistiku v mých Bemerkungen, str. 42 sl. Typické esovité jdou na východ do pohřebiště u Nicachy v charkovské gub. a do Bělgorodu v kurské, dále do mosalského új., kalužské gub., do běžeckého v tverské. Za Donem a na Volze už jsou jen jednoduché nebo snad nějaký ojedinělý nález, a také pod Kavkazem není nic (jen kroužky s jednoduchým očkem). Na severu mizejí v jaroslavské a novgorodské gubernii a i v minské je jich už málo. Na severu jsou jen s jednoduchým očkem. Na jihu znám na Balkáně dosud jen jednotlivé nálezy, na př. z Osova v Bosně (Glasnik 1897, 593), z Polne (Basatu) a Vinče u Bělehradu v Srbsku (Старинар 1906 39 sl.). Srv. též mé SS. II. 523. Za to jsou hojné v Chorvatsku a v severní Dalmacii. Museum v Kninu má jich velkou řadu. Na západ sahají nálezy esovitých náušnic do středního Německa všude tam, kde byly v VIII.—XII. stol. kolonie slovanské (srv. *J. Ranke* Zur jüngsten Heidenzeit in Bayern. MAG. XXX. Sitzb. 86 a zejména *J. Reinecke* Statistik der slaw. Funde aus dem Süd- und Mitteldeutschland. Correspondenzblatt 1901 Nr. 3). Ale ovšem jednotlivě se objevují i v hrobech rázu německého. Tak viděl Palliardi v museu ve Freiburgu (Baden) záušnici z germ. hrobu z Ebringen.

[2]) Na př. Velký Újezd, Slatina, Řeporyje, Vyšehrad, Votice, Lipno, Dubá, Dunajovice, Ryběšovice, Žabonosy, Kladno, Hrušice.

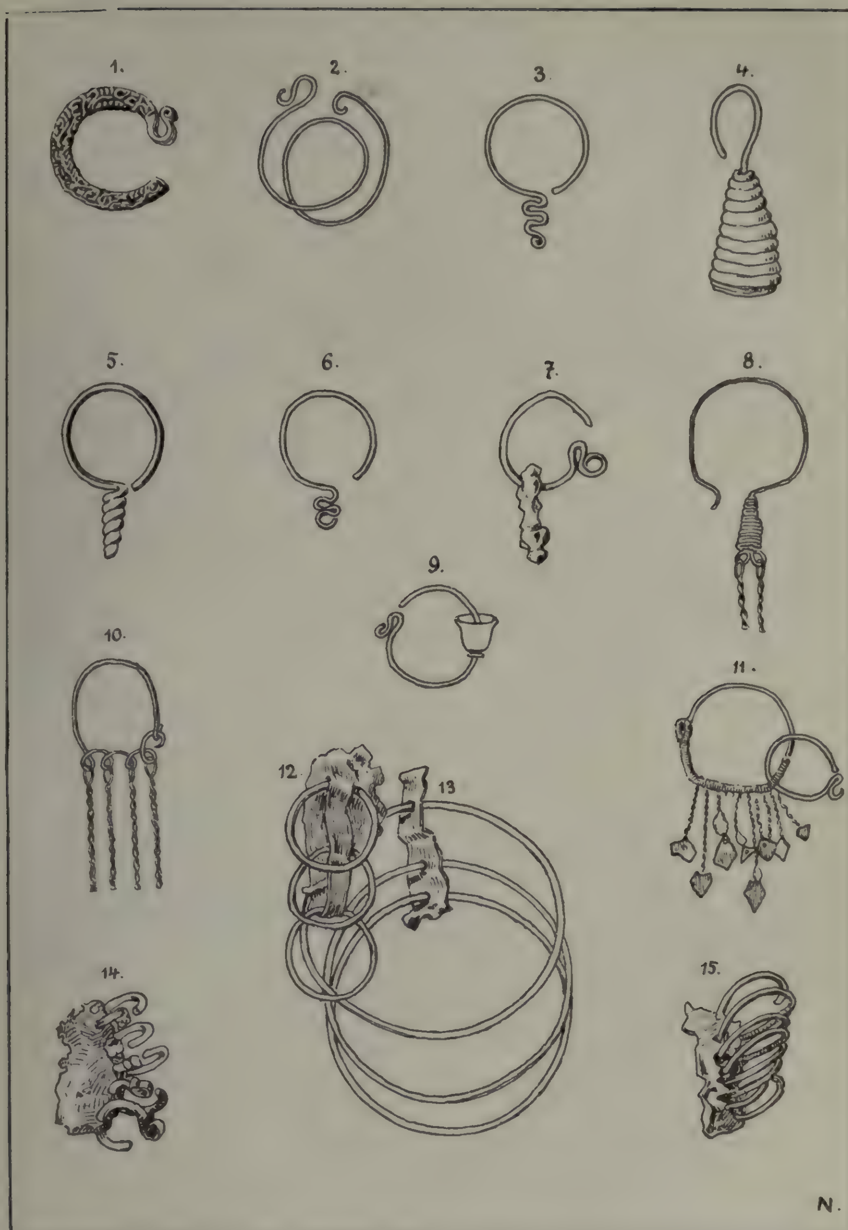
[3]) Neštěmice, Želenice; jinou z neznámého naleziště uvádí *Píč* Star. III. 1, 84.

[4]) Na př. Dunajovice, Bořitov, Rataje, Chrudim, Mukařov, Lipno.

Tab. XXIX. *Záušnice.*

1.—2. Měník (Čechy). **3.** Nadziejewo (Środa). **4.** Volyň. **5.** Kypros. **6.** San Servolo (Tyroly). **7.** Libice (Čechy). **8.** Mertloch (Norimberk). **9.** Kladno (Čechy). **10.** Hrusice (Čechy). **11.** Rataje (Čechy). **12.—13.** Mukařov (Čechy). **14.** Kaldus (Chełm).

Tab. XXX. *Záušnice.*

1. Orszymowice (Plock). 2. Rosharden (Oldenburg). 3—4. Keszthely (Uhry). 5—6. Sirák (Novohrad). 7. Bílé Brdo (Chorvatsko). 8. Hohenberg (Štýrsko). 9. Černembel (Krajina). 10. Hohenberg. 11. Krungl (Štýrsko). 12, 13. Novozybkov (Černigov). 14. Hanín (Čechy). 15. Bobrujsk (Minsk).

13),[1]) řídko kruh s navlečenou skleněnou nebo jantarovou perlou.[2]) Unikátem je velká zlatá záušnice spletená z jemných drátů z Želenek u Duchcova, nyní v Čes. Museu. Při Baltickém moři vyvinul se zvláštní druh s dutým ornamentovaným kruhem (XXIX. 14), typický pro dolní Poodří, Rujanu, Pomoří, zemi chełmskou,[3]) odkudž jde až na západ do Hannoverska,[4]) na jih do Slezska[5]) a na východ k Varšavě a do gub. plocké.[6]) Po různu od území západního až na východ objevují se záušnice s dvojitým závitem kruhu. Mají obyčejně jednoduché úško, ale našly se podobné i se zakončením esovitým.[7])

Na východě se nevyvinuly zvláštní typy esovitých záušnic a to proto, že tam úkol těchto záušnic nastoupily u veliké míře jiné závěsné kruhy rozmanitých forem, jež ihned poznáme. Za to měli zajímavé lokální typy domácí výroby Slované alpští.

V Podunají je předně dlužno konstatovati, že starší formy projevují leckdy složitější nebo odchylně, někdy i bizarně vinuté zakončení, na př. v uherských nálezech u Keszthely, v Czikó, Siráku, v Abony, dále v Krunglu ve Štýrsku a v Bílém Brdu v Chorvatsku,[8]) ale ještě zajímavější jsou nálezy v zemích alpských. Zde se buď shledáváme s navlečenými kuželovitými bubínky a perlami, nebo s odrůdou z tenkého drátu, jejíž kruh je vinut v kličkách a ověšen drobnými řetízky, bubínky, zvonečky,

---

[1]) Na př. Řivnáč, Mukařov, Velis, Kocanda v Praze, Hrusice, Levý Hradec. V Želenicích se našla záušnice ze čtyř drátů spletená (Pam. XVI. 13); pod. v Orszymovicích u Plocka (Światowit III. tab. 12).

[2]) Srv. kruh z neznámého naleziště ze sbírky ryt. Neuberka v Praze, nebo kruhy z Burglengenfeldu v Bavořích.

[3]) *Beltz* Alt. 183, *Schumann* Kultur Pommerns 96, *Baier* Correspondenzblatt 1891, 141.

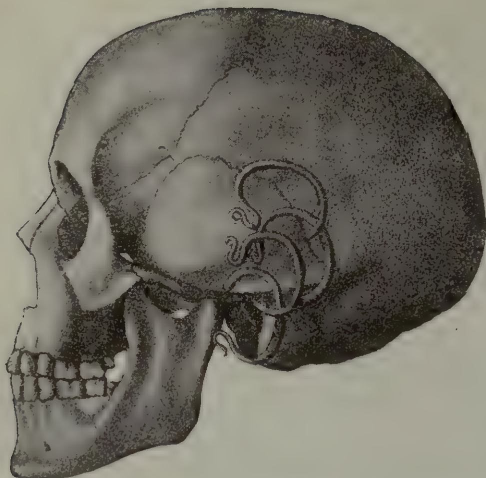
[4]) Rassau (Praeh. Zs. I. 85) z XIII. stol. Jsou však hladké.

[5]) Dankovice u Němčí (*Mertius* Wegweiser 141).

[6]) Turowo (Światowit II. 23 tab. 2 č. 9), na povrchu ornamentován. Podobný našel v Orszymovicích (Świat. III. tab. 11 č. 4). Z Książenic u Varšavy jsou duté kruhy v museu Akademie krakovské.

[7]) Srv. nález v pokladu z Roshardenu v Oldenburgu (Mus. Berlín), dále kruhy z minské gub., jež jsem viděl ve sbírkách Hist. musea v Moskvě a na petrohrad. výstavce r. 1892, dále kruh z Horodnice nad Dněstrem (Mus. akad. krakov.) a z Myszkówa (Zbiór XV. 95). V minské gub. je vůbec dvojitý závit typický (*Zavitněvič* Зап. арх. X. 332). Srv. dále na str. 606.

[8]) *Hampel* Alt. II. 83, 90, 799, III. tab. 224 (Czikó, Sirák, Abony), III. tab. 140, 165 (Keszthely). Ke všem srv. I. 439. Podobnou znám z Krunglu (Arch. Ert. XVII. 144) a Bílého Brda (Vjesnik VII. 38).

Obr. 89. Lebka se záušnicemi z Kałdusu u Chełmu.

nebo spojen tkanivem z jemně točeného pletiva.[1]) Srv. obr. 8—11, na tab. XXX. Tvary s granulovanými hrozníčky a malinami na kruhu vyskytly se i v bulharské Sofii, v Uhrách, v Bílém Brdu.[2]) Srv. tab. XXX. 7, XXXII. 14, XXXIII. 11. Ale ty všechny, zdá se, byly nošeny už jako skutečné náušnice.

Při těchto změnách formy mění se také materiál. Nejčastěji jsou záušnice z bronzu, řidčeji ze stříbra, za to bronzové jsou hojně stříbrem, někdy i zlatem plátovány.[3]) Řídké jsou z olova a cínu,[4]) a ještě řidčí ze zlata.[5]) Analysy chemické těchto kroužků byly však jen zřídka podniknuty a neukázaly nic zvláštního.[6])

---

[1]) Srv. nálezy v Hohenbergu a Krunglu ve Štýrsku, v Thunavě v Rakousích, v Bledu, Sredne Vsi a Bohinji a Černemblu v Kraňsku. (Srv. Arch. Ert. XVII. 135, 140, *Šmid* Bericht Laibach tab. II.)

[2]) Mus. v Sofii a Vjesnik arh. hrv. VII. 38 sl., 42.

[3]) Srv. Bemerkungen 42. Zlatem plátované našly se v Hradci Králové.

[4]) Z cínu našly se ve Velími a Debrnu, u Libějic v Čechách, v Židlochovicích na Moravě, z olova na Hrádku, v Lipanech (*Píč* Starož. III. 1. 82) a Židlochovicích. Z olova a cínu našly se ve Slezsku u M. Týnice (Schles. Vorzeit IV. 568) a Neustadtu (Verh. Berl. 1895, 762).

[5]) Zlatý jeden byl kdysi ve sbírce rytíře z Neuberka, jiný cituje Müller a Lissauer od St. Lübecku (Verh. Berl. 1893, 475), několik jich je v uher. museu (Ostřihom, Szabad-Bathyan, Sós-Hartyán), jeden z Keuschbergu u Halle (*Kruse* D. Alterth. I. 51, tab. I.). Srv. *Pulszky* Praeh. Bl. 1892, 69, *Hampel* Alt. III. 259, II. 338. Jednodušší zlaté známy jsou i z Ruska z tamb. gubernie. O zlaté záušnici, nalezené na poli u Želenek, zmínil jsem se výše str. 599. Mimo to je jako zlatý prsten označen ještě kroužek s ulomeným úškem — patrně záušnice — v pokladu svatováclavském. (Soupis. Poklad svatovácl. 125.)

[6]) Srv. *Šmid* Altslaw. Gräber 23, *Brandenburg* Кург. Прил. 41, *Helm* Verh. Berl. 1895, 762, Schles. Vorzeit IV. 568.

Zbývá mi ještě pověděti něco bližšího o tom, jak se záušnice nosily.

Je sice pravděpodobno, že se nosily i prostě zapletené do vlasů a že esovitý háček sloužil (a vůbec se vytvořil) k tomu, aby se vlasy v něm zadrhly a tím kroužek na kadeři byl připevněn.[1]) Ale z příčin pochopitelných nemáme pro tento předpoklad přímých dokladů. Za to máme značnou řadu dokladů, které ukazují, že se záušnice nosily připevněné na proužku tkané látky nebo kůže nebo i dřeva (lýka?), jsouce provlečeny dírkami v proužku (XXX. 12—15). Ukázky zachovaly se nám z hrobů západoslovanských s pravými esovitými kroužky, ale analogie poskytla i řada nálezů ruských.[2]) V hrobě se nalézají záušnice ponejvíce po jedné, ale někdy i 8 až 10 na lebce na skráni, na horní čelisti nebo pod čelistí a je viděti, že proužky, na nichž byly zavěšeny, splývaly po stranách lebky, — častěji jenom po jedné straně [3]) — a že

---

[1]) Srv. *Kondakov-Tolstoj* Древн. V. 69, *Zavitněvič* Зап. арх. X. 332, *Melniková* Труды XI. арх. с. I. 499.

[2]) Kroužky se zachovanými kusy nebo stopami hrubě tkané látky nalezeny byly v Čechách v Ječovicích (Lit. Magazin f. Böhm. 1786, II., 154), v Rusku v kurhanu u sela Borky (Skvira, Kijev), v Kuzněcově (Зап. арх. V. 1, tab. XXII. 12), nebo v kurhanu smolenském, odkrytém paní Čebyševou (Изв. моск. общ. люб. антр. T. XLIX. 3. 14). Na kusu kůže nalezeny byly záušnice v Hradci Králové (Mitth. C. C. 1882, CVI.), ve Vys. Újezdě (Pam. XI. 368), v Dubé (Mitth. d. nordböhm. Excurs. Club 1893, 12—16), v Haníně v Čechách (*Píč* Star. III. 1, 78, myslí omylem, že je to 6 dírkami propichnuté konservované ucho), a v Książenici u Varšavy (Zs. f. Ethnol. 1878. Tab. II. Berl. Verh. 1881, 357), u Szubinu v Poznaňsku a na hoře sv. Vavřince u Althausenu v Prusku (Schles. Vorzeit III. 191, Berl. Verh. 1881, 366, 1884, 202, *Lissauer* Crania prussica), v Turowě (Światowit II. 23), v Přiladoží (*Brandenburg* Кypr. 42), v Olešpoli na Volyni (*Antonovič* Раск. др. 48), u Olevska, Ovruč (Арх. Лѣтопись 1903, 184), v Kirjakové u Jaroslavi (*Kondakov* (Древн. V. 94), v kurhanu radimičském (*Spicyn* Рад. кург. зап. VIII., II.), v bobrujském (*Zavitněvič* Зап. арх. X. 332, tab. II. 22, zde vyobrazuji). Srv. dále *Spicyn* Влад. кург. 100 sl. a *Chvojka* Раск. мог. Бров. 7. Zbytky prkénka kůží potaženého se 5—6 kroužky našel *Luniewski* v Żarnówce a Popówě, kr. Węgrów, Siedlce (Wiad. arch. num. 1882, 109 sl.), kus březové kůry se 7 kroužky z Volyně uvádí *Kondakov-Tolstoj* Древн. V. 69. Jinde je aspoň na patině kroužku znáti, kde byly připevněny (Zbuzany, Lovosice, Libochovany).

[3]) A to buď na levé, nebo pravé. Srv. na př. nálezy v Topolnu (Schwetz, Záp. Prusko. Nachr. 1902 I. 5), nebo v bobrujských a petrohradských kurhanech (Зап. X. 332, *Spicyn* Петр. кург. 14). Také není symmetrie (co do počtu) na obou stranách (*Spicyn* Радим. кург. 32, Влад. кург. 101).

Obr. 90. Panna se závěsnými kruhy z bible Velislavovy.

musily býti ovšem samy opět připevněny na hlavě, patrně na čelence, jak jsme již výše ukázali. Jinde ovšem, kde řada kroužků sedí pevně v kůži nebo v prkénku, byl patrně vrkoč nebo cop jimi protažen.[1]) Také občas viselo záušnic několik prostě v sebe zavěšených,[2]) ba bývaly i spojeny závěsy obou stran buď přímo pod bradou,[3]) nebo nepřímo pomocí delších řetízků, splývajících na ňadra. Takový závěs (XXIX. 7) našel se v Čechách v hrobech libických, na nádraží nalezených.[4])

Esovité záušnice mizejí na západě v XIII. století, odkudž znám poslední hrobní nálezy.[5]) Jednotlivé kusy mohly se ovšem udržeti dále. Z miniatur a fresek XI. a XII. století neznám obrazu, který by nám ukazoval záušnice.[6]) Za to velmi zajímavý doklad, třebas teprve z XIII. stol., poskytuje jedna

---

[1]) O jiném druhu kroužků, které se navlékaly na konce copů, srv. výše str. 505 a dále 611.

[2]) Pět v sebe zavěšených kroužků našlo se v Žloukovicích v Čechách, tři v Přemyšlení (*Píč* Star. III. 1. 82, 354), tři v Novosilkách na Volyni (Mater. VI. 3 sl.). Ve sbírce kijev. arch. spolku viděl jsem závěsy 12 a 14 kroužků, mezi nimi i esovité, menší závěsy ve sbírce J. Melnikové z volyňských kurhanů (St. Žukov) a ve sbírce F. Kyndereviče. Srv. též Труды XI. apx. c. I. tab. VI.

[3]) Doklad poskytl hrob v Bořitově, Kniesem popsaný (Čas. olom. 1892, 13, Č. Lid III. 21). Srv. mé Bemerkungen 41.

[4]) *Píč* Star. III. 1. 93, Pam. XV. 691, 702.

[5]) Srv. nález v Szabad-Battyánu (Stol. Bělehrad) s mincemi XIII. stol. (*Hampel* Alt. I. 438), nebo hroby v Rassavě v Hannoversku (Praeh. Zs. I. 387).

[6]) Pouze mince prvních ruských knížat ukazují po stranách koruny a hlavy na páskách visící kruhy, které snad sem náleží (srv. obr. 68.).

dívčí postava z české bible Velislavovy (obr. 90.); z pásku kol hlavy otočeného splývá na pravé straně stužka se třemi závěsnými kruhy pod skráň.[1])

b) Okruh východní.

Druhá velká serie závěsných kruhů vznikla u východních Slovanů a zůstala také na jejich oblast omezena.

Jestliže již u západoslovanských záušnic vznikají leckdy pochybnosti, byly-li výhradně nošeny jen k ozdobě kadeří a diadému, či zároveň jako náušnice v dírce laloku ušního, platí to u větší míře o různých typech závěsných kruhů, které shledáváme po straně hlav v hrobech ruských. Celá řada je takového rázu, že mohla býti a byla zajisté nošena obojím způsobem: jednou splýval kruh z diadému, jednou visel na laloku ušním. Zde vůbec nelze vésti nějaké přesné hranice mezi tím, co je záušnice a co náušnice, nebo височное кольцо — серга ruské archaeologie. Popisujeme-li řadu těchto kruhů zde, v stati o závěsných kruzích, činíme to z toho důvodu, že forma jejich a jednotlivé okolnosti nálezů více ukazují na závěsný kruh do vlasů, ale při tom vždy s výhradou, že to mohl býti i kruh uchem provlečený nebo na uchu zavěšený.

Základní jednostejnosti, s kterou se přes některé lokální variety setkáváme u západních a jižních Slovanů, nenalézáme u východních, zejména ne za Dněprem. Zde vedle hojných typů jednoduchých[2]) vyskytují se i esovitě zakončené až po gub. novgorodskou, tverskou, kalužskou a charkovskou,[3]) ale vedle nich vznikla zde v XI.—XII. stol. řada nových typů lokálních, při nichž často typické úško jednoduché a dvojité vůbec mizí, ale za to kruh bývá

[1]) Velislavova bible ed. *Vocel* (Abh. böhm. Ges. Wiss. VI. 4. Bd. 1871, tab. 16.).

[2]) Jsou všude zastoupeny (zejména kroužky s konci přesahujícími) a jak jsem již výše pověděl, přecházejí kroužky s jednoduchým úškem i přes hranici oblasti esovitých, tedy do gub. petrohradské, do Přiladoží, na Volhu, na Don i do Podkavkazí. Obyčejně u hlavy je po 1—2 kusech, ale našly se u Perejaslavi i případy až s 20 a více kroužky (*Spicyn* Влад. кург. 100, 101). Ostatně bylo těchto kroužků jistě více, než se jich nachází, neboť ty, jež byly zhotoveny ze slabého drátu, udržely se špatně v zemi a ještě hůře stříbrné, nebo z bílé, náhradní smíšeniny, místo níž ukazuje častěji jen prášek na skráňové kosti lebky, že tam ležel původně kovový kruh. Srv. zprávu J. Melnikové o hrobech u Nicachy (Труды XII. арх. с. I. 696).

[3]) Srv. výše str. 594.

různě upraven a plasticky dekorován. Zdá se vůbec, že zde sousedění s Litvolotyši, Finny, Bulhary, Chazary a Polovci přímo vyvolalo markantnější differenciaci Slovanů v ústroji a výzdobě hlavy.

Vznik datovati dlužno většinou asi do X.—XI. stol. Dříve byly zde také závěsné kruhy v užívání, ale jen typů jednoduchých, málo differencovaných, jaké už známe a vedle nich nanejvýše drátěný kruh, jehož oba konce jsou kolem kruhu ovázány (XXXI. 1). Je aspoň pozoruhodno, že ve starších hrobech žárových nových, různých typů vůbec není, na př. v znamenitém mohylníku gnězdovském ze stol. X., kdežto v pozdějších hrobech smolenských už jsou (srv. dále str. 606).

Čím byl dán přímý podnět k nastávající differenciaci a výrobě, nelze dosud říci. Snad sem zasáhl vliv stříbrnických dílen korsuňských, kde se našlo velké množství stříbrných kruhů z drátu, končícího v uzlík nebo ve spirálu,[1]) snad působily vlivy turkotatarské, polovecké nebo vůbec obchod s Orientem, který na př., jak se zdá, dal u Radimičů a Vjatičů podnět k výrobě paprskovitých přezek i závěsných kruhů. Podle všeho však, co dosud vidíme, tyto cizí vlivy působily jen na přetváření něčeho, co už u Slovanů bylo: na novou úpravu starých záušnic, na applikaci nové výzdoby. Proto můžeme sice říci, že je na př. radimičský a moskevský typ snad původu orientálního,[2]) typ se svázanými konci snad korsuňského, typ petrohradský s řinčícími závěskami snad napodobením finnských vzorů,[3]) ale přes to vše zůstávají závěsné kruhy ruských hrobů z konce doby pohanské majetkem a příznakem slovanského lidu v Rusi. Neslovanští sousedé, zejména Finnové, jich nenosili, aspoň ne velkých, lehkých, ozdobných a elegantních kruhů slovanských.[4])

Na jihozápadě Rusi ve Volyni a v území Drevljanů nepovstal zvláštní typ závěsných kruhů ani později, a Volyň patří ještě celkem k západní oblasti menších kroužků jednoduchých i esovitých. Také v kijevské gubernii, v zemi starých Poljanů, jsou ještě

---

[1]) *V. Zavitněvič* Труды XII. арх. c. I. 107. a *Chaněnko* VI. t. VII, VIII.

[2]) *Sizov* Арх. Изв. Зап. 1895, VI. Otisk 8, 13; *Kondakov-Tolstoj* Древн. V. 65 myslí na syrské vzory. Srv. i Клады 8.

[3]) *Spicyn* Гдов. кург. 20.

[4]) Cizím typem, ale omezeným jen na Podkavkazí je typ (XXXI. 15) z kočovnických hrobů z okolí Jelisavetpole (Изв. арх. ком. XII. 59. Srv. *Chantre* Ant. II. 175 z Redkinova pole).

silně zastoupeny kroužky západní oblasti. Ale zde se přece už vedle toho vyvinul zvláštní lokální typ kruhů větších z tenkého drátu jednou nebo několikráte stočeného,[1]) jehož jeden konec zavírá se velkým spirálovitým závitem a to dovnitř kruhu (XXXI. 2)

Obr. 91. Ženská lebka se závěsnými kruhy, náhrdelníkem a jinými třásněmi z hrobu u Brovarek v Poltavsku. (Fot. Č. Chvojka.)

na rozdíl od sousedních typů sěverjanských, které sice stylisticky a technicky s ním souvisejí, ale mají veliký spirálovitý závit vně kruhu (XXXI. 13 a obr. 87., 89.). Známe je zejména z pohřebiště v Brovarkách u Gadjače (Poltava), dále z hrobů v okolí Romen

[1]) Srv. nález několika těchto stříbrných kruhů na Kňaží Hoře u Kaněva, jiného ulomeného ze Sachnovky.

a v okolí Bělgorodu, Sudže a Miropolje v kurské gubernii.[1]) U Nicachy blíže Achtyrky jich však Melniková nenalezla.[2]) Za to jdou do země Radimičů[3]) a na sídliště kijevská.[4]) V pozdějším pohřebišti u Nabutova na Rusi jsou však opět jen kruhy menší a massivní s konci přes sebe zacházejícími.[5])

Podobně u Dregovičů mezi Pripetí a Dvinou je ještě dosti západního, ale zároveň je hojným kruh z tenkého bronzového drátu, dvojnásobně vinutý (XXXI. 3) a při tom končící v malý závit, úško, na jednom nebo obou koncích drátu (XXXI. 5), tedy tvar, který, jak jsme výše viděli(str. 599, pozn. 7), objevuje se jednotlivě i v nálezech východního Německa. Zde je velmi hojný v kurhanech gubernie minské (minský typ).[6]) Zvláštní jsou kruhy nal. v Guščině blíže Lepela (XXXI. 4) s koncem v trojitou kličku svinutým.[7])

Na Dvině a výše nad ní v území krivičském objevuje se tentýž typ, jako v pozdějších hrobech smolenské gubernie, kde bylo centrum Krivičů, totiž kruh se zavázanými konci (XXXI. 1), původu patrně řeckořímského.[8]) Tyto kruhy vidíme pak pronikati silně i do okolí Tveru, ba i Muroma, jak ukazuje N. Makarenkem prozkoumaný mohylník u Zakolpje,[9]) na druhé straně i do

---

[1]) *Chvojka* Раск. мог. Вров. 6—7, *Chaněnko* Древн. VI. tab. 29. Doklady k poltavským a kurským srv. v Hist. mus. v Moskvě. V universitní sbírce kijevské je jeden z kurhanu u sela Molokiše v podolské gub. (Balta).

[2]) Труды XII. арх. с. I. 696.

[3]) *Spicyn* Радим. кург. 32.

[4]) Tak se našly na Kňaží hoře, v Sachnovce, Vitačevě, Strětovce a Bělgorodce (podle zprávy p. Chvojkovy).

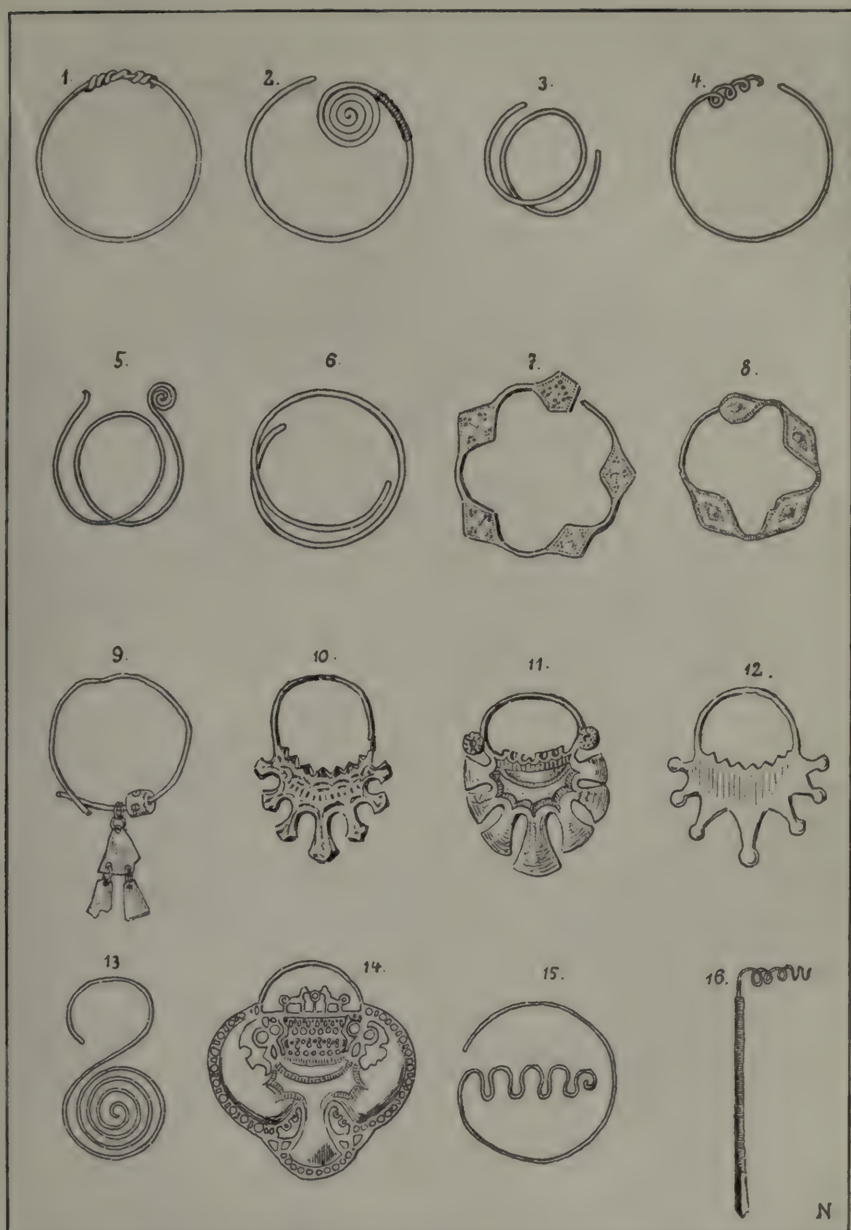
[5]) *Spicyn* Зап. арх. VII. 1, obr. 100, č. 22, 27. Spicyn pohřebiště klade do konce XII. stol.

[6]) Srv. časté doklady v Histor. museu v Moskvě.

[7]) *Sementovskij* Бѣлор. древности (1890) 25.

[8]) *Spicyn* Изв. арх. ком. XV. (1905) 169, 171 (srv. i VI. tab. II. 10), *Gatcuk* Зап. арх. VII. 1. 114, 121, 128 (vše z vrchovišť Volhy).

[9]) *N. Makarenko* Новленскій и Заколпскій мог. влад. губ. (Vladiměř 1908) 35. Srv. i vladiměřské kurhany u *Spicyna* Влад. кург. 102. Z Tverska jsou v Hist. museu. Jedna odrůda vázaných kruhů, kterou našel Makarenko v novlenském pohřebišti ve vladiměřské gub., má na jednom konci drát roztepaný v malou destičku s d rkou, do níž zapadá háček konce druhého (*Makarenko* l. c. 13 č. 2). Vznikla patrně podle vzorů obdobných hřiven s diskem větším, které jsou typické pro finnská pohřebiště, na př. maksimovské, kcšibejevské, kurmanské (*Spicyn* Др. Оки. tab. VII., X., XXIV., *Uvarov* Древн. Моск. XIV. tab. VI.).

Tab. XXXI. *Ruské závěsné kruhy do vlasů.*

1. Zakolpje (Vladiměř). 2. Kňaží hora (Kijev). 3. Minská gub. 4. Guščina (Vitebsk). 5. Minská gub. 6. Fedovo (V. Novgorod). 7.—9. Petrohradská gub. 10.—11. Moskevská gub. 12. Suraž (Černigov). 13. Brovarky (Poltava). 14. Moskevská gub. 15. Jelisavetpol. 16. Ljada (Tambov).

Pskovska.[1]) Podobné byly ostatně nošeny i jako náramky (viz dále str. 660).

K novým typům závěsných kruhů přistupujeme, jdeme-li dále k severu do oblasti Slovanů novgorodských v gub. novgorodské a petrohradské. Tito Slované vytvořili si v XI.—XII. stol. několik nových druhů. Západní kruhy jsou střední velikosti, mají háčky na konci a bývají ověšeny lehkými plechovými plíšky v podobě trojúhelníků (XXXI. 9). Za to tu není velkých závěsných kruhů se zavázanými konci.[2]) Východní novgorodská oblast při řece Mstě vyznačena je většími kruhy, jejichž konce daleko se přesahují (XXXI. 6), t. zv. typu fedovského.[3]) Ale nejvýznačnějším pro petrohradskou gubernii je kruh velkosti 6—10 *cm*, s konci nezavřenými nebo svázanými, jehož drát roztepán je v 3 až 5 rhombických (později i oválních) plíšků, ozdobených na povrchu rytou, tremolovanou linií a rytými křížky s kolečky na koncích (XXXI. 7, 8). I tyto bývají někdy ověšeny plechovými závěskami a někdy i pár spojen krátkým řetízkem, jenž patrně ležel na čele.[4]) Tento typ kruhů objevuje se dosti hojně i ve vitebské, jaroslavské a smolenské, řídko už ve tverské, vladiměřské a kostromské gubernii. Zejména ve smolenské je hojný a typický,[5]) ale v petrohradské udržel se nejdéle, ovšem ve vývoji, až do XIV. století, kdy teprve zanikl. Objevil se také v bělogostickém pokladu vedle arabských věcí z XI. stol.[6]) Pozdější typy z XIII.—XIV. stol. jsou menší, mají ploténky oválovité nebo kruhovité, ozdobené vypuklinami a konec častěji zachází do konce druhého, přetvořeného v trubičku. [7]) V Přiladoží jsou závěsné kruhy vůbec řídké, malé a bez zvláštních forem.[8])

---

[1]) *Glazov* Зап. арх. V. 1. 51, 52, tab. XXII. 9.

[2]) *Spicyn* Изв. арх. ком. XV. 170.

[3]) *Spicyn* l. c. a tamže str. 2—3. Nalezeny ve Fedovu na Mstě a v kurhanech krestěckých, a pod. i v bělogostickém pokladu s věcmi XI. stol. (Зап. арх. VII. 1, 157).

[4]) *Spicyn* Гдов. кург. 19 sl., Петр. кург. 12 sl., *Kondakov-Tolstoj* Древн. V. 56—58, 92, 138.

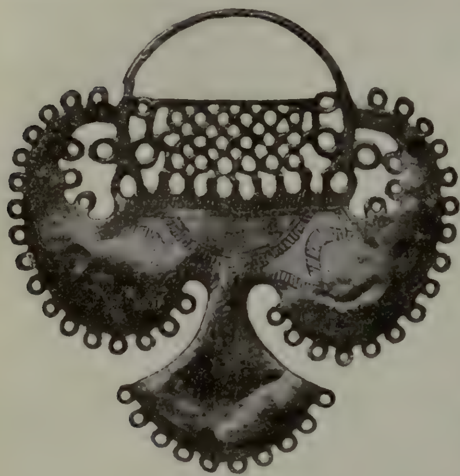
[5]) Srv. mohyly bělecké, juchnovské, zubovské v Hist. museu v Moskvě a *Spicyn* Влад. кург. 102. Z ostatních gubernií viz nálezy v Histor. museu v Moskvě. Našly se i v pokladu nevelském (*Kondakov-Tolstoj* V. 60).

[6]) Зап. арх. VII. 1, 157.

[7]) *Spicyn* Петр. кург. 13, Гдов. к. 20.

[8]) *Brandenburg* Кург. Прил. 41, *Kondakov-Tolstoj* Древн. V. 56.

Krásné závěsné kruhy vytvořili si v XI. stol. Vjatiči kalužské, tulské, rjazaňské a moskevské gubernie,[1]) nejspíše vlivem hvězdovitých šperků orientálních. Starší typ je kruh nezavřený, jehož spodní část rozšiřuje se v lunici rozeklanou na sedm (též pět) lopatek na povrchu zdobených rytými řebříčkovými páskami. Je to známý t. zv. moskevský typ (XXXI. 10, 11), rozšířený sem asi ze Smolenska, kde je hojný, a výstřelky i do jaroslavské, rjazaňské, mohylevské gubernie i do kyjevské (Nežilovici, Radomysl), kurské a tulské. Za moskevskou k východu však nejde. Pozdější moskevské kurhany zaměňují tento typ v neméně krásný a honosný stříbrný kruh s třemi laloky, ozdobený kolem i uvnitř prolamovaným dekorem (XXXI. 14 a obr. 92.), tak zvaný typ kolomenský.[2])

Obr. 92. Pozdní typ moskevského závěsného kruhu.

Zbývající zadněprovští Slované, totiž kmen Radimičů na Soži a Iputi, mají také v současných kurhanech svůj charakteristický typ závěsných kruhů a sice typ hvězdovitý, při němž spodní část kruhu vybíhá v sedm špičatých paprsků. Podle Spicyna náleží hlavně X. století[3]) a vyskytuje se roztroušeně i jinde, na př. ve Vladiměřsku[4]) nebo v Mohylevsku (Hist. mus.).

---

[1]) Srv. *Spicyn* Зап. арх. XI. 192, Изв. арх. ком. XV. 168, *Kondakov-Tolstoj* Древн. V. 65 sl., 82, 142, a hlavně stať *Vl. Sizova* О происхожденіи и характерѣ курганныхъ височныхъ колецъ и преимущ. т. н. москевскаго типа. Otisk z Арх. Изв. Зам. Moskva 1895. VI. Sizov uvedl starší typy ještě s arabským dekorem z několika míst smolenské gubernie a soudí odtud, že moskevské vzaly původ zde napodobením vzorů arabských (l. c. 8).

[2]) *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 83.

[3]) Srv. *Spicyn* Радим. кург. 32 sl. Jsou v kurhanech z okolí Juchnova přes Surаž až po Novozybkov (srv. Hist. a kijevské mus.). Starší typy jsou v smolenské gub. v kurhanech u Gorbačeva (bělský új.). Srv. *Kondakov* l. c. a *Sizov* Зап. арх. XI. 183—184, 6. Ke kurským mohylám srv. *Speranskij* Арх. Изв. Зам. 1894 č. 8—9.

[4]) *Spicyn* Влад. кург. 102.

O Sěverjanech a jejich záušnicích s velkými spirálovitými závity zmínil jsem se už výše. U Nicachy jsou i drátěné kruhy s konci přesahujícími a zavinutými v úško.[1])

Při této příležitosti jest vhodno připomenouti, že se u Slovanů v severní Rusi objevuje později zvyk zavinovati konce copů přímo do řady kroužků nebo spirálovitých trubiček, nebo dokonce na ně navlékati trubičky plechové, jak to můžeme doložiti z pozdních nálezů v okolí petrohradském a gdovském.[2]) Tento způsob ústroje je však na jisto neslovanský a sice finnský, neboť jej vidíme typicky v pohřebištích finnských na Volze a Oce, na př. v ljadinském nebo muranckém u Simbirska a jinde.[3]) Odtud patrně přešel i k sousedním Slovanům, ale teprve pozdě. Nálezy gdovské klade Spicyn do XIII.—XIV. století. Rovněž jsou finnského původu závěsy bronzové v podobě, kterou předvádí obr. 16. na tab. XXXI. z hrobů gub. tambovské. Visely na řeménkách.[4])

Náušnice. Třetí velkou serii kruhů závěsných a náušnic — v ní lze teprve těžko rozhodovati, zda nošeny byly po způsobu prvním či druhém — sestavují kruhy, které mají oblouk ozdobený plastickými hrozníčky, malinami, bubínky, košíčky a pod., rusky zvané серги ze stsl. **оусерѧгъ**,[5]) kdežto, jak jsme viděli, závěsné

---

[1]) *Melniková* (Труды XII. арх. с. I. 696) dává jim (proč?) název „ossetinského“ typu.

[2]) *Spicyn* Кург. гдов. 19, tab. XXIII. 15, 16; Кург. петр. tab. XVIII. 8 (Sumino). Řeménky, které našel Antonovič vpletené do konce copů v mohylách drevljanských, sem však ztěží patří, neboť Antonovič soudí, že copy byly otočeny kolem hlavy tak, že konce přišly za ucho (Труды XI. арх. с. Kijev, I. 138, Раск. древл. 16).

[3]) *Jastrebov* Ляд. мог. 5, 19 sl., IV. 3, 13, IX. 2, *Kondakov-Tolstoj* Древн. 54, 98, Арх. Изв. Зам. IV. 63. Srv. i *Smirnov* Мордва. Изв. Казан. X. 173.

[4]) *Jastrebov* Ляд. мог. 5, tab. V. 3, 5. *Kondakov-Tolstoj* Древн. V. 77, 79.

[5]) Toto slovo (srv. hrv. *userez*, str. усерязь, усерягъ, rus. исерга, серга) pokládá se však všeobecně a správně za přejaté z got. **ausi-hriggs* t. j. ušní prsten. Srv. *Miklosich* EW. 372, *Brückner* Cyw. 25, *Vondrák* Sl. Gr. I. 96, 118, 471, *Uhlenbeck* Archiv sl. Phil. XV. 492 atd. Srv. literaturu u *Mladenova* Герм. елем. 22. Slovo vyskytuje se už v XI. stol. Srv. усерязь златъ v Izborniku z r. 1073 l. 170; оусерязя въ оуши твои u Jezechiela po spisu Upyra z XI. stol.; носящу оусерязя дъвозьрньнъı v Žití muč. Thekly z XI. stol.; оусерязь златыи u Řeh. Naz. XI. stol.

kruhy prvních dvou serií nemilovaly okras plastických a massivních, zachovávajíce plochý tvar. Na jisto ani tato serie nesloužila jen za náušnice zapaté v ušním lalůčku, jak jsme zvykli souditi podle našich analogických forem, nýbrž byla také vázána na pásky a nošena jako ozdoba diadémů a kadeří. Vidíme to jednak z toho, že tato plastická ozdoba bývá applikována i na typické záušnice, na př. esovité,[1]) dále z toho, že se jich nalézá i několik (3—4) po jedné straně lebky,[2]) a také z toho, že jsou leckdy tak těžké, že je bylo sotva lze nositi v lalůčku ušním. Spíše se mohly nositi na uchu zavěšené tak, že kruh obemykal boltec, jako je dosud zvykem v Indii nebo na Kavkaze.[3]) J. Melniková se sice domnívá, že i „sergy" byly zavěšeny ve zvláštních záušnikách, kožených proužcích s festony na okraji vystříhanými, v nichž kroužky byly zatknuty, ale tím nepraví nic jiného, než že sloužily občas i k ozdobě vlasů a diadémů, jako kruhy závěsné, právě popsané.[4]) Odrůdy této třetí serie jsou dosti rozmanité a často bohatě vykrášlené.

S celou řadou forem, jež náleží k této serii kruhů, setkáváme se ve střední Evropě už v císařské době římské a následující merovejské. V Podunají na př., kde byla v té době čára dotyku mezi světem římským a slovanským, vidíme v hrobech IV.—VII. století 1. kruhy římského typu s navlečenou skleněnou perlou, 2. kruhy s nýtkem, na němž sedí nebo visí skleněná nebo kovová perla (variant má nýtek v trubičce) nebo perla s připájenými kovovými kuličkami, 3. kruhy s visící kovovou pyramidou připájenou granulací ozdobenou, 4. kruhy s kostkou ozdobnou, nastrčenou na jeden konec drátu (stará to forma římská), 5. kruhy se zavěšeným nebo připájeným košíčkem z jemného filigránního pletiva, 6. kruhy s nastrčenou plechovou jahodou nebo bubínkem, buď hladkým neb s granulovanou ozdobou.[5]) Současně vidíme první typy i vedle nejstarších esovitých záušnic. Typy s nastrčenými perlami na

220 atd. Srv. *Sreznĕvskij* Мат. III. 1264. *Serga* doložena od XIV. stol. Vedle toho vystupuje od XI. stol. v pramenech termin кольцо, na př. v Nestorově Žití Borisa i Glĕba 51: испадоста ей златии колци, иже ношаше въ оушию своею (*Sreznĕvskij* I. 1261). Že Slované nosili náušnice více než Němci, dosvědčují ještě německé glossy v XV. století (*Heyne* Hausalt. III. 338).

[1]) Srv. už výše str. 600.

[2]) Srv. na př. *Spicyn* Влад. кург. 102.

[3]) *Kondakov-Tolstoj* Древн. V. 137.

[4]) *Melniková* Труды XI. арх. с. I. 497.

[5]) *Hampel* Altert. I. 349 sl.

nýtku a primitivními hrozníčky provázejí na př. v hrobech u Kirchbergu a Mistelbachu první esovité záušnice a rovněž i v Krunglu, Hohenbergu.[1]) Podobné typy náušnic vysílaly také řecké kolonie na severním břehu Černého moře už od doby skythské, dílny v Olbii, Eupatorii, Chersonesu, Kerči[2]) a rovněž od III. do VII. století dílny krimských Gotů, jak nám to dosvědčují bohaté nálezy N. Rěpnikova v okolí Gursufu s mincemi byzantských císařů VI. stol.[3])

Ve vlastním slovanském území za Karpaty a v hrobech z této doby Slovanům patřících nemáme téměř analogických nálezů, ale to pochopíme, uvážíme-li, že Slované spalovali a jemné tyto věci z tenkého drátu a připájeného filigránu snadno se v ohni na dobro zničily a že to vůbec byla doba, jíž obchod nesvědčil. Že však obchod s nimi docházel už tehdy do vnitř území slovanského, ukazují nám jednak porůzné nálezy ojedinělé, jednak spousta věcí obdobných, která se rázem objevuje u Slovanů, hlavně u jižních a východních, jakmile změnili ritus spalování v pochovávání. Slované západní zůstávali stále stranou tohoto obchodu a průmyslu, který, jak uvidíme, byl hlavně původu jižního (římského i byzantského) a orientálního.[4])

Od VIII.—IX. století počínajíc setkáváme se v slovanských hrobech všude s náušnicemi plasticky zdobenými, zprvu pouze s typy starší výroby jižní a východní, později i s velmi krásnými předměty výroby domácí. Tvary se zavěšenými pyramidami, košíčky a krychlemi, u Germánů tak oblíbené (Reichenhall), u Slovanů se neujaly. Prvé mizejí v Uhrách asi v VII. století,[5]) druhé

---

[1]) Jahrbuch ZK. III. 220, 226, Arch. Ért. XVII. 135, 140.

[2]) Srv. náušnice nalézající se odsud v Historickém museu v Moskvě, v carské Eremitáži, v museu v Kerči a u *Chaněnka* Др. VI. tab. 7—8. Srv. též *Hadaczek K.* Der Ohrschmuck der Griechen und Etrusken. Abh. arch. ep. Sem. Wien. XIV. 1903.

[3]) Изв. арх. ком. XIX. tab. 1. Nálezy tyto jsou zejména tím důležité, že nám datují náušnice s granulovaným hrozníčkem do téže doby, při čemž je poučno, že ve dvou znamenitých kollektivních hrobech v Kerči nal. r. 1904 při velkém množství šperků gotského rázu, náležejících do IV. stol., ještě nebyly (Изв. арх. ком. 1905. XVII. 115—126).

[4]) V Čechách na př. bylo nalezeno z doby knížecí jen málo náušnic (Srv. *Píč* Star. III. 1. 170). Ale že se nosily, máme svědectví historická. Dokládá je (*inaures*) už Kosmas a po něm kanovník vyšehradský (Kosmas I. 12, a kanovník k r. 1137. Fontes r. boh. II. 24, 226, srv. i 356). Srv. i *Zíbrt* Děj. kroje 98.

[5]) *Hampel* Alt. I. 357, 812.

náležejí v Keszthely jen starší řadě hrobů, a lze je také klásti jen do VI. a VII. století;[1]) poslední tvar s krychlí, starý a velmi rozšířený tvar římský, později od Germánů přejatý, vyskytuje se sice ještě v bohatě zdobených exemplářích na pohřebišti gurzufském s mincemi VI. a VII. století,[2]) ale nevím, že bych jej byl kdy zastihl v slovanských hrobech data pozdějšího. Za to jsou od VIII. století stále až do XI. u Slovanů běžné římské náušničky prvních tvarů: formy s perlami navlečenými na kroužku, nebo nasazenými na nýtech, nebo vyvinutými v malé hrozníčky. S nimi se v menší větší rozmanitosti, pokud se týče výzdoby perly a tvaru nebo bohatosti hrozníčku (tab. XXXII.), setkáváme v té době po celém Slovanstvu, hlavně v století VIII.—X., tak stejnoměrně, že mi není třeba vyčítati nálezů. Jsou typické pro pozdní sarmatské a slovanské hroby v Uhrách (Sirák, Regöly, Piliň, Abony, Ráb), pro Kloštro, Bukovac a Bílé Brdo v Chorvatsku, jsou v Dalmacii (mus. v Kninu) a jsou i v Zákarpatí od volyňských kurhanů až do země vladiměřské a do Přiladoží.[3]) Jen tolik bych ještě připomněl, že stará tato antická forma, stále robená a rozesílaná z dílen jižních doznala přirozeně i napodobení v domácích dílnách slovanských. Sem bychom mohli čítati ty kusy, které jsou pracovány trochu hrubší technikou.[4]) Z motivů, které takto poskytla už stará římská industrie, vytvořilo se však v VIII.—XII. století ještě několik sekundárních typů, jednak v domácích dílnách slovanských, jednak v dílnách zahraničných, které se obchodem buď rozcházely po celé oblasti slovanské, nebo nabyly aspoň lokálního rozšíření.

Na západě můžeme v té době mluviti pouze o jednom druhu náušnic, jehož provenience je sice dosud nejistá (podle jedné domněnky francká, podle druhé byzantská), ale který se stal v oblasti alpské typickým pro IX.—X. stol. Jsou to náušnice náležející známému nám již rázu kettlašskému (srv. str. 545), z něhož jsme poznali výše řadu typických kruhovitých, na povrchu emailem

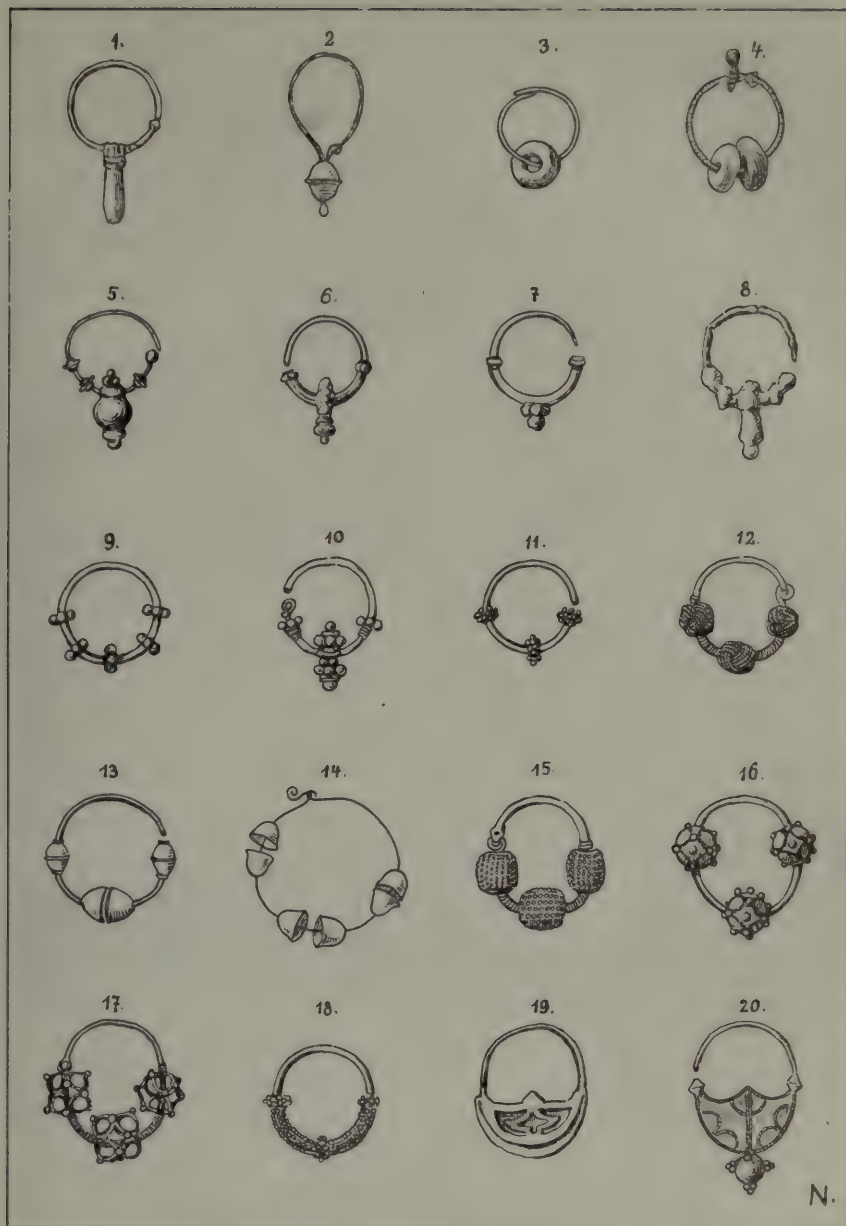
---

[1]) *Hampel* l. c. 359 sl. 782. *Reinecke* MAG. Wien 1899, 41, *Riegl* Spätröm. Kunstind. 154.

[2]) *Rěpnikov* Изв. арх. ком. XIX. 30 sl. a tab. 1. Vedle nich jsou zde i náušnice hrozničkovité.

[3]) *Hampel* Alt. III. 468 sl., Труды XI. арх. c. I. 497, tab. VI., *Uvarov* Меряне tab. 35, *Brandenburg* Кург. Прил. 42. Mnohé s navlečenou perlou jsem viděl z Kijevska ve sbírce A. Červinského v Kijevě r. 1899. Srv. i *Chaněnko* Др. V. 12 sl. Kondakov i náušnicím s hroznem přičítá původ syrský (Др. русск. V. 39).

[4]) *Brandenburg* l. c.

Tab. XXXII. *Náušnice.*

1. Mistelbach (Rakousy). 2. Hohenberg (Štýrsko). 3. Luck (Volyň). 4. Gnězdovo (Smolensk). 5. Luck. 6. Piliň (Novohrad). 7. Ráb (Uhry). 8. Kloštro (Chorvatsko). 9. Grubsk (Kijev). 10. Sofia. 11. Knin (Dalmacie). 12. Minská gub. 13. Regöly (Tolna). 14. Kettlach (Rakousy). 15. Vladiměřská gub. 16—17. Kňaží hora (Kijev). 18. Knin. 19. Krungl (Štýrsko). 20 Ryběšovice (Morava).

zdobených sponek. Pendant k nim tvoří i serie plochých náušnic základního tvaru lunullovitého, které na povrchu lunully v témže stylu jsou ozdobeny různobarevným emailem (XXXII. 19) a náležejí týmž dílnám, jako popsané již sponky. Jsou soustředěny v pohřebištích alpských Slovanů, výše na str. 546 uvedených,[1]) ale s výstřelky setkáváme se i jinde, v Zakarpatí.[2]) Stylistické znaky (i forma lunully samé i dekorace) vedou mne k tomu, abych hledal původ celé této industrie emailleurské spíše na východě Evropy, v okruhu byzantských dílen emailleurských, ač nechci upírati, že mohly býti podle těchto vzorů robeny i v dílnách alpských.[3])

Na východě je více takových lokálně rozšířených typů. Sem patří náušnice s navlečenou perlou v podobě massivních, těžkých malin nebo soudečků, drobnými kuličkami pokrytých, které jsou zejména hojné v kurhanech gubernie minské i nejbližšího okolí (XXXII. 15), a které zovu proto typem minským.[4])

Jiný typ místo maliny má hladký soudeček nebo bubínek z dvou plechových polokoulí, zvonků a to buď jeden, nebo obyčejně tři (XXXII. 13, 14). Typ ten je nejspíše původu východního,[5]) ale byl zajisté hojně i v domácích dílnách vyráběn a je rozšířen od Kettlachu a pozdějších sarmatských hrobů, v nichž se hojně vyskytuje, jakož i v Dalmacii [6]) až po východ Ruska, po Vladiměř,

---

[1]) Výčet podal už *Reinecke* Studien MAG. Wien 1899, 46—47, 49.

[2]) Z Haliče znám nález z hrobů u Dwiniacze (Przybysławski Repert. 55, obr. na obálce).

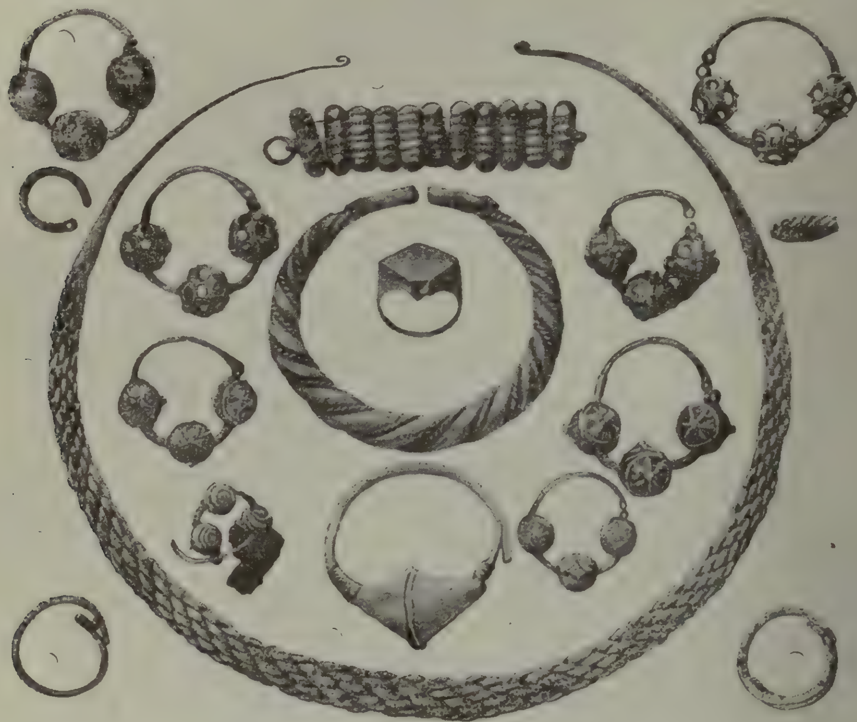
[3]) *Kondakov* Gesch. d. byz. Emails 334 a po něm *Diez* Jahrbuch IV. 227 hledali prapůvod lunull v Orientu a sice ve Fenicii, odkudž přešly do jižní Rusi, Uher a Byzance. V referátu o díle Hampelově dí Kondakov (Изв. отд. р. яз. 1906, 456), že se tato forma rozšířila z M. Asie a Syrie na severní břehy Černého moře a dále do Uher. Podle *J. Strzygowského* (Koptische Kunst. Wien 1904, 333) byl také v Aegyptě hlavním typem náušnic doby křesťanské půlměsíc nahoru kruhem uzavřený. Srv. též *Hadaczek* Ohrschmuck d. Griechen und Etr. 22.

[4]) *Spicyn* Влад. кург. 139, *Kondakov* Клады 136, tab. II.—IV., XV. a sbírky Hist. musea.

[5]) Tak i *Kondakov-Tolstoj* Древн. V. 138. *Hampel* má to původně za formu řeckořímskou (Alt. I. 369).

[6]) Z Uher uvádím na př. pozdější sarmatské hroby v Závodu, Csikó, Regöly (Tolna), *Hampel* I. 367, II. 246, 266, 319, III. 182, 190, 193, 199, 211, 213, 230, 239, ale jsou i ve starších ze IV.—V. stol. (*Hampel* I. 368). V Dalmacii našel se na př. v hrobech koljanských u Vrliky (Starohrv. Prosv. VI. 1) a v pozdějším nálezu u Slavkovců (Vjesnik hrv.

Bolgary, Saraj a Kavkaz,[1]) a na sever až po Gdov a Fedovo v gub. novgorodské.[2]) Později v XII.—XIV. stol. bylo v obyčeji navlékati na kruh 7—11 perel.[3])

Obr. 93. Šperky z nálezů na Kňaží hoře (Kijev).

Třetí typ lokální má perly jakoby v uzly z tkanic svázané (XXXII. 12) a typický je, pokud vím z ruských museí, pro horní Oku, pro gub. vladiměřskou, kalužskou a také minskou. Jinam jde řídko.[4])

---

arh. VII. 90). Srv. sbírky musea kninského (Star. Prosv. V. 68). Od nich však dlužno rozeznávati agrafy s podobnými navlečenými bubínky, původu pozdního a patrně východního (srv. výše str. 557).

[1]) Srv. i *Spicyn* Изъ колл. Эремитажа 9, tab. V. 1 (Spassk), Влад. кург. 140, a sbírky kavkazské v rus. museích.

[2]) *Spicyn* Изв. арх. ком. XV. 3, Гдов. кург. tab. XXIV. 8.

[3]) *Melniková* Труды XI. арх. c. I,. 498 (doklady z Volyně), *Zavitněvič* Зап. арх. X. 332, tab. II. 16, *Spicyn* Влад. кург. 139.

[4]) Srv. sbírky v Hist. museu v Moskvě.

Čtvrtý a pro jižní Rus nejtypičtější a také ze všech domácích výtvorů nejpěknější druh tvoří náušnice t. zv. typu kijevského, při nichž na kroužku sedí tři perly, jemné, stříbrné neb zlaté, granulované filigránní práce nebo prolamované, tedy jakési ozdobné košíčky (XXXII. 16, 17 a obr. 93.) Původní vzory těchto spanilých

Obr. 94. Šperky stříbrné z pokladu nal. v Čistěvsi.

náušnic přišly opět z dílen řeckých nebo orientálních,[1]) ale byly na jisto v X.—XII. století napodobeny a sice velmi obratně v domácích dílnách slovanských. Nejvíce náušnic tohoto typu vyskytuje se v nálezech okolí kijevského (zejména v pokladech kijevských, ale i v hrobech a hradištích okolních) a není pochyby, že zde v Kijevě bylo i středisko jejich výroby, především v stol.

[1]) *Kondakov-Tolstoj* Др. V. **120**, Клады **128.**

XI. a XII.[1]) Pro svou ozdobnost byly tyto náušnice hledaným předmětem obchodním a objevují se proto porůznu i v celé Rusi i v nálezech daleko za Kijevem, na př. v Čechách v pokladu u Čistěvsi[2]) s mincemi X. stol. (obr. 94.), Łuzkách u Siedlců, v Sokalu na Bugu a v haličské Horodnici nad Dněstrem[3]) a v pokladu u Leissowského mlýna u Frankfurtu nad Odrou.[4])

Na severu slovanské Rusi nosilo se však mnohem méně náušnic. V gdovských kurhanech na př. se téměř nenalézají před XIII.—XIV. stol., v petrohradských jsou řídké,[5]) a také v přiladožských jich našel gen. Brandenburg jen málo a ponejvíce hrubé napodobeniny domácích dílen. Nosily se v Rusi buď po jedné v každém uchu nebo, a to nejvíce jen v jednom,[6]) a nosili je i muži, zvyk, který byl také u Chorvatů a se leckde ještě udržel.[7]) Historicky doložen je Lvem Diakonem při popisu knížete Svjatoslava.[8]) Totéž platí o jednom ještě typu, který, ačkoliv je pozdní, — myslím, že se nehotovil před XII. stoletím — zasluhuje zde zmínky. Emailová technika byzantská vyvolala totiž v XII. st. na jižní Rusi (v Kijevě) vznik zvláštního druhu dutých náušnic, zv. ruskými archaeology колты nebo серги колодки, které se skládají ze dvou vypuklých štítků, ozdobených zevně emailem v dekoru rostlinném nebo zvěrném, nejvíce dvěma proti sobě stojícími ptáčky

---

1) Tento typ vyskytuje se v Rusi nejvíce s věcmi XII. stol., ale není pochyby, že tu byly už v XI. (srv. Čistěves). Známe jej hlavně z pokladů kijevských (*Kondakov* Клады 127, 132, 138, 140, tab. II., IV., dále z nálezu od Kaněva, Kňaží hory, Martynovky (*Chaněnko* Др. V. 19, 21, tab. 24, 26, 27, 30, *Bobrinskij* Курганы у Смѣлы II. tab. 20), dále z Černigova a Perejaslavi (*Kondakov* l. c. XII., XIII.). Z nálezů na Kňaží hoře připojuji obrázek, kde jsou i tyto náušnice zastoupeny. Náušnice s třemi malinami udržely se ještě do XIII.—XIV. stol., jak dosvědčuje poklad nalezený u Molotova nedaleko Mikolajeva na Dněstru (Зап. тов. Шевч. 1898, V. 4).

2) Pam. arch. XVII. tab. 35, *Píč* Star. III. 89, *Šnajdr* Berl. Verh. 1898, 273. Podobné byly hlášeny ze Zakolan (*Píč* tab. X. 11), z Turska (retrosp. výstava) a z Kvasic na Moravě.

3) Srv. Pam. fiz. III. 1883 v stati Luniewského, dále univ. sbírku v Krakově a sbírku hrab. Dieduszyckého ve Lvově.

4) Hacksilberfunde tab. II. (poklad náleží XI. století).

5) *Spicyn* Кург. гдов. 20, петр. 14.

6) *Brandenburg* Кург. Пр. 42; podobně píše o Volyni *Melniková* (Труды XI. арх. с. I. 497) a *Antonovič* (Раск. древ. 17).

7) *L. Marun* Starohrv. Prosv. IV. 118.

8) Srv. citát výše na str. 495.

(XXXIII. 12). Okraj štítku je zdoben připájenými perličkami. Nahoře zůstává otvor v podobě čočky, kterým se do dutiny mohly vkládati chumáčky měkké látky napuštěné vonným olejem. Jak ukázal N. Kondakov, prototypy těchto náušnic nebo záušnic (nosily se podle něho na uchu) dlužno hledati v lunicích syrských,[1]) podle nichž vznikly jednak duté vzory byzantské,[2]) jednak barbarským prostředím čistě ruské (kijevské) zlaté kolty XII.—XIII. stol., k nimž se později druží ještě stříbrné imitace v stol. XIV. a XV.[3]) Jednotlivé zabloudily i do Uher.[4])

Všechny tyto náušnice byly tedy jednak cizí originály, jednak domácí slovanské imitace a je v jednotlivých případech těžko rozpoznati provenienci. Obyčejně hrubší forma a méně vzácný kov, zejména laciná bílá slitina, t. zv. сплавный металлъ ruských archaeologů[5]) a dále nedokonalá technika emailová ukazují najisto na výrobek domácí. Ale u lepších výtvorů je vskutku těžko říci, pokud je to cizí nebo pokud slovanská práce, a vyžaduje to oka vyškoleného a znalého historie umění. Totéž platí o další řadě ještě skvostnějších náušnic filigránní práce, které se našly roztroušeny po hrobech a pokladech slovanské oblasti, náležejíce IX.—XII. století. Sem náležejí zlaté náušnice ze Želenek v Čechách (XXXIII. 1.) a podobné z Prahy (polic. ředitelství), z Žalova a z Bílého Brda,[6]) nebo jiné z hrobů v Kolíně a u Kvasic,[7]) náušnice (XXXIII. 3, 4) nalezené u Tokaje z byz. mincí X. století,[8]) jiná z pokladu různých cetek nal. v Sofii (XXXIII. 11) v hrnéčku s mincemi Komnenů XI. stol.,[9]) nebo řada náušnic chovaných

---

[1]) *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 141.

[2]) Čistý byzantský vzor viz ve sbírce Balašovově (*Kondakov* Клады tab. 14).

[3]) Srv. hlavně díla *N. Kondakova* Клады 195 sl., tab. 2, 6, 10, 11, 15 a Ист. и пам. виз. эмали. IV. 310—352, a *Kondakov-Tolstoj* Др., V. 111, 114—117, 141 a *Chaněnka* Др. V., 45, 47, tab. 27—31. Zde podány výčty nálezů.

[4]) *Hampel* Alt. I. 371. Je ostatně nesmírně zajímavo, že se zde v jižních Uhrách ještě do XVI.—XVII. stol. udržely imitace, jak ukázal nález v Tomaševci (Arch. Ert. 1897, 245, Věstník sl. st. I. 85).

[5]) Nenašel jsem však bližšího chemického rozboru této slitiny.

[6]) *Píč* Star. III. 87, 88, 91, Vjesnik VII. 38.

[7]) *Píč* Star. III., tab. XIX. 1—2, Čas. olom. 1890, 20. Na tab. XXXIII. předvádím i kvasickou náušnici i jinou z Předmostí (č. 2. 5).

[8]) *Hampel* Alt. I. 356, II. 489 sl.

[9]) Znám z Národního musea v Sofii.

v museu kninském (XXXII. 18).[1]) Na jisto budou cizími výrobky skvostné filigránní náušnice z pokladů od Leissowského mlýna, Tempelhofu, Niederlandinu, jakož i z Kretek v pow. rypiňském, z nichž předvádím ukázky na tab. XXXIII. pod č. 6—9,[2]) a rovněž jsou cizího původu ony šperky stříbrné, pracované z plechu, na němž byl připájen filigránový dekor z řetízků neb z granulace, zejména trojúhelníčky zrním vyplněné, a k nimž náleží také řada náušnic s bubínky tímto způsobem zdobenými (XXXIII. 10). Všechno to je cizí, originály a vzory přišly obchodem z jihovýchodu,[3]) ale bylo by dnes předčasno, kdybychom chtěli přesněji říci, odkud. Ba nelze vždy ani rozhodnouti, běží-li tu o dílny byzantské nebo orientální, poněvadž se vkus a technika obou těchto uměleckých oblastí namnoze křížily. Uznati však musíme, že vedle Byzance druhá velká střediska umělecké industrie byla v Orientu: v Turkestaně (Samarkandě), v Mesopotami (Bagdadu), v Syrii, v Aegyptě, ač jednotlivé dílny ještě podle výroby rozpoznati nedovedeme, a jemu také, Orientu náleží ono velké množství stříbrných šperků s připájenou granulací, které někteří ruští archaeologové, zejména Antonovič, pokládali za domácí industrii slovanskou.[4]) Nemohu s tím souhlasiti. Na orientální provenienci většiny těchto šperků musíme souditi nejen proto, že se vyskytují především v pokladech, které ukryli potulní obchodníci v X.—XI. stol. a které jsou provázeny pravidlem arabskými dirhemy z této

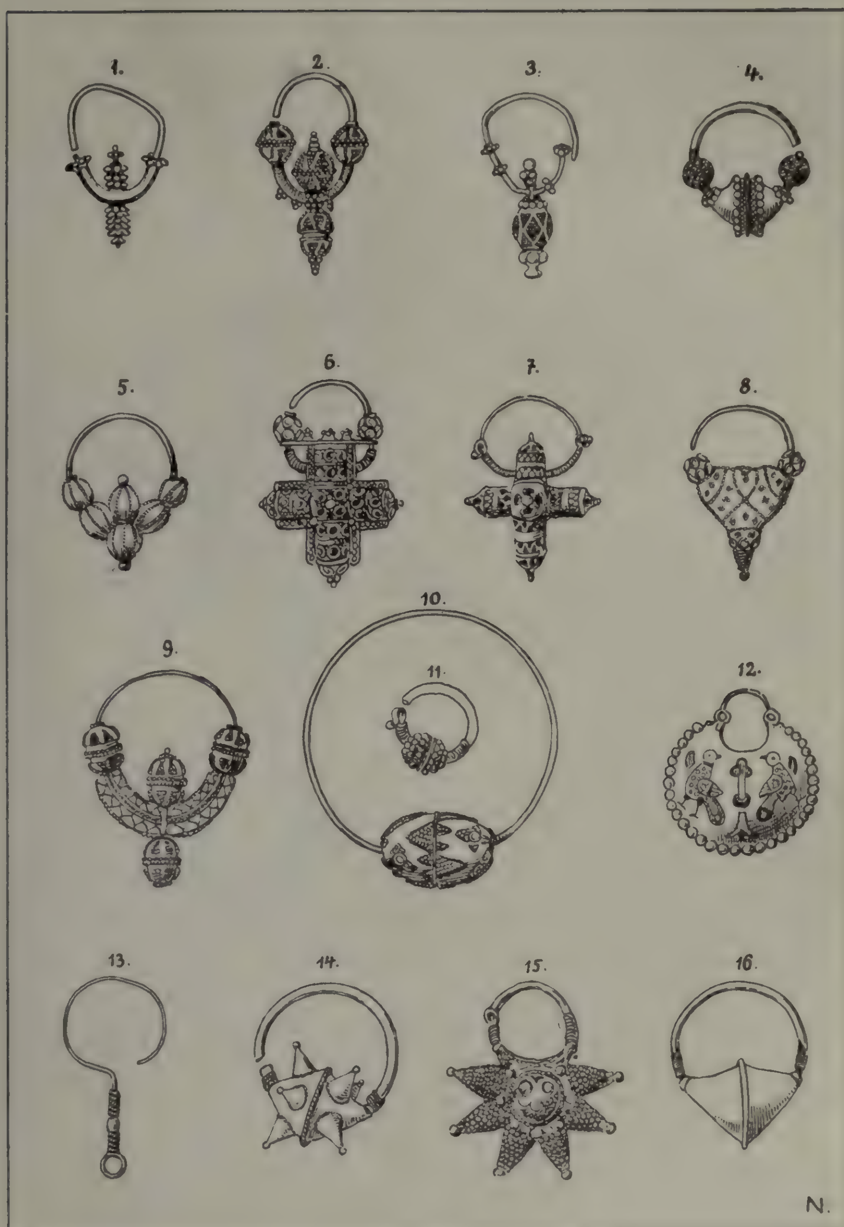
Obr. 95. Náušnice kavkazského typu.

[1]) Starohrv. Prosvjeta IV. 117, V. 68, 133, VI. 1 sl., VII. 45.

[2]) Hacksilberfunde tab. II.—V., Światowit III. 165. Je to t. zv. volyňský typ, nazvaný tak podle analogických nálezů z Boršovky a Dubna na Volyni. Srv. *Kondakov-Tolstoj* Др., V. 65 (obr. 65—67). Jiné našly se i ve Švédsku.

[3]) Známe je nejvíce z t. zv. pokladů ruských a pokladů sekaného stříbra (Hacksilberfunde) ve vých. Německu a v Polsku. Srv. hlavně bohatý poklad z Gnězdova z X. stol., ze vsi Kretek (plocká gub.) s mincemi X. stol. (Światowit III. 165), z Jurkovců (Kijev, univers. koll.), z Majkowa u Kališe (Mus. akad. Krakov). Z německých pokladů na př. nález v Leissowském mlýně u Frankfurtu n. O., u Tempelhofu, Kr. Soldin, u Niederlandinu (Kr. Angermünde), publikované v díle „Hervorragende Kunst- und Alterthumsgegenstände des märk. Prov. Museums in Berlin I. (Berlin 1896).

[4]) Vl. Antonovič mi to vykládal několikráte ústně.

Tab. XXXIII. *Náušnice.*

1. Želenky (Čechy). 2. Předmostí (Morava). 3.—4. Tokaj (Uhry). 5. Kvasice. 6. Kretky (Plock). 7. Niederlandin (Angermünde). 8. Kretky. 9. Tempelhof (Soldin). 10. Knin (Dalmacie). 11. Sofia. 12. Kijev. 13. Kijev. 14. Vozdviženskoje na Manyči. 15.—16. Kňaží hora (Kijev).

doby a jinými šperky neslovanskými, nýbrž i proto, že se s podobnými formami a zejména s týmž stylem a technikou šperků setkáváme i na asijském jihu a východě (na Filippinách), kamž se to dostalo zase obchodem na druhou stranu prováděným.[1]) Také poklady čistě orientálního původu, uložené v Eremitáži petrohradské, ukazují stále tuto techniku v nádherných exemplářích[2]) a v Samarkandě je dosud její centrum.

Obr. 96. Šperky z nálezů v Staré Rjazani.

Slovem, nalezené krásné originály, jakož i předlohy, z nichž máme pouhé imitace, byly cizí, patrně orientální, ač jednotlivých výroben jich dosud jmenovati nedovedeme. Ale na druhé straně je jisto, že u Slovanů tyto stříbrné šperky v X.—XI. stol. nalézaly takovou oblibu, že byly k nim z východu ve velkém množství dováženy, že byly i v domácích dílnách napodobovány a tak se

---

[1]) *Grempler a Heger* MAG. XXII. 217. Ostatně bude zajímavo připomenouti, že krásné věci granulované našly se r. 1908 v Bubastidě z doby XIX. dynastie a s jménem Ramsa II. (Illustr. Lond. News. 1908. Aug. 158).

[2]) Srv. *Spicyn* Изъ колл. Эремитажа (Petr. 1907) tab. III.—V.

staly **charakteristikem slovanské výzdoby** v této době. Slované X. a XI. stol. milovali a nosili tyto šperky stříbrné, granulací a řetízkovým filigránem zdobené, především náušnice a závěsky do kollierů. A s tohoto hlediska možno popsaný druh stříbrných šperků nazvati slovanským. Nikde jinde ho tolik není, jako v zemích slovanských.

Mimo druhy uvedené je ještě několik jiných typů původu najisto orientálního, které občas nalézáme i v hrobech slovanských.

Předně se setkáváme ještě s typem, který jeden konec drátěného poloотevřeného kroužku má silně dolů prodloužený a buď spirálovitě omotaný drátem, nebo ověšený perlami (jedna na konci je typická). Charakteristický je dlouhý tenký závěs (obr. 95.).[1] Tento druh náušnic jde dosti daleko na západ, do Kijevska a Haliče (Bolhan u Olhopole), i do gub. petrohradské a vjatské, ale najisto vycházel z Podkavkazí, nejspíše z okruhu turkotatarského. Náleží však už starším dobám, neboť se podobný našel na př. v římskogermánských hrobech v bavorském Reichenhallu.[2])

Jiný typ stříbrný nebo zlatý, zvaný poloveckým, vyskytuje se v jihoruských hrobech kočovníků z XII.—XIII. stol. a tu a tam současně i v území slovanském. Charakteristikon jeho je ozdobná na dutém drátu navlečená paprskovitá hvězda z plechu (XXXIII. 14).[3]) Jiný typ orientální, z Kijevska, Volyně a Char-

---

[1]) Zbiór XIV. 74 (Bolhan), *Spicyn* Кург. петр. 14, tab. XII. 7, 8. Кург. гдов. XXIV. 26. Z vjatské gub. je řada podobných v Hist. mus, v Moskvě, pod. našly se na Kňaží hoře.

[2]) *Chlingensperg* Gräberfeld von Reichenhall tab. XI. 77. Srv. také pohřebiště z doby římské popsané v Mitth. CC. 1891, 153.

[3]) Sem patří nález v kurhanu u Pěšek (v sbírce kijev. univers.), dále v Kijevě, jiný ozdobný z Bożynovic na Podolu (Akad. krakov.). Další naleziště v jižní Rusi viz u Kondakova (*Kondakov-Tolstoj* Древн. V. 139), který hledá původ tohoto typu v Chersonesu, kde však na místě konických rohů vidíme ještě původní špičaté vsazené kameny. Pro hvězdovitou formu sem patří, třebas technicky i stylisticky je zcela jinak upraven, typ orientálního původu, při němž na oblouku visí massivní hvězda pokrytá cele připálenou granulací (XXXIII. 15, obr. 96.). Známe jej z nálezů v Kijevě, z Kňaží hory, z Terichova v orlovské gub. vedle kapsovitých náušnic a z Bolgar (*Chaněnko* Древн. V. 19, 21, tab. 26. *Selivanov* Труды арх. с. Jaroslav I. 212). *Kondakov-Tolstoj* Древн. V. 11, 112, 114—115, Клады tab. XXV. Ale že byly později napodobeny v Kijevě, vidíme z nálezu kadlubu tamže (Клады 136).

kovska známý, má na drátu navlečené dva plechové, na sebe připojené kužely (XXXIII. 16, obr. 93).[1])

Náhrdelníky.

Starodávný zvyk, nositi ozdobu na hrdle, můžeme sledovati od dob diluviálních skrze všechna období a stupně kultury až do kultury řecké a římské, — a setkáváme se s ním přirozeně i u Slovanů.

Již v předřímských žárových hrobech končin Slovany obydlených nalézáme občas větší kruhy bronzové — patrně nákrční a rovněž řady menších závěsek bronzových, perel skleněných a pod., které sloužily rovněž k ozdobě hrdla.[2]) V pozdější době římské počíná se pomalu bohatství těchto šperků stupňovati, ačkoliv římským importem byly patrně jen skleněné, různě broušené kolliery, tu a tam promíšené kovovými cetkami, jaké vidíme na př. v Čechách na Třebické nebo v Komorówě v Polsku nebo v Romaškách u Kijeva.[3])

V době V.—VIII. století počínají se v západním sousedství slovanských zemí objevovati hojně vedle kollierů i massivní kruhy nákrční z bronzu, stříbra i zlata. Tak se ve vých. Germanii,

---

[1]) Nal. na př. na Kňaží hoře a v mohylách kaněvského újezda (Ryšky), ale i ve volyňských, prokopaných Antonovičem (viděl jsem ve sbírkách kijevských, hlavně universitních) a v pohřebišti u Nicachy (Труды XII. apx. c. I. 696). Jinak je známe z Kavkazu (Čěja, terská obl.). Z Kňaží hory uveřejnil jich řadu hr. Bobrinskij (Кург. у Смѣлы II. tab. 20, a *Chaněnko* Др. VI. tab. 34).

[2]) Srv. tordované kruhy s očkem a háčkem nebo dvěma háčky na zapětí z hrobů u Plátenic, Svijan a Měníka v Čechách, jakož i kollier z modrých perel se žlutými očky, typických pro hallstattskou kulturu, ze Lháně a z Plátenic (*Píč* Starož. III. 1. 21, 48, 77, tab. III. 6, V. 4, XI. 21, XIX. 41, XXX. 8), na Moravě hladké a tordované z Tršic a trubičkovité z Mostkovic (*Červinka* Kultura 29), z Horek (Jahrbuch ZK. IV. 1—2, 3), ze Slezska na př. z hrobů u Opolí, Piskorzowic, Wolówa (Beitr. zur Urg. Schles. I. 27, III. 27, 41), v Poznaňsku z Nadziejewa a Palczyna (*Köhler* Album zab. tab. 33, 34, 40).

[3]) Ale v starších hrobech dobřichovských není bronzových nákrčníků a i skleněné perly jsou vzácné, teprve v periodě mladší (Třebická) se zase objevují hojněji (*Píč* l. c. 124, 139) a sice už v nových formách (srv. také kolliery na př. z římských hrobů v Brigantiu, Jahrbuch f. Alterth. IV. 1910, 40, 43), dále z Komorówa u Piotrkówa (Mater. X. tab. 22, 26), z Romašek (*Chvojka* Зап. apx. XII. 1—2, tab. 19). Do III.—IV. stol. klade Mertius massivní kruh s hákem a lýrou (Wegweiser 119).

Prusku a Litvě ze staršího kruhu z drátu s očkem a háčkem, které jsou před koncem ovinuty kouskem drátu, vyvíjí typ massivní, s kterým se pak zejména na Litvě častěji setkáváme,[1]) dále typ, jehož očko je nahrazeno okrouhlou ozdobnější deskou s otvorem uprostřed,[2]) dále typ s různě postavenými knoflíky na ohnutých koncích, které v sebe zapadají, stará to forma, kterou známe v sev. Germanii a v Skandinavii už z mladší doby bronzové a z první doby římské,[3]) a dále typ se zduřenými a dutými konickými konci.[4]) Do této doby patří také litevské kolliery složené ze spirálovitých trubiček[5]) a i známý nám původu nejistého moščinský typ šperků (v V.—VIII. stol.) vytvořil příslušné emailované nákrčníky (XXII. 1) vedle řetízkových s emailovanými záveškami téhož typu (XXII. 2—4).[6])

Jistě docházely jednotlivé tyto typy do slovanského území, i když to nemůžeme hned doložiti proto, že vůbec nálezů ověřených z doby před IX. stoletím je málo. Ale poněvadž, jak hned uvidíme, i v pozdější době slovanští kmenové některé z těchto typů udržují, je na jevě, že byly u nich již dříve, což ostatně potvrzují i uvedené nálezy ojedinělé.

Na konci I. tisíciletí po Kr. objevuje se u Slovanů, jako bylo při jiných špercích, i při náhrdelníku větší rozmanitost. V té

---

[1]) *Blume* Germ. Stämme 86, *Beltz* Alt. tab. 63, 5 (z doby římské), *Montelius* Ant. 106, *Tischler-Kemke* Ostpr. Alt. tab. XV. (z III.—V. stol.). Podobný zlatý z Kerče je v carské Eremitáži. Tyto massivní kruhy srv. v kurhanech mežanských u Svencan vedle email. věcí moščinského typu (Труды IX. apx. c. Vilno II., tab. XI., srv. i tab. IX.) nebo v pokladu mežigorském u Kijeva a v moščinském (Зап. apx. V., tab. 32, str. 167, 177). Srv. je i v pozdějších nálezech ruských (dále str. 650, 653).

[2]) Srv. *Tischler-Kemke* l. c., *Blume* 87, 88.

[3]) *Montelius* Kulturgesch. 77, 153, *Beltz* Alt. tab. 40, Beitr. zur Urg. Schles. IV. (1909) 45. *Köhler* Album zab. przedh. tab. 40, č. 24 (Palczyn). V hrobech z okolí Kovna (Kwart. lit. 1910 tab. 2, Światowit III. tab. 15). Pod. kruh z Wisky v Prusku a z Mosčinského gorodku viz v Зап. apx. V. 165, 179, 183.

[4]) V Prusku a v Litvě je už v II.—III. stol. (*Blume* 86, *Hackmann* 211 sl., *Tischler-Kemke* tab. XIV.) a později ještě v kurhanech u Kovna (*Makarenko* Kwart. lit. 1910, tab. 4—5). Jde až do Finska (*Hackman* Trouv. préh. 51). Kruhy z pokladu u Zalevků jsou však velice pozdní (*Bobrinskij* Кург. у Смѣлы I. tab. 21).

[5]) Z vilenské a kovenské gub. (Światowit II. tab. 14, VI. tab. 6, 7, 8, Kwart. lit. 1910, tab. 4). Podobné na Moščinském gorodku (Зап. apx. V. 177).

[6]) *Spicyn* Зап. apx. V. 153, 184, tab. 26, 32.

době Slované s oblibou zdobili si hrdla buď massivními nebo drátěnými kruhy z bronzu, stříbra i zlata, nebo, a ještě více, kolliery ze skleněných perel a různých závěsků. V celku však tyto nákrční ozdoby nemají zvláštních jasně vyznačených lokálních okruhů nebo časových typů, protože velká část jak kovových nákrčníků, tak i perlových kollierů byla v té době běžným předmětem obchodu po celém téměř Slovanstvu, čímž si vysvětlíme veliké rozšíření a také promíšení typů. Vždyť ještě v této době hřivny zastupovaly při obchodu směnném jednotky platební, tedy peníze.[1]) Jen tu a tam vidíme, že v některých krajinách byly oblíbenější a následkem toho i více soustředěny jedny formy proti jiným. Jinak však celek vypadá dosti chaoticky. Rovněž můžeme říci, že jen tu a tam vznikly u Slovanů lokální imitace importů a sekundární typy nebo formy docela samostatné a domácí. Nejvíce se však, jak uvidíme, po Slovanech rozešlo typů nordických a baltických (litvolotyšských), finnských a orientálních, turkotatarských nebo arabských. Slovanský ráz domácí objevuje se hlavně ve stříbrných pracích XI.—XII. století.

Ozdoby nákrční rozpadají se nám přirozeně na dvě velké skupiny:

I. na k o l l i e r y z perel skleněných, broušených drahokamů s promíšenými kovovými závěskami, nebo i s drobnými mušličkami a zuby zvířecími a pod.[2])

II. na n á k r č n í k y c e l e k o v o v é, a to buď článkované, nebo drátěné (z drátů tordované, pletené), nebo konečně více méně massivní a plechové, které označuji slovem *hřivna*.

První druh, k o l l i e r z perel, je skrz na skrz importem v celku i v detaillech. Slované nedospěli v této době k tomu, aby dovedli napodobiti sami skleněné výrobky aegyptské (Alexandria), syrské (Antiochia) nebo římskobyzantské, a všechny druhy skleněných perel, které vyznačují tuto pozdní dobu, byly přineseny k nim obchodníky z Byzance nebo z M. Asie, hlavně ze Syrie, kde bylo dílen nejvíce.[3]) A že to bylo zboží hledané a dobře

---

[1]) Srv. dále str. 647.

[2]) Starý termin pro kollier ze zlatých závěsků a perel je монисто (srv. lat. *monile*, sthn. *menni*, sts. *meni*), doložené častěji už památkami XI. a XII. století a dosud v lidu udržené (монисто, намисто). (Srv. *Sreznĕvskij* Мат. II. 173. K věci srv. i *Heyne* Hausalt. III. 338.)

[3]) *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 154.

placené, vidíme ze slov Fadlánových o ruských ženách, u nichž za nejkrásnější ozdobu platil náhrdelník ze zelených perel (z pasty?). Rusové se starali všemožně, aby jich dostali pro své ženy a platili dirhem za jeden kus.[1]) Ostatně je zajisté zajímavo a poučno, že do ruštiny, srbštiny a bulharštiny přešlo pro perlu slovo arabské *busra* — rus. *biser* (бисеръ, str. бисьръ, бисръ), a že se vyskytuje už v pramenech XI. a XII. století.[2])

Starší tvary, jako jsou hladké kulaté perly bezbarvé nebo modré, zelené, udržují se stále i v této době; také perly, žlutými, modrými nebo bílými a pod. očky posázené, známé v střední Evropě už z doby hallstattské, nezmizely dosud, ale je jich málo. Hojnější jsou už perly ze skleněné pasty různobarevně vykládané a pruhované, zejména v cikcakovitých liniích běžících kolem obvodu, tu a tam vypuklými bradavkami posázené.[3]) Ale nejtypičtější jsou různobarevné perly (ze skla nebo neprůhledné pasty) podlouhlých forem: vejcovitéválečky a soudečky, častěji na povrchu žebrované podél (melony) nebo na příč, trubičky hladké nebo vzniklé tím, že bývá několik menších perel spojeno, trubičky kroucené, hraněné formy do kostek kratších nebo delších, do šestibokých prismů, do dvojstranných otupených jehlanců, broušených do osmistěnů, šestnáctistěnů a pod., dále různobarevné s oky a z millefiorových destiček, jichž výběr předvádí obr. 1—6 na tab. XXXIV. Od XI. stol. setkáváme se s podlouhlými perlami, které jsou i zlaceny nebo stříbřeny tím, že na perlu z průzračného

---

[1]) *Harkavi* Сказ. 94. Tamže zmínka o drahocenných zlatých a stříbrných řetězech na hrdlo (93): „Na šíji mají (ženy ruské) zlaté a stříbrné řetězy. Když muž má jmění 10.000 dirhemů, udělá ženě řetěz. Má-li 20.000 udělá dva řetězy a podobně dále, vždy když mu přibude 10.000 dirhemů, přidá jeden řetěz ženě, tak že ona jich často mívá mnoho na šíji.“ *N. Kondakov* l. c. pochybuje o správnosti překladu textu Fadlánova (slova „zelený“), ale neoprávněně, neboť se jich nalézá dosti.

[2]) Tak v Ostromirově Evangeliu (Mat. XIII. 45—46, VII. 6) v kod. Mar., ed. *Jagić* 19, 47, v Pand. Ant. 64, v Min. XI.—XII. stol. 78, 1, v Izborniku Svjatoslavově, v Letopisu k r. 955 (6463), 969 (6477), v Besedách pap. Řehoře 47, atd. Srv. *Srezněvskij* Мат. I. 89 a *Berneker* EW. 58, *Melioranskij* Изв. отд. р. яз., X. 4, 117. Přešlo prostřednictvím tur. **büsre*. K obchodu arabskému se skleněnými perlami srv. i *Jacob* Waare 25.

[3]) Na př. v Bílém Brdu (Vjesnik VII. 43), v Kijevsku (*Chaněnko* Др. V. tab. 36), v Uhrách (*Hampel* Alt. I. 465). Hojné jsou ve finnské Rusi, na př. ljadinském mohylníku (*Jastrebov* Ляд. мог. tab. XII.).

skla položen zlatý lístek, který byl opět zalit sklem.[1]) Okraje bývají opatřeny plochým rámcem. Tyto zlacené perly jsou u Slovanů místy ze všech nejhojnější.[2]) Řádné opracování tohoto materiálu staré skleněné industrie dosud chybí, ač by byla historie jeho vývoje jistě velmi poučná a zejména důležitá pro datování.[3])

Mezi skleněnými perlami tu a tam se objevuje perla z křišťálu nebo sardonyxu, chalcedonu, karneolu, amethystu (hojný v Pilini), almandinu, občas i z jantaru. Jantar, kdysi od dávných dob tak hojný v nálezech střední Evropy a i v Rusku v době neolithické, byl v této době opět hledaným, ale řídkým materiálem, pocházejícím jednak z pobřeží Baltického moře, jednak ze středního Podněpří.[4]) Také gagatové perly jsou, na př. v Uhrách (Fenék) nebo u Nabutova v Kijevsku na ř. Rosi.[5]) Poměrně hojné jsou mezi perlami i provrtané mušličky druhu *Cyprea moneta,* někdy i *C. pantherina* (také druh *Cardium*), jež byly patrně v té době běžným artiklem obchodním a pěkně nám dosvědčují spojení zemí slovanských s jižními moři Červeným a Indickým.[6])

---

[1]) V celé Rusi jsou velmi hojné. Srv. *Chaněnko* Др., V. str. III., *Spicyn* Петр. к. 15 sl., Гдов. кург. 21 sl., *Sizov* Смол. кург. 53 (ale v Gnězdovu nejsou a také ne v jiných žárových kurhanech podle Sizova), *Melniková* Труды XI. арх. с. I. 500, *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 154. Okolo X. stol. zlaté kostičky k byzantské mosaice počaly se dělati na tmavočervené pastě, kdežto dříve na průzračném skle. Perly z ruských kurhanů jsou však průzračné. Několik jich známe z Uher (*Hampel* I. 468).

[2]) *Antonovič* Раск. древ. 18.

[3]) Zajímal se tím hlavně *O. Tischler*, ale studií svých nedokončil (Schriften der phys. ökon. Ges. XXVII. (1886) „Über Aggry-Perlen" a „Eine Emailscheibe von Oberhof und kurzer Abriß der Gesch. des Emails." Sep. Abdr. 14 sl., 22). Srv. k tomu *Hampel* Alt. I. 460 sl., *Kondakov* l. c., *Spicyn* l. c., *Sizov* l. c., *Reinecke* Studien 46.

[4]) Jantarové korály nalézáme tu a tam v Čechách (*Píč* Star. III. 89), v Polsku (Światowit IV. 31) a v jižní i střední Rusi (*Chaněnko* Др., V. 14, Зап. VII. 1. 148, *Spicyn* Рад. кург. 102, *Antonovič* Раск. древ. 19, *Melniková* Труды XI. арх. с. I. 500, XII. I. 699). Na severu v Přiladoží jich téměř není (*Brandenburg* Кург. Прил. 26). Také v Uhrách jsou později velmi řídké (*Hampel* I. 462). O jantaru ve vých. Germanii srv. *Blume* Germ. Stämme 100 sl. O arab. obchodu jantaru ze země Rûs srv. *Jacob* Handelsartikel 63 a Zs. d. morgenl. Ges. Bd. 43 (1889), 353—387.

[5]) *Hampel* I. 462, Зап. арх. VII. 1. 148 („černý" jantar).

[6]) Našly se v Čechách v hrobech u Libic, na Moravě u Ryběšovic (*Píč* Star. III. 1. 90, Sitzungsber. Akad. 1854, 473), hojně v Chorvatsku u Bílého Brda a Vel. Bukovce (Vjesnik VII., 30, 43, 84), hojně v Pilini (*Hampel* Alt. II., 872), v Rusi v kurhanech radimičských severní černig.

Místo nich se tu a tam objevují i zuby zvířecí: psí, vlčí a medvědí.[1])

Důležitou součástí stávají se od X. století duté perly kovové, z bronzového nebo stříbrného, zlatého plechu, tyto podoby vejčité, soudečkovité nebo dvoujehlancovité, na povrchu zdobené jemnou granulací (XXXIV. 9—10, XXXIII. 10). Jejich vzory jsou jako jiné šperky stejného stylu a techniky (zejména popsané náušnice, na nichž podobné bubínky byly navlékány) původu orientálního, ale byly hojně od Slovanů napodobeny, jen technikou trochu hrubší.[2]) To, co jsem výše na str. 621. pověděl o původu jejich a slovanských imitacích, platí i zde. Jiný druh kovových perel jsou malé, na okraji a jinak zdobené cylindry nebo trubičky kovové (12, 13, 15), jiný známé nám již malinovité perly minského typu, nalézané hojně na Volyni, v Kijevsku a v Haliči,[3]) patrně výrobky industrie domácí. Sem dlužno připojiti i kolliery, složené z úzkých stříbrných i pozlacených destiček nebo polocylindříků, podélnými stranami k sobě připojených, nahoře a dole zakulacených a plasticky tlačených, při nichž tkanice probíhají dírkami po stranách probitými. Podobné pásky kratší sloužily za náramky. Známe je už z hrobů skythosarmatských[4]) a později vyskytují

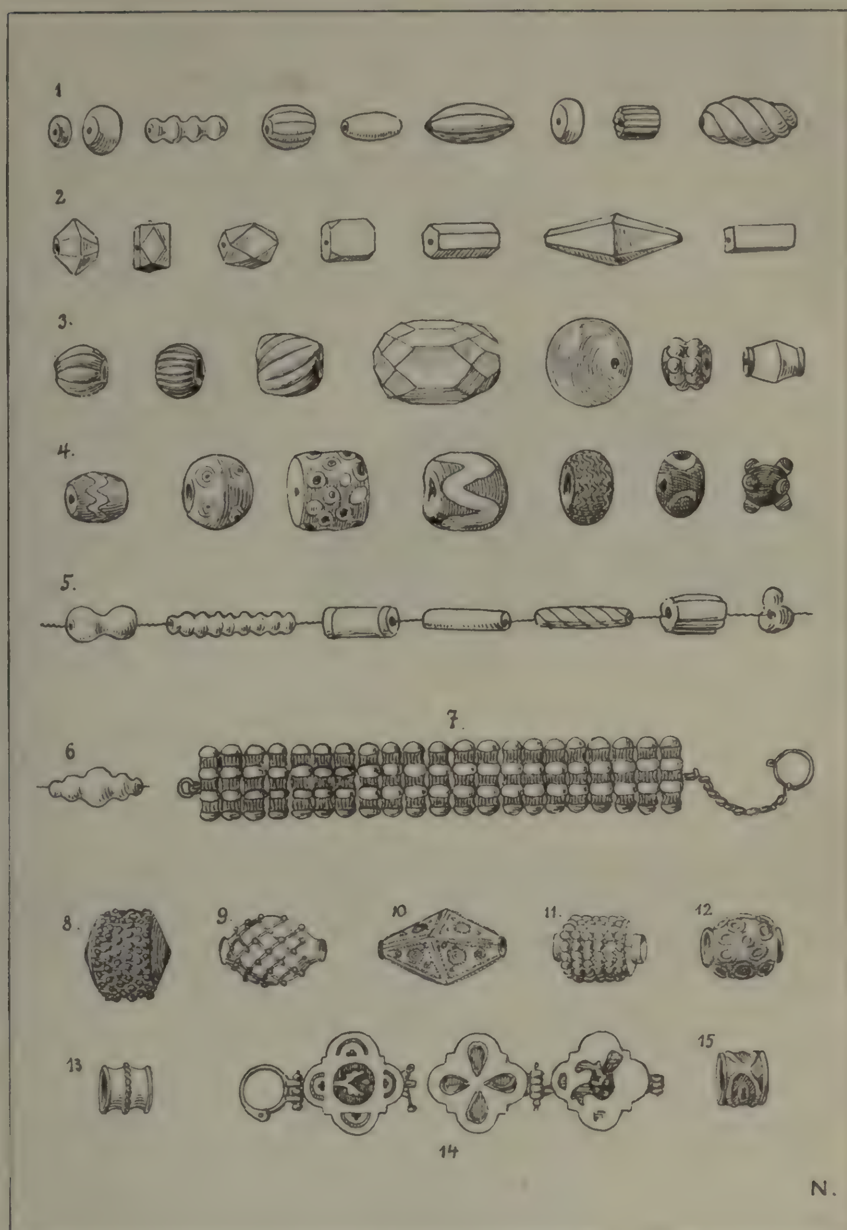
gub. (*Spicyn* Рад. кург. 99), tverských (Изв. арх. ком. VI., tab. 1), v ljadinských (*Jastrebov* 47), gdovských (*Spicyn* 24), vladiměřských (*Makarenko* Novl. mog. 37, 45) a zejména hojně v pohřebišti u Brovarek v Poltavsku (srv. obr. 87.) a u Nicachy na Charkovsku (Труды XII. арх. с. I. 699) atd. atd. V Uwisle v hrobě asi z V.—VI. stol. našla se *Cyprea pantherina* (Zbiór XIV. 36 sl., srv. 47). O starším importu Cyprey srv. studii *Conwentzovu* Einführung von Kauris und verwandten Schneckenschalen als Schmuck in Westpreußen zur vorg. Zeit. (Mitth. westpr. Gesch. Ver. I. a Globus LXXXI. 148), o obchodu arabském s ní viz *Jacob* Waare 27, Handel 147.

[1]) *Spicyn* Рад. кург. 99, Изв. арх. ком. VI. tab. 1.

[2]) *Kondakov-Tolstoj* Др. V., 62, 154, Клады 134, tab. VII., *Píč* Star. III. 91, *Sizov* Смол. кург. 54, *Melniková* Труды XI. арх. с. I. 500, Арх. Лѣт. 1903, 174 sl. O kovových perlách srv. dále *Spicyn* Петр. кург. 14 sl. Filigránové soudečky objevují se ve vých. Německu už v době římské (*Blume* Germ. Stämme 90) a hojné jsou později i v Polsku (mus. krak. akad.: Majkow, Trzykosa, Gozczyzna).

[3]) Czołhaczyzna (krakov. akad.), *Melniková* l. c., *Zavitněvič* Зап. арх. X. tab. II. 17—21. Řetěz těchto minských perel z Kňaží hory vyobrazil *Chaněnko* Др. V. tab. 15.

[4]) *Chaněnko* Др. V. 5. Analogické z ebenového dřeva našly se i v římském hrobě u Birgelsteinu v Salzburku (Mitth. C. Com. 1893, 173). Srv. i Arch. Ert. 1894, 69.

Tab. XXXIV. *Kolliery.*

1.—6. Skleněné perly z různých slovanských krajů (**4.** Kijevsko, **5.** Bílé Brdo, **6.** Volyň). **7.** Sachnovka (Kaněv). **8.** Kňaží hora (Kijev). **9.** Starogrod (Mohylev). **10.** Úherec (Čechy). **11.** Nabutov (Kijev). **12.—13, 15.** Petrohradská gub. **14.** Sachnovka.

se opět jen v jižní Rusi vedle věcí rázu orientálního a byzantského, — takže jsou asi původu cizího.[1]) Také pouhé řetízky nosily se na krku.[2])

Závěsky. Vedle perel, ať skleněných, ať kovových, byly do kollierů zavěšovány i různé ozdoby jiné, zejména ploché, na přední straně více nebo méně bohatě ozdobené závěsky kovové. Šperků a drobnůstek, které sloužily za závěsky buď na hrdle do kollierů, nebo na prsou, nebo u pasu na životě, jest v nálezech ohromného slovanského území tak nesmírné množství a sice jak domácích výrobků slovanských, tak zejména cizích importů nordických, finnských, arabských, byzantských atd., — že je zde do podrobna vyčísti a probrati naprosto nelze. Mohu se tu pouze omeziti na výčet a vyobrazení těch typů, které se nejčastěji opakují a které jsou zvláště charakteristické pro oblast slovanskou v době VIII. až XII. století. Ze starší doby VI.—VII. stol. jsou pro celé Rusko nejvíce charakteristické závěsky moščinského typu, zdobené v prohlubních červeným a zeleným emailem (XXII. 2—4). Srv., co jsme o tomto typu pověděli už výše na str. 541.

Obr. 97. Stříbrná granulovaná lunice práce východní z Gnězdova.

Mezi charakteristickými závěskami na prvním místě jsou

---

[1]) *Chaněnko* Др., V. 15, tab. XXIV., XXV. a XXIX., VI. tab. XXXIII., *Bobrinskij* Кург. у Смѣлы I. tab. XVIII. 3 (z pokladu u Martynovky). Z pokladů kijevských a z Černigova zobrazil je *Kondakov* Клады tab. III., V., IX., XI., z Terichova a Lgova *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 115, 116. O rozšíření a analogiích srv. Клады 209 sl. V museu akademie krak. je podobný z žárových hrobů u Kwaczaly, kamž se mohl dostati, patří-li vůbec tam, patrně stykem s kulturou jihoruskou.

[2]) Srv. na př. *Spicyn* Петр. кург. 19, tab. VI. 21, *Schumann* Kultur 97, *Chaněnko* Др. V. tab. 15. *Bobrinskij* Кург. у Смѣлы II. tab. XX. (z Kňaží hory); pod. našly se v Kijevě na několika místech a jinde (srv. *Kondakov* Клады 115, 121, 177 sl., tab. XI., XIII.).

stříbrné v podobě širokého měsíčního srpu, pro něž zachovávám ruský termin *lunice*. Jsou granulací posázeny (obr. 97.) a tvoří typický doplněk k serii nám už známých šperků tohoto stylu.[1]) Forma lunic je v Rusi ovšem původu staršího, shledávámeť se s ní už v hrobech skythosarmatských, římských, řeckých a starých kavkazských,[2]) ale byla cizí Slovanům a také typické lunice stříbrné granulované z X.—XI. stol. jsou — nejsou-li to hrubší domácí imitace, — importem arabským, nejspíše ze Syrie nebo Foenikie.[3]) Ujaly se v Rusi v X. stol., jak ukazují nálezy v Gnězdovu, které zároveň poskytly první doklady domácích imitací (XXXV. 7, 8), při nichž jemná východní připájená a stříbrná granulace nahrazena je granulací hrubší, docílenou odlitím laciné, bílé smíšeniny do kadlubu. Vedle těchto napodobenin arabských originálů, na nichž je ostatně vždy zřejma ještě původní forma a technika, nalézá se v ruských hrobech množství lunic tvaru jiného, kruhovitého, do sebe zavřeného (XXXV. 2, 5, 9—11), které mám za starší tvar, vzniklý před příchodem výše popsaných arabských importů a které se udržely vedle jejich imitací. Ba setkáváme se občas i s reminiscencemi starých, čistě řeckosarmatských tvarů (XXXV. 1—4) ještě vedle esovitých záušnic.[4])

---

[1]) K téže skupině jako tyto arabské granulované lunice náležejí stylisticky i jiné ještě závěsky: kruhovité destičky granulací zdobené, nebo soudečky, tiary úškem k zavěšení opatřené, jaké známe na př. z nálezu u Darufalvy v stol. šoproňské (Arch. Ert. 1904 41—47) nebo v kollieru z Leissovského mlýna (Hacksilberfunde tab. III.). Zato odděluji od tohoto pramene stříbrné práce ryté a vybíjené, na př. hřivny a náramky (srv. dále str. 654, 663).

[2]) Srv. nález v sarmatském kurhanu zv. Великie Будки u Romnů ve sbírce J. Linničenka nebo v skythských kurhanech sěrogozských (Изв. арх. ком. XIX. 164), nebo kollier z Kagarliku u Chaněnka (Др., III. tab. XLVI. a VI. tab. V.). Lunice našla se dále v Stradonicích (*Píč* Star. II. 2, tab. 12), v Komorówě (Mater. X. tab. 22), v Černjachově (*Chvojka* Поля погр. tab. XX. 9) a zlaté jsou dosti hojné v kerčském sále Hist. musea v Moskvě. Ze starších hrobů kavkazských (Čmi, Kamunta, Kambulta) je jich řada v carské Eremitáži a podobné roztažené i z Krasnokutska v Sibiři. Srv. též *Brandenburg* Кypr. Пр. 48.

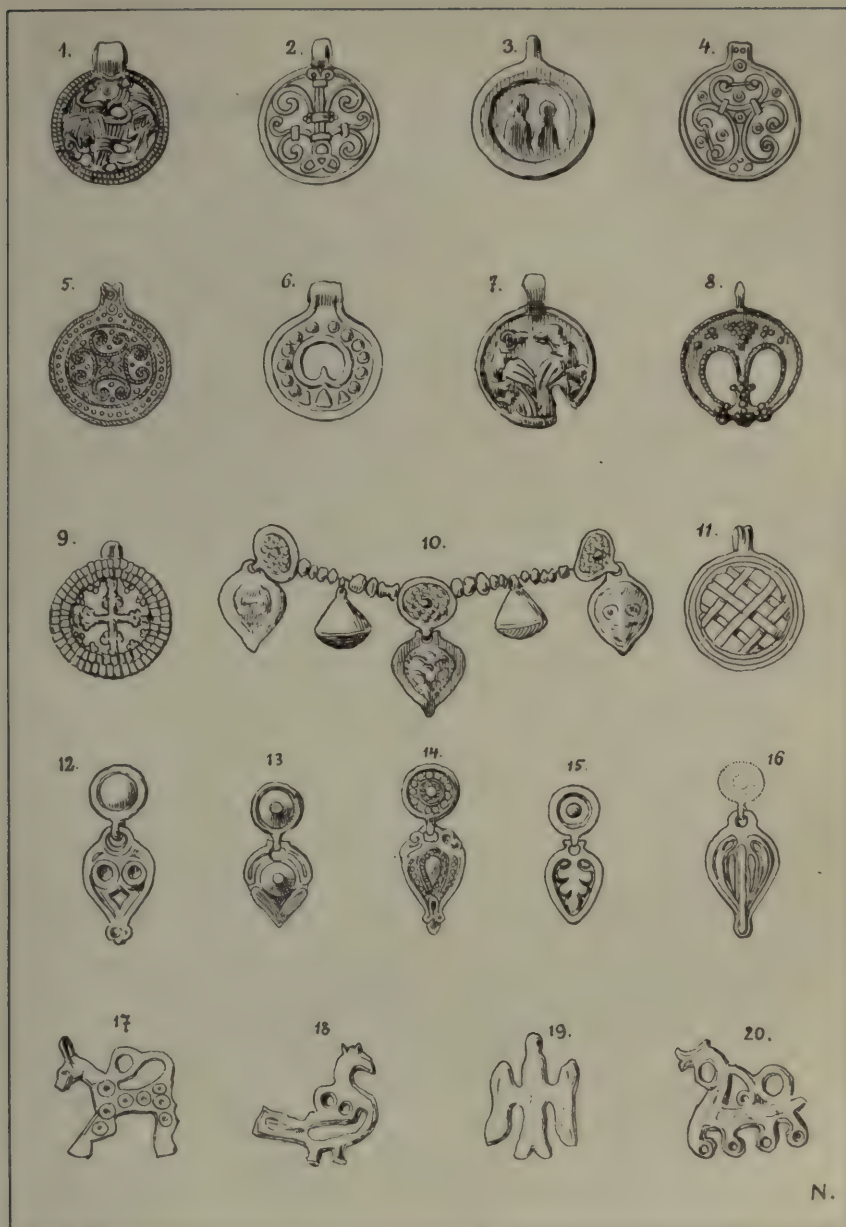
[3]) *Kondakov* Клады 198 soudí, že vznikly v Syrii, odkud přešly do Aegypta, do M. Asie a Byzance. Ovšem se symbolem islamského půlměsíce nemají ještě tyto lunice co činiti. Srv. *Jacob* Correspondenzblatt, 1891, 146. Lunice se dosud nosí v Syrii (*Kondakov-Tolstoj* Др. V. 39).

[4]) Sem by patřil na př. nález u Pešti vedle esovité záušnice (Arch. Ert. 1902, 438 sl.) nebo zajímavý tvar s naznačeným obličejem (z profilu) ze Sachnovky u Kaněva (*Chaněnko* Др., V. 39 č. 397).

Tab. XXXV. *Závěsky.*

1. Romny (Poltava). 2. Stradonice (Čechy). 3. Sachnovka (Kijev). 4. Pešť. 5. Kambulta (Kavkaz). 6.—7. Gnězdovo (Smolensk). 8. Bílé Brdo (Chorvatsko). 9. Vladiměřská gub. 10. Žilyja Gory (Volokolamsk). 11. Nicacha (Charkov). 12. Sachnovka. 13. Korsuň (Chersones). 14. Petrohradská gub. 15. Podol u Kijeva. 16.—17. Černigovská gub. 18. Vladiměřská gub. 19. Černigovská gub.

Tab. XXXVI. *Závěsky.*

1.—2. Gnězdovo (Smolensk). 3.—5. Vladiměřská gub. 6. Černigovská gub. 7.—8. Kijevsko. 9. Petrohradská gub. 10. Kloštro (Chorvatsko). 11. Petrohradská gub. 12. Vel. Varaždín. 13.—14. Stol. Bělehrad (Uhry). 15. Uhry. 16. Piliň (Novohrad). 17. Černigovsko. 18. Petrohradská gub. 19. Vladiměřská gub. 20. Petrohradská gub.

Všechny tyto druhy lunic jsou v Rusi hojné; skvostné typy nalézáme v pokladech, na př. gnězdovském, jurkoveckém, bělogostickém, nevelském, imitace a kruhovité tvary v hrobech po celé Rusi, zejména v jižní a střední,[1]) jen na severu v Přiladoží je jich už méně.[2]) Z Ruska pronikaly obchodem i dále na západ a jihozápad. Jsou typickým inventářem pokladů stříbrných ve vých. Německu[3]) a jsou i v Haliči hojné,[4]) i v Uhrách na Dunaji,[5]) i v chorvatských hrobech XI. stol. u Bílého Brda.[6])

Druhou ještě hojnější řadu závěsek tvoří malé plechové medaillonky s výzdobou tlačenou (litou), s připájenou granulací a řetízkovým filigránem nebo i prolamované nejrůznějších motivů a komposic. Je jich takové množství a jsou takové rozmanitosti, že se musím spokojiti jen s předvedením ukázek z několika středoruských a severoruských nálezů na tab. XXXVI. (obr. 1.—11.). Jen málo kde můžeme pozorovati typy lokálně vytvořené, na př. v petrohradské gub. medaillonky s dekorem pleteným (ib. 11) nebo v poltavské prolamované (XXXV. 11). Jsou hojné všude, ale zejména v střední Rusi v hrobech od X.—XII. století.

Vedle toho všeho setkáváme se však v hrobech i v pokladech této doby ještě s velkým množstvím jiných menších závěsek kollierových, o nichž je opět nesnadno, ba namnoze dosud vůbec nemožno rozhodnouti, pokud jsou prací slovanskou, či cizí. Část jich, na př. hojné plíšky srdcovité nebo listovité podoby, nahoře úškem opatřené a na líci zdobené tlačenou ozdobou ze stylisovaného kalíšku nebo výhonku rostlinného, palmetty, nebo tlačenými vypuklinami kruhovitými, rosettovými, srdcovitými a pod.,

---

[1]) Jsou hojné v museích moskevských a petrohradských z gub. smolenské, petrohradské, novgorodské, černigovské (Kozariči, Suraž), volyňské, kijevské, charkovské, poltavské, mohylevské, vladiměřské a okolních atd., vůbec hojné v dolině Dněpra i horní Volhy a Oky. U Nicachy našla Melniková lunice prořezané (Труды XII. арх. с. I. 698, 702). Srv. XXXV. 11. Rozbory a přehledy ruských lunic viz i u *Kondakova-Tolstého* Древн. V. 156, *Spicyna* Кург. гров. 25. Кург. Петр. 17 sl., srv. i Влад. кург. 103, a *Sizova* О происх. вис. колецъ 5 sl.

[2]) V přiladožských mohylách našel je Brandenburg jen zřídka (Кург. Прил. 47).

[3]) Na př. v pokladu od Leissowského mlýna na Odře (Hacksilberfunde tab. 3). Srv. i *Conwentz* Westpr. Prov. Mus. tab. 73, 5.

[4]) Srv. museum akad. v Krakově (Chocimierz, Żnibrody).

[5]) Na př. v Pilini, Keszthely, Vácově a jinde (Arch. Ert. 1904, 50 a *Hampel* Alt. I. 73, III. tab. 520, 523).

[6]) Vjesnik hrv. VII. 35.

jest jistě původu orientálního a také typickým průvodcem hrobů maďarských a slovanských v Uhrách vedle esovitých záušnic.[1]) Jiné v podobě stylisované lilie ze dvou listů postranních s boutonem uprostřed jsou orientálsko-byzantské kriny (τὸ κρίνον). Lilie je totiž velice typická pro pláně syrské a palestinské.[2]) Mimo to i k mincím západním i dirhemům přidělávali už tehdy úška a věšeli je na hrdla.[3]) V knížecím hrobě nalezeném u Želenek visela docela na hrdle ženy ještě antická kamea vroubená řetízkovým filigránem.[4]) Jiná řada drobnůstek má podobu mečíků, sekyrek, mlatečků, hřebínků, lžiček a pod.[5]) Srv. k tomu všemu na tab. XXXV. obr. 12. a na tab. XXXVI. obr. 10., 12.—20.

Finnský původ a to ze Sibiře a finnského Povolží mají zase u severních Slovanů hojné závěsky stylu provazcovitého (obr. 98), analogické záponkám a přezkám, jež jsme už výše poznali na str. 575,[6]) dále různé závěsky s rachlátky finnského typu v petrohradské gubernii, zejména formy trojúhelníkovité,[7]) a Finnům také náleží množství plochých a litých závěsek v podobě zvířátek:

---

[1]) Srv. *Hampel* Alt. I. 757 sl., II. 508, III. tab. 334 sl., 516 sl., *Reinecke* Studien 46 (na př. Bezdéd, Detta, Kaba, Kečkemet, Mándok, Szeged-Bojárhalom, Szekes-Fejérvár, Tolna-Szántó). V chorvatských hrobech byly podobné závěsky nalezeny u Kloštra (Vjesnik hrv. VII. 79) a dále vedle esovitých záušnic u Vel. Varaždína nebo v hrobech sev. Dalmacie (*Reinecke* l. c.).

[2]) *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 144 a hlavně Клады 206 sl. Lilie přešla v IX.—X. stol. na Rus do ornamentiky. Chaněnko je pokládá za arabské (Др. V. 15).

[3]) Dosti hojné jsou mince s úšky v kurhanech přiladožských (*Brandenburg* Кург. 24), jiné znám z gdovských (*Spicyn* 25), dále z Jordanské církve v Kijevě (mus. kijev. univ.), z Gnězdova (*Sizov* Смол. кург. tab. IV. 3), z Kijevska (*Chaněnko* Др. VI. 33) atd. Z moložského újezda gub. jaroslavské jsou v Hist. museu dva nákrčníky s řadou mincí.

[4]) *Píč* Star. III. 87, 91.

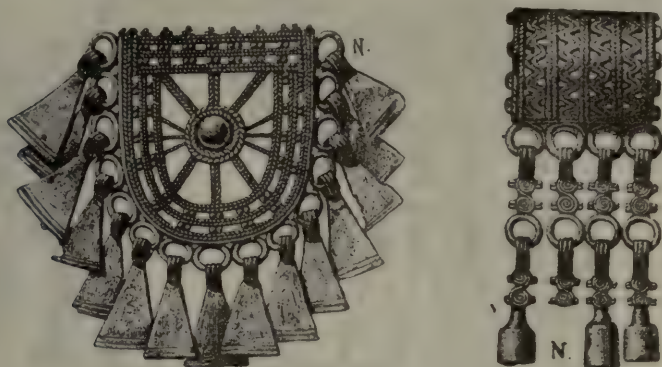
[5]) Srv. *Chaněnko* Др. V. 15, tab. 17, *Spicyn* Кург. гдов. 27. Podobnou závěsku vyobrazil jsem z radimičských mohyl už v I. svazku ŽSS. na str. 203.

[6]) Srv. *Jastrebov* Ляд. мог. 22 sl., tab. I., *Uvarov* Меряне tab. XXV., *Brandenburg* Кург. Прил., tab. III., V., VII., *Makarenko* Новл. мог. 25 sl., tab. I., *Spicyn* Влад. кург. 158 sl., Древн. Кам. Чуди 23 sl. tab. XI. sl., *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 160. Jiný druh náprsných okras závěsných známe z pohřebiště ljucinského (Люц. мог. 28 sl.) a z hrobů livonských i litvolotyšských.

[7]) *Spicyn* Петр. кург. 22 sl., Влад. кург. 103, Гдов. кург. 27, tab. XXI., Древн. Кам. Чуди tab. XII. sl., *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 148.

koníků bez jezdce i s jezdcem, psů, beránků, kachen a hus, které jsou tak typické pro finnské Povolží, Urál, Sibiř, a které odtud přecházely i dále na jih až do gub. kijevské, na západ až do gub. minské, vitebské, do Livonska. Zejména jsou i pro severní Slovany důležité stylisované plastické polofigury zvířecí ověšené rolničkami (obr. 99, 100), mající patrně jakýsi symbolický význam.[1])

Středoasijského (turkmenského) původu jsou zase podle Kondakova závěsky, jaké se v tambovských mohylnicích zhusta

Obr. 98. Závěsky provazcovitého stylu z vladiměřské gub.

objevují zavěšené na přezkách, samy jsouce dole ověšeny plechovými trubičkami.[2]) Z Inflant a Kuronska přicházely zase věci zemi té vlastní i do Polska a Haliče.[3])

V pozdější době velkoknížecí ve XII. a XIII. stol. dostoupila výroba ozdobných závěsek v zlatnických dílnách ruských, především kijevských, znamenité výše, jak nám svědčí řada současných pokladů (nejvíce a nejkrásnějších opět z Kijeva), ale poněvadž se tato pozdní industrie vymyká už naší úloze, mohu se o nich

---

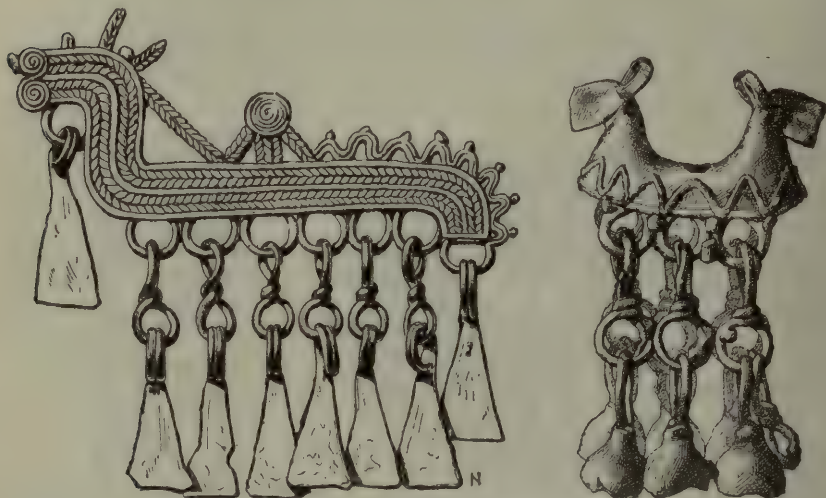
[1]) *Chaněnko* Др. V. 15 (tab. XVII.), *Spicyn* Влад. кург. 103, Петр. кург. 19 sl., Гдов. 26 sl., Др. Кам. Чуди IV. sl., *Brandenburg* Кург. Прил. 43 sl., *Zavitněvič* Зап. арх. X. 333, *Jastrebov* Ляд. мог. 23 sl. S tímto stylisováním hus a kachen v uvedené oblasti souvisí i přehojná applikace nožiček husích na formu přívěsků, kterými zejména oplývají šperky právě vzpomenutého typu provazcovitého (obr. 98, 99). Srv. o rozšíření u *Brandenburga* l. c. 44, 84 (kde o huse jako symbolu finnské mythologie).

[2]) *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 75, *Jastrebov* Ляд. мог. 9—13, 32, tab. I.

[3]) V mohylách v Kruglevu a v Novamyśli, okr. Bělsk (v mus. akad. krak.).

zmíniti jen krátce a jen potud pokud souvisí s tím, co už bylo o kroji a špercích pověděno.

Bohatí lidé, velmoži a knížata nosili v té době na hrdle řetězy ze zlatých nebo stříbrných článků, nejvíce soudečkovité nebo ter-

Obr. 99. a 100. Závěsky v podobě stylisovaných zvířat z gub. vladiměřské a petrohradské.

čovité formy (XXXIV. 14), mezi nimiž visely drahocenné závěsy v podobě medaillonů. Také kříže počaly býti přehojně noseny na šňůře nebo na řetězu. Medaillony jsou přeskvostné práce, hotovené podle vzorů byzantských, ale doma, jak nasvědčují některé příznaky stylistické a technické [1]) nebo přímo slovanská písmena nápisů.[2]) Výzdoba sestává buď z filigránu řetízkového a granulovaného, z inkrustace drahých kamenů, nebo z emailované výplně předních ploch, předvádějících postavy svatých, zejména v seskupení t. zv. *dejsusu*.[3]) Nejznamenitější se našly v pokladu rjazaňském z r. 1822 (obr. 56.) a kijevském z r. 1824. Jsou to zejména t. zv. *barmy* ruské archaeologie,[4]) ceremoniální řetězy, užívané na př. při korunovacích knížecích, jež vznikly

[1]) Srv. *Kondakov* Клады 48, 89—90, *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 37.
[2]) Srv. dále str. 645 a napřed str. 434.
[3]) O dejsusu srv. výše str. 586.
[4]) K výkladu slova srv. i výše str. 484, 523.

Obr. 101. Bronzový emailovaný kříž ruské práce nal. v Bělocerkvi (Vasilkov, Kijev). Sbírka Chaněnkova.

patrně ze starých římsko-byzantských náhrdelních odznaků ověšených čestnými falerami.[1])

Jako cizí lunice a medaillony byly také doma v Rusi napodobeny cizí byzantské vzory křížků. Prvé importy křížků náležejí výrobě korsuňské (XXXV. 13, 14), ale brzy i tyto korsuňské vzory, i bohatší inkrustované a emaillované kříže, ať jednoduché, ať skládací k uložení ostatků (t. zv. enkolpiony) byly v Kyjevě velmi dovedně napodobeny a opatřovány i slovanskými nápisy, jak ukazuje příklad na obr. 101.[2]) Kříž tento z XII. stol., nalezený u Bělocerkvi u Vasilkova, je bronzový, pozlacený s přihrádkovým emailem a má ve středu hlavu Spasitele s Bohorodičkou a Janem Křtitelem, nahoře hlavu sv. Michaila (**Михаил**) a dole Gabrielovu (**Гаврил**). Ve střední Rusi je nej-

[1]) *Kondakov* Клады 83, 158 sl., 165 sl., 186, kde vůbec obšírný výklad a ocenění ruských barm. (Výčet jejich viz str. 153 sl.) Dříve soudili ruští archaeologové, že *barmy* bylo carské oplečí a že na něm medaillony byly přišity. Kondakov se dobře staví proti tomu a ukazuje, že medaillony nošeny byly na náhrdelníku. Oplečí byl pruh drahocenné látky položený přes plece a nepřišlo z Byzance (kde bylo odznakem jistých úřadů) na Rus před XIV. stol. (158 sl.). Srv. též *A. Uvarov* Суздальское оплечье. Древности арх. моск. V. 1—18, *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 127 sl., 132, 160 sl. a *Chaněnko* V. 9 sl., tab. 29, 31.

[2]) *Chaněnko* Др. русск. 4, Др. Придн. V. 9, tab. XIII. Email těchto prací je buď jamkový (émail champlevé) nebo přihrádkový (ém. cloisonné); teprve po době tatarské, po XVI. stol. počínají se objevovati

častější typ litého křížku s rameny různě rozšířenými (XXXV. 15—19).[1]) K těmto medaillonům a křížkům druží se ještě jako zvláštní druh polopohanských, polokřesťanských odznaků t. zv. змѣевики, talismany to na ochranu proti nemocem a smrti.[2]) Ostatně ani křížky v mohylách neznačí vždy hrob křesťanský. Nosilyť se zajisté i jako pouhé ozdoby náhrdelní.[3])

Hřivny. Druhou velkou řadu nákrčních ozdob tvoří náhrdelníky pevné, zhotovené buď z drátu, nebo z plechu, více nebo méně massivní, o nichž se někteří domnívají, že byly Slovany přejaty z Byzance a z Orientu [4]) — po mém soudu a v tom rozsahu

---

křížky emailem pomalované (эмаль живописная) a s emailem průzračným (эмаль прозрачная). Srv. *Chaněnko* Русск. др. (Kijev 1899) 2 sl.

[1]) Srv. *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 31 sl., Клады 43 sl., *Spicyn* Петр. к. 16 sl., Гдов. к. 24, Влад. к. 143 sl. V jednom radimičském kurhanu našel se křížek jantarový (*Spicyn* Рад. к. 102, tab. III. 14).

[2]) Už před přijetım křesťanstvi nalézáme medaillony s obrazem propleteného hada. Později to zůstalo, ale jen na rubu; na líci jsou obrazy svatých (*Chaněnko* Др. V. 10, *Kondakov-Tolstoj* V. 162). K literatuře o nejstarších enkolpionech a změjevikách ruských srv. ještě *J. J. Tolstoj* O русскихъ амулетахъ, называемых змѣевиками (Petr. 1888) a *N. Petrov* O нѣкоторыхъ змѣевикахъ энколпіонахъ наид. въ Кіев. губ. (Арх. Изв. Зам. VI. 1898, 157).

[3]) *Kondakov-Tolstoj* V. 87.

[4]) Tak zejména soudí N. Kondakov Клады 161, Русск. др. V. 130, 152). že ruské hřivny massivní jsou přejaté byz. maniaky (μανίαξ, μανιάκης, μανιάκιον ve smyslu staršího στρεπτός, *torques*), obruče náhrdelní, které byly v Byzanci čestným odznakem za statečnost a odznakem vyšších úřadů a gard (odtud u Jana Lyda de mag. I. 46 legionáři slují τορκουάτοι, στρεπτοφόροι, οἱ τοὺς μανιάκας φοροῦντες) a které podle další domněnky Kondakovovy přešly do Byzance z Persie, kde jsou hřivny doloženy už od dob Kyrových. Je vskutku řada dokladů, že v Persii a v Turkestanu bylo zvykem nositi je jako čestné odznaky, které král rozdával (srv. postavy na nádobách pokladu z Nagy Szt. Miklóše u *Hampela* Alt. III. 299—302, a dále Xenofon Cyrup. I. 3, 2, II. 46, VIII. 2, 8, Anabasis I. 2, 27, Platon Rep. VIII. 553 *c*) a nechci vylučovati vlivu toho na Řecko, Byzanc a snad i direktních vlivů k barbarům východoevropským. Ale nesmíme z toho souditi, jakoby zvyk nositi massivní kovové obruče na hrdle byl pouze přišel z Persie, vidíme-li je v Evropě střední už v hrobech mladší doby bronzové. Vedle slova μανιάκης byl pozdější termin byzantský ještě ὁρμίσκος. Srv. *Kondakov* Клады l. c., kde jsou další doklady a podrobnosti z literatury byzantské na vysvětlení, že μανιάκης byl hřivna kovová a ne pouze šité oplečí.

neprávem, už proto, že se s nimi, jak jsem výše na str. 627 vyložil, setkáváme už v hrobech žárových I. tisíciletí př. Kr. a dále proto, že jsou vůbec odedávna domácí v severní Evropě. Tyto náhrdelníky, pro něž můžeme dobře na rozdíl od kollierů užívati starého slovanského názvu *hřivna*,[1]) hotoveny byly z části ještě v jednoduchých tvarech, známých už ze starších dob praehistorických; většinou však mají tvary nové, vzniklé buď v oblasti slovanské, nebo vzniklé mimo ni a přešlé k Slovanům, ale jen na jihu a na východě.

Tam se shledáváme předně stále s hladkými drátěnými kruhy, jejichž konce přes sebe přesahují a jeden na druhém jsou ovinuty a zavázány. Je to starý římský tvar, známý z římských prstenů a záušnic, tvar, který jsme shledali u ruských Krivičů typický pro závěsné kruhy (str. 606) a který se přirozeně opakuje zde pro nákrčníky i dále pro náramky na rukou (str. 660). Vyskytuje se také nejvíce v témže území. Ze smolenské a tverské gub. je jich řada v Historickém museu moskevském.[2]) Pozdní varietu tohoto typu s kruhem pleteným nebo krouceným nalézáme u Radimičů a Vjatičů,[3]) a někdy je úvaz tak udělán, že mezi vazbou obou konců tvoří drát umělou spirálu. Objevuje se i v severní slovanské oblasti,[4]) i v zemích nordických.[5])

Větší rozšíření než tento typ má v Slovanstvu druhá stará forma, totiž kruh z drátu jednoduchého nebo dvojitého (totiž

---

[1]) Všeslovanské *grivьna* souvisí s *grivъ* — č. hříva. Srv. *Berneker* EW. 352, *Miklosich* EW. 79. Slovo vystupuje jak ve smyslu náhrdelníku, tak i ve smyslu váhy a platidla v nejstarších překladech písma a v mnohých staroruských památkách XI.—XII. stol. Srv. jich dlouhý výčet u *Sreznĕvského* Мат. I. 588 a zde dále na str. 658. V Mater Verborum zapsaná glossa *hrivna* — torques, ornamentum colli je padělaná (*Patera-Sreznĕvskij* 50), ale udrželo se slovo v tomto původním smyslu u Bulharů, Srbů a Rusů (*Sreznĕvskij* l. c.), jenže místy značí i kruh náramkový. Jiné staré slovo je r. ожерелье, ожерелие, č. *ohrdlí* od stsl. *gъrdlo*, csl. гръло, r. горло, plnohlasně i *žerdlo*. V Slovu o pluku Igorově čteme (ed. Erben 9): »Единъ же изрони жемчюжну душу изъ храбра тѣла чресь злато ожерелие.« Později přešlo na skvostný vyšívaný límec svrchního oděvu nebo oplečí; viz *Sreznĕvskij* Мат. II. 630. Zachované slovanské tvary tohoto slova viz u *Budiloviče* Слав. II. 93.

[2]) Srv. i *Brandenburg* Прил. кург. tab. V. 7.

[3]) *Spicyn* Рад. к. tab. V., 1, 3 a *Makarenko* Новл. вак. мог. 38, 45, 55, tab. II.

[4]) *Spicyn* Влад. кург. 145—146. Srv. též podobné náramky (str. 660).

[5]) *Montelius* Ant. 168—170, Kulturgesch. 296.

přehnutého) a pravidlem krouceného, končícího na jedné straně v očko, na druhé v háček k zachycení do očka (XXXVII. 5). Forma tato, jejíž prototyp shledali jsme také už v starších polích popelnicových v Čechách a na Moravě (srv. str. 627), dále v hrobech kerčských a také v pruských V.—VI. století,[1]) opakuje se stále a všude u Slovanů i v kultuře poslední doby pohanské, při čemž bývá drát různě buď z jednoho, neb ze dvou drátů kroucen a na koncích omotán; zejména je tato forma typická pro jihoslovanské hroby X.—XI. stol. v Uhrách a Chorvatsku, kde se vyskytuje pravidlem vedle esovitých záušnic [2]). Brunšmid se proto domnívá, že forma tato byla také zde na jihu hotovena a odtud rozvážena dále až do Gotlandu a Finnska,[3]) — hypothesa, kterou můžeme uznati za platnou, dokud by nám přesnější statistika neukázala na jiné středisko výskytu a tím i výroby.

Vedle tohoto typu tordovaného z jednoho kusu drátu, objevuje se však současně ještě širší typ uměle pletený z několika drátů stříbrných, končících buď ve dva háčky, nebo spájených ve dvě roztepané ploténky v podobě jazýčků a ozdobené drobným bitým nebo rytým ornamentem nejvíce v podobě koleček, trojúhelníčků a tremol. čar (obr. 93.). Tyto kruhy, jež velmi hojně provázejí i jiné stříbrné šperky, zejména s orientální filigránovou, granulovanou dekorací známe hlavně z obchodních pokladů, odkrytých ve vých. Německu, na př. u Leissovského mlýna blíže Frankfurtu, u Tempelhofu, Niederlandinu, Plötzigu v Pomořansku,

---

[1]) *Tischler-Kemke* Ostpr. Alt. tab. XV. 9. Srv. i *Blume* Germ. Stämme 88. Kerčské zlaté jsou v Eremitáži.

[2]) Srv. hlavně hroby u Bílého Brda, Kloštra, Svinjarevců a Sisku (Vjesnik hrv. VII. 44 sl., 50, 80. Zde bývají i kruhy ty ověšeny prsteny) a řadu pohřebišť v Uhrách, na př. u Pilině, Vel. Varaždína, Stol. Bělehradu, Vácova, Muszky, Horgoše, Csallány, Sarvaše (Arch Ert. 1893, 141, 1894, 198, 1902, 210, 1903, 124, 1905, 33, 1902, 440, 1910, 169, 173, a *Reinecke* Studien 46) atd. Viz další u *Brunšmida* Vjesnik VII. 49 sl. a *Hampela* Alt. I. 390, III. 395, 411, 417.

[3]) Vjesnik hrv. VII. 48. O rozšíření jich jednal už *R. Hoernes* v článku Funde aus Syrmien (Mitth. praeh. Komm. I. 5, 23), ale ne zcela správně. Kemke původ hledal v zemích nad Pontem. Kroucené z jednoho drátu jsou roztroušeny po celé Rusi (*Spicyn* Петр. к. 14, Влад. к. 145—146). Analogické jsou i pozdní kruhy kroucené ze zlatého plechového proužku, jaké se našly u Sachnovky blíže Kaněva (*Chaněnko* Др. V., tab. 21, 30) s věcmi XII. století, a pod. nalezené v lipoveckém újezdě a v samém Kijevě (Hist. mus., *Kondakov* Клады tab. 9).

u Eichstädtwalde blíže Kolobřehu, u Marienhofu blíže Sensburgu, u Hořic, Prenzlavy v Braniborsku, u Laczovského mlýna blíže Poznaně, u Fischerhütte (Karthaus) atd.[1]) Obvod jich sahá na jih do Uher,[2]) na sever do ruského Pobaltí, do gub. petrohradské a Přiladoží[3]) a všechny okolnosti ukazují, že byly tyto pletené hřivny v XI. stol. (na to ukazují mince) jedním z nejhlavnějších předmětů zlatnického obchodu, který od východu dovážel šperky k západním Slovanům. Zdali při tomto obchodu je tato hřivna domácího, slovanského (t. j. ruského) původu, či zcela cizího, je otázka, na niž je dnes ještě nesnadná odpověď. I tu bude nutno provésti dříve statistiku nálezů a ukázati, jak daleko ji možno sledovati na východ a při tom ji analysovati technicky i stylisticky. Sám dnes pokládám vzory její za výrobek orientální,[4]) aniž bych však, jako jinde bylo, vylučoval, že se podle nich současně robily imitace v dílnách ruských a také nordických. Část nalezených hřiven lze tedy pokládati za domácí výrobek ruský, vždyť technika jejich je velmi jednoduchá a snadná. Ale vzory (a mezi ně bych čítal zejména skvostnější hřivny, které mají mezi silnými dráty i propletené jemné filigránové) mám za import z Orientu, z Persie nebo Turkestanu.[5]) Naopak zase hřivny, které končí v jazýčkovité ploténky ozdobené charakteristickým bitým ornamentem, pokládám za sekundární výtvory nordických dílen. Tam i forma základní je hojná a tam je zejména domácí bitý

---

[1]) Srv. Hacksilberfunde 2, 12, tab. I., IV., V. Friedel je pokládá za byzantské (10); *Kemke* Schriften phys. Ges. XXXVIII. 80 sl., *Conwentz* Westpr. Prov. Mus. tab. 74.

[2]) *Hampel* Alt. I. 390, III. 338 (Hlohovec), II. 508 (Arad-Földvár vedle es. záušnic).

[3]) Katalog Riga tab. XXVIII. 10, *Spicyn* Кург. Петр. 14, *Brandenburg* Кург. Прил. 37. Jinak jsou hojné i v střední a jižní Rusi. Srv. na př. hřivny z okolí Dubna na Volyni a z Čerkass u Kijeva, z Kňaží hory (*Chaněnko* Др. V. tab. 22), dále velmi hojné z moskevské gub. (v Hist. Museu), v gub. vladiměřské, rjazaňské, permské, vjatské, vitebské (*Spicyn* Влад. к. 145, *Uvarov* Меряне XXXI. 70, *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 62, 78, 99—100). Podobné našly se i v pokladě terechovském, gnězdovském a nevelském (týž V. 60). Hojné jsou i v dolině Varty, jak ukazuje řada nálezů, jež jsem viděl v Historickém museu v Moskvě.

[4]) *Kondakov* Клады 8.

[5]) Už na kerčských náušnicích z pleteného drátu nalézáme toto propletání jemnějším filigr. drátkem (srv. Изв. арх. ком. IX. 161), později je zejména typické pro poklady orientální.

ornament, který už od starších dob provází výrobky zřejmě germánské.[1]) Arabský není, jak už Kemke ukázal.[2])

Každým způsobem byl však tento druh hřiven, ať byl z té či oné dílny, pro slovanskou kulturu XI. stol. typický a hojným doplňkem jiných stříbrných šperků filigránových.

Třetí, rovněž už starý typ je drátěný kruh, jehož konce vybíhají ve dva massivní háky, a to buď háky klikovité, nebo opatřené knoflíky různé formy, nebo v spirály, které se o sebe zachytí. Drát bývá točen buď v jeden, nebo v dvojnásobný kruh a je-li silný, vyžaduje zaklesnutí jednoho konce v druhý jisté síly.[3]) Typ tento, jejž známe z Germanie a nordických zemí z mladší doby bronzové a římské (srv. výše str. 628), objevuje se později stále tam a v Pobaltí,[4]) potom v Ljucině a dále v Rusi nejvíce na východě v gub. vjatské a permské,[5]) ale roztroušeně i po slovanské oblasti, při čemž se závěr dosti mění.[6]) V Pobaltí je typický jeden konec sedlovitě vytvořený a ten druh jde do kraje gdovského, do Ljucina a místy dále až k Muromu.[7]) V Gnězdově se našly kruhy železné,

---

[1]) *Montelius* Kulturgesch. 178, 295—297, Antiq. 103 sl., *Müller* Nord. Alt. II. 287.

[2]) Schriften phys. Ges. XXXVIII., 94. Rovněž na nordické dílny ukazují i jiné je občas provázející věci, na př. náramky s hadí hlavou v pokladu marienhofském. Srv. dále str. 668.

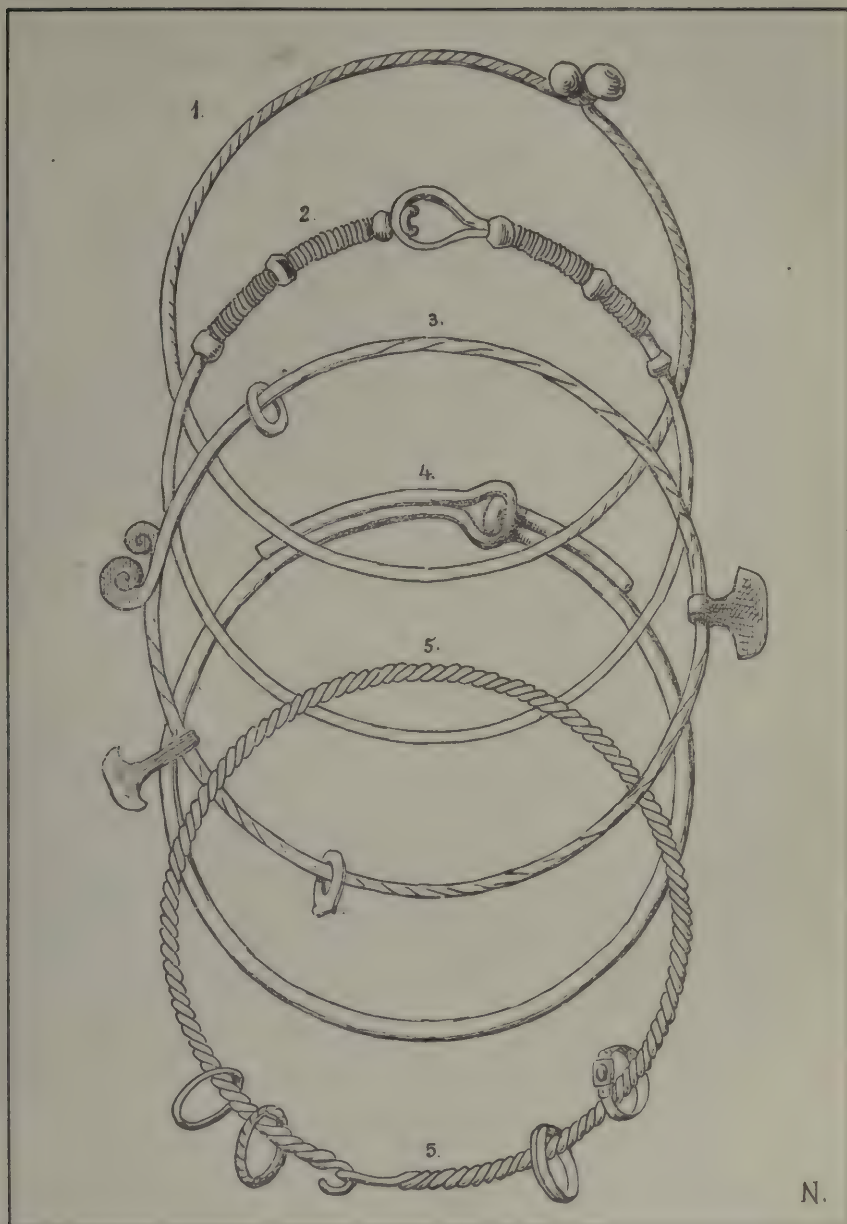
[3]) Že se massivní hřivny někdy těžko rozvíraly, svědčí Kijevský letopis k r. 1015, kde vypráví, jak Rusové zabitému sluhovi Borisovu (rodem z Uher) usekli hlavu, poněvadž nemohli mu sejmouti zlatou hřivnu s hrdla (Lavr. 131[3]).

[4]) *Montelius* Kulturgesch. 152. Ze starších pruských hrobů viz doklady u *Tischlera-Kemke* Ostpr. Alt. XV. 1—3, z okolí Kovna a Vilna ve Światowitu II. tab. 1, III. tab. 15, z Pobaltí Katalog Riga tab. XV. Podobné z mladších žárových hrobů v Poznaňsku (Palczyn, Nadziejewo) jsou uveřejněny v Alb. pozn. tab. 33, 34, 40.

[5]) Srv. *Jastrebov* Ляд. мог. tab. XI. 1 (o rozšíření str. 22). Z permské a vjatské gub. je jich celá řada stříbrných, buď hladkých, nebo žebrovaných v Hist. museu a v Eremitáži.

[6]) Z Polska je jich řada v sbírce krakovské akademie z doby moščinského typu (Newiadoma) i z pozdější doby. V Rusku se našly po různu všude v střední zemi. Srv. sbírky Hist. musea.

[7]) Katalog Riga tab. XVI., Люц. мог. 23, 24, tab. III. 8. V Kuronsku se našly s mincemi X. stol. i s věcmi náležejícími do XI. stol. (Annenburg) a udržely se zde dlouho (srv. Katalog Riga tab. XXX. 4). Podobný ze sbírky Polovy vyobrazuje Melniková (Кат. колл. Поль. XII. 25). Ze Smolenska a od Muroma jsou v Histor. museu.

Tab. XXXVII. *Náhrdelníky.*

1. Kovno. 2. Djakovo gorodiště. 3. Gnězdovo. 4. Lipovec (Kijev). 5. Bílé Brdo.

které jinde jsou velmi řídké, s konci spirálovitými a ověšené kolečky a cetkami v podobě mlatu, původu nejspíše nordického.[1]) Vedle toho velká řada má konce daleko přes sebe přesahující (ať s klikou, ať s knoflíkem), tak že nemohly býti uzavřeny,[2]) jiný typ z černigovské a kijevské gubernie má zase oba knoflíky přímo postavené tak, že také nemohly býti na vzájem zaklesnuty a zůstaly buď otevřené, volné, nebo stužkou, drátem svázané. Viděl jsem jich několik r. 1899 z újezda suražského (Antonovka, Popovka) na výstavě kijevské university. Tytéž zná Spicyn z oblasti Radimičů.[3]) Sem je možno připojiti i častou finnskou formu z jednoduchého silného drátu s konci omotanými nebo volnými, zahnutými tak, že jeden tvoří hák a druhý massivní oko (XXXVII. 2). Původní typy vidíme na př. v kurmanském, košibejském, kuzminském a ljadinském mohylníku,[4]) ale jsou i v gub. moskevské (Djakovo gorodiště), smolenské, kijevské a jdou do Přiladoží a na Balt.[5]) Odrůdou jednoduchých kroucených kruhů jsou litevské a baltofinnské kruhy s dvěma massivními úšky (XXXVIII. 6), jež jdou až do Gdova,[6]) jiný krou-

---

[1]) *Sizov* Смол. кург. 48 sl.. zde tab. XXXVII. 3. Podle pravděpodobné domněnky Vl. Sizova, opírající se o jeden analogický nález v moskevské gub. a hroby u Chazau a Passilna, byly tyto železné kruhy na vrch pošity a potaženy drahou látkou s třepením. Srv. k tomu obruče nal. na kostrách v Přiladoží (*Brandenburg* 38). K zavěšeným kladívkům srv. obdobné nordické závěsky u *Montelia* Antiq. 174—175. Železné obruče znám i z radimičských hrobů (*Spicyn* Рад. 33).

[2]) Tak hojně v mohylách vladiměřských i východnějších (*Makarenko* Новл. заколп. мог. 13, 18, 23, č. 4 a 22), dále v radimičských (*Spicyn* Рад. кург. tab. V.), na západě i v pskovských (Зап. V. 1, tab. XX.), gdovských (*Spicyn* tab. XXI. 5), ladožských (*Brandenburg* tab. V. 12) a v Ljucině (tab. IX. 12).

[3]) *Spicyn* Радим. кург. tab. V.

[4]) *Jastrebov* Лядин. мог. 22 tab. XI., XV.; *Uvarov* Курман. мог. Древн. XIV., tab. V., XI., XII., *Spicyn* Древн. Кам. Чуди, tab. II., X., XVII.

[5]) Srv. sbírky Hist. musea v Moskvě a dále *Brandenburg* Кург. Пр., 36 sl., 39, Katalog Riga tab. XXVIII. 9, *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 153.

[6]) Mežany (Труды IX. арх. c. II. tab. 12), Ljucin (Люц. мог. tab. III. 9). Srv. Katalog Riga tab. XV. 17. Ke gdovským srv. *Spicyn* Кург. гдов. 21, tab. XXI. 4. Kroužky sloužily patrně k tomu, aby v nich byly zavěšeny ozdoby na řetízkách, jak ukazuje nález (starší) u Jakminiszek blíže Kovna (*Makarenko* Kwart. lit. 1910 tab. V.). Srv. také pohřebiště kuzminské (*Spicyn* Др. Оки XVIII. 6).

cený, končící v široké lopatky, našel Antonovič v mohyle u Grubska na Volyni.[1])

Zvláštní, dosti bohatou skupinu tvoří hřivny massivní (nebo také pletené), při nichž části kruhu jsou rozšířeny v ploché listovité nebo rhomboidní ploténky, zejména před háčkem nebo očkem, ale i v prostřed kruhu (XXXVIII. 1, 2). Ploténky bývají ozdobeny rytým i vbíjeným ornamentem; někdy místo nich nastupují jen sesílené a rozšířené a hraněné konce. Nejhojnější jsou v gubernii petrohradské,[2]) ale jdou i do kijevské,[3]) ba našly se až v Gagri pod Kavkazem.[4]) Na západě jsou dosti hojné i v slovanském Pomoří a Meklenbursku.[5]) V nich bych zase viděl původ nebo vliv nordický, neboť je lze stylisticky přímo uvésti na náhrdelníky a náramky skandinavské, končící zprvu (v III.—IV. stol.) ve stylisované hlavy hadí, později čím dále tím více degenerované v pouhé rozšířené konce na špičce knoflíkem opatřené.[6]) V přiladožských kurhanech [7]) jsou však i celé stříbrné kruhy roztepány v úzký pruh plechový, ozdobený bitým ornamentem v podobě řady granulovaných trojúhelníčků (XXXVIII. 4), tedy forma, která nás zase vede na vzory finnské. Je to typ bronzových plechových hřiven, při nichž buď celý pruh nebo větší jeho část rozšířena je v srpovitý plech, na vnějším okraji dírkovaný a ověšený množstvím řinčících cetek (obyčejně dlouhých plíšků nebo trubiček), jež jsou nám již odjinud známy jako význačné charakteristikon finnské metallurgie (XXXVIII. 5). Tyto obojky vyskytují se typicky v pohřebištích na Oce a Volze v gub. tambovské, rjazaňské, vladi-

---

[1]) *Antonovič* Раск. др. 43. O jiné ještě úpravě konců viz u *Kondakova-Tolstého* Др. V. 153. V Kijevsku našly se kroucené kruhy ze zlatého plechu. Srv. *Chaněnko* Древн. V. 22, tab. XXX., *Kondakov* Клады, tab. IX.

[2]) *Spicyn* Кург. гдов. 21 sl. tab. XXIII.

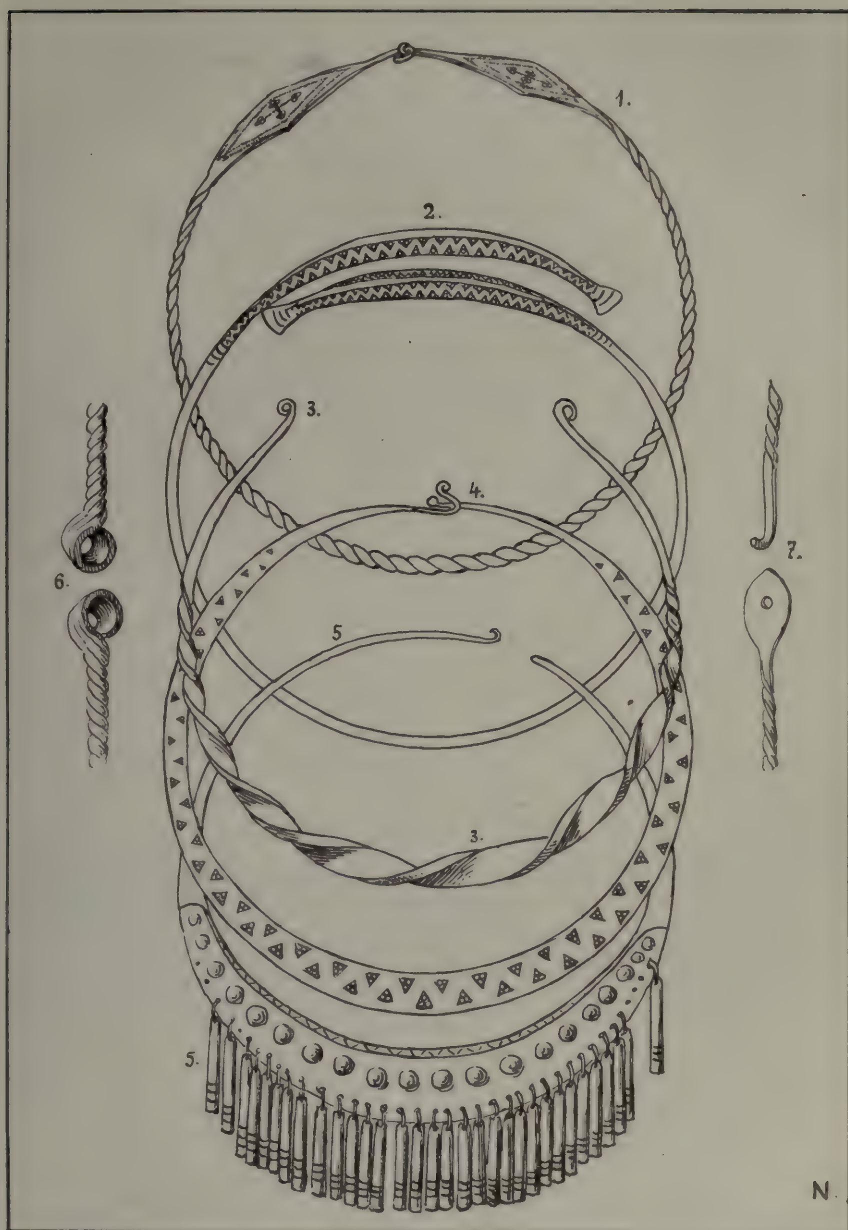
[3]) V kurhanu na břehu ř. Stugni, nyní v kijev. universitě.

[4]) Zde z doby starší (*Spicyn*).

[5]) *Schumann* Kultur 95 (s výčtem nálezů) tab. V. 13, 38, *Beltz* Alt. 368, tab. LXIX. 5.

[6]) *Blume* Germ. Stämme 75 sl.

[7]) *Brandenburg* Прил. кург. 38. Zvláštním druhem příbuzné hřivny knížecí byla v staré Rusi t. zv. мѣсяца гривенная, totéž co ř. μηνίσκος, sestávající z plechového polokruhu ve formě srpu, jehož konce se spínaly na šíji a jenž byl ověšen cetkami. Nevím však, že by byl pro ni doklad už z doby pohanské. Známe je z pozdějších ikon (srv. *Kondakov* Клады 174 sl.).

Tab. XXXVIII. *Náhrdelníky.*

1.—2. Petrohradská gub. 3. Sachnovka (Kijev). 4. Přiladoží. 5. Ljada (Tambov). 6. Mežany (Vilno). 7. Kuzminskoje (Rjazaň).

měřské,[1]) jakož i na západě v Inflantech, v Kuronsku i v okolí Vilna,[2]) ale že by se byly vyskytly tyto formy i v hrobech rázu slovanského, nevím. Totéž platí ještě o jednom kruhu z gub. tambovské a rjazaňské,[3]) na jehož jednom konci sedí velký plechový ozdobený diskus, a jenž patrně souvisí jednak se starými prototypy baltickými, jednak s degenerovanými hřivnami drátěnými, které mají jen malou destičku dírkou opatřenou (XXXVIII. 7), jaké nalézáme v pohřebišti košibejevském a v sourodých.[4])

Stanoviti u všech těchto jednotlivých druhů a odrůd, kde vznikly, pokud vyšly z dílen cizích nebo slovanských, je dnes ještě naprosto nemožné. Neznáme těch dílen, a také není pochyby, že leckteré formy byly robeny na různých místech současně, jedna podle druhé. Byly vzory cizí, které byly importovány a které byly odlévány a napodobeny v slovanských dílnách, a byly výrobky domácí, které šly zase obchodem do ciziny a třeba byly tam předělávány a appretovány. U náhrdelních kruhů je toto křížení původu a tvarů tím spíše na snadě, že, jak jsme už pověděli, hřivna byla zároveň jednotkou platební, tedy vskutku předmětem internacionálnějším, než byly jiné šperky. Snáze šla z ruky do ruky, z území do území, a věc tato nesla na mnoze i s sebou, že jisté základní tvary jednoduché, hrubě lité nebo kované, dostávaly appreturu a styl na různých místech, jeden na Baltu, druhý v Skandinavii, třetí na horní Volze, čtvrtý v Kijevsku, v Korsuni, v Uhrách atd. atd. Odtud to množství drobných odchylek od několika typů základních, odtud množství stejných nebo příbuzných tvarů v Ljucině, na Ljadě, na Oce i Vjatce a odtud také nesnadnost říci, kde který tvar povstal.

V celku je však viděti, že se u Slovanů, pokud se hřiven týká, setkáváme téměř neustále s formami cizími, hlavně finnskými a turkotatarskými, které byly nanejvýše v domácích dílnách

---

[1]) Na př. v ljadinském pohřebišti *Jastrebov* Ляд. мог. 21 sl. (zde o rozšíření) a tab. IV., XV., *Kondakov-Tolstoj* Древн. V. 79 (Kondakov to má za kopii byz. meniska); v ljucinském (Люц. мог. 23 sl., tab. III.).

[2]) U Svencan (Труды IX. арх. c. Vilno II. tab. IX.), u Wiszky na Dvině (Akad. krakovská) a jiné v téže sbírce z Inflant a Kuronska. Srv. i *Jastrebov* Ляд. мог. l. c. a Katalog Riga tab. XXVIII. 3.

[3]) V kurmanském pohřebišti (Древности XIV. tab. X.) nebo v kuzminském (*Spicyn* Др. Оки Камы XVII. 11).

[4]) *Spicyn* l. c. tab. VII., X., XXIV. 5 (Kuzminskoje, Borky). Srv. též pohřebiště novlenské, vladim. gub. (*Makarenko* Новл. зак. мог. 13, č. 2).

napodobeny. Slovanským výtvorem domácím zdá se býti jediné drátěná nebo z přeloženého drátu kroucená hřivna podoby zcela jednoduché (XXXVII. 5). Slované podle všeho nemilovali těchto ozdob massivních a kde nalézáme o nich zprávu, nebo kde se s nimi setkáváme v hrobech slovanských, stalo se to vlivem cizím. Slované si mnohem více libovali v kollierech ze skleněných perel a drobných závěsků, v starých monistech. To byl vlastní slovanský náhrdelník a ten vidíme všude převládati tam, kde Slované nepodléhali cizím, finnským a orientálním vlivům.[1]) Finnové a Lotyši vytvořili naproti tomu a oblíbili si těžké nákrčníky, a že jich nosili i několik na krku, dosvědčuje nám mohylník ljucinský.[2])

Vzpomenuté historické zprávy o nošení massivních hřiven u Slovanů jsou ještě tyto: Nestor sděluje o sluhovi knížete Borisa, že nosil zlatou hřivnu,[3]) a také slovanští vojíni v službách kordovských kalifů je měli.[4]) Zlatého ohrdlí, připomenutého v Slovu o pluku Igorově, vzpomněli jsme už výše na str. 647 v pozn. 1. V Polsku kronika Gallova v žalozpěvu nad smrtí Boleslava Velkého připomíná šlechtu s hřivnami,[5]) a zlaté kruhy na hrdle knížete Jan Exarch v Šestodněvu.[6])

Náramky.

Před dobou římskou objevují se v žárových hrobech zemí později slovanských náramky jen po různu a obyčejně jen v podobě jednoduchých kruhů bronzových, jejichž konce se dotýkají nebo přesahují.[7]) Jiné formy jsou velmi řídké a cizí, na př. typ se spi-

---

[1]) Na př. už na Volyni (*Steinheil* Арх. Лѣт. 1904, 180, *Melniková* Труды XI. арх. с. I. 499) a dále na západě.

[2]) Люц. мог. 23. Také turkotatarské baby mají na hrdle naznačeny i tři hřivny. Srv. *Melniková* Кат. колл. А. Поль. tab. 13.

[3]) Letopis k r. 1015 (Lavr. 131[3]): бѣ бо въ зложилъ на нь гривну злату велику.

[4]) Mohu doložiti jen citátem uvedeným od *Sreznĕvského* (I. 589) ze spisu *Conde* Hist. de la domin. de los Arabes in España. Madrid 1820, 352.

[5]) „Vos qui torques portabatis in signum militiae" (MPH. I., 413). Srv. I. 12 (MPH. I. 407): „Eius tempore non solum comites verum etiam quique nobiles torques aureas immensi ponderis baiulabant."

[6]) Srv. citát výše na str. 446.

[7]) Dokladů je řada na př. v Čechách a na Moravě (*Píč* Starož. II. 3, 21, 48, 77, 123, *Červinka* Kultura polí 28, 42, 46). Na konci doby předřímské vidíme na koncích charakteristické kuličky, typické pro styl latènský.

rálkami na koncích nebo typ mohylový. Tyto jednoduché náramky všude stejné byly patrně nejordinárnějším zbožím obchodním, ač netřeba pochybovati, že se i domácí řemeslníci pokoušeli taviti bronz a robiti z něho podobné kroužky, větší na ruku a menší k ozdobě hlavy.

Také v době římské nepřišel ještě náramek do obliby a následkem toho nevidíme ani v této době zvláštního rozvoje. Stále převažují drátěné formy s konci volnými nebo navzájem svázanými, což je u náramků, prstenů a náušnic typickou formou římskou a řeckou v severnějších provinciích a koloniích.[1]) Širší náramky plechové nebo plné massivní nastupují v střední Evropě teprve v pozdní době římské a v následující merovejské nejspíše severním vlivem kultury germánské, kde tyto formy možno nalézti už v dobách starších. Ve vých. Germanii a v Pobaltí vidíme v době římské široké plechové náramky s okrouhlými konci v podobě stylisovaných (hadích) hlav,[2]) dále v litevských končinách typické merovejské náramky s konicky ztluštěnými konci, jež jsou rovněž v hrobech sarmatskoavarských v Uhrách od III. do VIII. století,[3]) dále celé massivní lité, s tlačenými řadami koncentrických koleček.[4]) Moščinský typ emailovaných šperků provázejí náramky stylisticky náležející k větévkovitým sponkám.[5]) Že tvary tyto pronikaly i k Slovanům, jako jiné současné šperky, je přirozeno, ale dokladů máme pramálo. Patrně Slované náramky málo nosili, nejspíše ještě tenké drátěné kroužky, které však při spálení těla snadno podléhaly zkáze a vůbec snáze a rychleji se v zemi ničily. A zdá se vůbec, že to, co dále uvidíme, platilo už v době starší, že totiž Slované massivních náramků nemilovali, jen lehké drátěné nebo plechové, podobně tomu, co jsme shledali při jiných špercích v době starší.

---

[1]) Srv. výše str. 606 a 647. Náramky podobné popsal na př. Hostmann z hrobů u Darzau (Urnenfriedhof tab. VIII. 23), nebo *Píč* ze Stradonic a z Bibracte (Star. II. 2, 53). Srv. i *Chaněnko* Др. V. tab. 8.

[2]) *Blume* Germ. Stämme 64 sl. Srv. o tom více zde na str. 667 sl.

[3]) Srv. na př. v okolí Kovna (Światowit VI. tab. 6, 7, 9, 10, 11). V Uhrách provází tento druh náramků „sarmatské“ a avarské hroby od III. do VIII. stol. (*Hampel* I. 408 sl., 793, 812), na př. v Siráku (a také v Apahidě *Hampel* II. 41, III. 35). Podobné zlaté se našly v Kerči (Eremitáž).

[4]) Srv. na př. okolí Kovna (Kwart. lit. 1910 tab. 3, Światowit II. tab. 13, III. tab. 16, Изв. арх. II. tab. 4).

[5]) Srv. moščinský poklad v Hist. museu a *Spicyn* Зап. V. 183.

Teprve v době kurhanů s kostrami stávají se i u Slovanů náramky zjevem častějším, ale opět jen v některých zemích a teprve od XI. století. V českých hrobech IX.—XI. st. je na př. náramek věcí stále velmi vzácnou a tak i v Polsku.[1]) V Krunglu a Hohenbergu našly se jen tenké drátěné [2]) a v Rusku, v celém původním centru vlasti slovanské, na Volyni, v zemi drevljanské je náramek také vzácností,[3]) což ostatně platí v X. století i pro zemi smolenskou a Gnězdovo.[4]) Ale jinde v hrobech od XI. stol. vidíme už náramky hojnější a rozmanitější, tak na jihu v Podunají, dále v severním a východním pásmu slovanské Rusi, kde je nosili muži i ženy.[5]) Pro chudé hroby zůstává i zde stále v užívání primitivní forma obroučku massivního, hraněného nebo drátu v kruh stočeného s konci volnými,[6]) s kterou se občas střídá ještě stará řeckořímská forma s konci svázanými, forma, která se stala typickou pro kraj ruských Krivičů (srv. výše str. 606) a častěji se vyskytuje i v okolí, při čemž úvaz někdy dostává umělý uzel nordického rázu (XXXIX. 7).[7]) Rovněž jiný starý typ drátěný, rovnající se úplně (až na zmenšené měřítko) hřivnám krouceným

---

[1]) *Píč* Star. III. 78.

[2]) Arch. Ertes. 1897, 134, 135, 145.

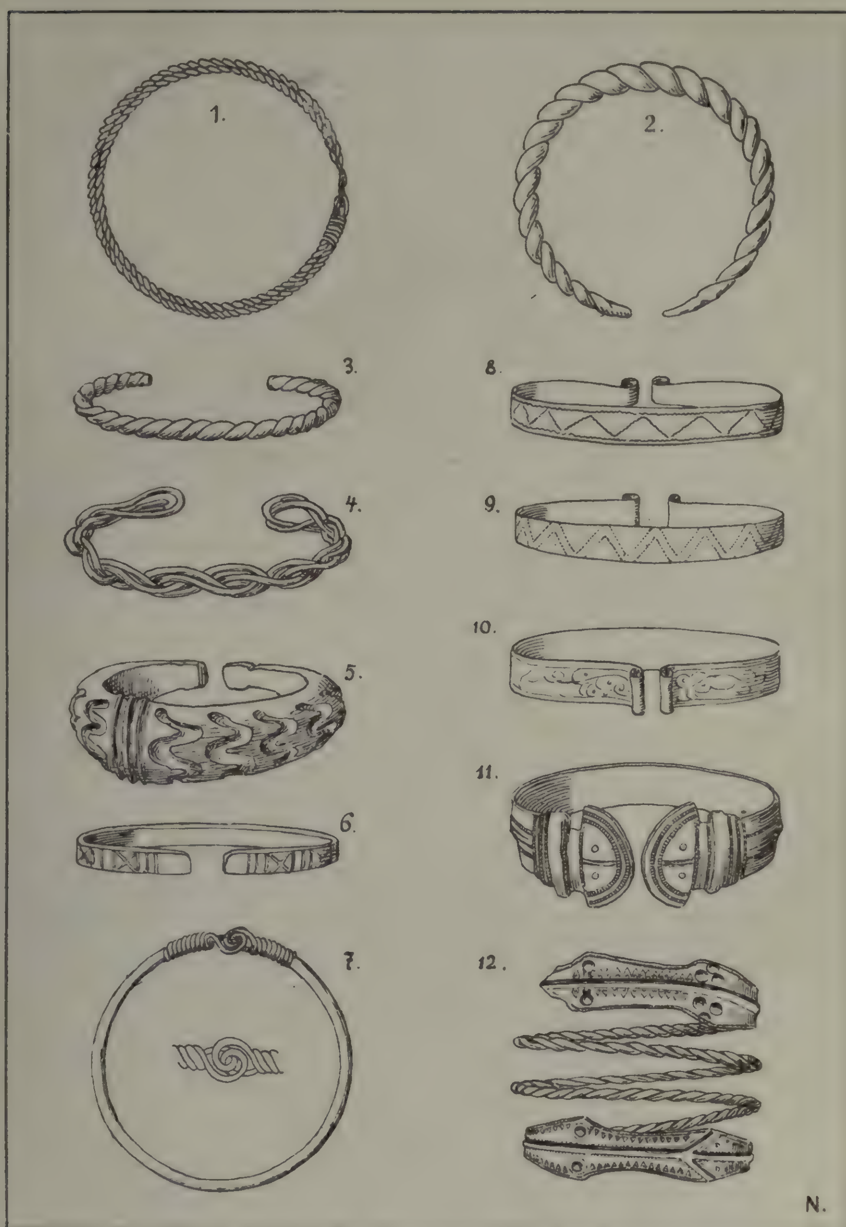
[3]) Труды XI. арх. с. I. 499, 501, *Antonovič* Раск. древ. 17, *Steinheil* Арх. Лѣтопись 1904, 180.

[4]) *Sizov* Кург. смол. 51. Na knížecích dvorech ovšem i náramky jako vůbec šperky byly všude hojně nošeny. Srv., jak na př. Gallus třebas přehnaně líčí ženy na dvoře polském za doby Boleslava Velkého I. 12: Mulieres vero curiales coronis aureis, monilibus, murenulis, brachialibus, aurifrisiis et gemmis ita onustae procedebant, quod ni sustentarentur ab aliis, pondus metalli sustinere non valebant (MPH I. 407).

[5]) Srv. *Brandenburg* Кург. Прил. 27. Podotknouti dlužno, že v slov. hrobech není velkých náramků, které by se mohly nositi nad lokty. Z toho je viděti, že rukávy byly běžnou součástí kroje. Srv. *Zavitněvič* Труды XII. арх. с. I. 107.

[6]) Oboje na př. v Bílém Brdě (Vjesnik hrv. VII. 45 sl.). Hraněný typ je v Uhrách hojný v Hampelových hrobech „sarmatských" v době, kdy už Sarmatů nebylo, a je na povrchu zdoben řadami vbíjených teček nebo trojúhelníčků. Srv. nálezy v Siráku (Novohrad), Hódmezö-Vasárhély (Csongrád), Diáši (Zala), Fenéku (Zala), Pásztó (Heveš), Martély (Csongrád), Nemesvölgy (Mošoň), Regöly (Tolna). *Hampel* Alt. III. 73, 83, 91, 107, 176, 184, 443.

[7]) Srv. *Spicyn* Влад. кург. 145 sl., 152. Uzel tento jde ovšem také ve svém prototypu na vzory římských prstenů. Srv. na př. prsteny ze Stradonic (*Píč* Star. II. 2, tab. VII. 43, 44) a z jižní Rusi (Praeh. Zs. V. 74, 100). Totožné jsou i v Uhrách vedle záušnic. Srv. *Hampel* III. 394, 411.

Tab. XXXIX. *Náramky.*

1.—2. Bílé Brdo. 3.—4. Petrohradská gub. 5. Přiladoží. 6. Marienhof (Prusko). 7. Vladiměřská gub. 8. Kettlach (Rakousy). 9.—10. Piliň (Novohrad). 11. Prusko. 12. Marienhof (Prusko).

z přeloženého drátu a končící buď v očko a háček nebo v uzel z obou konců (XXXIX. 1), vyskytuje se neustále a je význačný, jako byla hřivna, pro uherské a chorvatské hroby X.—XI. století.[1]) V severní Rusi nahrazuje jej obyčejně náramek spletený ze dvou silných drátů s konci useknutými (XXXIX. 2, 3)[2]) anebo typ „smolenský", tak vitý, že dráty tvoří na obou koncích petlice (XXXIX. 4). Je to forma něco pozdější a hojná, zejména v gub. smolenské, moskevské a kalužské,[3]) odkudž jde do vladiměřské, charkovské i petrohradské.[4])

Vedle těchto drátěných forem ujal se však u Slovanů ještě náramek z plechového proužku, více méně silného, na povrchu ozdobeného ornamentem buď rytým nebo vbíjeným, později i tlačeným. Starší formy jsou užší, mladší širší. Konce jsou buď rovně seříznuty nebo u starších a tenčích stočeny v trubičku, ven obrácenou (XXXIX. 8—10).[5]) Ornament je však stálý a skládá se z řad vbíjených nebo rytých zubovitých čar, bodů, koleček, rhombů, křižujících se pásků, punktovaných trojúhelníčků.[6]) Pokládám tuto základní, lehkou plechovou formu s ozdobou rytou za domácí slovanskou. Shledáváme se s ní po celém Slovanstvu v X. a XI. stol. od západních hranic a od Podunají až po sever,[7]) kde se však

---

[1]) Viz doklady uvedené výše na str. 648 pozn. 2. a *Hampel* I. 423 sl., III. 377, 379, 382, 386, 449, 516, 519.

[2]) V petrohradských kurhanech je tohoto typu 80%. (*Spicyn* Петр. к. 29, Гдов. к. 31).

[3]) Odtud (zejména z bělského, jelninského, mosalského a moskevského újezda) je jich mnoho v Hist. museu v Moskvě.

[4]) *Spicyn* Кург. петр. tab. IV.—V., К. гдов. 31, tab. XXV., *Makarenko* Новл. зак. мог. tab. III., *Melniková* Труды XII. арх. с. I. 700. Spicyn v petrohradských kurhanech klade petlicové náramky do XII.—XIV. stol. (Гдов. к. 31).

[5]) V Uhrách jsou podobné už v starších hrobech z Keszthely a Fenéku, jenže mají trubičku upravenou tak, že jedna malá zapadá do výřezu druhé (*Hampel* Alt. I. 411 sl., III. 173, 176).

[6]) Teprve v pozdější době nastupují pásky proplétané, v petrohradské gub. od XIII. do XIV. stol. *Spicyn* Петр. к. 45, tab. III.

[7]) Tak v Kettlachu (Archiv f. Kunde öst. Gesch. Quellen XII. 1854, 23), dále v Podunají, kde jsou už v mladší kultuře „sarmatské" (Keszthely, Fenék) a typické v slov. pohřebišti u Stol. Bělehradu, Pilini v Novohradu vedle esovitých záušnic (*Hampel* III., 394, 520 sl. Srv. i I. 408 sl.). Hojné jsou tyto plechové náramky i ve Volyni a v zemi sěverjanské (Арх. Лѣт. 1903, 185, Труды XII. арх. с. I. 700), hojné jsou i jinde ve střední Rusi a na severu v Přiladoží a gub. petrohradské (*Spicyn* Петр. к. 29, tab. III.—IV., Гдов. к. 32—33, *Brandenburg* Кург. Прил. 40).

z části vlivy cizími, nejspíše nordickými, pozměnila ve formy massivnější, hraněné (s vypuklým hřbetem) a s převážnou ozdobou vbíjenou místo ryté (XL. 3—6). Tak v gub. petrohradské.[1]) Na severovýchodě v gub. vladiměřské shledáváme se zase s varietou plochou sice, ale s konci poněkud rozšířenými (XL. 7), což lze spatřovati i v sousedních starších finnských pohřebištích u Borek a Kuzminského v gub. rjazaňské [2]) a hojně i v pozdních pohřebištích slovansko-maďarského rázu v Uhrách.[3]) Je to forma vzniklá zjevně vlivem asijským.[4])

Vedle těchto domácích náramků vyskytuje se v severní a východní Rusi ještě velká řada cizích, ač některé provázejí i hroby zjevně slovanské. K nim náležejí náramky massivní, spirálovitě do manšety točené nebo široké plné manšety, dále massivní obroučky s roztepnutým a vně ohnutým koncem, — vše věci původu finnského,[5]) jež jen zřídka přešly do slovanské krajiny. Spíše se už setkáme s těžkým náramkem silně vypuklým a s litým plastickým dekorem v podobě hlubokých klikatých rýh nebo důlků (XXXIX. 5).[6]) Původu jsou asi nordického, ale hrubá práce, kterou projevují nálezy severoruské, ukazuje, že byly i zde odlévány. Při tom je podivno, že, ačkoliv se našly v hrobech lidí vzrostlých, mají často rozměry takové, že je lze navléci jen na ruce jemné a malé.[7]) Vyskytují se konečně i náramky se ztluštělými

Z okolí Grodna uveřejnil je *Avenarius* Древн. сев. зап. края. I. 1, 34 obr. 14, 15.

[1]) *Spicyn* l. c.

[2]) *Spicyn* Влад. кург. 153, Древн. Оки Камы XXIII. 1, 6, 9.

[3]) *Hampel* Alt. I. 414, II. 501, 506, 538, 851, III. 343, 350, 401, 465, 512.

[4]) Srv. starší formy se zasazenou perlou z Czikó (*Hampel* II. 266).

[5]) Jsou typické pro finnská pohřebiště kostrová v gub. rjazaňské, vladiměřské, tambovské, jakož i gub. vitebské, vilenské a Kuronska. Srv. sbírky Histor. Musea v Moskvě, krakovské akademie a dále *Jastrebov* Ляд. мог. 35, tab. IV. 6, 9; 36, II. 3, 6, Люц. мог. tab. IX. 9, a *Kondakov-Tolstoj* V., 53, 54. Ploché massivní náramky koláčovité s vyříznutým středem (Tambov, Ljucin, Řěžice, Kuronsko) nevyskytly se, pokud vím, v území slovanském. Srv. *Kondakov-Tolstoj* l. c.

[6]) Vyskytují se v gub. petrohradské, v Přiladoží a Vladiměřsku. Jsou až půl ruské libry těžké. *Spicyn* Петр. к. 30, Гдов. к. 32, Влад. к. 150, *Brandenburg* Кург. Прил. 39, 83. Podle Kondakova byly rýhy plněny emailem (*Kondakov-Tolstoj* Др. V. 56).

[7]) *Brandenburg* 40. Totéž ostatně platí o právě vzpomenutých koláčovitých náramcích z Ljucina (*Kondakov-Tolstoj* Др. V. 52).

Tab. XL. *Náramky.*

1. Piliň (Novohrad). 2. Bílé Brdo (Chorvatsko). 3. Sev. Rusko. 4.—6. Petrohradská gub. 7. Vladiměřská gub. 8. Schwann (Meklenburk). 9. Sachnovka (Kijev). 10. Vladiměřská gub. 11.—12. Kijev město.

konci, známé nám již ze starších hrobů litvolotyšských (viz str. 628), ale část jich bude asi původu jižního, byzantského (?), nejsou-li to někdy jen náhodné survivaly pontské z doby V.—VI. století.[1])

Zvláštní zmínky zasluhují ještě náramky s hlavami zvířecími.

Applikace zvířecí hlavy, zejména koňské (s ušima) a hadí na náramek jest motiv starý a známý již z industrie antické, jak řecké, tak římské. Množství jich našlo se na př. v řeckých koloniích pontských.[2]) Odtud přecházely na sever Evropy a tomuto bezprostřednímu vlivu náležejí náramky s konci, t. j. s hlavami proti sobě postavenými a dosti plasticky vytvořenými, s jakými se setkáváme v střední a sev. Evropě od doby římské.[3]) Udržely se až do XI. století, neboť se s nimi shledáváme nejen v Uhrách a v Chorvatsku, na př. v pohřebišti v Berettyó-Újfalu, v Pešti, Pilini, Stol. Bělehradě, v Báčce u Kerestúru, Arad Földváru, na Bílém Brdě, u Svinjarevců blíže Vukováru,[4]) ale i v středu Ruska v gub. jaroslavské, vladiměřské, v Ljucině, v Petrohradsku, třebas už ve formách velice degenerovaných.[5])

Jiné formy těchto hadích náramků jakož i náhrdelníků (srv. výše str. 654) nelze však uváděti bezprostředně na římský nebo řecký vzor. Buď podnětem těchto vzorů nebo samostatně vznikly na severu Evropy zcela jiné vzory hadích náramků, a sice hlavně ve dvou střediskách: 1. při dolní Visle (do něhož patří zejména ploché široké náramky s plochými, v předu zaokrouhlenými hla-

---

[1]) Takové stříbrné našly se na Kňaží hoře (sbírka univ. kijevské); starší zlaté z Kerče byly v I. skříni v kerčském sále Eremitáže za mého pobytu v Petrohradě. Že se však udržely až do doby X. stol., svědčí poklad nově nalezený u Malé Pereščeniky v Poltavsku (*Zarěckij* Кладъ при селѣ М. Пер. 21). Také v Pobaltí udržel se starý tvar nejen v hrobech IX.—X. stol. (Люцин. мог. tab. IX.), ale i do XIII.—XIV. stol., na př. v hrobech u Passilna, kde je našel Sizov. Jsou také v kurmanském a borkovském mohylníku (Древн. XIV. tab. 9, Древн. Оки, Камы tab. XVIII. 4).

[2]) Srv. příslušné sbírky v Hist. museu v Moskvě a Eremitáži.

[3]) Srv. na př. u nás v kostrovém hrobě u Vel. Žernosek.

[4]) Vjesnik hrv. VII. 48, Mitth. praeh. Comm. Akad. Wien I. 285, Arch. Ert. 1902, 440, 458, *Hampel* I. 419 sl., II. 506, 652, 658, 847, III. 351, 353, 397.

[5]) *Uvarov* Меряне XXXI. 74, *Spicyn* Влад. кург. 149, *Spicyn* Петр. кург. tab. IV. 13, Люц. мог. tab. III. 1, 5, *Kondakov-Tolstoj* V. 94.

vami (XXXIX. 11)[1]), typické pro konec doby císařské (III.—IV. stol.) a 2. v Skandinavii, kde vznikly úzké drátěné kruhy s konci lopatkovitě rozšířenými a končícími zprvu v stylisované hlavy (v III.-- IV. st.), později v degenerované ozdobné lopatky s prostým knoflíkem v předu.[2]) Také tento typ, ovšem degenerovaný, udržel se až do X. a XI. stol. Shledali jsme se s analogickými degenerovanými hřivnami u severních novgorodských Slovanů, a obdobné, jenom ovšem stylisticky pozměněné a vbíjeným nebo také rytým dekorem ozdobené náramky vykazují některé nálezy na pomoří baltickém ještě s věcmi z XI. století. Vzorem pro to je nález z Marienhofu u Sensburgu, popsaný a správně určený J. Kemkem do počátku XI. stol.,[3]) v němž se vedle jiných našlo šest typických náramků tohoto typu (XXXIX. 12).

V pozdější době velkoknížecí objevuje se v nálezech [4]) ještě jeden náramek, který sem patří: je svinut pevně z velmi massivních drátů (někdy propletených jemným drátkem krouceným) a končí v massivní hlavy, buď zřejmě ještě hadí nebo zcela v okrouhlou desku sploštělé, a na vrchu ozdobené rytými palmetami nebo kamenem, granullací a niellem (XL. 9, 11). Původu je tento typ patrně asijského, máme-li zření na př. k pokladu čimkentskému na Syr-Darji z XII.—XIII. stol.[5]) Jiný rovněž pozdní

---

[1]) Vždyť přenesení tohoto motivu na obruč kolem hrdla nebo rukou ovinutou je zcela na snadě. Ale soudí se obyčejně i při této druhé skupině na vlivy římské. Srv. *Blume* Germ. Stämme 85.

[2]) Srv. pěkný a podrobný výklad o těchto dvou skupinách u *Blumeho* l. c. 64 sl., k čemuž srv. i *Montelius* Kulturgesch. 179, 180, Ant. 105 sl., *Müller* Nord. Alt. II. 113, *Hildebrand* Månadsblad 1873, 24 sl.; 1891, 137 sl. Jiné dílny na severu byly podružné a poměr jejich k těmto střediskům nejasný.

[3]) *Kemke* Der Silberfund von Marienhof (Schriften phys. ökon. Ges. XXXVIII. 79 sl.). Jiné pod. nalezeny v Annenburgu v Kuronsku (*Kemke* l. c. 81, Katalog Riga tab. XVI.). Jednoduché pásky plechové, mající na špičatém konci narýsovanou hlavu, našly se též v Keszthely, Diáši a Feneku v Uhrách, tedy v mladších hrobech sarmatského rázu (*Hampel* Alt. I. 416 sl.).

[4]) Srv. nálezy na Kňaží hoře a v Sachnovce (*A. Bobrinskij* Кург. у Смѣлы II. tab. 20, *Chaněnko* Др., 15, tab. 21, 26, č. 1058, VI. tab. 34), v Kijevě na úsadbě dra Petrovského (kijev. mus.). V Sachnovce našel se s byzantskými mincemi XII. století. V Eremitáži jsou podobné v sále byzantském (V. skříň 72, tab.). *Kondakov* uveřejnil podobné z nálezů kijevských (Клады 131, tab. III. 7, V. 9, IX. 8).

[5]) *Spicyn* Изъ колл. Эрем. 8. Srv. i tab. IV. 1.

tvar je z plechu nebo vitý a končí v podobné lopatkovitě rozšířené konce a podobně zdobené (10). Objevuje se občas v střední Rusi[1]) a i v Uhrách vedle esovitých záušnic.[2]) Rovněž do pozdní doby náleží, ale zde aspoň zmínky zasluhují široká plechová, bohatě zdobená zápěstí (наручникъ, запястье), s kterými setkáváme se v ruských pokladech XII.—XIII. století. Jsou to široké plechové manšety, které se v půli rozvírají na šarnýru a na povrchu jsou okrášleny rytým nebo niellovaným dekorem, členěným pomocí motivu arkadového na pole, vyplněná buď ornamentem vegetálním nebo postavami zvířecími. Tyto široké náramky objímaly celé zápěstí a, jak se zdá, i konce rukávů. Přišly z Cařihradu.[3])

Poslední skupinou jsou náramky skleněné (XL. 12).

První skleněné náramky vystupují v Evropě krátce před Kr. nar. v pozdní kultuře latènské, kamž se patrně dostaly prostřednictvím Říma nebo Massilie.[4]) Původní výrobny jich byly v Syrii a v Aegyptě. Později je občas vidíme, ale řidčeji a v jiných tvarech, v kultuře římské[5]) a na konec se s nimi shledáváme znovu dosti hojně v různých nálezech střední a jižní Rusi, náležejících do XI.—XIII. stol.[6]) Jsou to lité kruhy skleněné, žebrované nebo rýhované, jakoby kroucené, barvy zelenavé, modravé, fialové a přicházely do severu Rusi asi přes Korsuň ze Syrie. Našly se v jižní Rusi hojně: v Horodnici nad Dněstrem,[7]) v Kijevě, na

---

[1]) *Uvarov* Меряне, XXXI. 61, 71, *Spicyn* Влад. кург. 149, 152, *Glazov* Зап. арх. V. tab. 21, 7 (Pskov), *Chaněnko* Др. V. 21 (Kňaží hora).

[2]) Oroszlámos. Arch. Ert. 1904, 267, 268.

[3]) Našly se v ruských pokladech odkrytých v Kijevě, Černigově, Terichovu (Orel), Romanovu (Mohylev), Vladiměři, Molotovu atd. Srv. podrobné výčty a popisy u *Kondakova* Клады 111, 138, 140, 142, *Kondakova-Tolstého* Др., V. 111, 115, 123, 157—8, a *Hruševského* Зап. Шевч. XXV. 3, tab. 13—14, dále v Арх. Изв. Зам. 1896, 369. Srv. i výše str. 452.

[4]) Srv. o nich na př. u *Píče* Starož. II. 1, 41, II. 2, 40—43 (tab. V.).

[5]) Sem bych kladl na př. dva poklady modrozelených kruhů ze Zieleńce u Trembowle, nyní v museu hr. Dzieduszyckých ve Lvově (srv. Mater. IV. 98).

[6]) Srv. *Kondakov-Tolstoj* Др., V. 67, Клады 36, *Chaněnko* Др. V. 15, 58, tab. 36. O skleněných náramcích ve výkopech v Chersonesu srv. i *Zavitněvič* Изв. XII. арх. c. 90. Starší antické mají konce dobře spojené a kruh dobře vybroušený, mladší byzantské jsou nehlazené a spojení konců je znáti.

[7]) Zbiór III. 72.

Kňaží hoře,[1]) v hrobech na Očakovském hradišti, u Nabutova,[2]) u Nicachy,[3]) dále v mohylách bobrujských,[4]) radimičských,[5]) rjazaňských,[6]) na hradišti Serjonském v gub. kalužské [7]) atd. Také v sídelných jamách u vsi Lipina (Kursk) našlo se jich mnoho rozbitých.[8])

Starý termin slovanský pro náramky je *obručь*, jenž zůstal ve všech slovanských jazycích, byť i ve významu přeneseném.[9]) Csl. *bugъ* — armilla bylo přejato z sthn. *boug* — Ring (stn. *baugr*, ags. *beát*), náležejícího ke got. verbu *biugan*.[10])

Prsteny.

Značná rozmanitost je i v prstenech. I tu se mnoho ještě udržuje prastarých forem jednoduchých, kroužků drátěných nebo plochých, litých, ale vedle toho si vytvořila industrie značné množství tvarů nových, které si v obvodu slovanských zemí a v nálezech z VIII.—XII. stol. můžeme roztříditi se zřením k formě i vývoji na čtyři větší skupiny: 1. prstenů vytvořených ze stočeného drátu nebo více méně massivné obroučky, 2. prstenů z ozdobné pásky plechové, 3. prstenů, které buď na první nebo na druhé formě vyvinuly na svrchní části rozšířený štítek a 4.

---

1) *Chaněnko* Др. V. tab. 36, *Kondakov* Др. V. 123. V Kijevě byla vedle kníž. dvorce dílna na skleněné náramky soudíc podle nálezů. Také v Bělgorodce se našly. (*Chvojka* Др. обит. 71, 87.)

2) Арх. Лѣт. 1904, 94, Зап. арх. VII. 147, 148, 150.

3) Труды XII. арх. с. I. 700.

4) *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 67.

5) *Spicyn* Рад. кург. 102.

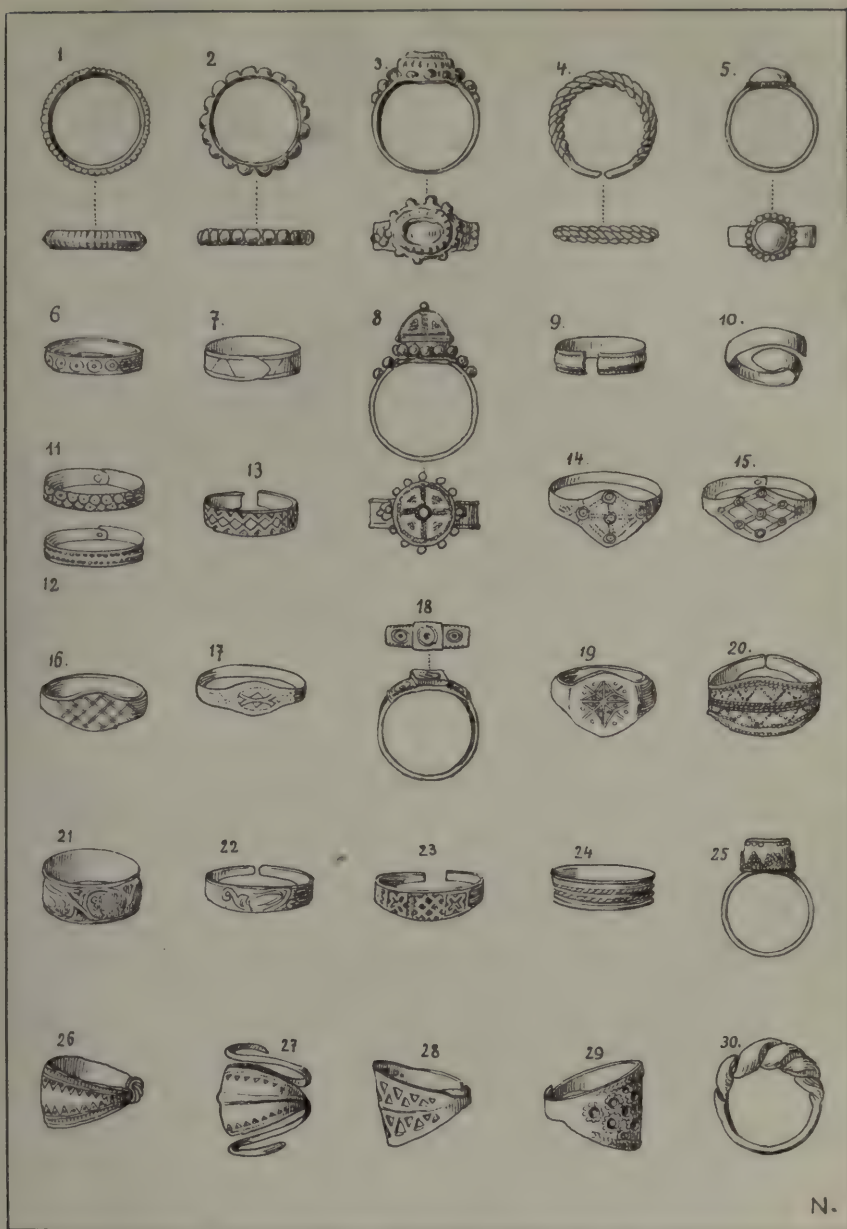
6) Арх. Изв. Зам. VI. 15.

7) Зап. арх. XI. 193.

8) Изв. арх. ком. XXVI. прил. 30.

9) Všesl. *obručь* (csl. *obrąčь*, r. обручъ, bulh. обрьчъ, ch.-srb. обруч, č. obruč, p. obręcz, obrącz, luž. wobruć). Srv. *Budilovič* Слав. II. 94, *Miklosich* EW. 276. Termin tento vyskytuje se už v nejstarších památkách (Klim. Bolg. Pouč. v Sborn. Troj. XII. stol., Kniha pror. Jezechiela po Upyru XVI. 11, Smlouva Igorova r. 945 v Let. lavr. 52[3]). V češtině je v Mater Verb. (XIII. stol.) mezi glossami falešnými (ed. *Patera-Sreznĕvskij* 61). Srv. další staré doklady u *Sreznĕvského* Мат. II. 550.

10) *Berneker* EW. 97, *Miklosich* EW. 23, *Heyne* Hausalt. III. 346. Slovo to značilo kovovou obruč vůbec a zároveň dostalo i význam pozdějšího peníze. Básnické epitheton nordických králů je *baugbroti* — Ringsbrecher, od toho, že lámali a rozdávali družině tyto obruče (*Hoops* Reallex. 180).

Tab. XLI. *Prsteny.*

1.—6. Bílé Brdo. 7. Kloštro. 8. Svinjarevci (Chorvatsko). 9. Piliň (Novohrad). 10. Libice (Čechy). 11.—12. Bled (Krajina). 13. Gomboš (Báčka). 14.—15. Bled. 16. Bihar (Uhry). 17. Kałdus (Prusko). 18.—19. Piliň. 20. Mohylev. 21. Stryžavka (Radomyšl). 22. Orszymowice (Płock). 23. Zaraj (Rjazaň). 24. Liplavo (Zlatonoša, Poltava). 25. Vladiměřská gub. 26. Přiladoží. 27. Petrohradská gub. 28.—29. Zaraj (Rjazaň). 30. Petrohradská gub.

prstenů první nebo druhé skupiny se zasazenou perlou ze skla, kamene nebo filigránu. Při tom však vidíme zároveň dosti mnoho rozdílů v západní polovině Slovanstva proti východní zakarpatské, a bude nejlépe obě části odděleně přehlédnouti. Pro předmět sám Slované obou polovin (jakož i jižní) užívali slova *prsten*, csl. пръстьнъ.[1])

Na západě a v Podunají vedle prostých drátěných kroužků, někdy kroucených,[2]) nalézáme ponejvíce dva typy: předně ztluštěný kroužek, jehož povrch je poněkud hraněn a rýhován nebo hráškován (XLI. 1, 2). Tyto žebrované prsteny jsou už v dobách starších, na př. ve Vinařicích a v Podbabě u Prahy,[3]) ale v této pozdní době stávají se význačnými zejména pro Podunají a Chorvatsko.[4]) Druhý typ je prsten vitý z 2—3 drátů, které jsou na koncích sklepány a buď spojeny, nebo se konci volně dotýkají (XLI. 4). Také tento tvar je hojný na jihu v pohřebištích uherských a chorvatských,[5]) ale můžeme jej sledovati na sever do Čech, Haliče a Polska.[6])

I další serie prstenů páskových s žebry podél tlačenými a rytou výzdobou (XLI. 6—13) je zastoupena hojně v nalezištích

---

[1]) Slovo všeslovanské a staré. Srv. csl. пръстьнъ, пьрстьнъ, прьстьнъ, r. перстенъ, b. пръстенъ, stsr. прьстень, nsr., ch, прстен, *parsten*, slovin. *prstan*, *prsten*, č. *prsten*, p. *pierścień*, luž. *persczeń*, polab. *parsten*. Srv. *Budilovič* Слав. II. 94, *Miklosich* EW. 243. Vyskytuje se už v prvních překladech bible (Ostrom. ev. Luk. XV. 22 прьстень) u Feodosija Pečerského (Отв. Изясл. 219), mnicha Jakuba (Бор. Глѣбъ 132), Řehoře Nazian. XI. stol. 41, Upyra Iез. XXIII. 43. Srv. *Srezněvskij* Мат. II. 1772.

[2]) Srv. na př. serii těchto jednoduchých kroužků v pohřebišti u Bílého Brda nebo Svinjarevců (Vjesnik hrv. VII. 41, 88). Také Krungl a Hohenberg mají ponejvíce prosté kroužky drátěné (Arch. Ert. 1897, 134, 145) a Micheldorf (Jahrbuch f. Altert. III. 220).

[3]) *Píč* Star. III. 54, tab. I. 9, V. 36.

[4]) Bílé Brdo, Kloštro (Vjesnik hrv. VII. 41, 78), Bled (*Šmid* Altslov. Gräber tab. III.), Bačka (*Hampel* I. 426, 427, Arch. Ert. 1910, 169, 173), Kečkemet (*Hampel* II. 637), Berettyó-Ujfalu (tamže III. 417).

[5]) Bílé Brdo l. c., Vel. Bukovac, Svinjarevce (Vjesnik VII. 84, 88), Horgoš, Stol. Bělehrad, Piliň, Berettyó-Ujfalu (*Hampel* Alt. I. 427, II., 870, 873, III. 417, Arch. Ert. 1894, 198, 1902, 210).

[6]) V Čechách našel se u Úherce (*Píč* III. 97), v Haliči u Žnibrod, Isupovců, Żywaczówa (srv. Mus. Krak. Akad.), Myszkówa (Zbiór XV. 95 sl.), Semenówa (Zbiór I. 15, Mat. IV. 118), v gub. plocké (Światowit VII. tab. 2, 4, III. tab. 11). Podobné byly v pokladu u Niederlandinu z konce XI. stol. (Hacksilberfunde tab. V.).

uherských a alpských.[1]) V Čechách máme jen pásky zcela jednoduché (XL. 10), ale už s nápisem, z Polska znám na př. pěkné exempláře (XLI. 22) z hrobů gubernie plocké.[2]) Prsteny se vsazenou perlou patří vůbec na západě k vzácnostem; více kusů je zachováno na jihu, z hrobů chorvatských (XLI. 3, 5, 8).[3]) Rovněž jsou zde vzácny prsteny plechové, napřed v štítek rozšířené, jakých ukázky (XLI. 14, 15) poskytly zejména hroby bledské.[4]) Hojnější je štítek na massivním kruhu vytvořený po způsobu našeho prstenu pečetního. Ale ačkoliv je tento typ prstenů starý a známý již z doby římské,[5]) vyskytuje se v hrobech slovanských dosud jen od XI. stol., na př. v Pilini (XLI. 18, 19), Bezdedu, v Gručnu.[6]) Oblíbeny jsou na něm ryté hvězdovité figury. Vývoj a chronologie této řady zasluhovaly by zvláštního studia.

Obr. 102.
Prsten z mohyly u Lichocevsi.

Na východě vedle jednoduchých kroužků někdy na jedné straně sesílených, vyskytují se ještě čistě římské tvary drátěné s uzlem, jaké známe na př. ze Stradonic kolem narození Kristova,[7])

---

[1]) Bílé Brdo, Kloštro l. c., Kettlach l. c., Krungl (Arch. Ert. 1897, 144, 4, 14), Mengeš (Mannsburg), Bohinje, Bled (*Šmid* Altsl. Gräber tab. III. 14—19), Gomboš (Arch. Ert. 1901, 424), Piliň l. c.

[2]) Z Čech Debrno, Chotiněves, Úherce, Libice (*Píč* Star. III. 93), z Polska Orszymowice, Blichowo (Światowit III. tab. 12, VII. tab. 4).

[3]) Bílé Brdo, Kloštro, Svinjarevce (l. c.). V Bílém Brdě věšely se prsteny podobné a jiné i na hřivny (l. c. 45, 46). Srv. obr. 5., tab. XXXVII. V Čechách se našel krásný prsten s křišťálem v mohyle u Lichocevsi (*Píč* Star. III. 94, 102), na Moravě v Předmostí s perlou filigránovou (Čas. olom. 1890, 135) a pod. prý u Bohuslavic (tamže 1889, 120). Prsten se skleněnými perlami byl v Bledu (l. c. 28) a v Krunglu (l. c. 145). O nálezech starších a současných z Uher viz u *Hampela* Alt. I. 432 sl.

[4]) *Šmid* Altsl. Gräber tab. III. 10, 11. V Čechách známe jeden ozdobený zrnitým filigránem ze Zakolan (*Píč* Star. III. 93, tab. X. 5) a jiný bez filigránu ze Žabonos (tamže 103). V Uhrách jsou už v kultuře keszthelské (*Hampel* I. 428).

[5]) Viz na př. Stradonice (*Píč* Star. II. 2. tab. VII., srv. i III. tab. V. 15). Srv. též *Hampel* Alt. I. 428 sl. a *Lindenschmit* Handbuch I. 403 sl.

[6]) *Hampel* I. 436, III. 521, 526, Nachr. d. Alt. 1896, 78.

[7]) *Píč* Star. II. 2, tab. VII. 43, 44. Srv. i Praeh. Zs. V. 74, 100. Podobný našel se ještě v kurhanech vladiměřských (*Spicyn* Влад. кург. 152). O současnosti netřeba pochybovati, poněvadž vidíme, že se týž úvaz udržuje i na hřivnách a náramcích (srv. výše str. 606, 660).

dále prsteny z plechového pásku, jež jsou všude rozšířeny a právě tak ornamentovány (XLI. 21—24) jako v západní polovině,[1]) a dále tu a tam i massivní prsteny pečeťovité s obrazem rytým nebo černí plněným, také zde pozdější,[2]) neb prsteny nádhernější se vsazenou perlou přírodní nebo filigránovou (XLI. 25) nebo s niellovanou rosettou.[3])

Jinak jsou však pro Rusko nejvýznačnější dva tvary: 1. prsten stříbrný, vitý ze dvou nebo více drátů, provázející všude záušnice esovité a zejména typický pro jihozápad Rusi, pro kurhany volyňské, kijevské, poltavské, černigovské, a hojný i v Smolensku, Moskevsku a Vladiměřsku,[4]) a 2. tvar skupiny třetí s rozšířeným plechovým štítkem. Tento tvar, na západě řídký, nabyl zde velikého rozvoje. Nejdříve jsou prsteny jen s ploténkou mírně rozšířenou a málo profilovanou,[5]) ale vedle toho brzy ovládly na severní Rusi jiné odrůdy, při nichž rozšíření horní plochy není sice odděleno od ostatního pruhu a profilováno, ale za to dosahuje tak značných rozměrů, že vrch prstenu rozšířen je v širokou, celý prst objímající, ohnutou plotnu různě ozdobenou, při čemž tenké konce jsou buď uvnitř ruky spojeny (nejčastěji svázány) nebo prodlouženy a vinuty dále po stranách ploténky. Typ se sváza-

---

[1]) Srv. na př. *Spicyn* Влад. к. 149, Гдов. к. 35 sub f., *Melniková* Труды XI. арх. с. I. 501 (tab. VII.), *Antonovič* Раск. др. 52. Ze smolenské a moskevské gub. je jich řada v Histor. museu.

[2]) Srv. *Spicyn* Петр. к. tab. II. 6, 7, 10, XIII. 30, 31 (Гдов. к. 34 klade je Spicyn do XIII.—XIV. stol.), Рад. к. 101, tab. III. 3, *Chaněnko* Др. V. tab. 23. O prstenech pozdních z ruských pokladů srv. *Kondakov-Tolstoj* Др. V. 143 a Клады 115, 204 sl. Štítek má v ornamentované obrubě vyrytý kříž nebo monogramm nebo lva, ptáka a pod. Přišly z Byzance.

[3]) Jsou nalézány po různu. Srv. Труды XI. арх. с. tab. VII., *Uvarov* Меряне XXXI. 25, *Spicyn* Влад. к. 148, *Chaněnko* l. c.

[4]) K Volyni srv. Труды XI. арх. с. I. 139, 140, 501 (tab. VII.). *Antonovič* Раск. Др. 25 sl., Арх. Лѣт. 1903, 174 sl., 191; 1904, 156, 158, 165, 181. K zemi Sěverjanů Труды XII. арх. с. I. 700, 702, Изв. арх. ком. XXII. 40, k minské a mohylevské Mat. I. tab. 1, Зап. арх. X. 326 (tab. II.), černigovské (*Spicyn* Рад. к. tab. IV.), pskovské Зап. арх. V. tab. 21, 22, vladiměřské (*Spicyn* Влад. к. 152), kijevské (Зап. VII. 1, 147). Později od XII.—XIII. stol. nastupuje pletení hustší (srv. na př. poklad z Molotova v Зап. тов. Шевч. XXV. tab.). Zvláštní odrůda je v okolí Bobrujska. Vití končí v petlice a je proměněno i v řetězovitou podobu (Зап. арх. X. tab. II. 12, 13).

[5]) Na př. *Spicyn* Петр. к. 31. Zde na tab. XLI. 20.

ými konci je hojný v celé severní Rusi počínajíc od XI. století,[1]) a zdoben na povrchu štítu buď podélnými krajními žebry nebo bitými trojúhelníčky, zubovitými a puntíčkovanými liniemi, kolečky a pod. (XLI. 26). U Krivičů a Vjatičů v gub. rjazaňské, moskevské a smolenské (Juchnovo, Zubovo) vyvinul se typ s plotnou ozdobně prolamovanou (XLI. 28, 29) který zabíhá až do Vladiměřska a na jih do Kijevska, na Kňaží horu.[2]) Typ s volnými, dále kolem prstu vinutými konci (XLI. 27) je také hojný na severu [3]) v gub. petrohradské a v Přiladoží, jde do vitebské, smolenské, tambovské a vladiměřské gubernie a je, jak se zdá, původu cizího, nejspíše baltického. Už v pruském pohřebišti u Daumenu s věcmi asi VII. století nalézáme prototypy téměř totožné s pozdějšími z Přiladoží.[4])

Ale všude, jak jsem výše pravil, provází i zde v Rusi tyto zvláštní tvary prsten vitý, buď zavřený nebo s konci otevřenými, a to buď buď vitý ze dvou silnějších, nebo několika tenkých drátků (XLI. 4). Jedna jeho odrůda má pletivo jen nahoře a velmi silné z dvou masivních drátů, někdy provazovitě traktovaných (XLI. 30). Mám ji původem za litvolotyšskou,[5]) ale přicházela z Pobaltí k Slovanům, jednak do Polska, jednak do kraje vitebského, mohylevského a petrohradského.[6]) Finnská forma prstenu

---

[1]) Srv. pro petrohradskou gub. *Spicyna* Петр. к. 31 sl., pro Přiladoží *Brandenburga* Кург. Прил. 42, tab. IV. 9, dále Изв. арх. ком. XV. 3 (Fedovo), VI. 1—5, Зап. V. tab. XX. Зап. X. tab. II. 29 (Vitebsk, Pskov, Minsk), *Spicyna*, Рад. к. tab. IV. 9, Влад. к. 150—153 (Černigov, Vladiměř) atd. Srv. i Лядин. мог. tab. II. a XIII. V lichvinském új. kalužské gub. našel se prsten stříbrný s rytou kresbou liliového butonu a ptáků (*Kondakov-Tolstoj* V. 71).

[2]) Hojné doklady z moskevské gub. a okolních jsou v Histor. museu v Moskvě. Vyobrazené zarajské viz v Зап. арх. X., tab. III. Nález z Kňaží hory u *Chaněnka* Др., V. tab. 23.

[3]) *Spicyn* Петр. к. 32, Влад. к. 150 sl., *Brandenburg* 42, *Uvarov* Меряне XXXI. 27, Люцин. мог. 44 sl., Лядин. мог. 37, tab. II. 5, 13, Katalog Riga tab. 21.

[4]) *Heydeck* Sitzungsber. Prussia XIX. tab. VIII. 5, 9, *Brandenburg* tab. IV. 19. K datování Daumenu srv. *Kemke* Schriften phys. ök. Ges. Königsberg XL. 100.

[5]) Srv. litevské mohyly z lidzkého kraje (Nacza, Krak. Akad., Wężowszczyzna, Światowit I. tab. III., dále Katalog Riga tab. 21). Litvotolyšský původ dává jí i *Spicyn* Кург. петр. 31 sl.

[6]) *Spicyn* l. c. 31 tab. II., Люцин. мог. 44, tab. X. 1, Krugle u Bělska (mus. Akad. Krak.).

z massivního obloučku vinutého mnohonásobně kol prstu ve formě spirály, objevuje se tu a tam i v petrohradských mohylách i v Ljucině.[1]) Ostatně je to forma stará a setkáváme se s ní na př. vedle moščinských věcí v nálezu u Dworaků-Tikotů na Mazovsku.[2])

Prsteny se nosily obyčejně po jednom na ruce, ale i po několika kusech.[3]) Na praslovanské Volyni vidíme pravidelně jeden.[4]) Řídkou výjimkou oznámeny byly i kroužky na prstech u nohou. Ověřený doklad známe zejména z Nicachy ze svědomitých výkopů J. Melnikové.[5])

Ostatní drobné ozdoby.

Různé závěsky už jsme probrali napřed na několika místech, jednajíce o závěskách spon a přezek (str. 551), pasů (str. 578), diadémů (str. 584) a především náhrdelníků (str. 635). Dodal bych k tomu ještě, že také šat sám byl pošíván ozdůbkami, které měly doplňovati více méně nádherný zjev celku. Jsou to plíšky tvaru čtyřhranného, kruhového, listovitého, srdcovitého a pod., zřídka hladké, obyčejně s tlačeným ornamentem, v němž se ovšem odráží vždy styl doby nebo původní dílny, na př. nordické nebo orientální. S podobnými zlatými tlačenými plíšky setkáváme se na Rusi hojně už v hrobech skythosarmatských, později zejména ve východní Rusi, u volžských Finnů a Bulharů a ovšem i u sousedů slovanských. Uvádím na doklad na př. řadu drobných ozdobných nášivek rázu nordického a arabského (obr. 103) z výkopů Sizovových v Gnězdovu.[6]) Orientálních jest nejvíce a vůbec dlužno zvyk, pošívati roucha plíšky, pokládati za přišlý z východu.

---

[1]) *Spicyn* Др., Оки Камы XXIII. 10, 12, Гдов. к. XXII. 36, 37, Люц. мог. 44 sl.

[2]) Akad. Krakov.

[3]) Tak u Nicachy našla Melniková jednou 5 prstenů u kostry (Труды XII. арх. с. I. 700).

[4]) *Steinheil* Арх. Лѣт. 1904. 181. Tak i v Černigovsku (*Spicyn* Рад. к. 100).

[5]) Труды XII. арх. с. I. 701. Podobný případ hlásil z Verchogrjaže (moskev. gub.) *Bogdanov* (Мат. 7). Jiný nález oznámen byl z Topolna v Záp. Prusich (Nachr. 1902, 7). Ze starších dob je však známo více nálezů podobných ze střední Evropy. Zde bych připomněl, že v sousední Germanii nosily se i kruhy nad kotníky a na lýtkách (*Weinhold* Leben 171, *Heyne* Hausalt. III. 350). Něčeho podobného u Slovanů neznám.

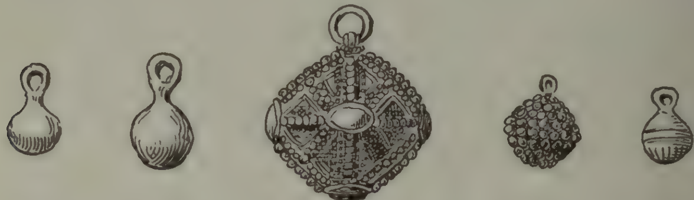
[6]) Srv. *Sizov* Смол. кург. tab. II.—III., XIII.

Jedna však drobnost zasluhuje ještě zvláštního povšimnutí, totiž *knoflíky*, které jednak měly účel praktický, jednak sloužily oděvu k okrase. Nalézáme je v hrobech ponejvíce u krku koster, někdy i přímo přišité na zbytcích svrchního šatu, obvčejně límce,

Obr. 103. Plechové nášivky z mohyl gnězdovských.

který se zapínal buď pod bradou nebo na šíji.[1]) Knoflíky z X. až XII. stol. mají hlavně jeden typický, všude po celém Slovanstvu se opakující tvar: jsou v podobě hruštičky,[2]) malé kuličky plechové,

Obr. 104. Knoflíky z Gnězdova (1, 2), Želenek (3), Libic (4) a z petrohradské gub. (5).

buď cele zavřené nebo s otvorem, povrchu hladkého nebo rýhovaného a mají nahoře úško (obr. 104). Někdy místo hruštiček kovových zastoupily úlohu knoflíků skleněné, k límci přišité koralle.[3]) Knoflíky u límců byly přirozeně menší, ty, které zapínaly

---

[1]) Srv. výše str. 456, 457 a obr. 30.

[2]) Plošší s úškem vespod našly se v Čechách u Velebil a u Radimi (Čes. Mus.).

[3]) Na př. u Nicachy (Труды XII. арх. с. I. 698). Současně ovšem tyto kovové rolničky sloužily i za závěsky k diadémům, kollierům (Srv. tab. XXXVI. 10 z Kloštra), zejména ty, které mají na spodu hrušky rozeklané otvory.

rozparek roucha napřed, byly větší a v tento druh spadá také několik skvostnějších exemplářu, které se našly v bohatších hrobech a které vynikají technickým i dekorativním provedením. Jsou obyčejně stříbrné, pozlacené (jinak byly ponejvíce z bronzu nebo mědi) a plechový jejich bubínek je na povrchu ozdoben známým nám připájeným filigránem, hlavně granulací. Příkladem jsou skvostné knoflíky z hrobů u Želenek, Zákolan nebo z Kolína v Čechách (obr. 104. 3).[1]) V michajlovském pokladu kijevském našlo se 152 zlatých knoflíků a v jiném odtamtud i emailované.[2])

Zvláštností jen u Rusů doloženou jsou porty kovové, kolečky pošité, které lemovaly šat. Byly, zdá se, rozšířeny u Finnů, ale zašly i k sousedním Slovanům. Kondakov vidí v tom vliv syrskokavkazský stol. VII.—IX.[3])

Tím jsme přehled kroje a jeho výzdoby skončili.[4])

Závěr.

Až do doby římské nedospěli Slované k žádné zvláštní bohatosti, rozmanitosti nebo kráse ve výrobě předmětů ozdobných. Je to zjevno ze starších hrobů žárových v oblasti slovanské, které jsou celkem velmi chudé a v nichž šperky jsou nanejvýš jednoduché. Také v prvních stoletích po Kr. nelze ještě mluviti o nějakém vyvinutějším drobném umění slovanském. Vše od I.—V. stol. je zaplaveno výrobky římských a řeckých továren, buď italských nebo provinciálních a černomořských, mezi nimiž se tu a tam ukazují věci původu nordického, skythosarmatského, asijského. Doba nebyla ještě přízniva vývoji nějaké domácí industrie umělecké, vyžadující práce pokojné. Slované byli v tu dobu v nej-

---

[1]) Želenky, Zákolany, Kolín (*Píč* Star. III. 87, 91, 96, tab. XIX. 7, 4, *Vocel* Pravěk 476.)

[2]) *Kondakov* Клады 118, 135.

[3]) Srv. *Brandenburg* Кург. Пр. 53, *Kondakov-Tolstoj* Др., V. 11, 72.

[4]) Výklad podal jsem na základě materiálu, jejž jsem byl s to poznati z ohromné slovanské literatury a z hlavních slovanských muzeí. Materiálu je však mnohem více roztroušeno, jak po sbírkách krajinských a soukromých, tak i po literatuře, která mi zde v Praze zůstala zhola nepřístupnou. To platí především o Rusku. Tento další materiál pomůže zajisté doplniti tu a tam jednotlivosti ukázati na nové další typy a vymeziti přesněji rozšíření starších, jakož i zjistiti provenience, — ale celkový ráz slovanské industrie, pokud běží o šperky, a celkové naše výsledky, pokud se stylu a hlavních typů týče, doufám, se více nezmění.

větším neklidu, na odchodu do dalekých končin, v neustálých bojích a válečných výpravách. Teprve když to přestalo, když se v VI. a VII. stol. na všech stranách pevně usadili a počali živobytí klidnější, blahobytnější, dostavily se přirozeně i podmínky pro vývoj řemesel a umění. Ale ani tu nemůžeme ještě delší dobu říci s bezpečností, že by se bylo vyvinulo slovanské drobné umění. Převládá stále cizina. V popředí stojí stále ještě fabrikáty italské, římské, k nimž se čím dále tím silněji druží na jihu a zejména na východě výrobky dílen byzantských, orientálních i severních a totéž platí v celku ještě pro samý konec doby pohanské v IX. a X. stol.

Teprve od X. stol., ovšem pod vlivem vzorů cizích, počínají se i u Slovanů objevovati umělecké výrobky domácího původu a počínají vznikati v některých slovanských ústředích dílny zlatnické, stříbrnické a emailleurské, na př. v Kijevě, Rjazani, Suzdali a zajisté i v Novgorodě, Přeslavi, Praze nebo městech baltických. Slovem, teprve tehdy počíná se nesporně domácí drobné umění, ač ne stejnoměrně u všech Slovanů.

Ráz jeho, techniku i styl poznáme a oceníme v celku na místě pozdějším, kde o řemeslech a umění slovanském souborně budeme jednati (v kap. VIII. a XI.). V této kapitole jsme se omezovali jen na sebrání materiálu šperkového a systematicky jej srovnali podle účelu, původu a chronologického vývoje jednotlivých typů, neboť nám zde běželo jen o to, abychom poznali, jakými příkrasami doplňovali staří Slované svůj kroj a ústroj, a ne o to, jaký byl vůbec stupeň a ráz jejich umění.

Přehlédneme-li nyní ještě jednou to, co jsme právě probrali, vidíme, že v úboru slovanském, pokud se vnější jeho výzdoby týče, zvláštní nádhery nebylo. Slovanský úbor zůstával chudý na šperky i na konci doby pohanské i na počátku křesťanské, přirovnáme-li jej k úboru a k šperkům sousedů germánských, finnských, turkotatarských, ba i litvolotyšských, o Byzanci ani nemluvíc. Vyznačuje jej povšechná prostota i v té době, kdy se u Slovanů vyvinula znamenitá zlatnická a stříbrnická industrie. Neboť tato industrie zůstávala omezena na několik důležitých obchodních center, na Prahu, Přeslav, Kijev, Rjazaň, Suzdal, Novgorod a snad i emporia baltická[1]). V nich Slované žili bohatěji,

[1]) Také jiné příčiny to byly. Sem se totiž do těchto politických středisk scházely i nesmírné kořisti válečné.

strojili se nádherněji, ale jinak lid slovanský, jak v Čechách, tak i v Polsku a v čistě slovanské západní Rusi zůstával chudý zlatem a stříbrem. Ne že by ho byl nemiloval, — ale neměl šperků a ozdob. Hroby v těchto končinách z konce doby pohanské vesměs označují všichni badatelé za chudé a právem, vzpomeneme-li na současné hroby germánské, turkotatarské neb starší skythské.[1]) Typickou ozdobou byly jim jen kroužky bronzové nebo stříbrné (postříbřené), vplétané do vlasů nebo připevněné na pásky vlasy obepínající, dále jim byl typickou ozdobou prsten z jednoduchého drátu ztočený nebo ze dvou, vinutý, dále šňůra na hrdlo s několika perlami skleněnými, kamennými a nějakou kovovou závěskou, tu a tam náušnička, — a to bylo vše. Všechny ostatní šperky: sponky, přezky, ozdobné pasy, hřivny a náramky jsou pro vnitro slovanského území výjimkou.

Bohatěji rozvinula se industrie a více šperku počalo se nositi jen u kmenů, kteří byli v bezprostředním styku se sousedy finnskými, turkotatarskými, litevskými, s nordickými Rusy a kteří seděli v bohatším, římskobyzantské kultuře blízkém Podunají. Bylo to patrně vlivem těchto sousedů. I slovanský byt reagoval účinněji na to, co u nich viděl, a počal se v celku nositi honosněji, třebas i méně vkusně. To vidíme nepopíratelně, jak z pohřebiště ljucinského na západě, tak ljadinského na východě a také Gnězdovo nás neostavuje v pochybnostech, pokud se týče větší nádhery nordické. U Slovanů, kteří zde bydleli a stýkali se s těmito sousedy, shledáváme nejen mnohem větší rozmanitost a větší bohatství těch šperků, které, jak jsem právě řekl, i jinde slovanské hroby typicky provázejí, ale jen skrovně nebo ve formách jednoduchých, totiž bohatý vývoj závěsných kruhů a diadémů do vlasů, větší rozmanitost prstenů a přezek a náušnic, nýbrž setkáváme se tu dále hojně i se šperky, které tam chyběly: se sponkami, náramky a kovovými hřivnami. Při tom vznikly nové a krásné typy domácího slovanského původu, ať už zcela samostatně nebo imitací cizích vzorů orientálních a byzantských, jak jsme měli příležitost viděti na krásných náušnicích kijevských, na závěsných kruzích moskevského a černigovského typu, na diadémech sěverjanských, na přebohatých kollierech jihoruských pokladů, na náušnicích a záušnicích chorvatských Slovanů atd.

[1]) Srv. výše Život SS. I. 49 sl., kde poukázáno i na hlavní příčinu toho: na odlehlost slov. území od vyspělejších kultur starších a od drah obchodních. Na str. 241 jsou doklady literární.

nehledíc ani k jednotlivým znamenitým knížecím hrobům, jakým je na př. v Čechách nález kolínský. Oblíbeným materiálem bylo stříbro a nejoblíbenější technikou zlatnickou byla v X.—XII. stol. ozdoba z připájeného zrnitého filigránu, a jakkoliv tato výzdoba byla původu staršího a cizího, byla v té době od Slovanů přejata a slovanskými řemeslníky více méně uměle napodobována. Tedy stříbro a filigrán vyznačuje především na konci doby pohanské slovanské šperky a při tom lehkost, vkus a elegance ve formách i ve způsobu, jakým se nosily. Stříbro bylo původu uralského a ovládlo v X.—XII. stol. docela slovanskou Rus, kdežto zlato altajské bylo tu vzácné, jsouc odváženo do končin jiných.[1]) Ještě k r. 1209 čteme v jednom letopisu, že Kijevjané: „не кладаху на своя жены златыхъ обручей, но хожаху жены ихъ въ серебрѣ." To dálo se, jak dobře dí Kondakov, ne z prostoty, ale proto, že zlata bylo málo.[2])

Zcela něco jiného vidíme, přejdeme-li té doby k sousedům do okolí Kovna, Vilna, Vitebska, do Zavoločské Čudi, do finnských a bulharských hrobů na Oce, Kamě a Volze. Je tam mnohem více šperků, ale nejen to: vše je zároveň těžší, nemotornější, nevkusnější. Spatřujeme nevkusné úbory na hlavu, na všem oblibu řinčících závěsků, vidíme do kovu přenesenou techniku pletených provázků, těžké a massivní bronzové hřivny na krku, třebas i několik na sobě,[3]) ohromné sponky a záponky podivných i bizarních forem a těžké massivní náramky, třebas devět na ruce.[4]) Je to slovem zcela jiný svět v nádhernějším ústroji proti slovanské jednoduchosti, ale rozhodně svět mnohem menšího smyslu uměleckého. Slovanské dívky a ženy, tvořily ve svých lehkých stříbrných, často filigránem zdobených i jemných a vkusných šperclch zajisté rozhodně ladnější protějšek proti sousedům. Neboť dovedly i při nádhery milovnosti — které jim upírati nechci, právě tak, jako ženám jiných národů, — zachovati míru a pokud se formy týče, vkus, ba eleganci. Slovanka nesla se jistě lehčeji, pružněji a vkusněji než sousedka finnská nebo turkotatarská.

---

[1]) *Kondakov-Tolstoj* Др., V. 152.
[2]) *Kondakov* l. c. 153.
[3]) Na př. v Ljucině.
[4]) *Kondakov-Tolstoj* V. 156.

KAPITOLA V.

SLOVANSKÝ PŘÍBYTEK A DVŮR.

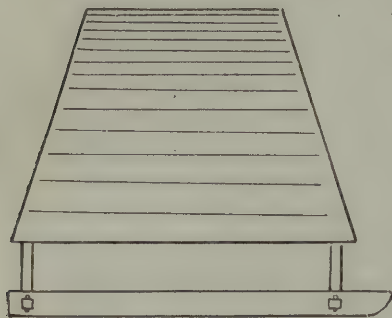
I. Počátky. Praehistorické příbytky v střední Evropě vůbec. Slovanský dům v době hospodářství polokočovného. II. Dům v době pevného usídlení. První zprávy historické a nálezy archaeologické z konce doby pohanské. Typ zemnice a koliby a jeho udržení. Srovnávací materiál národopisný a jeho literatura. — III. První stupně vývoje. Vznik síně a pritvoru a pozdější změny. Zachování jednodílného typu domů. Předsíň před domem. — IV. Další vývoj. Germánský dům, jeho základní typy a theorie o vlivu jeho na slov. dům. Vznik jizby s pecí a kuchyně v síni. Kritika theorie a chronologické určení. Typ trojdílný. Připojení klěti, vznik světlé jizby a komory. Členění vertikálné. Patro a domnělý vliv nordický. Knížecí dvorce. Čardak a trěm. Archaeologické nálezy. Lázeň. Celková terminologie. — V. Dvůr a stavby hospodářské. Žitnice, sýpka, špýchar. Stodola a humno. Chlěv, odrina, sušírna. Dvůr. — VI. Tektonika. Vnější a vnitřní zařízení. Stavby dřevěné a kamenné. Srub. Střecha. Okna, dvéře a závory. Náspa. Ohniště a pec. Ostatní vnitřní zařízení. — VII. Veřejné budovy. Závěr.

I. POČÁTKY.

Slované, podobně jako Germáni, vedli dlouho až do počátků doby historické život polokočovný, t. j. vzdělávali sice půdu, aby z ní dobyli obilních plodin, ale vzdělávali ji jen na krátký čas, na rok, někdy snad i na dva, na tři roky na jednom místě. Potom se hnuli dále a rolničili týmž způsobem.[1]) Neměli

[1]) Srv. zatím můj článek „O prvotním zemědělství u českých Slovanů", Pravěk 1911. VII. 1 sl. Dodatek tamže str. 142. Více o tom, jakož i o rázu tohoto rolničení podám zde v kap. VIII. Stále opakované tvrzení, že Slované odedávna byli trvale osedlí, není správné.

tedy z prvu sídel stálých. Po celou tuto dobu byly přirozeně k takovému způsobu života přizpůsobeny i jejich příbytky: nebudovali jich na stálo, nýbrž jen na jednoroční nebo dvouroční pobyt. Proto nebyly nikterak pevné a massivní. Bylo by zajisté bývalo škoda opouštěti po roce, po dvou srub, který stál mnoho času a práce. Celý ráz polokočovného života vyžadoval stavby lehké, která se dala buď snadno rozebrati, naložiti na sáně nebo na vůz a vléci na nové stanoviště,[1]) nebo která, zůstala-li státi, nevyžadovala zase mnoho práce nebo času, a snadno se na druhém místě dala novou nahraditi. Proto praví ještě Prokopios v polovině VI. stol. po Kr., že Slované: „bydlí v bídných chýších roztroušeni daleko od sebe, obyčejně proměňujíce všichni místo svého bydliště."[2]) A tak bylo i u Germánů podle svědectví Caesarova i Tacitova.[3])

Obr. 105. Dům na saních z Gacka v Hercegovině (podle Meringera).

V době po narození Kristově začali se už Slované usazovati, ale definitivní obrat k pevným sídlům a trvalým dědinám nastal, myslím, teprve po době avarské a souvisí archaeologicky s budováním hradišť s kulturou t. zv. hradištnou, t. j. vznik našich

[1]) Zajímavou analogii představují dosud povozní chýše na saních v Bosně a Hercegovině (*Meringer* Idg. Forsch. XIX. 401, D. Haus 71), nebo převozné koliby Valachů v jižních Sedmihradech (Idg. F. XXI. 277 sl. obr. 3.). Podobné koliby na saních popisuje také R. Nikolić z východních končin vraňských (Krajiště a Vlasiny) pod názvem колиба на саоницима (Срп. Етн. 36. XVIII. 143). K nim srv. i špýchary na trámech v podobě saní v Banátě (*Meringer* Idg. F. XXI. tab. I.). Meringer se důvodně domnívá, že to byla původní sl. *věža* (z **uēghiā*). Srv. Idg. F. XIX. 401, 427 a zde dále. str. 718.

[2]) Prokopios B. G. III. 14.: οἰκοῦσι δὲ ἐν καλύβαις οἰκτραῖς διεσκηνημένοι πόλλῳ μὲν ἀπ' ἀλλήλων. ἀμείβοντες δὲ ὡς τὰ πολλὰ τὸν τῆς ἐνοικήσεως ἕκαστοι χῶρον. (Život SS. I. 26.) Srv. i narážku v Leonových Taktikách XVIII. 106 (tamže 35).

[3]) Caesar B. G. IV. 1. VI. 22, Tacit G. 26. Srv. *Hoops* Reallex. s. v. Ackerbau I. 43 sl. Caesar připomíná, že za tou příčinou i příbytky jsou lehce stavěny (ne accuratius ad frigora atque aestus vitandos aedificent).

hradišť spadající asi do V.—VIII. stol. ukazuje, že asi v tu dobu slovanští obyvatelé zemí českých, cítíce potřebu stálého obranného útočiště, poblíže jeho a patrně už na stálo seděli.[1]) Tímto obratem byl dán zároveň podklad k vývoji lepších, trvanlivějších a nákladnějších příbytků a všech druhů jiných staveb.

Rozvoj slovanského domu počíná tedy pevným usazením se Slovanů v průběhu I. tisíciletí po Kr. Na konci jeho a na počátku II., — tedy na konci doby pohanské byl už pevný dům ustaven a typ jeho hotov. Uvidíme to i ze zpráv historických i z dat archaeologických. Ovšem nesmíme si však představiti, že příbytky před tím, než se staly pevnými, byly samé bídné chýše nejnižšího stupně. Výrok Prokopiův musíme pojímati jen relativně se zřením na domácí architekturu římskobyzantskou. Příbytky slovanské byly sice tak lehké, aby se daly rychle rozebrati a materiál eventuálně snadno přenésti,[2]) ale nebyly to nikterak jen chýše tak primitivní, jaké ještě do nedávna měli na mysli archaeologové.

Bylo dávným poznatkem archaeologie, že jedna z bohatých kategorií nálezů předhistorických v celé Evropě a také v oblasti slovanské, totiž t. zv. sídelné jámy v zemi vyhloubené, různé podoby (buď čtvercovité nebo okrouhlé) a různých dimensí, naplněné popelovitou zemí, promíšenou zbytky kostí a různými zbytky domácího života, nejsou nic jiného než zemní nebo podzemní komory, nad nimiž se zdvihala z dřev a proutí zrobená střecha nebo stan. Ale něco bližšího se o tom nevědělo, představy byly na mnoze chybné, a nevím, že by se byl dříve někdo hlouběji zabýval tektonickou stránkou těchto příbytků. Podotkl bych na nejvýše, že v nich a sice v jamách okrouhlých shledával r. 1894 O. Montelius prototyp chýše árijské.[3]) Jinak však přihlíželi archaeologové jen k obsahu jam, k střepům a jiným zbytkům v popelovité náplni a studovali z toho stáří, resp. kul-

[1]) *Niederle-Buchtela* Rukovět 93, Pravěk VII. 4; *Píč* Star. III. 1. 244 určuje dobu vzniku našich hradišť na rozhraní kultury třebické a pozdních pohanských mohyl (tedy patrně V.—VI. stol.) a vidí v nich pravzory římských táborů.

[2]) Tak bylo i u Germánů podle výše uvedené poznámky Caesarovy.

[3]) V přednášce na sjezdu anthr. v Inšpruku: Über die älteste Geschichte des menschl. Wohnhauses (MAG. Sitzb. 1894. 164 a tutéž stať velkou v Archivu f. Anthr. XXIII. 451). Popis ár. domu viz i u *Schradera* Lex. 271—289 a odtud výtah *Dachlera* Zs. öst. Volksk. XIII. 164—5.

turní příslušnost sídel. Teprve badání posledních let učinila v tomto směru značný pokrok. V Německu, a sice jak v západním, tak i ve východním, prozkoumána byla podrobněji řada předhistorických příbytků a na základě toho můžeme si dnes utvořiti přesnější obraz, jak vypadaly v střední Evropě předhistorické chýše v době před Kr. narozením.

Už pro dobu neolithickou, tedy pro dobu před II. tisíciletím př. Kr., ukázaly nám výkopy A. Schlize a jiných badatelů dva druhy sídel v západním Německu: 1. opevněná hradiště s dědinou uvnitř (jámy, obyčejně čtyřhranné, ploché, nízké s jamou pro oheň v prostřed nebo ohništěm kamenným, vedle odpadkových jam a zásobáren) a 2. dědiny bohatšího rozvoje v rovinách, jejichž typem je praehistorická dědina u Großgartachu na Neckaru nebo u Niederwilu a u Schussenriedu na Bodamském jezeře.[1]) A z těchto nálezů vidíme, že příbytek nebyl v té době jenom jednoduchý stan nebo chýše, nýbrž stavení nákladnější a rozměrné (délka 5—12 *m*, šířka 4—8 *m*), uvnitř o dvou místnostech, nižší kuchyni a vyšší síni obytné (v kuchyni krb hlubší nebo jáma na oheň), někdy i s předsíní, která měla různě založené rampovité vchody; [2]) při stavení byly dále zvláštní jámy odpadkové a zásobní, vedle něho stály stáje a chlévy znatelné po mastné, černé hlíně (snad s patrem na seno) nebo aspoň ohrady pro dobytek, a vše bývalo obklopeno ohrazeným dvorem. Dále vidíme, že v příbytku bylo ještě zvláštní vyvýšené ohniště, lavice pro odpočívání, že stěny byly omítnuty hlínou obílenou, ba i ozdobovány barevnou dekorací.[3]) Všechno to jsou detaily obrazu, který zajisté na sobě nemá už nic primitivního, a jejž k vůli tomu předvádím na tab. XLII. obr. 1.

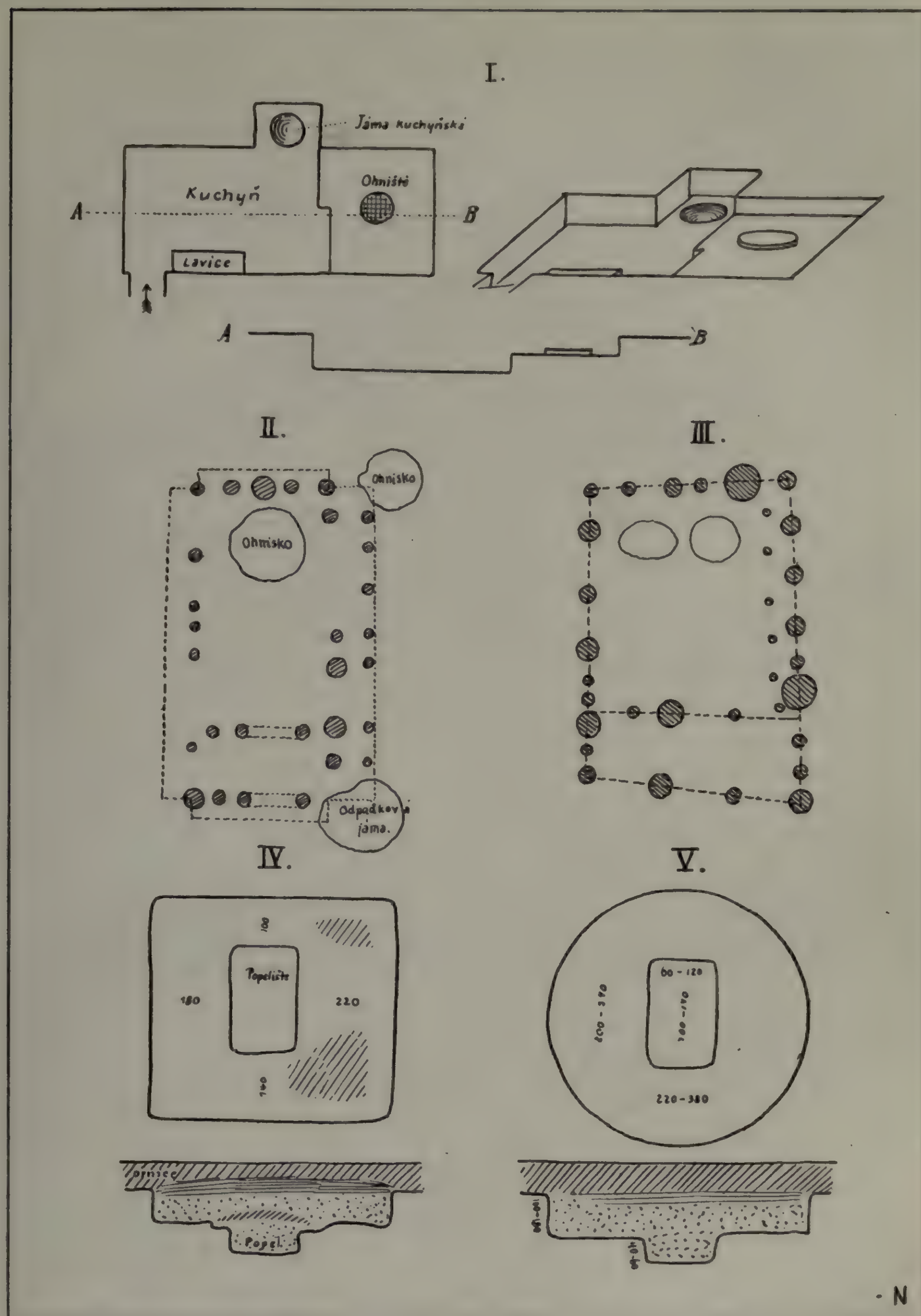
O příbytcích z mladší doby bronzové a hallstattské, tedy z průběhu I. tisíciletí př. Kr., poučují nás názorně zase nové výkopy ve východním Německu. Nejpoučnější jsou dnes staré dě-

---

[1]) Srv. hlavně práce: *A. Schliz* Das steinzeitliche Dorf Großgartach (Stuttgart 1901), Bau der vorgesch. Wohnanlagen MAG. 1903. 301 sl. (Srv. též Praeh. Zs. III. 238 sl.). Siedelungswesen und Kulturentwickelung des Neckarlands in vorgesch. Zeit. Heilbronn 1911. *Tröltsch E.* Die Pfahlbauten des Bodenseegebietes (Stuttgart 1902), *Stephani* Wohnbau I. 133 sl.

[2]) Že místnosti ty byly už odděleny stěnami, svědčí nálezy v Schussenriedu; byly i v Großgartachu (*Schliz* MAG. 1903, 303, 304, 318) a v Niederwillu (*Tröltsch* l. c.). Srv. i *Stephani* Wohnbau I. l. c.

[3]) *Schliz* l. c.

Tab. XLII. *Plány předhistorických příbytků v střední Evropě.*

I. Grossgartach. II.—III. Buch u Berlína. IV.—V. Janovice u N. Bydžova.
Plán č. V. je schéma pro všechny ostatní jámy janovické.

diny u Buchu blíže Berlína a u Hasenfelde v kr. lebuském, pocházející z periody t. zv. lužické, asi z poloviny I. tisíciletí.[1])

U Buchu byly sídelní jámy čtyrhranné a stěny domu utvořeny byly z kolů do země zaražených, větvemi obložených a ohozených čistou hlínou bez slámy, jen pískem promíšenou. I zde vidíme půdorys bicellární s malou předsíní, téměř vždy stěnami uzavřenou (jen jednou byla to patrně otevřená podsíň), a se síní s ohništěm. Předsíň povstala i zde přepažením původní prostory a ne přistavením, poněvadž by jinak nárožní silnější sloupy stály v rohu síně obývací, kdežto jsou jen u zevních rohů, tedy v rozích předsíně.[2]) Ohniště je buď jáma v průměru do 1 *m*, nebo z menších kamenů zdělaný, vyvýšený krb. I zde jsou kolem domů odpadkové jámy hloubi až 2 *m* a průměru 1—4 *m* a to i několik při jednom domě. Na rozdíl od ohniskové jámy nacházíme v nich naházené všechny možné zbytky a odpadky. Zcela podobné půdorysy našel Kiekebusch i v Hasenfelde, opět s předsíní na různé strany položenou. Zde však některá ohniště neměla kolem zbytků po kolech. Omítka byla smíchána s rozsekanou slamou pšeniční a prosnou.

Existuje ještě celá řada zpráv o sídelních jamách z doby současné, ale všechny starší a jiné popisy jsou nedokonalé, nepřesné a poučují nás o stavbě a zařízení příbytků jen málo.[3]) Poněkud více víme z archaeologických výkopů v Čechách a na Moravě, kde ze slovanských zemí bylo dosud nejvíce a nejsoustavněji pracováno. Srv. na př. důležité naleziště u Knovíze ve stř. Čechách, kde před lety V. Schmidt odkryl z doby lužické dědinu

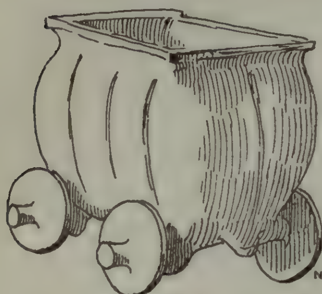
---

[1]) V Buchu bylo prozkoumáno na 100 stavení a přes 100 ohnišť a odpadkových jam. Srv. *A. Kiekebusch* Die Ausgrabung eines bronzezeitl. Dorfes in Buch. Praeh. Zs. II. 371 sl. (1910), Das vorgesch. Wohnhaus von Buch bei Berlin (Brandeburgia XVIII. Nr. 11, 409), Ein Dorf aus der Bronzezeit bei Hasenfelde, Kr. Lebus (Praeh. Zs. III. 287 sl.).

[2]) V Buchu našly se někdy u stěn koly ve dvou řadách od sebe 0·5—1 *m* vzdálených, tak že tvořily jakési chodby postranní. Byly to chodby otevřené, či byla to skladiště? Či byly naplněny za účelem udržení teploty? Nevíme dosud.

[3]) Srv. na př. pro Německo *Schliz* Die Siedelungsform der Bronze- und Hallstattzeit etc. Fundber. aus Schwaben IX. 1901, 21 a MAG. 1903, 311, 313, *Hoernes* Archiv f. Anthr. 1905, 242, *Schwartz* Berl. Verh. 1887, 668, *Schulz* Mannus. III. 137 (Suchol (Zauchel) a Dolní Jäzory (Nieder-Jeser) v kraji žoravském), *Stephani* l. c. 138 sl. atd.

o 100 jamách, z nichž přes 50 vykopal a popsal,[1]) nebo jámu na hradišti obřanském a v Předmostí,[2]) nebo výkopy A. Stockého v Janovicích u Nov. Bydžova z doby kolem Kristova narození.[3]) Zde půdorysy (čtyřhranné i kruhovité) ukazují rovněž jako v Knovízi příbytky zcela jednoduché bez vnitřního rozdělení; konstrukce stěn a vchodů není však dost zjevná (XLII. IV, V.). Důležité jsou též nálezy Jírovy v Podbabě z doby o něco pozdější (asi z II.—III. st. po Kr.), důležité proto, že on, tuším, první ohlásil u nás v bocích (ne v rozích) čtyrbokých jam stopy dřevěných sloupů a že první ohlásil zde zbytky pecí chlebních, mimo dům stojících, k nimž se na pozdějším místě ještě podrobněji vrátíme.[4]) V jamách s kulturou knovízskou u Bubenče našla se nově omítka bíle natřená a geometrickým ornamentem rudě omalovaná.[5]) Ovšem dlužno podotknouti, že tak, jak nám ukazují nálezy v Buchu, vypadala stavení pro zimu určená. Letní stanoviště a bydliště byla vždy jednodušší, jen jáma a nad ní neb vedle ní lehký stan nebo zcela lehká chýše, která nezanechává dnes žádných stop. Proto leckde i při nejbedlivějším hledání nenašly se vedle jam stopy zapuštěných trámců, na př. u Inowraclavě, kde je nově bedlivě hledal H. Kalliefe.[6]) A to bude platiti zajisté i o části nálezů českých a moravských.

Obr. 106. Model skythského vozu z Kerče (podle Bieńkowského).

---

[1]) *V. Schmidt* Pam. arch. XVI. 243. Z popisu vidíme aspoň tolik, že zde běží o zcela jednoduché jámy ponejvíce konické podoby, hloubi 1—3 *m*, někdy s jedním nebo dvěma schody. Průměr jam obnáší c. 2·50 *m* (největší 2·70 *m*). Kde a jak se kolem nich zdvihaly stěny příbytku, Schmidt podrobněji nestudoval.

[2]) *Červinka* Kultura polí pop. 48 sl. Jámy obřanské, prokopané řed. Hladíkem (jedna kruhovitá v průměru 7 *m*, druhá čtvercová téže velikosti), objevily část půdy trochu sníženou, při stěně popeliště a mimo to i výstupky a jamky.

[3]) Praeh. Obzor 1913. I.

[4]) *Jíra J.* Předběžná zpráva o výzkumu v Podbabě a Šárce (Čas. přátel star. VI. 147).

[5]) Nález je v Zemském museu.

[6]) Praeh. Zs. III. 286.

Nálezů neolithických v Großgartachu nemůžeme uváděti ve spojení se Slovany ani Praslovany. Jsou příliš vzdáleny časem i místem. Seděl tam bezpochyby zcela jiný a to anárijský lid. Za to Buch a Hasenfelde jsou nám bližší. To už v střední Evropě seděli jistě Arijci, kočujíce z místa na místo, z čehož si také vysvětlíme větší jednoduchost a menší nákladnost domů v Buchu proti großgartašským.

Nemůžeme sice ani nyní říci, ač to mám za pravděpodobné, že by některý z těchto nálezů vých. Německa nebo výše uvedených z Čech byl na určito slovanský, neboť o příslušnost kultury, do níž nálezy ty patří, vedou se stále spory mezi Němci a slovanskými archaeology. Nicméně netřeba pochybovati, že to, co zde vidíme na staré sporné hranici germánskoslovanské, nevědouce jistě, je-li to slovanské či germánské,[1]) — bylo u obou těchto národů. Už Tacitus podotýká, že pokud se budování příbytků týče, není rozdílu mezi Germány a Venedy na Visle, t. j. Slovany.[2]) Proto také nepochybuji, že tyto nálezy v Buchu, v Hasenfelde, nebo u Janovic v Čechách mohou nám posloužiti dobře i za základ našich vědomostí o počáteční formě praslovanského domu v době před Kr., tedy v době před pevným usazením se Slovanů. A totéž platí o dřevěných stavbách uherských barbarů, které zříme na některých reliefech sloupu Markova v Římě.[3]) I ty, i když nelze říci, že jsou slovanské,[4]) představují nám vnější po-

---

[1]) *Kiekebusch* zbytečně při Buchu mluví i o Thrácích (podle Kossinnovy theorie) (Pr. Zs. II. 394). Tak i *W. Schulz* Mannus III. 137. K této Kossinnově theorii srv. mé SS. I. 466 sl. Kossinna sám ji sice v poslední době opustil, ale nahradil Thráky Illyry (Mannus IV. 173, 183).

[2]) Tacit (G. 46) dí o Venedech, že jako Germáni domy staví, štítů užívají i pěšky bojují, čímž se liší od Sarmatů, kteří žijí na koni a voze. Rozumí tím ještě ony nestálé domy, jako měli téže doby Germáni, ale přece už skutečné chýše nad zemí pevně stojící, kdežto dům Sarmatů byl lehký stan proutěný, na voze krytý kožemi a plstí. Srv. Hippokratovy ἅμαξαι (περὶ ἀέρων 25), Aischylovy πλεκταὶ στέγαι (Prom. ed. Kirchhoff 707). Jak asi vypadaly tyto skythosarmatské koše na vozích, ukazují nám nálezy kerčské. Srv. o nich *Bieńkowski* О терракот. повозочкахъ изъ Керчи (Изв. арх. к. IX. 63 s obrazy) a zde obr. 106.

[3]) Patří sem hlavně v edici Domaszewského tab. 28, 110 (srv. zde obr. 107), k čemuž srv. i tab. 5, 52, 53, 112, 118. Na sloupu Trajanově vidíme z nynějšího Rumunska čtyřboké domy z trámů a na kolech (srv. ed. *Cichorius* tab. 20, 40, 41, 110, a zde stať o tektonice).

[4]) Za slovanské je pokládal hr. *Uvarov* (Сборникъ I. 352).

dobu domů, jaké vůbec tehdy v I. a II. stol. po Kr. byly obvyklé v končinách podkarpatských, ať na jihu, ať na severu.

Je to, slovem, pro tu dobu patrně společný evropsko-árijský typ, který zde máme před sebou, týž, z něhož vyšlo řecké megaron s předsíní a krbem uprostřed síně. Setkáváme se s ním všude před Kr. a stal se základem dalšího rozvoje, jak v jižní, tak i v střední a severní Evropě. Staré theorie, podle nichž severoevropský dům vznikl přenesením řeckého megara, nejsou správné.[1])

Obr. 107. Domy karpatských barbarů ze sloupu Markova v Římě.

Všude to vzniklo samostatně. Jenom že na jihu z příčin klimatických předsíně zůstávaly otevřené, osloupené, kdežto na severu se více méně uzavíraly, ba dostávaly ještě zvláštní podsíňky, aby déšť a závěje nevnikaly přímo do domu, jak ještě dále uvidíme.

To byla tedy I. fase vývoje slovanského domu. V ní dům vypadal asi takto:

Bohatí a velmoži měli zajisté už v této době domy komplikovanější a rozsáhlejší, mělit lidu více, více žen atd. Ale prostý lid, o nějž nám tu předem běží, poněvadž on je představitelem staré slovanské kultury, ne knížata a boháči, kteří žili abnormálně, měl příbytky jistě jednoduché a šmahem stejné, typické.

---

[1]) Tak na př. *Nissen* soudil, později *Meitzen* (Haus. 16 sl., Siedelung III. 467, 475, 503). Proti tomu dobře se ozval r. 1897 *K. Rhamm* (Globus LXXI. 212), a v nové době *M. Hoernes* (Scientia 1911. XIX. 3, 312) a také už *Henning* (Haus 176). O domě árijském psal na základě archaeol. nálezů *Montelius* Älteste Geschichte der menschl. Wohnung (MAG. 1894, 164), Zur Gesch. des Wohnhauses in Europa, spec. im Norden (Archiv f. Anthr. XXIII. 451), dále *K. Penka* Mitth. anthr. Ges. Wien 1900, 36, *Schrader* Reallex. 336 s. v. Haus. Srv. i *Geramb* MAG. 1908, 101 a *Henning* (tamže 1894, Sitzungsber. 169); srv. i *Meitzen* l. c. 503.

V létě byly to jednoduché stany nebo lehké chýše, které stály nejspíše vedle ohnišť volně planoucích. Proto leckdy nenacházíme vedle ohniskových jam stop po stavení. Tam však, kde přebýval na zimu, dělal si jámy větší a nad nimi dům s pevnějšími stěnami a pevnější střechou. Domy tyto měly pak podobu čtyřbokou nebo kruhovitou a mívaly i uzavřenou předsíň, vzniklou oddělením malé místnosti u vchodu od velké obytné síně, v jejímž středu nebo při stěně planul oheň (buď v nehluboké jámě nebo na krbu vyvýšeném a z kamenů složeném); kouř odcházel střechou ven. Při stěnách byly výstupky (lavice) z hlíny vyřezané nebo ubité. Konstrukce domu zakládána byla tak, že se kolem stěn jámy zapustila řada kolů do země, spojila jinými příčnými, propletla proutím a ohodila omítkou z hlíny a písku. Oken nebylo, jen dvéře, do nichž se z venčí vcházelo rampou nebo schůdky. Při domě byly ještě jiné menší jámy na odpadky, jiné na zásoby a snad i kryté stavby k účelům hospodářským, o nichž však dále více povíme.

II. DŮM V DOBĚ PEVNÝCH SÍDEL.

Pevné usídlení přineslo s sebou nejen massivní a nákladnější provádění lidových staveb, nýbrž více: další rozvoj ve vnitřku i v zevnějšku celkové formy příbytků.

Je přirozeno, že tento rozvoj ve větší komplikovanost, členitost a rozmanitost zastoupil původní jednoduchý typ především tam, kde k tomu byly pohnutky, i kde to poměry dovolily, — tedy především u dvorců bohatších lidí, vladyk, bojarů a knížat. Zde bylo více žen a dětí, více lidu služebného, více dobytka, — a to vše ssebou neslo vývoj a komplikaci příbytku. Totéž do jisté míry platí i pro stavby městské, zejména bohatších měst pobřežních. Velmoži i knížata na jedné straně a bohatší obchodníci v městech na druhé počali si nejdříve stavěti domy nákladnější. Ale tyto budovy jsou atypické, podléhaly jednak bohatství, jímž velmož ovládal, jednak vlivům cizím příliš, abychom na nich mohli sledovati vývoj slovanského příbytku. Vrátíme se k nim až později. Zde nejprve přistoupíme k domu lidovému, selskému.

Když se Slované pevně usadili, když z polonomadského života přešli k hospodářství vázanému na jednu a tutéž půdu, nezměnilo se zprvu mnoho na celkovém rázu příbytků, na jejich formě, plánu a zařízení. Celá změna týkala se zprvu asi toho, že se vše budovalo trvanlivěji, tedy pevněji, nákladněji. První historické zprávy nepovídají nám o nich téměř nic nového a nebýti archaeologických nálezů z poslední doby a dále výsledků, které vyvážiti můžeme ze srovnávací filologie a ethnografie slovanské, věděli bychom i o lidovém domě slovanském z konce doby pohanské jen velmi málo.

Ze stol. VI. máme jen zprávu Prokopiovu, už výše uvedenou,[1])

[1]) Prok. III. 14 οἰκοῦσι δὲ ἐν καλύβαις οἰκτραῖς (srv. výše str. 684 a celý text v ŽS. I. 26). Ze starších zpráv mohla by se k srovnání uvésti

o bídných chýších slovanských, proti níž jen zdánlivě stojí v odporu současný Maurikios zprávou, že slovanské příbytky mají četné východy.[1]) Můžeť se totiž zpráva tato vztahovati jen na několik vchodů do ohraženého dvora, jak už hr. A. Uvarov dobře vyložil.[2]) Neboť by jinak byla v odporu se vším, co víme o soudobém domě slovanském. Také časově nejbližší legendy o sv. Demetriovi (VII. st.) nepřinášejí nic zvláštního, připomínajíce pouze chýše (κάσαι, σκηναὶ) u Slovanů v okolí soluňském.[3])

Z IX.—X. století máme zajímavější zprávy o východních a jižních Slovanech v pramenech orientálních. O Rusi praví anonymní perský geograf vyd. Tumanským: „Zimu tráví (Slované) v jamách a podzemních chýších. U nich je mnoho pevností a hradišt.“ [4]) Jaké podzemní chýše měl na mysli, vidíme z podrobnějšího popisu Rostehova: „V slovanské zemi Grváb [5]) jest zima velká a proto dělají si (lidé) podzemní díru, nad ni dají dřevěnou střechu špičatou, jaké bývají u křesťanských církví a nad tu nakladou hlíny. Potom tam vejde celá rodina, nesouc dříví k pálení a kameny. Dříví zapálí, a když je vše rozžhaveno, nalijí na to vody, tak že se pára rozšíří a příbytek otepli. Potom svléknou šaty a zůstanou v tom domě stále, až do jara.“ [6]) Zde patrně zmátl si a spojil Rosteh zprávy o parních lázních, o nichž viz výše,[7]) se zprávami o příbytcích podzemních, o nichž srv. dále na str. 701. Lázně popsané u Al Bekrího jsou ovšem rovněž dřevěným domem.[8]) Tak vypadal obyčejně

---

ještě zmínka Priskova o dědinách slovanských z r. 448 (*Latyšev* Scythica I. 824), kde se však nepraví o nich nic bližšího a snad i zpráva Ammiana Marcellina o chýších Sarmatů Limigantů v dolních Uhrách (Amm. Marc. XVII. 13) jednak z proutí, jednak z trámů zhotovených. O pravděpodobné slovanskosti Sarmatů Limigantů srv. mé SS. II. 127 sl.

[1]) ŽS. I. 28 (καὶ πολυσχεδεῖς τὰς ἐξόδους τῶν οἰκήσεων ποιούμενα).

[2]) *Uvarov* Сборникъ трудовъ I. 355.

[3]) *Tougard* Histoire profane 185, 191 (k. 108 κάσαι τῶν Σκλαβίνων, k. 112 σκηναὶ τῶν Σκλάβων). O legendách a edici Tougardově viz mé SS. II. 226 sl.

[4]) *Ed. Tumanskij* (Зап. вост. отд. арх. общ. 1897. X. 135). Srv. Věstník slov. starož. I. 14.

[5]) T. j. v zemi chorvatské (srv. výklad v mých SS. II. 270).

[6]) *Marquart* Streifzüge 468, *Chvolson* Ибнъ Даста 33, *Harkavi* Сказ. 266.

[7]) ŽS. I. 130 sl.

[8]) ŽS. I. l. c. (ed. *Rozen* 57).

selský dům na Rusi v IX. a násl. stoletích. Kouř z ohně v nich hořícího vycházel ve střeše dírou zvanou asi dymnicí. Kupecké domy v městech byly ovšem větší a celé dřevěné. Fadlán r. 922 připomíná, že ruští kupci, když připluli po Volze do Bulhar, stavěli si na břehu řeky vedle jednoduchých lehkých stanů i společné dřevěné domy pro 10—20 lidí s postelemi uvnitř.[1])

K těmto starším arabským pramenům možno ještě připojiti zprávu Rostehovu, že Slované z okolí Soluně, přijavší křest za cara Borisa, bydlili v hustých lesích v domech dřevěných.[2])

O západních Slovanech máme několik podobných zpráv teprve ze samého konce jejich doby pohanské. Helmold praví o baltických Slovanech, že si staví jen bídné chýše z proutí, nepečujíce příliš o stavbu domů.[3]) Soudruzi biskupa Ottona bamberského zmiňují se sice v městech pomořanských (Uznoimu, Hologostě) o domech dřevěných s patrem, a za nimi o stodolách,[4]) ale o slavné Rujaně dí opětně Herbord, že tam jsou i chrámy a domy velmožů nízké, bídné podoby.[5])

Tyto chudé povšechné historické zprávy doplniti lze předně dalšími jednotlivostmi, často ovšem pouhými slovy z pramenů historických IX.—XII. st., jež uvedeme na příslušných místech popisu spolu s výkladem filologickým, a dále archaeologií, ač tato daleko nepřináší tolik, kolik by bylo lze čekati. Nebýti několika ruských výkopů z posledních let, věděli bychom o slovanském domě z doby t. zv. hradištné (VIII.—XI. stol.) pramálo. V starších archaeologických zprávách dočítáme se sice dosti často o nálezech sídelních jam, tedy zbytcích příbytků, s kulturou hradištnou, ale při tom se dovídáme jen o tom, že jsou naplněny popelem, střepy, kostmi, kusy opálené hlíny, s otisky proutěných nebo dřevěných stěn, že jsou v průměru 1·5—4 *m*, že mívají na dně vrstvu štěrku a pod., — ale něco bližšího o tom, jak vlastně vypadala

---

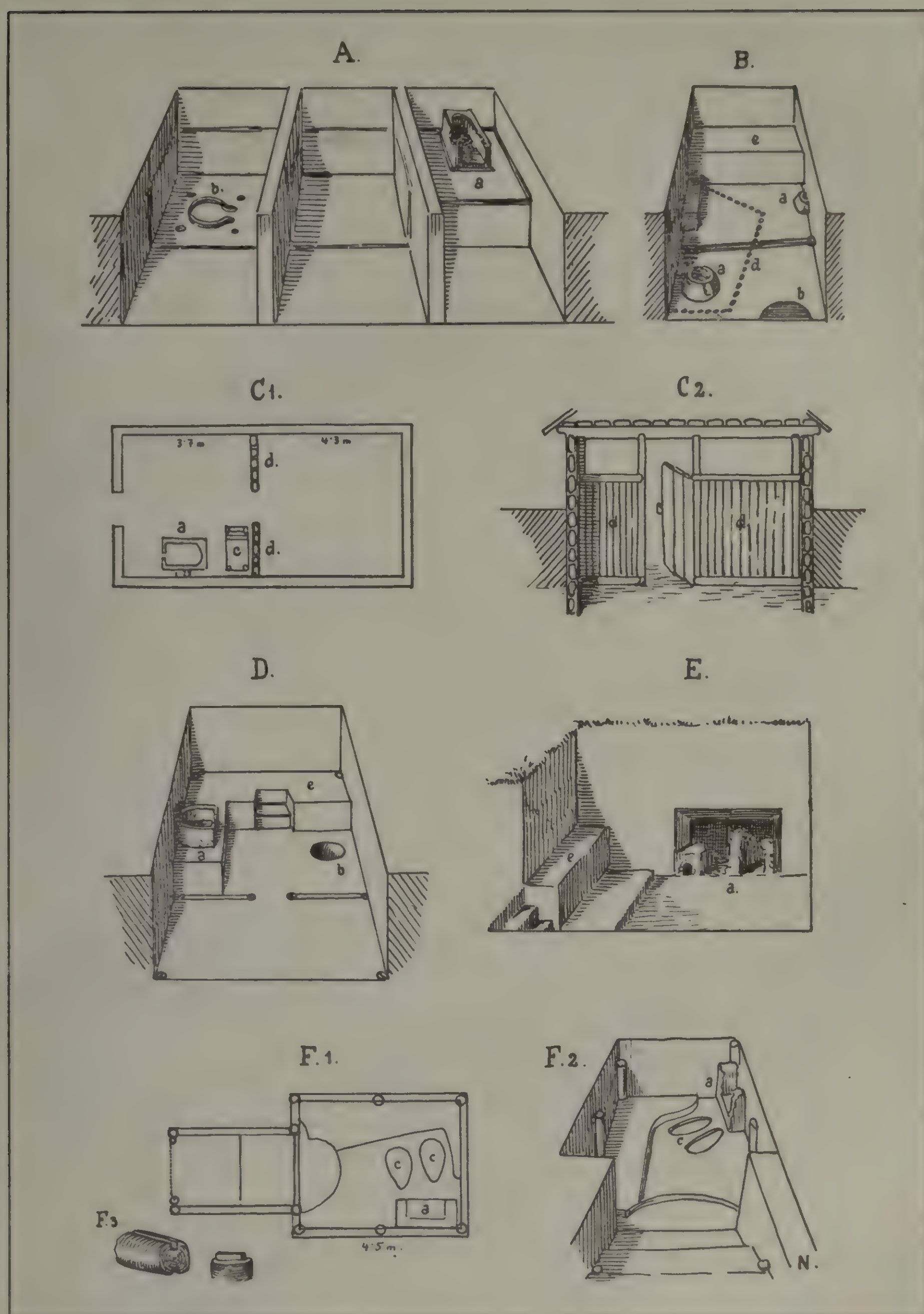
[1]) *Harkavi* Сказ. 94.

[2]) *Rozen* Зап. Акад. 1883. Т. 44. Прил. 146.

[3]) Helmold II. 13: Sed nec in construendis edificiis operosi sunt, quin potius casas de virgulis contexunt, necessitati tantum consulentes adversus tempestates et pluvias . . . Nec quicquam hostili patet direptioni nisi tuguria tantum, quorum amissionem facillimam iudicant.

[4]) Ebbo III. 7, Herbord II. 24, 41, III. 5. Více o tom v stati následující.

[5]) Herbord III. 30: ecclesiae ac domus nobilium humiles et vili scemate.

Tab. XLIII. *Plány a vnitřky slovanských příbytků X.—XI. stol. z Kijeva a Bělgorodky.*

A, C, D, E z Kijeva z úsadby Petrovského, B a F z Bělgorodky (a. pec, b. krb, c. jáma, d. stěna přepažená, e. lavice. C 2. je vnitřní přehradní stěna domu C 1).

konstrukce tohoto domu zevně i uvnitř, v popisech nenalezneme.[1]) Česká kultura hradištná je jistě nad jiné dobře známa a Píčem dukladně popsána. Nicméně o sídelních jamách nenajde se ani u něho téměř nic [2]) a Píč se docela omezuje v líčení kultury této doby jen na zcela stručnou poznámku o hojných stopách dědin z doby knížecí, v níž podotýká: „rekonstruovati podobnou dědinu cestou archaeologickou přece nedovedu.“[3])

Jen nálezy ruské přinesly v poslední době nové a velmi poučné detaily. Jsou však dosud publikovány jen z menší části a děkuji za materiál zde užitý hlavně laskavosti kustoda kijevského musea p. Č. Chvojky. Jím byla předně odkryta celá řada sídelních jam na různých hradištích gub. kijevské, hlavně na Pastěrském a Motroninském u Čerkass, na Šargorodu u Vasilkova,

---

[1]) Srv. na př. z vých. Německa zprávy o příbytkových jamách s keramikou rázu „vendického“ v Platiku (kr. Leubus) v Branniborsku (Zs. Ethn. V. 156, *Kohn* a *Mehlis* Mat. II. 285), v Seebeku u Ruppinu (Nachr. 1902, 83), o řadě meklenburských u *Beltze* Alt. 378, o pomořanských u *Schumanna* Kultur 88. Meklenburské jsou převážně okrouhlé, průměru nejvýše 5 *m*, hloubi nejvýše 2 *m*. Podlaha vždy obložena menšími oblázky. U Hasenfelde našel Kiekebusch dům s předsíní a hradištnými střepy (Zs. f. Ethn. 1912, 386). Nověji ohlášen byl od Niedergörsdorfu blíže Jüterbogu půdorys statku z XIII.—XIV. stol., s ohništěm a 2 komorami (ohniště z kamenů) Zs. f. Ethn. 1911, 347, ale bližší popis nevyšel. V Hasenfelde našly se nejnověji i další půdorysy domu s kulturou slovanskou zcela obdobné těm s předsíní, jež známe z Buchu a z nového náleziště u Paul nenaue (Westhavelland). Srv. Praeh. Zs. IV. 158. (Nemohl jsem však toho obšírněji zde uvésti, poněvadž tento arch byl už k tisku připraven.)

[2]) *Píč* Starož. III. 1, 389 sl. má „Seznam sídlišť s keramikou hradištnou“, — ale v něm není žádného popisu podrobnějšího sídelních jam. Pouze o jamách u *Doksan* čteme, že byly čtyřhranné 3·10 : 2·70 a 2·90 : 2·70 (p. 392), o jamách u Kutné Hory, že byly odpadkové 1½ *m* hluboké, pod. u Liběře, o jámě u Plotiště, že byla 1 *m* šir. a 1.5 *m* hluboká (p. 400), o jámě u Pouchobrad blíže Chrudimě. že byla 10 stop dl. a 5—6 stop šir. (p. 400). Podobně vyznívá Červinkův výčet sídlišť na Moravě (Pravěk (326 sl.).

[3]) *Píč* Starož. III. 1. 326. Potom následuje ještě několik řádek o tom, že dědiny ty vykazují popelovitá místa, zbytky shořelých chat, ale bez lepenic, bez hřebů železných, z čehož je vidno, že běží o chaty dřevěné, sroubené bez hřebů. Lepenice, jež v osadách skrčků (předslov. obyvatelstvo) bývala častá, zde vůbec není, tak že prý neměly stěn ohozených hlínou, ač Herbord takové popisuje. Domy byly přízemní; měly stodolu proti vratům a seskupeny byly kolem okrouhlé návsi.

u sela Vitačeva, Konunči u Čerkass,[1]) dále na hradišti kijevském a bělgorodském.

Vrstvy tam odkopané nejsou ovšem všechny z konce I. tisíciletí a z počátku II., nýbrž i z konce doby skythosarmatské (na Pastěrském a Motroninském hradišti), nicméně vidíme všude stejný typ zemních příbytků a neváhám proto i tyto starší nálezy přičítati Slovanům, žijícím zde kolem doby Kristovy pod vlivem kultury řeckosarmatské, a to hlavně proto, že Skythové a Sarmati jako typičtí nomadi takovýchto zemních příbytků nestavěli. Srv. výše str. 691. Dnes to jsou jámy čtyřboké, 4—7 *m* zdéli a 3—4 *m* zšíři, hloubi 1—1·5 *m* a v nich díry ohniskové naplněné popelem a kulturními zbytky; na pozdějším hradišti šargorodském našly se však v sídelní jámě buď okrouhlá, vyvýšená ohniště (krby) nebo pece, o jejichž tvaru promluvíme podrobněji na místě pozdějším. Vedle ohnisk, krbů nebo pecí bývají hliněné lavice, vedle příbytků kotlovité jámy zásobní s opáleným obilím a i jiné stopy po stájích na dobytek. Také v zemnicích letičevského újezda na Podolu z doby II.—IV. stol. našly se pece.[2])

Ještě důležitější objevy než na uvedených hradištích učinil Chvojka na úsadbě Petrovského v Kyjevě a v Bělgorodce, jež sice nejsou dosud uveřejněny, ale od nichž mohu laskavostí nálezce předvésti zde plány s přesnými rozměry a perspektivní nárysy (tab. XLIII.). Na jednom kijevském příbytku (obr. C 1—C 2), pocházejícím, soudíc podle věcí tam nalezených, z X.—XI. st., vidíme v zemi dvě místnosti pod jednou střechou i stropem, oddělené nižší stěnou z desek stropu nedosahující, a v první síni pec s jakýmsi sklípkem. Jiný bohatší dům z XI.—XII. stol., odkrytý v úsadbě Petrovského, v němž byla zároveň dílna zlatnická a emaileurská, vykazuje docela tři místnosti stěnami oddělené, v první pec a v třetí patrně ohniště, krb mezi čtyřmi sloupy (srv. obr. *A* na tab. XLIII.); jiného vnitřek o dvou místnostech představují obr. *D* a *E*, a na nich jest zejména dobře viděti vyvýšené stupně kolem stěn.

V Bělgorodce (X.—XII. st.) všechny staré příbytky byly v zemi v hloubi 2—3 *m*. Jednou se našla předsíň o třech širokých schodech, kterou se vcházelo do místnosti s pecí v rohu a s níz-

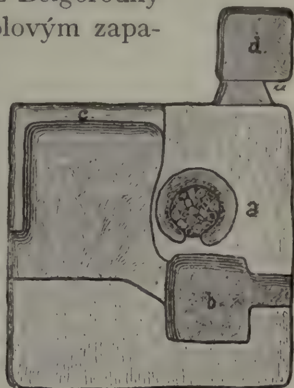
---

[1]) *Chvojka* Городища среднаго Приднѣпровья, ихъ значеніе etc. Труды XII. арх. с. I. 95 sl. (Pastěrské a Motroninské), 100 sl. (Šargorod), 101 (Vitačevo). Srv. i Арх. Лѣт. III. 182 (Konunča).

[2]) Podle písemní zprávy p. Chvojkovy.

kými prohlubněmi předpecními (tab. XLIII., obr. *F*, 1—2). Hlavní stěny jsou z vodorovně položených, málo přitesaných trámců, připojených na nárožní sloupy, pokud mohu z obrazů souditi, do žlábku (F. 3.). Jiný vnitřek z Bělgorodky s přehradou a mimo to se zajímavým kolovým zapažením větší pece představuje obr. *B*.[1])

Další velmi názorný obraz staré slovanské dědiny poskytly nám výkopy N. Makarenka na hradišti Monastyrišči (Монастырище) u Romen v gubernii poltavské, které jsou uveřejněny a provázeny náležitými diagramy.[2]) (Obr. 108. a 109.) I zde vidíme čtyřboké jámy, vyhloubené asi na ½ *m* s jamami zásobními a odpadkovými kolem, s pecmi uvnitř a se stupni (lavicemi) u stěn. Před pecmi jsou nízké prohlubně na popel a k tomu, aby se z nich pec lépe obsloužila. Pokládal bych je podle keramiky za rozhodně starší X. století, a také p. Chvojka v dopise je datuje do VIII.—IX. století.

Obr. 108.
Plán zemnice D v Monastyrišči (podle Makarenka): a. pec, b. předpecní jáma, c. lavice, d. jáma.

Podobných sídelních jam z doby kurhanové bylo odkryto v slovanské Rusi ještě více, ač podrobněji popsány a zobrazeny nebyly, na př. na Kňaží hoře,[3]) na Děvičí hoře u Sachnovky,[4]) u Lipina a jinde.[5]) Všude však shledáváme jeden základní rys: všude byl příbytek zpola zapuštěn do země a jen hoření část stěn a střecha vyčnívaly nad povrch tak, jak to už popsal Rosteh,

---

[1]) Srv. též *Chvojka* Древн. обит. 85 sl. Zde popis dalších domů.

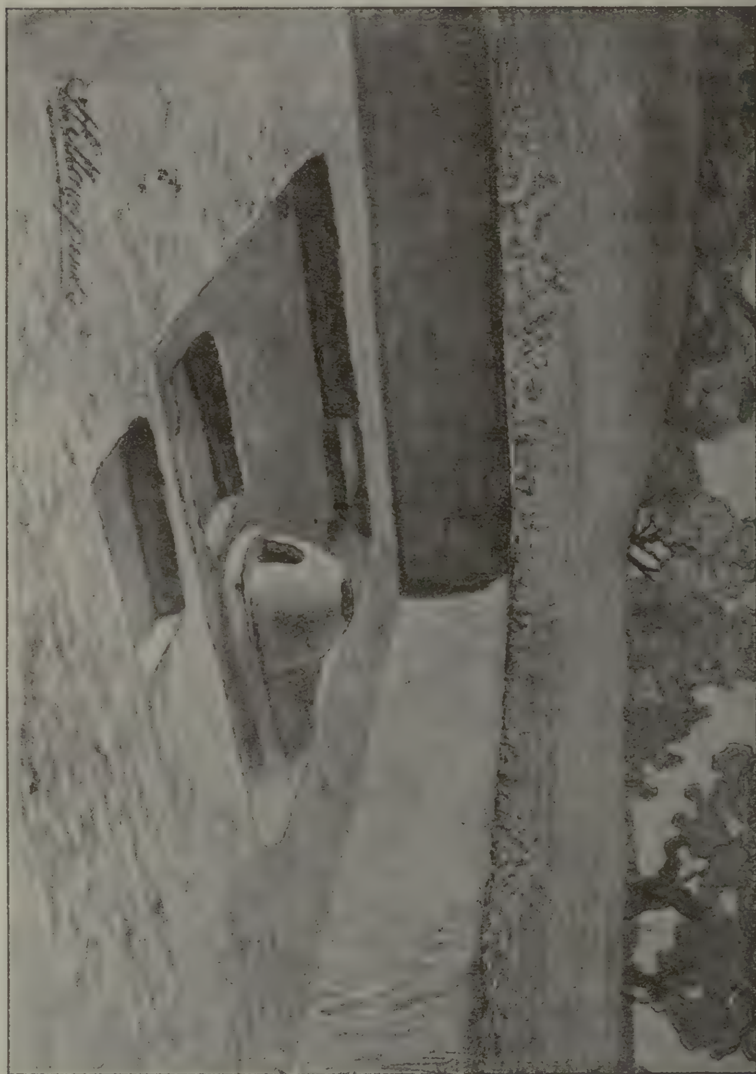
[2]) Изв. арх. ком. XXII. 60 sl., 82.

[3]) Арх. Лѣт. I. 60. Na svahu odkryta čtyřboká jáma (3·3 *m* : 3 *m*) s ostatky hliněné peci, nepravidelné formy kruhovité na hladce vymazaném spodku. V jednom koutě byl žernov. Na hřbetě hory bylo podobných zemnic nalezeno několik, ale menších.

[4]) Арх. Лѣт. III. 211.

[5]) Изв. арх. ком. XXVI. Прил. 30. Podrobněji popsal příbytkové jámy s jamami ohniskovými vedle krbů N. Makarenko z hradiště majackého na Donu (v újezdě ostrožském). Pocházejí z VIII.—IX. století, ale podle všeho nejsou slovanské (Изв. арх. ком. 43 str. 26 sl., 34 sl.).

jenž spolu s perským geografem v X. stol. přímo mluví o příbytcích podzemních.[1])

Obr. 109. Pohled na zemnici E s pecí v Monastyrišči u Romen (podle Makarenka).

Byl tedy u Slovanů základním typem příbytků i po pevném jejich usídlení dům buď zcela nebo z části podzemní, pro nějž si

---

[1]) Srv. výše str. 695.

vytvořil slovanský lid v Rusku název землянка, v Polsku *ziemianka*, v Srbsku земуница, čemuž odpovídá č. *zemnice*,[1]) název jistě původní a všeslovanský, jejž však později jižní Slované, na př. balkánští Srbové a Bulhaři nahradili jinými domácími výrazy, jako лубњача, бусара, приземка, ижа, хижа, кѫшта уземъ,[2]) nebo docela zaměnili během doby za cizí, rumunské *bordeiu*, utvořivše z toho dnes běžný termin бурдель, бордель, бурдей, бурделица.[3]) Jinak dlužno podotknouti, že snad — aspoň na východě — jiným starým terminem pro tyto zemnice byla sl. *chata*, přejatá z iran. *kata*, neboť původní význam tohoto slova (tak i v Avestě) je rov, jáma.[4])

A je jistě nesmírně zajímavo, vidíme-li, že se tento nejstarší, přímo praehistorický typ udržel ještě na mnohých místech Slovanstva. Na východě je zemljanka rozšířena místy po celé Rusi,[5]) rovněž jako v Polsku,[6]) Žmudi[7]) a u sousedních Finnů,[8]) na Bal-

---

[1]) Užívám na dále č. terminu *zemnice* tím spíše, že je ve smyslu podzemní díry doložen i ze slovenštiny Tablicem. Viz Slovník Jungmannův s. v. Také v Lužici říkali přízemním nízkým chatám zemnice (*Černý* Wob. 3).

[2]) Лубнача od луб — lýčí, бусара od бус — drn (srv. *Karadžić* Lex. s. v.).

[3]) Srb. бу̏рдељ, bulh. бурдей, бурдель, бордель, k čemuž srv. i huculské бурдей ve smyslu vrchní chýše. Rumunské slovo odvozuje se od ags. *bord*, got. *baurd* — prkno (*Körting* Lat. rom. W. 159) a rom. stfr. *borde* — prkenná bouda, ital. *bordello*, špan. *burdel*, port. *bordel*. Srv. *Murko* Haus XXXV. 326). O rumunských bordejích zv. též *hruba*, *hiju*, *huda*, *izba* srv. Archiv f. Anthr. 1908, 3.

[4]) Srv. výklad *Koršův* v Bull. Acad. Petr. VI. 762 (1907). Jinak ke vzniku sl. chaty srv. ještě, co pověděno dále v stati o terminologii.

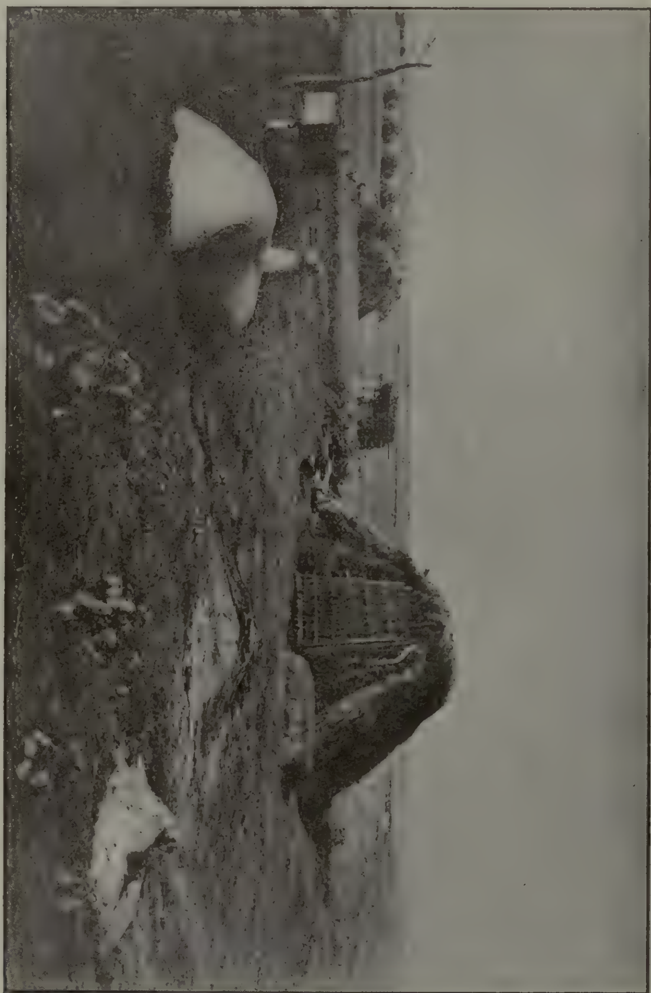
[5]) *Kohl* Reisen in Rußland I. 160, *Rhamm* Wohnhaus 95, *Schrader* Sprachvergl. und Urg. 273³, Reallex. 876. V Podkavkazí ještě dnes i pokročilejší sedlák, když se odstěhuje k velkým pracím polním do polí, zařídí si tam chýši se slaměnou střechou, vedle vykope jámy na zásoby, upraví si pec, — slovem žije několik neděl téměř praehistorickým způsobem. Srv. obr. 110., zachycený prof. K. Chotkem u stanice Vozněsenské v oblasti kubaňské (*Chotek* Rusové na Kavkaze. Praha 1912). K zemnicím u Turkotatarů srv. *Charuzin* Ист. 74 sl.

[6]) Z Polska připomíná zemnice Karłowicz z Lubelska (srv. násl. pozn.) a *Gloger* (Budow. I. 99) ve vsi Pętnowě. Srv. popis ve Zbióru IV. 188. Srv. též *Karłowicz* Chata 5.

[7]) Podle Karłowiczowa Słowniku gwar pol. VI. 382 jsou v Žmudi a v Lubelsku (*ziemianka*). Také Lotyši podle Bielensteina dělají dočasné zemnice (*Bielenstein* Holzbauten 56).

[8]) *Hamčenko* Зап. арх. VIII. 2 (1909) 133. Srv. *Ailiovu* stať v Anz. d. finn. ugr. Forsch. 1902 (II. Heft. 3) a *Charuzina* Очеркъ 9 sl. O nordických zemnicích srv. *Meringer* D. Haus 16.

káně je dosud typickým příbytkem v severozápadním Bulharsku, hlavně v kraji vidinském, kde sluje бордель nebo ижа, хижа,[5])

Obr. 110. Obydlí ve žních (chýše, pec) ruského sedláka v Podkavkazí. Fotogr. K. Chotek.

ač se nalézá i jinde podél Dunaje až k jeho ústí, kde se ostatně o nich zmiňují už Ptolemaios a Strabon a později v XVII. století

[5]) Srv. *Jireček* Cesty po Bulharsku 196, Bulgarien 157, *Toula* Mitth. geogr. Ges. Wien 1882, 104, *Smirnov* Очеркъ I. 143 a hlavně *Marinov* Сборн. нар. ум. XVIII., II. 9—15. Obr. 111. přejat z bulh. sborníka XI. přílohy 2. Půdorys burdelu viz na tab. XLIV. 7.

anglický cestovatel Brown.[1]) R. 1882 načítáno bylo jen v lomské okoliji 3513 burdelů vedle 1992 nadzemních domů. Jak vypadá burdelová ves z okolí Lomu, znázorňuje obr. 111. Srbské бурделице a земунице pamatují staří lidé ještě v okolí Bělehradu a v Šumadiji, na př. na Lepenici (kde je i osada zvaná Бурделине) a dále východně od Vranje na Vlasině.[2]) Ba nalezl jsem podobné sám ještě na kopanicích Malých Karpat v okolí Starého Hrozenkova.[3]) Dále k východu znají i rusínští Huculové burdeje (бурдей), ale zovou tak už chýše nadzemní, třebas jinak velmi primitivní s jednou místností ohniskovou a bez komínu.[4])

Že nezaniklo u Slovanů ani primitivní bydlení v jeskyních, máme doklady ze starší i dnešní doby. Na březích Neretvy bydlí tak lidé po dnes,[5]) také místy v Čechách, na př. na Turnovsku a v Haliči. Jednou nalezeno bylo staré obydlí slovanské i v předhistorickém dolmenu (Hünengrab) meklenkurském.[6])

Letní sídla, zejména sídla na stráních horských, kam z vyprahlých dolin v létě vystupovali pásti stáda, byla ovšem lehčeji hotovena, a odpovídala zase typům, které se udržely ve formách velice konservativních všude, kde pastýřství je dosud důležitou složkou hospodářského života. Ponejvíce se pro tyto lehké, primitivní chýše ujal po celém téměř Slovanstvu název *koliba,*[7]) dávno

---

[1]) Strabo VII. 5. 12: Κροβύξοι καὶ Τρωγλοδύται λεγόμενοι; Ptolem. III. 10. 4: τὰ μὲν ὑπὸ τοῦ στόμα τὴν Πεύκην Τρωγλοδύται. Zprávu Brownovu viz u *Jirečka* Cesty l. c.

[2]) Насеља II. 930, VII. 123—124. Šumadijské burdely a busary byly okrouhlé s ohništěm uprostřed. Busary byly o něco pokročilejší tím, že nebyly už tak hluboko vykopané a vlastně už celé nad povrchem půdy. Na Vlasině a sousedním bulh. Krajišti obvyklý je vedle бурдељ termin приземка nebo колибара, v jednotlivých obcích i lземкиња, иземница, колиба у земљу (*Nikolić* Срп. Етн. 36. XVIII. 121). Srv. i *Rhamm* Wohnhaus 195. Srv. též sám název Землънъ.

[3]) Na Vápenicích u St. Hrozenkova viděl jsem zemnici ještě před 18 lety, dnes už tam není, ale jsou prý ještě jednotlivé na Lopeníku, Vyškovci a na druhé straně uherské.

[4]) *Šuchevyč* Гуц. I. 96, 111. Burdeje mají předsíň pro ovce, jsou však ještě bídnější chaty bez síně, zv. бýхня. K zemnicím v Bukovině a Rumunsku srv. Wörter u. Sach. III. 5 a MAG. XXII. 13.

[5]) *Meringer* Bosn. Haus 251; srv. i *Smirnov* Очеркъ I. 130.

[6]) *Beltz* Altert. 379.

[7]) Slovo *koliba* pro pastýřskou chýši běžné je na valašských, slovenských i ruských Karpatech. Typ valašské předvádí tab. XLIV. podle D. Jurkoviče (Srv. Č. Lid VIII. 312). V Srbsku je *koliba* rovněž běžný výraz pro letní pastýřskou chýši, budovanou mimo selo (tab. XLIV. obr. 4.)

přejatý z ř. καλύβη.[1]) Koliba nám všude představuje chýši lehce zbudovanou, na mnoze ještě z pletených stěn,[2]) která má uvnitř obyčejně jen jednu místnost, v níž plane oheň v jámě nebo na krbu. Vedle názvu *koliba* je starým, neli docela původním názvem pro tento druh jednodílných chýší slov. *koča, kuča,*[3]) vedle níž však vznikla celá řada terminů lokálních, zejména na Balkáně; zejména se rozšířil u Slovanů i turecko-maď. termin *salaš.*[4]) Tyto chýše jsou místy tak budovány, že se převážejí jako při stěhování za dob předhistorických.[5])

Ale vedle něho, a sice hlavně se zřetelem na to, z čeho a jak je stavěna, vznikly pro totéž ještě názvy стаjа, стан, трла, пojaта, кућар, кућер, кућара, љубара, сибара, кривача, кривуља, na Limu a Taře љетиште, jaтара, местиште. Velmi zajímavý druh kolib jsou tak zv. savardaky, dubirogy (савардак, дубирог), v nichž najde nejen člověk krb a postel, nýbrž i něco dobytka ohrazené útočiště (tab. XLIV. obr. 5.). U Slovinců slují podobné chýše v Alpách *staja, stan, koča* (*Charuzin* Мат. 260 sl. a *Murko* Haus II. 40), ale i *koliba, goliba* je známo. Savardakům podobné chýše zv. *naminš* jsou i u Lotyšů (*Bielenstein* Holzbauten 53) a Finnů, zde zv. *kota, koda* (*Meitzen* Wanderungen II. 171, *Bielenstein* 56, *Charuzin* Очеркъ 4), u Turkotatarů (*jurty*, viz Charuzin Исторія 4 sl.).

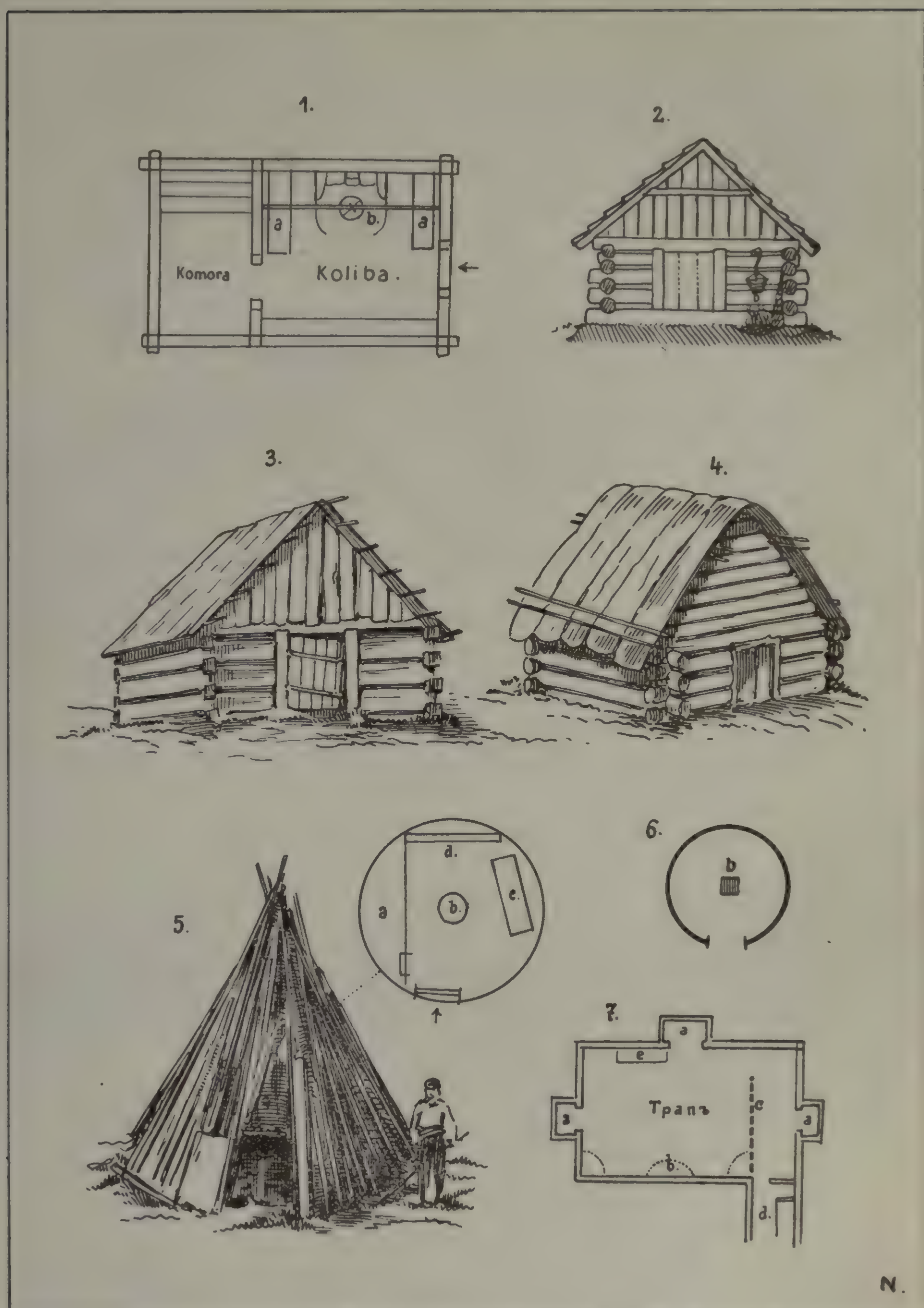
[1]) Podle *Miklosiche* Fremdw. 99, EW. 125 bylo tur. *kaliba* přijato z řeckého a rozšířeno k Slovanům. *Vasmer* proti tomu klade přechod z ř. καλύβη už do všeslovanského jazyka (Эт. II. 200, 217, 243, III. 92).

[2]) Hojně v Srbsku a Bosně (*Vid Vuletić* Kuća 3). Srv. dále stať o tektonice.

[3]) *Charuzin* Мат. 264, 275, 346, 356 spojuje slovo to docela se sl. *kočovati, kočovník* a pokládá slovinskou *koču* za survival původní nomadské chýše. *Berneker* a *Jagić* kočovati spojují podle Matzenauera z tur. *kòč* — nomadisovati (EW. 537, Archiv IX. 165). Pokud se týče stáří, tedy str. forma *кущта* za σκήνη, καλύβη vystupuje už v starých překladech písma, dále v XI. stol. v Izborniku Svjatoslavově 43, u Řehoře Naz. 200, v Pateriku Sinajském 146, v Mineji Putjatinově 97 atd. (*Srezněvskij* Мат. I. 1384). Formu куца a куча dokládá Srezněvskij (l. c. 1383) teprve z Žití Andr. Jurj. VI. 27, 29 (z ruk. XV.—XVI. stol.). Pokud pro stáří terminu *kuča* na severu lze parallelou uvésti i názvy finnské pro tutéž místnost *kota, kuda, kud* (*Rhamm* Wohnhaus 305), nedovedu rozhodnouti.

[4]) Původu je tureckomaďarského (*Miklosich* Fremdw. 124, Türk. Elem. 150, *Murko* Haus. II. 36). Výraz *salaš* znám je v Karpatech od Valašska přes Poláky (sałasz, szalas, sałas) do Rusínů (шалáш) (srv. *Šuchevyč* Гулц. I., 88. *Kaindl* MAG. XXVI. 148), dále v Slavonii a v Srbsku na Mlavě (Hac. II. 273, *Karadžić* Lex. s. v.). Jinde v Srbsku přechází místy i na chýši, ba i na koš, v němž se chová kukuřice (Hac. срп. зем. V. 46, 349, VII. 147).

[5]) Srv. výše pozn. 1 na str. 684. Jiný starý termin neznámého původu pro pohyblivý stan je stsl. *kolimogъ, kolymagъ, kolimogь* (*Berneker* EW.

Tab. XLIV. *Koliby a burdely.*

1.—3. Koliba valašská z Černé Hory pod Radhoštem podle Jurkoviče (a. lavice, b. vatra), 4. Koliba lubara od ř. Limu. 5. Savardak z Drobňaků (a. přehrada pro dobytek, b. ohniště, c. postel, d. police). 6. Burdel ze Šumadije v Srbsku. 7. Burdel ze záp. Bulharska (a. stáje, b. ohniště, c. buchrija, d. grivica, e. lavice).

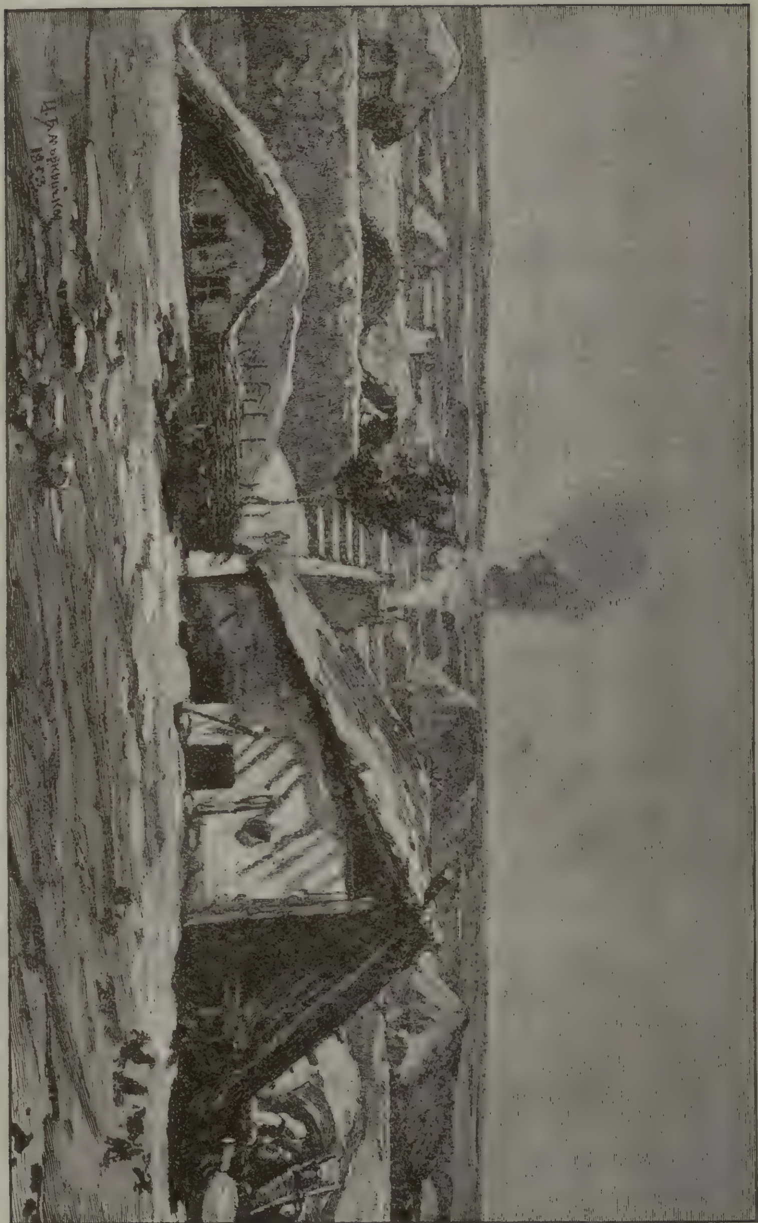
Bylo by však omylem domnívati se, že dům slovanského lidu před 1000 léty nedospěl dále než k těmto primitivním a jednoduchým formám koliby nebo zemnice. Nejen dvorce knížecí a domy městské, ale i dům prostého rolníka byl už dále i ve vnitřní úpravě i v zevnější formě a sice podle měřítka zámožnosti hospodářovy.

Historické prameny, všímajíce si především knížecích dvorů, nepovídají nám o detailech prostého domu přímo téměř nic, jak jsme v přehledu zpráv viděli, více již nálezy archaeologické. Ale nepřímo můžeme čerpati ještě mnoho z historie, neboť v historických pramenech je ještě dosti jednotlivých slov a poznámek, vztahujících se na další detaily příbytkové, tak že jejich výkladem historickofilologickým můžeme postoupiti ještě dále v poznání staroslovanského domu a dvoru, a na konec vše můžeme velmi vydatně kontrollovati a z části i doplniti materiálem, který nám zase poskytuje srovnávací studium dnešního domu slovanského. To nám velice napomáhá k poznání starých forem a sice proto, že posud vedle vyspělých moderních existují ještě jednoduché formy primitivní. Vykládati je vesměs za dekadenci vyspělých, bylo by úplně nesprávné. Meringer dobře dí, že trochu zkušenější oko rozezná ihned starobylý, uchovaný typ od moderní, sebe jednodušší dekadence, tak že tu obavy z omylu není.[1]) A těchto primitivních starých forem se při konservatismu lidu selského — který je na mnohých místech ještě sám stavitelem a staví podle zděděných tradic i podle potřeb stále týchž — zachovalo dosti; jenom že jim bohužel právě u Slovanů nebylo dosud věnováno patřičné pozornosti. Kdežto Němci původ svého lidového domu, jeho rozmanité dnešní formy a vývoj už po delší dobu bedlivě studují, obracejí se slovanští badatelé k tomuto odvětví národopisu teprve od doby nedávné, tak že zbývá ještě spousta materiálu a snad právě toho nejdůležitějšího, nejprimitivnějšího neprostudována (na př. ve vých. Balkáně, v Karpatech a na Rusi), a i to, co známe, děkujeme z valné části badatelům německým, zejména R. Meringerovi a K. Rhammovi,[2]) v druhé řadě ještě J. Bünkerovi,

546, *Miklosich* Fremdw. 99). Doloženo v srbštině v Životě sv. Sávy od Domentijana 111 (*Daničić* Рјечник 464); ruské doklady viz u *Sreznĕvského* Мат. I. 1252, 1260.

[1]) *R. Meringer* D. Haus 4.

[2]) *Meringer R.* Das volkstümliche Haus in Bosnien und Herzegowina (Wiss. M. Bosn. VII. Wien 1900). Die Stellung des bosn. Hauses und

Obr. 111. Pohled na burdelovou ves z okolí Lomu v Bulharsku (podle Mrkvičky).

R. Kaindlovi, P. Dittrichovi, Rob. Mielkemu, O. Pfennigwerthovi, R. Andreemu, Fr. Tetznerovi, H. Lutschovi, A. Dachlerovi a jiným.[1]) Ze Slovanů širší směrodatné práce podali dosud jen M. Murko znamenitou studií o celém domu jihoslovanském a dále J. Karlowicz a Ludv. Puszet pro dům slovanský a polský, k čemuž srv. i pro slovanskou nomenklaturu cennou studii Zd. Nejedlého o českém domě.[2]) Jinak dobrých speciálních popisů selského domu

---

Etymologien zum Hausrat (Sitzungsb. Akad. Wien. Bd. 144, 1901). *K. Rhamm* Altslaw. Wohnhaus. Eth. Beiträge zur germ. slaw. Altertumskunde. II. 21. Braunschweig 1910. Jeho práci o slov. špýcharech viz dále v oddílu o staveních hospodářských.

[1]) Řada Bünkerových prací týká se domu slovinského v Alpách a Uhrách (Mitth. anthr. Ges. Wien XXVII. 165, XXXII. 35, 270, XXXV. 36; srv. i *Garamb* tamže 1908, 132 sl.), a jedna i polského (Polnische Häuser und Fluren aus der Gegend von Zakopane und Neumarkt in Galizien. Tamže XXXVII. 102). Práce Kaindlovy týkají se domu huculského: Haus und Hof bei den Huzulen (tamže XXVI. 147) Bei den Huzulen im Pruttale (tamže XXVII. 210); Ethnograph. Streifzüge in den Ostkarpathen (tamže XXVIII. 229). Haus und Hof bei den Rusnaken (Globus 1897 Bd. 71, 133 sl.). B. Gruber napsal kdysi studii „Das deutsche und slav. Wohnhaus in Böhmen" (Mitth. Ver. f. Gesch. Deut. in B. VIII. 213), *St. Weigel* studii o domě kravařském (Zs. f. österr. Volksk. VIII. 18, IX. 114). *P. Dittrich* Schles. Hausbau und schles. Hofanlage (Globus Bd. LXX. 285), *J. Kothe* Das Bauernhaus in der Prov. Posen (Zs. d. hist. Ges. für die Pr. Posen 1899), *R. Andree* Wendische Wanderstudien 1874; Fr. Tetzner popsal slov. dům od Prešpurka (Globus 87, 379) a dům z hannoverského Wendlandu (Globus Bd. 77, 202) a jiné slovanské v Německu ve svém díle „Die Slawen in Deutschland" (Brunšvík 1902), *H. Lutsch* domy ve vých. Německu (Wanderungen durch Ostdeutschland zur Erforschung volkthüm. Bauweise. Berlin 1888 a Neuere Veröffentlichungen über das Bauernhaus in Deutschland, Österreich-Ungarn und in der Schweiz. Berlin 1897). *R. Mielke* Die ethnogr. Stellung der ostdeutschen Haustypen (Zs. f. Ethn. 1912, 367; srv. též Archiv der Brandenburgia I. 1894), *O. Pfennigwerth* Lausitzer Bauernhäuser (Mitth. Ver. sächs. Volkskunde, IV. 1906). Zde bych také nejlépe uvedl tři souborná díla, která v příslušných partiích obírají se také slovanským materiálem: Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn und in seinen Grenzgebieten (Herausg. vom öst. Ing. und Arch. Verein. Dresden 1906, věcnou část psal *A. Dachler*), Das Bauernhaus im deutschen Reiche etc. (Dresden 1906). Podobné maďarské dílo o Uhrách vyšlo v Pešti. Atlasy mají špatný výběr typů ze slovanských zemí a vůbec jsou malé ceny s hlediska kulturněhistorického a národopisného.

[2]) *M. Murko* Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslawen, Wien 1906 (Mitth. anthr. Ges. XXXV. a XXXVI.). Cituji pod zkratkou *Haus* I., II.—III. *L. Puszet* Studya nad polskim budownictwem drewnianem. I. Chata. Kraków 1903. Rozpr. Akad. Wydz. filol.

máme dosti z Čech,[1]) Moravy a Slezska,[2]) málo z uherského Slovenska,[3]) dále hojně ze Slovinska,[4]) méně z Polska, Kašub [5])

XXXV. *J. Karłowicz* Chata polska (Otisk z Pam. fiz. IV. Varšava 1884). *Zd. Nejedlý* Český dům (Č. Lid VII.—VIII.). O jakýsi celkový výklad domu slovanského pokouší se nově *J. Jebavý* v článku „Lidové obydlí a jeho kulturní vztahy" (Č. Lid 1912, XXI. 257 sl.).

[1]) Sem náleží, pomineme-li starší a drobnější zprávy (srv. o nich u *Adámka* Č. Lid I. 339), stati: *Adámek K.* Česká chalupa (Čas. olom. 1890, 111), Selský statek z Hlinecka (Č. Lid I. 339), *Hruška J.* Chalupa na Chodsku Č. Lid II.—IV., *J. Hanuš a Fr. Rosůlek* Lidové stavitelství na Pardubicku, Holicku a Přeloučsku (Č. Lid XV. 32), *F. Velc* Lepenice na Slansku (Č. Lid XII. 135 sl.), *Prousek J.* Dřevěné stavby roubené etc. v severových. Čechách. Praha 1895, *E. Kovář* Statek jihočeský, jaroměřský, východočeský, chodský, pojizerský v díle Národopisná Výstava Českoslovanská (Praha 1906) 126, 129, 130, 134, 139. Dosti úplnou literaturu o domě z končin poněmčených a německého pomezí viz od Fr. Mokrého v Stud. Obzoru menšinovém 1913, č. 5—6, 84 sl.

[2]) Čas. olom. 1892, 79 a *D. J. Jurkovič* Valašská chalupa (Průvodce po národ. výstavě na Vsetíně 81 a Národopisná Výstava Českoslovanská 101 a v Katalogu této výstavy 110[2]), *K. J. Červinka* Valašská chalupa i grunt v Hodslavicích (Čas. olom. 1894, 79, 117, srv. i 1893, 24), *J. Koula* Malby domků v jižní Moravě (Č. Lid III. 113), *Dobiáš Fr.* Chalupy moravských Kopaničářů (Čas. olom. 1892, 59), *Niederle L.* Starý selský dům na moravském Slovensku (Věstník Národop. VII. 1912, 97), *V. Pittnerová* Horácký grunt (Národ. Výstava 107), *V. Houdek* Hanácký grunt (Č. Lid II. 140, 382), *V. Hauer* Selský statek ve Slezsku (Č. Lid III. 193, IV. 8), k čemuž srv. i výše uvedenou německou práci Dittrichovu.

[3]) Něco je od *D. Jurkoviče* o chalupě oravské, čičmanské v díle Národopisná Výstava Českoslovanská str. 117, 120 a v Katalogu Národ. výstavy 82, 85, 110, dále psal *Tetzner* o typu domů nitranských (Globus Bd. 87, 379) a *K. Chotek* o hontských (Cerovo, Praha 1906, 3).

[4]) Vedle materiálu Murkem (III. Abth.) a Bünkerem vyloženého srv. ještě výbornou práci *Charuzina Al.* Матер. по ист. развитія слав. жилищъ. (Жив. Стар. 1902. I., III.—IV.); též separ. Petr. 1903 a *J. Lokara* Belokranjska hiša (Carniola I. 1912). Srv. též o Charuzinově práci obšírný referát *Iv. Merhara* Die neuesten Arbeiten über das slowenische Bauernhaus (Zs. f. öst. Volksk. XI. 51). Celkový přehled podal též *K. Rhamm* Ethn. Beitr. II. 1, 856—886.

[5]) Vedle studie Karłowiczowy a Puszetovy je velká řada, ale jen drobných zmínek a popisů v různých ročnících Wisły, Ludu a j. časopisů a v Kolbergově Ludu (srv. *Puszet* Studya 3—8); větší nebo důležitější studie jsou ještě: *Moraczewski B.* O budowie zagród włosciańskich (Lwów 1885), *M. Sokołowski* O budownictwie drewnianem z powodu książki Dietrichsona (Krakov 1895), *Wl. Matlakowski* Budownictwo ludowe na Podhalu (Krakov, Akad. 1892), *Gloger Z.* Dawne swirny i śpichlerze (Wisla III. 787). *Týž* Śpichlerze zbożowe w dawnej Polsce (Przegl Roln.

a Lužice [1]) poměrně málo máme studií i z Ruska [2]) a z východní, bulharské části Balkánu.[3]) Naproti tomu srbský dům je dnes v literatuře zastoupen výborně, dík organisačním snahám prof. J. Cvijiće.[4]) Pro slovanský dům jsou dále důležité pro srovnání práce Bielensteinovy a Bezzenbergerovy o domě lotyšském a litev-

---

Nr. 17, 18, Varšava 1906), *Majkowski* Chaty podcieniowe w Skorzewie (Gryf 1911, 198). Obšírný, ale vědecky méně cenný je populární spis *Kaz. Mokłowského* Sztuka ludowa w Polsce I. (Lvov 1903). Za to mnoho materiálu dobrého sebral *Zikm. Gloger* v slovníku Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce I. (Varš. 1907—1909), který však zůstal smrtí autorovou nedokončen; vyšel jen I. díl. Německé práce Bünkerovy, Kothovy a Lutschovy byly uvedeny výše.

[1]) *Smoleř J. A.* Pěsnički II. Serbow žiwjenje (1841—1843), II. 211, *O. Pfennigwerth* srv. výše str. 711, *W. Schulenburg* Das Spreewaldhaus (Zs. Ethn. 1886, 123), *M. Müschner* Das Spreewaldhaus (Verh. Berl. 1887, 98), a hlavně *Ad. Černý* Zagroda łużycka (Wisła 1889, 338, vyšla lužicky pod titulem Wobydlenje łuž. Serbow v Čas. Mać. Serb. 1889). Srv. též nové dílo: *Schmidt*, *Seyffert* a *Sponsel* Sächs. Volkstrachten und Bauernhäuser (Drážďany 1897—1898).

[2]) Větší popisy velkoruského a maloruského domu podali dosud, pokud vím, vedle výše uvedených prací *K. Rhamma* a *R. Kaindla* a drobného příspěvku *J. Frankova* Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland (Zs. Öst. Volksk. XI., 27 sl.), *Vl. Šuchevyč* Гуцульщина (Мат. I. по укр. етнол. II. str. 86), *Jefimenko P. S.* Матер. по этнографiи русск. нас. Архангельской губ. I. Moskva 1877. Труды этн. отд. Общ. люб. ест. антр. и этн. V. (Изв. т. XXX.), *Sinozerskij M.* Домашнiй бытъ крестянъ Левочской волости Боровичскаго уѣзда Новгор. губ. (Жив. Стар. IX. I. 403). *Charuzin* Слав. жилище въ сѣверозап. краѣ (Вил. Временникъ II. 1907), *A. Krasnov* Эволюцiя жилища и одежды крестянъ ближайшихъ окресностей г. Харкова (Труды XII. арх. с. *Charkov* III. 292 jen debatta). *Čubinskij* Труды VII. 375 sl. Důležité starší materiály vyšly i ve sborníku Этногр. Сборникъ 1853—1864. Ostatek viz u Rhamma.

[3]) *Marinov D.* Градиво за веществената култура на зап. България (Сбор. нар. ум. XVIII. 1901. Мат. 1). *Dečev V.* Срѣднородопско овчарство. (Tamže XIX. Мат. 4). *V. Kančov* psal o makedonském domě v časopise Библиотека IX.

[4]) Srbské stavby známe dnes poměrně dobře ze sborníku Cvijićem řízeného, který v každém svazku má řadu methodicky popsaného materiálu: Насеља српских земаља s atlasem I.—VII. (Спр. стн. зборник IV. sl.). Bělehrad. Akad. 1902—1911, k němuž připoj i Dra J. Hadži Vasiljeviće Јужна Стара Србија I. Bělehrad 1909, 106 (o domě z okolí Kumanova) a R. Nikoliće Крајиште и Власина (Bělehrad 1912) 121. Starší prací je *Vide Vuletić Vukasović* Narodna kuća ili dom s pokućstvom u Dalmaciji u Hercegovini i u Bosni. Zagreb 1896 (ze Zborniku za nar. život. I.) a *P. Rovinského* Черногорiя II. 1, 434 (Petr. 1897). K chorvat-

ském[1]) a dále Charuzinovy, Heikelovy, Ailiovy, Sireliovy, Solodovnikovy a jiných o domě ruských Finnů [2]) a Turkotatarů.[3])

Také materiál filologický čeká ještě svého úhrnného zpracování. Nejvíce i po této stránce poskytují uvedené již práce Murkovy, Meringerovy[4]) a Jankův Pravěk.[5]) Starší záslužná práce Karlowiczova „Chata polska" dnes už žádné ceny nemá, knížka N. Z. Tichova o názvosloví domu bulharského je sice založena jen na úzkém podkladě slovného fondu národních písní, ale má po dnes svou cenu, poněvadž jinak o bulharském domě víme pramálo.[6])

Probrati nyní podrobně podobu zevní i vnitřní slovanského domu z konce doby pohanské na podkladě všech dokladů a poznatků bude úkolem statí následujících.

---

ským srv. dílo „Hrv. građevni oblici" (Zahřeb 1905—1909) a dále některé drobnější stati u *Smirnova* Очеркъ I. 128 sl.

[1]) *A. Bielenstein* Die Holzbauten und Holzgeräthe der Letten. I. Petrohrad 1907. Srv. obsažný referát v Zs. f. österr. Volksk. XIII. 170. Dále srv. *Rich. Detlefsen* Bauernhäuser und Holzkirchen in Ostpreußen. Berlin 1911, *A. Bezzenberger* Über das litauische Haus (Altpreuß. Monatschrift. XXIII. 1886, 34), *Ad. Bötticher* Die Bau- und Kunstdenkmäler der Prov. Ostpreußen VIII. (Königsberg 1898), *F. Beuningen* Das lettische Haus (Lett. lit. Mag. XIX.). Menší příspěvky z Litvy a Žmudi jsou ve Wisle od M. Dowojna-Sylwestrowicze (II. 838) a Sl. Ulanowské (IV. 197) a v Zs. f. Ethn. 1912, 371 sl. od Rob. Mielkeho. Literaturu k starému pruskému domu typu ermländského viz u Mielkeho (l. c., 369).

[2]) *Axel Heikel* Die Gebäude der Čeremisen, Mordwinen, Esten und Finnen. Helsingfors 1888 (Journal de la soc. finnougr. IV. Srv. ref. Archiv f. Anthr. XIX. 273), *N. Charuzin* Очеркъ исторіи развитія жилища у Финновъ. Moskva 1895 (Изъ XXIV. и XXV. кн. Этн. Обозр), *Ailio* (Anz. d. finnougr. Forsch. 1902. Bd. II. Heft 3), *Sirelius* (tamže Bd. VII. a VIII.). Karelský byt popsán je v Anz. ung. Ethn. V. 39, 74, 143, estonský u *Solodovnikova* Жилище эстонцевъ въ его пост. развитіи (Врем. Эстл. Губ. Стат. Ком. Rok?).

[3]) *Charuzin N.* Исторія развитія жилища у кочевыхъ и полукочевыхъ тюркскихъ и монголскихъ народностей Россіи. Moskva 1896. (Изъ Этн. Обозр. кн. XXVIII. и XXIX.).

[4]) K nim dlužno ještě připojiti příslušné detaily v statích *Meringerových* „Wörter und Sachen" v Idg. Forsch. XVI.—XXI., o nichž podal obsažný český referát, vlastně reprodukci *J. Janko* v Národopisném Věstníku II. 1907 (o domě str. 66). Něco málo měl i *Krek* Einleitung[2] 139 sl.

[5]) Pravěk 84 sl.

[6]) *N. Tichov* Болгарскій домъ и относящіяся къ нему постройки по даннымъ языка и народныхъ пѣсенъ. Kazaň 1891.

III. PRVNÍ STUPNĚ VÝVOJE.

První složkou vývoje, ke které však slovanský lidový dům dospěl již dávno před koncem I. tisíciletí po Kr., bylo vytvoření malé místnosti u vchodu a tím zároveň oddělení vlastní obytné světnice od bezprostředního vlivu špatného počasí, deště, sněhu a mrazu. To byla jistě hlavní příčina vzniku místnosti, kterouž dnes zoveme „předsíní“. Vznikla patrně dvojím způsobem: Buď byl prostě vnitřek chýše oddělen stěnou, přepážkou, dělící obytnou místnost s ohniskem od malého oddělení u vchodu, jak toho máme doklady u burdelů bulharských, kde přepážka zv. бухрия odděluje vnitřek jámy (трапъ) od vchodu (гри́вица), se schody nebo rampou.[1]) Srv. zde XLIV: 7. Nebo bylo před vchod do zemnice postaveno kryté loubí, v drsném klimatu více méně uzavřené, v jižnějším otevřené, čímž vznikla předsíň zevně. První druh mají už neolithické domy v Großgartachu a v Schußenriedu,[2]) mají jej domy v Buchu a Hasenfelde,[3]) a také pro staré slovanské zemnice X.—XII. st. je prokázána krytá předsíň obojího typu.[4]) O bulharském burdelu jsme se právě zmínili a obdobné primitivní příbytky srbské, na př. některé kuće v Hercegovině, mají ji také.[5])

---

[1]) *Marinov* Сборникъ нар. ум. XVIII. Мат. 9. K terminům srv. i Сборникъ XII. III. 280.

[2]) Srv. výše str. 686. V Schußenriedu jsou zřejmé stopy toho, že předsíň od obytné místnosti oddělena byla stěnou s dveřmi (*Schliz* Mitth. anthr. Ges. Wien, 1903, 303) a podobně bylo snad i v Großgartachu (tamže 304, 318).

[3]) Srv. str. 689.

[4]) Srv. výše str. 700 a tab. XLIII. *Chvojka* Др. об. 87, 88.

[5]) Нас. срп. зем. II. 732, 1130 (v okolí Bilće dělena je kuća přehradou, ale nižší než strop na dvě části). Také J. Dedijer přišel studiem hercegovských kući k závěru, že vývoj jednodílné kuće ve více místností (zprvu v трем, предкуħе, аралук, později v komoru) dál se přehrazováním vnitřku a ne přistavováním (Нас. VI., 83, 90). O přepážkách v černohorském domě podle zpráv Vukasoviće a Rovinského srv. u *Smirnova* Очеркъ I. 140 sl.

Druhou formu vidíme zase velmi hojně u domu českého, polského, ruského i na Balkáně (srv. dále str. 725), a i ruské *sěni* místy vazbou i materiálem dávají na jevo, že jsou něčím, co zevně, anorganicky bylo připojeno.[1]) Všude však smíme předpokládati, že vznikly obě formy doma u Slovanů samostatně, že jsou tedy prvním stupněm domácího vývoje. Staré dva názvy slovanské byly pro ně *sěnь* a *pritvorъ*.[2])

Jakmile se slovanský dům z podzemí povznesl cele nad úroveň půdy, předsíň prvního i druhého původu nezůstala státi na tomto prvním stupni, v němž byla jen nepatrným a zcela podřízeným oddělením nebo loubím při vchodu do domu, chránícím vnitřek před přímým vlivem nepohody, nýbrž stala se i větší a samostatnou částí domu, zejména od té doby, co vedle ní s druhé strany proti jizbě počali přistavovati budovu jinou. Předsíň, která byla celá uzavřena a náležitě rozšířena, nabyla pak zvýšené důležitosti a stala se nejen místností pro ochranu vnitřku před zlým počasím, nýbrž i místností pro uložení různých věcí, pro úkryt dobytka, ba i pro pobyt a práci člověka. A to vše se stalo už před počátkem historie, neboť starý všesl. název pro tuto místnost *síň*, stsl. *sěnь* — a tímto terminem ji budeme také dále speciálně označovati — vystupuje už v nejstarších literárních pramenech ve smyslu samostatné a dosti rozsáhlé části domu městského, v níž se obvykle bydlilo. Tak se na př. setkáváme v letopisu Kijevském s dvojím významem síně (сѣнь, též сѣнница, pl. сѣни): jednak to značí pavlač před vchodem do domu a sice povýšenou na sloupech se schody[3]) —

---

[1]) *Rhamm* Wohnhaus 78, 91.

[2]) *Sěnь* vzniklo zajisté ze stsl. *sěnь* — umbra, od kmene *sě* — stíniti (*sěnь* a *těnъ* vedle *stěnь*). Srv. r. засѣнить i застѣнить (*Miklosich* EW. 323). Rozšířeno je u Rusů (сѣнь, obyčejně v plur. сѣни), u Poláků (*sień*, *sieni*, *sionki*), u Čechů (*síň*, *síňka*). Že bylo i u Slovinců a Slováků, vidno z maď. přejetí (*szín*). Schrader srovnává ř. σκήνη, **skâinà* (Zs. f. Volksk. 1910, 336). Slovo *pritvorъ* (csl.), malor. a bělor. притворъ, pol. *przytwor*, č. *přítvor*, sloven. *pitvor* z *pritvoriti*. Slovenský význam, k němuž srv. maď. *pitvar*, vznikl dissimilací z původního *pritvor*, jako č. *pitvořiti* z *přitvořiti* (srv. *Zubatý* Filol. Sborník I. 90). Složku *tvor* spojuje Meringer s lit. *tvorà* — plot z prken, *tverti* — ohrazovati, *tvártas* — ohrada a soudí, že předsíň vznikla z pleteného loubí (Idg. F. XVIII. 268).

[3]) Dokladem k tomu slouží na př. zpráva k r. 983, kde bojarin jakýsi uteče se synem do vyššího patra: »онъ же стояше на сѣняхъ . . . . и посѣкоша сѣни подъ нима и тако побиша я« (Lavr.[3] 81). Ipatějevský letopis k r. 1150 píše: »Въ то же веремя Вячеславъ сѣдяше на сѣньници и мнози начаша молвити князю Изяславу: »Княже, ими й, дружину его изъемли,«

povýšenou proto, že, jak uvidíme, velkoruský dům se velmi brzy celý zvedl do prvního patra nad подполье,[1]) jednak však i první místnost vnitřní, obytnou, neboť máme z téhož letopisu doklady, že staré сѣни měly okna, že se v nich hodovalo, že se v nich hosté přijímali a pod.[2]) Na to dobře ukázal už hr. A. Uvarov ve své stati o ruském domě.[3])

Zprávy tyto týkají se sice ruského domu knížecího nebo bojarského, ale byloli užíváno při něm výrazu *sěnь, sěni* i pro krytou zvýšenou podsíň i pro první místnost obytnou, při čemž se *sěnь* přesně odlišuje od jizby (истба, истобка) s vytápěnou pecí, je viděti, že *sěnь* byla na Rusi v té době vůbec, i u lidového domu místností chladnou, pro letní pobyt vhodnou, stinnou — odtud i termin sám — naproti jizbě, která měla ohnisko nebo pec. Zejména to, že neměla ohniska, bylo pro ni již tehdy charakteristické a totéž zůstalo příznakem slov. síně až po dnešní den. Je však zajímavo, že takovouto *síň* má jen slovanský dům na severu, u Čechů, Lužičanů, Slováků, Poláků

друзіи же молвяхуть: »ать посѣчемъ подъ ними сѣни.« Изяславъ . . . . . поима съ собою мало дружины и лѣзе на сѣни къ Вячеславу« (ПСРЛ. II. 49). K r. 1097 čteme: »И посѣдѣвъ Давидъ мало, рече: где есть братъ? Они же рѣша ему: »стоить на сѣнехъ«; k r. 1147: »Вшедше на дворъ, узрѣша Игоря на сѣнехъ и разбиша сѣни о немъ и сомчаша й с сѣний и ту убиша й конець всходъ.« K r. 1175: »Онъ же подъбѣже подъ сѣни . . . . налѣзоша й подъ сѣньми лежаща . . . . Онъ же . . . иде подъ сѣни.« (Lavr.³, str. 250, 301, 350).

[1]) Ruské písně zovou tuto předsíň крыльцо, často красное, излаченое (*Uvarov* l. c. 360). Srv. dále str. 727.

[2]) Podle Ipať. letopisu k r. 1145 sešli se bratří knížata »у Всеволода на сѣнехъ« (ПСРЛ. II. 21), a když r. 1152 kníže Petr přijel na knížecí dvůr »и ту снидоша съ сѣней слуги княжи вси въ черныхъ мятлихъ и видивъ се Петрь и подивися что се есть; и яже взиде на сѣни и види Ярослава сѣдяща на отни мѣстѣ въ черни мятли и въ клобуцѣ . . . . и поставиша Петрови столець и сѣде.« (Tamže II. 71). V let. Lavr. k r. 1068 připomíná se, že Izjaslav seděl »на сѣнехъ съ дружиною свою« kdežto lid, jenž počal se s knížetem hádati, stál dole: »стояще долѣ, князю же изъ оконця зрящю и дружинѣ стоящи у князя, рече Тукы . . .« V Bělgorodě kníže Boris r. 1150 hodoval na sěnnici s celou svou družinou i s popy bělgorodskými (ПСРЛ. II. 56). Srv. dále: Отъ Золотыхъ воротъ до Богородицѣ, а отъ Богородицѣ до владыцнихъ сѣний. (Ipat. k r. 1183. ПСРЛ. II. 127). Rovněž i letopisná zpráva (tamže II. 113—114) o ubití Andreje Bogoljubského r. 1175 svědčí pro tento význam síně. Další doklady viz ještě u *Srezněvského* Мат. III. 895.

[3]) *Uvarov* Жилище 361, *Srezněvskij* l. c. K pozdějšímu vývoji ruské síně městské srv. *Zabělin* Дом. бытъ I. 22 sl., *Rhamm* Wohnhaus 297.

Rusů a Slovinců, kde je všude typickou a nutnou částí domů (srv. tab. XLV.—L.), i když místy starý termin *sěnь* nahražován bývá terminy jinými, mezi nimiž *věž* je nejzajímavější.[1]) V Rusku docela vidíme, že se význam *sěni* udržoval i při velkolepých carských palácích na týchž místech, která odpovídají síni lidového domu. Srv. na př. сѣни u Granovité palaty, nebo сѣни Střední zlaté palaty v Kremlu moskevském.[2]) Na jihu však starší kuće Srbů, Chorvatů a Bulharů neznají *síně* (nebo aspoň stopy jsou jen slabé) a u novějších je pro místnosti analogické řada výrazů jiných, z části cizích, přejatých zejména z turečtiny.[3]) Zjev ten

[1]) Výraz *sěnь*, č. *síň* je obvyklý a typický u Čechů, Poláků a Rusů, jak ukáží příslušné slovníky a nebo detailní popisy domů, jichž zde uváděti netřeba. Lužičtí Srbové a pak Slovinci mají sice vyvinutou úplně analogickou *síň*, ale místo terminu sěni užívají jiného starobylého, původem však záhadného výrazu *věž*: dolnol. *wježa*, *wjaža*, hornolUž. *kchježa* (*Černý* Wob. 6 sl.), slovin. a chorv. *véža*, *veža* (*Murko* Haus II. 28). Původní význam tohoto slova není jasný, neboť se u jiných Slovanů mění. V csl. byla *věža* — cella penaria (*Miklosich* EW. 389), v češtině značí turris, v maloruštině — turris a chýši, v běloruštině a velkoruštině — turris, dialekt. též chýši, stan. Také v staré ruštině měla вѣжа, вежа význam poslední, značíc špičaté stany v Letopise. (Srv. doklady u *Srezněvského* Мат. I. 482.) Od tohoto významu dlužno však odlišiti, čteme-li, že v Rusi nebo u polských goralů podstřešní komory slují вышка, *wyżka* (*Rhamm* Wohnhaus 39, *Matlakowski* Bud. 39). *Murko* (l. c.) soudí podle *Charuzina* (Мат. 292, 299, 348, 357), že věž původně značila zvláštní stan, lehkou budovu vedle domu. *Meringer* ji odvozuje (Idg. Forsch. XIX. 427) z téhož kořene jako *vůz*, předpokládaje původní **vēghjā* a vykládá, že *věža* značila kolibu povoznou, pohyblivou na saních, podobnou hercegovským (srv. napřed str. 684), načež byl termin přenesen na chýši pevnou a z toho ještě později na předsíň. Podobný etymologický výklad měl už A. Potebnja. Srv. *Krek* Einl. 140. Každým způsobem značila *věža* už původně nějaké špičaté stavení, tedy nejspíše lehké stany a špičaté střechy nad jamami, jakých vzpomíná už Rosteh (srv. výše str. 695). Jiné běžné terminy na jihu jsou u Slovinců *lopa*, *loupa*, *lojpa* z něm. *Laube* (*Murko* Haus II. 13). Jinde vznikly vedle *sěni* ještě jiné názvy; u horalů rusínských (Huculů) shledáváme vedle сины termin хороми (*Kaindl* MAG. XXVII. 211, 217—219, XXVIII. 244, *Šuchevyč* Гуц. I. 108), jinde v Rusi мостъ (srv. doklady u *Rhamma* Wohn. 24, 38, 51), u Poláků *wjazd* (*Bünker* MAG. 1907, 102), na Slovensku *pitvor* (srv. výše); v Čechách na Šumavě přešel význam síně (*sence*) na jizbu s kamny, kdežto na síň přešel název *dum* (Č. Lid II. 48, 49). Jinak na severu přešel význam síně ve vývoji městského a panského domu i na velké sály, na př. v češtině.

[2]) Srv. *Zabělin* Дом. бытъ I., plán I. k str. 752.

[3]) Je jich řada, ale nelze vždy s určitostí říci pokud terminy jednotlivé označují místnost analogickou síni (význam jejich se také mění). Patří

dlužno si vyložiti tím, že jižní Slované starý výraz *sěnь* nebo *pritvor* zapomněli [1]) a zapomněli patrně proto, že odešli na jih v době, kdy síň, jakožto druhá místnost v domě slovanském, ještě nevyspěla. Ruské nebo polské *sěni* nebyly ještě rozsáhle vyvinuty a nemohly býti, poněvadž Slované odcházeli v době, kdy se teprve počali pevně usazovati a vývoj síně, jakož vubec vývoj prostornějšího, členitějšího domu podmíněn byl pevným usazením. Tím ovšem nechci ještě říci, že by dům slovanský před odchodem větve jižní nebyl vůbec na severu vytvořil síně a spolu s tím i tohoto terminu.[2]) Vždyť nám už domy v Buchu a Hasenfelde ukázaly počátek místností analogických. Ale to se pravdě podobá, že jak věc sama, tak i termin *sěnь* pro ni nebyly tehdy v Zakarpatí ještě rozšířeny, že obecným a typickým byl tehdy ještě dům o jedné místnosti ohniskové, — patrně ve formě obyčejné ruské nebo srbské zemnice, a že síň, jakožto prostranné, stinné místo před vchodem, vyvinula se teprve později, nejdříve a především u knížecích staveb na Rusi.

Rhamm, myslím, nemá pravdu, domnívá-li se, že srbská kuća je nový typ, který Slované přijali teprve na Balkáně pod vlivem domorodců, přestavše stavěti domy se síní a jizbou s pecí.[3])

---

sem srb. предсоба, предсобље, предкухиња, трем, притремак, ајат, аралук, ћошка, кулица, софица, (Нас. срп. зем. I. 61, 289, II. 132, 268 sl., 732, 734, 736, 737, 742, 931, 1130 sl., 1136, VII. 142, 144, 510, 517, Етн. Зб. XVIII. 126), nebo bulharské прустъ, отводъ, бухрия, къошка, тремове (*Tichov* Болг. домъ 11, 41, 45, 48, *Marinov* Сб. ум. XVIII. 12, *Jireček* Bulgarien 158).

[1]) Také *pritvorъ* ve významu síně nebo předsíně je termin starý. Притворъ ve významu prostranné předsíně domu je už v kod. Supras 311 (иже свѣтьлыя домы дѣлаютъ и пространыя притворы и длъгыя дворы), dále v Ostromirovu Evangeliu Jan. V. 2, X. 23 za řecké περίβολος, στοά. (*Miklosich* Lex. pal. s. v.). Další podobné doklady viz u *Srezněvského* Мат. II. 1477. V pozdějších památkách vztahuje se obyčejně na předsíň nebo trapezu pravoslavného chrámu nebo na část s odděleným oltářem (na př. v Let. lavr.[3] 225, 271, 390, 437, 477). Srv. i *Rhamm* Wohn. 413 sl., jenž velmi dobře oceňuje význam tohoto slova.

[2]) Také jsou v jihoslovanských jazycích aspoň ohlasy výrazu *sěnь*. Srv. bulh. *сѣнникъ* — tabernaculum, srb. *сјеница* — stinné loubí (*Karadžić* Lex. 705), slovin. *sênčina*, *sênčnica* — loubí (*Pleteršnik*). Slovo *притвор* u Karadžiće značí předsíňku před ovčí ohradou (torem).

[3]) *Rhamm* Wohn. 191, 193, 238, 244, 395, 398. Nemohu také v patrových stavbách balkánských viděti nástupce severoslovanského domu patrového (Stockhaus).

Slované balkánští přišli patrně na jih s domem, který měl jednu místnost s ohništěm u prostřed, a jehož tektonika — i když nebyl stavěn pod zemí — byla ještě primitivní,[1]) tedy se svou starou primitivní kući, jak se na mnoze na Balkáně vzácnou shodou okolností udržela až do počátku XIX. století,[2]) a v níž jakési počátky síně tvořeny byly buď uvnitř přehradami,[3]) nebo zevním podstřeším zvaným dnes nejčastěji предкуħe, трем nebo ајат.[4]) Bylo to zde panství turecké, které konservovalo, ba, jak Cvijić dobře řekl, docela znovu oživilo staré primitivní poměry, nedovolujíc, aby se křesťanská ráje povznášela na lepší stupeň kulturní ve svém bytu. Proto také vidíme, že větší rozvoj na Balkáně ukazují jenom stavby Mohammedánů, od nichž nověji množství detailů i spojeného s tím názvosloví přešlo k Srbům a Bulharům ihned, jakmile křesťané se zbavovali tureckého panství. Jinak byla jednodílná kuća pravidlem.[5])

Dále na severu nebyly již podmínky tak příznivé k udržení starých primitivních, jednodílných typů, majících jen místnost ohniskovou a síň napřed. Tam rozvoj kultury domácí i vlivy cizí působily na další a rychlejší vývoj. Nicméně i tam shledáváme zejména u chudších lidí často zcela primitivní typy jednodílného domu, kterých nikterak nesmíme míti za pozdní degeneraci vyspělejších stupňů. Takové jsou zachovány v Alpách slovinských pod jménem *koča, kočne, bajta, stan,*[6]) takové jsou ve velice interessantním stavu zachovány na východní Moravě a v Uhrách na

---

[1]) Zajímavý parallelní doklad k tomu poskytuje i slovo *srubъ, srubiti,* které značíc roubení domu z trámů na vazbu (srv. dále v stati o tektonice) vzniknouti mohlo teprve, když dům na trvalo se budoval mohutněji. I toto slovo obvyklé na severu chybí balkánským Slovanům.

[2]) Srv. dále na str. 747.

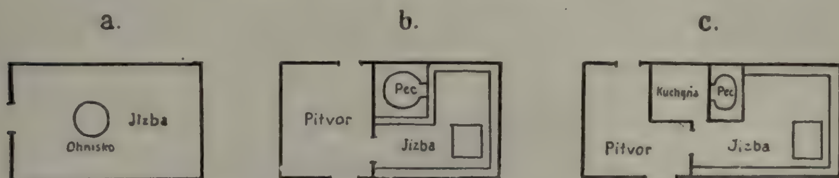
[3]) Srv. výše str. 715.

[4]) Je možno, že i *trem* je starý výraz (srv. *Smirnov* Очеркъ I. 135) pro přístavek, na severu *pritvorъ* nebo *sěnь* zvaný. Srv. o něm více na str. 784.

[5]) K jednodílným kućím Srbska srv. *Meringer* Bosn. H. 254, 275 sl., Hac. I. 60, II. 1130, IV. 248, V. 347, 348, VII. 508, 515 a výše str. 705, k bulharským *Marinov* Сб. ум. XVIII. 19.

[6]) *Murko* Haus II. 21 (v jižním Štýrsku), 40, *Geramb* MAG. 1908, 104, 106 sl., Wörter. u. Sachen III. 12 sl., Bünker tamže XXVII. 161 sl., *Rhamm* Globus 1897, 185, *Charuzin* Мат. 24, 260 sl., 275, 346, 356. Větší jednodílnou budovou je *tamor,* jehožto název Charuzin pokládá za přejatý od alpských Illyrů (345), ale k tomu srv., co namítá *Murko* 29.

horských stráních t. zv. Kopaničárů,[1]) odkudž se táhnou po Karpatech dále na východ. Známe je z okolí Zakopaného a ze Spiše,[2]) u rusínských Huculů,[3]) a dále po různu i v ostatním Polsku, zejména v Haliči, v Kujawách a na Mazovsku.[4]) Rovněž na Rusi,

Obr. 112. Tři stadia vývoje domu kopaničárského v Karpatech.

kde podle důkladných studií Rhammových skládal se starý dům vůbec jenom z jizby a síní,[5]) zachoval se tento stav na mnohých místech, na př. v gub. novgorodské,[6]) kurské, tulské, v jižní Rusi,

[1]) Na t. zv. kopanicích moravsko-uherských Karpat zůstal příbytek chudého Kopaničára na mnoze ještě na stupni doby předkřesťanské, při čemž jinak vidíme u nich všechny hlavní stupně vývoje (srv. obr. 112.). Někde je celá chalupa jen jedna místnost, jizba s pecí a ohništěm v koutě a vedle člověka najde v ní místo i chudý dobytek, několik ovcí; jinde je už před jizbou síň, zde jako v Uhrách *pitvor* zvaná (s truhlicí na obilí, ručním mlýncem), jež slouží občas také za chlév, — a to je zde typ nejobyčejnější, — jinde konečně, ale už řídčeji, vidíme v koutě pitvoru druhé ohniště, tedy už zvláštní kuchyň v síni (obr. 112., c.). K obvyklému jinak trojdílnému typu slovenských domů (jizba + síň + komora) chalupy tyto vůbec nedošly. Rovněž je zajímavo a ukazuje na primitivní stav, že pitvor nemá stropu, jen jizba, tak že se tato jeví jen jako bedna vsazená do domu, — podobně jako při sobě bosenské a jiné. Kouř se následkem toho rozchází po celém podstřeší a jde bez komínu střechou ven. Že zde existují při tomto typu i zemnice (112a), zmínil jsem se už na str. 705. Srv. o tom více v článku *F. Dobiáše* v Čas. Olom. mus. 1892, 59.

[2]) *Bünker* o okolí Zakopaného a Nového Targu (MAG. 1907, 105); o Spiši *Gloger* Bud. 114 sl., *K. Fuchs* MAG. 1899, 4 a *Geramb* Wörter u. Sach. III. 20.

[3]) *Kaindl* MAG. XXVIII. 219, *Šuchevyč* Гуц. I. 96, 111.

[4]) *Gloger* Bud. 126, 130, 134, 144, 145, *Kolberg* Kujawy I. 75, *Puszet* Studya 25, 49, Wisła VI. 430. III. 660 (Ropczyce), X. 132 (Zalasów u Tarnówa).

[5]) Wohnung 14, 23, 74.

[6]) *Sinozerskij* (Жив. Стар. IX. 409). Odtud připojuji zde nárys z borovičského újezda novgorodské gub. (obr. 113.), předvádějící zevní pohled jednodílného domu s jizbou a síní, zvednutý na podpolje, o němž více dále. Plán k tomu viz na tab. XLV. č. 8.

v Polesí, na záp. Bugu [1]) i když se, jako na př. v archangelské nebo vologodské gub., skrývá dnes s celým dvorem v jednom rozlehlém komplexu.[2]) Řadu příkladů předvádím na tab. XLV. Všude dlužno uznati, že máme před sebou zachovaný primitivní typ domů, tedy survival dob starých a ne snad degeneraci, zaviněnou bídou a úpadkem. Tak vypadal slovanský dům, když

Obr. 113. Velkoruský dům z Borovičů (V. Novgorod).

z podzemní zemnice zvedl se na povrch půdy, to byl první stupeň jeho vývoje: místnost s ohniskem uprostřed a před ní oddělená, do vnitra domu náležející síň.

A. Charuzin se domnívá, že prvotní název tohoto typu u Slovanů byla *kuča, koča,* prasl. **katja,* stb. *kašta,*[3]) tak jako sluje dosud podobný primitivní příbytek nebo senník v slovinských Alpách a jako na Balkáně (srb. кућа, b. къшта). Mínění to má dosti pro sebe. Kuča je jistě název starý, je všeslovanský (srv. dále na str. 795), a znamená všude jen malý, nepatrný příbytek, zejména domek jednodílný s ohniskem, na rozdíl od domů se síní a jizbou.

---

[1]) *Rhamm* 77, 78, *Čubinskij* Труды VII. 388, 390 (курна изба).

[2]) Zde vidíme sice k jizbě a síni (мость) připojený celý dvůr s příslušnými hospodářskými budovami (сарай, повѣтъ, хлѣвъ), ale vlastní příbytek zůstává jen jednoduchý, jednojizbový (srv. doklady u *Rhamma* Wohnung 24, 26, 28). Na Malorusi podle výsledků Rhammových je jednojizbový dům (хата, сини) velmi řídký v Kijevsku, hojnější v Jekatěrinoslavsku (Wohnung 144).

[3]) *A. Charuzin* Мат. 24.

Tab. XLV *Plány jednodílných a jednoohniskových domů slovanských.*

1. Kuća u Kolubary (Pavlović). 2. Kočne na hoře Črna Prst v Krajině (Charuzin). 3. Chalupa z Vápenic u Starého Hrozénkova (Dobiáš). 4. Chata v Ropczycách u Brzezin (Udziela). 5. Chata v Zakopaném (Bünker). 6. Chalupa v Łaszcyně na Mazowsku (Gloger). 6. Huculský burdej (Šuchevyč). 8. Izba z okolí Borovičů v gub. novgorodské (Sinozerskij).

Vedle síně, která se vyvinula ve vnitřní část domu, setkáváme se však stejně brzy s jiným druhem[1]), totiž s loubím, které bylo upraveno zevně k ochraně vchodu a které značí pouze krytý vchod, ne místnost u vchodu uvnitř oddělenou. I tento druh přístřešků mají už staré zemnice jihoruské z X.—XII. stol.,[2]) právě tak jako moderní burdely bulharské,[3]) a z něho vyvinula se později u slovanského domu celá řada typů, zejména když první druh *síně,* jak právě vyloženo, přeměnil se ve vnitřní obytelnou místnost domu, tak že se síň stala prostřední místností v domě, čímž zanikl do jisté míry původní její význam a účel, — chrániti vchod do obytné jizby před zevní nepohodou. Tu se přirozeně dostavila opět snaha, před tuto síň, před vchod do ní, dáti více méně krytý přístřešek, který by sloužil té funkci, kterou měla původně sama síň. Dům doplňuje se novou specificky t. zv. *předsíní* nebo *podsíní,* buď zcela otevřenou o sloupech, nebo polozavřenou. S takovouto předsíní setkáváme se velmi často v pozdějším vývoji slovanského domu, a sice se všemi stupni od malého přístřešku nad vchodem až ke krásně budovanému podloubí podél celé strany domu[4]) nebo ke zvýšené, ozdobné pavlači. Někteří badatelé myslili i tu na vliv cizí, germánský, hlavně nordický,[5]) ale vzhledem k přirozeným pohnutkám vzniku nesdílel bych tohoto mínění, dokud nebudeme lépe viděti do materiálu staršího a do vývoje těchto loubí. Jinak ovšem dlužno uznati, že staré *pritvorъ* na mnoze zaniklo a osloupené předsíně u severních Slovanů dostaly hojně názvy germánské, tak jako zase na jihu, na Balkáně, turecké. Tak v Čechách a na Moravě máme *loubí,*[6]) *podloubí, žudr* nebo *žudro, gánek,*[7]) v ruských Karpatech ганок,

---

[1]) Srv. výše na str. 715.

[2]) Srv. výše tab. XLIII. F. 1.

[3]) Srv. výše str. 705. Krytý vchod zde sluje гривица (srv. tab. XLIV. obr. 7).

[4]) Srv. *Rhamm* Wohn. 245 sl.

[5]) Tak *Henning* D. Haus 82 (srv. *Rhamm* Globus LXXI. 213, a *Puszet* Studya 38), u nás *V. Houdek* Č. Lid II. 390.

[6]) Z něm. *Laube.* Srv. *Rhamm* 249.

[7]) *Žudr* na střední, východní Moravě je předsíň dnes cihlová, zaklenutá, která u větších patrových domů, jako na př. dosud na Hané opatřena je nad vchodem komorou (Č. Lid II. 386 sl.), což bývalo v XV. stol. i na Slovensku (*J. Tkáč* Naučení brněnská uherskobrodským. Uh. Hradiště 1882). Po výkladu, který *Houdek* správně podal (Č. Lid l. c.), ukazuje starší forma *žoldr*, doložená citovaným Tkáčem z XV. stol., nebo

ганьчик,[1]) v Lužici *gank,*[2]) v Polsku slyšíme *przyłap,*[3]) v Chorvatsku v okolí Záhřebu *ganjak,*[4]) kdežto u Srbů balkánských shledáváme se vedle ajatu a tremu (srv. výše str. 719) ještě s výrazy *jazluk, divanhana, doksat,* u Bulharů *suldrmá, sundurmá*[5]), ukazujícími, že vývoj těchto verand dál se pod silným vlivem tureckým. Domácí terminy vedle toho jsou ještě č. *předsíň* vedle *podsíň, podsíňka,*[6]) pol. *podsień, podsienek, podsienie, wystawa,*

---

forma *želéř, žoléř* ze stč. Gesta Romanorum (Č. Lid V. 384), k čemuž srv. i alpské *Solder* (veranda), nizoz. *Zolder* a ital. *solajo, solare* — strop, patro, že vzniklo vše z lat. *solarium* a k nám přešlo prostřednictvím německým (srv. i *Meringer* D. Haus 88). Srv. i *Nejedlý* Č. Lid VIII. 396. R. 1100 u kostela na Wawelu připomíná se *solarium copertum* (*Wojciechowski* Katedra Krakowska 55, *Moklowski* Sztuka 286). V starých pramenech o Germanii jednajících značí *solarium* a sthn. *solari, solre,* sts. *soleri,* ags. *solere, soler, solor* místnost prostornou a otevřenou, patrně verandu, v níž se hoduje, spí, konají soudy a pod. V inv. form. Karla Velkého (MG. Leg. I. 179) mluví se o domě: ,,casa solariis tota circumdata.'' Místnosti ty byly podle textů buď v přízemí nebo na patře zvýšeném. Máme několik dokladů ze VI., IX., XI. století, že se solaria probořila pod tíhou lidí (Srv. *Heyne* Wohnungswesen 79, 81). Srv. i *Rhamm* Ethn. B. II. 894. *Gánek* místy na mor. Slovensku (*Niederle* Národop. Věstník 1912, 108, 111). Tam uvedeny i jiné lokální názvy: přílepek, nálepek, žebračka, dolník, rampúch.

[1]) Také u Huculů sluje předsíň podél celé dlouhé strany domu nebo jen přede dveřmi ганок, ганьчик (*Kaindl* MAG. XXVI. 158, XXVII. 212, *Šuchevyč* Гуц. I. 105, *Moklowski* Sztuka 296 sl.). Malý podstřešek sluje i чардак (*Kaindl* l. c.).

[2]) *Černý* Wobydl. 35.

[3]) *Przylap* z něm. Laube (srv. *Jagić* Archiv sl. Phil. III. 213). Przyłap je typický název podsíně o 3 sloupech v Kujawsku a Mazurech. Bývala dříve podél celé stěny štítové, nyní však je jen v jednom rohu vedle komůrky (*Henning* D. Haus 81, *Gloger* Bud. 128, 163, *Rhamm* Wohn. 294, *Detlefsen* Bauernhäuser 39, *Moklowski* Sztuka 264 sl.). Takové předsíně byly dříve i jinde v celém Velkopolsku o 3—5 sloupech a jinde na př. v Piotrkówě a slují *wystawa.* Některé vsi byly celé tak stavěny (Głuchowo, Przerąb, Glinianka, Łaszcyn). Srv. *Gloger* Bud. 142 sl. V Kujawách podsíně na sloupech slují též *obzajdy* (Abseite?), *Kolberg* Kuj. I. 82, *Puszet* Studya 60. O ozdobných předsíních v Novém Targu srv. *Bünker* MAG. 1907, 116 sl., v Lublinsku srv. *Lopaciński* Wisła XVI. 372.

[4]) Hrv. grad. obl. list 8.

[5]) V celé Bosně, Hercegovině a v Srbsku (na př. Hac. I. 288, II. 269, 1136, VI. 83 sl., 86, VII. 144).

[6]) Č. Lid VIII. 312, 396, III. 195.

przedsienie,[1]) chorvat. *ulaz, politan,*[2]) bulh. одъръ a rus. крыльцо,[3]) slovin. *stopnice.*[4])

Doba vzniku těchto názvu je prozatím neznámá a zajisté různá. Že existovalo ruské крыльцо už v XI. století, vidíme ze zpráv výše uvedených (str. 716) o *síních,*[5]) a je pravděpodobno, že vysunouti střechu a opříti ji na sloupy bylo už starým architektonickým motivem slovanského domu, aspoň u domů bohatších lidí. Souvisí to také s tím, jak už Puszet ukázal,[6]) že jizba a síň neměly zprvu oken, jen nepatrné otvory a že konání prací, které potřebovaly světla, přeneslo se přirozeně do vysunutého podstřeší. Že v Polsku byly podsíně, t. zv. *soboty* u chrámů v XI. stol. dosvědčuje kronika Gallova.[7])

---

[1]) O vývoji podsíní v Polsku viz *Puszet* Studya 55 sl.

[2]) Hrv. grad. obl. Tab. 15, 17, 18, 38, *Meringer* MAG. 1904, 156, 158.

[3]) *Tichov* Болг. домъ 11, *Rhamm* Wohnung 19, 24, 29, 30, 60, *Dalь* s. v. Srv. obr. 113. a XLV. 8. (plán domu z novgorod. gub.) a Жив. Стар. IX. 410, 419.

[4]) *Charuzin* Мат. 290.

[5]) Srv. i *Zabělin* Дом. бытъ I. 30.

[6]) *Puszet* Studya 55, 63.

[7]) Gallus II. 43. (připomíná u kostela hnězdenského: „archidiacon per ostium exiens per solarium coopertum ad equos ire volebat.“ Srv. k tomu výklad *Puszeta* Studya 56 a *M. Sokolowského* O budownictwie drewnianem 8, O ruinach na ostrowie jez. Lednicy 81.

IV. DALŠÍ VÝVOJ.

Dosud jsme viděli, že slovanský dům zachoval si z části ještě po dnes nejprimitivnější tvar podzemní chýše, uvnitř buď vůbec nedělené nebo jen s nepatrným členěním, dále lehké letní koliby a konečně typ příbytku s vyvinutou, více méně prostornou síní, která přistoupila k němu jako první složka differenciace a vývoje, jakmile se Slované trvale usídlili a domy své počali nad zemí pevněji a prostorněji stavěti, což vše se stalo v průběhu I. tisíciletí po Kr. Ale značná část slovanských příbytků nezůstala na tomto prvním stupni vývoje, nýbrž brzy pokročila dále a vytvořila při tom následující dvě další změny starého typu:

1. starou místnost s ohniskem, kterou chci zváti na dále „*kučí*“ (srv. str. 722), proměnila v novou *jizbu* s *pecí*, po případě s kamny,

2. připojila nové ohnisko i do síně, čímž se v ní vytvořila *kuchyň* a tak celý dům z jednoohniskového typu přešel v typ dvojohniskový.

Tyto změny, jež nenastoupily stejnoměrně v celém Slovanstvu, ale přece na mnoha místech, vykládají němečtí badatelé obecně za výsledek kulturního vlivu, kterým od doby velkého stěhování počali na Slovany působiti západní sousedé germánští, zejména Frankové, kteří od V. stol. stáli kulturně v čele německých kmenů. Touto thesí německých badatelů přistupujeme poprvé k velké otázce, která je nejdůležitější při vývoji slovanského domu a která byla předmětem už mnoha úvah a bude zajisté vhodno, seznámíme-li se dříve, než k ní odpovíme, s přehledem dosavadních thesí a prací v tomto směru provedených.

Němečtí badatelé, kteří posud nejvíce pracovali na vyjasnění dějin lidového příbytku v severní a střední Evropě, jak germánského, tak i slovanského, vykládají téměř všichni, že vyvinutý

a dvojohniskový stupeň slovanského domu nepovstal prostým, přirozeným vývojem z formy praslovanské, nýbrž především vlivem germánským a že je tedy s tohoto hlediska původu germánského. Tak vykládá K. Rhamm v úvodu ke své znamenité knize o starém domě ruském[1]) a tuto Rhammovu thesi doplňují zase jiné německé studie o domě západních a jižních Slovanů tvrzením, že zase zde na západě a jihu základní typ domu je původu hornoněmeckého nebo-li franckého. Rhammova dedukce je zcela nová, samostatná a opírá se hlavně o studium vlivů nordických na dům ruský, při čemž Rhamm dochází k závěru, že starý, nordickým vlivem povstalý dům ruský představuje nám zároveň typ staroslovanský.[2]) Theorie druhá o ovládnutí typu franckého u západních a jižních Slovanů — v jaké míře a kde, to ještě uslyšíme, — opakuje se však od 30 let a má celou historii v národopisné literatuře německé. Už r. 1882 vykládal Rud. Henning, že na Slovany pusobily tři typy domů germánských: saský a nordický do zemí baltických a francký od Alp a Bavor do Lužice, Čech, Moravy, Slezka, Polska, Litvy, do Uher k Slovincům i Chorvatům, a na mapce rozprostřela se mu oblast franckého domu od Belgie a Seiny až za Němen, polský Bug, po Samoš a ústí Sávy do Dunaje.[3]) Současně s Henningem napsal i Aug. Meitzen, že se francký dům od doby Karolingů vítězně rozšířil na východ až do

[1]) *Rhamm* Wohnhaus str. V (v úvodu): „Das erklärt sich aus meiner Annahme, daß der „altslavische“ Bauernhof, wie er in seinen Grundzügen auf die Zeit vor den Wanderungen zurückzuführen ist, nicht nur in seiner Wohnung, sondern auch in seiner Wirtschaft nach germanischen Vorbildern gearbeitet erscheint, nach deren Ablösung von dem „urslawischen Bauernhof“ nicht viel Greifbares übrig bleibt.“ „Staroslovanská doba“ značí mu dobu před rozejítím Slovanů z pravlasti (str. 301, 310). K tomu srv. ještě na str. 311: „Die altslawische Wohnung mit allem, was in ihr niet- und nagelfest ist, steht nicht auf eigenem Grunde, sondern auf einer Nachahmung germanischer Wohnungsverhältnisse, doch nicht in der Weise, daß diese germanischen Muster sklavisch übernommen wären, sondern so, daß sie in freier Weise zu neuartigen selbständigen Einrichtungen verarbeitet sind und zwar bei den verschiedenen slawischen Stämmen nicht gleichmäßig.“

[2]) *Rhamm* l. c.

[3]) *Henning Rud.* Das deutsche Haus in seiner histor. Entwickelung. Straßburg 1882, 74—86, 100 sl. Srv. i jeho přednášku na přírod. sjezdu v Innsbrucku r. 1894 „Über das deutsche Haus“ (MAG. XXIV. Sitzungsb. 169).

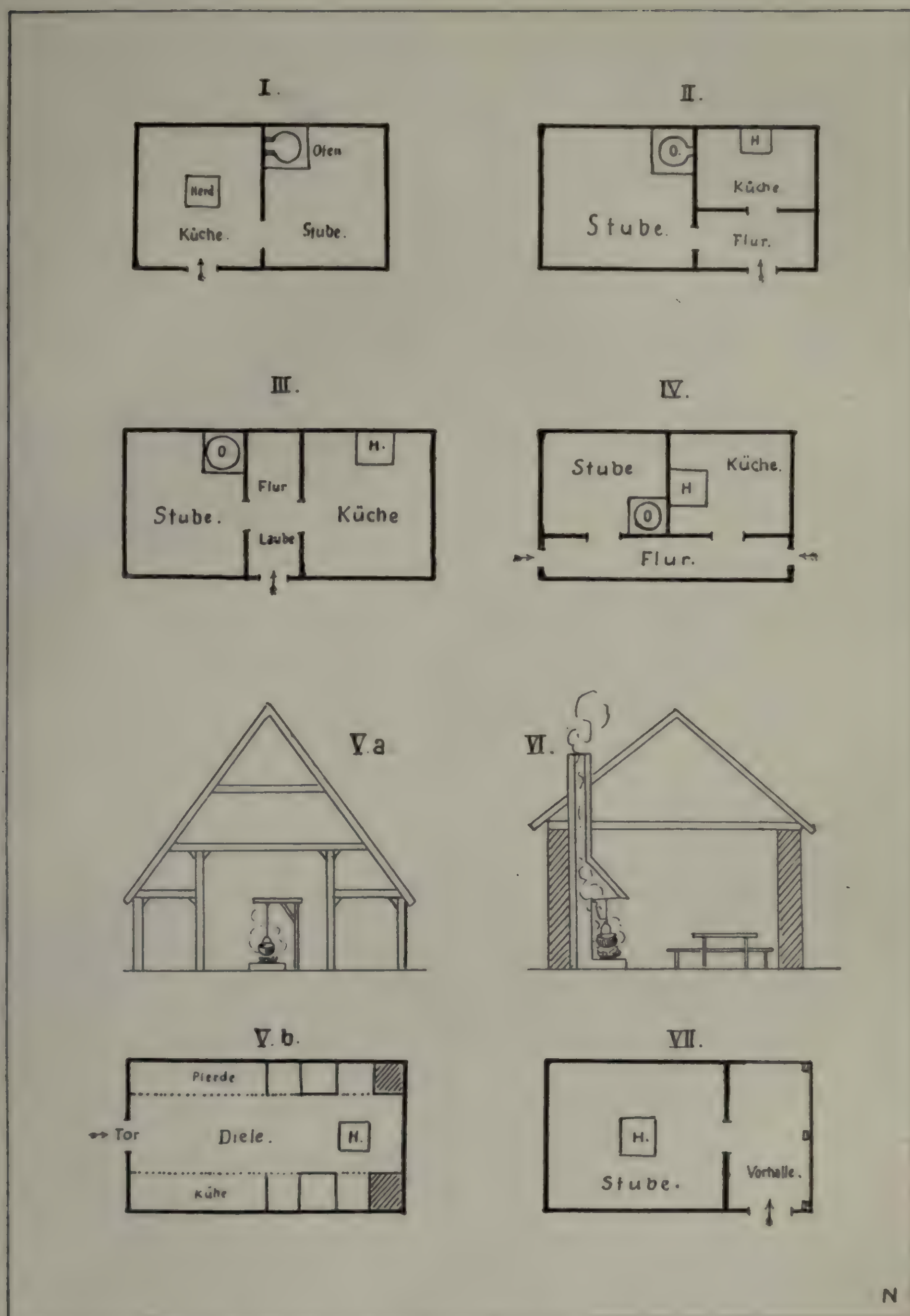
Polska i Uher,[1]) a od té doby Němci téměř souhlasně přijímají,[2]) že Slované, když se po svém příchodu k Šumavě a do Alp (do VI. stol.) dostali do hojných, úzkých styků s Němci, seznamujíce se při tom s jejich vyšší kulturou, lepším blahobytem a v něm i lepším zařízením bytu, přejali od nich zejména zařízení domu, a to v celku i v detaillech, které poznali u Franků, filologicky řečeno v oblasti dialektu hornoněmeckého. Odtud termin domu *franckého* nebo *hornoněmeckého*. Zařízení, které přejali, pozůstávalo především v celkovém plánu a rozvrhu místností, a sice v tom, že vedle světnice obývací je kuchyň s předsíní (typ dvou cell, *bicellární*, něm. *zweizellig*) a dále v tom, že vyvinulo se tu i dvojí ohnisko, jedno v kuchyni, druhé v světnici obývací (typ *dvojohniskový*, něm. *zweifeurig, Zweifeuerhaus*), ovšem tak, že toto druhé není otevřené, nýbrž zavřené v poklopu z hlíny nebo z kachlů, tedy v peci a kamnech, vytápěných zevně ze síně nebo z kuchyně. Hlavní charakteristikon, vedle jiných drobných detailů, je tedy differenciace kuchyně od světnice (*Küchenstubenhaus*) a oddělení otevřeného ohniska v kuchyni od kamen s pecí ve světnici, — jizbě.[3]) Tento typ francký není sice také původu

---

[1]) *Meitzen Aug.* Das deutsche Haus in seinen volksthümlichen Formen. Berlin 1882, 8, 14, 16.

[2]) Srv. na př. *Bancalari G.* Die Hausforschung in Österreich, ihre Ergebnisse und ihre weiteren Ziele. Das süddeutsche Wohnhaus fränk. Form. (Globus LXVII. 201). *Dachler A.* Das Bauernhaus in Nieder-Österreich und sein Ursprung. Wien 1897, Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn. Wien 1906, 44 sl., Zs. f. österr. Volkskunde XIII. 166, *Rhamm K.* Probleme bajuwar. Hausforschung, Zs. öst. Volksk. 1909, XV. 45—51, *Meyer H.* Deutsche Volkskunde 1898, II., *Rössler* Zeitpunkt 81, *Geramb R.* Der gegenwärtige Stand der Hausforschung in Ostalpen MAG. XXXVIII. 96 sl., *Lauffer* Zs. f. Volkskunde 1903, 334, 339 sl., *Rhamm* Wohnhaus 95, 182, *Meringer R.* Bosn. Haus 248, 254 (zde Meringer užívá terminu „středoevropský" nebo „alpský" typ), Deutsch. Haus 8 sl., *Murko M.* Haus I. 313—330, II. 13 sl., *Peez* MAG. XXI. 58, *H. Lutsch* Wanderungen durch Ostdeutschland zur Erforschung volksthümlicher Bauweise (Berlin 1888), Neuere Veröffentlichungen über das Bauernhaus in Deutschland, Österreich-Ungarn und in der Schweiz (Berlin 1897). Jediný, pokud vím, *R. Mielke* je na vahách, není-li hornoněmecký typ ve vých. Německu vlastně původní slovanský (Die bisherigen Ergebnisse des Fragebogens zur Hausforschung. Zs. f. Ethnol. 1907, 84. Srv. téhož stať v Globu 1903. LXXXIV.).

[3]) Srv. charakteristiku a popis u *Henninga* Haus 11 sl., *Meitzena* Wanderungen III. 212 sl., a nově u *Meringera* D. Haus 22. Zde srv. tab. XLVI., obr. 1—4. V charakterisaci franckého domu se ostatně novější badatelé leckdy neshodují. *Henning* a *Meitzen* se mnoho nelišili, ale

Tab. XLVI. *Typy domu germánského a románského.*
(I.–IV. dům francký, V. dům saský, VI. románský. VII nordický.)

čistě německého, neboť právě to nejdůležitější v něm: dvojité zařízení vytápěcí a oteplovací vytvořili si Němci nejspíše na základě oteplovacího zařízení provinciálního domu římského,[1]) ale Slované nepřejali to přímo, — přímé přejetí románského typu vidíme jen u části Slovanů balkánských,[2]) — nýbrž prostřednictvím německým, slovem, přejali ne římský (italský), ale francký dům a to i s mnohým jeho zařízením.[3]) A bosenský dům

Obr. 114. Oblast domu saského (podle Pesslera).

zachoval podle Meringera přímo pratvar franckého domu, maje jen předsíň, místnost s ohništěm a místnost s kamny, ale nemaje spací komory a rovněž ne postelí a stolu.[4]) „Es ist das beste Haus Europas,“ dí o franckém domu Meringer, vykládaje o příčinách jeho rozšíření.[5])

Bancalari kladl už hlavní důraz na síň, kterou pokládal za hlavní a původní místnost (Zs. d. d. und öst. Arch. Ver. 1893, 138), kdežto *Meringer* za hlavní pokládá jizbu, pak dvojí cellu a dvojí oheň (l. c.). S ním souhlasí *Bünker* (M. A. G. XXXII. 1902, 42, 273), *Dachler* (Bauernhaus 46), *Murko* (M. A. G. I. 313 sl., II. 13 sl.), *Grund* (*Pencks* Geogr. Abh. 1901, 90 sl.) a *Geramb* (M. A. G. XXXVIII. 103).

[1]) Srv. *Meringer* D. Haus 61 sl.

[2]) V části Dalmacie, Hercegoviny a Černé Hory a patrně i Makedonie. Srv. *Murko* Haus I. 316 sl. Význačným je proň jeden krb při stěně s komínem jdoucím nad střechu (Srv. zde tab. XLVI. č. VI. a obr. 143). K rozšíření srv. ještě *Geramb* Wörter u. Sach. III. 5 sl., a *Peták* Zs. f. öst. V. VIII. 99 sl.

[3]) O vnitřním zařízení franckého domu srv. hlavně studie *Meringerovy*: Der Hausrat des oberdeutschen Hauses (MAG. XXV. 56), Das oberdeutsche Haus und seine Geräte (Zs. f. öst. V. II. 257) a *Bancalariho* (srv. Bauernhaus Öst. 8).

[4]) *Meringer* Bosn. Haus 8, D. Haus 98, *Murko* Haus II. 30.

[5]) D. Haus 28.

Na severu působily podle německého badání na severní Slovany také jiné formy domů německých, na př. známý typ *saský*, v němž vše: příbytek, stáje, chlévy, stodoly věží pod jednou velkou střechou (XLVI., V.) a ohniště je vzadu, tak že se od něho všechno přehlédne,[1]) dále velice typ *nordický*,[2]) ovšem ne ve smyslu, jak Henning a Meitzen kdysi vykládal, nýbrž v novém smyslu Rhammově, který celou severní oblast patrového domu velkoruského (Rhammův *Stockhaus*) spojuje s vlivem nordickým (srv. str. 735), ale žádný z těchto vlivů nevyrovná se franckému. Ten ovládl podle theorie právě vyložené největší prostoru a nejvíce kmenů slovanských a rovněž Prusy, Litevce i Lotyše[3].) Oblast, kterou dnes na základě německých studií od Henninga až po Meringera a Murka zaujímá dům franckého typu, je velmi rozsáhlá, jdouc přes Lužici, Čechy, Moravu a Slovensko (také Maďaři jej přijali) až do Polska a Pruska a přes Slovince-Chorvaty na Balkán až do hranic Hercegoviny, Černé Hory, Staré Serbie a Bulharska. Dále na jihu i na východě je konečná mez její neznáma a také v Polsku nelze ještě hranic jejích stanoviti na mapě, a proto mapy nepřipojuji.[4]) Slovem, můžeme opakovati to, co svrchu řečeno: nynější slovanský dům podle německých theorií podlehl, nehledíme-li k menšímu vlivu saskému, hlavně jednak vlivu nordickému (u Velkorusů), jednak vlivu franckému (u západních, již-

---

[1]) Srv. charakteristiku a plány u *Meringera* D. Haus 11, *Henninga* Haus 26, *Meitzena* Wanderungen III. 250 sl., a *Rhamma* Ethn. B. II, 3 sl. Oblast táhne se od dolního Rýna do Pomořanska (za Usedom a Volín) a na jižní hranici ustupuje stále franckému. Srv. *Andree* Zs. f. Ethn. VI. 25; *Pessler* tamže 1907, 769 a hlavně jeho práce Die Abarten des altsächs. Haustypus (Arch. f. Anthr. 1909. I.) a Ethn. Wellen des Sachsentums (s mapami, Wörter u. Sach. I. 49). Z ní vidno, že se ujal saský v severní části Pomořanska, Meklenburska a v oblasti vymřelých Drevanů, o jejichž domě pojednal *Tetzner* v Globu. LXXVII. 202 (Srv. obr. 114).

[2]) Srv. charakteristiku u *Meringera* Haus 14, *Henninga* Haus 61, *Rhamma* l. c. II. 375, a *Dachlera* Zs. öst. Volksk. XIV. 1908. Nordický dům je ve svém plánu zachovaný starý typ árijského domu s předsíní a v jizbě s krbem uprostřed a bez stropu. Ovšem k němu se už nověji připojují formy složitější a i francká světnice s kamny (*Meringer* 16).

[3]) Tak na př. přímo dí i *Meringer* MAG. 1908, 264, a *Bielenstein* Holzbauten 62. Srv. *Henning* D. Haus 74, 77, 82, 84, 101.

[4]) Nové mapy typů domových v Rakousku vydali *A. Dachler* (Karte der österr. Bauernhausformen. Wien 1909) a *R. von Geramb* (Wörter u. Sach. III. 2), v Německu *W. Pessler* (Karte der Verbreitung der Haustypen; tamže III. 64; srv. i I. 49 sl.).

ních Slovanů) a podkladem této these je, že na severu u Velkorusů setkáváme se se zvýšením celého příbytku nad přízemek (подполье) do patra a uvnitř s řadou duležitých detailů, nesoucích podle Rhamma stará jména nordická (истъба, шолнушъ, чуланъ, полъ, голбецъ, полати, шеломъ, баня, лазня, брогъ atd.), a na jihu i na západě zase s více méně vyvinutým franckým plánem bicellárním s jizbou a kuchyní vedle síně, dále s franckým dvojitým oteplovacím zařízením (v něm pec a kamna v jizbě z kuchyně vytápěná) a konečně i s německou nomenklaturou hlavních součástí dvojohniskového typu: *jizby, kuchyně* a *komory.* Němečtí badatelé a také někteří slovanští, vidouce to vše u valné části Slovanů, domnívají se, že se v slovanském domě k původní síni s ohniskem připojila jako novum hornoněmecká *stuba* — *jizba.* Spatřují tedy základní ohniskovou místnost slovanského domu v síni (věži) a kuchyni, a ne v jizbě.[1]) Podle nich připojení jizby s novým oteplovacím zařízením (pecí nebo kamny) a z toho vzniklý dvojohniskový typ domu je teprve výsledkem vlivu domu franckého neboli hornoněmeckého. Podle jeho vzoru a jeho výhodností vedeni, Slované k svému jednodílnému domu s ohništěm a oddělenou síní — nazvali jsme to kučí — připojili německou jizbu s pecí a kamny všude tam, kde se u nich později s tímto dvojdílným domem setkáváme. Tím ovšem zamítají tito badatelé představu, podle níž by byla jizba základní místností slovanského domu a v síni se teprve druhotným vlivem vyvinula kuchyně s ohništěm.

Po bedlivé úvaze, při níž jsem byl v některých bodech dosti dlouho na vahách, souhlasím s těmi, kteří vznik dvojohniskového typu u Slovanů, totiž typu s kuchyní v síni a s jizbou pecí opatřenou přičítají na vrub vlivu německého. Tomuto výkladu nasvědčují zejména čtyři závažné důvody:

---

[1]) Tak na př. *J. Bünker* MAG. XXXV. 21, 23, XXXII. 263, a podobně i *Bielenstein* Holzbauten 52, 62 sl., *Charuzin* Mat. 292, 299, 312 sl., 349, 355. Také *O. Schrader* vyslovil se v ten rozum, že *sěnь* byla puvodní a hlavní lehce zbudovanou místností slov. domu, k níž se teprve později připojila germánská, z trámů sroubená *stuba* (Zs. f. d. Volkskunde 1910, 336). Podobně, zdá se, i *Bancalari* soudí o síni (Flur) domu franckého (Zs. d. D. u. Öst. Arch. V. 1893, 138; srv. *Geramb* Mitth. anthr. Ges. Wien 1908, 102, 104) a před lety *Henning* (*Geramb* l. c. 134). U nás *V. Houdek* (Č. Lid II. 387, 390) soudil, že jizba se přistavila k síni později. Jinak však *Meringer* Bosn. Haus 249, 253.

Obr. 115. Plán srbské kuće dvojdílné.

1. Předně na to ukazuje geografické rozložení dvojdílného a dvojohniskového domu u Slovanů, neboť dům s jizbou a kuchyní nalézáme u nich jen v oblasti, která bezprostředně sousedí s oblastí domu franckého: v Lužici,[1]) v Čechách a na Moravě až po Karpaty, v Slezsku[2]) a v Haliči až po Nový Targ, Lublin, Spiš,[3]) na severu až po Mazury,[4]) dále u alpských Slovinců,[5]) u Chorvatů,[6]) a v západním Balkáně, zejména v Bosně a v části Hercegoviny, kde podle materiálu mně známého *kuća* se *sobou* byla už před XIX. stol.[7]) (srv. na př. plán dvojdílné kuće srbské na obr. 115.). Jinak v Rusi a také větší části Polska není v síni ohniště, nýbrž jen pec v jizbě, v Polsku a Slovensku s předpecím pro volný oheň.[8])

2. Dále vidíme na celé řadě příkladů, na př. na vývoji balkánské kuće, že je tam soba vskutku pozdní akvisicí, ex post vytvořenou buď uvnitř kuće, jak pěkně ukázal Meringer na domě bosenském,[9]) kde soba vypadá jako bedna do vnitřku kuće vlo-

---

[1]) *Černý* Wob. 4, 11, 13.

[2]) *Adámek, Hruška, Houdek, Niederle, Hauer* l. c.

[3]) *Bünker* MAG. 1907, 115, *Gloger* Bud. 115, 171, *J. Stokłasa* Łud XIV. 355.

[4]) *Detlefsen* 37. Také ještě dále do Pruska šel tento vliv (*Mielke* Zs. f. Ethn. 1912, 369, 382).

[5]) *Murko* Haus II. 13 sl., 27, *Geramb* MAG. 1908, 131, Wörter u. Sachen III. 17.

[6]) *Meringer* MAG. XXXIV. 156.

[7]) Dále v Srbsku vystupuje soba při kuči teprve v dobách pozdějších, souvisících ne tak s vlivem „franckého" domu, jako vůbec s pokrokem XIX. století. Srv. o tom blíže na str. 747.

[8]) *Rhamm* Wohn. 93 sl. Výjimkou jsou podle zpráv V. Charuziné domky v gub. jekaterinoslavské, kde je v síni utvořena kuchyně s krbem (zv. хижа, хижина), jejíž komín je společný i pro pec jizbovou. Ale Rhamm správně přičítá tuto výjimku vlivu německých kolonistů (Wohn. 144, 147).

[9]) *Meringer* Bosn. Haus 253, 281, Stellung 43, D. Haus 26. Totéž vidíme na vývoji kopaničárské chalupy v záp. Karpatech (srv. výše str. 721) nebo tu a tam na chalupě polské (na př. v okolí Przeworska, Wisła XI. 744), nebo ruské (*Rhamm* Wohnhaus 100, 176).

Obr. 116. Schematický průřez domu bosenského (podle Meringera).

žená tak, že ve zbylé kući t. j. kuchyni není stropu (srv. obr. 116.), — nebo je to annex zevně ke kuči připojený, jak vidíme zase ne sporně u nových forem ovládajících v Srbsku od XIX. století.[1])

3. Dále vidíme, že se na mnoze v tomto dvojohniskovém domě objevuje u Slovanů i nové nářadí kuchyňské, vlastní domu hornoněmeckému. Meringer ovšem zašel příliš daleko, když o balkánském domě napsal, že každý kus domácího nářadí je hornoněmecký,[2]) neboť řada jím uvedených kusů je původu staršího, domácího, románského nebo pozdějšího orientálního, jak už Murko dobře podotkl.[3])

4. Konečně vidíme, že na tomto dvojohniskovém typu utkvěly u Slovanů i nové, cizí terminy, přišlé k nám prostřednictvím německým, třebas byly z části původu románského. To je velmi vážný důvod pro vyložený vliv vzorů franckých. K těmto terminům náleží *kuchyně* vzniklá z hněm. *chuhhîna,* a to ze střl. *coquīna,*[4]) dále *komora, kamra* z *kammer,* lat. *camera,* k níž se ještě později vrátíme,[5]) dále celá řada německých názvů pro de-

[1]) Srv. dále str. 747 a tab. L.

[2]) *Meringer* Idg. F. XVI. 137, 192, D. Haus 49, 98, Bosn. Haus 255 sl. Výrok se týká i českého i maďarského domu.

[3]) *Murko* Haus II. 106—107.

[4]) Srv. *Schrader* Reallex. 441, *Meringer* D. Haus 87, *Murko* Haus III. 97, *Berneker* EW. 638, *Romansky* Lehnwörter 116. Termin *kuchyně* (slovin. *kuhnja, kuhъňa,* srb. кухиња, куjна, кужина) v Srbsku mizí, resp. objevuje se jen u domů modernějších. Na jih jde až k Dubrovniku a na východ k Vranji (*Murko* l. c., Hac. I. 1131). V češtině je *cuchine* — *coquina* už v Mat. Verb. a *kuchinie* v Prešpurském slovníku 1996 (*Gebauer* Stč. sl. I. 173).

[5]) Srv. dále str. 762.

taily domové, ujatých odedávna tam, kde vliv německý byl bezprostřední, u Srbů lužických, Čechů, Poláků a Slovinců,[1]) a konečně a především sám všesl. název *jizba, izba,* stsl. *istъba,*[2]) jehož vznik dlužno podle souhlasného mínění filologů hledati v germ. *stuba* (nhn. *stuba,* ndn. *stoof,* stnord. *stofa, stufa*), třebas by opět slovo toto bylo původem sporné, podle jedněch čistě německé, náležejíc k sthn. *stioban, stiuban,* střhn. *stieben,* podle jiných románské, vzniklé ze střl. **exstufa.*[3])

To jsou zajisté všechno zjevy příliš vážné, abychom mohli popírati, že jizba a s ní dvojohniskový typ (jizba + síň s kuchyní) u lužických Srbů, Čechů, u části Poláků, Slovinců, Chorvátů a záp. části Srbů vznikl vlivem sousedního domu německého. Jiná je však otázka, zdali se to vše událo tak, jak si to někteří uvedení badatelé představují: zda všechny tyto zjevy

---

[1]) Srv. hlavně u *Murka* Haus II. 34, 107 sl.

[2]) Csl. *istъba*, rus. изба́, исто́пка, b. и́зба, srb. ѝзба, slovin. *jispa, jspà, jspíca, îzba, îzbica, jezba,* č. st. *jistba,* nč. *jizba,* sloven. *izba,* pol. *izba,* stp. *istba, izdba,* dial. i *zdba, źba,* hluž. *jstwa, stwa, jspa,* dluž. *jšpa, špa, spa,* polab. *jázba.* Srv. podrobně u *Bernekera* EW. 436—437 a *Miklosiche* EW. 97, *Budiloviče* Слав. II. 110. Ze slov. vzniklo maď. *szoba,* což přešlo opět do srbštiny a bulharštiny — *coба* ve smyslu komnaty s kamny nebo samotných kamen. (Srv. *Murko* Haus II. 100 sl.)

[3]) Latinské **extufa* je sice nedoloženo, ale vidíme je ve franc. *étuve* (koupelna), *étouffer* (**extuffare*), ital. *stufa* (koupelna i kamna). *Meringer* soudí, že původně lat. **extufa* značilo asi jen oteplovací zařízení (hypocaustum) a teprve potom přešlo i na celek, na světnici ohřívanou, z kteréhož významu vzniklo i germ. *stuba* > sl. *istъba.* Ovšem Meringer také soudí, že při tom působil i starší význam germánský souvisící se *stieben* — rozprašovati, tak že v něm. Stube jsou kontaminovány výrazy dva, jeden domácí, souvisící se *stieben*, druhý s lat. **extufa* (Deutsches Haus 64, Idg. F. XVIII., 273, a MAG. l. c. 167). Na slovo *stieben* myslil i *M. Heyne*, Hausalt. I. 45, III. 49, *Rhamm* l. c. podle *Martina* (srv. i II. 1. 430). Naproti tomu domnívá se *Schrader*, že angl. *stofa*, stn. *stofa, stufa*, sthněm. *stuba* nemá co dělati se slovem *stieben* a je pouze obměnou nlat. *stuba* — **extufa* (Reallex, 593). Srv. i *Bugge* Rom. IV. 355, *Kluge* EW. s. v. Stube. Jinak *Falk* v Maal of Minne 1909, 121. Další podrobnosti o různých výkladech viz u *Kreka* Einl. 142 a *Murka* II. 98 sl., *Bernekera* 437, jenž se sám podle *Meyera-Lübkeho* (Prager Stud. VIII. 78) kloní pro původ domácí. Ze slov. filologů, pokud vím, jen *J. Karlowicz* vykládal jizbu ze slovanštiny, z kořene *zd, zъd, zъd* (Słownik wyrazów obc. 226, Chata polska 15); u Rusů setkáváme se někdy s výkladem, spojujícím slovo истъба s letopisným истопити (Let. lavr.[3] 220). Tak na př. u *Zabělina* (Дом. бытъ I. 21) a *Charuzina* (Мат. 300). K významu a stáří slova *jizba* se ostatně ještě vrátíme (str. 743, 744).

náležejí vlivu franckému a zda přetvoření slovanského domu událo se připojením hotové germánské stuby s pecí k původní ohniskové místnosti (Herdraum), čímž se tato degenerovala v síň s kuchyňkou a váha všechna přenesla na novou stubu. Vyložím nyní své mínění, podotýkaje ovšem, že bude třeba ještě mnoha dalších studií a korrektur, než budou moci býti vysloveny závěry přesné, pevné a definitivní.

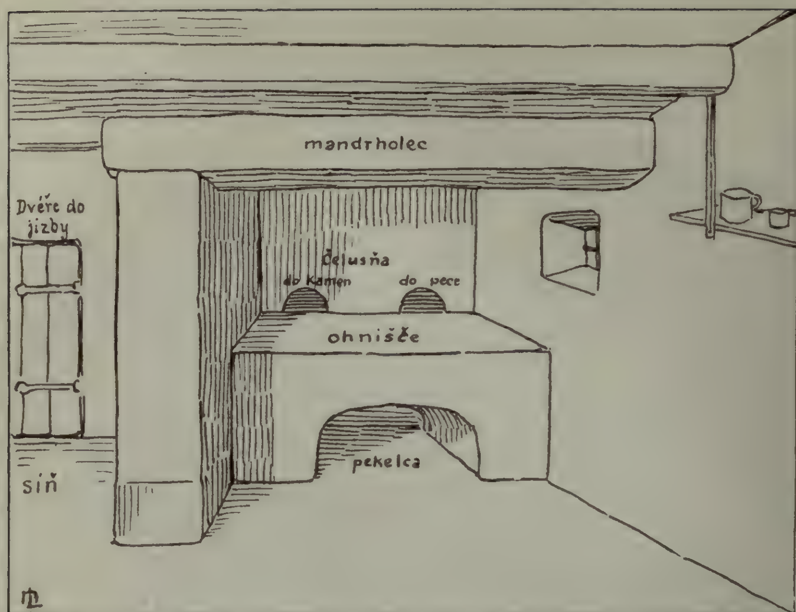
Předně musíme uvážiti, že převalná část Slovanů má ve svém lidovém domě také jizbu germánského původu, aniž se byl při tom vytvořil dvojdílný, dvojohniskový typ, tedy bez ohniště v síni. Tak Rusové, část Poláků a Slováků. Zde nemůžeme již pokládati síň za původní místnost ohniskovou (kuču, Herdraum), k níž se připojila germánská stuba, načež ex post své ohnisko ztratila, nýbrž musíme jizbu, pokud má u sebe chladnou síň — a to je základní typ domu ruského a polského — pokládati za přetvořenou kuču. U největší části Slovanů a tam, kde je jejich nejčistší jádro, je jizba, ale není v síni ohniště a nebylo ho nikdy, pokud pamět sahá. Ruská *sěnь* a polská *sień*, slov. *pitvor* byly vždy místnosti chladné;[1]) ohniště v síni objevuje se vskutku jen tam, kde působil sousední vliv francký, který tvořil nejen jizbu s pecí, ale i kuchyni v síni. I v oblasti franckého typu stavby, které jsou primitivnější a starší, na př. jednodílné domy v odlehlých horských zákoutích, kultuře nepřístupných, nemají ohniště v síni, a kde je, je to u nich zřejmě stupeň novější. Tak je na př. dosud místy v domech moravsko-uherských Kopaničárů (srv. výše str. 721) a také Slováci v dolním kraji moravském netopili dříve v síni, nýbrž v jizbě před pecí, jak je vidno z toho, že dosud, ač topí nyní v kuchyni (v síni), říkají malému výstupku před jizbovou pecí *ohnisko, ohnišče* (obr. 117, 118), nevědouce již, proč.[2]) To vše zajisté mluví pro výklad, podle něhož kučí, t. j. prvotní místností ohniskovou (Herdraum), nebyla síň dnes degenerovaná, nýbrž dnešní jizba,[3]) vlivem německé stuby pouze přetvořená v stubu s pecí, resp. kamny, k níž dalším vlivem připojen byl nový krb do kouta síně, tedy kuchyně.

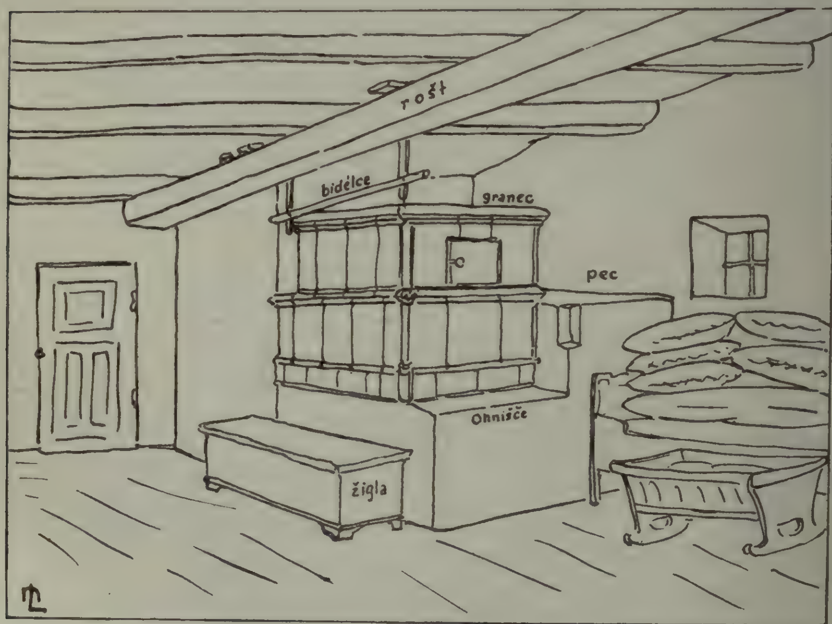
---

[1]) Srv. výše str. 717 a *Rhamm* Wohnhaus 93, 183 sl., *Bünker* MAG. XXXVII. 104, *Dachler* Bauernhaus 52, 85.

[2]) *Niederle* Národ. Věstník 1912, 102.

[3]) Srv. též, jak *Rhamm* Wohn. 183 sl. rozhodně se vyslovuje proti tomu, že by kdy byla slovinská *veža* původním ohniskovým prostorem. K témuž srv. jeho Ethn. Beitr II. 858—867. V slovinčině výraz *veža*

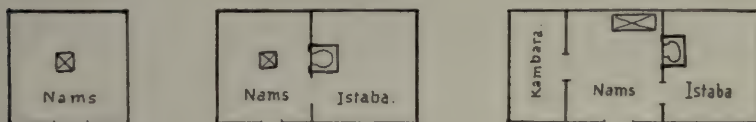

Obr. 117. a 118. Kuchyně v síni a jizba ve Veletínách u Uher. Brodu.

Jedině bosenský dům a vůbec balkánská kuća se sobou zevně připojenou ukazuje, že jeho kuchyně (kuhinja — kuća) je vskutku stará původní místnost ohnisková a soba něco nového, buď do kuće vstaveného, nebo přestaveného.[1]) Ale vznik balkánského domu se sobou, je přece jen příliš pozdním výtvorem, ani Bosny nevyjímajíc (jinde docela teprve z XIX. stol., viz dále str. 747), aby mohl rozhodovati v otázce, jak to bylo u Slovanů před tisíci lety.[2])

Pro mne zůstávají rozhodnými staré poměry těch končin, kde Slovanstvo sedělo odedávna, kde bylo nejméně dotčeno cizími,

Obr. 119. Tři stadia ve vývoji domu lotyšského (podle Bielensteina).

zejména v úvahu přicházejícími vlivy německými, to jest v Polsku a v Rusku. A tyto poměry nám sice ukazují jizbu už před X. stoletím, jak ihned doložím, ale při tom síň vždy jako místnost chladnou bez ohniště, a kde je zde ohniště, je s ním zároveň i jinak zjevný vliv cizí i cizí název ***kuchyně***.

---

nepřechází nikdy na význam domu vůbec (*Charuzin* Мат. 349), kdežto výraz *izba, hiša* ano (*Rhamm* l. c.).

[1]) Za zmínku však stojí, že kde název kuča je zachován na severu, na př. v Trenčansku v Uhrách, náleží jizbě a ne síni (*Niederle* Národ. Věstník 1912, 109) a podobně lze slyšeti i na Valašsku, na př. v okolí Val. Meziříčí (Choryň), a sice už od nejstarších dob (srv. dále str. 795).

[2]) Analogie s domem lotyšským se také sem nehodí. *Bielenstein* (Holzbauten 52, 62 sl.) pokládá sice dnešní síň (*nams*) za původní místnost ohniskovou, k níž se připojila později jizba s pecí — *istaba*. Ale i zde je připojení istaby data velmi pozdního (srv. l. c. 75, 81, 97) a co hlavního, zde nams má charakteristikon původní místnosti ohniskové, totiž *krb*, kdežto slov. *sěnь* ho nikdy neměla. *Nams* proto neodpovídá geneticky slov. síni, ale slov. jizbě. Lotyši podle studií Bielensteinových vedle *namsu* užívali zprvu za druhé obydlí, zejména v zimě, sušárny na obilí (*rija*), kde se při teplém ohni příjemně sedělo a leželo (str. 81 sl.). Teprve později nastoupila *istaba* a proto Bielenstein (str. 84, 97) rozeznává ve vývoji lotyšského domu dvě periody: starší, v níž se vedle namsu bydlilo v riji (až do XIX. stol.) a 2. pozdější, v níž přistoupila istuba a vedlejší komory (*kambari*). Srv. též *Detlefsen* Bauernhäuser 18 sl. a *Mielke* Zs. f. Ethn. 1912, 372.

Z těchto důvodů se nemohu přidati k mínění těch, kteří chtějí viděti původní místnost ohniskovou v dnešní slovanské síni (Schrader, Bünker a j.). Nechci se v těchto těžkých otázkách, dnes ještě tak málo probádaných, vyjadřovati s apodiktickou určitostí, — výslovně jsem pravil, že nutno vyčkati dalších studií — ale prozatím shledávám více pravděpodobnosti při výkladu druhém, podle něhož starou ohniskovou místností je slovanská jizba, která si vytvořila sama chladnou síň a podle něhož tato jizba byla pouze přetvořena, adaptována v germ. stubu (od níž se také počala zváti jizbou) a později na západě i doplněna druhým krbem v koutě síně.

Ale ještě v jedné základní věci nabyl jsem mínění odchylného: jsem totiž přesvědčen, že tento vývoj slovanského domu dál se i časově v jiném postupu a v jiné formě, než se obvykle předpokládá. V německém vlivu na slovanský dům dlužno totiž rozeznávati dvě fase: vznik jizby a vznik kuchyně v síni. Obé se však nestalo současně. První důležitou a dalekosáhlou změnou, kterou možno vedle síně zachytiti věcně a časově ve vývoji slovanského domu, byla pouze přeměna jeho prvotní ohniskové místnosti, t. j. *kuče* — v jizbu s pecí.

Že by se byl francký dvojohniskový typ s kuchyní v síni ujal u Slovanů už před X. stol., není nejmenšího dokladu. V kijevských domech X.—XI. stol. vidíme sice ohniska a pece v obou místnostech, na něž se tehdy městský dům rozpadal,[1]) ale toho nemůžeme uváděti pro vliv franckého domu; chybíť tomu právě podstata zařízení franckého[2]) a také pozdější a dnešní poměry zřejmě ukazují, že sem do Rusi vliv starého franckého domu nepřišel, vyjímajíc německé kolonie v nejnovější době.[3]) Opatřiti dvě místnosti krby, k tomu není třeba vlivu franckého. To vzniklo z přirozených potřeb. A jiných dokladů, které by nám v Zakarpatí ukázaly pravý francký dvojohniskový dům před XI. stoletím, vůbec není. Nelze tedy s ním pro končiny polské a ruské v této době vůbec počítati; vždyť ještě v Čechách a na Moravě pronikal mnohem později.[4])

---

[1]) Srv. výše str. 700.

[2]) Totiž kuchyňka v síni s krbem a komínem, spojeným s kamny v jizbě.

[3]) Srv. výše str. 736.

[4]) Srv. dále na str. 746. Šíření franckého vlivu určuje se časově tím, že Frankové stěhujíce se v XI. stol. do Rakous, přinesli s sebou nový

Na druhé straně vidíme však z pramenů, že v době IX.—X. stol. v Čechách i v Rusi existoval již pro místnost s pecí termin *jizba* — *istъba*[1]) a je-li tento termin, jak se obecně uznává, přejatý z germ. *stuba*,[2]) — je zjevno, že už před IX. stol. působil na dům slovanský německý vliv, který do něho vnesl tento důležitý termin, a který působil zajisté už dávno, vidíme-li, že je termin běžný v IX.—X. stol. v Rusi[3]) a že ho užívá i na Balkáně Jan Exarch bulharský v Šestodněvu.[4]) Dále je pro německou *stubu* zároveň význačným příznakem zavřená pec nebo kamna, a to platí rovněž pro starou slovanskou jizbu. I v ní je *pec* doložena prameny i nálezy od IX. stol., ba ještě dříve.[5]) Myslím proto, že můžeme s plnou určitostí nejen přechod významu, ale i věci, totiž stuby s jejím charakteristikem — pecí, od Germanů ke Slovanům klásti dávno před IX. stol.[6]) Ba my můžeme jíti dále a sta-

---

typ už z větší části, kdežto sedmihradští Sasové a rýnští Frankové ve XII. stol. jen v malé míře (Bauernhaus 47). *Stephani* klade jeho příchod do Pomoří do XII. st. (Wohnbau II. 410.)

[1]) Srv. co jsem o tom vyložil již v I. díle ŽS., str. 139 sl. Nejstarší tam (str. 131) rovněž již uvedené doklady slova *istъba* u Slovanů poskytuje z X. stol. Mas'údí svým *al-itbbá* (srv. *Kunik* a *Rozen* Изв. ал-Бекри 57, 112), dále Kristiánova legenda o sv. Václavu: in asso balneo, quod populari lingua stuba vocatur (srv. Fontes rer. boh. I. 223, *Pekař* Nejst. kronika česká 162). Další doklady jsou tam na str. 131 v pozn. 3 uvedení *calefactores stubae* z českých listin stol. XI. V Kijevském letopise (Lavr.[3] 190, 211, 220, 249, 251, 265, 474) čteme výrazy истопка, истобъка, истобъка, изба, истъба, изба pro jizbu lázeňskou (k r. 945) i malou jizbu obývací, oteplenou pecí (v zápisech po r. 1073). Vidíme, že zde podobně jako v Germanii nejdříve se výraz *jizba* vztahuje na parní lázeň (srv. dále str. 791). Další staré doklady pro *jizbu* ve smyslu příbytku viz u *Srezněvského* Мат. I. 1030, 1158.

[2]) Mnoho by se změnilo v těchto výkladech, kdybychom nebyli nuceni vykládati stsl. *istъba* z g. *stuba*, kdyby na př. obě slova byla domácí, z nějakého společného idevr. kořene, o čemž si ovšem nedovoluji úsudku. Věcně by leccos bylo pro to, zejména starý vznik peci s domácím slovanským názvem (Srv. více v stati o peci).

[3]) Sem patří zpráva Mas'údího, psaná sice v X. stol., ale nejspíše na základě nějakého nám neznámého pramene ze století předcházejícího (Srv. mé SS. II. 267).

[4]) *Miklosich* Lex. pal. 271, *Srezněvskij* Мат. I. 1158 (*Kalajdovič* 161).

[5]) Srv. doklady dále v stati o peci a výše str. 700, 701 o nálezech na Podolu a Poltavsku.

[6]) Tím si také můžeme vysvětliti, proč v některých řečech výraz *soba* (t. j. *istъba* ve formě maďarské) značí také kamna, jakožto hlavní objekt, o nějž při celé transakci běželo. Doklady viz u *Murka* (Haus II.

noviti přibližně i terminus post quem. Jižní Slované na Balkáně ukazují celým starším zařízením svého příbytku (vyjímajíc totiž novoty XIX. stol., o kterých bude dále řeč), že přišli na Balkán v době, kdy sice už znali výraz *stuba* — *istъba*,[1]) ale kdy se tato stuba s kamny nebo s pecí neujala ještě v Zakarpatí, neboť si nepřinesli dolů na Dunaj budování jizby s pecí, nýbrž pouze *kuču* a v ní starobylý, prvotní krb. Nedovedu si představiti, že by byli opustili pec, že by ji byli přestali v kuči stavěti, kdyby jí byli už na severu přivykli a poznali důkladně její přednosti. Přišli dříve, než se pec v jizbě ujala na severu, odkudž odcházeli v průběhu první poloviny I. tisíciletí. Ujala se tedy pec s jizbou na severu patrně po jejich odchodu, ale před IX. stol., tedy asi přibližně kolem IV.—V. století, čímž ovšem nevylučuji, že se najdou tu a tam nálezy ještě starší (srv. výše str. 700).

V tu dobu kolem IV.—V. stol. nelze však ještě předpokládati, že by byl francký dům už vyvinut se všemi těmi charakteri-

---

100, 102—104) z Bulharska (*Duvernois* Сл. s. v. coбa) a z Istrie (izba — fornax), z Černé Hory, k čemuž srv. i samo maď. *soba* a istrorum. *izba*.

[1]) Termin *jizba*, *izba* je všeslovanský a starý, jak vidno z uvedených dokladů. Je rozšířen i v Rusi tam, kde o vlivu franckého domu nemůže býti řeči, a je znám i po celém Balkáně, třebas tam ve smyslu poněkud změněném, v končinách, kde typického dvojohniskového domu s kučí a sobou dosud není. Také do Albanie přešel (*Murko* Haus II. 100). U Srbů příchodu francké stuby odpovídá teprve později přes Uhry přešlý termin *soba* (srv. výše str. 738), jenž zasáhl i Bulharsko. Z toho je viděti, že i sem přešel termin istъba daleko dříve, než se od XVIII. stol. počala ujímati soba s kamny vedle kuče s ohniskem. Proto však také původní termin, nenalézající zde na Balkáně podkladu pro své trvání, — neboť zde Slované setrvali na svém prvotním příbytku, skládajícím se z prosté jednodílné kuče s ohništěm, — zanikl a uchoval se na místnosti jiné. Izbou zovou na Balkáně Bulhaři malou zemnici vedle domu, v níž ženy pracují, na př. tkají a Srbové sklepní místnost v podrumu, pod sobou, sloužící buď za skladiště nebo i za chlév (*Marinov* Сборн. ум. XII. 281, XVIII. Мат. 26, *Tichov* Болг. домъ 19, 34, *Duvernois* s. v.). Podobně v Makedonii značí přízemní místnost (*Murko* II. 100). K Srbům srv. doklady v Насеља I. 57, 58, 412 (Atlas tab. 22, 23), II. 528, 530, 533, 618, 736, 737, 740, 1131, IV. 248, 249, VII. 515, u *J. Hadži-Vasiljeviće* Јужна Стара Србија I. 110, *Meringera* Bosn. Haus 275, *Murka* Haus II. 100, *Cvijiće* Пробл. CXXII. atd. Také v Chorvatsku při sobě dostala izba (*Budmani* Rječnik IV. 126) význam podřízenější, na př. v župě belovarsko-križevacké značí vedle soby postranní komoru (Hrv. grad. obl. tab. XV.). Ostatně i u Slovinců zatlačuje starou jizbu (izba, ispa, jspa, jezba, jespa atd.) výraz *hiša* (*Murko* l. c. 98).

stiky, které máme na mysli, když mluvíme o jeho vlivu na západoslovanský dům, zejména ne s kamny v stubě, vytápěnými ze síně a s kuchyní v síni. V tu dobu vůbec ještě v Německu stuba po výtce znamenala místnost lázeňskou, a jako představa této místnosti přešla „stuba" k Slovanům,[1]) a zde teprve přenesli si ji sami Slované i na svůj příbytek po způsobu stuby upravený.

Ze všech těchto důvodů soudím, že tato první vlna germánského vlivu nemá ještě co dělati s pozdějším vlivem vyvinutého domu franckého. Nutno oba stupně bedlivě rozlišovati. Slované jizbu a pec v ní přejímali asi kolem V. stol., — ale i tu ne tak, že by byli k staré ohniskové místnosti svého domu připojili hotovou germánskou stubu s pecí. Tím by se byl ihned vytvořil dvojohniskový typ „francký", který se v Zakarpatí potom dlouho ještě neujal. Mně vše ukazuje, že si pouze adaptovali, přetvořili svůj dům tím způsobem, že podle vzoru germánské lázeňské stuby do příbytku (kuče) místo původního krbu počali dávati více méně zavřenou pec a místnost takto podle germánské stuby upravenou počali také zváti *stuba* — *istъba*, což se provedlo a rozšířilo v průběhu V.—IX. století.[2])

A teprve později, když se zatím ve Francích vyvinul další ještě dokonalejší typ domu s oddělenou kuchyní, se zevním vytápěním jizby s kachlovými kamny a s komorou, počal i tento vzor působiti také intensivně na Slovany, ale nedoznal už nikdy toho úspěchu a rozšíření u srovnání s převratem, který před tím u Slovanů působila jizba s pecí, a který je tím zajímavější, že se pec s jizbou stala pro Zakarpatí objektem typicky slovanským, neboť čistí Germáni houževnatě se drželi krbu otevřeného.[3])

To dostačí zatím pověděti zde na výklad toho, jakou mám představu o vzniku a průběhu vlivu germánského, spec. franckého na dům slovanský, a proč působení vlivu franckého odděluji od

---

[1]) Srv. ŽS. I., 139 a zde výše na str. 743.

[2]) *Rhamm* sice (Wohnhaus 313 sl.) dovozuje, že nepřešla hn. *stuba*, ale nord. *stufa*, *stofa*, kterážto vždy byla jen místností obývací jako jizba, kdežto *stuba* lázní, ale s tím nemohu souhlasiti z důvodů věcných, především pak proto, že sl. jizba má odedávna pec a stofa ještě později jen ohniště, rozdíl (jiný leží i v polatech), na nějž ostatně Rhamm sám dobře poukázal (l. c. 335).

[3]) Srv. více o tom v stati o peci na str. 856.

přechodu jizby s pecí, a proč soudím, že francký vliv pouze přetvořoval, adaptoval něco, což už před tím v slovanském domě bylo, zejména zařízení peci v kachlová kamna zevně vytápěná a zařízení kuchyně.[1]) Proto také typický dnes trojdílný plán slovanského domu s kuchyní v koutě síně a s jizbou, v níž je pec a kachlová kamna ze síně vytápěná, dále s komorou k síni připojenou i s celou příslušnou k tomu nomenklaturou, jak jej předvádí schéma na obr. 122,[2]) pokládám za mnohem pozdější a nekladl bych ho nikdy před XI. stoletím, nevyjímajíc ani domu bosenského, o němž soudí Rud. Meringer, že byl pod vlivem franckým dříve, než francký dům sám si vytvořil zvláštní komoru k spaní.[3]) V Čechách podle svědectví Jana Butzbacha byla na konci středověku ještě dymnice s kamny bez ohniště a komína v síni,[4]) a že process proměny v plný francký typ dvojohniskový je pozdější, můžeme viděti i z toho, že dosud není ukončen. Na Moravě se

---

[1]) Ostatně i počátky zvláštní kuchyně v síni mohly býti u Slovanů samostatné, neboť podnět k nim dán byl už příchodem peci. Jakmile se v hlavní místnosti ujala pec, která se sice hodila k pečení chleba a snad i k vaření v hrncích, ale nevyhovovala v jiném směru a jakmile se současně začala místnost pokládati stropem, vznikla zcela přirozeně potřeba nového otevřeného ohniště, které se umístilo v místnosti druhé nebo před pecí. Dnes je naprosto nemožno rozsouditi, zdali ohnisko při peci v Polsce a na uherském Slovensku je v jizbě survivalem původního ohniska, jež nezatlačila úplně pec, či je-li to zjev vzniklý později vlivem cizím.

[2]) O rozšíření tohoto typu srv. dále str. 762 a tab. XLVIII. a sl.

[3]) *Meringer* D. Haus 99, Bosn. Haus 254, *Murko* I. 329, II. 30. Je otázkou, zdali vůbec připojení nebo nepřipojení komory je takovým rozhodujícím momentem chronologickým, zejména na Balkáně, kde bylo tolik komor a vajatů kolem kučí. Poukázal bych dále i k tomu, že i v kopanicích moravských teprve v novější době vzniká kuchyně v síni podle franckého typu moravského, aniž při tom byla přejímána komora (viz výše na str. 721), staršímu slovenskému domu vlastní (*Niederle* Národ. Věstník 1912, str. 107).

[4]) Jan Butzbach jako potulný žák v létech 1490—1497 byl v severních Čechách na Ohři a popsal svůj pobyt ve spisu Hodoporicon, který byl v německém překladu, ale ne zcela správně vydán *D. Beckerem* (Chronica eines fahrenden Schülers. Řezno 1869), z něhož zase části Čech se týkající vybral a z části přeložil V. Nováček v Českém Lidu VI. 269. Místo týkající se lidových příbytků v Poohří zní: „Světnice mají stesané z trámů borových a v nich velká zděná kamna tak široká jako pec pekařská, v nichž i pokrmy své vaří. Když ráno v kamnech se zatopí, k vůli kouři, který naplňuje celý dům, všichni vycházejí ven, a teprve, když po shoření dříví kouř okny a dveřmi vyšel, mohou se za dne v té místnosti zdržovati“ (l. c. 271).

prodělává ještě před našima očima nejen na horských stráních,[1]) ale i v dolním Slovensku, kde, jak jsem výše podotkl, dosud lid zove výstupek u peci ohniskem, ač již neví proč, poněvadž zatím přeneseno bylo ohnisko do kuchyně v síni.[2]) Také v Čechách na Šumavě jsou podobné analogie.[3])

Na Balkáně pak vůbec vidíme, že působení franckého domu je zcela nové. Zde také, poněvadž Slované jižní brzy byli odděleni od vývoje severního slovanského domu, nalézáme pozdní a náhlé připojování hotové soby s kamny (пећ, фуруна) na starou kući, a to buď zevně nebo vsunutím do vnitř, jak to Meringer ukázal na bosenském domě (obr. 737) a jak to potvrzuje celá řada zpráv o Srbsku ostatním. Ale zároveň tyto zprávy přímo poučují, že je to vše výtvor zcela nový, hlavně století XIX.,[4]) a dále z Uher přišlý, jak ukazuje název soba[5]). Před tím Turci takového luxu, jako byla soba s kamny, ani nedovolovali,[6]) a nepochybuji, že se ani bosenský dům, ač je typu staršího, nevymyká z řady tohoto pozdního německého působení.

Vlastně přesně vzato, neměly by se ani tyto nové balkánské francké typy zahrnovati do oblasti jeho šíření. Změny nastalé

---

[1]) Srv. výše str. 721.

[2]) Srv. výše str. 739.

[3]) Srv. chodský *krb* ve stěně (Č. Lid II. 650 a *Rhamm* Wohn. 96, 181, 182 sl. Srv. i Beiträge II. 856 sl., kde dokazoval, že i u Slovinců původně byla jen pec v jizbě). K zemím alpským srv. i mínění *Gerambovo* (Wörter u. Sach. III. 15, 22).

[4]) Sem náleží asi celé Srbsko, neboť o končinách na Vranjsku, na Mlavě, na Moravě, na Drině v okolí Višegradu, v okolí Bělehradu, na Kolubaře, v Dragačevu, v Lepenici i o části Hercegoviny dosvědčují nám nové studie, že připojení soby s kamny k staré kući je zjev zcela nový, někdy teprve 50—60 let starý (Нас. срп. зем. II. 129—131, 135, 269, 271, 466, 469, 618, 930, IV., 435 sl., V. 344, VI. 83 sl., VII. 123, 132 sl.; Срп. Етн. Зб. XVIII. 123 sl.). Srv. i *Murko* Haus I. 324—327, II. 128, a přehled J. Radivojeviće v Нас. VII. 123, 132.

[5]) Ke vzniku názvu soba srv. výše pozn. 2. na str. 738 a hlavně obšírný výklad u *Murka* Haus II. 101—104. Murko sám jakoje dnou již *Miklosich* (Slav. Elem. im Mag. Denkschr. Akad. XXI. s. v.) a nověji *J. Melich* (Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ung. Sprachschatzes. Innsbruck 1900. Quellen und Forsch. z. Gesch. etc. VI.), rozhoduje se pro původ ze slov. *istъba* proti B. Munkácsimu a G. Szarvasovi, kteří jej odvozují ze *stuba*.

[6]) Před XIX. stol. pokládali Turci připojení soby ke kući za luxus nepatřící ráji a trestali první pokusy. Doklad klassický podává St. Trifkovič z bosenského Višehradu (Нас. II. 618).

v lidovém stavitelství v XIX. věku bylo by vůbec lépe ostaviti stranou, neboť v tomto století nastal vůbec v lidové kultuře převrat ohromný, který náhle modernisuje celý lidový život. A je to už spíše jen vliv obecně platné, evropské kultury a lepších moderních zařízení, než to, co si jinak představujeme pod specifickým vlivem franckého typu.

Klěť.

Klěť. Po vzniku síně a jizby nastoupil další vývoj slovanského domu tím způsobem, že se stala další částí obytnou v domě nová místnost bez ohniště, sloužící jak za skladiště různých domácích potřeb, tak zejména ke spaní svobodné mládeži a hlavně mladým manželům. Nastávala zajisté občas potřeba v poměrech zádružných, aby nově oženění zádružníci měli jizbu pro sebe v domě rodném nebo při něm. Slovanská rodina rozřešila si tyto speciální potřeby tím způsobem, že vedle vlastního domu vytvořila menší budovu, která k obojímu svrchu naznačenému cíli se hodila, a tato budova se během doby v některých končinách čím dále tím úže připojovala k domu, až s ním konečně splynula v jedno. Nedošlo k tomu všude, jak uvidíme, místy zůstala nová tato budova oddělena, tvoříc příbytek oddělený od starého domu, — ale na mnohých jiných místech splynula s ním v jeden celek. Tak povstala v domě komora nebo druhá jizba vedle síně i první jizby a s ní vznikl nový trojdílný typ, který se stal v mnohých krajích druhým základním typem slovanského domu.

Starý a domácí název této vedlejší budovy byl *klětь*.[1]) Etymologický původ jeho není jasný, ani vzájemný poměr neslovanských parallelních výrazů, které se nalézají v jiných řečech evropských.[2]) U Slovanů je však *klětь* slovo jistě domácí a prastaré, neboť je zachováno u všech [3]) a běžné, jak ihned uvidíme,

[1]) Také snad *srub*. Srv. dále str. 804.

[2]) Srv. lit. *kletis, prikletis,* lot. *klêts,* střlat. *clita, clida, cleta, clitella* ve smyslu crates, tabula viminibus contexta („a graeco κλείειν deducunt viri docti" dí *Du Cange* Gloss. s. v.), ř. κλισία — chýše, stan, umbr. *kletram,* stir. *cliath,* kymr. *clwyd* — chýše, got. *hlija, hleithra* z **kleitr*?, střhn. *glêt* — Hütte (*Miklosich* EW. 119, Lex. pal. 291, *Berneker* EW. 518, *Meringer* Idg. F. XVI. 119, srv. *Janko* Věstník Národ. II. 67). Různé pokusy o výklad, vesměs ceny pochybné a obtíže působící, viz u *Bernekera* l. c.

[3]) Srv. stsl. *klětь* — domus, *klěta* — cavea, *klětьka, klětъka* — cella (*Miklosich* l. c., *Berneker* EW. 517) a dále slovin. *klet, klět* — sklep, *priklet* —

už od XI. století. Že by bylo přijato ze západu, pro to není důvodu ani věcného, ani filologického.[1])

Tato *klěť* byla původně, jak můžeme souditi i ze srovnání významů kleti po Slovanstvě i ze starých zpráv, zásobárnou a místností k ukrývání věcí, pro něž nebylo v síni nebo v jizbě vhodného místa. A jelikož nebylo v ní (a není dosud nikdy) ohniště, pokročila brzy konstrukce vnitřku ke sdělání nízkého stropu a tím půdy, na niž se z dolení místnosti lezlo po žebři, — tedy k oddělení klěti horní od klěti dolní, mezi něž se zásoby a potřeby vhodně rozdělily tak, že věci vlhko snášející zůstaly dole, věci vyžadující více sucha nahoře. Mimo to však, jak jsem přesvědčen, ještě jeden, nad jiné důležitý podnět vede k vytvoření patra s horní komorou, totiž potřeba zvláštní místnosti pro novomanžely, kteří při větší rodině neměli v jizbě místa a kteří, jak praví ruské přísloví, umělého tepla nepotřebují. Tak se stala horní, později místy i dolní klěť zároveň místností obytnou, která po přistavění a těsném připojení klěti k domu byla přímo ze síně přístupna a trojdílný plán vnitřku domu slovanského byl hotov — bez vlivů a vzorů cizích.

Pro tento dvojí účel a význam klěti máme nejen řadu analogií po celém Slovanstvu, nýbrž i řadu velmi starých a nesporných zpráv. Předně ji můžeme v tomto smyslu doložiti u východních

předsíň (*Pleteršnik* s. v., *Murko* Haus II. 14), bulh. клѣтка, клѣтъ — klec, sklep, zásobárna, ch.-srb. *klijet, klet* — komora, domek pro zadrugary (*Karadžić* Lex. s. v., *Murko* II. 31), v starších pramenech i — cellarium, cubiculum, crates pastoralis (*Daničić* Рјечник стар. изв. s. v. клетиште), čes. kletka, klec (stč. kletcie) — posada na ptáky (*Jungmann* Slovník s. v., *Gebauer* Stč. slovník s. v.), slovensky *klet* — stan, *kleť* — jizba, *priklec, priklet, piklet* — jizba, síň v domě (*Kott* Čněm. sl. VI. Dod. 1890 s. v. z materiálu slovenských J. Vlčkovského, V. Dušana, J. Kollára, Záborského a lidových písní sebraných Slavií), pol. *kleć, kletka* — lepenice, bídná chýše, *klet* — stan, starý dřevěný domek, *kleta, klita* — bouda dřevěná (*Linde* s. v. kleta, *Karłowicz* Sł. gwar. s. v. klet), luž. *klětka, pokľet* — klec, velkorus. клѣть i клѣтъ — srub (приклѣть, подклѣть), клѣтка — malé roubení (klec), komora i samostatný srubec, patro v stodole, клѣтца, клѣтуха atd., malor. кліть, bělor. клѣць — komora, srub (Акад. Слов. 1096, 1102), *Dalь* s. v. *Hrinčenko* s. v.

[1]) Pokládá se proto právem za slovanské (*Uhlenbeck* a *Meringer* Idg. F. XVI. 119 sl., *Budilovič* Слав. II. 1. 110, *Murko* Haus II. 32, *Mladenov* Герм. елем. 129); *Miklosich* (EW. 119), *Krek* Einl. 140[2] a *Mladenov* l. c. srovnávají pouze got. *hleithra*, *Heyne* (Hausalt. I. 175) má střhn. *glět* za přejaté ze slovanštiny (pozn. 101).

Slovanů z XI.—XII. stol., tedy už z konce doby pohanské. Z několika starých ruských pramenů vidíme, že kléť (клѣть nebo кл еть) bylo tehdy zvláštní stavení vedle příbytku, v němž se chovaly zásoby, po případě i živý dobytek. Srv. zprávu letopisu o tom, jak r. 946 Olga zápálila lstí drevljanskou Iskorostěň[1]) a dále z Ruské pravdy články o trestech těm, kteří okradou kléť, nebo z kléti vezmou dobytek,[2]) nebo zprávu letopisu o bouři r. 1143, která rozmetala kléti i obilí ze stodol.[3]) Odtud kléť značila přeneseně i majetek sám a v knížecím domě později i pokladnu.[4]) Že zároveň sloužila (patrně půda její) za seník, dokládá nám kniha proroka Isaiáše podle rukopisu Upyrova z r. 1047.[5]) Ale zároveň byla už v tu dobu kléť i budovou obytnou: sedávalo se v ní, spalo se v ní, ba připomínají se v ní i lůžka, postele, odry. To nám dosvědčuje předně letopisná zpráva o spuštění těla Vladimírova r. 1015 na zem průlomem v podlaze mezi kléťmi,[6]) dále článek Ústavu Jaroslavova o zabití člověka v kléti[7]) a jednotlivá místa

---

[1]) Lavr.[3] 58: »И тако възгарахуся голубници, ово клѣти, ово вежѣ, оволи одрины и не бѣ двора идеже не горяше.« Na oddělené kléti od domu ukazují starší i pozdější doklady u *Sreznĕvského* Мат. I. 1227.

[2]) Ústav Jaroslava o судѣхъ 37: »Оже убиють кого у клѣти или у которые татьбы,« čl. 38: »Оже кто украдеть скотъ въ хлѣвѣ или клѣть.« V Pravdě rukop. akad. 29 čteme: »А иже крадеть любо конь, люобо волы, или клѣть.« V církevním Ústavě Jaroslavově 37: »Аще клѣть покрадеть, такоже створяетъ ей (v ruk. Solovecké kormčí r. 1493, jinde toho není.) Srv. *Vladimirskij-Budanov* Chrest. I. 30, 31, 32, 46, 49, *Goetz* Russ. Prawda I. 12, 14, 32, *Golubinskij* Ист. р. I. 636.

[3]) Ipaťějev. k r. 1143: »бысть буря велика . . . . и розноси хоромы и товаръ и клѣти и жито изъ гуменъ, и просто рещи яко рать взяла и не остася у клѣтехъ ничтоже.« (ПСРЛ. II. 19.)

[4]) Další doklady pro tento význam ze XIII. a XIV. stol. viz u *Sreznĕvského* Мат. l. c. Podobně srv. pozdější doklady ze XIII. a XIV. stol. z Balkánu u *Daničiće* Рјечник ст. изв. s. v. клѣтиште — crates pastorales (Гласникъ XV. 310: да дају Власи монастиру у Призрену отъ клѣтишта јагнетину и испоркъ a pod. Глaсн. XV. 281, 302, 282) — a s. v. клѣть — conclave (въ таиную клѣть царь входить, Dom. Život sv. Savy 128).

[5]) Ис. XXXVII. 27 (*Sreznĕvskij* Мат. I. 1227 sl). »Быша сѫси яко сѣно на клѣтехь.«

[6]) Lavr. 127[3]: »ночю же межю клѣтми проимавше помостъ.« Zde patrně má plurál kléti význam obou pater, podobně jako dosud místy v Rusi slovo клѣтка. (Акад. Слов. s. v. клѣтка p. 1097). Spustili tělo z horní kléti do dolní. Výklad Dm. Anučina (Древности XIV. 94, srv. ŽS. I. 244) nepokládám za správný. V Lotyších dosud ukládají rakve s mrtvými do kléti (*Bielenstein* 126).

[7]) Srv. výše pozn. 2.

z překladů Písma,[1]) z Pandektu Antiochova XI. stol.,[2]) z Poučení arcibiskupa Luky Židjaty[3]) a z Nestorova Žití prep. Feodosija.[4]) Otázky Kirikovy a Odpovědi Nifonta, biskupa novgorodského (1130—1156) mají zajímavý passus o tom, smí-li muž v klěti spáti se ženou před křížem a ikonami.[5])

To vše ukazuje, že klěť bývala v té době ve velmi úzkém spojení s ruským domem, i když s ním netvořila jednoho celku. Z letopisného dokladu z r. 1015 vidíme, že měla patro a i jiné doklady ukazují, na př.[6]) z Ostromirova evangelia, že obytná místnost byla asi nahoře, kdežto dole byly zásoby, ev. i dobytek v chlévě. Hoření místnost slula už v té době *gornica* — горьница, грьница, горьнъка (горенка), neboť máme toto slovo doloženo také už z doby současné.[7])

Týž dvojí význam má klěť po dnes všude tam, kde se v Slovanstvě zachovala. Na západě, kde vlivem německým změnilo se nejvíce na starém slovanském domě, namnoze zanikl také jak u Čechů, tak i u Srbů lužických, Poláků, z části i Slovinců výraz klěť pro uvedený původní přístavek a nahrazen byl ponejvíce terminy německými: špýcharem a komorou nebo litevským świrnem.[8]) Ale ještě lze dobře pozorovati, že objekt sám i tu původně byl, neboť jej vidíme pod jménem *komory* nebo *srubu*

---

[1]) Ostrom. ev. Mat. VI. 6, Cod. Mar. ed. Jagić 15, 9: вънициди въ клѣть твоѭ и затвори двьри; Быт. XXIV. 31: Азъ клѣть уготовихъ, XLIII. 30: Влѣзъ же въ клѣть; Исх. VIII. 3: Влѣзуть въ домъ твои и въ клѣти одръ твоихъ. Мат. I. 1227.

[2]) 65: »Неможе его изгьнати изъ клѣти.« Srv. (*Sreznĕvskij* l. c.)

[3]) »И въ своей клѣти хотя спати, Богу поклонився, толико на постели лязи.« (*Sreznĕvskij* l. c.)

[4]) Nestor 8: »Варламъ въшедъ въ единоу клѣть, сѣдѣ въ оуглѣ ıєя«.

[5]) »Въ клѣти иконы дьржачи или честьный крестъ достоитьли быти съ женою своею? Ни въ грѣхъ, рече, положена своя жена. А въ грѣцѣхъ и въ полатѣ, тоу имѣниıє, тоуже иконы тоуже и честьный крестъ: тоу лежить моужь съ женою« (Ист. Библ. VI. 52).

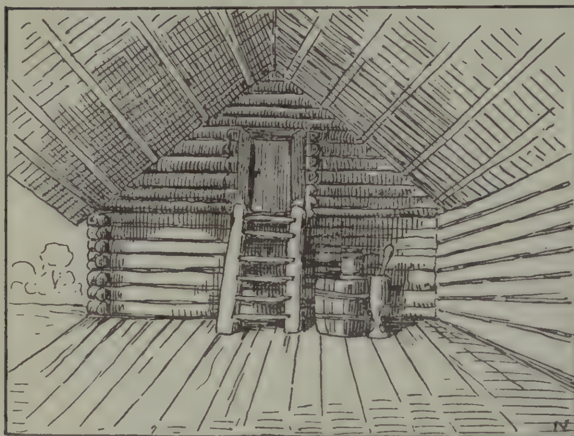
[6]) Také v kodexu Suprasilském připomíná se klěť o dvou stropech (150): „сътвори ему клѣть дъвопомоститѫ.“ Помостъ — strop trámový.

[7]) *Sreznĕvskij* Мат. I. 560: V Jurjev. Evang. 145 (ev. Marka XIV, 15), v Izborniku Svjatoslavově 88, v Mineji Putjatinově XI. stol. 44. u Jana Exarcha bulh. 266. Ze XVI. stol. (Купч. Кирил. мон., 1568 г.) uvádí Sreznĕvskij citát: »А во дворѣ хоромы ветчаны, горница на подклѣтѣ, противо сѣни, да горница съ двѣма комнаты на подклѣтѣхъ противо сѣни.« Výraz *podklět* doložen je u Sreznĕvského ze Sof. Vremenniku k r. 6983, 6991 (Мат. II. 1058), ale byl rozhodně stejně starý.

[8]) Srv. dále na str. 753.

s jeho tradicionelní patrovou konstrukcí a zajímavou tektonikou po dnes, na př. u Chodů šumavských, právě tak jako ve Slezsku,[1]) ba jsou ještě místa na moravském Slovensku, kde můžeme sledovati ad oculos pomalou proměnu staré patrové a samostatné klěti, zde komorou (nebo v pl. komorami) zvané, v skutečnou komoru obývací, s ostatním domem v jedno spojenou.[2])

Za to existuje klěť ještě v plném starobylém významu na Rusi a na Balkáně a všude se nám objevuje jako zvláštní budova, třebas místy už pod jednou střechou s ostatním domem, a všude má význam zásobárny, která však zároveň na mnohých místech sloužívá k obývání, ke spaní svobodným v létě a zejména novomanželům po celý rok. A nikdy nemá peci nebo ohniště.

Obr. 120. Vchod do gornice ze síně v borovičském újezdě u V. Novgorodu (podle Sinozerského).

Tak předně na celé Rusi. Velkoruská клѣть nebo клѣтка byla dříve všude zvláštní chladnou místností k ukládání zásob (кладовая), ale změnila se na mnoze v selském domě v chladnou jizbu, oddělenou od teplé jizby síní. V létě se v klěti spalo a tam strojili zejména lůžko pro novomanžely.[3]) V jaroslavské gub. se dosud pevně drží starého obyčeje, podle něhož novomanželé mají

[1]) Na tyto sruby, jejich důležitost, stáří a konstrukční shody ukázal první *K. Rhamm* v článku: „Zur Entwickelung des slaw. Speichers“ (Globus LXXVII. 290 sl.). Srv. zde stať o špýcharu. K těmto srubům srv. i zprávy Hruškovy (Č. Lid II. 47, 50, 571), Hauerovy (Č. Lid III. 199—201) a Dittrichovy (Globus LXX., 285).

[2]) Srv. o tom dále na str. 771. Ukázal jsem na to v článku „Starý selský dům na moravském Slovensku“ v Národop. Věstníku 1912, 109, 112.

[3]) Акад. Словарь 1097, 1099, 1103. Zde se z Etn. Sborníka Dobrovolského (IV. 265) uvádí svatební píseň: „Да дяверюшка, братнiй братъ, правади мяне у клѣтку спать!“

spáti v chladu (v gornici nebo na čerdaku), ať je jakákoliv zima. Mají prý se spíše rádi.[1]) Podobně v kurské a archangelské gubernii.[2]) Čestný strážce, který nevěstu a ženicha v klěti ostříhá s dřevěnou šavlí v ruce, sluje proto клѣтникъ.[3]) Také při svatbách bojarských bývaly pro mladé manžely přistavovány komory bez kamen a beze všeho pohodlí.[4]) Z gub. novgorodské popsal klěť k domu připojenou M. Sinozerskij[5]) a na obr. 120 odtud vidíme, jak se do horní části této klěti (gornice) vystupuje po žebři ze síně. Řadu dalších dokladů o klěti, buď dosud odděleně a za domem, nebo naproti domu stojící, nebo k domu připojené (z Tuly, Polesí, Nižního Novgorodu, Tveri, Permu, Vilna, Minska), nebo už v domě se nalézající pod jménem klěti, světlice, gornice, druhé jizby (z gub. tverské, kurské, lublinské a új. mozyrského) sebral K. Rhamm.[6])

V Bílé Rusi namnoze *klecь* se zaměňuje se slovem *świren, świran* ve smyslu obilní zásobárny, což zasahuje i do maloruského Polesí.[7]) Na Ukrajině vodí dosud mladé manžely do komory, která vedle jizby vznikla z klěti a která jinak slouží jen k ukládání šatů a zásob. V grodenské a siedlecké gubernii vodí je patrně podle týchž starých tradic aspoň do kolny nebo do stodoly.[8]) Ale u Huculů podle Šuchevyče a Kaindla кліть existuje, a sice jsou toto slovo a комора synonyma pro zásobárnu, někdy mimo stavení stojící, obyčejně však hned při jizbě (chatě), do níž se vchází buď z jizby nebo ze síně, nebo z gančiku.[9])

---

[1]) Этн. Об. 1911, I.—II. 249.

[2]) *Rhamm* 87, 88. Srv. *Dalь* Слов. s. v.

[3]) Акад. Слов. l. c. Miklosich dokládá je z XV. stol. (Lex. pal. 291). Tak sluje i koldun ochraňující mladé manžely od úrazu. V klěti bydlívají i duše předků (домовой).

[4]) Russ. Rev. XII. 268. Srv. další interessantní zprávy u *Rhamma* (88) o svatební úloze seníků.

[5]) Жив. Стар. IX. 419—421; srv. k tomu z jihu gubernie zprávu u *Rhamma* Wohn. 69.

[6]) Wohnung 68, 77—81, 86, 87 z různých zpráv ruského Etn. Sborniku a polské Wisly (viz bližší literaturu u *Rhamma*). Srv. i *Gloger* Bud. 119 a *Puszet* Studya 47.

[7]) Srv. doklady u *Rhamma* Globus LXXVII. 321.

[8]) *Volkov* Rites II. 570. Z Lublina a záp. Malorusi uvádí Rhamm jen doklady pro svitlici nebo komoru (Wohnhaus 80, 81). Také Čubinskij v popisu maloruské chaty neuvádí klěti, jen komoru (Труды VII., 382, 388).

[9]) *Šuchevyč* Гуц. I. 105, 108, *Kaindl* MAG. XXVI. 158 sl., 162—167, XXVII. 217.

Vůbec možno říci o Rusi — a to platilo patrně i pro jiné končiny — že budování klětí a gornic vždy souviselo hlavně s bohatstvím. Chudí jich nestavěli, poněvadž nepotřebovali. Vidíme to jasně z obrazu, který o ruských dvorech XVI. stol. podal N. Čečulin na základě jedné zápisní knihy tverské. Izba (t. j. příbytek) byl na všech dvorech, ale kdežto u 317 selských dvorů bylo 215 klětí, a to ještě obyčejně více než jedna (v pustých dvorech bylo na 106 jizeb jen 9 klětí) a jen 3 gornice, bylo u bohatých dvorů dvorjanských a bojarských na 29 izeb 12 klětí,2 4 gornice a 4 povaluše.[1])

U Poláků je výraz klěť sice zachován, ale také jen v oslabeném významu starého, vetchého domku vůbec,[2]) a ne v původním speciálním smyslu. L. Puszet, který jinak komoru polského domu také vykládá z klěti (srv. dále na str. 770), užívá při tom výrazu *spichlerz* a ne *klet.*[3]) V Polsku je jen výraz komora. Na Slovensku, kde se z celé oblasti české slovo *klěť* jedině zachovalo, vidíme, že přechází význam původní ve význam jizby;[4]) u Slovinců *klet* a *klět* značí, ale jen místy sklep, komoru, která slouží také ke spaní.[5]) Za to je původní stav zachován namnoze u Srbů balkánských. Po celé srbské zemi клет (клит, клијет) je dosud pravidlem zvláštní domek dvojího účelu: je to komora k ukládání věcí a zároveň ložnice pro mladé manžely. Při svatbě v skopalské Černé Hoře vedou nevěstu po věnčení z kuće v klet a tam potom nemá nikdo přístupu.[6]) Zejména u velkých zádruh jsou kleti vyvinuty. Kolik je oženěných zadrugarů, tolik stává kolem rodné kuće kletí (srv. plán dvora srbského na tab. XLVII). Zovou se jinak ještě: вајат nebo prostě зграда, колиба, стаја a jsou veskrz bez krbů.[7]) V Bulharsku nevím na základě pramenů mně

---

[1]) Зап. арх. общ. VI. 297, 300, 302.

[2]) *Gloger* Prace fil. IV. 827, *Karłowicz* Słown. gwar. s. v. kleta — klita je bouda psí.

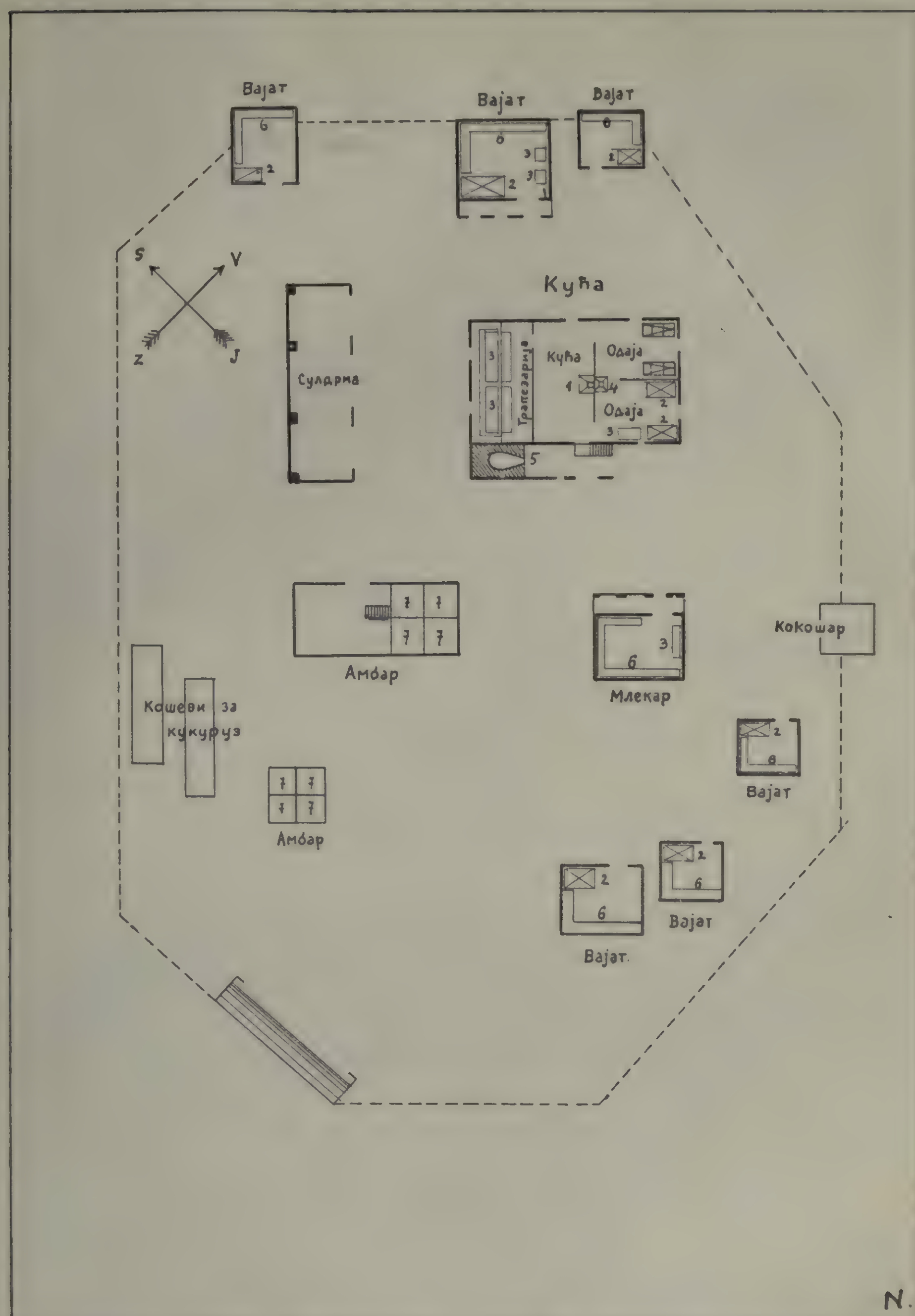
[3]) *Puszet* Studya 47, 49. *Rhamm*, který pročetl také celý přístupný polský a ruský materiál, dí výslovně o Polsku, že se tam slovo klet ve významu zásobárny (spichlerz) nevyskytuje (Wohnung 80).

[4]) *Kott* Slovník l. c. (viz napřed str. 749).

[5]) *Murko* Haus II. 14, *Charuzin* Мат. 308.

[6]) Срп. Етн. Зб. VII. 472, 474.

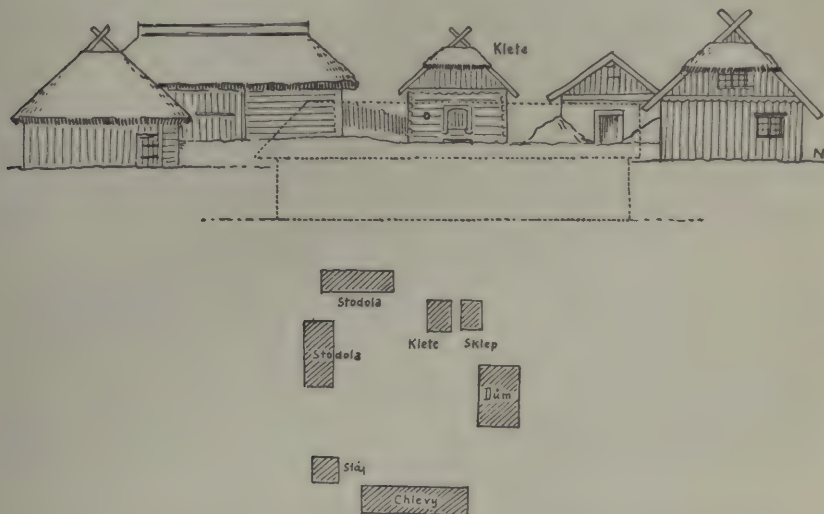
[7]) Srv. doklady z poříčí Mlavy (Нас. срп. зем. II. 269), Kolubary (Нас. IV. 438, 445), Lepenice v Šumadiji (Нас. VII. 145), Dragačeva (Нас. I. Atlas tab. 16, V. 349), od Limu a Tary (Нас I. 289), Černé Hory (Нас. II. 533), z jižní Hercegoviny (Нас. II. 1130), z Vlasiny

Tab. XLVII. *Plán srbského dvorce z Horní Dobrině, okr. Užice.*

1. ohniště, 2. postel, 3: stůl, 4. pec, 5. pec chlební, 6. police 7. příhrady na obilí.

přístupných, zdali tam jsou také kleti obdobné těmto srbským.[1]) V planinských domech rhodopských je клѣть už částí domu v prvním patře.[2]) Z materiálu u Tichova vidíme, že sluje také задникъ a značí zadní komnatu pro mladé.[3])

Obr. 121. Pohled a plán dvora litevského v Pempenu (kr. Memel). (Podle Detlefsena.)

Konečně i na Litvě a v Lotyších *klete* je dosud zachována jako zásobní budova vedle příbytku, tedy ve formaci, odpovídající poměrům staroslovanským (srv. nárys litevského dvoru z vých. Pruska na obr. 121.); spí v ní zároveň domácí dcera, dokud se nevdá a na větších statcích má podobně jako v Srbsku každá

(Срп. Етн. Зб. XVIII. 142). Srv. i *Karadžić* Lex. s. v. a *Daničić* Rječnik V. 69. Zde je uvedena i řada starších dokladů pro tento význam kleti. Vedle toho doklady pro význam obytné světnice, ložnice jako soba, sobica. Dále značí klet místy i kolibu, z proutí spletenou, v níž na léto bydlí pastýři.

[1]) Podle R. Nikoliće (Срп. Етн. Зб. XVIII. 142) kleti jsou na horní Vlasině, ale nejsou ve vraňském Pomoraví ani na východ a jih od Vlasiny.

[2]) *Dečev* Сборн. ум. XIX. Мат. 4—5. Srv. zde obr. 123.

[3]) *Tichov* Болг. домъ 19, 33. Na str. 36 čteme však ještě: клети — земни погребъ.

rodina svou klete.[1]) Totéž platí o klěti (*ait, kenos, čom*) u sousedních Estů a povolžských Finnů.[2])

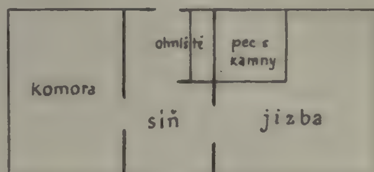
Z těchto uvedených pramenů, jak historických, tak národopisných je zřejmo, že na Rusi slovanský dům měl při sobě už v X.—XI. stol. stavení, které sloužilo dole za skladiště i chlév, nahoře i za komnatu k spaní, ovšem bez ohniště a bez pece, a že později těsným připojením tohoto stavení k obytnému domu stala se v Rusi klěť a její gornica skutečnou součástí domu. I jinde u Slovanů, odkudž nemáme zatím tak starých dokladů, bylo tomu patrně také tak, jenom že jinde na jihu a zejména na západě vlivy cizími termin *klěť* rychle zanikal a se zánikem jeho ujímaly se názvy jiné, jak pro skladiště k domu připojené, tak i pro novou světničku k spaní, která z klěti vznikla a se obyčejně připojovala na druhou stranu síně. Tím způsobem vytvořil se během doby jako druhý typický základ slovanského domu typ trojdílný, jehož síň se nalézala uprostřed mezi jizbou na jedné straně a mezi klětí nebo obytnou místností, později jinak nazvanou, na druhé. Kde zároveň působil naň francký systém oteplovací, výše popsaný, vzniklo ohnisko i v síni a na místo klěti ujal se běžně název *komora*, tak že máme pak základní schéma to, jež předvádí obr. 122.

---

[1]) *Detlefsen* takto charakterisuje litevskou klěť: „So ist die Klete das Brauthaus und das Vorrathhaus, der Aufbewahrungsort für alle wertvollste Habe des Hofes" (Bauernhäuser und Holzkirchen in Ostpreußen 24). Srv. i *Schroeder* Hochzeitsgebräuche 170, 176. Litevská *klete* je bez kamen a bez oken, nebo má jen malá okénka a malé dvéře. U Lotyšů podle *Bielensteina* (Holzbauten 119 sl.) každá ve dvoře bydlící rodina měla dříve svou *klete* pro různé věci, nyní jsou spojeny v jednom domě. V klete se pracuje, konají se porady, spí tam manželé i rodí rodička (Srv. Zs. f. öst. Volks. XIII. 173 sl.). Jinou reprodukci klěti z Pruska viz u *Böttichera* Bau- und Kunstdenkmäler der Prov. Ostpreußen. T. VIII. Zde tedy klěť zůstala volná a trojdílný typ, který se konečně v poslední době vyvinul s jizbou na jedné a komorou na druhé straně vznikl čistě vlivem německým. Bielenstein (Holzbauten 119) pokládá slovo *klete* za přejaté ze slovanštiny, což snad dosvědčuje i výraz подклѣть — lot. *paklete* a podobně *Mielke* (Zs., f. Ethn. 1912, 372, 378).

[2]) *Schroeder* l. c. 177, *Bielenstein* 126, *Charuzin* Очеркъ 46, 52. Klěť vnikla ostatně až na Gotland jako název špýcharu — *klet* (*Rhamm* 355). Heikel se domníval, že klěť je původu germánského a od Germánů že přešla k Čeremisům. Proti tomu správně vykládal Charuzin, že ji Čeremisové přejali od Rusů (81, 82). Slovanské klěti odpovídá nord. *búr* (*Rhamm* 335).

Hlavním příznakem této třetí místnosti bylo, že neměla původně ani krbu, ani peci, tedy vůbec zařízení oteplovacího, že byla stále chladná proti staré jizbě teplé a proto také poměrně čistší, světlejší než stará, zakouřená a tmavá jizba s pecí nebo krbem, v níž po dlouhou dobu — a dosud místy u kurných chat nebo dymnic — kouř prostě stoupal ke stropu a stropem i střechou ven. Rozdíl tento mezi oběma místnostmi zůstal, i když kléť byla proměněna v komoru nebo druhou světnici a i když do ní z potřeby místy zavedli (ovšem řídko) také kamna.[1]) Vždy nová obytná místnost zůstávala čistší, spořádanější, měla i lepší a větší okna (na př. v Rusi). Odtud vznikl v Karpatech rozdíl *černé* a *bílé jizby*,[2]) odtud po Polsku a Rusi pro bílou jizbu rozšířená serie terminů odvozených od *světlo* nebo *světъ*: *světlica, světnica* v Rusku, Polsku i na Slovensku,[3]) kterýžto termin v Čechách přešel po ztrátě slova

Obr. 122. Schéma trojdílného domu typu franckého ze Slovenska.

[1]) Tak na př. v lepších domech ruských dostala gornice pec t. zv. hollandskou (*Zabělin* Дом. бытъ I. 28), na Ukrajině zv. груба nebo лежанка (*Čubinskij* 382). Srv. i *Rhamm* 79, 83, 85. Podobně u nás tu a tam v komoře jsou kamna.

[2]) V Podhalí (*Matlakowski* Bud. 28, *Gloger* Bud. 113, 149 sl.). *Stuba alba a nigra* objevuje se v Polsku už v aktech XV. stol. (*Puszet* Studya 48). O rozšíření tohoto „symetričně-dvoujizbového" typu v Polsku srv. *Puszet* l. c. 24 sl. V Polsku a na Rusi setkáváme se dále s rozlišením *letní* a *zimní* jizby (letnia — zimowa, Kolberg V. 160, лѣтная — зимная, kterážto je vždy черная изба, *Rhamm* Wohn. 60). Terminu бѣлая изба užívá i *Zabělin* (l. c.).

[3]) U Malorusů свитлица (*Hrinčenko* Слов. s. v., *Rhamm* 81, *Mokłowski* Sztuka 340), vedle toho však i комора nebo хижа (*Čubinskij* Труды VII. 388), u Bělorusů свѣтлица (*Nosovič* Сл. 576) vedle комора. (*Nosovič* Слов.). Doklady z Polesí, Kijevska a Černigovska viz u *Glogera* Bud. 119 sl., *Rhamma* 77, 80, 142, od Tveru, Kurska a Vjatky (свѣтлица, свѣтелка) u *Rhamma* 79, 80, *Zelenina* (Мат. курс. вят. губ. 10, 30). U Poláků slyšíme *świetlica, świetnica, świotełka* hlavně v malých domech szlachtických (*Rhamm* 84, *Gloger* 172 sl., *Karłowicz* Sl. gwar s. v., *Linde* Sl. s. v.), vedle toho jsou však zde i výrazy *izdébka, alkiérz* pro menší oddělení a zejména, jak uvidíme dále, *komora* (*Gloger* 151, Wisła II. 365, V. 907, XIV. 771, *Mokłowski* Sztuka 289, 294). Termin *světlica* jde až na Slovensko moravské a uherské (*Niederle* Národ. Věstník 1912, 109, *Rhamm* 85, do Trenčanska a Zvoleně).

jizba na jizbu vůbec,[1]) patrně, jak Rhamm dobře podotkl, v té době, kdy stará pec nahrazena byla kachlovými kamny. Poněvadž je druhá jizba čistší a zachovalejší, bývají do ní voděni hosté a slouží proto za jizbu *hostinskou,*[2]) naproti čemuž staré jizbě v Polsku vedle názvu *czarna* nebo *dymna izba* dávají i název *mieszkalna, czeladna, czeladnica,* také *piekarnica.*[3]) Také na Velké Rusi mají domy už vedle jizby a síně druhou lepší jizbu, zvanou, jak jsme právě slyšeli, свѣтлица nebo горница, горенка, také místy клѣтушка,[4]) vedle níž však vznikly ještě menší přepažené oddíly buď v kleti nebo v síni nebo v jizbě, zejména t. zv. чуланъ, шолнушъ,[5]) nebo комната, топлюшка.[6]) Chladná letní místnost gornice dostala v staré Rusi brzy, už od XII. století, název повалуша, zejména v domě městském, kde sloužila potom tato místnost za pokoj přijímací a za jídelnu.[7])

---

[1]) Světnice, dial. sednice, seknice, což jde až do střední Moravy k Ždánicím. Také termin *izdébka* nebo *izbétka* pro druhou jizbu existuje na moravském Slovensku (*Niederle* l. c.).

[2]) Srv. гостинска соба v Srbsku (Нас. IV. 439, V. 350, VI. 145) nebo v Bosně (tamže V. 38).

[3]) *Gloger* Bud. 172.

[4]) *Rhamm* Wohnung 23, 29, 82, *Zelenin* l. c. Gornica je více omezena na sever a východ, světlica na západ a jihozápad Rusi (tamže 83). Srv. *Kaindl* MAG. XXVIII. 244.

[5]) *Dalь* s. v. чуланъ: отгороженая отъ сѣней или комнаты кладовая; у крестянъ это родъ клѣти, въ просторныхъ сѣняхъ, гдѣ лежитъ и запасная одежа и лѣтомъ спятъ. Tver, Smolensk, Pensa: чуланъ страпняя въ избѣ за перегородкой, кутъ, середа, шолнушъ, бабый уголъ. Don: сѣни. S. v. изба dí Dalь, že starý dům dělil se na tři části: шолнушъ — горенка — изба (*Rhamm* 115). Věcný výklad o čulanu viz u *Rhamma* 111. sl. Je to zabedněný kout mezi pecí a stěnou jizby pomocí přehrady (перегородка). Čulan je po celé Velkorusi rozšířen, v gub. vologodské, archangelské a olonecké sluje *šolnuš* (*Rhamm* 114, 115, 346, o různých dial. formách šolnuše 347). Ohlasy jsou i v maloruském domě (*Rhamm* 150—152) a čulan mají i Mordvini a Čeremisové (*Charuzin* Очеркъ 54, 58, 85). Tato dvě slova *Rhamm* (133, 312, 331 až 344, 346—363) pokládá za přejatá z nordické germánštiny (srv. zde dále str. 000) ze stn. *kylan* (-a), *kylna* a *svefnhús.* Při čulanu pomýšlel však *Miklosich* (Türk. Elem. 42) a po něm i *Schrader* (Zs. f. Volksk. 1910, 334) na původ turkotatarský, *A. Brückner* na domácí slovanský (srv. pol. ciułać, czułać), připouštěje však také možnost původu orientálního (Łud 1912, 179). Za to je nepochybně шолнушъ původu nordického — *svefnhús,* Schlafhaus.

[6]) *Rhamm* 161 (z gub. kurské).

[7]) *Zabělin* Дом. бытъ I. 28, 29, *Rhamm* Wohnhaus 428 sl., *Potanov* Древности XIX. 18. O jiných názvech srv. dále str. 782.

Celá řada různých terminů (při čemž však analogické další obytné místnosti vznikly i jiným způsobem, než připojením klětí a vajatů) povstala na Balkáně, z největší části i zde puvodu cizího, řeckého nebo tureckého, ukazujíc tím zároveň, odkud působil hlavně vliv na vytváření pohodlnějšího, členitějšího a rozsáhlejšího domu. Vedle terminů pro kleti užívaných a výše uvedených (str. 754) slyšíme ponejvíce názvy друга соба, собица, собаџик, гостинска соба, hojně i òдаjа, килер, ћилер (z ř. κελλάριον), dále аралук, куһер, куһар, киһара, пòјата, поjáтак, башкалук, конак, оџаклиjа, авлат, полача a ovšem též комора, jak ihned poznáme. V Chorvatsku se praví i *hižica, zadnja hižica*[2]) vedle pravidelného komora, v Bulharsku praví килеръ, къошкъ, одая, стая, соба, конакъ, задникъ, задница.[3])

Jak jsem právě připomenul, nevznikly všechny tyto druhé menší světnice a komory z připojené a přeměněné kleti. To by byl jistě úsudek jednostranný a nesprávný. Nepochybuji, že byly odedávna i jiné podněty a jiná konstruktivní řešení pro vyhovění nastalé potřebě: především prosté *dělení jizby* nebo původní kuče na dvě, event. i více částí přehradou, která šla napříč nebo podél jizby. Tak zajisté značná část polských typů karpatských, při nichž existují komory vedle jizby na obou nebo na jedné straně síně, vznikla tímto způsobem; podobně máme v Rusi se šolnušem, čulanem, u nás s různými komůrkami, izbetkami a tak i po celém Balkáně u staveb komplikovanějších; v Hercegovině přišel J. Dedijer k podobnému závěru pro vývoj složitějších kući z typů jednodílných.[4]) A ve višegradském a užickém kraji, nebo mezi Dubrovníkem a Č. Horou lze docela ještě sledovati první stadia tohoto processu, neboť tu vidíme vznikání přehrad, které nedosahují ještě stropu a tím pomalý vznik různých těch ćilerů, araluků i komor (klijetů) ve vnitřku původně jednodílné kuće.[5]) Že toto přehrazování existovalo už v X. a XI. stol., je jisto. Selská zemnice tehdáž obvyklá nepřipouštěla sice ještě přehrad a složi-

[1]) Srv. na př. Нас. I. 61, II. 734, 737 (Atl. tab. XXI., XXII.), 742, 619, 1130—1135, 1144, IV. 439, V. 38 sl., Етн. Зб. XVIII. 125 sl., 141. Srv. též *Murko* Haus. II. 31 sl., *Karadžić* Lex. s. v.

[2]) *Rhamm* Wohnhaus 186.

[3]) *Dečev* Зб. ум. XIX. Мат. 4., *Tichov* Болг. домъ 12, 33.

[4]) *Dedijer* Нас. VI. 83, 90 (přehrady slují перда, чатма).

[5]) Насела II. 618, 732—734, 1130.

tějších plánů, ač i takto povstávala předsíň,[1]) ale přehrady vidíme ve větších polozemních stavbách kijevských.[2])

Nejvýznamnější a nejrozsáhlejší z nových formací, které prodělala stará klěť, byla proměna její v *komoru*, provedená v celé západní polovině Slovanstva.

Všude u lužických Srbů, u Čechů, u Poláků i u Slovinců vidíme, že se, a sice pravidlem, vedle síně a na druhé straně jizby vytvořila menší místnost bez kamen dvojího účelu (jako skladiště lepších věcí v domácnosti potřebných i jako ložnice), pro niž se ujal všude název *komora*, takže typický trojdílný plán ze všech těchto krajin ukazuje tyto tři místnosti vedle sebe: jizbu — síň — komoru (srv. schéma na obr. 122. a na tab. XLVIII.—L.). To vidíme v Lužici,[3]) to v celých Čechách, na Moravě a Slovensku,[4]) to i v Karpatech až do končin rusínských[5]) i v celém ostatním Polsku až po Mazury,[6]) to u Slovinců v Alpách,[7]) dále u Chorvatů;[8])

---

[1]) Viz napřed str. 689.

[2]) Viz napřed tab. XLIII.

[3]) *Černý* Wobydl. 4 sl.

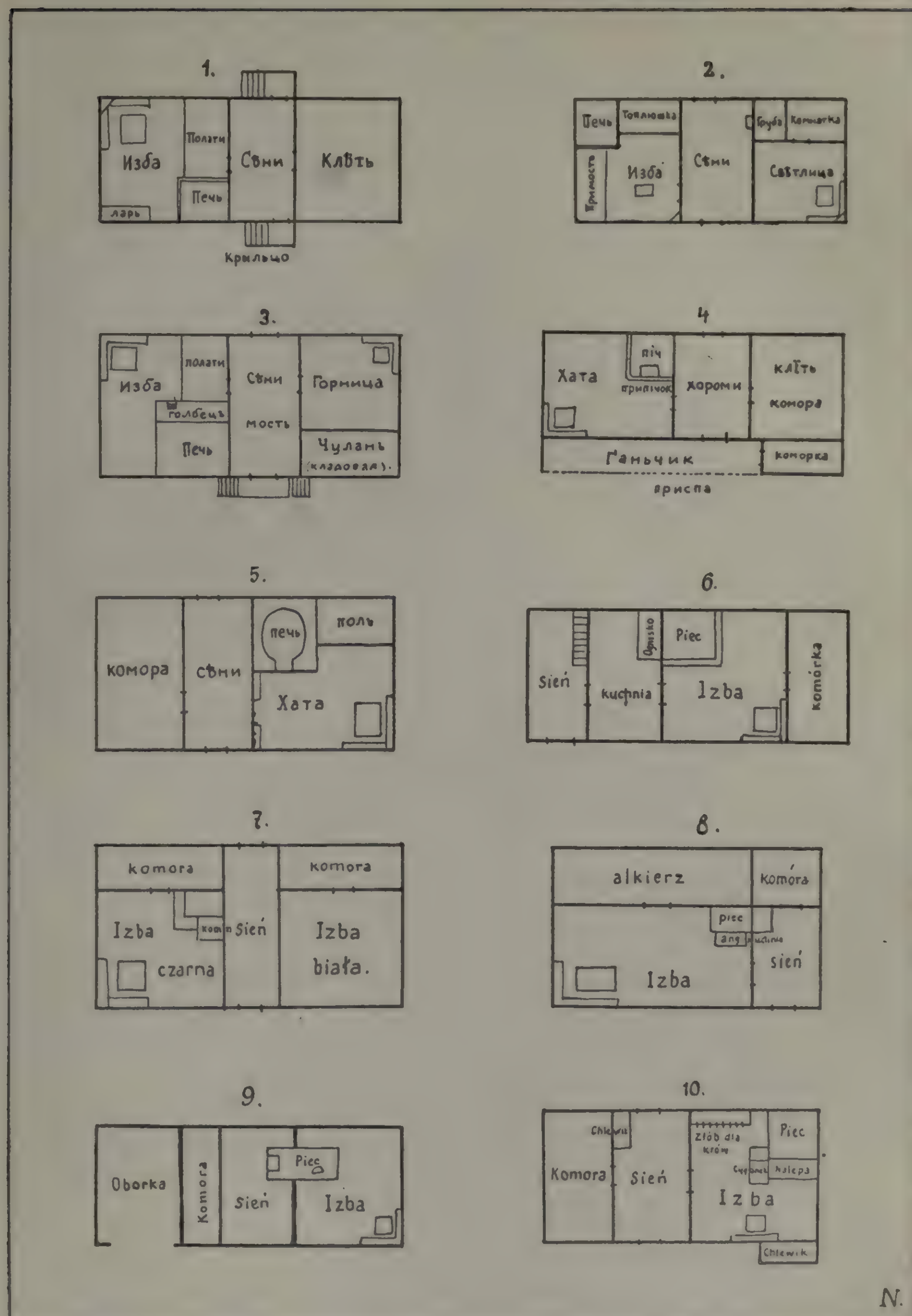
[4]) Č. Lid I. 339 (vých. Čechy), II. 48 sl. (Chodsko), II. 149, 152 (Haná), III. 198 (Slezsko), Čas. Olom. 1894, 80, 84, 119 (Valašsko), Národ. Věstník 1912, 101, Globus LXXXVII. 379 (Slovensko), Národop. Výstava Přílohy tab. 5, 9, 11 (Orava, Turec, Trenčansko), *Chotek* Cerovo 3, tab. II. atd. Jinak je na Slovensku ještě hojně dymnic bez kuchyní (srv. dále str. 847, 852).

[5]) *Matlakowski* Bud. 28, 42, 43, *Bünker* MAG. 1907, 102 sl. (Podhalí), *Stokłosa* Łud XIV. 355 (Jurgow ve Spiši), *Gloger* Bud. 114 (Zdziarz ve Spiši), *Šuchevyč* Гуц. I. 105, *Kaindl* MAG. XXVI. 158, 162—167 (Huculi), *Bünker* MAG. XXVII. 90, Bauernhaus (Atlas, Bukovina III.).

[6]) *Kolberg* Łud III. 75, V. 162, *Moklowski* Sztuka 264, *Gloger* Bud. 126, 128, 131—136, 139, 149, 153, 156, 171, 218, 220, Wisła II. 365, 366, III. 660; IV. 884, V. 161, 907, VI. 426, VII. 170, IX. 127, X. 131, XI. 744, XIV. 771, XVI. 429, XVII. 483. Všude leží komora typicky na druhé straně síně, co jizba. Trojitost velkopolských chat dosvědčuje už r. 1670—1672 Ulrich Werdum (*Gloger* 140) a už v XV. stol. skládaly se ze síně, jizby s pecí a komnaty (tamže 209). Srv. též Wisła III. 370. K Mazovsku srv. i *Detlefsen* 37 a *Mielke* Zs. f. Ethn. 1912, 380.

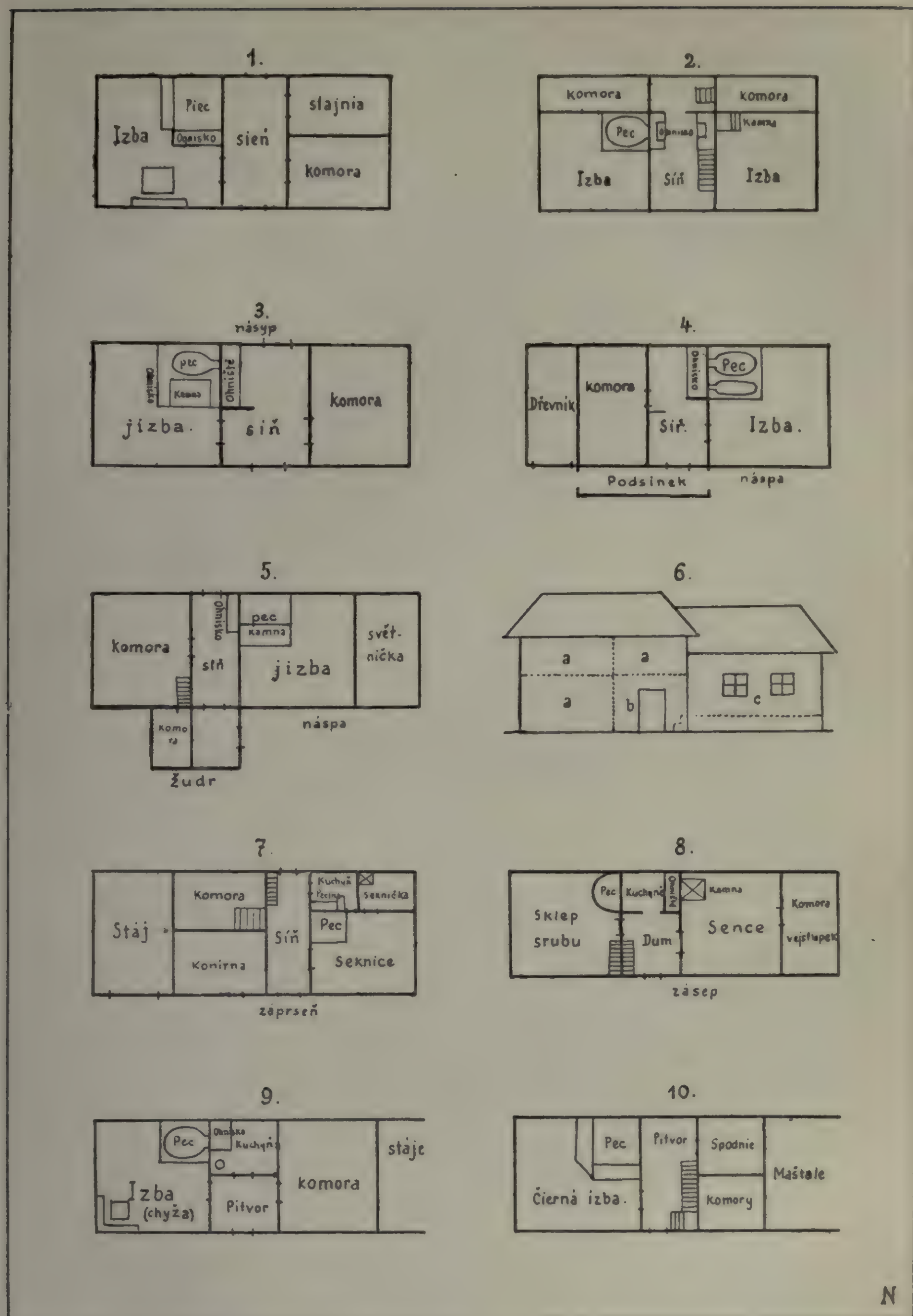
[7]) *Murko* Haus II. 22, 33, *Bünker* MAG. XXXII. 36, XXXV. 36. U Slovinců vedle názvu *kamra*, *kamrca* ujaly se ještě jiné něm. názvy *štibl*, *štiblc*, *čumnata* (z *kemenata*), *cimer*, *špajza*, *kełder* nebo sl. *zidanca* (*Murko* 34).

[8]) Hrv. građ. obl. Tab. 1, 3, 8, 16, 17, 18, 38, 49. Částečně zde komoru zastupuje druhá jizba.

Tab. XLVIII. *Typický trojdílný dům u Rusů a Poláků.*

1. Boroviči u V. Novgorodu (Sinozerskij), 2. kurská gub. (Rhamm), 3. Pošechnoje, gub. Jaroslav (Rhamm), 4. huculský dům ze Seletína na Sučavě, (Kaindl), 5. kijevská gub. (Rhamm), 6. Jurgov ve Spiši (Stokłosa), 7. Skibowka na Podhalu (Matłakowski), 8. kurpijská chata z Mazovska (Gloger), 9. Włodawa nad Bugem (Gloger), 10. Krakovsko (Kołberg).

Tab. XLIX. *Typický trojdílný dům u Poláků, Čechů a Slováků.*

1 Ropczyce u Brzezin (S. Udziela), 2. Těšínsko (J. Makovec), 3. Veletíny u Uh. Brodu (Niederle), 4. Valašsko (D. Jurkovič), 5. starý hanácký dům (V. Houdek), 6. řez podélný a) komory, b) síň, c) jizba), 7. Jeníkov u Hlinska (K. Adámek), 8. Újezd u Domažlic (Hruška), 9. Cerovo v Hontě (K. Chotek), 10. Čičmany v Trenčansku (Jurkovič).

Tab. L. *Typický trojdílný a dvojdílný dům u Srbů lužických, Slovinců a Srbochorvatů.*

1. Hornoluž. typ z Kośly (Černý), 2. dolnoluž. (blatský) typ z Bórkow (Černý), 3. dymnice z okolí Mariboru (Murko), 4. dům z Belokranjska (Lokar), 5. Gračane u Záhřeba (Meringer), 6. Bukevje u V. Gorice (plán patra-trijemu), 7. Stará Pazová ve Srěmu (Holjac), 8. kuća z plemene Drobnjaků na Černé Hoře (Tomić), 9. novější kuća od Kumanova v Starém Srbsku (Hadži-Vasiljević), 10. slaměná kuća z srbobulh. Krajiště (Nikolić).

ba i na Balkán k Srbům,[1]) rovněž jako na jižní Rus[2]) a Bělorus[3]) vnikl název komory, třebas se tam při lidovém domě setkáváme hojně se starými názvy domácími nebo jinými, z Orientu přišlými. Do ostatní Rusi přišla komora už řídko a pozdě.[4]) Srv. k tomu a vůbec k rozšíření trojdílného a dvojohniskového domu u Slovanů výběr základních typů sestavený na tab. XLVIII.—L. Bulharský dům (obr. 123.) jeví už jiný vývoj.

Cizí románsko-germánský původ slova *komora* [1]) a dále geo-

---

[1]) Komora (viz *Karadžić* Lex. s. v. кòмора, кòмара) existuje na př. v Černé Hoře u vyvinutých kući (Hac. VII. 507, 510), nebo i na Kosovu poli, kde tak sluje nový domek, do něhož se přenáší nevěstina výbava (Срп. Етн. Зб. VII. I. 187). O vzniku komory (камара) nebo klijetu v jižní Hercegovině srv. Hac. II. 1130.

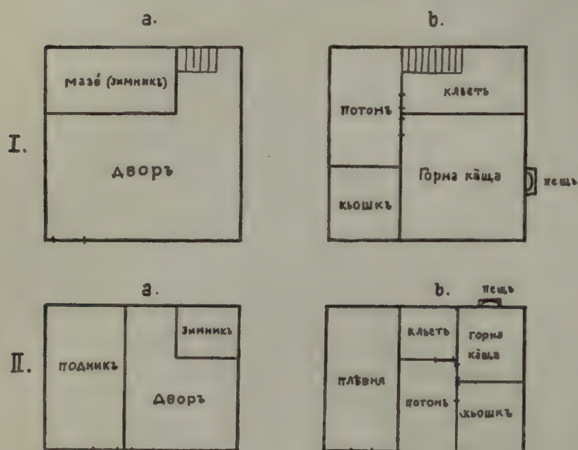
[2]) *Čubinskij* Труды VII. 377 sl., *Gloger* Bud. 123 (Ukrajina), 139 (Pokutí). *Rhamm* (Wohnung 78, 80, 86) uvádí doklady pro komoru vedle síně od Přemyšlu, z Podolí, z lublínské gubernie, dále (str. 138—139, 142 sl.) z kijevské a černigovské, kde se vedle slova комора užívá i výrazu хижа a v novější době pro lepší místnosti i свитлица (srv. též zde plány na tab. XLVIII). V tom případě stojí komora, jako budova zvláště. Srv. i *Dalь* Слов. s. v. комора.

[3]) *Nosovič* 244, *Federowski* Wisła II. 845. Litevský dům má *kamaru* (*Mielke* Zs. f. Ethn. 1912, 373) a také k Lotyšům vedle istuby vnikly komory (*kambari*, *Bielenstein* 77 sl., 80) a tím trojdílný typ domu (srv. obr. 119). Slovo *kammer* jde až k Esthům (*Charuzin* l. c.).

[4]) Podle Charuzina nebyla známa v sev. Rusi камера do doby Petrovy (Жив. Стар. 1902, 352). Také finnské domy v střední Rusi dostaly vlivem ruským trojdílný typ, na př. Permjaci, Votjaci, Čeremisové, Korelci atd. Srv. *Charuzin* Очеркъ 46, 52, 55, 62, 69 sl.

[1]) Slov. *komora* mohlo filologicky (s hláskoslovného hlediska) vzniknouti ze střlat. *camara*, *camera* (ř. καμάρα) buď přímo, nebo prostřednictvím sthn., stdn. *kamara*, *chamara* ((srv. *Berneker* EW. 555, *Kluge* EtW. 7 (1910) s. v., *Weigand* D. Wes. v., *Miklosich* EW. 125, *Romansky* Lehnwörter 107). Ale z věcných, nahoře vyložených důvodů přišel tento termin k Slovanům západním a jihozápadním spíše cestou druhou, prostřednictvím německým. Také slovanský význam komory v lidovém domě kryje se spíše s německým, než původním latinským, značícím místnost s klenutým stropem (to byl i původní význam komory v německých palácích, srv. *Heyne* Hausalt. I. 90). Jinak však netřeba popírati, že slovo vnikalo k balkánským nebo ruským Slovanům i přímo a sice církevní a městskou architekturou (*Vasmer* Эт. II. 217, 244, III. 92). V Rusi komnaty chrámové pod názvem комары připomíná už letopis k r. 1175 (ПСЛР. II. 112). Jiný ruský termin byl закамара, закомара. Srv. *Uvarov A*. Древн. Моск. II. 34 (Арх. Слов.) a Сборникъ мелкихъ трудовъ (I. 370). St. rus. камара, rovněž jako příslušný tvar bulharský a srbský, zachovává také význam síně klenuté (srv. *Berneker* 556, 4). Podobně jako *camera* přešlo později

grafické jeho rozšíření a koncentrace u lužických Srbů, Čechů, Poláků a Slovinců ukazuje nám s velkou pravděpodobností, že je vytvoření komory v západní polovině Slovanstva v patrné souvislosti s vlivem germánským, týmž vlivem, který do slovanského domu přinesl kuchyni s ohniskem, jizbu s kachlovými kamny, — všechno věci, které jsou vlastně původu románského, ale které k Slovanům přešly prostřednictvím germánským a sice, jak jsme už výše poznali, působením domu hornoněmeckého (franckého). Jest vskutku nad míru pravděpodobno, ba jisto, že zde na západě Slovanstva vznik „komory“ souvisí rovněž s tímto franckým vlivem, ale, aby nám bylo dobře rozuměno, podotýkám výslovně, že tento vliv způsobil vlastně jen vznik a rozšíření názvu „komora“ a snad ještě těsnější spojení komory se síní, ale ne místnost samotnou. Neboť zajisté slovanský dům sám bez tohoto západního vlivu směřoval již dávno před tím k vytvoření druhé místnosti vedle síně; také ji zcela samostatně vytvořil, jak jsme viděli, a sice v největší části Slovanstva z klěti a jen v západní polovině přejal pro ni ex post název *komora* vedle starších názvů domácích. Dobře postřehl K. Rhamm [1]) a před ním už L. Puszet [2]) a A. Charuzin,[3])

Obr. 123. I. Staroselský typ domu ze střední Rhodopy, II. typ kolibarský (a. přízemí, b. patro). (Podle V. Dečeva.)

---

i lat. *caminata* zkrze něm. *kemenāte* v slov. *komnata*, slovin. *čumnata* (*Berneker* EW. 554).

[1]) *Wohnung* 77 sl., 81 sl. Zásluhou jeho před Puszetem je, že první podrobně vyložil a doložil, jak v Rusi vznikla z klěti druhá jizba.

[2]) Studya 38, 45—49. Obrací se tu proti Henningovi, Meitzenovi a Lutschovi (srv. zde výše str. 730).

[3]) *Charuzin* Мат. 318, 321, 323, 342—344. Ovšem základy klade až do praslovanské doby.

že vznik komory u Slovanů byl samostatný, domácí a mohlo by se nanejvýše na západní hranici československé jednati o to, zdali zde nejen slovo, ale i věc přešla od Němců. Myslím však, že věc, totiž stará kleť, byla i zde dříve vedle domu, že vlivem franckým přešel na ni později název *komora* a že dalším vývojem proměnilo se vše v druhou jizbu obyčejně připojenou k síni, zatím co týmž vlivem původní černá jizba s pecí zanikala a nahrazována byla

Obr. 124. Starý selský dům s komorou z Veletín u Uher. Brodu.

jizbou s kamny (odtud i přeměna názvu jizba ve světnici v Čechách). Že tomu bylo tak, soudím z toho, že v národopisně zachovalejších končinách českých, zejména na Moravě, byla komora ještě do nedávna zřejmě budovou zvláštní, totiž starou kletí k domu sice připojenou, ale tak neorganicky, že její vnitřní patrová konstrukce s domem ostatním nesouvisela, že měla i samostatnou střechu, slovem, že to byla budova jiná. A teprve v průběhu XIX. stol. vidíme, — takřka ještě před našima očima, — jak se připojuje těsněji, jak splývá s domem i konstruktivně a jak se z ní tvoří prostá druhá jizba vedle síně, zachovávající obyčejně název komory, ale jak při tom zůstává hlavní, ji odedávna charakterisující příznak, — je bez ohniště.[1]) Ukázal jsem to na starém lidovém domě z moravského Slovácka,[2]) kde mizí teprve nyní věžovité

[1]) Teprve v nejnovějších dobách staví se i tu a tam kamna.

[2]) *L. Niederle* Starý lidový dům na moravském Slovensku (Národop. Věstník 1912, str. 109, 112). Podobný zjev najde se, myslím, i na Slovensku uherském.

komory, dříve tak typické, s dolní přízemní místností pro hrubší nářadí a s hořením patrem pro dražší věci a potraviny a na místo nich nastupuje vedle síně komůrka obytná (obr. 123). Totéž nám zřejmě ukazují starší stavby na moravské Hané,[1]) a je pravděpodobno, že i českomoravské sruby (srv. dále str. 804) sem náležejí. Zde všude zřejmě existovala patrová budova vedle domu, analogická klěti ostatního Slovanstva, na níž zprvu vidíme jen název komory a později i process proměny v obytnou síň. Také v Srbsku vidíme v nové době toto připojování druhé soby (sobice), odaje, klijetu nebo ćileru k sobě a kući, jak ukazují na př. plány na tab. L., č. 7—9. Tento process, jakož vůbec vliv francký, byl rozhodně pozdější a teprve ex post zasáhl do domácího vývoje. Ostatně i ve franckém domě není komora nic starého.[2]) Do Bosny přešel na př. francký typ dříve, než se vyvinula zvláštní komora ke spaní.[3])

Tak si představuji, že u Slovanů vznikl trojdílný typ domu s jizbou + síní + komorou (druhou jizbou, světlicí atd.), jenž se stal pro valnou část Slovanstva typem po dnes základním a charakteristickým.[4]) Vývoj jeho počal sice už v dobách starých, ale dokončil se teprve později, místy, jak jsme právě viděli, docela v době nedávné. Starý slovanský typ lidového příbytku té proměny ještě neměl, nanejvýše její počátky, typický té době byl tedy dvojdílný dům (síň + jizba) a klěť

---

[1]) *Houdek* Č. Lid II. 149. Podobného něco vidíme v polosamostatných, patrových komorách na Blatech Dolní Lužice, kde vůbec zachován byl starobylejší ráz domu, než v Lužici Horní (*Černý* Wobydl. 10). K Hané srv. zde tab. XLIX. 5—6.

[2]) Ostatně o tom, pokud byla komora součástí franckého domu a na kterém místě byla připojována, bylo dosti sporů. Viz hlavně *Rhamm* (Globus LXXI. 171: který zde za typickou součást pokládal chlév vedle jizby) a *Geramb* (MAG. 1908, 102).

[3]) *Meringer* Bosn. Haus 254.

[4]) Proto také nemohu souhlasiti s výkladem K. Mokłowského, podle něhož polský zagrodový typ s jizbou — síní — a druhou jizbou vznikl v Polsku, jako v Norsku spojením dvou klětí a předsíní k sobě (tak že ze dvou předsíní vznikla síň), resp. sestavením dvou jednojizbových chat štítem k sobě. Tomu naprosto nevěřím (*Mokłowski* Sztuka 295, 300, 306—307). Podle něho tam, kde šel vývoj jiným směrem, měnila se klěť na špýchar. Rozhodně také nemá pravdu Iv. J. Zabělin, když vykládá, že ruská jizba vznikla z klěti, do níž byla dána pec (*Zabělin* Дом. бытъ I. 20, 21, 27). Jizba vznikla z původní zemnice — kuče s ohniskem.

naproti nebo vedle domu samostatně stojící.[1]) A značná část Slovanstva, jak jsme také poznali, zůstala na tomto stupni vývoje, zachovala ještě tento starý ráz, tak místy na severu (pod. i na Litvě a v Lotyších), ale zejména na Balkáně, kde klěť — ať už s tímto starým jménem nebo s jiným později vytvořeným[2]) — zůstala až do nové doby tím, co byla původně na konci doby pohanské, totiž zásobárnou a ložnicí, budovou samostatně vystavenou a jen více nebo méně k příbytku se poutající. V nejnovější době ovšem i tam na Balkáně vlivem obecné civilisace a vlivem městských staveb klěti mizejí a s nimi staroslovanský ráz příbytku. V Srbsku nedošlo často ku připojení klěti na dům, ale jsou i zde kuće, kde je klěť nebo ćiler připojen na kuću s druhé strany, ne z té, co nová soba. Klěť sama je, myslím, slovanského původu vzhledem k starobylosti jména i k stáří věci samé a vzhledem k jejímu rozšíření po celém Slovanstvu, kde, jak jsme viděli, tvoří důležitou, integrující část domu od Černé Hory až po Archangelsk. Tím ovšem není řečeno, že jiní evropští sousedé Slovanů nevytvořili ničeho podobného, resp. nezdědili totéž, co Slované, už z dávných dob společného žití. Otázka ta však nebude rozřešena, dokud aspoň poměr sl. *klětь* k neslovanským formám téhož slova (srv. výše str. 748) nebude vyjasněn. Věcně vzato, shledáváme na př. ve Skandinavii zcela podobné budovy, podobného účelu a podobného vývoje (zejména máme-li zření k připo-

---

[1]) Kdy se tato proměna jednodílného, resp. dvoudílného domu v trojdílný se spací komorou udála, nelze říci z plnou určitostí. Myslím však, že do XI.—XII. století nemůžeme ještě počítati s komorou k domu připojenou. Nesvědčí nám proto dosud žádná stará zpráva, žádný doklad archaeologický; naopak první zprávy o klěti nasvědčují budově zvláštní, samostatné, stojící mimo dům, a také se, jak ukázáno, na různých místech tento proces vytváření komory v domě udál zřejmě v dobách nedávných, nebo dokonce se děje před takřka našima očima, ba dokonce na mnohých místech se vůbec k němu ještě nedošlo. Z toho soudím zatím, že vytvoření komory slov. domu připadá teprve do dob pozdějších, historických. Jinak však velké rozšíření terminu světnice od Čech do Běloruси a Zvoleni svědčí zase na značné stáří differenciace její od jizby černé. A že v XVI. stol. na Volyni byla už světlice, síň i komora, vidíme z revise zámků volyňských z r. 1545, citované u Mokłowského Stzuka 340.

[2]) Srv. výše str. 754. V Srbsku nedošlo často ku připojení klěti na dům, ale jsou i zde kuće, kde je klěť nebo ćiler připojen na kuću z druhé strany, co nová soba. Srv. Hac. I. Atlas tab 22, obr. 26. (z Drobňaků). Srv. zde na tab. L., obr. 8—9.

jení klěti k domu a proměně v komoru),[1]) — ale Puszet má pravdu, když tyto budovy a jejich vývoj odděluje úplně od slovanských a pokládá za zjevy na obou stranách samostatné.[2])

Vedle členění horizontálního, které ovšem nezůstalo tkvěti jen na vytvoření komory nebo druhé jizby a komor, nýbrž pokročilo, jak dále poznáme, v domech městských a bohatých, zejména knížecích, k vytvoření dalších místností k speciálním účelům (srv. dále str. 780), počal se slovanský dům ještě za pohanské doby členiti ve směru vertikálním. První doklady toho jsme už měli, ale ty týkaly se jen patra v klěti, gornice, ne patra nad domem.

Původně slovanský dům patra neměl, ba ani ne stropu nad jizbou, který vytvoření patra předchází. Nad místností ohniskovou byla střecha a kouř z krbu šel dírami ve střeše ven. Předchůdcem stropu stalo se nejspíše lešení nad ohništěm utvořené z latí nebo desek z proutí spletených, pro něž byl snad starý název všesl. *lěsa*, č. lísa.[3]) Desky tyto, resp. lešení, upraveny byly nad ohništěm za tím účelem, aby se na nich mohly pohodlně sušiti různé zvlhlé věci, zejména obilí a také, aby oheň nešlehal přímo k snadno zápalné střeše. Z toho vznikl strop,[4]) pro který ostatně dán byl parallelně ještě jiný podnět, totiž potřeba konservovati kolem krbu více tepla, což se docílilo celkovým zabedněním jizby. Kdy se to počalo dělati v domě selském, nevíme, ale v městských domech

---

[1]) Srv. *Henning* D. Haus 68, 69. Také ambary a čardaky slavonské bijí do očí podobnou konstrukcí.

[2]) *Puszet* Studya 45 sl., 48.

[3]) Tyto primitivní počátky stropu — proutěné lěsy nad krbem — nalézáme dosud zhusta nad ohništi kući balkánských, které také dosud nevyvinuly stropu (soby strop mají, srv. výše str. 737, obr. 116). Také v Rusku tu a tam a v Polsku jsou ještě kurné jizby beze stropu anebo mají strop jen do poloviny jizby, což svědčí zjevně na podobný původ, jaký vidíme na Balkáně (srv. výše str. 736). Analogické stříšky nad ohništěm znám i ze Žmudi (Wisła II. 838). Termin *lěsa* je všeslovanský a znamená jinde desky proutěné, na nichž se suší na př. ovoce v sušárnách na Slovensku, nebo vůbec kus pleteného plotu, pokrývky (*Miklosich* EW. 167, *Berneker* EW. 712, *Budilovič* Слав. II. 1. 108). Srv. malor. лиса, b. лѣса, srb. љеса, slovin. lesa, č. lísa, sloven. lésa, p. lasa, luž. lěsa, maď. lésza.

[4]) Staré všesl. terminy pro strop jsou *stropъ* (*Miklosich* EW. 326, *Budilovič* Слав. II. 1. 106), dále *tьlo, tьlja* (*Miklosich* EW. 370). K možným etymologiím srv. *Zubatý* Archiv sl. Phil. XVI. 417.

kijevských v X.—XII. stol. jakési dřevěné stropy už byly, soudíc aspoň podle Chvojkových nárysů a rekonstrukcí.[1])

Patro obytné nevzniklo jen prostým vývojem ze stropu, nýbrž byly tu jiné podněty, které přistoupily k tomu, aby se nad síní nebo jizbou vytvořily další místnosti obytné. Jedním z těchto momentů bylo samo zřízení klěti, v níž už odedávna bylo patro,[2]) dělící ji na část horní (горница) a dolní (подклѣть); když pak byla klěť připojena k domu, vznikla snadno potřeba zbudovati i nad domem místnosti, jež by korrespondovaly s gornicí. Jindy zase terrain přirozeně vedl k vytvoření patra a sice všude tam, kde byl dům založen na strmější stráni tak, že bylo nutno vytvořiti horizontální niveau pro příbytek pomocí podstavby. Tato podstavba se spodní strany domu stala se jakýmsi přízemím a síň s jizbou octla se pak na ní zvýšena, tedy na patře. Krásným dokladem těchto přirozeně vzniklých polopatrových domů jsou na Balkáně na svazích hor přemnohé kuće, které mají pod kućí a sobou vytvořenou spodní místnost, sloužící za skladiště nebo i chlévy, t. zv. магаза, подрум,順земје, приземно, bulh. зимникъ, яхъръ anebo také *изба*.[3]) Konečně mohly i jiné příčiny, na př. snaha po lepší obraně domu proti nepříteli, vésti k vývinu místnosti na patře s okennými otvory, z nichž bylo lze lépe se brániti (srv. srbské kuly). V městech, ohrazených valem a nemohoucích se šířiti, nutil zase nedostatek místa, aby se obytné budovy šířily směrem vertikálním, nahoru.[4])

Slovem, příbytky o patře mohly zajisté u Slovanů vzniknouti samostatně a také tak vznikly na různých místech, kde se s nimi

---

[1]) Srv. výše str. 700 a tab. XLIII.

[2]) Patro je slovo všeslovanské, stsl. *pętro* — lacunar (*Miklosich* EW. 239), ve významu lešení z trámů zvednutého, pak podlahy pod střechou. Srv. i *Budilovič* Слав. II. 108. Staré všesl. výrazy pro schodiště (žebř) byly *drabъ*, *drabina* (*Miklosich* EW. 49, *Berneker* EW. 219) a asi nějaká formace od slov. *lěsti*, iter. *laziti*, *lězati* (lěstvica nebo lěsnica). Srv. *Miklosich* EW. 166, *Berneker* EW. 715, *Budilovič* II. 108. *Lěstvica* je v kod. Supras. 353, 12, 13 (*Berneker* l. c.).

[3]) O tomto významu jizby na Balkáně srv. výše str. 744.

[4]) Dosvědčuje nám to přímo Saxo Grammaticus o městech pomořanských, připomínaje, že jsou v Korenici domy stěsnané (ed. *Holder* 577): Sed locus ut pacis tempore desertus, ita tunc frequentibus habitaculis consertus patebat. Quorum altitudinis tres ordines fuere, infimo medii supremique ponderibus sustentamentum prebente."

setkáváme, při čemž ovšem padá jejich vznik namnoze do dob pozdějších. Ale v jedné oblasti slovanské stalo se povýšení domu na více méně vysoké patro typickým a patrně už od dob velmi starých. Je to v severní části Velkorusi hlavně na sever od čáry Valdaj—Vjazma—Kaluga—Rjazaň—Tambov,[1]) kde se nejen udržela nahoře zvýšená gornica, nýbrž kde byl zdvižen celý obytný dům (a s ním místy i celý dvůr) do vysokého patra, tak že se i pod síní a jizbou vytvořila přízemní místnost подполье zvaná, která slouží za skladiště, za chlévy a v novějších dobách z části i k obývání. Jizba se tam přenáší. Podpolje je v střední Rusi nízké, ale na severu uvedené hranice bývá vysoké až 8—10 stop.[2]) Srv. výše na obr. 113 malý domek od Borovičů z gubernie novgorodské a na tab. LI. vyvinutější stupeň z gubernie archangelské, kr. Šenkursk.[3])

Tuto specialitu severní Velkorusi postřehl a v plné míře ocenil první K. Rhamm a poněvadž podobné vyvýšení síně a jizby do patra není jinde u Slovanů typické a tak staré, jako zde, vyložil je Rhamm vlivem nordickým, jenž se na velkoruském domě i jinak projevuje v názvosloví různých detailů, a tento nordický původ etažování i části zmíněných detailů kladl už do slovanského pravěku.[4]) Jak jsem však už výše naznačil (str. 760) a ještě dále doložím, nemá Rhamm pravdy při všech uvedených dokladech,[5])

[1]) *Rhamm* Wohnung 5 sl., 69. Na jihu v gub. tulské, rjazaňské je dům nízký a přízemní.

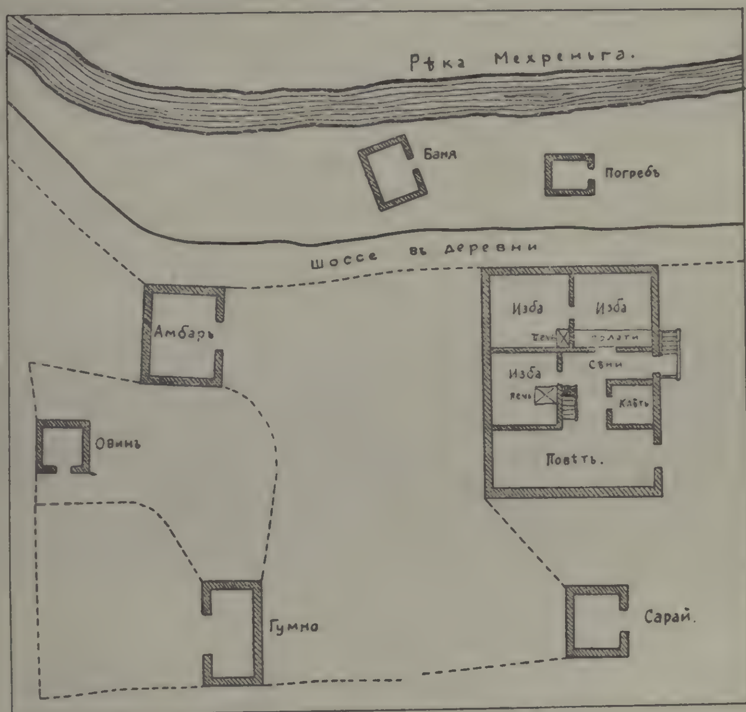
[2]) *Rhamm* 6, 8, 15 sl., 44 sl. Rhamm užívá pro to rozdílných terminů: Niederstockhaus — Hochstockhaus, jež Dm. Zelenin překládá изба на подклѣтѣ (lépe na подпольѣ?) низкомъ или высокомъ (Жив. Стар. 1911, 307). Spojená s tím, do výše zvednutá stavení hospodářská (pověť, saraj a pod.) shrnuje *Rhamm* (13 sl.) terminem „Stockdvor" (*Zelenin* „дворъ съ поѣтью").

[3]) *Sinozerskij* Жив. Стар. IX. 409, *Jefimenko* Матер. I. 36, *Rhamm* Wohnhaus 19, 32. Od Rusů přejali toto zdvižení domu do patra i Finnové (Čeremisové, Karelci, Zyrjané). Srv. *Charuzin* Очеркъ 87, 91.

[4]) *Rhamm* l. c. 5, 129, 348.

[5]) Rhamm se při tom opírá o následující terminy, jež vykládá z nord. germánštiny: шолнушъ (místnost oddělená v jizbě) ze stn. *svefnhús* — Schlafhaus; полъ (vyvýšené lešení v jizbě) z *pallr* — Schlafbühne, Dielenboden; чуланъ (oddělená místnost v domě) z *kylan* (*-a*), *kylna* — Küche; голбецъ (poklop v podlaze jizby vedoucí v podpole) z *golf* — přední oddíl stufy; шеломъ (hřeben střechy) z *hjelm* — First; полати (vysoké podium k spaní v jizbě) z *lopatr* — Schlafbühne, jeder oberer Raum; лазня a баня (lázeň) z *laugar-hus*, *bađ-stofa* — lázeňská jizba a s tím spojený хвостъ

Tab. LI. *Nárys velkoruského domu a plán dvorce z Majnemv u Šenkurska v gub. archangelské.* (Podle Jefimenka.)

neboť část jako шеломъ, лазня, полъ vyložiti a pokládati lze spíše za domácí názvy slovanské, баня, полати jsou původu jižního, чуланъ nejistého, snad orientálního, tak že zbývá pro nordický původ jen голбецъ a шолнушъ. Tím se ovšem nordický vliv značně zmírní, třebas ho, podobně jako v jiných stránkách, upírati nelze. Zdali však i typické zdvižení velkoruského domu nad подполье možno míti za následek vlivu nordického, neodvažuji se dnes určitě rozhodnouti. Ale zajisté je důležito, že i ruský termin pro patro ярусъ pochází ze stn. *jarđhús*,[1]) a dále nezapomínejme, na což Rhamm opomenul poukázati, že centrum patrového domu t. zv. novgorodského typu je v končinách kolem Valdaje a že právě v těch končinách bylo také v VII.—IX. stol. po Kr. centrum kolonisace normannských Rusů, jak nás některé staré orientální prameny poučují.[2]) Proto bych všechny prokázané vlivy mimo istъbu — шолнушъ, голбецъ, ярусъ, гридница uváděl na dobu styků s Rusy v druhé polovině I. tisíciletí po Kr., a tedy snad i vytvoření patra. Jinde ovšem po Slovanstvu vznikla patra z příčin přirozených, výše uvedených, beze všeho vlivu cizího.

Dvorce knížecí.

Jestliže lepší dům selský a ovšem i městský dospěly už v X.—XII. stol. k jakési rozmanitosti svého plánu v horizontálním i vertikálním členění a tím i ve vnější podobě, platí to ještě u větší míře pro domy velmožů a zejména dvorce knížecí. I když tyto dvorce byly stavěny domácími řemeslníky, — což vždy nebývalo, jak dále uvidíme a podle domácích tradic, nutil velký dvůr knížecí, jeho harémy, rodina, družina a čeleď stavitele k tomu, aby dvorec nejen zvětšili, nýbrž přímo několikanásobnili a opatřili

---

z *quast* a лугъ z *lauge* (*Rhamm* Wohnhaus 133, 310 sl., 348). Proti tomu však opřel se hlavně *A. Brückner* a prohlásil sám баня, лазня, чуланъ, полъ a шеломъ za domácí praslovanské, uznávaje za cizí jen голбецъ a шолнушъ (Zs. f. Ethnologie 1911, 180, a Lud 1912, 179). Také O. Schrader ve své kritice pokládá za germ. přejetí jen голбецъ, ač se jinak od výkladů Brücknerových odchyluje (Zs. f. Volksk. 1910, 334). Bližší viz dále při výkladu jednotlivých těchto částí starého domu. K čulanu a šolnuši srv. výše str. 760.

[1]) *Schrader* l. c. 335, *Mikkola* Berührungen zwischen den westfinn. und slaw. Sprachen 1893, 20. Srv. též *Rhamm* Wohn. 431, *Stephani* Wohnbau I. 377.

[2]) Vyložím o tom obšírněji na příslušném místě IV. dílu Slov. Starožitností.

pro mnoho různých potřeb. Tím se pak takový dvorec knížecí stal pro slovanský dům naskrze atypickým. Dvorec knížecí měl více klětí u sebe a jistě větších, massivněji budovaných, měl uvnitř více místností, ať přistavených k základní síni s jizbou, ať vzniklých dělením vnitřku rozsáhlé základní budovy, měl zvláštní síně hostinské, zvláštní pro pobyt družiny, čeledi, zvláštní pro ženy s dětmi, rozmanité zásobárny, sklepy, lázně a konečně i věznice. Z toho potom leccos přejal dům městský a pak i bohatší selský — vždyť na př. i gornica a světlica domu selského zdá se býti už napodobením lepších a bohatších vzorů,[1]) — ale intensivnější působení tohoto vlivu spadá, jak jsme viděli, už většinou do doby pozdější.

O knížecím a bojarském dvorci máme i několik zpráv starých, které umožňují, abychom poznali, jak vypadal už před XI. stoletím.[2])

Předně, jak jsme již výše (str. 716) shledali, velkou úlohu a důležitost měly v takovém dvorci rozsáhlé сѣни, v nichž sedával kníže s družinou, v nichž se besedovalo a hodovalo.[3]) Zvláštní síní pro dvořany, kterou připomíná letopis už k r. 996, byla гридьница,[4]) nazvaná od slova гридъ, гридинъ (z nord. *griđ*), označujícího vojína knížecího, družinníka.[5]) Tato síň, jak dobře K. Rhamm doložil, byla napodobením severogermánské hally (*hirđstofa*) a zjevným starým dokladem ruského, t. j. varjažského vlivu na stavbu ruského domu.[6]) První knížata ruská ji stavěla pro svou varjažskou družinu tak, jako v Skandinavii. Ze zprávy zachované ve Fronmannasöguru, kde ruský kníže Jaroslav své manželce Ingigerdě

---

[1]) Srv. *Rhamm* Wohn. 82.

[2]) O pozdějším vývoji ruského domu knížecího a bojarského srv. hlavně u *Iv. Zabělina* Домашный бытъ русскихъ царей въ XVI. и XVII. ст. (M. 1862; nové vydání, jež cituji, je z r. 1895).

[3]) Srv. na př. ПСРЛ. III. 56, a jiné doklady výše na str. 717. pozn. 2.

[4]) Let. Lavr. 123[3] k r. 996: (»Володимиръ) устави на дворѣ въ гридьницѣ пиръ творити.« Dále uvádí gridnici Ipatějev. let. k r. 6605 (1097) a Novgor. I. k. r. 6724, 6737, 6740, a Slovo o pluku Igorovu: »И падеся Кобякъ въ градѣ Кіевѣ въ гридницѣ Слятъславли« (ed. *Erben* 6). V letopise Perejaslavském k r. 6504 čteme: »оустрои же всемъ бояромъ гридню.« Srv. *Sreznĕvskij* Мат. I. 592. Později říkali gridni také столовая nebo парадная комната (*Zabělin* Дом. бытъ I. 21, 29).

[5]) *Sreznĕvskij* Мат. I. 592.

[6]) *Rhamm* Wohn. 417 sl.

vykládá o kráse nově postavené hally, vidíme, že to bylo zvláštní rozlehlé stavení přízemní bez krovové střechy, neboť mělo uvnitř strop na sloupech,[1]) kde kníže hodoval s družinou několika set lidí, kde dával audience, sedě na povýšeném křesle[2]) a pod. Hořel v ní otevřený oheň. Později gridnica pomalu přicházela v zapomenutí; nahrazovaly ji rozsáhlé povýšené sěni vlastního paláce.[3]) S touto ruskou gridnicí lze uvésti v parallelu obdobnou síň u knížat polabských. O nich sice dí Herbord, že měli v každém městě svůj dvorec,[4]) ale jen o knížecím dvorci ve Volíně připomíná dále, že v něm bylo stavení velké, zhotovené ze silných trámů a desek, *stupa* nebo *pirale* zvané.[5]) Ostatně se hodí uvésti, že v Pomoří i obyčejné městské domy měly síně pro hosty, v nichž byly stoly k hostině stále upravené[6]) a гостиница připomíná se už v XI. stol. i v domě kijevském.[7]) Jinou místností, určenou patrně pro družinu, nebo čeleď knížecí, byla *dvorьnica* na západní hranici slovanské, neboť výraz tento Němci přejali už během středověku, utvořivše si z něho *dörnze, dörnsse*, sthn *turniz*, střhn. *durnitze, dörntze,*

---

[1]) Fonmannasögur VI. 3. Viz *Rhamm* Wohn. 419 a Ethn. Beitr. II. 552. O germánské *halle* srv. *Heyne* Hausalt. I. 36 sl., o hirđstofě podrobně *Stephani* Wohnbau I. 369 sl.

[2]) Je to patrně отьнь столъ Letopisů nebo отьнь златъ столъ Slova o pluku Igorovu (ed. Erben 6), rovnající se *öndvegi* nordické *hirđstofy* (*Rhamm* 419). Na tuto síň a toto místo vztahuje se patrně také zmínka o hostině ruského knížete u Fadlána (*Harkavi*, Сказ. 101).

[3]) *Rhamm* 415, 420, 425, 429. Slovo гридня udrželo se jen v gub. orlovské ve smyslu malého selského domu, v malor. грыдныча, pol. *hrydnia* a u ruských Lotyšů *gryniczia* (*grynczia, gryncze, grycze*) ve smyslu selské jizby. Rhamm soudí, že přechod tento sprostředkovaly gridnice na dvorcích bojarských.

[4]) Herbord II. 24: „In singulis autem civitatibus dux palacium habebat et curtim cum aedibus." Srv. II. 26.

[5]) Herbord II. 24: „Erat autem in ipsa curti aedificium quoddam fortissimum trabibus et tabulis ingentibus compactum, quod stupam vel pirale vocant, in quod scrinia et clitellas et capellam episcopi et pecuniam ... portaveramus, quin et propter impetum furentis populi cum episcopo clerici omnes illuc confugerant." Dále se líčí útok lidu na dům: „factoque impetu stupam aggrediuntur et dissipant, tecto primum, dein parietibus disiectis et excisis."

[6]) Herbord II. 41. Viz úplný citát v I. díle ŽS. str. 205.

[7]) V Pravilu metropolity Jana (Ист. Библ. VI. 13). Zvláštní hodovní síně selské (pro církevní slavnosti) vznikly později tu a tam na Balkáně, t. zv. трпезара. Srv. Нас. VII. 152.

v hannoverském Wendlandu *dwarneiz* z drev. *dvornaića*.[1]) Řada speciálních názvů vznikla brzy pro ložnici: одрина, повалуша (повалыша), ложница, сѣнникъ,[2]) mezi nimiž je nejvýznačnějším výrazem z perštiny nebo turečtiny přejatý чрътогъ, чертогъ, чьртогъ (srv. azerb. *čardak* a pers. *čārtāk*[3]) a přešlý už před XI. stoletím k Slovanům východním[4]) a potom k jižním.[5]) Význam jeho se později často měnil, přecházeje jednou na světnici hostinskou nebo na místnost před ní, jindy na druhé patro domu, po třetí na celý dům pro hosty, zejména na letní kuću po čitlukách, ale také jen, na př. při Kolubaře, na malá stavení k sušení kukuřice.[6])

---

[1]) *Rhamm* Wohn. 92, *Brückner* Slaw. Ansiedel. in der Altmark 21, *Schrader* Idg. F. XVII. 33, *Heyne* Hausalt. 123, 166, *Janko* Pravěk 116. Přechod dvornice k Němcům vykládá Rhamm tím, že měla pro ně novum, totiž pec, kterouž Němci později opět zaměnili za kamna. V Srezněvského staroruských Materialech slova *dvornica* není.

[2]) Doklady viz u *Srezněvského* Мат. II. 43, 621, 993: одрина v Pand. Ant. 68 (XI. stol.), v Pov. vrem. lět. k r. 946 (Lavr.[3] 58), v Novg. let. I. k r. 6708; повалуша v Sborn. Trojickém XII. stol.; ложница Legendě sv. Václava, v Pand. Ant. 295, v Ipatějevském let. k r. 6683, v Zlatostruji XII. stol. atd. Srv. *Sobolevskij* Мат. 7 a též *Uvarov* Жилище 365 a *Zabělin* Дом. бытъ I. 22—24. Сѣнникъ v pozdější Rusi byl v bohatších domech chladný pokoj (bez peci) ke spaní, v němž bylo zejména při svatbách strojeno svatební lože pro novomanžely (*Zabělin* 29). K povaluši srv., co pověděno už výše na str. 760.

[3]) *Miklosich* Fremdw. 82, *Dedijer* Нас. II. 735, *Melioranskij* Изв. X. 4. 133, *Berneker* EW. 171. Jiné pokusy viz u *Korše* Archiv f. sl. Phil. IX. 494 a Zbornik Jagićův 258.

[4]) *Srezněvskij* Мат. III. 1570 uvádí doklady pro чьртогъ z Mineje (1097 roku) list 38, z Krmčí knihy Jefremovské (ok. 1100) a jiných několik z XII. století ve smyslu палата, брачная комната, спальная і бракъ. Stejně staré jsou odvozeniny чьртожникъ, — брачная комната, дружка жениха, чьртожьница — чертогъ, супруга a adj. чьртожьный. Dnes v Rusi značí čerdak světničku nad stropem jizby (na př. v Novgorodsku Жив. Стар. IX. 419), zv. též вышка. Městské domy v staré Rusi měly tři patra, v I. podkleť, v II. gornice (povaluše, světlice), v III. čerdaky, těremy, vyšky (srv. *Zabělin* Дом. бытъ I. 30).

[5]) V Bulharsku vedou novomanžely do čertogu (*Marinov* Стар. III. 129 sl.). U Tichova vyložen jako „druhé patro" (Болг. домъ 10, 16, 48). U Srbů sluje чардак obyčejně domek, do něhož se ukládají hosté. Srv. Нас. срп. зем. I. 61, 294, II. 728, 735, 1143 (Atlas tab. 38, 46, 50; ale na tab. 37 je to řada altánků v sadě), IV. 446, V. 42, 50, 51 (tab. 11), VI. 84. Chorvatské čardaky z Bílého Brda a od Zemuně jsou také jen malá stavení jako hambary, jenže na sloupech (Hrv. građ. obl. tab. 35, 43). Nejstarší čardaky stavěli na Balkáně mohammedáni.

[6]) Srv. doklady v pozn. předešlé. Čardak mají i Huculové, ale tam

Přirozeně v takovém dvorci byly i spodní místnosti (skladiště, sklepy) rozsáhlé a specialisované. Vedle starých terminů погребъ, амбаръ, бретьяница připomínají se zejména sklepy na víno medové (медуша), v nichž bývalo na sta beček vína.[1]) Také *pivnica* je starý domácí výraz slovanský (od *pivo*), jak dosvědčuje jeho rozšíření po celém Slovanstvu.[2]) Že v Čechách už ve XII. stol. uschovávali do jam led na léto, dokládá Kosmas.[3]) Polopodzemní místností byla na knížecím dvoře ruském i věznice — порубъ.[4]) Záchodů příbytky selské patrně neměly. Ale na dvorcích knížecích byly zvláštní domky, jak souditi smíme z vypravování Kosmova, kde se dí o knížeti Jaromírovi, že r. 1037, když konal svou potřebu „v budce", byl od Vršovců zabit.[5]) Konečně, jako typická zvláštní budova na knížecím dvorci ruském, připomíná se *věž* s několika patry, uvnitř obsahující komnaty pro ženy — t. zv. теремъ, трѣмъ. V Kijevě se připomíná věžní dvůr (дворъ теремный) už k r. 945 a 980, a sice s věží kamennou.[6])

---

značí verandu před vchodem (*Kaindl* MAG. XXVI. 156, 158 sl.), podobně, jako u sousedních Rumunů. U Slovinců přešel význam na strážnici na kolech (*Pleteršnik* s. v.).

[1]) Srv. v Lavr. let. k r. 997: »меду лукно, бѣ бо погребено в княжи медиши,« nebo co let. Ipatěj. k r. 1146 dí o Igorově selu a dvoru: »бѣ же ту готовизни много въ бретьяницахъ и въ погребѣхъ вина и медове, и что тяжкого товара всякого до желѣза и до мѣди . . . .« И ту дворъ Слятославль раздѣли на 4 части и скотницѣ, бретьяницѣ и товаръ, иже бѣ не мочно двигнути и въ погребѣхъ было 500 берковьсковъ меду а вина 80 корчагъ« (ПСРЛ. II. 26, 27). Další doklady a výklad viz u *Uvarova* Жилище 366 a *Sreznĕvského* s. v.

[2]) Srv. č. *pinvica, pivnica* (Č. Lid II. 50, III. 200), dolnolouž. *piwnica*, dial. *pilnica*, honolouž. *pinca* (*Černý* Wobydl. 26, 31), pol. *piwnica* (*Gloger* 131, *Bünker* MAG. 1907, 102), bulh. пивница (*Tichov* 42, *Marinov* Сб. ум. XVIII. 26), srb. пивница (Нас. I. 62, II. 269, IV. 446, VII. 150, 157), chorv. *pivnica* (Hrv. gr. obl. tab. 10, 30, 49), rus. пивница (*Dalь* s. v.). Srv. *Budilovič* Слав. II. 1. 111, *Krek* Einl. 140³.

[3]) Kosmas III. 50.

[4]) порубъ — темница, *Sreznĕvskij* Мат. II. 1215. Dokladů je řada v letopise Kijevském k r. 1036, 1059, 1067, 1068, 1146 atd. (srv. Lavr.³ 147, 158, 163, 167, 297, 298), Pskovském I. k r. 1059, Novgorodském k r. 1068. Srv. *Uvarov* Жилище 357 a *Zabělin* Дом. бытъ I. 23.

[5]) Kosmas I. 42: dum ille caecus purgat ventrem in necessario noctis in hora. O latrinách v Německu srv. *Heyne* Hausalt. 97.

[6]) Let. Lavr.³ 54 (бѣ бо ту теремъ каменъ). — 55 (Олга сѣдящи въ теремѣ, посла по гости), 76 (Володимеръ вышедъ въ дворъ теремный отень), 77 (на холму внѣ двора теремнаго). Na těremy vztahuje se asi i zpráva letopisu k r. 946 (lavr.³ 58): и тако възгарахуся голублници, ово

Tyto věže i výraz pokládaly se dříve obecně za výpůjčku z Byzance, slovo теремъ, трѣмъ z ř. τέρεμνον a teprve nejnověji Ř. Iljinskij vyložil je za domácí výraz slovanský, souvisící s koř. *terēb, lit. trobà — jizba, lat. trabs — trám a č. trám.[1])

Není-li ruský těremъ přejat, je-li domácí, pak musil býti jakousi součástí lidového domu už v prvních stol. po Kr., neboť si jej Slované balkánští přinesli s sebou. U nich je *trem* běžným výrazem pro otevřenou verandu před vyvinutější kučí nebo sobou nebo na čardacích, kde se spává.[2]) V tom případě by jihoslovanský trem odpovídal asi nejvíce ruským *síním* a mohli bychom si tím do jisté míry vysvětliti to, že u balkánských Slovanů výraz *sěnь*, *sěni* zanikl: protože zatlačen byl terminem *trem*, který etymologicky vznikl zase přihlédnutím ke konstruktivní stránce. Ruský význam теремъ pro vysokou věž v X. stol. byl by pak významem druhotným (neboť u lidového domu nelze přece takové věže předpokládati a nejsou nijak doloženy), přeneseným snad na vysokou, z trámů sroubenou kleť.[3]) Pro tento výklad svědčilo by zejména to, že i nejprimitivnější stavby balkánské, totiž bulharské burdely,

---

клѣти, ово вежѣ, ово и одрины и не бѣ двора, идеже не горяше. Srv. v Slově o pluku Igorově: »въ моемъ теремѣ златоврьсѣмъ« (ed. *Erben* 6). Co byl později *těrem* v ruském dvorci, viz u *Potanova* Очерки древней р. архитектуры. Древн. XIX. 17 sl., 26.

[1]) Str. теремъ, трѣмъ, k čemuž srv. b. трѣмъ, srb. трем, тријем, slov. *trem*, pol. *trzem*, maď. *terem*, rum. *terîm* vykládalo se ponejvíce za přejetí z ř. τέρεμνον (*Miklosich* EW. 354, *Vondrák* Vrgl. Gr. I. 301, 308, *Vasmer* Эт. III. 200, srv. i II. 203, 217, 283). *Iljinskij* pochybuje o cizím původu, poněvadž sl. tvary ukazují na původní prasl. formu *termъ a slovo musilo by býti přejato v době praslovanské jednoty, což je pravdě nepodobné. Dále jsou tu obtíže fonetické, morfologické i semasiologické, neboť v řečtině značilo τέρεμνον komnatu, u Slovanů vyvýšené, zdvižené stavení, k čemuž srv. i slovin. *strĕm* — předstřeší a p. *strzem* — atrium. Proto Iljinskij pro strěmъ i trěmъ hledá vznik neodvislý od ř. τέρεμνον výkladem svrchu naznačeným (Сборникъ въ честь Н. Сумцова. Charkov 1909, 370). Podobně je za slovanské prohlásil *A. Brückner* (Łud 1912, 180, Zs. f. Ethn. 1911, 180). *Terem* přejali od Slovanů i Maďaři (*Miklosich* Sl. Elem. im Mag. 57[2]).

[2]) Srv. doklady z různých končin Srbska (трем, притремак, тријем, трем-хајат, ајат) v Нас. срп. зем. I. 61, II. 268, 470, 732, 734, 736, 931, 1131, 1136, 1143, VII. 142, 144, 510, 517, z Chorvatska (triem, Hrv. građ. obl. tab. 8, 39, 43, 49), z Bulharska (тремове, тремо'и na patře, *Tichov* Болг. домъ 10, 48).

[3]) V Cholmské zemi říká se *terem* celému srubu (*Kolberg* I. 71).

zachovaly slovo *trem* při svém krytém vchodu.[1]) Původně tedy *trem* znamenal snad vůbec předsíň z trámců zhotovenou; později při zvednutí domu na povrch země vznikla z toho otevřená, ale krytá veranda z části před domem, z části pod střechou domu.

Nicméně bych zatím nechtěl tvrditi, že jedině tento výklad je správný. Padá zajisté na váhu, že trem je architektonickým motivem, který je doložen pro starou dobu pouze z Rusi a později zase z Balkánu, tedy z končin, které byly pod bezprostředním vlivem stavitelství byzantského.[2]) Dále je vznik ruského těremu ve významu věže s komnatami doložen z Rusi už pro starou dobu, pro X. a XI. stol. a také věcná shoda významu komnat pro ženy s významem ř. τέρεμνον je veliká. Nelze pro to tak lehce odmítnouti předpokládané přejetí.

Vůbec bych ještě připomněl pro celkovou charakteristiku ruského dvorce, že to nebylo jedno velké stavení, ale řada budov (хоромы) spojených síněmi s krytými přechody[3]) a že mnoho asi působily na toto celkové rozvržení vlivy a tradice byzantsko-orientální, které se nám také hojně ozývají v bylinách.[4])

To, co víme z psaných pramenů o knížecím dvorci z konce doby pohanské, doplňuje se archaeologickými nálezy dnes ještě jen v míře nepatrné. Výkopy knížecích dvorců ruských týkají se především hradiště *kijevského,* které se rozkládalo nad Podolem na plošině mezi Sofijským soborem, Desjatinnou, Andrejevskou a Trjechsvjatitělskou církví; Sofijský sobor a Michajlovský klášter stojí na obvodu hradiště pozdějšího, rozšířeného až po Zlatou bránu r. 1037 velkým knížetem Jaroslavem.[5]) Základy dvorce knížecího odkryty byly v posledních létech u Desjatinné církve a na úsadbě p. Petrovského. Zde byla odkryta předně substrukce kamenného dvorce z doby před Vladimírem o patře (kameny přízemí z volyň-

---

[1]) A sice podle Marinova říká se тремъ lavicím v krytém vchodu (grivici), na nichž se v létě spí (Сборн. ум. XVIII. 12).

[2]) Jiným analogickým byzantským motivem je přechod ř. παλάτιον k Slovanům balkánským (v Makedonii patro sluje полатна, u Srbů je полата —, u Bulharů полатъ, полати, u Rusů полати — lešení ke spaní v jizbě, o němž viz více dále. Vniklo i do českého domu (*palác* ve vých. Čechách). K slovu srv. *Miklosich* EW. 255, *Murko* Haus I. 328.

[3]) *Zabělin* Дом. бытъ I. 22.

[4]) *Kondakov* Клады 24.

[5]) Desjatinná církev Vladimírova je z r. 991—996, sv. Sofie založena byla r. 1037; r. 1036 bylo ještě místo Sofijského chrámu vně města (Letopis k r. 1036). Srv. blíže o tom u *Golubinského* Ист. р. церкви I.[2] 2. 95, 99.

ského rudého quarzitu spojeny byly maltou, stěny patra byly z cihel). Stěny uvnitř ozdobeny byly freskami i mosaikou a měly okna s malými okrouhlými skleněnými deskami. Zbytky druhé budovy nedaleko odkryté náležely asi dvorci kníž. Mstislava Izjaslavoviče. Bohužel mimo roztroušené zprávy po denních novinách a předběžné stručné referáty [1]) není dosud podrobného soustavného popisu těchto znamenitých výkopů, tak že nemohu výsledky jeho podrobněji sděliti aniž připojiti názorný plán knížecího dvorce. Totéž a ještě u větší míře platí i o knížecích dvorcích v *Černigově* nad Desnou vedle chrámu sv. Sofie, v *Suzdali*, ve *Vladiměři* i ve *Velkém Novgorodě*, v němž vystavěl r. 1030 kníže Jaroslav dvorec a r. 1045 založil chrám sv. Sofie,[2]) kde se všude také kopalo, ale nesoustavně a bez výsledků řádně publikovaných. Mnoho slibují nové Chvojkovy výkopy v letním sídle kijevských knížat v *Bělgorodě* (dn. Bělgorodka nad Irpení, 23 versty k západu od Kijeva), jež se však dosud omezují jen na objevení základů trojdílné církve sv. Apoštolů z XII. stol., vystavené z cihel, dále základů kamenné církve jednodílné z doby velkoknížecí, jednoho bojarského domu a několika chudších příbytků. A o všem tom máme také jen zprávy předběžné.[3])

O dvorcích českých z první doby knížecí pokusil se přinésti nové materiály L. Píč.

O *Praze* víme z Kosmy, že tam byly dvorce knížecí, jeden na Hradčanech, druhý na Vyšehradě, s domy o poschodích.[4]) Vyše-

---

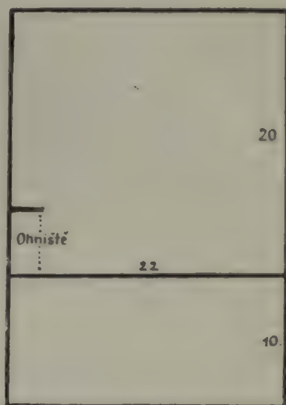
[1]) Srv. aspoň předběžné zprávy v Изв. арх. комм. Прил. къ вып. XXXII. 124 sl., XXXIV. 169 sl. Zprávy o různých starších výkopech srv. též v knize *J. Chojnovského* Раскопки великокняжескаго двора древнаго града Кіева произв. весною 1892 г. (Kijev 1893). Vynikající měrou účastnil se těchto prací krajan náš p. Č. Chvojka, kustos musea kijevského, v jehožto nové knize Древн. обитатели средн. Приднѣпровья (Kijev 1913) nalézti možno dosavadní výsledky nejpěkněji vyložené (str. 63. sl., 76 sl.), ovšem také jen v stručném přehledu.

[2]) ПСРЛ. III. 210. Srv. *Píč* Star. III. 1. 300 sl., *Golubinskij* I.[2] 2. 91, 108.

[3]) Srv. Изв. арх. ком. XXXI. Прил. 26 sl., XXXIV. Прил. 169 sl. 184 sl., *Chvojka* Древн. об. 76. V Bělgorodu byl podle Lavr. letopisu k r. 1097 »градъ малъ« (Lavr.[3] 250) a podle zprávy k r. 991 Vladimír »заложи градъ Бѣлъгородъ и наруби въ нь отъ инѣхъ городовъ и много людий сведе въ онь; бѣ бо любя градъ сь« (Lavr.[3] 119).

[4]) Kosmas I. 42, II. 50. Na prvém místě připomínají se k r. 1037 zamřížovaná okna v prvním patře hradu (per superioris aulae cancellos). Srv. i III. 45. K výkladu viz *Sokołowski* Ruiny na ostr. jez. Lednicy 122 sl.

hradský, celý dřevěný, byl r. 1119 větrem rozvrácen.[1]) Archaeologických dokladů o nich nemáme však žádných, neboť zde nebylo účelně kopáno, aspoň ne na místech, kde dvorce stávaly. O zařízení jiných knížecích nebo župních hradišť nemáme historických zpráv; za to tam Píč kopal, hledaje základy dvorců, a sice na *Levém Hradci*, na *Libušíně*, *Budči* a *Vraclavě*. Výsledky byly však jenom nepatrné.[2]) Na Levém Hradci vedle kostela sv. Klimenta byl odkryt kus základů dvorce dvojího, staršího dřevěného, z něhož zbylo na spodu popeliště, a nad tím mladšího se zdí z kamenů na sucho kladených. Zřejma byla jedině velká síň v rozměru 20 : 8 *m* s upěchovanou podlahou a vedle ní zbytky síní menších. Na Libušíně u Kladna odkryta byla na kraji hradiště podezdívka dvorce s několika menšími síněmi, na Budči rovněž podezdívka řady místností menších, dosti komplikovaných. Na Vraclavi u Vys. Mýta, kde r. 1108 byli pobiti Vršovci, objevena byla velká síň (20 : 22 *m*) s ohništěm v koutě, před ní menší síň v rozměru polovičním (srv. obr. 125).

Obr. 125.
Hlavní síň knížecího dvorce na Vraclavi (podle J. Píče).

Při dosavadních výkopech nepřišlo se tedy na nějaký plán dvorcový, který by se byl typicky opakoval. Nicméně myslím, že i tyto knížecí dvorce ve vnitřku svém zachovávaly jistý systém v rozvržení hlavních místností. Jenže se při výkopech, poněvadž se neodkryl nikdy celý dvorec, na hlavní části nepřišlo mimo Vraclav, kde, jak se zdá, co bylo odkryto, nejspíše odpovídá typu. Velká síň shromažďovací s krbem a předsíní byla asi všude středem dvorce, k čemuž se pak družila řada jiných menších místností.

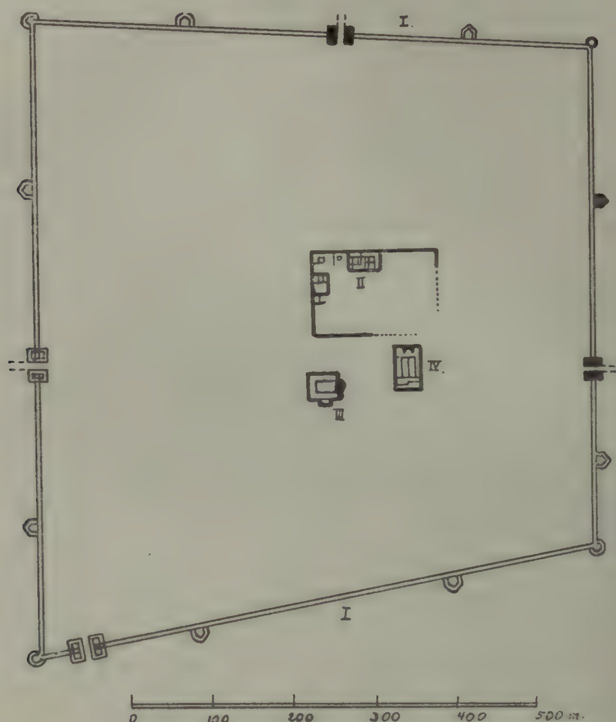
Z dvorců na jihu Slovanstva nejlépe známe sídlo vládců bulharských z IX.—X. stol., odkryté u dnešní Aboby v rovině šumenské.[3]) Ale to je památník stavitelství bulharsko-byzantského

[1]) Kosmas III. 45.

[2]) *Píč* Starož. III. 1. 304—307.

[3]) Aboba byla vykopána a publikována ruským archaeologickým ústavem v Cařihradě za vynikající účasti prof. K. V. Škorpila v knize:

a ne slovanského a pozornosti naší se dotýká jen nepřímo jako příklad toho, co pod vlivem byzantským povstávalo na dvorcích

Obr. 126. Plán carského dvorce bulharského v Abobě-Prěslavi. I. Vnější kamenná ohrada, II. dvorec, III. chrám, IV. trůnní síň.

barbarských knížat.[1]) Větší zajímavost s tohoto hlediska má palác hunnského panovníka Attily, kdesi v středních Uhrách, zmizelý

Абоба — Плиска (Изв. р. арх. инст. X. Sofia 1905). Popis vlastního dvorce od K. Škorpila viz na str. 62—152 a v atlasu na tab. IV., XIV. až XVI., XIX.—XXVII.

[1]) Vlastní dvorec byl ohrazen zdí z kamene a cihel (srv. obr. 126), uvnitř níž se nalézaly různé budovy kamenné i menší dřevěné (nebo z cihel) pro družinu a služebnictvo, dále velký trůnní sál (52 : 26.5 *m*), kultovní budova, proměněná později v křesťanský chrám, a velká basilika. Stropy dvorcových budov byly z dřevěných trámů, stěny z tesaných kamenů; nahoře bylo i druhé poschodí. Trůnní sál měl dvě řady sloupů a dvě oddělení.

sice s povrchu, ale popsaný byz. vyslancem Priskem r. 448.[1]) Podle tohoto popisu dvorec Attilův zbudován byl z hrubých, ale pěkně otesaných trámů a desek, i ohrazen dřevěnou hradbou s věžemi. Uvnitř hradby skládal se z množství řezbami okrášlených budov, mezi nimiž byly některé okrouhlé, ze stojících břeven postavené. Jídelna, v níž byli poslové hoštěni, byla rozsáhlá, u stěn stála v řadách křesla, před něž byly postaveny stoly, uprostřed byla dvě lože Attilova, jedno zavěšené oponami. Opodál dvorce Attilova byla kamenná lázeň, zbudovaná velmožem „skythským" Onegesiem, a velký dvorec Onegesiův, také obemknutý hradbou dřevěnou, ale bez věží. Jordanis v parafrasi Priskovy zprávy připomíná ohromnou rozsáhlost dvorce, velkou jídelnu a krásně seřaděné síně sloupové.[2])

Pokládati tento palác jen za dílo gotské, není příčiny,[3]) třebas jeho jídelna upomínala na germánské hally. Zbudován byl v zemi, která byla tehdy již v jádru slovanská, a pracovaly na něm ponejvíce ruce podmaněných podunajských Slovanů podle různých disposic a vzorů především římských. Také v Abobě měl bulharský vládce sloupovou síň, vystavěnou jistě bez vlivů germánských.[4])

L á z e ň.

Další stavba, která účelem svým nejvíce souvisela s příbytkem a která jej už v starých dobách provázela i po dědinách, byla zvláštní budova pro lázeň a sice lázeň parní, neboť k studené lázni posloužily všude tekoucí říčky a prameny nebo stojaté, chladné vody rybníků a jezer.

O existenci a vzniku parní lázně u Slovanů pojednali jsme podrobně už v kap. II. (str. 130—140) při výkladu o péči, kterou Slované věnovali čistotě těla a dostačí proto, abych, co tam vyloženo, zde jen stručně rekapituloval.

---

[1]) Příslušný popis nalézá se v Priskově Gotské historii I. 8, jejíž text viz u *Müllera Fr.* Hist. Gr. IV. 69 nebo *Dindorfa* Hist. Gr. Min. I. 275 nebo u *Latyševa* Scyth. I. 810, kde zároveň připojen ruský překlad. O cestě Priskově k Attilovi srv. mé SS. II. 135 sl.

[2]) *Jordanis* XXXIV. 179.

[3]) Tak na př. *Heyne* Hausalt. I. 19, 35 a zejména *Stephani* Wohnbau I. 184, jenž zároveň podává velmi obšírný rozbor a rekonstrukci celého dvorce (173 sl.).

[4]) *Aboba* l. c. 88.

Staré orientální a ruské doklady z X.—XI. stol. (Mas'údí, Ibn Rosteh, Kijevský letopis) dosvědčují nesporně, že v té době byla parní lázeň na Rusi něco obyčejného, odedávna známého, neboť ji tradice Pověsti vrem. let připisovala už době apoštolské a cestě sv. Ondřeje do Velkého Novgorodu.[1]) Z obsahu těchto zpráv vidíme dále, že lázně pozůstávaly z dřevěných chýší zavřených a ucpaných tak, že pára, která se vyvinula vylitím vody na rozpálený krb, naplnila vnitřek a udržela se v něm. Totéž bylo podle všeho i u západních Slovanů už před X. stol., jak můžeme souditi z české legendy Kristianovy, z listin stol. XI., jakož i pozdější zprávy Herbordovy o městech pomořanských Slovanů.[2]) A zároveň není pochyby, že se lázně ty, aspoň v Rusi, shodovaly v celku s tou primitivní formou lázeňských domů, s kterou se dosud shledáváme v západní a severní Rusi pod názvy баня, банька, dial. бавня, баиня, байна, лазня, лазенка, мыльня, мовня, мовница,[3]) u sousedních Litevců a Lotyšů pod názvem *jáuja* nebo *pirtìs*, u Finnů pod *pirtti*,[4]) — jak jsem také už výše vyložil a doprovodil obrazem lázně z borovického újezda novgorodské gubernie, zde znovu reprodukovaným na tabulce I. Doplňuji to ještě plánem dvorce z šenkurského újezda gub. archangelské, kde vidíme lázeň oddělenou na břehu říčky (tab. LI.). Parní lázně, jak jsem tam dále vyložil, povstaly pravděpodobně u Slovanů zcela samostatně, neboť důvody, pro které R. Meringer a jiní předpokládali původ skythský, nepostačují.[5]) Za to je však jisto, že Slované později, ale dávno už před X. stoletím, poznali u Germánů budovy lázeňské, mnohem lépe vypravené, než byly jejich domácí polozemní chýše s ohništěm, jak je Mas'údí a Rosteh popisují, totiž

---

[1]) Srv. ŽS. I. 130—131 (Letopis Lavr.³ 7, 55; Mas'údí u Al Bekrího ed. *Rozen* 57; Ibn Rosteh ed. *Harkavi* Сказ. 267, *Marquart* Streifzüge 468).

[2]) ŽS. I. 131 (Kristian ed. Fontes r. boh. I. 223; listiny u *Friedricha* Codex dipl. I. 56, 84, *Fejéra* Cod. dipl. I. 296; Herbord II. 16). Ale současně užívá Herbord (II. 24) názvu *stupa* pro hodovní síň knížecího paláce. Srv. výše str. 781.

[3]) ŽS. 132 pozn. 1—3.

[4]) *Bielenstein* Holzbauten 110 sl. s obrazy odpovídajícími úplně zde předvedené lázni novgorodské. Lotyšská pirtìs přešla k Finnům. Různé typy finnských lázní viz u *Charuzina* 13, 17, 25, 27, 79—80.

[5]) ŽS. I. 136. Myslím, že zde na severu vznikly ze sušíren, v nichž lidé při sušení obilí a opatrování ohně naučili se seděti v horku a poznali výhody vypocení těla. Na mnoze dosud k sušení a k lázni slouží budova jedna (*Bielenstein* Holzbauten 109, 110).

lázně s lepším oteplovacím zařízením, s pecí, zvané *stuba*, a že od Germánů přejali i název *stuba* — sl. *istъba* i nové zařízení oteplovací,[1]) kteréžto zařízení se ukázalo tak praktické i pro denní potřebu, že přešlo poněkud pozměněné hned i s názvem do příbytku, do hlavní místnosti, v níž před tím planul oheň na otevřeném krbu. Nejstarší slovanské doklady pro jizbu s kamny vztahují se zřejmě ještě na jizbu lázeňskou, tak u Mas'údího, Kristiana, z části i v Kijevském letopisu.[2]) Pro lázeňskou budovu samostatně vedle příbytku stojící byly snad nejstaršími slovanskými názvy slova *lazьnja*,[3]) *movnja, movnica* nebo snad *mylьnja*.[4]) Vedle toho máme ze staré Rusi už z X.—XI. stol. doložený termin баня, баньное,[5]) termin původu zievně cizího, jenž pochází od lat.

---

[1]) ŽS. I. 139. Že také u Germánů nhn. *stubā*, střhn. *stube*, dolnon. *stove*, *stoven* původně značilo lázeňskou místnost a sice jako budovu vedle domu, srv. výklad u *Rhamma* Beiträge II. 430—430, 531, Wohnung 313 sl. Rhamm má pravdu, že původní pec těchto německých stub vytápěla se uvnitř místnosti a že zevní vytápění, spojené s kachlovými kamny, je vynález pozdější, vzniklý asi vlivem římských hypokaust (314—315). Slované přijali starší stupeň. — O tom, kde se udržela podobná „Badestube" u Němců, viz *Geramb* MAG. 1908, 128 ,*Dachler* Zs. öster. Volksk. XV. 7, 10, 14.

[2]) Že stuba ve XIII. stol. i u Lotyšů značila lázeň, srv. u *Bielensteina* Holzbauten 57, 116. Pec v lázni, podobně jako v sušírně ruské, byla trochu jiná než v jizbě, zbudována jsouc na principu klenby z hromady kamení — *Steinofen* Rhammův (*Rhamm* 324 sl.), r. каменка, каменица (Акад. Словарь р. яз. IV. 273).

[3]) Slovo to je všeslovanské: r. лазня, č. lázeň, p. łaźnia, luž. łaźna, lazńa (*Miklosich* EW. 161, *Berneker* EW. 697) a souvisí s лазить. Srv. lidový výklad v Hrinčenkově Slovníku ukrajinském: „Що же лазня? Кажуть что э такі дикі люде, що у іх у землянках нема дверей, а дірка і туди лазять рачки" a i staré ruské влазить у баню (*Sreznĕvskij* Мат. I. 41) nebo frasi лазить въ воду.

[4]) Srv. мовница v Letopise k r. 1071 (Lavr.[3] 172), k čemuž srv. frasi мовь творити (Lavr. 37, 55, 56). Srv. i *Sreznĕvskij* Мат II. 160.

[5]) Баньное — Lavr. Letopis k r. 1090 str. 202, баня v překladu Nomokanonu Jana Scholastika z IX.—X. stol. (*Sobolevskij* Мат. 144), dále v Patěriku Sinajském 102 a jinde (Srv. *Sreznĕvskij* Мат. I. 41). Vedle círksl. баня mají dnes Rusové баня, банить, Bulhaři баня, Srbové бања ve smyslu lázně, vedle čehož je ještě řada tvarů, patrně původu identického ve smyslu kupole, vany, kulaté nádoby (*Berneker* EW. 43). Podle všeho přešel tento termin k Jihoslovanům a v XI. stol. i do Rusi ve spojení s lázní kamennou, kupolí opatřenou, o níž srv. zprávu Letopisu k r. 1090. Podle ní vystavěl toho roku perejaslavskij metropolita Jefrem první kamennou lázeň (баньное) v Rusi (Let. lavr. 202).

balneum, ovšem prostřednictvím vulgárně lat. formy **banca*, ř. βάνεια,[1]) jak se dá nejlépe vyložiti nejen z filologických, ale i věcných důvodů.[2]) Theorii Rhammovu, podle níž jsou oba tyto názvy баня i лазня původu germánského a dokladem silného vlivu nordického,[3]) na základě jehož vytvořil si Rhamm představu o nordickém původu nynějšího velkoruského domu,[4]) nutno v tomto speciálním případě zamítnouti.[5]) Rus. баня nám prostě ukazuje, že i k východním Slovanům časně vnikly vzory lázní byzantsko-římských a že jejich vliv se sesílil v Zakarpatí vlivem římsko-germánským, přinášejícím stubu s pecí a s kamny, t. j. s pecí kameny zarovnanou.[6]) Proto se také na severu udržela, kdežto na Balkáně, kde zprvu istъby ještě nebylo, domácí parní lázně se nestaví.

Další terminologie.

Než přejdeme od příbytku k jiným stavením, která jej doplňovala v dvůr, je ještě nutno zmíniti se o další terminologii, jež se vytvořila u Slovanů vztahujíc se k domu jako k celku obytnému a k částem, které jsme už poznali.

Slované zachovali předně všeárijský význam *dům* — stsl.

---

[1]) Ještě ve XII.—XIII. stol. byl na Rusi i tvar бальный vedle баньный (*Sreznĕvskij* Мат. I. 40).

[2]) Mohu si uspořiti výklad o tom, kdo jak jinak vykládal a odkázati na nový vyčerpávající, o všem poučující a také přesvědčující článek *M. Murka* ve Wörter u. Sachen V. 11 sl. Murko sám i věcně také vykládá vznik csl. *banja* a jiných odvozenin ve smyslu č. báně, baňky upomínkou na velké kupolovité lázně římské v končinách, do nichž přišli Slované. Jinak připomínám, že Brückner slovo *banja* má za slovanské (Zs. f. Ethn. 1911, 180, Łud 1912, 179).

[3]) *Rhamm* (Wohnhaus 318—329) ваня z *bađstofa* (badhus) od stn. *bađ*, лазня z *laugarhus*, *laughus* od stnord. *laug* (Lauge) + suffix *nja*. Ve významu *laug* — sl. *lugъ* (*Miklosich* EW. 175) vězí zároveň význam mytí se s přídavkem louhu, připravovaného politím popele vodou a vytažením z něho příslušných solí (*Heyne*, Hausalt. III. 47). Za starý domácí termin má Rhamm slova мыльня a мовня (320—322).

[4]) Srv. napřed str. 776.

[5]) Tak činí nově i *Murko* l. c. 13 i *Janko* Pravěk 116.

[6]) Viz napřed str. 745 a dále stať o peci. Že pec byla nízká, kameny zarovnaná (каменка, каменица), vidíme z toho, že se na ni rozžhavenou lila voda. Srv. Slovo Jana Zlatoústého ze XIV. stol. [*Tichonrarov* Лѣт. IV., III. 107, *Vladimirov* Поуч. (u *Ponomareva* 238). Srv. výše str. 135.]

a všesl. *domъ*,[1]) ale vedle toho vytvořili si jednak jiné své domácí názvy, jednak přejali jednotlivé od svých sousedů, a to od Germánů stsl. *chyzъ* (*chysъ*), též *chyža, chyžica, chyžina*,[2]) dále slovo *buda*,[3]) a snad i *kotъ, kotьćь*[4]) (ač méně pravděpodobně), od Iránů všesl.

---

[1]) Srv. lat. *domus*, stin. *dámūnas* — domácí, *dámas* — stavba, dům, ř. δόμος, δῶμα, δέμω, δομέω, arm. *tun*, ir. *dam*, prag. *tum-fetiz* — Bauplatz, lit. *dim-stis* dvůr, statek, — a idevr. basis — *demā* — stavěti (*Berneker* EW. 210, *Miklosich* EW. 48, *Krek* Einl. 139, 144 — kde další literatura). Srv. i *Budilovič* Слав. II. 100. U Jihoslovanů nabylo slovo to více významu vlast, domovina.

[2]) Srv. r. хижа, хижина; b. хижа, ижа; ch.-sr. hiža, hižina, hižica, hisa, hiš, hiša, hišica, hišnica; slovin. hiz, hiza, hiža, hiša, hišica; č. chýše, chýže, sloven. chyža; pol. chyża, chyż, hyż, chyz; luž. khěža, chyža; polab. choiza, koiza, kezó, — vesměs ve významu malého, chudého stavení — Hütte (*Miklosich* EW. 94, *Berneker* EW. 414, *Murko* Haus II. 93 sl., *Budilovič* Слав. II. 100, *Rhamm* Wohn. 405 sl., *Mladenov* Герм. ел. 23). Že slovo přešlo z germánštiny (g. *hûs* — stsl. *hyzъ* + suff. *ja*), je nesporno; ostává jen otázkou, kdy a z kterého germ. dialektu. Kdežto to Meillet klade do první periody, klade to Uhlenbeck do doby gotské, Loewe mezi přejetí na Balkáně, Korbutt a Murko mezi přejetí z hornoněmčiny. Kluge a po něm Berneker supponují germ. *χūza, got. *hūza, ovšem z doby velmi časné (*Berneker* a *Murko* l. c.). Naopak zase alpští Němci přejali sl. *híša* a utvořili z toho *keische, keusche* pro malý selský dvorec, což znovu zpět přejali Slovinci — *kâjža* (*Murko* l. c.), kdežto polabští Němci utvořili si slovo *Kietz, Kietze, Kietzin* pro rybářskou chýši, což se místy udrželo jako název pro rybářskou dědinu. Doloženo to máme listinou císaře Friedricha I. r. 1181 (villas in Kizin que pertinere solebant ad Werle — na Varnavě). Chronicon Gottwicense dí: Ketzin vicum piscatorium denotat a voce venedica Kitze vel Kytze, casa piscatoria (Srv. Cod. Pomer. I. 119 a *Brückner* Slaw. Ans. in Altmark 19). S tímto slovem souvisí patrně i název rohatých nástavků na rozích střechy, zv. v Dolní Lužici *kićina* (*Černý* Wob. 18). Jinak slova хижа, хыжда, хыжица, хыза, хызъ, хызина (ы střídá se s и) objevuje se už v řadě ruských pramenů XI. a XII. stol., které viz u *Srezněvského* Мат. III. 1426, 1427, a sice ve smyslu chýše, malého domu, i často ve smyslu celly (келія). V tomto smyslu užívá se dosud po Slovanstvě (srv. dále str. 796). K různým významům slovin. a chorv. *hiša* srv. i *Charuzin* Мат. 298 a hlavně *Murko* Haus 93 sl.

[3]) Rus. бýда, бýдка, č. búda, bouda, luž. buda, pol. buda, budka, budynek (srv. verb. budovati), — vše z střhn. *buode*, nhn. *bude* (nové *Baude* je zpět přejato z češtiny). Srv. *Berneker* EW. 96, *Budilovič* Слав. II. 99. Буда doložena Ipatějev. letopisem k r. 1175 (srv. citát v ŽS. I. 326).

[4]) V slovanských jazycích má význam ohrady, sítě rybářské, chlévka, klece, ale i boudy. Srv. řadu dokladů u *Miklosiche* EW. 135, *Bernekera* EW. 588, kde též výklad o původu. Obyčejně se soudívá na původ německý (tak Miklosich, Uhlenbeck, Karłowicz, Brückner, Kluge, Weigand, G. Meyer)

chata,[1]) od Řeků *koliba* a snad všesl. *chalupa*,[2]) — vesměs pro stavení menší, lehce budovaná, při čemž však, jak dále (str. 796) uvidíme, přecházejí výrazy tyto i na menší části domu.

Dále vedle novějších odvozenin od *býti*: *bydlo, obydlí, příbytek*, nebo *žíti*: *žiliště, sěděti*: *sídlo, siedziba*,[3]) domácím slovem, které značilo původně dřevěný dům, jest patrně i stsl. *chramъ* (z **chormъ*), č. *chrám*,[4]) pro něž máme velkou řadu dokladů už od IX.—X.

---

a srovnává se stangl. *cot, cote*, angl. *cot*, stisl. a norv. *kot*, dolnon. *kote, kot*, niz. *kot* — vesměs ve významu — *Hütte*. Ale doby přejetí nelze určiti a *Jagić* (Archiv IX. 164) i Berneker výslovně připouštějí možnost samostatného vzniku sl. *kotъ, kotьcь* (srv. av. *kata*, npers. *kad*, sti. *cátant*) nebo přejetí z irán. *kata*, pod. jako pozdější *chata*. Proti germ. původu je i *Mladenov* Герм. ел. 67, kde viz i literaturu sporu. Doklad staroruský pro котьць máme od XII. stol. (v Lěstvici Jana Sinajského a v překladu starého Písma). Srv. *Srezněvskij* Мат. I. 1304. Vysvětliti, v jakém poměru k sl. *kotъ* nebo sl. *chata* je tav. *kota*, est. *koda*, lop. *kata*, čerem. mordv. *kud, kudo*, surg. ost. *kat*, jeniss. ost. *chōt, chāt*, liv. *koda, kuoda* atd. (srv. *Alhquist* Kulturwörter 104, *Charuzin* Очеркъ 4), ponechávám filologům. Slova ta značí místy salaš, místy už srub se střechou na dvě strany. (*Charuzin* 20). *Korš* spojil vše s irán. *kata* (Bulletin Acad. Petr. VI. 762).

[1]) Původ tohoto slova známého u Rusů, Poláků a Čechů (chata, dial. chať, chać, chatrč) vykládá se pravidlem z irán. *kata* — komora (střpers. katak, np. kad, kada — dům). Srv. *Berneker* EW. 386, kde literatura, hlavně *Korš* Bull. Ac. Petr. VI. Nr. 17, 762 (1907), podle něhož irán. *kata* prostřednictvím Ugrů přešlo k Slovanům. Dříve o tom psal hlavně *Karłowicz* Chata 6 sl. Chybné jsou výklady ze slovanštiny (*Gloger* Budown. 186). Ani pro chatu, ani pro chalupu není starého ruského dokladu v Materiálech J. Srezněvského. Dnes se užívá prvního výrazu hlavně na Malé Rusi (*Rhamm* Wohn. 90, 136 sl.), v Polsku řídce, tak jako chalupy (*Karlowicz* Sł. gwar s. v.), hojněji v Čechách. O původním významu slov *kata* a *chata* srv. výše na str. 703.

[2]) Pol. chałpa, chałup, č. chalupa, hluž. khałupa, dluž. chałupa, r. dial. халупа (ze sl. vzniklo nhn. dial. kaluppe, galupe). Obyčejně přijímá se původ z ř. καλύβη prostřednictvím tureckým (Miklosich, Matzenauer, Karłowicz). Ale Berneker to nepokládá za jisté (EW. 383). Zjevný je jen přechod ř. καλύβα, καλύβη ve všesl. koliba — pastýřská bouda, prostřednictvím rumun. pastýřů. *Berneker* i tu přijímá turecké mezislovo (l. c. 546), *Vasmer* direktní přechod z řečtiny (Эт. II. 200, 217, 243, III. 92) a sice už za doby všeslovanské. Slovo chalupa vykládal Kalina za slovanské a prapříbuzné s καλύβα (Pr. fil. II. 431, 771). Berneker to zamítá, ale opětuje *Brückner* (Zs. f. Ethn. 1911, 180). Plurál tohoto slova skrývá se patrně i v názvu slov. dědiny *Calubye* poblíže Dolenského jezera, zapsaném v pomoř. listině z r. 1170 (Cod. Pomer. I. 72, 75).

[3]) *Berneker* EW. 112, 115, *Budilovič* Слав. II. 97.

[4]) R. хоромъ, хоромы, храм, храмина, хоромина, b. храмъ, srb. храм, slovin. *hràm, hráma, hramína, hramec*, č. *chrám*, pol. *chromina*,

století ve smyslu domu, obydlí, dále i komnaty vedle významu stavení bohoslužebného,[1]) ale jeho etymologie není jasná a jistá. Jiné slovo pro menší příbytek je prasl. **kątja*, stb. *kąšta*, str. куща doložené rovněž už v nejstarších překladech Písma i v jiných traktátech XI. století [2]) a rozšířené téměř po všech slovanských jazycích,[3]) — slovo, jež snad bylo původním názvem jednodílného

---

dolnol. *chrom*. z prasl. **chorm*. Srv. *Berneker* EW. 397, *Krek* Einl. 139, *Murko* Haus, II. 92, *Budilovič* Слав. II. 118. Hlavní etymologie viz u Bernekera: snad podle *Buggeho* (Kuhns Zs. 32, 22) — „geflochtenes Haus" (srv. arm. orm, lat. sero, ř. εἴρω, ὅρμος) nebo příbuzno s **chorna chorna*, *chorniti*, č. *chrániti* (tak Krek a Budilovič podle Ficka). Za domácí slovo pokládá to *Brückner*, Zs. f. Ethn. 1911, 180. Slovo chrám během doby se významem velice rozrůznilo, přebíhajíc v různých jazycích z původního významu obydlí vůbec na bohoslužebný dům, nebo se zase zužujíc na význam sklepa, komory, komnaty, ba i síně v maloruském domě nebo vinného sklepu u Slovinců (srv. *Murko* l. c.). V starší době slovem *choromy* označovaly se všecky budovy ruského dvora i selského (*Čečulin*, Зап. арх. VI. 300, 301).

[1]) Viz je u *Srezněvského* Мат. III. 1387, 1396—1399. Staré tvary jsou хоромъ (srv. doklady z Ruské Pravdy Vlad. Mon., z I. Novgorod. letopisu k r. 6524, 6613, 6638 atd. a z Kijevského k r. 6600, 6636), dále храмъ, храмина, храминка. Srv. Besedy pap. Grigoria, ed. *Sobolevskij* Мат. 8 ¹, překlad Nomokanonu Jana Schol. (tamže 153), Ostromirovo evang. Mat. VII. 26, XIX. 29, Luk. V. 19, VIII. 27 za ř. δῶμα, οἰκία, Pand. Ant. 52, 115, 235, 302, 352, Nestorovo Žití Borise a Glěba 50, 49, prep. Feodosija 3, 8, 11, 18, Jakubovo Žití Bor. Gl. 129, 131, Grigor. Naz. 39, atd. Οἰκοδεσπότης překládají evangelia Zogr. Mar. Assem. господинъ храма nebo господинъ храмины. Srv. *Jagič* Kirchensl. Spr.² 298. Tamže o užívání slova храмъ, храмина za ř. οἶκος srv. ještě na str. 340. Význam chrámu bohoslužebného byl však také už v XI. stol. (Pand. Ant. 6, Grigor. Naz. 103, Pov. vrem. lět. k r. 6495 atd. *Srezněvskij* III. 1398).

[2]) Za *tentorium*, σκηνή, καλύβη — Kod. suprasl. 311, Mojž. kn. I., XII. 8, Žaltář s tolk. Theodorita 78 (rk. XI. stol.), Jerem. XXXV. 7 a Daniel XI. 45 podle ruk. Upyra Lichého z r. 1047, Izbornik Svjat. 43, Grig. Naz. 200, Patěrik Sinajský 146, Minej Putjatinova 97 — vše z XI. století. Srv. citáty u *Srezněvského* Мат. I. 1384, a u *Rhamma* Wohnhaus 400, 413.

[3]) Bulh. къшта, r. куща, malor. куча, кучка, srb.-ch. кућа, кућер, кућар, кућерица, кућетина (srv. výše str. 706, 722), slovin. kóča, kočne, kuča, pol. kucza, sloven. kuča, — značíc všude menší dům, chýši nebo i jizbu, u Malorusů i chlévek. Také u uher. Slováků značí kuča jizbu (*Niederle* Věstník národop. 1912, 109) a u mor. Valachů (Choryň). V Podhalí polském slují zase tak „pajty", pozůstatky podsíní (*Puszet* Studya 59), jinde je *kucza*, *kuca* malá chaloupka, zákoutí. Srv. i *Rhamm* Wohn. 399 a *Karłowicz* Chata 7—8. Sem náležejí patrně i *continae* pomoř. Slovanů (Herbord Vita Ottonis II. 32), o nichž více v kap. VII.

domu s ohniskem (zemnice) vzhledem k tomu, že se tak typicky uchovalo pro týž typ příbytku na Balkáně a vzhledem k možnému jeho etymologickému významu.[1]) O střídání významu *chlěvъ*, *chlěvina* pro dům a chlév v nynějším slova smyslu viz dále na str. 808.

Konečně dlužno podotknouti, že se během doby počalo užívati pro celek i významů, které původně označovaly jen část, ovšem hlavní, integrující část domu. Tak zejména vidíme v Polsku, Dol. Lužici, místy i v Rusi užívati slova *izba* nebo pl. *izby* jako označení celého domu,[2]) — patrně z toho důvodu, že obyvatel slovanský pokládal jizbu za základní místnost domu; podobně vidíme užívati v Bulharsku slova стая (komnata) pro celý příbytek [3]) a v Lužicích slova khježa, wjaža.[4]) Naopak zase některé terminy zúžily místy svůj původní obecný význam. Na Šumavě přešlo slovo dům ve význam síně mezi srubem a světnicí [5]) a o tom, jak *jizba* přešla na Balkáně na sklep, skladiště nebo i chlév v dolním traktu kuće, t. zv. podrumu, slyšeli jsme již výše.[6]) V celé Malorusi až po Polesí zovou hojně jizbu *chatou*, zároveň co v Karpatech na síň před jizbou přenesli termin хоромы.[7]) Храмъ už v staré době měl zároveň užší význam komnaty.[8]) V Polsku jizbu hojně nazývají *chyža*, podobně místy i na Malorusi a na uher. Slovensku,

---

[1]) Etymologicky spojuje se slovo jednak s kmenem *kąt-* v *kątati*, jednak s *kątъ* — úhel, kout (srv. *Berneker* EW. 603, *Murko* Haus. XXXVI. 96, *Krek* Einl. 139). Druhý výklad podal Miklosich, Budilovič, Ljapunov a j. a zprvu i Murko souhlasil, první *Berneker*, později *Murko* (*Berneker* l. c.). Meringer sl. *kąšta* vykládá za soustavu tyčí nebo žerdí, srv. ř. κοντός — tyč, κεντέω — bodám (Idg. Forsch. XIX. 450, Zs. f. öst. Gymn. 1903, 394).

[2]) *Gloger* Bud. 110, 151, *Nitsch* Mowa ludu pol. 119, *Matłakowski* Bud. 28, *Karłowicz* Sl. gwar. II. 212. Doklad o Rusku viz u *Rhamma* Wohn. 50, o Lužici u *Černého* Wob. 3. Už staré památky ruské uvádějí jizbu jako synonymon domu. Srv. na př. v Ipatěj. let. k r. 1116 ставити истьбу (*Srezněvskij* Мат. I. 1030, 1158).

[3]) *Tichov* Болг. домъ 46, 49.

[4]) *Černý* Wob. 3.

[5]) *Hruška* Č. Lid II. 48, 156.

[6]) Srv. výše str. 744, 775. U Slovinců přešla zase *jispa* na půdu (*Pleteršnik* s. v., *Rhamm* Wohn. 192) nebo na komůrku podkrovní i kuchyň (*Rhamm* Ethn. Beitr. II. 1, 869).

[7]) *Hrinčenko* Слов. s. v. хатина, *Rhamm* 136 sl., 138, 142, *Kaindl* MAG. XXVI. 148, 156, XXVIII. 217, 244, *Šuchevyč* Гуц. I. 88, 89.

[8]) Srv. doklady od XI. stol. u *Sreznĕvského* Мат. III. 1398.

na př. v Hontě a Zvoleni,[1]) kdežto v okolí Jekaterinoslavě хижа přešlo speciálně na kuchyňku v síni;[2]) u Slovinců *hiša* zatlačilo vůbec název jizba a místy i u Chorvatů.[3]) V okolí Dukly říká se zase jizbě *chalupa*.[4]) Jak se mění význam *kuče* po slovanském světě, uvedl jsem již dříve.[5]) V samém Srbsku ma *kuća* trojí význam: 1. značí celý dvůr, celý majetek sedláka, 2. celé stavení obytné a 3. hlavní místnost (kuchyň) v něm.[6]) Zde bych uvedl, že místy na Balkáně slovo *salaš* přechází i na koše kukuřičné.[7])

---

[1]) *Puszet* Studya 47, *Mokłowski* Sztuka 338, *Chotek* Cerovo 4, *Rhamm* Wohn. 85, 407, 408. *Čubinskij* Труды VII. 388 (pro jizbu i komoru). Podle dokladů u Rhamma (409) užívali na Balkáně slova tohoto i pro klěť.

[2]) *Rhamm* Wohn. 147, 408.

[3]) *Murko* Haus II. 99, 106, Hrv. grad. obl. 8, *Rhamm* Wohn. 186, 407, Ethn. B. II. 1, 857 sl., 870.

[4]) *Puszet* 47.

[5]) Srv. výše str. 722 a 795.

[6]) Нас. срп. зем. I. 285.

[7]) Na př. v Šumadiji (Нас. V. 349, VII. 147) nebo v Sarajevsku (Нас. V. 46).

IV. DVŮR A STAVBY HOSPODÁŘSKÉ.

Další budovy, které s příbytkem a ev. lázní tvořily staroslovanský dvůr — *dvorъ*, jsou už vesměs budovy k účelům hospodářským, chlévy a stáje pro dobytek, dále stodoly, sýpky, seníky, sušírny a p. pro obilí i píci. Ukázala se brzy potřeba zásobárny na obilí nevymlácené i vymlácené, na píci pro dobytek, potřeba ohrady a přístřeší pro domácí zvířata, neboť síň domu k tomu účelu nedostačovala, potřeba místa pro odpadky a smetí, místa pro mlácení obilí, dále i místa, kde by se mohly uschovati různé jiné věci z domácnosti. Konečně bylo potřeba i plotu a ohrady pro celý tento komplex budov na ochranu proti nepřátelům a zlodějům, ať to byli lidé nebo zvířata, z nichž na př. lišky, vlci a medvědi potulovali se dříve v hojné míře po celé Slovanštině. Všeho toho nastala potřeba už od nepamětných dob, jakmile rodina počala žíti hospodářsky, a jestliže se se vším tím setkáváme v střední Evropě už od mladší doby kamenné, bylo to zajisté již u Praslovanů.

Od pradávna můžeme především předpokládati vedle příbytků 1. smetiště, 2. zásobní jámy a 3. ohrady pro dobytek, neboť vše shledáváme v celé střední Evropě vedle praehistorických jam příbytkových. Vidíme jámy t. zv. odpadkové, naplněné popelem smíšeným s nejrůznějšími kuchyňskými odpadky, vidíme jiné jámy stěn ohněm vypálených, které sloužily zřejmě za zásobárny na obilí, neboť se v nich občas nalézají i zbytky zrní obilného,[1]) a jsou konečně rozsáhlejší plochy tmavé barvy s mastnou hlínou, jež nám zase patrně představují místa, kde stával přes noc dobytek.

Takové zásobní (a ovšem i odpadkové) jámy máme u Slovanů doloženy nejen v sídlištích sporné kultury t. zv. polí popelnicových, ale i v nesporně slovanských sídlech z konce doby pohanské.

[1]) Srv. doklady ŽS. I. 180.

Nalézáme je u příbytkových jam z X.—XII. stol., odkrytých na hradišti šargorodském, na Monastyrišči v kijevské gubernii,[1]) rovněž jako na západě v nálezech moravských,[2]) a mimo to je přímo potvrzuje v VI. století Maurikios u Slovanů jižních,[3]) tak jako později Helmold na Rujaně[4]) a Ruská Pravda u Slovanů ruských.[5]) Starý slovanský termin pro ně byl asi *žitna jama*, *žitnica*, neboť výraz ten je všeslovanský a doložen už z XI. stol. (srv. dále str. 803). A je jistě velmi zajímavo, že se tento starobylý primitivní typ zásobáren udržel místy dosud, na př. u Srbů uherských a u Bulharů. S. Trojanović popsal je z Banátu.[6]) Vykope se díra v zemi c. 2·5 *m* široká a 2 *m* hluboká, dá se do ní sláma, jež se zapálí, aby stěny žárem utvrdly, načež se jáma naplní obilím a zakryje vrstvou slámy a hlíny, — patrně právě tak, jako se to dálo před tisíci lety. Ostatně ve mnohých chudších domech slovanského lidu dosud sklep na uschování plodin (hlavně na zemáky, ale i na lepší věci) není nic, než jáma uvnitř domu pod podlahou kuchyně, síně nebo komory, poklopem přikrytá a termin *jama* je často synonymon pro sklep.[7]) Ale vedle těchto nejprimitivnějších typů, z části dosud uchovaných, vyvinuly se brzy zásobárny praktičtější i pokročilejší, t. j. prostornější, trvanlivější a sušší, — zvláštní budky pletené nebo dřevěné, stojící nad zemí. **S ý p k a j a k o s a m o s t a t n é s t a v e n í j e u ž p r a-**

[1]) Srv. výše str. 700, *Chvojka* Труды XII. арх. с., I 100, Древн. обит. 61.

[2]) Na Moravě u Hodonic (*Červinka* Pravěk 327).

[3]) Strateg. XI. 5: „Τὰ ἀναγκαῖα τῶν πραγμάτων ἐν ἀποκρύφῳ χωννύουσι.“ Viz celý text ŽS. I. 28.

[4]) Helmold II. 13: „Quotiens autem bellicus tumultus insonuerit, omnem annonam paleis excussam, aurum quoque et argentum et pretiosa queque fossis abdunt.“

[5]) Ústav Jaroslavův: „Оже крадуть гумно или жито въ ямѣ“ (*Goetz* I. 34, *Vladimirskij-Budanov* Chrest. I. 50).

[6]) Archiv f. Anthr. XXVII. 242 a stať Житне јаме у Срба (Стати по славяновѣд. III. 293). Srv. i *Jireček* Mittelalt. Serbien II. 40. O bulharských srv. *Marinov* Сборн. ум. XVIII. Мат. 27. Podobné jámy na obilí mají dosud Lotyši (*Bielenstein* Holzbauten 126) a také do nedávna Rumuni uschovávali obilí do vypálených ohněm děr v zemi (*Fischer* Archiv f. Anthr. 1908, 4). O žitných jamách v jižní Rusi srv. *Sokołowski* Ruiny na ostr. Lednicy 65.

[7]) Tak hojně na Slovensku (Věstník Národ. 1912, 112), u Huculů (*Kaindl* MAG. XXVI. 158 sl.), i na severu Rusi (*Rhamm* Wohn. 8, 9) a v Bulharsku (*Tichov* Б. домъ 16) Sklípek uvnitř jizby našel se v jednom domě z X.—XI. stol. v Kijevě na úsadbě Petrovského (srv. tab. XLIII. C 1).

s t a r o u s o u č á s t í a m ů ž e m e ř í c i, p ř í m o i n t e g r u j í c í m c h a r a k t e r i s t i k e m s l o v a n s k é h o d o m u.

Ovšem neprodělaly všude tyto sýpky z prvotných zemních jam vývoj až k velkému, místy i nákladnému stavení, jakými jsou na př. špýchary u západních Slovanů. Nacházímeť dosud ve Slovanstvě celou řadu přechodných, někdy stále velmi primitivních tvarů, takových asi, jaké musíme předpokládati už pro dobu starou, pohanskou. Jedním z nejstarších typů byly zajisté koše z proutí pletené, které stály poblíže domu na zemi nebo na jakémsi lešení, podobné asi těm, jaké vidíme dosud v Dalmacii, Bosně, Srbsku nebo v Bulharsku zv. кош, кукуружњак, кошара, салаш, житница,[1]) rovněž jako v okolí Přemyšlu a na Pokutí[2]) (LI. tab.). Vedle nich byly však už brzy budovány odedávna i větší domky buď stěn pletených a hlínou ohozených nebo dřevěných, které podle Rhammova přesvědčivého výkladu byly zejména typické pro Slovany. O nich nám podává představu opět celá řada analogických malých sýpek stojících na kolech nebo na zemi a zvaných v Čechách *lepenec*, v slovenských Uhrách *sypáreň*, v Polsku a v Bělorusi *syparnia*, *świren*, *świron*, *świrna*, *lamus*, *laimus*, *lepianka*, *sól*, *żytnica*, v Pokutí i *pritul*, jinde po Rusi житница, k nimž se druží i typy dokonaleji zhotovené.[3])

---

[1]) Srv. *Meringer* MAG. 1904, 161, D. Haus 104, Bosn. Haus 264, *Vid. Vuletić* Kuća 4, Насеља I. 62 (tab. 17) II. 269 (tab. 42), III. (tab. 27, 28), IV. (tab. 36) 446, *Hadži Vasiljević* Јужна Ст. Србија I. 113. U Vasojevičů na Černé Hoře jsou tak pěkně pletené, že bývají okrasou dvora (Нас. II. 535). K Bulharsku srv. *Jireček* Cesty 197, Bulgarien 158, *Marinov* Сб. ум. XVIII. Мат. 27. Podobné jsou i v Rumunsku (*Fischer* Archiv f. Anthr. 1908, 3).

[2]) *Košnica* (*Gloger* Bud. 139, *Mokłowski* Sztuka 209, 210).

[3]) Srv. výklad o tom a doklady z moderní slov. ethnografie ve výborné stati K. Rhamma „Zur Entwickelung des slaw. Speichers" (Globus LXXVII. 290), jež vyšla též polsky ve Wisłe XV. 60. *Świrna* je výraz lotyšský (podle *Bielensteina* 126 od lot. *swert* — mit dem Hebel neben, *swēre* — Ziehbalken am Brunnen). Polské a rusínské *lamus*, ve Slezsku *laimes*, *laimus* vznikly z něm. Lehmhus (*Berneker* EW. 689) od toho, že stěny bývají pravidelně ohozeny hlínou. Odtud i obdobné názvy č. *lepenec* a pol. *lepianka*, *polepa* (*Rhamm* l. c., *Karłowicz* Sl. gwar. s. v., *Nejedlý* Č. Lid VII. 368). Podobné jsou častěji мазанки v maloruských stepích (*Čubinskij* Труды VII. 396). Podobné malé sýpky z proutěných, hlínou ohozených stěn a forem nejrůznějších, o kterých se domnívá Rhamm, že jsou přejaty od Slovanů, nalézáme v Uhrách i v končinách čistě maďarských nebo německých, rumunských (Srv. *Rhamm* l. c. 303 sl., Anzeiger ethn. Abt. ung. Nationalmus. II.—III. 84, IV. 3—4, 213 sl.).

Tab. LII. *Koše a sruby na obilí.*

1. Novipazarsko (L'm). 2. Golemo selo u Vranje v Srbsku. 3. Skopská Černá Hora (Hac. II. III.). 4. Šaryš (podle Rhamma). 5. Dvor v Bosně (podle Meringera). 6. Podolí. 7. Okolí Přemyšlu (podle Mokłowského). 8. Ambar (Boroviči u V. Novgorodu). 9. Průřez srubu z Újezda u Domažlic (podle Hrušky).

Nejrozšířenější je a byl všude opět název *žitnica* který máme doložený už z X.—XI. století několika zprávami.[1]) Zvlášť zbudovaná žitnice byla však patrně vždy znakem většího bohatství. Vidíme na př. ze zápisních knih gub. tverské, že tam v XVI. stol. na 317 selských dvorů připadalo jen 21 samostatných žitnic a tolikéž ovinů.[2]) Za to se už v XI. stol. v Patěriku Sinajském připomíná žitnice na klíč zavřená [3]) a v Nestorově Žití prep. Feodosija z téže doby vypravuje se o skladištích na obilí a mouku, která byla patrně už větší, neboť se vymetala a mohl v nich státi člověk.[4]) Mimo to tento pramen uvádí pro vnitřek žitnice už výraz сусѣкъ, slovo, které je podnes rozšířeno po celém téměř Slovanstvu ve smyslu příhrady nebo truhlice v zásobárně obilní nebo příhrady (přístodolku) ve stodole a pod.[5]) Podobné žitnice s příhradami pro obilí byly tedy známy už na konci doby pohanské. Později ovšem v Rusi, rovněž jako na Balkáně a v Uhrách zanikl starý název žitnice a nahrazen byl cizím z východu přišlým *ambarem* [6]) z trámů pevněji postaveným (srv. tab. LII. 8.).

---

[1]) Za horreum, ἀποθήκη, tak v Besedách pap. Řehoře (ed. *Sobolevskij* Мат. 62), Ostrom. evang. Mat. VI. 26, Pand. Ant. XI. stol., Novg. let. I. k r. 6926 atd. Srv. Srezněvskij Мат. I. 880 a II. 1780 a dále násl. poznámky. V češtině je *sitnice* — granarium, kornhus zapsáno mezi pravými glossami Mater Verb. (*Patera-Sreznĕvskij* Чешскія глоссы 39).

[2]) *Čečulin* Зап. арх. VI. 300.

[3]) Възьмъ ключа хитьниця. Pat. Sin. 33 (*Sreznĕvskij* l. c.).

[4]) Žití Feod. ed. *Filaret* 171, 172. Ve vydání původním čteme: „Онъ же вѣдѧашеса, яко и помелъ бѣ соусѣкъ тъ . . . глаголаше: истиноу ти вѣщаю отче яко азъ самъ пометохъ соусѣкъ тъ (*Sreznĕvskij* Мат. II. 1156, III. 630). Podobně čteme v Ipatěj. let. k r. 6622 (1114): пшеница с водою многою смѣшена спаде, юже събравше, насыпаша сусѣкы велия (ПСРЛ. II. 5), v Žití Eutych. (Мин. чет. апр. 138): »Въ немь же соусѣцѣ стояхоу, мало моукы имоуще,“ a v Žití Feod. Sik. (63. Мин. чет. апр. 430): „Да створять соусѣкъ житный на всыпаніе пшеницы.“ Synonymon pro susěk bylo засѣкъ (Ipat. let. l. c.).

[5]) Č. sousek (*Jungmann* Sl. s. v.). stč. a č. dial. súsek (na mor. Slovensku, Valašsku a Lašsku, srv. Nár. Věstn. 1912, 110 a *Bartoš* Dial. sl. 410), pol. sąsiek, somsiek (*Karłowicz* Sl. gwar. s. v., *Matlakowski* Budown. 90), r. сусѣкъ (ukr. сусік), vedle засѣкъ, закромъ (Жив. Ст. IX. 425), bulh. съсѣкъ (*Tichov* Б. домъ 21), v Srbsku пријесек, пресек (Нас. I. 62, 289, 413, II. 532, VII. 149). Značí to příhrady na obilí ve stodole, nebo veliké truhlice na mouku, stojící v hambaru nebo na komoře a v podstřeší (srv. na tab. LII. 8 b.). U Vasojeviću na Černé Hoře mají prijeseky na půdě domu.

[6] Rus. амбаръ, malor. амбаръ, вимбаръ, srb. а̀мбар, chorv. *hambar*, bulh. амба́ръ, хамбаръ, sloven. *hambar* (z maď. *hambár*), vše

Žitnice byla potřebnější a proto i starší nežli známá nám již klěť, ale později splynula místy v jedno s klětí, do jejíhož suchého patra hodilo se dobře ukládati obilí.[1]) Proto na př. komory na moravském Slovensku, výše na str. 771 popsané, nebo zejména *sruby*, které se se stejnou starobylou vnitřní konstrukcí zachovaly na různých místech Slovanstva, slouží především také k ukládání obilí, ač je jinak nutno rozlišovati od špýcharů z Německa přejatých.[2]) Konstrukce těchto srubů, jež totožné nalézáme na Šumavě u Chodů [3]) i ve Slezsku,[4]) spočívá v tom, že trámoví stěn se nad patrem klenbovitě úží, tvoříc strop tak, že střecha prostě leží pohyblivě na klenbě a v případě ohně se prostě shodí (srv. tab. LII. 9). Týž princip stavební mají i lepší sypárně na uherském Slovensku.[5]) Ostatně soudím, že i budovy, nakreslené na jednom obraze bible Velislavovy (XIII. stol.) vedle obytných domů (obr. 127), nejsou nic jiného než podobné sruby.[6])

Obr. 127. Srub v bibli Velislavově.

Jinde v Čechách a v Polsku tyto sruby zmizely a nahrazeny byly sýpkami budovanými po vzoru německém, pro něž se ujal též německý název *Speicher*.[7]) Jsou zevně pečlivěji vy-

---

z tur. *ambar*, pers. *anbār* — špýchar. Srv. *Miklosich* EW. 3, *Berneker* EW. 28, *Budilovič* Слав. II. 115 a *Hübschmann* Arm. Gr. I. 178.

[1]) Místy proto na př. v Bělorusi termin *klěť* a *świron* jsou téměř totožné (*Rhamm* Entwickelung 321, *Nosovič* s. v. свирон). Ale v principu nutno obé rozlišovati. Srv. *Rhamm* Wohn. 77. Podobný poměr byl v staré Germanii mezi klětí (*gaden*) a špýcharem (*spiker*). Srv. *Rhamm* Globus LXXVII. 290.

[2]) *Rhamm* Zur Entwickelung 291, 293, 301.

[3]) Srv. *Hruška* Statek i chalupa na Chodsku Č. Lid II. 47, 50, 568 sl.

[4]) *Hauer* Selský statek ve Slezsku. Č. Lid III. 199—201 (z Opavska), *Dittrich* Globus LXX. 285 (z Hlubčicka), *Rhamm* l. c. 321. Podle Bartošova Dial. Slovn. 394 byl patrně i na Moravě *srub* v tomto smyslu.

[5]) Srv. *Rhamm* Zur Entw. 302.

[6]) *Wocel* Welislaw's Bilderbibel (Prag 1871) tab. 14.

[7]) Č. *špýchar*, *špejchar*, pol. *śpichlerz*, *śpichlerka*. Něm. *Speicher* přejato z pozdně latinského *spicarium* (srv. *Heyne* Hausalt. I. 93). O polských

praveny a vyzdobeny, mívají patro a pavlače, což je tak charakteristické pro analogické stavby germánské. Ale bude zapotřebí ověřiti, pokud celek i detaily jsou původu německého. Počátek učinil již Rhamm v práci výše zmíněné.[1]) Týž také dobře na to poukázal,[2]) jak slovanské žitnice a sýpky přirozeně ztratily půdu a počaly hynouti, jakmile vznikly vedle příbytku nové místnosti neoteplované, které sloužily za zásobárny, zejména různé komory a sýpky na půdě v podstřeší.

Stodola.

Z přirozených příčin nalézalo se vždy místo, kde se vytloukalo obilí z klasů, poblíže zásobáren. V Bosně se dosud mlátí na místě, kolem něhož stojí koše obilné a Meringer se domnívá, že stodola vůbec vznikla tím, že celé to místo přikrylo se společnou střechou, čímž vznikl mlat a z košů přístodolky naší stodoly.[3]) Dovolává se též toho, že i na plánu svatohavelského kláštera z poč. IX. století vidíme mlat v podobě kříže, jehož rohy vyplněny byly patrně zásobnicemi.[4]) Bylo-li tomu vskutku tak všude jinde, nelze říci. Ze staré doby slovanské víme jen toto.

Místo určené k mlácení a schraňování požatého obilí bylo na dvoře opodále domu, ponejvíce za ním a slulo *humno*, stsl. *gumьno*,[5]) kterýžto výraz udržel se po celém Slovanstvu buď pro mlat nebo

---

špýcharech srv. *Z. Gloger* Dawne świrny i śpichlerze (Wisła III. 787—792) a Śpichlerze zbożowe w dawnej Polsce (Przegl. Roln. 1906. Nr. 17—18, Varš.). Jinou serii viz u *Mokłowského* Sztuka 467. Mají v předu loubí a galerie. *Шпúхлір* slyšíme i na Malorusi (*Čubinskij* Труды VII. 393, 396, *Hrinčenko* Слов. IV. 510).

[1]) Původ severopolských špýcharů s podloubím na sloupech pokládá však Rhamm za výtvor polské šlechty (Zur Entwickelung 323) a ne vlivu německého. Germánské špýchary tohoto detailu neměly.

[2]) Zur Entwickelung 291, 320.

[3]) *Meringer* D. Haus 104.

[4]) Srv. *Stephani* Wohnbau II. 57.

[5]) Tak č. *humno*, p. *gumno*, slovin. *gumno*, *gubne*, chsrb. *gumno*, дувно, b. гумно, r. гумно, гувно, lit. *gubenis*, dol.-luž. *gumno*, *guwno*, hornol. *huno*, polab. *gäumnō* (*Miklosich* EW. 81, *Berneker* EW. 362, *Krek* Einl. 144, *Budilovič* Слав. A. 1. 114). Původ nejasný; podle Pogodina Слѣды корней (Varš. 1903) 234 je to kompositum *gu* + *mьno*, jehož první část náleží k idevr. *g^uōus*, sl. *govędo*, druhá k *mьną*, *męti* — šlapati, tedy v celku místo, kde dobytek šlape obilí.

Obr. 128. Stodola z bible Velislavovy.

pro stodolu nebo aspoň pro zadní část dvora.[1]) Z IX.—XI. století máme humno doložené nejen ve významu mlatu — *area*, nýbrž patrně už i ve významu jakési zásobní stodoly. V Zápovědích Euchologia Sinajského čteme v čl. 27: „Аще кто домъ зажежетъ ли гумъно",[2]) v Ruské Pravdě: „Оже крадеть гумно", dále: „Аще кто зажьжеть гумно"[3]) a v Církev. Ústavě Jaroslavově: „Аще кто зажжеть дворъ ими гумно".[4]) U Řehoře Nazianského (XI. stol.) čteme гумно za ř. ἀποθήκη.[5]) Podobně má Letopis Kijevský k r. 1098: „лукавии сынове Измаилеви пожигаху села

[1]) K dvojímu významu gumna u různých kmenů slovanských srv. *Jungmann* Slowník s. v., Národ. Věstník 1912, 111, *Bartoš* Dialektologie II. 437, *Černý* Wobydl. 35, 36, *Karłowicz* Słownik gwar s. v., *Marinov* Сборн. ум. XVIII. Мат. 8, *Smirnov* Очеркъ I. 149, *Dalь* I.[2] 1009. Jiné staré domácí výrazy jsou č. *mlat*, pol. *boisko, bojewisko, bojowica, klepisko* (*Gloger* Budown. 21, *Matlakowski* Bud. 67, 85), bulh. врахъ (*Tichov* Б. домъ 30). Starým výrazem pro mlat v kod. Suprasl. položeným na místo гумно je токъ (*Jagić* Kirchensl. Spr. 338[2]). Jiné doklady u *Srezněvského* Мат. III. 973.

[2]) *Vondrák* Postan. pok. 62. Jiné připomínky *gumna* jsou i v Ostrom. Ev. Luk. III. 17 a v kod. Mar. ed. *Jagić* 7, 204, a jinde v Písmě, a rovněž už v Besedách pap. Řehoře (*Sobolevskij* Мат. 60 a *Srezněvskij* Мат. 609).

[3]) *Vladimirskij-Budanov* Chrest. I. 50, 67.

[4]) *Srezněvskij* l. c.

[5]) Grig. Naz. 306; *Srezněvskij* l. c.

и гумна".[1]) V Čechách kanovník vyšehradský napsal k r. 1134, že bouře rozházela obilí ve stodolách [2]) a také Herbord připomíná v polích za městem Volínem humna (areas et loca horreorum), v nichž se němečtí missionáři ukryli a sobě odpočinuli.[3])

Pokud autoři uvedených slovanských zpráv měli na mysli otevřený mlat s narovnanými snopy, bez přístřeší a pokud už jakési kryté stavení nebo zavřené se zásobami, není vždy jasno. Každým způsobem však krytá a zavřená stodola byla relativně pozdějším výtvorem lidového hospodářství. Vymlácené obilí vyžadovalo více a dříve řádného uschování, žitnice a sýpky byly proto starší. Obilí v snopech stačilo zprvu postaviti do stohů nebo pokrýti jednoduchou stříškou.[4]) To byl starší typ stodoly u Slovanů, a jak tato vypadala, předvádí nám názorně obraz na miniatuře české bible Velislavovy ze XIII. stol.[5]) Srv. zde obr. 128. Budova pevná, krytá a zavřená, pro niž máme dnes rozšířený název *stodola*, je ovšem zjevem pozdějším a jak shoda názvu se sthn. *stadal* nesporně ukazuje, byly i tento výraz i snad spolu s ním sama budova přejaty od Germánů v době po Kr. nar.[6]) O nordických Germánech zapsal už Strabo v době Kristově, že sváželi obilí do velkých stodol, aby na poli deštěm škody nevzalo.[7]) Zdali však s výrazem přešla i věc sama k Slovanům a zdali Slované cele krytých budov pro obilí před tím vůbec neměli, je

---

[1]) Ed. lavr.[3] 215. Srv. k r. 1068 (cit. *Srezněvskij* l. c.): „наполнятся гумна ваша пшеницѣ."

[2]) „Saevissima tempestas . . . cumulos in horreis ita, ut nec manipulus super manipulum remaneret, destruxit" (Fontes r. b. II. 221). Zde patrně běží o stodoly kryté, ale při tom otevřené.

[3]) Herbord II. 24: „ne iterum impetum super nos facerent, in campo inter areas et loca horreorum decumbendo respiravimus."

[4]) Pro ni byl asi starý výraz **borg* (č. *brah*, p. *brog*, luž. *brožnja*, *bróžeń*, malor. оборіг). Srv. *Janko* Pravěk 104, *Berneker* EW. 73. *Rhamm* (Wohnhaus 385 sl.) pokládá to za přejetí z germ. *berg* už v době předhistorické.

[5]) Ed. *Vocel* tab. 24.

[6]) Srv. *Miklosich* EW. 323, *Janko* Pravěk 105, jenž dobu přejetí klade kolem r. 700 po Kr. Původní význam germ. *stadal* je stanoviště (od koř. *stā*, *sthā* — státi). Podobně jako Čechové stodolu, přejali Slovinci něm. výraz *Scheune* (*skedenj*, srv. ch. *škadanj*), s nímž se ostatně setkáváme u Polabanů a Kašubů (*Janko* l. c.).

[7]) Strabo IV. 5: τὸν δὲ σῖτον ἐν οἴκοις μεγάλοις κόπτουσι, συγκομισθέντων δεῦρο τῶν σταχύων.

otázka jiná, na niž bych si netroufal dáti tak určité zamítavé odpovědi jako J. Janko.[1])

Chlévy.

Zprvu zajisté na ochranu dobytka stavěli jen ohrady nekryté[2]) a teprve když nastaly pevné příbytky, počalo se pomýšleti i na zvláštní podstřeší pro dobytek. Chlévy se původně rády spojovaly s příbytkem, poněvadž pomahaly v zimě oteplovati dům, ale později zájem po čistotě domu vedl k oddálení jich, k vytvoření zvláštní budovy, resp. k vložení mezi chlév a obytnou síň místností jiných. Hnojiště bylo na dvoře odedávna.[3])

Starý všesl. výraz pro tuto místnost, v níž se chová dobytek, je *chlév*, stsl. *chlěvъ*,[4]) slovo, které se pokládá obecně za přejaté z germánštiny, z got. *hlija* — σκήνη nebo *hlaiw* — τάφος,, μνημεῖον.[5]) Z toho ovšem nevyplývá ještě přejetí věci, totiž, že by Slované před tím, než slovo přejali, nebyli měli krytých chlévů pro domácí zvířata a začali jich užívati teprve po příkladu germánských Gotů, kteří po řadu staletí vedle nich a mezi nimi v Zákarpatí bydleli. Tomu je totiž na překážku původní význam sl. tvaru *chlěvina*, které v nejstarších pramenech znamená především obydlí člověka a dům vůbec.[6]) Slované přejali to slovo ještě ve významu širším

---

[1]) *Janko* Pravěk 106.

[2]) Na způsob všesl. košary nebo srb. toru (тор). Všesl. *košára* utvořena je snad od *košь* (*Berneker* EW. 587). Ještě v XVIII. stol. v Bukovině dobytek přezimoval jen v ohradách (Öst. Bauernhaus 34).

[3]) Srv. staré a všesl. *gnojь* (*gnьją*, *gniti*). *Berneker* EW. 314.

[4]) R. хлѣвъ, č. chlév, p. chlew, luž. khlěv, chlěv, polab. chlev, bulh. хлавъ, хлѣвъ, slovin. hlěv (*Miklosich* Lex. pal. 1092, EW. 87, *Berneker* EW. 389, *Budilovič* Слав. II. 112).

[5]) Tak *Miklosich* l. c., *Uhlenbeck* Archiv sl. XV. 485, Got. W. 80² *Korbut* Prace fil. IV. 369, *Hirt* Pauls B. XXIII. 340, *Kluge* GGPh. I., 362, *Stokes* IF. XII. 187, *J. Schmidt* Vocal. II. 73, *Krek* Einl. 143, *Brückner* Cyw. 26, *Jagić* Archiv XXIII., 356, *Peisker* Bezieh. 69, *Meillet* Études II. 450, *Schrader* Lex. 336 atd. Dříve se obecně spojovalo s got. *hlija* (stan, chýše), až *Meringer* Idg. F. XVI. 117 sl. spojil je s got. *hlaiw*, což přijal i *Berneker* l. c., *Janko* Pravěk 103 a *Vondrák* Sl. Gram. I. 261. Proti tomu nověji *S. Mladenov* Герм. елем. въ слав. езици 129 vyslovuje pochybnosti, domnívaje se, že vzniklo sl. chlěv z aspirovaného kořene, z *qhlei̯-u̯-os. Podobně byl *Matzenauer* proti přejetí (Cizí slova 36).

[6]) Srv. *Sreznĕvskij* Мат. III. 1374—1376. Význam obydlí má slovo хлѣвина už v nejstarších překladech Písma (tak už v kod. Supras. ed. *Miklosich* 150, 311) a dále v Izborniku z r. 1073 (34a, 170), u Řehoře

značícím dům, v němž bydlí lidé i zvířata,[1]) ale my ovšem z toho, co jinak víme, nemužeme pochybovati, že u starých Slovanů již před tím, než se setkali s Goty, existovaly příbytky společné člověku a dobytku, tak asi, jako to vidíme dosud v síni chudých obyvatelu karpatských kopanic nebo v nějakém srbském savardaku nebo v jizbě chudého chłopa okolí krakovského.[2]) Slované tedy přejali při svých stycích s Goty název a ne věc (jako toho máme řadu jiných analogií) a teprve později specialisoval se u nich užší význam nynější, — přístřeší určeného jenom pro dobytek. Kdyby byli přijali chlév hned jen ve smyslu zvláštní stáje, byl by u nich tento specifický význam starší a nebyl by se ani vubec vyvinul význam dvojitý: stáje pro zvířata a obydlí pro lidi.

Pokud se týče etymologického výkladu slova *chlěvъ* a jeho germ. prvotvaru, nemohu dobře z věcných důvodů souhlasiti s Meringerem a Jankem, kteří vycházejí od formy *hlaiw* ve smyslu *díry, hrobu.* Janko se při tom domnívá, že Slované počali kopati podobné díry pro dobytek brzy po Kr. nar. po vzoru německém.[3]) Tomu naprosto odporuje archaeologie a mimo to zůstává nejasno, jak mohl *hlaiw* v době Wulfilově dospěti už k pouhému významu hrobu a krátce před tím k Slovanům přejíti ve významu obydlí, přístřeší pro lidi a pro zvířata.

Naz. 158 (zde i význam chrámu 365), v Zlatostruji XII. stol. a ještě v řadě dokladů ze století následujících. Vůbec jich je pro tento význam u Srezněvského mnohem více než pro význam stáje dobytčí. Ovšem slova *chlěvъ* nemůžeme ze Srezněvského určitě doložiti pro význam první. V Ruské Pravdě čteme: »Аще убьють татя на своемъ дворѣ любо у клѣти, или у хлѣва . . . .« »Аще украдеть кто скотъ въ хлѣвѣ.« (*Vladimirskij Budanov* Chrest. I. 32, 49). Zde je chlév aspoň jednou ve významu zvláštní budovy pro dobytek.

[1]) *Rhamm* hájí thesi, že středoněmecký dům už v původní své podobě měl vedle příbytku stáj, čehož u Slovanů nebylo (Ethn. Beitr. II. 1. 842, 844).

[2]) Srv. *Dobiáš* Čas. olom. 1892, 61, 65, Hac. Atl. I XXIII., 36, *Gloger* Bud. 140, *Kolberg* Lud V. 162 (srv. zde XLIV. 5, XLVIII. 10), Öst. Bauernhaus 34, 45. Také na severu Rusi žije sedlák v zimě i v jizbě s dobytkem (*Rhamm* Wohnhaus 42). Ostatně poukazuji i k tomu, že nejstarší zprávy o klěti připomínají v její přízemní místnosti dobytek (srv. str. 750) a ruského подполье bylo zajisté už od počátku existence používáno za chlév, jako dnes a jako srbské dolní izby a podrumu (srv. str. 775). Podle Cromera (Polonia ed. *Czermak* 47) bydlili té doby lidé v Polsku v zimě spolu s dobytkem. Srv. též Wisła III., 662.

[3]) *Janko* Pravěk 103, *Meringer* l. c.

Jiné staré domácí výrazy, pro místa, kde se zdržoval dobytek, jsou ještě všesl. *staja*, č. stáj, stáje, od kmene *sta*, *státi*,[1]) dále *skotnica*, doložená vedle pogrebu Ipatějevským letopisem k r. 1146[2]) a *holubník*.[3]) Později se ve slovanském hospodářství vyvinula velká řada specifických názvů pro místnosti na různý dobytek a drůbež.

Odrina.

Další dvě budovy, které se připomínají na slovanském dvoře už od X.—XI. stol., jsou ještě *odrina* a sušírna — *ovinъ*.

Odrina doložena je především Kijevským letopisem k r. 946, kde se připomíná, že v drevljanském městě Olgou zapáleném chytily holubníky, kleti i odriny (одрины) a že nebylo dvoru, kde by nebylo hořelo.[4]) Potom máme ještě starý doklad z XI. stol. v Pand. Ant. 68.[5]) V pozdější ruské literatuře vystupuje odrina ve významu ložnice, s čímž souvisí i výraz одръ — lože,[6]) ale v lidu ruském a polském udržel se tento význam pro seník, místy i pro chlév[7]) a je proto pravděpodobno, poněvadž vzhledem k vývoji slovanského domu lidového před XI. stol. nelze přece přijímati u něho zvláštní ložnice, — že odrina značila původně nějaké přístřeší na trávu a seno, pod nímž se v letě příjemně spávalo.[8]) Na jakési lešení ukazuje i etymologie, spojující *odrъ* s sthn. *etar*, ags. *eodor*, sts. *edor*, stn. *iađar* ve smyslu plotu, ohrady.[9])

---

[1]) Csl. стая, p. staja, stajenka, stajnia, r. стаи, стайня, стойло. srb. стаја, slovin. staja, b. стая (*Miklosich* EW. 319, *Budilovič* Слав. II. 113), V ruštině už v XI. stol. v Is. XXXV. 7. ruk. Upyrova, a v knize pror. Mich. (Упыр. 38), Nikon. Pand. 42 (*Srezněvskij* III. 509).

[2]) Скотницѣ и бретьяницѣ (ПСРЛ II. 27). Srv. výše citát na str. 783.

[3]) Голубникъ u Drevljanů doložen už Kijevským letopisem k r. 946 (Lavr.[3] 58). Srv. citát výše na str. 750.

[4]) Lavr.[3] 58. Srv. pozn. předcházející.

[5]) И въведи въ одрину твоя овьчя (*Srezněvskij* Мат. II. 621).

[6]) Srv. výše str. 782 (*Uvarov* Жилище 365) a dále str. 873. *Srezněvskij* l. c. 622.

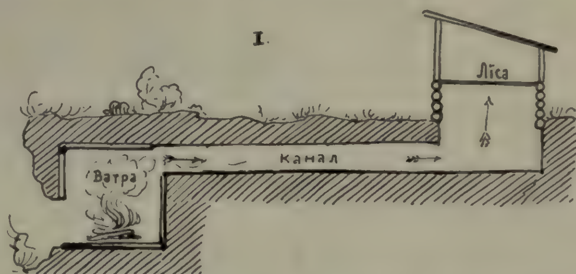
[7]) Pol. *odryna* — seník (szopa, stodola u *Karłowicze* Sł. gwar), tak i v Bělorusi (*Gloger* Budown. 172, *Nosovič* Слов. s. v.), Velkorusi (chlév i seník, saraj. *Dalь* s. v.). Srv. *Rhamm* Wohn. 427. V slovinčině je *odri* — lešení, *odrige* — postel, v češtině *odry*, *odr*, *vodr* — lešení, patro ve stodole (*Miklosich* l. c.). Odrina mělo i v srbštině vztah k posteli (*Karadžić* Lex. 462). V bulharštině značí též одъръ — tolik, co r. крыльцо, tedy lešení při vchodu do domu (srv. výše str. 727).

[8]) Tak i *Rhamm* l. c. 428.

[9]) *Miklosich* EW. 219, *Meringer* Id. Forsch. XVIII. 256.

Sušírna (ovinъ).

Při primitivním hospodářství, při němž se Slované živili více lovem a chovem stád než zemědělstvím, a kdy zásoby posečených obilnin nebyly veliké, dostačilo zvlhlé obilí sušiti v kuči na primitivním lešení nad ohněm. Na lešení to kladly se široké desky z pleteného proutí — *lěsy*, které se tím staly, jak jsme výše na str. 774 viděli, i zárodkem pozdějšího stropu. Tak si na mnoze dosud počínají na Balkáně, zejména v horách, kde úroda není veliká.[1]) Ale na severu, zejména v některých končinách ruské nížiny byly poměry jiné. Tam, jakmile se přešlo po pevném usazení se k zemědělství, bylo obilí na příznivých půdách poměrně více, ale bylo i více srážek[2]) a následkem toho stávalo se častěji, že úroda zmokla. Tím zde vznikla potřeba starati se raocinálněji o sušení zvlhlého obilí a úkol ten rozřešili si severní Slované, tak jako sousední Litvolotyši a Finnové, tím, že počali vedle domů stavěti zvláštní sušírny, pro něž máme zachovaný starý ruský výraz овинъ.[3])

Obr. 129. Huculská sušírna (podle Šuchevyće).

O starém ruském ovinu nevíme nic bližšího. Víme jen, že už na počátku XII. století byl malou budovou, jejíž tradice sahala do dob starších, neboť v té době modlili se ještě ruští lidé po pohansku k ohni pod ovinem.[4]) Z toho vidíme, že ovin ve XII. stol.

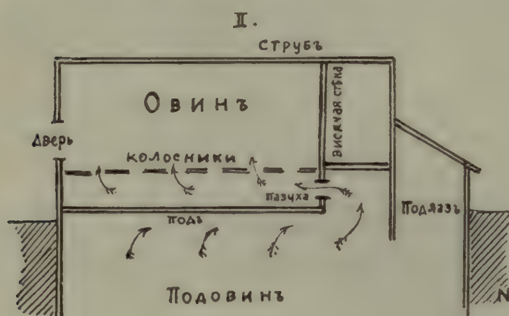
[1]) Na př. v Hercegovině (Hac. I. 414) nebo ve Vlasině srbské (Етн. Зб. XVIII. 122 sl., 128 sl.) a na Vranjsku (Hac. II. 131).

[2]) Srv. *Bielenstein* Holzbauten 97.

[3]) Původ není jasný. *Meringer* a *Rhamm* spojují *ovinъ* se stn. *ogn*, sthn. *ovan* (*Ofen*), got. *aúhns* (MAG. XXIII., 170, Idg. F. XXI. 292, Wohnhaus 361), k čemuž *Brückner* (Lud 1912, 179) podotýká: „Czy ruski owin z Ofen poszedł, o tem wolno bardzo wątpić.“ Věcný podklad pro toto přejetí by tu byl, a nepochopuji dobře, proč ho *Miklosich* (EW. 228) nenalézal. Meringer pokládá mimo to sthn. *ovan* za prastarou výpůjčku z ř. **úq"nos*, tvar *aúhns* za původně germánský (l. c. 295).

[4]) Mezi hříchy, v které lid ruský v XII. stol. a ještě později upadal, uvádí církevní Ústav kn. Vsevoloda (1125—1136) toto: »кто молится подъ

byl už něco starého, že existoval už dávno před tím v době pohanské, dále že v něm planul otevřený oheň, nad nímž se sušilo obilí, a že měl střechu nad sebou — neboť praví starý pramen, že se modlili lidé pod ovinem. Poněvadž pak dosud u Rusů, tak jako u volžských a západních Finnů i Litvolotyšů, existují analogické zcela primitivní sušírny, — nechybíme asi, když obraz dnešního ovinu aspoň v hlavních rysech základních přeneseme do doby staré. Podle toho vypadal starý ruský ovin asi takto: Na nejnižším stupni vykopána byla prostě v zemi jáma pro oheň. Nad ní zřízena byla dřevěná budova[1]) a do ní na trámce uvnitř příčně položené kladlo se vlhké obilí, buď bezprostředně, nebo na lísách tak, že oheň vespod v jámě planoucí je vysoušel. Stačí na to 30—36 hodin podle Bielensteina.[2]) Další, zlepšený stupeň, který byl bezpečnější, poněvadž oheň se nedostal již v bezprostřední blízkost obilí, byl ovin s dvojí konstrukcí. Při tom buď v přední planul oheň, z něhož se žár a kouř dírou vedly do jámy druhé, nad níž se teprve zvedal srub sušírny,[3]) anebo se nad ohněm

Obr. 130. Ovin z okolí Vel. Novgorodu (podle Sinozerského).

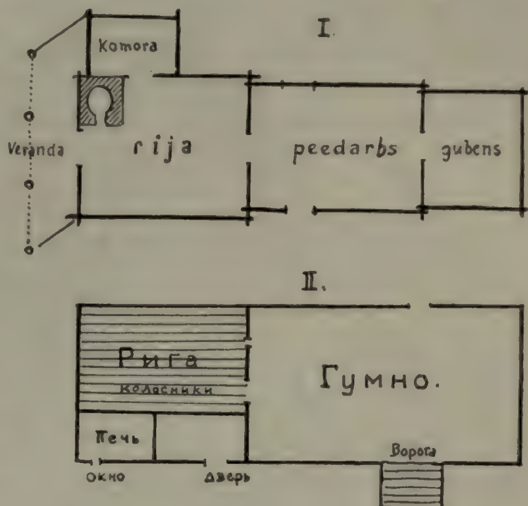
овиномъ или въ рощеніи или у воды . . .« (*Vladimirskij Budanov* Chrest. I. 228), k čemuž srv. další doklady ze XIV. a násl. století u *Srezněvského* Мат. II. 592. Uvádím aspoň z Pajsiova Sborníku XIV. stol. 32: »Еже молятся огневѣ подъ овиномъ,« a z jiného Sborníku XVI. stol.: »Жрътва идолъскаа иже молятся огневи прѣдъ овиномъ.« Srv. *Tichonravov* Лѣт. IV. 90.

[1]) Nejprimitivnější způsob ovinu byl asi ten, jaký dosud zachovali místy volžtí Finnové, kteří nad jámou sestaví tyče do kužele (srv. konstrukci savardaku výše na tab. XLIV., obr. 5) a obilí nakladou zevně na tento kuželovitý plášť (srv. obrazy u *Bielensteina* Holzbauten 82). Tam vidna i konstrukce s dvojí jamou na obr. 48 (podle *Meitzena* Wand. II. 203 sl.).

[2]) *Bielenstein* 100.

[3]) Tak je konstruována sušírna ovocná (озница) u Huculů (*Šuchevyč* Гуц. I. 110). Zde na obr. 129.

utvořil ohnivzdorný strop s postranním otvorem, který vedl z podovinu žár a kouř ve vlastní srub ovinu.[1]) Když vznikla pec, přenesli ji v některých krajích, vidouce její relativní bezpečnost, i do sušíren. Tak se shledáváme dnes s pecí v sušírně finnské a hlavně v lotyšské (*rija*), známé z podrobných popisů Bielensteinových.[2]) Lotyšská sušírna skládá se dnes z vlastní místnosti na sušení (*rija*), v níž se nachází kameny vyplněná pec [3]) a dále z mlatu (*peedarbs*, *peedars*) a stodoly (*gubens*), které jsou buď z obou stran nebo na jedné straně rije přistaveny (srv. obr. 131, I). V riji se suší obilí a vedle na humně hned mlátí. Takto konstruovaná sušírna přešla i k Rusům,[4]) jakož vůbec výraz rija rozšířil se dále do ruštiny i k Finnům.[5]) Je však sám, jako snad i sušírna, původu nordického.[6])

Obr. 131. I. Sušírna lotyšská z poříčí Dviny (podle Bielensteina) a II. riga novgorodská z okolí Borovičů (podle Sinozerského).

[1]) Tak je na př. konstruován ovin v új. borovičském gub. novgorodské, popsaný M. Sinozerským (Жив. Стар. IX., 430) a reprodukovaný v průřezu zde na obr. 130. Do podovinu vchází se podlazem, který má dvéře a žebřík.

[2]) *Bielenstein* Holzbauten 81 sl., o peci 87, 99. Že lotyšská rija měla však dříve také oheň v jámě, vidno z toho, že ji místy dosud nazývají *dūbe*, což značí — jámu (*Bielenstein* 99). Litevskou srv. u *Detlefsena* tab. V., 25.

[3]) Vedle je často komůrka obývací, jakož vůbec Lotyši, dokud nestavěli vedle namsu istuby, rádi, zejména v chladné době, bydleli v riji (srv. výše str. 741).

[4]) Srv. bělorus. рея, рей, velkorus. рига (v Novgorodsku, *Sinozerskij* l. c. 426). Obr. 131, II. Podle Sinozerského staví se humna s rigou v celé novgorodské gubernii.

[5]) Est. *rei*, *rehi*, *rihi*, *riha*, *rih*, liv. *ri*, fin. *riihi*, vot. *rihi* (*Bielenstein* 106).

[6]) Srv. šved. *ri*, *rie* — tyč, *ria* — sušírna (*Bielenstein* l. c.). Baltičtí Němci praví *Riege*. Litevský název sušírny je *jauja* nebo *pirtis* (což značí

Lotyšové dosud podle Bielensteinova líčení rádi sedávají u ohniště nebo peci v riji, a tak bylo odedávna v celé Rusi. Pobyt v ovinu byl patrně příjemný, zejména v chladné roční době. Tam starý Rus léhával, snil a když byl přinucen změniti starou víru pohanskou v křesťanství, tu pod ovinem v ústraní od ostatních obyvatelů domu a sousedů vzpomínal na staré tradice, na staré bohy a modlil se k nim i k personifikovanému ohni, jak vyprávějí uvedená stará poučení.

D v ů r.

Dosud popsaná hospodářská stavení tvořila dohromady *dvůr*, stsl. a všesl. *dvorъ*,[1]) kteréžto slovo vyskytuje se v tomto významu už v slov. legendě o sv. Václavu,[2]) dále v Kijevském letopise, Pravdě Ruské a v Církevním Ústavě Jaroslavově[3]) v kod. Suprasilském[4]) a v řadě dalších pramenů XI. a XII. století.[5]) Příznakem starého slovanského dvoru bylo, že jednotlivá stavení v něm nebyla ještě spojována v celek, pod jednou spojenou střechou; takové zjevy na dvorech českých nebo v severoruském dvoru svjazovém[6]) jsou vesměs výtvory pozdějšího vývoje. Ve dvoře starých Slovanů vedle vlastního příbytku bylo vždy několik budov, jejichž seskupení vzájemné nebylo však stálé. Bylo zajisté jako dnes podmíněno jednak terrainem, jednak potřebami hospodáře. Jen tolik můžeme předpokládati, že vždy poblíže příbytku byla kleť a byly chlévy, — kdežto žitnice, stodoly, humna, sušírny i lázně stavěly se opodál. To je tak princip, který je dosud obvyklý a netřeba pochybovati, že tak jak vidíme rozložené budovy na dvoře z gubernie archangelské (tab. LI.) nebo na dvoře slo-

---

zároveň lázeň parní), slova *rija* Litevci z velké části neznají (*Bielenstein* 108, 109). O poměru r. *ovinъ* ke germ. *Ofen* viz výše. Také *Rhamm* soudí rozhodně na germánský původ sušíren na obilí (Wohn. 362).

[1]) K rozšíření a etymol. všesl. *dvorъ* viz *Miklosich* Lex.² 149, EW. 53, *Berneker* EW. 241, *Krek* Einl. 144, *Budilovič* Слав. II. 1. 122.

[2]) дворъ — porticus (*Sobolevskij* Мат. 7).

[3]) Letopis k r. 946 (Lavr.³ 57, 58): »и не бѣ двора, идеже не горяше« — »дадите оть двора по 3 голуби.« V Ústavě Jaroslavově čteme: »Кто дворъ зажжеть« a dále v Izjaslavově: »Аще убьють татя на своем дворѣ« (*Vladimirskij Budanov* Chrest. I. 32, 67). V Církevním Ústavě Jaroslavově: »Аже кто зажжеть дворъ« (l. c. 220).

[4]) Ed. *Miklosich* 311.

[5]) Srv. jich řadu u *Sreznĕvského* Мат. I. 642 sl.

[6]) *Rhamm* Wohnung 17 sl., 50 sl.

venském v Karpatech nebo srbském z Horní Dobrině v okruhu užickém, rozloženy byly už za starých dob (tab. XLVII.). Tato řada oddělených stavebních jednotek, jež byla tedy příznakem starého slovanského dvoru, závisela ostatně na mnoze od samotné konstrukce staveb trámových, vázaných na úhel, neboť tato konstrukce, jak L. Puszet pěkně ukázal, nedovolovala rozšiřování hlavní budovy v té míře, jako systém stěn nesených na rozích sloupy nebo německý system rámový, o nichž se ještě dále zmíním.[1]) Vazba domu „na úhel" uzavřela každou budovu v celek, který bylo lze sice děliti uvnitř přehradami, který však těžko bylo rozšiřovat zevně. Proto vznikala pro novou potřebu vždy nová budova. Tak bylo ve Skandinavii, tak i u Slovanů, ovšem bez vlivu nordického, jak nám ukazuje rozšíření tohoto typu dvorního po celém Slovanstvě.

Celý komplex hospodářských budov býval otočen ohradou buď přirozenou nebo umělou, v tomto případě (event. vnitřní plocha) z kolů, planěk, z pletených větví a z proutí, pro niž existují staré terminy slovanské: č. *ohrada*, *zahrada*, *obora*, *plot*, *oplot*, *okop*, pol. *obora*, *zagroda*, *okół*, *ogrodza*, *ogroda*, luž. *zahroda*, *wohroda*, rus. обора, оплотъ, плотъ, загорода, огородъ, заборъ, srb. обор, плот, ограда, slovin. *ograda*, *ograja*, bulh. оборъ, ограда, заграда, окопъ, плетъ, плотъ, csl. оплотъ, халуга atd.[2]) Starý, ale cizího, germánského původu je výraz *týn*.[3]) V XVI. stol. vidíme však z knih tverské gub., že mnohé dvory ještě ohrad neměly.[4])

Do dvorní ohrady vedla *vrata* [5]) a sice několik, neboť jen tak dlužno vyložiti zprávu Maurikiovu, že slovanské příbytky mají

---

[1]) *Puszet* Studya 40 sl.

[2]) Srv. sbírku dokladů u *Budiłoviče* Слав. II. 122. Оплотъ a плотъ jsou už v Besedách pap. Grig. (*Sobolevskij* Мат. 69, 71), dále v nejstarších evangeliích, u Grigoria Naz. 276, 313, v Pand. Ant. 109 atd. (*Sreznĕvskij* Мат. II. 685, 969), ограда, оградъ také v Pand. Ant. 170 a Grig. Naz. 235 (*Sreznĕvskij* Мат. 608, 609 mimo mnohé doklady ve smyslu zahrady), халуга, халѫга je v nejstarších církevněsl. textech za ř. φραγμός, jako оплотъ, ограда (*Jagić* Kirchensl. Spr.[2] 412, *Sreznĕvskij* Мат. III. 1359).

[3]) *Miklosich* EW. 370, *Mladenov* Герм. ел. 22, 151. Podle *Janka* (Pravěk 107) přejato záp. a sev. germ. *tūn* nejpozději v VI. stol. po Kr.

[4]) *Čečulin* Зап. арх. VI. 301.

[5]) Všeslovanský výraz stsl. *vrata* z **vorta*, r. ворота, pol. luž. *wrota*, srb. b. slovin. *vrata*, pr. *varto*, lit. *vartai*, lot. *vārti* (*Miklosich* EW. 382, *Krek* Einl. 141, *Budilović* Слав. II. 1. 123). Srv. ворота, врата už v leg.

několik východů.[1]) Jedna ovšem byla hlavní. Vedle vrat, zdá se, užívalo se už tehdy *přelazů*,[2]) po nichž se mohl lehce dostati přes ohradu člověk, ale ne zvíře. Uvnitř dvora stával silný kůl, zaražený v zemi, k němuž hosté, přijedše, přivazovali své koně,[3]) a bývala tam zajisté i *studně*, kde nebylo jinak pramene nebo stojaté vody při ruce.[4]) Taková, hloubi 15 *m*, se našla na př. v Bělgorodce.[5]) Umělé vodovody poznali ruští Slované brzy v Korsuni, jak vidíme ze zprávy letopisné k r. 988, v němž Vladimír dobýval Korsuně,[6]) a západní zase u Němců, kde na př. sv. Bonifác vedl do svého

---

sv. Václava z X. stol. (ed. *Pastrnek* 33, 69, 71: въ воротѣхъ, въ вратѣхъ), v dohovoru Igorovu r. 945 (Lavr.³ 48), v Nestorově Žití Feod. 13 (вратаръ, ворота), v Ostromirovu evang. Mat. VII. 13, Luk. VII. 12 a XIII. 24, v Patěriku Sin. 222, v Izborniku Svjatoslavově atd. Viz další doklady u *Srezněvského* Мат. I. 303, 313.

¹) Srv. ŽS. I. 28 a zde výše str. 695. Nesprávně vykládá *Rhamm* Wohn. 200.

²) Takové přechody známe na př. na ohradách maloruských (перелаз, переступ *Hrinčenko* s. v.), bulharských (прѣлазъ, *Tichov* 44, прелезъ, прѣлѣзъ *Marinov* 8), srbských (прélаз, пријѐлаз *Karadžić* s. v.), v českých (*přílaz, přelaz Jungmann* s. v., *Nejedlý* Č. Lid VIII. 205), slovenských (*prjelaz Jungmann* l. c.), v polských (*przełaz Linde* s. v.).

³) Podle starých ruských písní. Srv. *Uvarov* Жилище 356.

⁴) Studně, csl. *studenьcь*, r. студенец, srb.-ch. студенац, slovin. *studenec, studenc*, č. *studeň, studně, studna*, luž. *studňa*, p. *studnia*. Jiný starý slov. výraz: *kolodjazь, kolodecь* — csl. *kladęzь, kladenьcь*, r. колодезь, колодецъ, stsr. кладеньць, nsr. кладенац, ch. *kladenac, hladenac*, slovin. *kladez, kladenec*, b. кладенецъ, колодецъ (*Miklosich* EW. 123, *Budilovič* Слав. II. 117) je původu germánského z got. **kaldinga* (odv. z *kaldo*). Viz *Uhlenbeck* Archiv sl. Phil. XV. 488. Srv. i finnské *kaltio*. Obě slova střídají se v nejstarších památkách (*Jagić* Kirchensl. Spr.² 397). Студеньць doložen je na př. za ř. πηγή, φρέαρ v Ostromirovu ev. Jan IV. 6, dále v evang. Assem., Mar. (*Jagić* l. c.), v Patěriku Sin. XI. stol. 102, v Zlatostruji XII. stol. 127, v Šestodněvu 3 Jana exarcha atd. (*Srezněvskij* Мат. III. 575), кладязь v slov. legendě sv. Václava a v Besedách papeže Grigoria (*Sobolevskij* Мат. I. 6, 65, 97, jiný termin zde je источьникъ l. c. 64), dále v jedné azbučné modlitbě z X.—XI. stol. (tamže 32), v Izborniku z r. 1073, v Patěriku Sin. 103, v Nestorově Žití Feod. 14, v letopisu Kijevském k r. 988 (Lavr.³ 107), dále v starých překladech Písma atd. viz *Srezněvskij* Мат. I. 1212. Jiné formy jsou кладезь, колодязь, кладеньць.

⁵) Studna byla nahoře okrouhlá, ale dole se čtyřbokým srubem (3 : 3 m.). Nahoře měla studna příkrov dřevěný. Pochází z doby Vladimírovy (*Chvojka* Др. обит. 89).

⁶) Let. Lavr.³ 107. Také ve dvorci abobském našly se zbytky vodovodu z hliněných trub (Абоба 66, 164).

kláštera vodu olověnými trubicemi.[1]) Z pramene nebo studně sváděla se voda do kádí.[2])

Dvory bohatších lidí stavěly se pravidlem na návrších [3]) a bývaly už za starých dob, při principu, stavěti budovy odděleně, značně rozsáhlé. Tak aspoň si vysvětlíme představu dvoru ,,насеми верстахъ", která se častěji opakuje v starých ruských písních.[4])

---

[1]) *Herbordi* Vita Ottonis, Proem. (fontis venam et plumbeis fistulis ab ortu deductam). O současných studnách německých měst srv. *Stephani* Wohnbau II. 472.

[2]) K r. 997 připomíná Kijevský letopis, že vykopali studnici v Bělgorodě a k ní postavili káď (и повелѣ ископати колодязь и вставити тамо кадь, ed. Lavr.[3] 125). Stará studně asi z XII. stol. našla se v slovanském sídlišti u Rostoku v Meklenbursku. Nachr. 1898, 74, 81.

[3]) Srv. let. Lavr.[3] 54 a index. str. 49.

[4]) *Uvarov* Жилище 354 sl.

V. TEKTONIKA. VNĚJŠÍ A VNITŘNÍ ZAŘÍZENÍ.

Tektonika. O tektonických detailech starého slovanského domu můžeme si utvořiti obraz ponejvíce jen na základě srovn. terminologie slovanské i indoevropské a na základě starobylosti některých typů dosavadního lidového stavitelství. Zpráv o tom téměř není a týkají se pouze stavebního materiálu.

Prvotní zemnice neměly téměř stěn a měly střechu z větví pokrytých listím, slamou, kůrou a zemí (srv. srbské љубначе, бусаре). Ale jakmile se počaly zvedati nad úroveň země, vytvářely se i stěny i lepší střecha. První tektonický typ měl obé, stěny a strop z větví nebo slabších kmenů opletených proutím a ohozených hlínou. Dosvědčují nám to nálezy všech dob předhistorických i na území slovanském od neolithu až do počátku doby historické, neboť se v jamách příbytkových objevují občas kusy vypálené hlíny, kterou byly stěny omítnuty, se zřejmými otisky stěny z pleteného větvoví a proutí.[1]) K tomu máme i starý doklad historický i množství moderních survivalů. Ve XII. století připomíná tuto stavební techniku Helmold u Slovanů pomořských [2]) a dosud na mnoha místech Slovanstva vidíme, že vedlejší budovy, jako sýpky, stodoly, stáje, chlévy, tu a tam však i chudší chýše, mají stěny proutěné, občas hlínou ohozené. Je to hojný zjev v Polsku, v jižní Rusi, na Slovensku i na Balkáně.[3]) Téže stavební

---

[1]) V Čechách z doby knížecí takovýchto omítek je málo a proto Píč soudil na jiný druh stavby (Starož. III. 1, 326).

[2]) Helmold II. 13: „casas de virgulis contexunt" (srv. úplný citát výše na str. 696).

[3]) Sem patří československý *lepenec, lepenice*, polská *lepianka, polepa*, srb. плетар, шетер, ruská мазанка. K českým srv. *F. Velc* Lepenice na Slansku (Č. Lid XII. 135 sl.), k polským *Karłowicz* Chata 15, 16, *Gloger* Bud. 100, 139, 140. R. 1791 popisoval J. Kausch v okolí Krakova domy bez komínů se stěnami z chrastí podepřenými sloupky a ohozenými hlínou (*Gloger* l. c.). K ruským srv. *Rhamm* Wohnhaus 140, 287, *Čubinskij* Труды

technice nasvědčuje konečně i etymologie některých všeslovanských slov: *kąšta* (*kuča*), *chramъ*, *klětь*, snad i *chalupa*, dále *plot*, — aspoň podle některých výkladů.[1]) Všechno to ukazuje, že technika pletených stěn byla kdysi všeobecně rozšířena a je základem stavitelství slovanského. Techniku upěchovaných stěn,

Obr. 132. Domy uherských barbarů ze sloupu Trajanova.

t. zv. *nabíjených* pokládám rozhodně za pokročilejší, vzhledem k obtížím, které tato konstrukce působí. Stěny je nutno dříve obložiti deskami, mezi něž se hlína pěchuje, načež se desky odeberou.[2]) Všesl. *zьdati* (**zьdь, zidъ,* č. *zeď*), souvisíc s něm. *Teig* a lit.

VII. 381, 396, *Zelenin* Мат. для опис. курской губ. 6, 8, ворон. губ. 38, *Chotek* Rusové na Kavkaze 94. O srbských kučích z pletiva srv. *Vid Vukasović* Kuća 11, Hac. I. 57, II. 266, 269, 271, 727, V. 42, VII. 514, 519, *Meringer* Bosn. Haus 252, 265, 285, *Smirnov* Очеркъ 130, 134—5, 141, *Hadži Vasiljević* Јужна Стара Србија I. 106. Zvláštní druh pastýřských kučarů z proutí pletených sluje пружина (Hac. I. 425, 426). K Bulharsku srv. *Jireček* Cesty 660. Ostatně je zajímavo, že i část barbarských chýší ze severních Uher na reliefech sloupu Markova jeví zřejmě starý typ jurt sestavených z drobných kmenů a větví, houžvemi ovázaných (srv. obr. 107.). Na špičce střechy viděti občas dymník. Srv. bližší rozbor u *Stephaniho* Wohnbau I. 109—116, 124, jenž ostatně vidí v tom stavby slovanské (t. j. sarmatské). Srv. výše str. 691. Ale jiné stavby barbarské na sloupu Trajanově jsou roubené z trámů (obr. 132).

[1]) Srv. výše str. 795 sl. a *Janko* Pravěk 86. K počátkům indoevr. domu vůbec srv. *Meringer R.* Etymologie zum geflochtenen Haus (Abh. zur germ. Phil. Festgabe f. R. Heinzel. Halle 1898). *Krek* (Einl. 139) a jiní i sl. *domъ* odvozovali od idevr. base *dam* — budovati, rozšířené z *da* — vázati.

[2]) Tak s domy dosud staví, na př. na Karpatech u Slováků (*nabijené, nabijenica,* srv. Národop. Věstník 1912, 109, Čas. olom. 1892, 62

žésti — tvořiti, hnísti, neznačí stavby kamenné, ale stavbu v hlíně.[1])

Pokročilejší a dnes pro slovanský dům nejtypičtější je stavba dřevěná, roubená z kmenů, jejichž síla a zpracování řídilo se ovšem podle účelu stavby. Prostý dům lidový byl zajisté méně nákladně budován než dvorec knížecí nebo palisády, ochozy a věže na valech velkého župního hradiště.[2]) Tento zpusob tektoniky ujal se u Slovanů proto, že půda, na níž Slované v Zákarpatí vyrostli, poskytovala nezměrné bohatství vysokých stromů. Stavba roubená z trámů vazbou pojených je možná jen tam, kde kraj poskytuje k tomu náležitý materiál, totiž hojnost jehličnatých stromů s hladkým pněm, který se dá ihned k stavbě upraviti. V krajích s lesy pouze listnatými vyvíjí se stavba roubená obtížně, poněvadž peň není rovný a silné větve se široko rozkládají. Slovanské území mělo zejména z obou stran Karpat dosti materiálu prvního druhu a proto není divu, že se tento tektonický typ stal Slovanům vlastní a zůstal jím, celkem vzato, až do XIX. století, kdy jej teprve účinněji na venkově (v městech a hradech ovšem už dříve) začala nahrazovati stavba kamenná a cihlová. Dlugoš měl zajisté na mysli jen města a hrady polské, když napsal, že před Kazimírem Velikým (1333—1370) Polska byla hliněná a dřevěná, po něm pak zděná. Neboť jinak v Polsku zůstala stavba ze dřeva typická až do XVIII. stol.[3]) a na Litvě zbyly do této doby i celé dřevěné hrady. Ostatně už Cromer napsal, že na polské vsi všechny domy jsou jen ze dřeva a hlíny.[4]) Staří

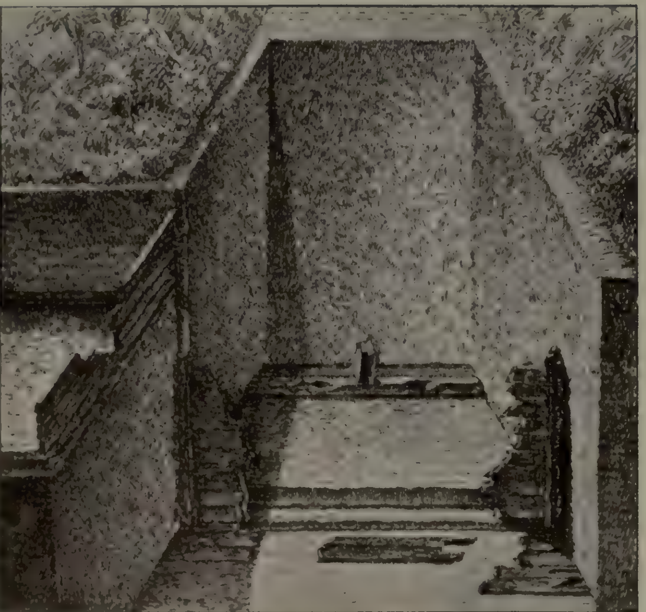
a Österr. Bauernhaus 102), v Polsku (*Mokłowski* Sztuka 211, *Ciszewski* Wisła II. 366) i v Malé Rusi (глинобитная хата, srv. *Rhamm* 140). Termin „nabíjeti zem“ (t. j. pěchovati) je znám i na Balkáně (Hac. II. 1137, IV. 437). Srv. srb. нáбој — stěna upěchovaná (*Karadžić* Lex. s. v.). Na Rusi dí se na př. »печь бьетъся изъ глины« (Жив. Стар. IX. 412). Poláci říkali takové chatě též *bitka* (*Ciszewski* l. c.), na Moravě též *tlučénka, sypanice* (*Bartoš* Dialektologie II. 433). Cromer (Polonia ed. 1901, 46) připomíná v Polsku chýše dřevěné a hliněné (casae ligneae vel luteae). Patřily k tomuto druhu?

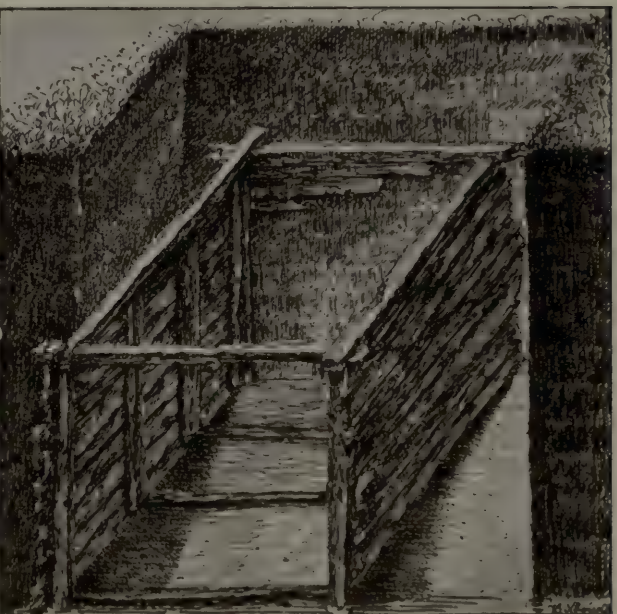
[1]) Srv. *Janko* Pravěk 86, *Krek* Einl. 146, *Miklosich* EW. 405. Doloženo je od X. stol. (здати, здъ, srv. *Sreznĕvskij* Мат. I. 1010, 1011), a sice здъ ve smyslu hlíny za ř. ὄστρακον, ὀστράκινος, κεράμου.

[2]) Na př. dvorec v Julíně byl podle Herborda zbudován z ohromných klád a desek (II. 24). Viz citát dále na str. 829.

[3]) *Mokłowski* Sztuka 234.

[4]) *Cromer* l. c. Srv. dále str. 827. U kronikáře Kašp. Schulze k r. 1343 čteme, že teprve toho roku počali opevňovati Gdansko hradbou kamennou

Obr. 133 a 134. Zbytky dřevěných stěn v příbytcích odkrytých v Kijevě v úsadbě Petrovského.
(Podle kreseb Č. Chvojky.)

Poláci dlouho se zdráhali bydliti v zděných staveních z pověrčivosti a polský folklor zná řadu starých zažehnávání, říkaných nad zděným domem.[1])

Jaký způsob konstrukce trámové byl nejstarší a zdali se vůbec Slované dříve lišili konstrukcí svých dřevěných staveb od sousedů, je otázka, na niž se pokusilo dáti odpověď již několik znalců lidového stavitelství slovanského, — ale odpověď jistě předčasnou, ježto se opírala jen o materiál současný nebo nevalně starý, neboť stavby několik set let staré jsou vůbec velkou vzácností. Už B. Grueber prohlásil konstrukci vázanou z trámů při zdvižené střeše za slovanskou,[2]) podobně později Mokłowski a Gloger, pokládajíce při tom vazbu do sloupu za germánskou[3]) a nověji i L. Puszet za základ staré polské chaty pokládá vazbu na úhel (*na węgiel*) a ve sloup (*w słupy*) za novější, zatím co jiní zase prohlašovali systém rámový za původní germánský.[4]) Pokládám však za předčasné dnes odpovídati na tuto otázku ve smyslu jmenovaných polských badatelů, a to hlavně proto, že nejstarší mi známé doklady slovanského příbytku ukazují vazbu do sloupů. Na znamenité dřevěné substrukci hradiště bělgorodského (asi z X. stol.) jsou sice kladeny dubové trámy na vazbu[5]), ale v kijevských domech odkrytých Č. Chvojkou vidíme stále stěny v rozích se sloupy, do nichž nebo na něž připojeny jsou vodorovné trámce stěn[6],) a podnes v končinách čistě slovanských, kde lze o vlivu německém těžko mluviti, na př. v střední Rusi,

---

(*Detlefsen* Bauernhäuser 6) a na poč. XV. stol. Gilbert de Lannoy popisuje Vilno jako město úplně dřevěné (tamže 7).

[1]) *Mokłowski* Sztuka 235.

[2]) *B. Grueber* Das deutsche und das slaw. Wohnhaus in Böhmen (Mitth. Ver Gesch. Deutsch. in B. VIII. 213).

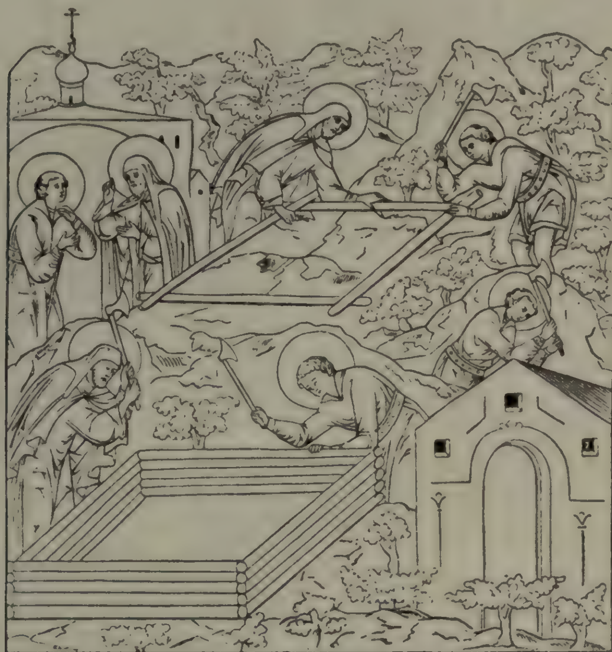
[3]) Srv. *Gloger* Budown. 117, 118, *Mokłowski* Sztuka 218, 220 sl.

[4]) *Puszet* Studya 9 sl., 12 sl., 16 sl. Také *Rhamm*, rozumím-li dobře, pokládá roubené stavení za typicky slovanské. U Němců panoval (vyjímajíc nordické země) systém rámový nebo sloupový (Wohnhaus 284). To jest patrně i mínění *R. Detlefsena* Bauernhäuser 12, a také *K. Stephani* za starý germánský typ pokládá systém rámový (Wohnbau I. 86 sl., 106, 363).

[5]) Podle fotografií výkopů zaslaných mi p. Chvojkou. Zde zároveň vidíme i vyplňování ploch mezi trámy nepálenými cihlami na hliněné maltě (podle vysvětlení Chvojkova).

[6]) Tak aspoň souditi musíme z reprodukcí (dosud neuveřejněných) a rekonstrukcí, za které děkuji laskavosti p. Chvojkově. Viz výše str. 697, 700 a zde na obr. 133, 134.

vidíme hojně vedle příbytku roubeného hospodářské budovy stavěné do sloupů.[1]) I uvnitř domu bývá síň mezi dvěmi jizbami na sloupech. Je tedy při nejmenším předčasno rozhodovati, který systém je nejstarší, který původem slovanský a který germánský,

Obr. 135. Budování roubeného domu na miniatuře Žití sv. Sěrgěje.

a nutno vyčkati, až budeme míti více archaeologického materiálu. Na druhé straně je však nesporno, že v krajích čistě slovanských je roubená stavba z kmenů (*srubъ*) typická, starobylá a domácí.[2])

---

[1]) Srv. *Rhamm* Wohnung 138 sl., 284, *Čubinskij* Труды VII. 377, Жив. Стар. IX. 403, 405, 422, *Kolberg* IX. 90. K tektonice rámové srv. též výklady *Heringera* (Idg. F. XVII. 132), jenž soudí také, že ji Germáni znali už před výboji římskými.

[2]) *Srubъ* (p. *srąb*, r. též струбъ) sluje u severních Slovanů kostra příbytku s trámy vázanými na úhel (Жив. Стар. IX. 403 sl., *Dalь* IV, 485, *Čubinskij* VII. 377, *Karłowicz* Sł. gwar VI. 412, Č. Lid VII. 366, VIII. 312, *Bartoš* Dial. sl. 394, Dialektologie II. 432) a je velmi zajímavo, že slova toho jižní Slované nemají. Rhamm zjev ten však nesprávně vykládá (Wohn. 198, 284); myslím, že je to právě naopak svědectvím, že se jižní Slované oddělili v době, kdy na severu nebylo ještě v obyčeji sta-

Není to žádný výsledek cizích vlivů, nýbrž je to, jak dobře L. Puszet ukázal, konstrukce u Slovanů samostatně vzniklá[1]) a překrásně vyvinutá zejména na horách karpatských. Pozůstává v tom, že se poražené kmeny dlouhé na délku a šířku celého stavení[2]) beze všeho upotřebení hřebů vázaly v úhel (въ уголъ, уголокъ, на замокъ, *na węgiel*) do čepů tak, že do záseků spodních zapadaly záseky svrchních, čímž se utvořila kostra čtyř vnějších stěn, přepevně svázaných (srv. staroruskou miniaturu ze Žití sv. Sěrgěje XVI. st. na obr. 135). Konstrukce této nebylo lze dále rozšiřovati vazbou, nýbrž bylo nutno buď stavěti budovu novou, nebo připojiti k ní jinou s vazbou do rámů nebo do sloupů, což platí i o vnitřních přepážkách, které bývají proto se srubem neorganicky spojeny.[3])

V celku bych soudil, že sice stavba na vazbu jest stará, domácí technika slovanská, ale bylali starší tektoniky rámové a zdali vůbec tato je germánského původu a od Germánů přešla k Slovanům, o tom, myslím, dosud rozhodnouti nelze, neboť je rovněž prastará v území slovanském a může býti tam rovněž domácí. V případě přejetí bylo by nutno mysliti na Goty. Výraz *stěna* pokládá se sice od některých za přejatý z germánštiny, ale značil původně zvláštní druh stěny, — nejspíše stěnu kamennou.[4])

---

věti vázané sruby, nýbrž ještě zemnice se stěnami o sloupech pletených nebo v sloupy zabedněnými (srv. výše str. 744).

[1]) *Puszet* Studya 42 sl.

[2]) Původně pracovalo se s celými kmeny kůry zbavenými, osekávání nastoupilo později, až dospělo se v tom k těm znamenitým tesařským pracím, jimiž se honosí polské Podhalí. Také později pro úsporu počali půliti kmeny (*protesy*), čímž se dostaly uvnitř do světnic hladké stěny. Všesl. staré výrazy pro různé druhy otesaných kmenů jsou: *klada* z prasl. **kolda* (*Berneker* EW. 543, *Miklosich* EW. 123), *tramъ* (*Miklosich* EW. 360), *břevno*, stsl. *brъvъno* z **brьvьno* (k obtížnému jeho výkladu srv. *Berneker* EW. 92), *gráda* z *gręda* (*Berneker* EW. 348), *podval, poval, podvalina* (*Nejedlý* Č. Lid VII. 367), *tesъ* (*Miklosich* EW. 355). Výraz *deska*, st. *dъska* je sice také všeslovanský, ale přejat z germánštiny. Srv. niz. *disc*, sthn. *tisc*, stangl. *disc* ve významu „stůl, mísa" (což vzniklo z pozdně lat. *discus* — mísa, z ř. δίσκος), z čehož **dъska* a z toho *dъska* (*Berneker* EW. 246). Rovněž západoslovanské *dîla* je z nhn. *diele* (*Berneker* 200). Srv. i *Budilovič* Слав. II. 102. K různým způsobům začepování a příslušné k tomu nomenklatuře vazby i trámů srv. *Kaindl* MAG. XXVI. 152 sl., *Gloger* Bud. 114—118, *Nejedlý* Č. Lid VII. 181 sl., 366, 367.

[3]) *Puszet* Studya 39 sl.

[4]) Srv. stn. *steinn*, ags. *stān*, sts. *stēn*, got. *steins, stainens* — stsl. *stěnьnъ* — kamenitý (*Hirt* PBSB. XXIII. 336, *Krek* Einl. 141, *Sobolevskij*

Že stěny dřevěné už v staré době byly omazovány hlínou a potom bíleny, máme doklady v nálezech bělgorodských.[1])

Na stěny domu kladla se *střecha* už ode dávna dosti strmá z příčin klimatických, aby se totiž dešť a sníh na ní nedržel. Následkem toho se zajisté brzy vyvinula i zvláštní vazba střešní. Při praehistorických chýších v rozměru 2—4 *m* byla ovšem jen z latí a lehkých větví, při budování větších, nákladnějších domu z těžkých kmenů dostala i střecha přiměřeně silnou a praktickou vazbu. Vyšší dřevěné střechy připomíná už v X. stol. Ibn Rosteh.[2]) Zdali střecha byla v té době budována na dva, čili čtyři okapy, není zpráv, pravděpodobně však na čtyři („na čtyři vody" říkají Srbové), neboť tento druh střechy je u Slovanů nejvíce rozšířen.[3]) Ostatně i se střechou na dvě strany setkáváme se u nejprimitivnějších burdelů bulharských.[4]) Nomenklatura je při obou stará. Nejdůležitější při ní jsou postranní, proti sobě vzepřené tyče, stsl. *kroky*, rusky, pol., č., slovin. *krokev, krokva* zvané[5]) a bidlo nebo trámec spojující je na hřebenu střechy, pro nějž všechny slov. jazyky zachovaly starý název *slémě*, csl. *slěmę*.[6])

ЖМНП. 1911, V. 2, 165). Proti *Mladenov* Герм. елем. 114 a *Budilović* Слав. II. 103. Jiní soudí spíše na prapříbuznost (*Miklosich* EW. 323, *Vondrák* Sl. Gr. I. 414, *Janko* Pravěk 88 atd. Srv. *Mladenov* l. c.).

[1]) *Chvojka* Древн. об. 86.

[2]) *Chvolson* Ибн Даста 33: „jámu pokrývají dřevěnou špičatou střechou, jaké vidíme u křesťanských kostelů a na střechu naloží zemi (drn)". O střechách (стрѣхи) v městě drevljanském zmiňuje se též letopis k r. 946 (Lavr.[3] 58).

[3]) *Puszet* Studya 75 sl. Střecha na dva okapy se štítem v čele a vzadu pokládá se za německý typ, na př. v Pokarpatí a *Puszet* jí také připisuje německý původ (76, 80), tak i *Czartoryski Z.* O stylu krajowym 15—16 (l. c.). Také *Rhamm* (Wohn. 205 sl.) pokládá „Walmdach" na krokvách za typický pro Slovany.

[4]) *Marinov* Сборн. ум. XVIII. 10 sl.

[5]) Ke *krokvi* a rozšíření srv. *Rhamm* Ethn. Beitr. II. 1, 883, Wohn. 250 sl., *Berneker* EW. 621, *Miklosich* EW. 141. Srv. lot. *krakjis*, lit. *kraikas*.

[6]) B. слѣме, srb. шљеме, slovin. *sleme*, r. слемя, шеломъ, malor. селемено, sloven. lašsky, valaš. *slemeno, slemeň*, č. *slémě*, pol. *szlemię*, k čemuž srv. i maď. *szelemen*, přejaté s původní nosovkou (*Miklosich* EW. 290, *Krek* Einl. 141, *Budilovič* Слав. II. 107). Miklosich a Krek uvádějí v parallelu lit. *šálma*, **šalmù*, ags. *sealma*, as. *selmo*, ř. σέλμα. K rozšíření terminu srv. zejména *Rhamm* Wohn. 251 sl., 259, 263, 278, 280. Rhamm se však (385 sl.) mylně domnívá, že r. шеломъ je puvodu nordického (srv. výše str. 776), neboť je to zjevně výraz domácí (*Brückner* Lud 1912, 179, *Štrekelj* Arch. sl. Phil. XI. 466). Слѣмя dokládají prameny

Také sem patří všesl. *socha,* sloup podpěrný s vidlicí nahoře, v níž drží konce slemene, někdy také krokve.[1]) Socha v tomto významu je bez odporu jedním z nejstarších konstruktivních detailů slovanského stavitelství z doby před příchodem vlivů germánských, jak dobře ukázal Rhamm.[2]) Výraz sám doložen je též literárně už od XI. století ve významu kolu nahoře rozdvojeného, vidlice, *rozsochy.*[3])

Kryt střechy byl u prvních nízkých zemnic z rozestřeného listí, drnu a slámy — jak nám ukazují staré zprávy o zemnicích balkánských [4]) a snad i sám etymologický význam všesl. *střecha, streha,* stsl. *strěcha.*[5]) Ibn Rosteh mluví sice o pokrytí střechy

---

staroruské už od XI. stol., na př. Izbornik Svjatoslavův 160 (на стѣнахъ или на слѣменьхъ a překlady bible (srv. *Sreznĕvskij* Мат. III. 441), v češtině je v Bohemáři: *slemye* — tignum (ed. *Hanka* 45). Jiné staré, ke konstrukci střechy patřící terminy pro hřebenní trám jsou bidlo, žila, kalenica, сволокъ, конекъ, охлупень atd., pro postranní tyče rog, narožnik, narožnica, ključ, lemez atd., o jejichž významu a rozšíření srv. důkladnou stať u *Rhamma* 250 sl. a *Nejedlého* Č. Lid VII. 449. Starý název *hřeben* střechy (č., pol., rus.) vznikl buď tím, že slaměný kryt střechy přidržován byl řadou tyčí nebo rozsoch, které čněly jako zuby nad slémě, působíce dojmem zubů hřebenních, nebo tím, že nad slemenem čněly husté trsy stébel slaměných došků. Srv. na př. obrazy východopruských hřebenů u *Detlefsena* Bauernhäuser fig. 4, 5.

[1]) Doklady pro sochu v Polsku u *Puszeta* Studya 77, ve Wisłe VI. 188 (Krakovsko), v Bulharsku u *Marinova* Сб. умотв. XVIII. 11, v Srbsku u *Dedijera* Нас. II. 729, *Karadžiće* Lex. s. v., v Rusi u *Rhamma* Wohn. 141, 151, 288 sl. a j.

[2]) *Rhamm* l. c. 288. O původním jazykovém významu slova socha (vidlice podle Rhamma) a etymologickém původu (o něm srv. *Meringer* Idg. F. XVII. 116 sl. a *Štrekelj* Archiv sl. Phil. XXVIII. 488) budeme jednati více v oddílu o nástrojích zemědělských, kam socha především svým významem náleží. Srv. *Rhamm* l. c. 291 sl.

[3]) V Pandektu Antiochově XI. stol. 147, dále v Jurjev. ev. 1119 r. Luk. XXII. 53, v Hippolytově Skaz. o Antikristě (XII. stol.) 49 atd. Srv. *Sreznĕvskij* Мат. III. 469.

[4]) Viz výše str. 703 a *Meringer* Bosn. Haus 265.

[5]) Od *strěti, stьrą* — sternere, *střecha* — stramen, stratum (*Krek* Einl. 140, *Karłowicz* Chata 6, srv. i *Budilovič* Слав. II. 106), proti čemuž však se stavěl *Miklosich* EW. 325. I *Jagić* výklad prohlásil za pochybný (Archiv sl. Phil. IX. 164). Na Balkáně a na Rusi termin tento přešel místy na význam okapu nebo vůbec vyčnívající části (Нас. VII. 507, *Karadžić* Lex. s. v., *Dalь* s. v.). Druhý starý a všeslovanský termin domácí je *krovъ* od *kryti* (*Berneker* EW. 625, *Miklosich* EW. 143, *Budilovič* l. c., *Krek* l. c.). V Povĕsti vrem. let čteme k r. 946: »воробьеве по-

zemí,[1]) ale to se týká podzemních chýší, kde střecha ležela z části na zemi. Jinak, když dům byl zdvižen nad niveau země, bylo nutno ohlédnouti se po krytbě jiné a tou byla nejspíše sláma nebo rákosí. Slaměná střecha udržela se také po celém Slovanstvu až po dnešní den tak typicky, v takové míře a s tak starou domácí nomenklaturou, že ji Rhamm právem pokládá za puvodní kryt slovanský,[2]) ovšem ne snad specificky slovanský, neboť i jiní severní národové kryli si příbytky slamou a rákosím.

Později — ovšem od kdy, nedovedu říci — počalo se používati i jiných krytin, zejména tenkých destiček (odštěpků, loučí), pro něž existují rozšířené výrazy *dranь*, *dranica*[3]) a *gont*.[4])

Zde bych ještě připomněl, že slov. jizba původně neměla sloupu ve svém středu ku podpoře střechy nebo později pod stropem. Teprve když stavěny byly jizby rozsáhlé a trámy stropní se prohýbaly, vznikla potřeba sloupu, — tak asi nejdříve ve velkých knížecích dvorcích, — který podpíral v středu příčný trám, nesoucí

летѣша въ гнѣзда своя . . . подъ стрѣхи« (Lavr.[3] 58). Pozdější doklady viz u *Sreznëvského* Мат. III. 571. *Krov* za tectum nebo σκήνη doložen v nejstarších překladech Písma (kod. Mar. častěji, Ostrom. ev. Mat. VIII. 8, XVII. 4, XXIV. 26), u Grigoria Naz. 7 (XI. stol.) atd. (*Sreznëvskij* Мат. I. 1326).

[1]) Srv. výše str. 695. Letopisné rčení k r. 1095: »въслѣзше на истобку, прокопаша верхъ« (Lavr.[3] 220) vztahovati se může na kryt z drnu nebo z došků.

[2]) *Rhamm* Wohn. 205 sl. Zde má Rhamm velmi podrobnou a zajímavou stať o různých druzích slaměnné krytiny (zejména došků). Také Dlugoš sděluje, že Poláci měli kryty slaměné (Hist. pol. ed. *Przezdziecki* I. 56) a Cromer je (Polonia ed. 1901, 46) takto charakterisuje: ,,In his (pagis) casae sunt ligneae vel luteae, humiles pleraeque, omnes stramentis, nonullae asserculis intectae, praeter praedia domosque dominorum, quae ampliores sunt et cultiores. In Prussicis tamen pagis agrestes Germani minus inculte habitant: oppidani vero cultius etiam lateritiis fere domibus interiectu trabium firmatis, et ad omnem commoditatem instructis. Quae tamen pleraeque stramentis tectae sunt, nonullae lateritiis, tegulis.“ Na Balkáně už v statutu poljickém připomíná se куħа гомионица сламомъ покривена (Mon. hist. iur. Slav. mer. I. IV. 58).

[3]) Č. draň, dranice, dračka (*Jungmann* Sl.), p. drań, dranica, drenica (*Karłowicz* Sł. gwar), r. дрань, дреница, дорница, дранка (*Dalь*, *Hrinčenko* Слов.) — deštice 1 m. dlouhé (*Šuchevyč* Гуц. I. 91).

[4]) *Gont* je druh šindelu (*Berneker* 327). Vyskytuje se v jazyku pol., rus., čes., slovin. — a je původu temného. Šindely (*scindulae*, *scandolae*) pokrývali střechy Langobardi už v VII. stol. (Edikt *Rothari* 282). Srv. *Stephani* Wohnbau I. 235. K nám přišel od Germánů a je už v Bohemáři (ed. *Hanka* 45). Srv. *Nejedlý* Č. Lid VII. 452.

ostatní stropní trámy, dnes v Polsku zv. *sosręb*, *sietrzan*, *stram*, na Malorusi свóлок, na Velkorusi матка, матица, u nás po německu *rošt*.[1]) Nyní opět sloupu na mnoze není, ale že jím dříve strop býval podepřen, ukazuje konservativně zachovalý střed podhalského sosrębu.[2])

Takovýmto právě popsaným způsobem byly ze dřeva budovány nejen příbytky lidu prostého na zemi, na vodě,[3]) a také lázně podle svědectví Mas'údího,[4]) nýbrž i stavby v městech podle svědectví Herbordova[5]) a rovněž nejstarší dvorce knížecí a chrámy,

---

[1]) Srv. *Puszet* Studya 73, *Rhamm* 267, *Hrinčenko* s. v., *Bartoš* Dial. sl. 360.

[2]) *Puszet* Studya 74. O sloupu uprostřed germ. domu srv. *Heyne* Hausalt. I. 26.

[3]) Zvláštním druhem staveb jsou příbytky budované na kolech, t. zv. stavby n á k o l n í. Tento druh staveb existoval v jezernatých končinách východního Německa, Polska a Polesí již od dob neolithických. jak svědčí řada tamějších nálezů. Při tom není pochyby, že i Slované je budovali odedávna tam, kde ráz kraje nutil zdvihnouti příbytek nad úroveň země, vydané záplavám nebo nad půdou bařinatou. Máme celou řadu zpráv o zbytcích nákolních staveb ze zemí Slovany obsazených, jenže tyto nálezy, resp. jejich popisy poskytují obyčejně málo bližších údajů, zejména pro bezpečné určení stáří. Nicméně bylo jich popsáno několik, o nichž není pochyby, že podle věcí tam nalezených, zejména t. zv. hradištné keramiky, pocházejí z konce doby pohanské z IX.—XI. stol., na př. některé stavby v Meklenbursku, v Pomořanech, v záp. Prusku a v Slezsku. Srv. souborný referát a podrobnou literaturu u *Beltze* Alt. Meckl. 381 sl.; dále srv. *Müller* Vorg. Kulturbilder 63, *Lisch* Pfahlbauten in Mecklenburg, Šverin 1865 (Sep. Abdr. Jahrb. des Ver. meckl. Gesch. u. Alt. XXX.), *Mertins* Wegweiser 135, *Goeppert R.* Pfahlbauartige Grundlage der Dominsel in Breslau (1882), *Lissauer* Praehist. Denkmäler d. Prov. Westpreußen 175, *Buschan* Germanen und Slawen (*Münster* 1890) 13 sl. (s literaturou), *Kohn a Mehlis* Materialien II. 267, 287, 304, podle Zs. f. Ethn. 1869, 401, 1872, 165, 1873, 108, 1875, *Mokłowski* Sztuka 151 sl. (ale jeho domnělé nákolní stavby na polských mincích piastowských jsou zjevnou fantasií, tamže 197, 199) atd. O starších i novějších nákolních stavbách na Sávě, Uně a Dunaji srv. *Truhelka* (Wiss. M. Bosn. IX. 1—156, Glasnik XIII.—XV., Globus LXXXI. 377) a *V. Čurčić* Moderne Pfahlbauten in Bosnien und Herzegowina (Wien 1912). Nákolní stavbu z Uher viz ostatně už na obr. 132. ze sloupu Trajanova.

[4]) O lázních X. stol. přímo praví Mas'údí u Al-Bekrího (ed. *Rozen* 57), že byly stavěny ze dřeva.

[5]) Herbord III. 30 (o Rujaně): urbes ibi et castra sine muro et turribus ligno tantum et fossatis muniuntur. Srv. i výše uvedený citát o patrových domech v Korenici (str. 775) a Saxo (ed. *Holder* 599; srv. 671). O dřevěné konstrukci tehdejších měst v Germánii svědčí i zprávy o po-

o nichž jinde pojednáme. Dosvědčuje to o pomořanských knížecích dvorcích Herbord,[1]) o vyšehradském dvorci v Praze a hradu v Kladsku Kosmas,[2]) o Přeslavi Lev Diakon,[3]) dosvědčují to i nové, dosud neuveřejněné výkopy Chvojkovy hradeb a ochozů bělgorodských. Že za Vladimíra i velké stavby veřejné byly dřevěné, vidíme z toho, že podle slov jeho Žití i Letopisu kázal „рубити церкви" křesťanské a „посѣкати" obětiště a chrámy pohanské.[4]) Tedy o tom, že prvotní stavby slovanské budovány byly ze dřeva, není možno pochybovati. Upotřebení kamene nelze sice při tom absolutně vylučovati, na př. při nízkých podezdívkách, vytvořených z hrubých kamenů na sucho na sebe kladených,[5]) — ale k stavbám příbytků, chrámů a vůbec vyšších stěn kamenů se jistě neužívalo, a rovněž ne umělých, pálených cihel a malty. Když, jak ihned uslyšíme, r. 932 český kníže Boleslav nařídil lidu stavěti kolem Boleslavě kamennou hradbu po způsobu římském, lid se tomu, jak vypravuje Kosmas, vzpíral, volaje:, ‚Neumíme a nechceme, neboť otcové naši nic takového dříve nedělali".[6])

O prvních stavbách z kamene dovídáme se ve zprávách z IX. a X. století. Kamennou věž (теремъ каменъ) připomíná Letopis už k r. 945 při knížecím dvorci kijevském[7]) a k r. 989 dovídáme se z téhož pramene, že Vladimír „помысли создати церковь",[8]) což jedno jeho Žití vykládá slovy: „и церковъ созда

žárech, které celá města zničily a zase o tom, že v 14 dnech byla znovu zbudována. Srv. *Stephani* Wohnbau II. 570, 571.

[1]) Herbord II. 24 píše o dvorci julínském: „Erat enim in ipsa curti aedificium quondam fortissimum, trabibus et tabulis ingentibus compactum, quod stupam vel pirale vocant."

[2]) Kosmas III. 45. Zde vypravuje, jak velký vichr vyvrátil dřevěný dvorec vyšehradský. K r. 1114 líčí se spálení dvorce na hradě Kladsku i se sruby v ohrazení (III. 40).

[3]) Leon VIII. 7 (zpráva o rychlém shoření dvorce v Přeslavi). Také v Abobě byl jen spodek kamenný a na něm stěny dřevěné (Абоба 10, 11, 168).

[4]) Žití sv. Vladimíra ed. *Sobolevskij* 21, 27, Letopis k r. 988 (Lavr.[3] 116). K r. 1016 čteme v Letopise, že Novgorodcům nadávali tesařů (Lavr.[3] 118: »вы плотницы . . . а приставимъ вы хоромовъ рубити нашихъ«).

[5]) Srv. na př. kamennou substrukci jakéhos pohanského obětiště nalezenou v Kijevě (*Chvojka* Древн. обит. 66).

[6]) Kosmas I. 19: „neque scimus neque volumus facere, quod praecipis, neque enim patres nostri tale quid antea fecere."

[7]) Srv. citát výše na str. 783.

[8]) Let. Lavr.[3] 119.

каменну во имя Богородица".[1]) O tom, jak totéž dokládají nové nálezy v Kijevě a Bělgorodce, zmínili jsme se již výše, na str. 785. Že v Praze v X. st. existovaly stavby z kamene a cihel, dosvědčuje zase cestopis Ibráhíma ibn Ja'kúba.[2]) Také výkopy Píčovy na českých hradištích ukázaly všude aspoň podezdívky kamenné,[3]) tak jako výkopy v Kijevě pod Desjatinnou církví základy z kamenů hlínou (bez malty) spojených.[4]) Historicky doložena je v Rusi první kamenná hradba kolem vnitřního hradiště Velkého Novgorodu r. 1044,[5]) první lázeň kamenná v Perejaslavi r. 1090, postavená metropolitou Jefremem.[6])

Tento nový způsob stavby, jenž byl před tím slovanskému pravěku úplně cizí, přišel k Slovanům jednak z Byzance, jednak z Italie. Neboť se dočítáme, že už r. 889 volal velký kníže Vladimír byzantské mistry ke stavbě chrámu Matky Boží v Kijevě [7]) a jistě na Rus působila v X. stol. především Korsuň, kde měl Vladimír také svůj palác a odkud patrně voláni byli stavitelé do Kijeva i jinam.[8]) O západu čteme zase, že už r. 820 objednal si chorvatský Ludevít zedníky od patriarchy z Grada k stavbě svého hradu,[9])

---

[1]) Память и похвала мниха Іакова (*Sobolevskij* Сборникъ въ память 900 л. крещ. Руси 18).

[2]) Ed. *Westberg* 53 (*Rozen* 49): „město Frâga je vystavěno z kamene a z vápna." K hradbám pražským srv. Kosmas II. 14, k prvním kamenným kostelům českým srv. *Lehner* Děj. um. I. 1, 117 sl. a 173 sl. a starší stať *H. Krcha* O stavitelském umění našich předků v Čas. mus. ol. I. 8.

[3]) *Píč* Starož. III. 1. 303 sl. Také v Němčí u Gubna našly se v slov. valu zbytky zdi na sucho (Niederlaus. Mitth. III. 11, 129).

[4]) Изв. арх. комм. XXXI. Прил. 70, 81. Srv. též jakousi stavbu z cihel maltou spojených (podle Samokvasova základ nějakého pomníku) uvnitř Černé mohyly v Černigově náležející X. století (*Samokvasov* Могилы 198). Viz výše tab. XIII.

[5]) ПСРЛ. III. 211 (III. Novg. let.).

[6]) Letopis Lavr. 202[3]: »строенье баньное (камено v PA), сего же не бысть преже в Руси.«

[7]) Letopis k r. 889 (Lavr.[3] 119). K prvním monumentálním církvím v Rusi a k jejich tektonice srv. *Golubinskij* Ист. р. церкви I. 2, 83 sl., 88—91, 95 sl., *Uvarov* Сборникъ III. 322 sl. a VI. svazek *Kondakova-Tolstého* Р. древности.

[8]) Na př. do Chazarska (Konst. Porf. de adm. 42). Zde bych připomněl, že na Majackém hradišti při Donu (új. ostrogožský), jehož původ klade N. Makarenko do VIII.—IX. stol., jsou stěny z tesaných kamenů (Изв. арх. комм. XLIII., 11, 23).

[9]) Ann. Einhardi k r. 820, 821 (*Kos* Gradivo II. 56, 61).

podobně ze Solnohradu r. 850 Pribina ke stavbě kostela [1]) a podle staré legendy i sv. Václav povolal z ciziny ke stavbě pražského chrámu *artifices lapidum et lignorum.*[2]) O residenci Attilově dovídáme se od Priska k r. 448, že tam Onegesius dal jedním z římských zajatců, přivedeným ze Syrmia, postaviti kamennou lázeň.[3]) V té době už bylo okolí residence v středních Uhrách osídleno především Slovany. O byzantském původu tektoniky v dvorci abobském netřeba šířiti slov.[4]) Rovněž dalmatská knížata budovala z kamene už v VIII.—IX. století.

Za takových okolností není také divu, že pro tuto novou techniku stavební užívalo se výrazu „*římská*", kdežto starý způsob stavby ze dřeva zván byl „*barbarským*" nebo „*pohanským*". Když v Čechách r. 932 stavěl kníže Boleslav hrad Starou Boleslav *more romano*,[5]) značí to tedy stavbu kamennou na maltu, tak zase jako stavby pomořanské, podle Ebbona *paganico more muratae*,[6]) jsou chrámy dřevěné. Ovšem nepřešla tato tektonika všude přímo z Byzance nebo z Italie. Většinou — zejména na západě Slovanstva — přejali to Slované nepřímo prostřednictvím Němců, kteří to však také vzali od Římanů.[7]) Ukazuje na to zejména přechod střlat. *tègula* ve všesl. *cigla* prostřednictvím střhn. *ziegel* [8])

---

[1]) Conv. Bag. 11 vypočítávají se tito řemeslníci: *murarii, pictores, fabri, lignarii.*

[2]) Leg. *Oportet* (ed. *Pekař* 403). Ještě kostel sv. Jiří, za Vratislava na Hradčanech vystavěný, byl dřevěný. Zde bych také připomněl, že když biskup Bonifác r. 744 zakládal klášter ve Fuldě, kácely se nejen stromy k tomu, ale i zřizovaly pece vápenné (*Eigil* Vita Sturmi 13, *Heyne* Hausalt. I. 87).

[3]) Priskos 8. Viz *Latyšev* Scyth. I. 826.

[4]) Абоба 153 sl. (z VIII.—X. stol.).

[5]) Kosmas I. 19. Srv. výše str. 829.

[6]) Ebbo III. 15: „erant autem illic (v Štětíně) pyramidae magnae et in altum more paganico muratae."

[7]) K přejetí římské kamenné a cihlové konstrukce stavební od Germánů srv. na př. *Stephani* Wohnbau I. 83, *Heyne* Hausalt. I. 84 sl. Ještě za Tacita jí neznali (Tac. Germ. 16: ne caementorum quidem apud illos aut tegularum usus). K nejbližšímu vývoji kamenných staveb v Slovanstvu srv. zejména studii *M. Sokołowského* Ruiny na ostrowie jez. Lednicy (Krakov 1876) 84 sl., 92 sl. Podle jeho dokladů fabrikace cihel neujala se v Polsku před polovinou XII. stol. (130 sl.). V Kijevě byl však z cihel už stavěn dvorec z doby před Vladimírem (*Chvojka* Древн. об. 67).

[8]) *Berneker* EW. 129. Srv. *Meringer* D. Haus. 87 sl., *Krek* Einl. 145, *Schrader* Reallex. 987, *Heyne* Hausalt. I. 89, *Nejedlý* Č. Lid VII. 185, 452, *Karłowicz* Chata 6, *Janko* Pravěk 88.

a i několik jiných sem příslušných výrazů, jejichž doba přejetí však není zjištěna.[1]) Zdali všesl. *vápno*, stsl. *vapьno* je původu slovanského, čili ne, neodvažuji se rozhodovati;[2]) setkali jsme se však častěji s podstylkou vápennou pod kostrami hrobů z první doby křesťanské[3]) a každým způsobem bílení stěn, jakož i případné malování barevnou hlinkou bylo u Slovanů dříve známo, nežli přišla v užívání malta a stavba cihlová. Našlyť se už z doby před Kristem sídelné jámy se zbytky omítky bíle natřené a červenými pruhy ozdobené[4]) a v prvních nám známých domech Chvojkou na Kijevsku objevených byly pece bíle natřené a různobarevnými pruhy orámované.[5])

Ostatně se mohl slovanský východ s cihlovou a kamennou tektonikou seznámiti mnohem dříve z řeckých kolonií, byť se to v něm hned neujalo. Neboť se na Volyni už v neolithických hrobech našla zajímavá klenutí cihlová.[6])

Z dalších detailů, které náležejí zevnějšku obývacího domu, připomněl bych, že zprvu a dlouho nebylo skutečných o k e n, které při výše popsané konstrukci na vazbu vůbec nemohly vzniknouti. Světlo dostatečné přicházelo zprvu dveřmi a otvory ve střeše (dymníky) a konečně i štěrbinami mezi kmeny, pokud nebyly ucpány mechem.[7]) Z těchto štěrbin místy širších a úmyslně ponechaných[8]) vznikla později okénka prostým rozšířením, totiž

---

[1]) *Janko* Pravěk 87, *Vasmer* Эт. III. 65, 152. Известь, извисть z ř. ἄσβηστος doloženo je od XII. stol. (*Sreznĕvskij* Мат. I. 1037), плинтъ, плинфъ, плита z ř. πλίνθος je v některých starých překladech Písma, v Žití Nifontově XIII. stol. atd. (*Sreznĕvskij* II. 965), вапъ, вапь, вапа, вапьно od XIII. stol. (*Sreznĕvskij* I. 226, 227).

[2]) *Miklosich* EW. 375, *Krek* (Einl. 145), *Vasmer* (Эт. III. 42) a *Janko* (Pravěk 87) pokládají to za přejetí ř. βαφή — **vapъ*; ale zamítá to nově *Brückner* (Zs. f. vrgl. Sprachf. 45, 109).

[3]) Srv. výše str. 359.

[4]) V Bubenči u Prahy. Srv. výše str. 690. Malování omítky doloženo je ostatně už v neolithu nálezy Schlizovými. Srv. výše str. 686 a *Stephani* Wohnbau I. 89, 135.

[5]) Srv. dále v stati o pecích na str. 845.

[6]) Труды арх. c. Vilno II. 80.

[7]) Že štěrbiny mezi dřevem ucpávali v X. stol. mechem, dosvědčuje Mas'údí u Al-Bekrího (ed. *Rozen* 57). Slovanský, zde reprodukovaný výraz, je úplně zkomolen. Rozen transkribuje *'udž*, ale emenduje *mch* — t. j. mech (42).

[7]) Srv. podobné doklady ze Skandinavie (*Meringer* D. Haus 16, *Montelius* Archiv f. Anthr. XXIII. 455, obr. 19, 21, 23).

vydlabáním v trámu většího otvoru, ovšem vždy jen relativně malého. Ještě v XVII. stol. vidíme na obrazích z Ruska v cestopisu Ad. Olearia (vyšlo v Šlesvíku 1661) nepatrná, v trámu vyříznutá okénka, a dosud staré domy ruské nebo slovenské nebo slovinské mají okénka tak malá, že sotva hlavu prostrčíš.[1]) Na Černé Hoře, kde dříve vůbec oken nebylo, jsou dnes místo oken 1—2 díry [2]) a podobné doklady máme i z jiných končin srbských.[3])

Z tohoto vývoje pochopíme také vznik všesl. výrazu *okno*, jenž bez odporu souvisí se slovem *oko*.[4]) Okno bylo skutečně jen k tomu, aby oko hospodářovo vidělo ven a ne k osvětlení vnitřku. Výjimku činily ovšem už odedávna paláce knížecí, církve a monastýry.[5]) Ty také jediné už na konci I. tisíciletí př. Kr. měly okna zakrytá tabulkami skleněnými, drahocenným tehdy importem byzantským nebo italským.[6]) Okénka v domě prostého lidu neměla nic, než jakési dřevěné zásuvky nebo záklopy proti větru a dešti a později průsvitné blány ze zvířecích útrob, jako dosud

[1]) Srv. na př. *Sinozerskij* Жив. Стар. IX. 404, 423, *Murko* Haus II. 105.

[2]) Нас. срп. зем. VII. 509. Srv. o území kučském Нас. IV. 248.

[3]) Na př. na Mlavě (Нас. II. 267), na Kolubaře (Нас. IV. 435.). Také staré domy lotyšské buď neměly oken nebo jen díry malé, které se zavíraly zásuvkami (*Bielenstein* Holzbauten 58).

[4]) Výraz окно, оконце připomíná několikráte Kijevský letopis od r. 1068 (Lavr.[3] 167, 186, 187, 227 оконце просѣкати), окъно skleněné Ipatějevský letopis k r. 1259: окна три (у церкви) украшена стеклы римьскими. Окъньце viz též v Besedách pap. Grigoria (*Sobolevskij* Мат. 69). Úplnou analogii poskytuje vznik gotského výrazu *auga-daúro*, t. j. dvířka v podobě oka a nord. *vind-auga* (*Meringer* Idg. F. XVI. 125, *Schrader* Lex. 238, 1017, *Janko* Národop. Věstník II. 69, Pravěk 91, *Heyne* Hausalt. I. 28—29).

[5]) Knížata se podle Letopisu v XI. stol. dívala z oken dvorce (окно, оконце). Srv. na př. Lavr.[3] 167 k r. 1068: стояще долѣ, князю же из оконца зрящю (t. j. ze síní) и дружинѣ стоящи у князя, рече Тукы,“ a dále str. 186, 187 (o podávání jídla do celly oknem).

[6]) Srv. v pozn. 4. uvedený citát z Ipatěj. letopisu. Skleněná okna našla se už v basilice a ve dvorci abobském z IX.—X. stol. (Абоба 15, 126, 168). Sklo je zelenavé nebo modravé, v tabulkách 1—5 *mm* silných, dosti hladkých a poloprůzračných. Rovněž měl okna s malými skleněnými okrouhlými tabulkami už starší knížecí dvorec kijevský, soudíc podle nálezů (*Chvojka* Древн. обит. 68). Na západě máme zase doloženu existenci skleněných oken v římských villách a pevnůstkách severních provincií (*Stephani* Wohnbau I. 148) a ovšem později v německých palácích VIII.—IX. stol. Na konci X. stol. už se připomíná sklárna v Tegernsee (tamže II. 271, 562).

vidíme tu a tam v Karpatech.[1]) Dřevěné záklopy mají už okna na obrazech české bible Velislavovy (srv. obr. 127), původem z XIII. století.[2]) Knížecí dvorec na miniatuře kodexu vyšehradského (srv. obr. 78) ukazuje okenice okované.[3])

Důležitější než okna byly přirozeně dvéře do domu, na něž už při konstrukci stěn bylo nutně pamatováno a pro něž mají slovanské jazyky spolu s ostatními indoevropskými starobylý a společný výraz — stsl. *dvьrь*, pl. *dvьri*,[4]) rovněž jako pro prah — stsl. *pragъ* z prasl. **porgъ*.[5]) Dvéře se zprvu přirozeně nacházely v čele domu, kde se vytvořila síň,[6]) a podle vší pravděpodobnosti zavíraly se už odedávna *závorou* nebo *zátvorou, zátvorem*, jak lze souditi ze stáří i rozšíření těchto domácích výrazů i z některých

---

[1]) Na př. u Bojků (*J. Franko* Zs. österr. Volksk. XI. 100). Okno se zásuvkami slulo v staré Rusi волоковое, na rozdíl od okna velkého, úpravného, zv. красное окно (*Zabělin* Домаш. бытъ I. 27, 28; týž 138 o pozdějších oknech knížecího dvorce, slídových a skleněných).

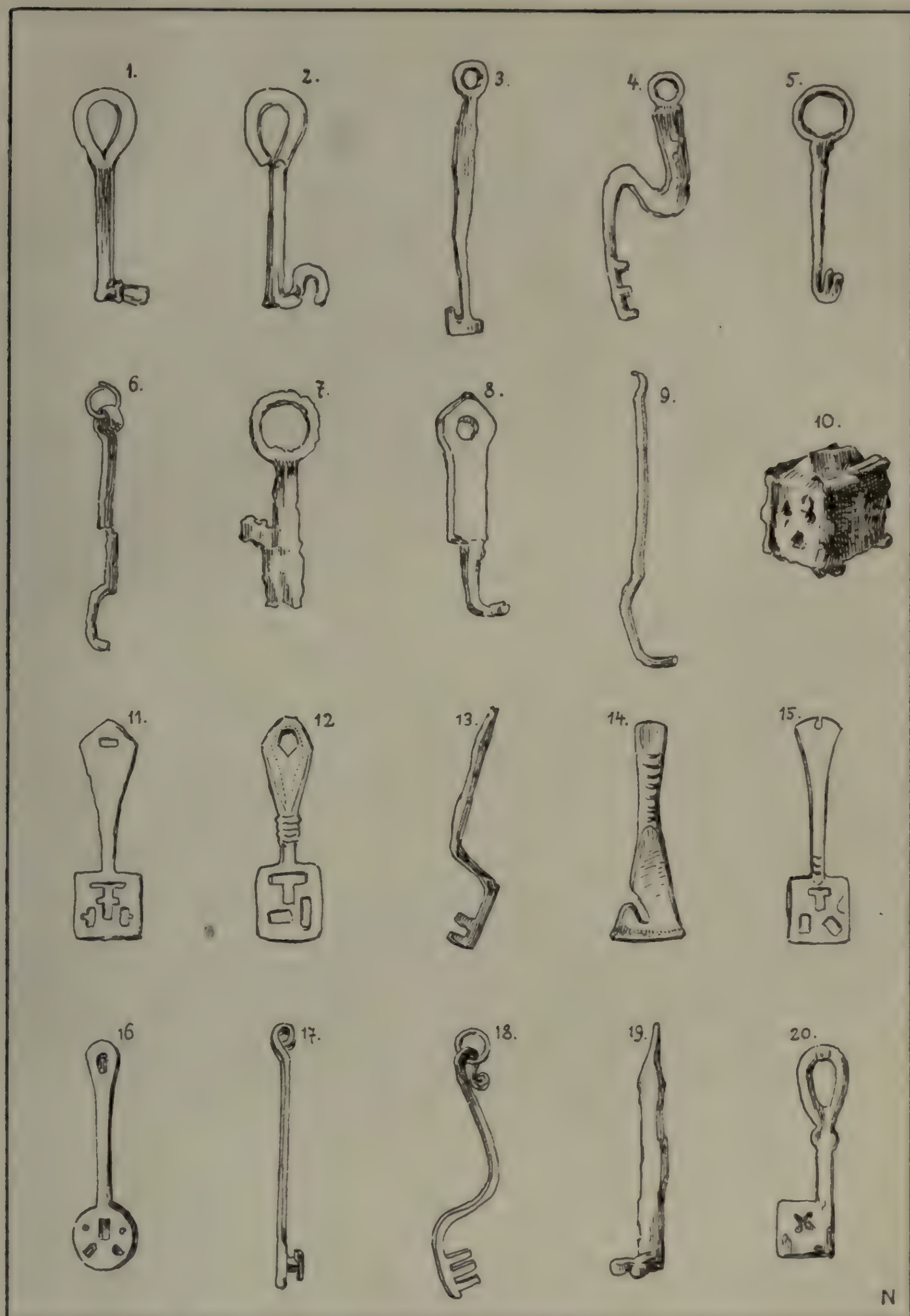
[2]) Ed. *Vocel* tab. 14.

[3]) Srv. *Lehner* Škola tab. VIII. Či to jsou dvéře? K r. 1037 připomíná Kosmas okenní mříže na patře hradu pražského (I. 42: superioris aulae cancelli). Není však jisto, co znamená poslední výraz. Srv. *Stephani* Wohnbau I. 239.

[4]) *Berneker* EW. 241: r. дверь, дверн, srbch. *zà-dvārje*, slovin. *dúri*, stsl. *davri* z **dvari* (*dvьri*), *dvéri*, stč. *dřvi* vedle *dveři*, *dveřě*, nč. *dvéře*, p. *drzwi*, hluž. *durje*, dolnol. *drwy* (staré, dnes *żurja* z **dżvri*), polab. *dvår* — z idevr. kořene *dhūr*. Srv. pr. *dauris*, lit. *dùris*, lot. *duris*, stsl. *dyrъ*, got. *daúr*, sthn. *tura*, *turi*, *tor*, ir. *dorus*, ř. θύρα, θύραζε, lat. *forēs*, stin. *dvāras* ,avest. *dvara*, stper. *duvarā*, arm. *durk'*, *durn*, alb. *derε* (*Berneker* EW. 241, *Miklosich* EW. 53, *Budilovič* Слав. II. 104, *Krek* Einl. 142, kde starší literatura). Slovo двьри vyskytuje se už v nejstarších překladech bible (na př. v Ostrom. ev. Jan X. 9, Mat. XXV. 10, kod. Mar. často), dále v jednom Proglasu X. stol. (*Sobolevskij* Мат. 26), u Řehoře Naz. 110, v Jakubově Žití Borisa a Glěba 132, v Kijevském letopisu k r. 980 (Lavr.[3] 76, srv. 177, 225, 273) atd. Srv. *Sreznĕvskij* Мат. I. 648. Ř. θύρα překládá se v církevněslov. textech двьри nebo врата (*Jagić* Kirchensl. Spr.[2] 339).

[5]) *Miklosich* EW. 258, *Krek* Einl. 141, *Budilovič* II. 104 (csl. *pragъ*, r. порогъ, b. прагъ, sr. праг, slovin. *prag*, č. *prah*, luž. *proh*, *prog*, pol. *prog*, rum. *prag*, alb. *prag*). Doložen ve smyslu prahu ve dveřích domu už od XI. stol., na př. v Izborniku Svjatoslavově 201 (прагы двьрии), v Kijevském let. k r. 1071 (на порозѣ тояже храмины, Lavr.[3] 174).

[6]) Srv. též *Rhamm* Wohnhaus 74, 75, 394 (ač s ním zde ve všem souhlasiti nelze). Teprve později, po připojení klěti dostaly se dvéře na podélnou stranu domu.

Tab. LIII. *Klíče římské a slovanské.*

1.—2. Gleichberg u Römhildu. 3.—5. Stradonice (Čechy). 6.—7. Pičhora a Třebická u Dobřichova. 8. Michelberg. 9. Kębliny (Piotrków). 10. Gnězdovo (železný zámek). 11.—14. Gnězdovo (Smolęnsk). 15. Petrohradská gubernie. 16.—18. Vladiměřská gub. 19. Gdov. 20. Přiladoží.

nálezu archaeologických.[1]) Vedle toho však Slované poznali a počali upotřebovati už v průběhu I. tisíciletí po Kr. dřevěných i železných zámku s klíči, přejavše je z jihu z kultury římské, podobně jako Germáni.[2]) Herbord sice na známém, často citovaném místě vypravuje o pomořanských Slovanech své doby, že ani zámků, ani klíču neznali, a že věcí svých nezavírali, nebojíce se krádeže,[3]) ale to se týkalo jen truhlic a skříní a ani tam to zajisté nemělo platnosti výhradné a nebylo tak jinde u Slovanů. Obírajíť se na př. současné zákony ruské častěji krádeží dobytka a jiného majetku (obilı, šatů) z klětí, chlévů a zásobáren [4]) a není proto divu, že se setkáváme se snahou majetek a dum vubec zavírati a sice i na klíč.[5]) Už z XI. stol. máme přímé doklady o zavírání žitnic a sklepů klíčem,[6]) a praví-li Kosmas o šťastné

[1]) Srv. csl. *zavora* a všesl. tvar *zavora* nebo *zavor*, maď. *závár* od *vrěti*, *zavrěti*, stupň. *vor-* (*Miklosich* EW. 381, *Budilovič* Слав. II. 142). Jiné staré a domácí terminy jsou *zasuva*, *zásuvka*, luž. *zasuwawa*, *zasuwak*, r. *засовъ*, pol. *zapora*, r. *запоръ* (*Budilovič* l. c.). Závory u vrat pevnosti přeslavské v X. stol. připomíná Lev Diakon VIII. 6. Str. завора, заворъ doloženo od XII. stol. (*Sreznĕvskij* Мат. I. 902, 903). Také výraz *zatvor*, *zatvora*, затворъ, затворити je všeslovanský a starý a lze jej doložiti už řadou dokladů z XI. století (*Sreznĕvskij* Мат. I. 952). Dále bych připomněl, že už t. zv. příbytkové popelnice vých. Německa z doby bronzové, o nichž ovšem tvrditi nechci, že jsou praslovanské, ukazují zařízení závorové na dveřích (*Heyne* Hausalt. I. 24, obr. 3).

[2]) *Heyne* Hausalt. I. 31.

[3]) Herbord II. 41: „Tanta vero est fides et societas inter eos, ut furtorum et fraudium penitus inexperti, cistas aut scrinia serata non habeant. Nam seram vel clavem ibi non vidimus, sed et ipsi admodum mirati sunt, quod clitellas nostras et scrinia serata viderunt. Vestes suas, pecuniam et omnia preciosa sua in cuppis et doliis suis simpliciter copertis recondunt, fraudem nullam metuentes, utpote inexperti."

[4]) Srv. na př. Pravdu Ruskou ed. *Vladimirskij-Budanov* Chrest. I. 31, 46, 49, 50, 221 a zde výše citáty na str. 437, 750.

[5]) Všesl. forma je *ključь* a tak bylo i stč. *kľúč* (a je dosud dial.). Odvozeno je z kmene *kljuk* (srv. *kljuka* — hák, klika, něco ohnutého), s form. *i̯o* (*Berneker* EW. 526, 528, *Miklosich* EW. 120). Náleží k řadě ř. κλῃίς (dor. κλαίς), κλείω, lat. *clāvus*, *clāvis*, *claudo*, ir. *clō*, lit. *kliū̃vu*, *kliū̃tis*, *kluǵis*. Srv. i *Budilovič* II. 143.

[6]) Patěrik Sin. XI. stol. 33: „възьмъ ключа житьниця" (*Sreznĕvskij* Мат. I. 880), Jakubovo Skaz. Bor. i Glěba 137: „дверемь сущемъ погребнымъ заключеномъ," 139: „и шедше къ погребу видѣша ключа невражены и заключено" (*Sreznĕvskij* I. 920, 1233; zde i další současné doklady pro slovo ключь a ключьникъ, ключьница, заключити).

předhistorické době, že v Čechách nebylo závor u chlévů,[1]) je z toho viděti, že za jeho doby Čechové domy a chlévy zavírali. A totéž nám dosvědčuje archaeologie pro dobu současnou i starší.

Železný klíč se v střední Evropě objevuje, pokud vím, od konce doby latènské, t. j. od doby vlivu římského[2]) a byl beze vší pochyby jedním z předmětů římského vlivu a obchodu.[3]) Od té doby objevují se klíče občas v území Slovanům blízkém[4]) a v ruských nálezech X.—XII. stol. — tedy na konci doby pohanské — jsou už velmi hojné. Do této doby náležejí na př. nálezy v příbytkové jámě na hradišti šargorodském u Vasilkova,[5]) dále na Kňaží hoře a v kijevském pokladu Jesikorského,[6]) dále velmi hojné klíče a zámky z příbytků na hradišti samého Kijeva,[7]) nález

---

[1]) Kosmas I. 3 (ad stabula non erant repagula nec portam inopi claudebant).

[2]) Srv. na př. nálezy v Mont Beuvray a na hradišti gleichberském u Römhildu (*Jacob G.* Eiserne Hohlschlüssel von dem kleinen Gleichberge bei Römhild. Archiv f. Anthr. 1888. Heft 3) nebo na Stradonicích v Čechách, kde se našly nejen jednoduché typy s jedním háčkem v podobě našich paklíčů a t. zv. lakonský typ v podobě T, nýbrž i další stupně vývoje (ohnuté a s několika zuby). Srv. *Píč* Starož. II. 2, 75, tab. XXXII. Mnoho různých klíčů nalezeno na Saalburgu (*Jacobi* Römerkastell Saalburg, Homburg 1897, 462 sl.).

[3]) Klíče a zámky byly už odedávna užívány v Aegyptě a Řecku (srv. Odysseia XXI. 6, 46), v Italii v době císařské byly zdokonaleny. Srv. *Blümner* Röm. Privatalt. 25 sl. Zde je uvedena dosti značná literatura starší (str. 22), z níž uvádím hlavně *J. Finka* Der Verschluß bei den Griechen und Römern (Řezno 1890) a *Brinkmann* Über antike Schlösser und Schlüssel, Sitzb. d. Alt. Ges. Prussia XXI. 1900 a v předešlé poznámce uvedenou stať Jacobiho.

[4]) Srv. na př. z Lužice hojné nálezy u Reichersdorfu a Sadersdorfu (*Weigel* Niederlaus. Mitth. III. 27, 139 sl., IV. 1 sl. 38), v Čechách v žárových hrobech u Vysočan, na Pičhoře a Třebické (*Píč* Starož. II. 3, 114, 131, 141, tab. LXXII. 6, XC. 6 a *Smolík* Pam. XVII. 223), nebo nález z Kęblin asi z III.—IV. století (*Demetrykiewicz* Wiad. num. arch. 1905 Nr. 62, tab. I. 7) a *Undset* Das erste Auftreten des Eisens (Index s. v. Schlüssel). O starších klíčích z podunajských nálezů srv. ještě *Hampel* Altert. I. 121. Za slovanský bych pokládal i nález klíče v hrobech V. až VI. stol. u Micheldorfu na Kremži v Hor. Rakousích (Jahrbuch Centr. Kom. III. 220).

[5]) *Chvojka* Труды XII. *Charkov* I. 99 (dva žel. zámky). Srv. i Древн. обит. 52.

[6]) *Kondakov* Рус. древн. V. 119, 123, Клады 126 (visací zámky).

[7]) *Chvojka* Древн. обит. 73. Pod. v Bělgorodce (ib. 87).

v mohyle u Peresopnice na Volyni[1]) a několik klíčů z mohyl u Gnězdova a Lopina,[2]) z mohyl gdovských,[3]) petrohradských, ladožských [4]) a vladiměřských,[5]) jejichž hlavní různé tvary předvádí připojená tabulka LIII. Nálezu jiných je ještě velké množství, ale obyčejně postrádají ověření a nelze jich určitěji datovati.[6]) Vnitřní konstrukce zámků zůstávají však namnoze nevysvětlené. Všesl. *zámek*, csl. *zamъkъ*, podobně jako *ključь*, jsou slova stará.[7])

Na konec bych ještě připomněl, že zajisté odedávna sypali před domem po jedné nebo po obou stranách vchodu z hlíny vyšší chodník, aby ochoz zůstával suchý a že tento chodník zvali nejspíše *nasъpa* nebo *prisъpa*, jak ukazuje etymologický původ a dosavadní rozšíření těchto terminů.[8]) K. Rhamm se mýlí,[9]) shledávaje tento název ztaženým z *pri* + *izba* (t. j. místo u jizby ležící), neboť to zjevně pochází od slovesa *sypati*, *sъpti*,[10]) a teprve později místy v jižní Rusi a Polsku nabylo hypostasí formy призба, призбица, przyzba vedle původního *присъпа*, *prisъpa* a významu místnosti při jizbě.[11])

---

[1]) Труды XI. арх. c. Kijev 1899, I. 507, 510 (klíč a zámek).

[2]) *Sizov* Смол. кург. 59 (s visacím zámkem), obr. 12., 13. a tab. VI. 17—19.

[3]) *Spicyn* Гдов. кург. 36 (z XIII. stol.).

[4]) *Brandenburg* Кург. Прилад. 50, 66, 67, tab. VII. 7, *Spicyn* Кург. петерб. 28.

[5]) *Spicyn* Влад. к. 135, *Uvarov* Мерянъ tab. XXVII. 16—26.

[6]) O dřevěných petlicích a o klíčích z Aboby srv. Абоба 171 sl.

[7]) *Budilovič* Слав. II. 143, *Miklosich* EW. 206, *Sreznĕvskij* Мат. I. 929. Srv. Pov. vrem. let. k r. 907: »Греци замкоша Судъ а градъ затвориша« (Lavr.[3] 29).

[8]) V Čechách a na Moravě *násyp*, *zásep*, *náspa*, *zášpa*, *zášpí*, *záprseň* (Č. Lid I. 343, II. 51, 147, III. 196, VIII. 204, Věstn. nár. 1912, 111, *Bartoš* Dialektologie II. 434, Čas. olom. 1894, 84), v Polsku *przyzba* (Rzeszów, Wisła V. 161) vedle *pogródka* (také na českém Opavsku slyšíme pohrádka vedle náspa), u Huculů приспа (*Šuchevyč* Гуц. I. 105, *Kaindl* MAG. XXVI. 156; tak psal i Ševčenko podle Hrinčenka vedle призба (*Čubinskij* Труды VII. 380); na severu se dí však завалина. Srv. doklady (i další pro pogródku a prispu) u *Rhamma* Wohnhaus 98, 145. Také u rumunského domu je *prispa* (*Murko* Haus I. 322).

[9]) *Rhamm* Wohnhaus l. c. Tak už před tím *Mokłowski* Sztuka 255, 266

[10]) *Miklosich* EW. 334.

[11]) Na to ukazují zejména souběžné československé formy *náspa*, *zášpa*, r. завалина, присыпка a pův. význam r. присъпа — násyp, val (Let. Lavr.[3] 107: повелѣ приспу сыпати къ граду, 113: крадуще приспу — obé k r. 988. Ipatěj. let. k r. 1114 заложена Ладога каменіемъ на приспѣ. ПСРЛ. II. 4).

VI. VNITŘNÍ ÚPRAVA DOMU.

Vnitřní úprava příbytku byla sice jednoduchá, různého zařízení, které dnes naplňuje moderní i selský byt, tam ovšem nebylo, ale prázdný slovanský dům X. století přece nebyl.

Staroslovanské ohnisko a pec.

Nejdůležitějším kusem vnitřního zařízení v středo- a západoevropském domě bylo odjakživa ohniště nebo krb, kolem něhož se soustřeďoval celý život rodinný, kde se připravovala potrava, kde se v zimě vykládaly rodové tradice a zákony, kde se uctívaly duše předků a jiných nadpřirozených bytostí.

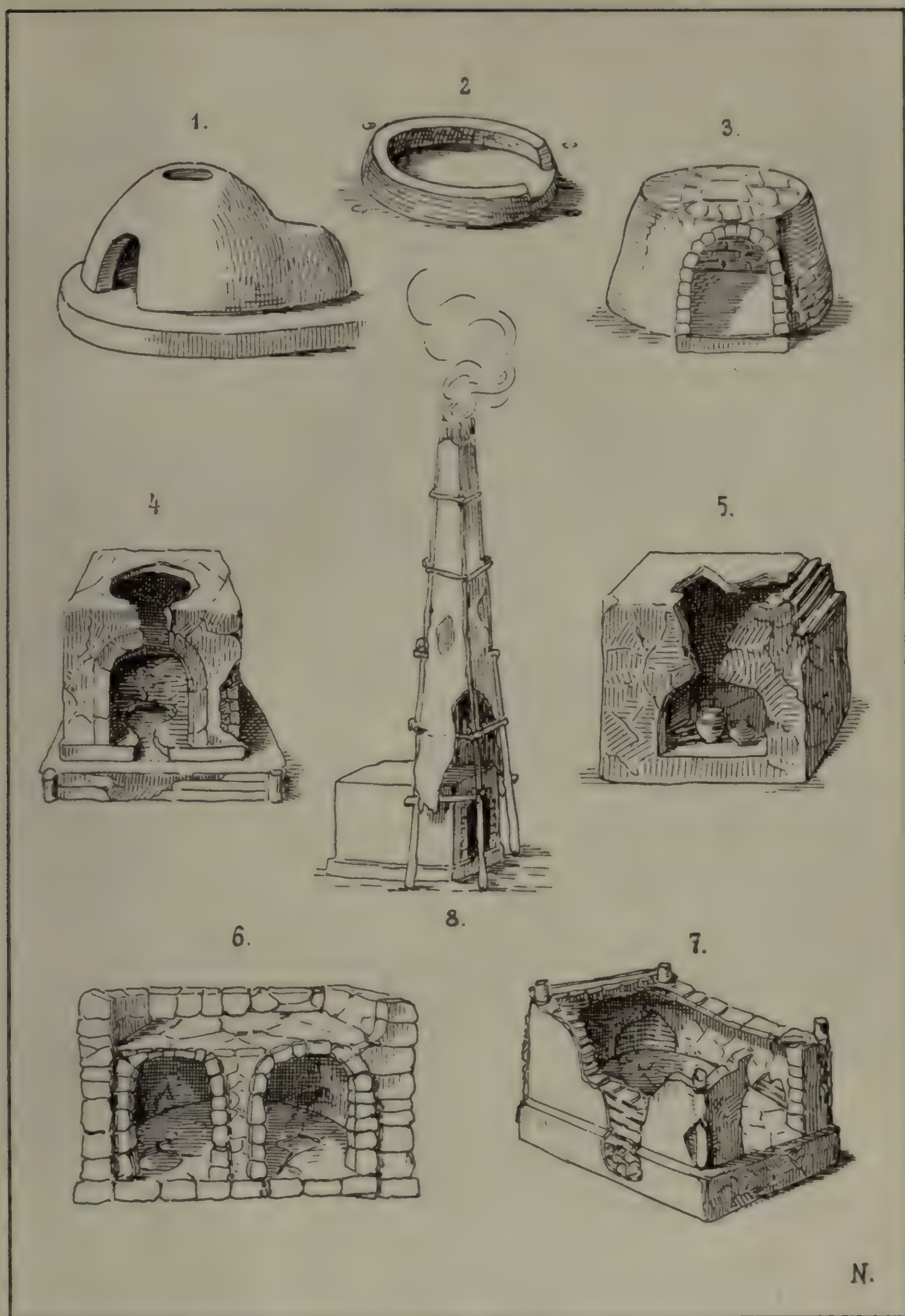
S počátečnými formami krbu v domě slovanském setkali jsme se v předešlém líčení již několikráte. Zprvu, jak víme z archaeologie, byla to všude jáma pro oheň v zemi vyhloubená na 0·5—1·5 *m* nebo ohnisko upravené nad úrovní půdy tím, že se zřídil jakýsi okrouhlý podstavec, jehož povrch se vyložil hustě kameny, obyčejně oblázky, a potom jemnější hlínou urovnal.[1]) Oheň planul volně i v jámě, i na povýšeném krbu, a jídlo se na něm upravovalo tím způsobem, že se nádoby buď stavěly k ohni, nebo snad i věšely nad něj;[2]) maso se peklo na rožních dřevěných, později i železných, položených na hliněných podstavcích jehlancovité nebo kuželovité formy, které stály kolem planoucího ohně.[3])

---

[1]) Srv. výše str. 689.

[2]) Ale formy nádob pro tento způsob vaření jsou příliš řídké a nejisté, zejména v kultuře t. zv. hradištné.

[3]) Ale dlužno hned konstatovati, že tyto hliněné jehlance a kužely, hojné v dobách starších, mizejí v slovanské kultuře počínajíc V.—VI. stol. po Kr. a zejména chybějí v kultuře hradištné. Jistě budou event. doklady vzácné. I to nepřímo ukazuje, že od té doby počala ovládati pec a s ní jiné způsoby pečení a vaření pokrmů, než jaké byly dříve při jamách, nad nimiž planul otevřený oheň.

Tab. LIV *Ruské krby a pece z IX.—XII. století* (podle N. Makarenka a Č. Chvojky).

1. Monastyriště (Poltava). 2.—3. Úsadba Petrovského (Kijev). 4. Vitačevo (Kijev). 5. Bělgorodka. 6. Konunča (Kaněv). 7. Úsadba Petrovského. 8. Chvojkova rekonstrukce peci s dymníkem.

Ale už v době praehistorické a sice v době římského vlivu na střední Evropu setkáváme se se zvláštním uzavřeným krbem, který byl zařízen tak, aby se ohniště dalo více rozpáliti a aby žhavost se v něm déle držela i bez hořícího ohně, — dvě vlastnosti, které měly velkou cenu pro tehdejší byt, zejména při úpravě chlebů. Nejstarší mně známý doklad podobného zavřeného krbu z území, které nebylo-li už Slovany samo obydleno, bylo jim aspoň blízké, znám z okolí Prahy, kde v Podbabě, tehdy znamenitém středisku obchodním, v nalezišti z doby římské (asi z II.—III. stol.) našel J. Jíra, badatel svědomitý, vedle zbytků čtyřhrané chýše (srv. o ní výše na str. 690) kus římsy od substrukce, na níž se nacházely zbytky hliněných stěn a mezi nimiž byla půda vydlážděna oblázky — patrné to zbytky pece k pečení chleba, nalézající se mimo dům.[1]) Jiných předhistorických dokladů podobných chlebních pecí zatím ze západu neznám, nebo jsou příliš neurčité a bezvýznamné.[2]) Za to známe podobná zařízení z končin obydlených východními Slovany a to již uvnitř příbytků. Nejstarší budou podle krátké zmínky mně p. Chvojkou zaslané bydliště s pecmi v podobě beden z letičevského újezda (Podolí), pocházející asi z II.—IV. století po Kr. a tudíž soudobé polím popelnicovým z Černjachova, Romašek a Zarubiňců.[3]) Další objevily se v nálezech Makarenkových a Chvojkových v gub. poltavské a kijevské z doby VIII.—XI. stol. Nejsou z větší části dosud uveřejněny a děkuji bližší informace o nich, jakož i kresby, opětně vzácné laskavosti p. Chvojkově.

Starší, soudíc podle keramiky asi z VIII.—IX. století, jsou nálezy N. Makarenka na hradišti Monastyrišti u Romen, kde se v koutě sídelných jam objevily hliněné kupolovité pece na vyvýšeném podstavci, před nímž se nacházela mělká prohlubeň

[1]) Viz zprávu J. Jíry v Čas. přátel star. VI. 147, kterou mi ústně doplnil podrobnějšími údaji.

[2]) Sem náležejí na př. zmínky o pecích u Broučkova a Břve (Pam. XVI. 108, 337), u Klučova (*Píč* Star. III. 1. 395, Výzkum 19), jejichž účel a význam zůstávají zcela nejisté.

[3]) Nejistého účelu je kupolovitá isolovaná komora z hlíny uvnitř o patře na centrálním sloupu, kterou odkryl J. Jarockij v Lepesovce u Kremence (Изв. арх. ком. XXIX. 1909, 57). Celý ráz svědčí na nějakou pec, ale podle popisu nebylo tam dymníku a vrstva hlíny na kupoli nejeví stop ohně, jen vnitřnější spodní vrstvy. Uvnitř byly střepy, uhlíky, zrna ovsa, rži, kosti, — snad to byla pec čerstvě hlinou vymazaná. Keramika je rázu římského jako v Romaškách.

patrně pro popel a dále pro to, aby odsud nízká přízemní pec vhodněji mohla býti obsloužena. Pec sama je hliněná dutá polokoulovitá kupole $1^1/_4$ aršínu vysoká a tolikéž v průměru (srv. obr. 109 a tab. LIV. 1) s otvorem v předu a na vrcholi (pro kouř), jejíž dno je sestaveno z pečlivě srovnaných žulových kamenů a hladce vymazáno hlinou. Také před otvorem udělána byla malá plošinka ze žulových kusů.[1])

Téhož principu konstrukčního jsou i pece o něco pozdější z X.—XII. stol. odkryté Chvojkou na hradišti Šargorodu u Vasilkova,[2]) dále u Konunče blíže Kaněva, na hradišti vitačevském v újezdě kijevském, na hradišti bělgorodském a v samém Kijevě na úsadbě Petrovského při starém dvorci knížecím,[3]) — třebas jich velkost, podoba a umístění se dosti různí, jak vidno z připojených náčrtů (LIV. 2—8 a tab. XLIII). Jedny jsou v podobě čtyrhranné bedny, druhé v podobě usečeného kužele, jiné v podobě jeskyňky vyhloubené v stěně příbytku. Ale všude jsou stěny kupole nebo kužele pecního z dobře vypracované a v písku vyválené hlíny, vrstvovitě nebo cihlovitě kladené a spojené kousky rozbitých kamenů nebo střepů, dno pak je vyloženo oblázkovými

---

[1]) *Makarenko* Изв. арх. ком. XXII. 61 (srv. zde napřed str. 701). Makarenko o peci v zemnici D. podotýká, že v ní nalezeny byly kosti zvířecí, uhel a popel a vše že dělalo dojem, jakoby to bylo včera opuštěno (62). Zde bych připomněl, že sídelní jámy na Majackém hradišti na Donu (neslovanské) asi z VIII.—IX. stol. mají jen jámy ohniskové a ne pece (*Makarenko* Изв. арх. ком. XLIII. 34 sl.).

[2]) Na Šargorodu byly v sídelních jamách buď zbytky čtyřhranných pecí (jedny v stěně vyhloubené na způsob jeskyňky, druhé s hliněnými stěnami a podlahou vydlážděnou kameny, vymazány svrchu hlinou; první se zachovaly lépe) nebo okrouhlá ohniště na podstavci trochu povýšeném nad půdu zemnice. Taková ohniště byla hlavně tam, kde v příbytku byla vykopána při stěně jáma 1—1·5 *m* hluboká s popelem a zvířecími kostmi. Na jiném místě Šargorodu uvnitř valu nalezeny byly ostatky spodní části hliněné peci 4 *m* dlouhé a 3 *m* široké, kolem níž bylo čtyřúhelné vyhloubení 7·5 *m* délky a 4 *m* šířky a na protivné straně peci bylo podelné vyhloubení 4 : 35 *m*. Obě vyhloubení a prostranství nad pecí byly naplněny popelem, uhlíky a opálenou omítkou stěn (*Chvojka* Труды XII. арх. с. I. 99, 100). Také jinde se vedle pecí objevily ještě nízké krby, pro otevřený oheň, tak v příbytcích bělgorodských (srv. výše tab. LXIII.) nebo v jiné jizbě odkryté na úsadbě Petrovského v Kijevě a rovněž v dílně zlatnické tamže. V jiném zde nezobrazeném příbytku z Bělgorodu byla uvnitř pouze jáma s kuchyňskými odpadky. Na Děvičí hoře našly se v bydlištích vyvýšené krby (Арх. Лѣт. III. 211). Srv. též *Chvojka* Др. об. 87, 88.

[3]) *Chvojka* Др. обит. 73, 85.

valouny, spojenými vrstvou vyhnětené hlíny, na vrchu pečlivě uhlazené. Vnitřek pece byl ještě vyložen buď vrstvou hlíny ohnivzdorné, nebo pruty a tenkými deskami, které teprve byly hlinou vymazány, povrch pak zevní omítnut hlinitopísečnou vrstvou, potom obílen, ba i vyzdoben rámcovitými liniemi, které vytaženy byly barvou červenou, modrou nebo zelenou.[1]) Jsou to nepopíratelně první staroslovanské pece, zvané zajisté už tehdy tímto domácím názvem — *pec*, stsl. *peštь*, od *péci* (*pešti* z **pekti*),[2]) neboť tento výraz pro analogickou konstrukci uzavřeného krbu uvnitř příbytku doložen je několika současnými historickými prameny. Pokud dnes vím, nejstarší doklad je v legendě o sv. Methodiovi z konce IX. století, kde se v kap. 9 vykládá, že se sv. Method v hádce s německými biskupy zapotil tak, jako by byl blízko pece[3]); nejblíže tomu uvádí se pec, v níž se oplatky pekly, v Životu prep. Feodosija z XI. stol.,[4]) a v letopise Kijevském k r. 1074 a 1097. Zde na prvém místě se vypravuje, jak v jizbičce pečerského mnicha Izáka šlehal z rozsedlé peci štěrbinami oheň, načež Izák, nemaje čím zahraditi, stoupl na pec a stál na ni, až oheň shořel.[5]) Na druhém místě připomíná se v Bělgorodu v jizbě pec deskami obložená; dvě desky z ní vzali vojíni Svatoplukovi a Davidovi, chtíce na ně přivázati a pak oslepiti knížete Vasilka Rostislaviče.[6])

---

[1]) *Chvojka* l. c. 73.

[2]) *Miklosich* EW. 234, *Budilovič* Слав. II. 107, *Krek* Einl. 143 (srv. stin. *pač*, *páčami*, lat. *coquo*, ř. πέσσω, πέπτω, lit. *kepù*, *kèpti*). Otvor pece zván je obyčejně *ústa*, *ústí*, устье, уста, vedle čehož je u Slovanů rozšířen ještě jeden zajímavý termin přenesený z představy úst, totiž *čelist*. Srv. *čelustě*, *čelusňa* na morav. a uherském Slovensku (*Niederle* Národ. Věstník 1912, 104, 110, Čas. olom. 1894, 119, *Bartoš* Dialekt II. 435, Národop. Výstava 120, 122, *Chotek* Cerovo 3), челюсть u Velkorusů i Malorusů (*Dalь* Слов. s. v. a *Hrinčenko* Слов. s. v.), *czelusty* v Polsku (*Gloger* Bud. 138, 194, *Karłowicz* Sł. gwar I. 277). *Czelesen* — cyrpus je už v Bohemáři (ed. *Hanka* 45).

[3]) Ed. *Pastrnek* (Dějiny sl. apošt. Praha 1902) 231: »оуже во ся естъ яко и при пешти оупотилъ.« Legenda byla napsána hned po smrti Methodiově r. 885.

[4]) Ed. *Filaret* 135, 165, 166. Srv. ŽS. I. 184.

[5]) Lavr.[3] 190: »въ едину бо нощь вжегъ пещь въ истопце у пещеры, яко разгорѣся пещь, бѣ бо утла и нача палати пламень утлизнами; оному же нѣчимъ заложити, вступль ногама босыма ста на пламени, дондѣже изгорѣ пещь.«

[6]) Lavr.[3] 251: »И снемше доску с печи, и възложиша на перси его; . . . и приступиста ина два и сняста другую дску с печи...« Letopisec zde měl patrně na mysli peci v podobě bedny obložené deskami, vymazanými

Také v nejstarších překladech sv. Písma objevuje se sl. пещь za ř. κάμινος nebo κλίβανος, na př. v Ostromirově evangeliu.[1]) A současně na západě u Čechů vypravuje Kosmas, jak Svatopluk, vstoupiv r. 1108 ve hradu Vratislavově do jizby, posadil se na podezdívku peci, „jsa více než pec sedmkráte podpálená, hněvem rozpálen".[2]) A půl století před tím připomíná týž pramen zvláštní pec na pečení chlebů a koláčů při klášteře sv. Jiří nad potokem Brusnicí, kterou Spytihněv zbořil, když r. 1055 stavěl novou zeď kolem pražského hradu.[3])

Ze všeho toho vidíme, že pec byla, jak na západě Slovanstva, tak i na východě na konci doby pohanské už něco v jizbě obvyklého. Také konstrukce její je jasná.[4]) Na nízké podezdívce, konstruované z kamení, silných dřevěných desk a hlíny, zdvihala se kupolovitá, pyramidální nebo krychlovitá klenba z hlíny, nebo z desek hlínou ohozených; z předu měla otvor,[5]) jímž se oheň uvnitř rozdělával, jímž se přikládalo a druhý otvor nahoře, kterým odcházel kouř. Výstupku před pecí, na němž by mohl planouti volný oheň na nalezených starých pecích zatím nenalézáme, za to však, jak jsem doložil výše na str. 844 v pozn. 2, existovaly stále ještě vedle pecí otevřené krby. Kouř z pece stoupal volně do jizby ke stropu (byl-li strop), a dále otvory do podstřeší nebo, kde stropu nebylo, rovně pod střechu, odkudž otvory — *dymníky* — odcházel ven. Byla tedy tenkráte jizba, resp. dům celý, jak bychom dnes řekli, *dymnicí* [6]) a takto upravená dymnice zůstala po dlouhou dobu

---

s obou stran silnou vrstvou hlíny, jaké našel Chvojka v úsadbě Petrovského v Kijevě (Древн. обит. 73).

[1]) Mat. VI. 30, XIII. 42 a jinde. Srv. *Srezněvskij* Мат. II. 929.

[2]) Kosmas (Fontes rer. boh. II. 158): „sic Zuatopluk intrans stubam, sedit in medio super truncum fornacis, plus succensus ira quam fornax, qui septies succenditur flamma . . ."

[3]) Kosmas II. 14: „Et cum nullo modo recte poni posset murus, nisi destrueretur fornax abbatissae, qui ibi forte stabat, iactata fune in media tunc aliis hoc facere cunctantibus accessit natus herilis et . . . iussit eum deicere subito in torrentem Bruzincam dicens: Hodie domina abbattissa calidas non gustabit placentas."

[4]) Nedávno napsal ještě *Píč* (Starož. III. 1. 308), že není dokladů, jakým způsobem byly konstruovány uzavřené pece nebo kamna v palácích knížecích.

[5]) U Konon̆če našla se pec se dvěma ústy (Арх. Лѣт. III. 182).

[6]) Výraz *dymnica* měl v starých dobách jiný význam, hlavně trouby k odvádění kouře, vedle dymnice placené (srv. *Srezněvskij* Мат. I. 765), ale v ethnografii slovanské ujal se termin tento pro dům s jizbou, v níž kouř

charakteristickým příznakem slovanského domu, ba existuje dosud na mnoha místech tam, kde slovanský lid žil a žije vzdálen cizích vlivů a vůbec vzdálen kulturního pokroku. Tento typ domu, v němž hoří oheň pouze v jizbě v peci nebo na malém ohnisku před pecí, byl dříve obvyklý i u Slovinců, kde se dosud z části zachoval,[1]) byl ještě na konci XV. stol. obvyklý v Čechách podle svědectví Butzbachova,[2]) byl dříve i u Srbů lužických,[3]) — ale zde všude zaměněn byl později za francký typ o dvou ohniskách, jednom v jizbě a druhém v koutě síně (kuchyni), odkudž se i pec a kamna jizbová vytápějí. Dymnice byla dále a zůstala dosud typickou u uherských Slováků, u Poláků i Rusů. U Slováku uherských objevuje se sice už častěji ohnisko v síni (kuchyně) spojené s pecí v jizbě (srv. str. 736), ale vedle toho v zachovalejších

z peci nebo z ohniska u peci vychází volně ke stropu jizby. V tomto smyslu užívá se tohoto terminu dosud u Slovinců o jizbě takto zařízené i o celém domě (*Murko* Haus. II. 22); jinde na severu v Zakarpatí dočetl jsem se pouze termin *kurna* nebo *dymna chata*, a *kurnianka* v polských i ruských krajinách. Srv. *Karlowicz* Sł. gwar s. v., *Hrinčenko* Слов. s. v. (димна хижа, курная изба) *Kaindl* MAG. XXVIII. 239. Na severu *dymnica* značí stále to, co *dymnik*, otvor ve střeše pro kouř, resp. troubu dým vyvádějící.

[1]) U Slovinců, kteří jinak také na mnoze přejali francký typ kuchyní v síni a s kamny v jizbě, existují ještě staré dymnice při severní hranici německé, odkudž přestupují i do sousedního území německého (Rauchstuben). Srv. o nich u *Bünkera* MAG. XXVII. 141 sl., 161, XXXII. 30, 261 sl., 271, XXXV. 36 (Bünker'sche Herdhäuser), *Geramba* tamže XXXVIII 106 sl., 131 sl., Wörter u. Sachen III. 12, *Rhamma* Globus 1897, 185, Ethn. Beitr. II. 1. 861 sl. a *Murka* Haus II. 22 sl., 26. Murko jejich udržení vykládá tím, že končiny ty ležely stranou kulturních cest, po nichž se šířil francký typ, a pokládá je za původní typ slovinského domu (27).

[2]) K dymnicím u Čechů srv. výše uvedený doklad z popisu Butzbachova na str. 746. Ale i jiné stopy ukazují, že dříve bylo i zde ohnisko v jizbě u peci, tak „zděný krb" v domě chodském (Č. Lid II. 650), nebo krb ve zdi v domě horáckém z českomoravského pohoří (srv. Č. Lid V., str. 209). Na Moravě východní, na Valašsku a u slovenských Kopaničárů jsou místy dosud zachovány dymnice (Č. Lid II. 225, Čas. olom. 1902, 63, Národop. Výstava 103, 120); v posledních „kuriť" značí tolik co „topiti". Srv. obr. 138. A že tak bylo dříve i na sousedním dolním Slovensku, dnes ovládnutém zařízením typu franckého, vidíme z toho, že malému výstupku před pecí v jizbě dosud říkají „ohnisko", ač už nevědí, proč (*Niederle* Národ. Věstník 1912, 102, 103). Srv. zde obr. 118 a str. 739.

[3]) Že také u Srbů bylo dříve ohnisko při peci v jizbě, vidno ze zvláštní úpravy „*pjecaku*" v jizbě, analogické patrně chodskému krbu (*Černý* Wob. 23). Srv. *Rhamm* Wohn. 181.

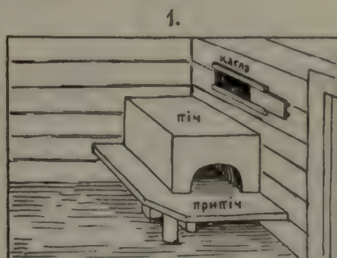

Obr. 136. Jizba s pecí bez komína z Čičman (Trenčín).

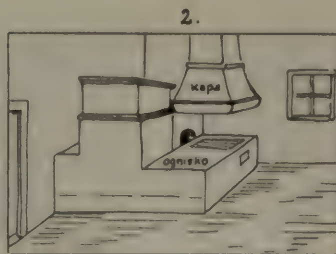

Obr. 137. Jizba s pecí a kozubem z Velké Vsi (Orava).
Fotogr. D. Jurkovič.

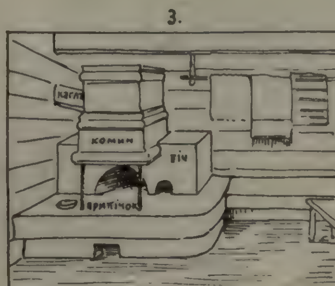
1.

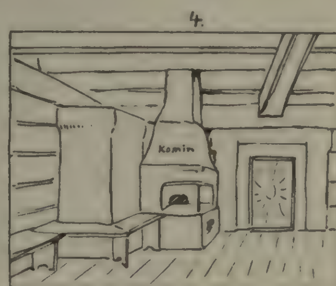
2.

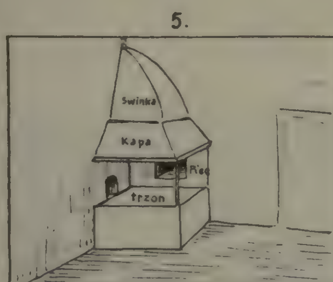
3.

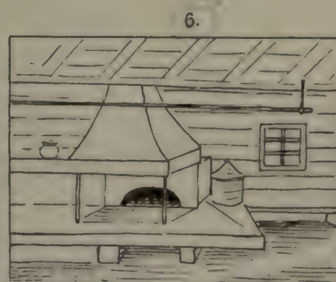
4.

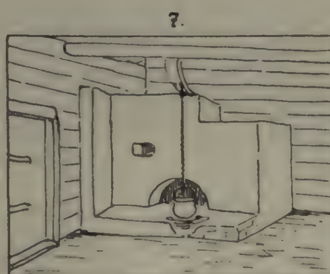
5.

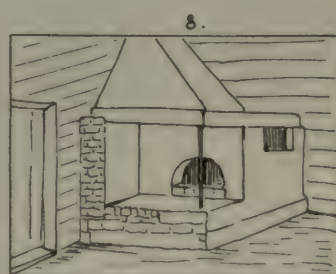
6.

7.

8.

N.

Tab. LV. *Pece ruskopolské a finnské.*

1. Pec bojkohuculská z kurné chaty v údolí Bystrice, 2. polská z Jurgova ve Spiši, 3. huculská s dýmovodem, 4. podhalská, 5. polská od Bychawy (Lublin), 6. ruská z pusty bělověžské (Grodno), 7. estonskokorelská, 8. západofinnská.

Obr. 138. Pec v jizbě kopaničářské od Starého Hrozénkova na Moravě (Národ. Výstava).

Obr. 139. Jizba s pecí, kozubem a sporákem z Pezinku. (Prešpurk). Kresba Ad. Liebschera.

krajích je ohnisko u pece v jizbě, na mnoze sice s dýmovodem (*sopúch, kozub*), ale i bez něho zcela tak, jak bylo před 1000 lety. Srv. na př. připojený obraz 136 pece čičmanské, rázu úplně předhistorického, kdežto obr. 137—139 předvádějí už vyvinutější typy z jiných končin slovenských.[1]) A totéž platí o celém Polsku a Rusku. Hlavní rozdíl mezi jizbou polskou a ruskou spočívá podle Rhamma jen v tom, že Poláci mají tam, kam nezasáhl francký vliv, před pecí výstupek, *ognisko* na volný oheň zv. *nalepa*, též *trzon*,[2]) ovšem přečasto už doplněný nebo přeměněný ve sporák (*piec*

---

[1]) Sem náležejí nejen výše v pozn. uvedené doklady o Slovácích uherského dialektu na Karpatech moravských, ale i zprávy ze Zvoleně, z Pováží Rhammem citované (Wohnhaus 175) a dále vzory staveb lidových předvedené r. 1895 na Národopisné Výstavě v Praze, tak dům z Čičman v Trenčansku, z Oravy, dále domy v Pezinku v stol. prešpurské, na horním Váhu (srv. dílo Národopisná Výstava 118, 122, Č. Lid V. 301, dílo *Slovensko* vyd. Uměl. Besedou v Praze 1901, 117, a zde připojené obrazy ze studijních cest arch. D. Jurkoviče a malíře Ad. Liebschera. Na Kysuci našel dymnice *Rhamm* (Wohn. 175), v Cerově, v Hontě *Chotek* a sice bez kozubu (zpráva ústní). K nejasnému původu slova *kozub* (slov. pol. rus. slov. *kozòl*) srv. *Bernekera* Ew. 596.

[2]) Srv. *Karłowicz* Sł. gwar s. v. Věcné doklady polské nalepy srv. u *Rhamma* Wohnung 92 sl., 172 sl., *Puszeta* Studya 49, *Bünkera* MAG. 1907, 105, *Glogera* Bud. 114 sl., *Matłakowského* Bud. 58, *Kolberga* V. 158, 162, Wisła IV. 884, VI. 426, VII. 170, X. 132, XI. 744. Různou nomenklaturu k tomu viz u *Glogera* (podle Kolberga) Bud. 126, 128, 132, 133, 134, 138. Za příklad peci v polské jizbě sloužiž 2, 4, 5, tab. LV. Místy, kde vzniklo ohnisko v síni (kuchnia) je ještě *ognisko* před pecí, na př. v Spiši (Lud XIV. 355). Že v Polsku byly původně dymnice, vidno z líčení Cromerova z r. 1578 (Polonia ed. 1901, 47), podle něhož v Prusku a Kašubech měli krby uprostřed domu, jinde v Polsku pece (to aspoň rozumím slovem *hypocausta*), ale namnoze kurné bez dymovodů. Praví: „Hypocaustorum permagnus est usus maiore parte anni in tota Polonia praeter Cassubiam et Prussiae partem quandam, ubi agrestes per hibernum tempus accenso in medio domicilii foco cum pecudibus, iumentis ac caeteris animalibus et avibus domesticis in sordibus, foetore atque fumo — licet non desint ampla fumaria — vitam degunt sicut in Samogitia et aliis ad septentrionem regionibus; quamquam hypocausta quoque agrestium dumtaxat pleraque fumosa sunt (ut quae furnis ad coquendos cibos et panes intus exstructis calorem excipiant et f u m a r i i s m a g n a p a r t e c a r e a n t) etc." Podle Kolberga byly však ještě r. 1791 v Krakovsku dymnice ve většině, kdežto dnes jsou jen místy; na Mazovsku Kolberg jich už r. 1865 nenašel, (*Gloger* 126, 130, 134, 135, 137, 141). Tu a tam lid dosud aspoň zastrkuje kominy, aby kouř a s ním teplo neutíkalo z jizby, pravě: „Tak ojcowie nasi żyli, tak my urodzili się i wyrośli, a dobrze jest i było" (*Gloger* 134).

angielska, kuchnia, cygan),[1]) kdežto Rusové mají pec bez nalepy, vyjímajíc, pokud vím, Rus západní a přikarpatskou[2]) a nepatrná místa, kde působil intensivněji vliv cizí.[3]) Rusové staví hrnce přímo do pece. Pro znalce našeho národopisu není ovšem pochyby, že to vše byly a jsou formy starší a slovanskému lidu vlastní.[4]) Nyní ovšem staré zařízení doznalo na mnoze zlepšení v tom, že kouř pece nebo ohniska vedle ní nevchází do jizby, nezakuřuje, nečerní strop a stěny její jako dříve bylo — odtud vznikl známý nám již název jizby *černé*[5]) — nýbrž zachycuje se do komínu, t. j. do jehlance lehce z pletiva, dřevěných latí, desk a p. konstruovaného a dole otevřeného, kterým se vede buď do podstřeší, nebo i podstřeším a střechou ven. Názvy těchto komínů se na mnoze ruzní a už to ukazuje na jejich pozdější původ.[6]) Ale nemyslím, že by byly existovaly již v době pohanské, zejména ne u lidu

---

1) Srv. Wisła V. 907, X. 131, *Kolberg* Lud V. 158, 160, 162. Analogii k tomu předvádí připojená pec z uher. Pezinku na obr. 139.

2) Tak aspoň podle přístupných materiálů vykládá *Rhamm* 92 sl., 146, 171, 173 a dotvrzuje také *N. Charuzin* Очеркъ 75. Ale bude zapotřebí to ověřiti, zejména pokud se týče rozšíření čisté peci bez ohniska. Kurné chaty jsou v Polesí. Na jihu v Karpatech shledáváme již častěji i ohnisko před pecí (*Šuchevyč* Гуц. I. 96, 97, *Kaindl* MAG. XXVI. 156, Österr. Bauernhaus Atlas. Bukowina tab. 3, *Franko* Zs. f. österr. Volksk. XI. 100), jako u sousedních Poláků. Zde se také udržuje houževnatě pec bez komínu s kouřem po jizbě se šířícím přes všechny úřední zákazy. Franko zapsal zajímavou historku o Bojcích, kteří když jim nedávno okresní hejtman nařídil, aby všude vystavěli dodatečně komíny, poslechli sice, komíny postavili, ale nespojili s pecí, a když nastoupil nový hejtman, sejmuli i ty nové komíny se střech (Zs. öst. Volksk. XI. 101). Také huculská chata nemá nikdy komínu na střeše, nýbrž jen díry (димник). *Kaindl* MAG. XXVI. 147 sl., *Šuchevyč* Гуц. I. 92, 96. O kurných chatách polesských srv. *Čubinskij* Труды VII. 381; pec z pusty bělověžské předvádí tab. LV. 6 (Wisła VII. 170). Také Estonci, Karelci a záp. Finnové mají ohnisko před pecí (srv. tab. LV. 7, 8), kdežto povolžští je měli, ale ztratili, podle mínění Heikelova vlivem sousedních Rusů (*Charuzin* Очеркъ 75—76, obr. 42—45). Charuzin má pec s ohniskem patrně za starší formu.

3) Srv. doklady výše na str. 736.

4) *Rhamm* Wohn. 74, 92 sl.

5) Srv. výše str. 759. Jak to vypadá v podstřeší černé jizby podhalské, vylíčil pěkně *Matlakowski* (Bud. 40).

6) Všesl. *komín* je také původu pozdního, přešlé buď přímo z lat. *camīnus* a ř. κάμινος, nebo prostřednictvím střhn. *kámīn*. Srv. *Berneker* EW. 553, *Romansky* Lehnwörter 113.

prostého, selského.[1]) Dymníky, které má na mysli Kijevský letopis, pravě, že Polané a jiní kmenové ruští platili daň „отъ дыма",[2]) označují jenom díru ve střeše, kudy kouř odcházel, tak jako dosud *dymniky* v polských i ruských Karpatech.[3])

Jen stará jihoslovanská *kuća* postrádá uvnitř peci, majíc vždy jen ohniště,[4]) a odchyluje se tím od ostatního typu starého

Obr. 140. Velkoruská pec z okolí Borovičů u V. Novgorodu (podle Sinozerského).

slovanského příbytku. Ale to není tím, jak míní Rhamm,[5]) že Slované, přišedše na Balkán, přijali nový typ domů, který tam existoval u praobyvatelů illyrských, nýbrž, jak jsem už výše na

---

[1]) Podle písemného sdělení domnívá se p. kustos Č. Chvojka, že našel i zbytky skutečného komína, jenž se zdvihal skrze strop a střechu nad ústím pece a sestaven byl ze čtyř dlouhých tyčí, spojených řadou příčních latí a propletených proutím (vše bylo zevně i uvnitř vymazáno hlinou) a že takové dýmovody měli už bohatší příbytky XI.—XII. stol. Srv. rekonstrukci Chvojkovu na tab. LIV. 8. Nechci naprosto upírati možnosti, ale vzhledem k tomu, že dosud starší a primitivní slov. příbytky typicky komína postrádají, dlužno vyčkati potvrzení. Na jisto však nebylo komínů u staveb lidu prostého a také staré nálezy na ně neukazují.

[2]) Lavr.[3] 16, 18.

[3]) *Matlakowski* Bud. 57, *Kaindl, Šuchevyč* l. c.

[4]) Výjimky jsou nepatrné. Srv. *Rhamm* Wohn. 397.

[5]) *Rhamm* l. c. 177, 182.

str. 744 ukázal, proto, že Slované balkánští dali se na pochod a oddálili se od zakarpatské vlasti dříve, nežli se tam ujala pec v jizbě. Oni poznali pec, ale jen antickou pec chlební mimo dům, s kterou se také u nich setkáváme.[1]) Nepoznali však blíže, odcházejíce, v I.—VI. stol. po Kr., peci v příbytku, její výhod (nebo jen povrchně, první ukázky) a potom přišli do krajin, kde stavitelství jižní takovéhoto oteplovacího zařízení v bytu také nevyvinulo. Oni slyšeli sice slovo *istъba*, ale přinesli sebou ještě jako běžný typ jen primitivní zemnice s jednou jizbou a s krbem uvnitř, a na nejvýše s pecí chlební mimo dům, nepoznali-li tuto také teprve na jihu. Není mi sice při tom vše úplně jasno, ale zatím tento výklad mám za nejpřiměřenější.

Rhamm polskou *nalepu* a slovenské *ohnisko* u peci pokládá za zjev, který vznikl působením germánským, speciálně vlivem Gotů, kteří předali uherským Slovákům a Polákům znovu upotřebení otevřeného ohně, jim cizího.[2]) Rhamm totiž soudí, že Slované již odedávna měli jen oheň v peci uzavřený. Nevidím však nutného důvodu, proč bychom vznik polské nalepy a slovenského ohniska měli přičítati vlivu gotskému. Že Slovanům v době gotského panství (III.—IV. stol. po Kr.) otevřený oheň v jizbě nebyl cizí, poněvadž se teprve počínali seznamovati s pecí, vidno dostatečně z mých dosavadních výkladů, a vůbec nemáme důvodu, pro nějž bychom mohli říci, že jen pec byla typická a výhradní u Slovanů před dobou gotskou. Domnívám se proto, že ohnisko před pecí vytvořilo se místy jako přirozený stav přechodní u severních Slovanů při přijímání peci, jenže je někteří opustili dříve (zejména vlivem franckého zařízení), jiní později a opět jiní dosud udrželi. Že na Rusi užívali ještě v X.—XII. stol. ohniska vedle pecí, svědčí nálezy kijevské a bělgorodské (srv. výše str. 700), v Čechách byly dymnice ještě v XV. stol., na moravském Slovensku dosud se zachoval název ohnisko na výstup před pecí v jizbě, u Slovinců jsou dosud,[3]) u Poláků a uherských Slováků je ohnisko před pecí dosud hojné, jak jsme právě viděli. Podobně vidíme, že si za-

[1]) Chlební peci (хлебна пеħ) bývají v Srbsku mimo dům (srv. Срп. Етн. 36. XVIII. 140, *Rhamm* 203) a také v Bulharsku (*Marinov* Сб. ум. XVIII. 15, 19, 46 — пещникъ). Srv. *Rhamm* 397.

[2]) *Rhamm* Wohnung 177, 182. Podobně soudí, že i Němci sousedící se Slovinci předali těmto užívání krbu v dymnicích (Ethn. Beitr. II.1, 884).

[3]) Srv. *Geramb* Wörter u. Sachen III. 13, *Murko* Haus 22. Před pecí (*peč*) je ohnisko zv. *zid*.

chovali i Finnové po přijetí peci ohnisko před ní a to nejen Finnové západní, kde by bylo možno mysliti na přímý germánský vliv, nýbrž i východní, povolžští[1]) a také někteří turkotatarští kmenové v Asii, přijavše pec zachovali vedle ní u pece ohnisko s kotlem nad ním visícím.[2]) To vše mi svědčí proti Rhammově hypothesi.

Při tom ještě jednu thesi Rhammovu dlužno zde uvésti na pravou míru. Rhamm za jeden z nejvážnějších rozdílů mezi bytem slovanským a germánským pokládá právě existenci peci u Slovanů proti otevřenému ohni u Germánů a spojený s tím rozdílný způsob vaření. Germáni vařili nad ohněm ve visutém kotli, Slované v hrncích přistavěných do pece k ohni.[3]) Rhamm sice uznává, že tomu tak nebylo od počátku, že v pravěku i Slované neznali pecí,[4]) — ale od těch dob, kdy Slovany můžeme historicky zachytiti, tento rozdíl zde byl. Slované přilnuli k peci, kdežto Germáni dlouho, zejména na severu, zůstali věrni krbu s otevřeným ohněm.[5])

U této Rhammovy these je pravda potud, že pro Slovany stala se vskutku pec typickou, kdežto Germáni severní udrželi si dlouho krb a jižní zaměnili jej zase za komplikované zařízení typu francké^ho. Ale nelze thesi tuto obraceti a říkati, že Slované ani v dobách historických neměli ohniště, — neboť jsme viděli v Rusku až do XI.—XII. stol. krby vedle pecí a pro germánský původ slovenského a polského *ohniska* při peci chybí, jak jsme právě viděli, přesvědčivých důkazů. Ostatně i Mas'údí, líče slovanskou lázeň X. stol., nezná v ní ještě peci, ale jen ohniště z kamení.[6])

Jak pece u Slovanů vznikly, je otázka, na niž dosavadní materiál poskytuje odpověď jen do jisté míry pravděpodobnou. Z dob starších neznám ze zemí slovanských analogických pekáren, třeba na stupni méně vyvinutém, které by nás mohly bezpečně

---

[1]) *Charuzin* Очеркъ 54, 56, 66, 67, 69, 75, 92.

[2]) *Charuzin* Исторія 95.

[3]) *Rhamm* Wohn. 72, 170 sl.

[4]) *Rhamm* 94.

[5]) Podle tradice zavedl kamna v Norsku teprve král Olaf Kyrre koncem XI. stol. Srv. *Rhamm* Ethn. B. II. 1, 590 sl., 629 sl., *Stephani* Wohn. I. 380.

[6]) Srv. výše str. 131, 695.

vésti k závěru, že pece, jak je známe z konce doby pohanské, vznikly doma, u Slovanů, postupným vývojem. První stopy podobných pecí objevují se na severu teprve v době římské a s římskou kulturou, jak bylo vyloženo, v Čechách a na Podolu.[1]) Už to nás vede na dráhu vlivu římského a srovnáme-li podobu ruských pecí IX.—XI. stol. se starými formami římskými, vidíme dosti celkové shody, abychom mohli mysliti na původ společný, jinými slovy: domnívati se, že slovanská pec vznikla přenesením vzorů římských na sever nebo jich napodobením. Princip zařízení i podoba je tatáž.

Také v Italii pekli z počátku chleby jenom v popelu (*panis subcinereus*, *focacius*), ale potom přišli na to, že se vypeče chléb lépe, poklopí-li se rozžhavenou, totiž žhavým popelem pokrytou poklicí hliněnou nebo kovovou (*panis clibanicius*). Takové poklice byly v starověku známy i později pod názvem κλίβανος, *clibanus*,[2]) a představují patrně nejprimitivnější formu pece. Pec vskutku není než velký clibanus, který se rozpálí ohněm, rozdělaným uvnitř. Pozdější pece antické známe dosti dobře z výkopů pompejských i odjinud. Z prvu měla v Římě každá rodina svou domácí pec, v níž ženy samy pekly; pekaři zavedeni byli v Římě teprve r. 174. Pece v Pompejích nalezené jsou především už velké pece pekařské, architektonicky vyvinuté se zvláštními komíny a s klenutým nadsklepím; i soukromé jsou větší[3].) Jak vypadaly staré menší pece domácí, poučuje nás terra-

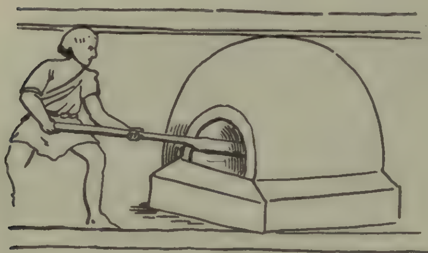
Obr. 141. Terrakotta pekaře z Tanagry. (Podle Saglia-Daremberga.)

[1]) Srv. výše str. 690 a 700.

[2]) O nejstarším způsobu pečení srv. Seneca ad Lucil. 90, 23, Varro ap. Non. Marc. XI. 52, Isid. Orig. XX. 2, Plin. Hist. natur. XVIII. 20, 27, 28 (*Daremberg-Saglio* Dict. s. v. furnus). Dále o starověkém klibanu srv. *Pierre Paris et G. Roques* Lexique des ant. grèques, Paris 1909, 203. *Du Cange* Gloss. s. v. *clibanus* praví: instrumentum ex ferro aut opere figlino sub quo non solum panis sed aliud quidvis coqui potest; campanam Galli vocant. Differt autem a furno, tum quia mobile sit, tum quia minus aliaque insuper materia constat.

[3]) Srv. *L. Fulvio* Delle fornaci e dei forni pompeiani (Napoli 1879), *Oberbeck-Mau* Pompeji[4] fig. 188, 192, *Saglio-Daremberg* Dict. s. v. *furnus*,

kotta tanagerského pekaře ze sbírek v Louvru,[1]) kterou zde k srovnání předvádím na obr. 141. Na ní vidíme pec v principu i ve tvaru analogickou těm, v nichž se peklo v Monastyrišti, Bělgorodu nebo v Kijevě v IX.—XI. stol. Také řecké hrnčířské pece, nakreslené na řeckých vasách s figurami černými, mají analogickou kupolovitou podobu s otvorem napřed i nahoře.[2]) Z těchto důvodů a majíce na zřeteli vůbec velký vliv, kterým působila římská kultura na sever, mohli bychom zajisté pokládati tyto pece za napodobení vzorů jižních italských (nebo i řeckých), dokud se nám neobjeví na severu starší, primitivnější stupně předřímské a předřecké.[3])

Obr. 142. Pekařská pec na pomníku Eurysakově v Římě (podle Blümnera).

Zároveň však vidíme, že současně s pecí vystupuje u Slovanů i jméno *jizba* — *istъba* a vidíme při tom nesporně, že u všech severních Slovanů spolu se Slovinci, tedy u daleko větší části

---

a *Blümner* I. 65 sl., Privatalt. 47, 105. *Meringer* Idg. Forsch. XXI. 289 sl. Srv. zde obr. 142, 144.

[1]) Podle *Saglia-Daremberga* Dictionnaire l. c.

[2]) Srv. *Meringer* Wörter u. Sachen III. 139 sl. Podobné byly i etruské (tamže 143).

[3]) Existence této peci nevylučuje ovšem, že k Slovanům mohla už dříve přijíti známost klibanu a že Slované mohli své chleby péci dříve v něm, nežli v peci. U jižních je tento způsob dosud obvyklý, ač nemůžeme říci, jak je starý, zejména smíme-li jej klásti už do doby jejich příchodu na Balkán. Tak se peče chléb neb koláč na př. v Srbsku a Bosně pod hliněnou nebo kovovou pokličkou (občas s dírou k vypařování páry při pečení), pokrytou žhavým popelem (obr. 4). Sluje црепуља, покљука, пека, сач (kovový), вршник. Srv. *Trojanović* Alterthümliche Speisebereitung (Archiv f. Anthr. XVII. 245, 255), *Meringer* Mitth. anthr. Ges. Wien 1904, 168, 169, Wiss. Mitth. Bosn. VII. 257, Idg. F. XXI. 289, *Bünker* Mitth. anthr. Ges. XXVII. 107, Нас. срп. зем. I. 291, Срп. Етн. Зб. XIII. 1909, 483. Podobně pekou chléb i v Bulharsku (*Marinov* Сб. ум. XVIII. 47) na rozpálených mísách (чирепня). V Ostromirově evangeliu je slovem пещь přeloženo jednou ř. κλίβανος, jindy ř. κάμινος (Mat. VI. 30, XIII. 42). Srv. *Sreznĕvskij* Мат. II. 929. Srv. však, co jsem výše v kap. II. podotkl o filologické rovnici indoevropské sl. *chlĕbъ* — lat. *libum* — ř. κλίβανος (ŽS. I. 184).

Slovanstva je pec všude integrující částí jizby, jest s ní nerozlučně svázána (viz napřed str. 473 sl.) a to zejména v končinách, které náležejí do staré vlasti slovanské mezi Vislou, Karpaty, Donem a v nichž Slované odedávna seděli poměrně nejčistěji, nejvíce vzdáleni vlivů cizích.

Výraz *jizba* — *istъba* pokládá se však dnes ode všech předních filologu za slovo vzniklé z germ. *stuba.*[1]) V Germánii na konci I. tisíciletí (a tak zprvu i u nás) zvána byla stubou lázeň s oteplovacím zařízením a ať už je původ germ. *stuba* jakýkoliv, ať vzniklo z kořene domácího (*stieben*), či z románského **extūfa*,[2]) jsme tím vedeni k závěru, že *stuba* a s ní i pec, která byla vnitřním zařízením jí vlastním, s ní nezbytně souvisícím, nepřišly k Slovanům přímo z vlivu římského, nýbrž nepřímo, prostřednictvím Germánů, u nichž mnohem dříve povstaly podle nějaké analogické konstrukce římské. Zvěděli jsme už výše z Ammiana Marcellina,[3]) že porýnští Germáni ve IV. stol. zařizovali se zcela po způsobu římském, a listina krále Gunthrama I. z téže doby připomíná u Franků *solarium cum caminata*, tedy místnost s římským *caminem.*[4]) Také řada přejatých názvů ukazuje, že Germáni mnoho přejali z římského zařízení pecního a oteplovacího.[5])

Na druhé straně měl jsem výše už několikráte příležitost (str. 743) ukázati, že *istъba* i *pec* objevují se u Slovanů na základě dokladu archaeologických i historických na jisto od IX. stol., z čehož vyplývá, že přišly k nim před touto dobou.[6]) Zároveň však jsme viděli, že Slované jižní, kteří se od doby Kristovy stěhovali na Balkán, — hlavně pak v IV.—VI. stol., přinesli si sice, jak se podobá, už ze severu starý termin *izba*, ale nepřinesli v ní peci, — z čehož je patrno, že v době jejich odchodu pec v jizbě

---

[1]) Srv. výše str. 738. Rhamm sám myslí na přejetí nordické *stofy*, ale proti tomu jsou i důvody jazykové i věcné, které ostatně Rhamm sám cítil, zejména to, že *stofa* měla vždy krb a ne pec (*Rhamm* l. c. 331, 335).

[2]) ŽS. I. 138, 738.

[3]) Amm. Marc. XVII. 1. 7.

[4]) *Heyne* Hausalt. I. 75.

[5]) Srv. *Meringer* Idg. Forsch. XXI. 295 a *Rhamm* Ethn. B. II. 1, 530.

[6]) Upozornil jsem také již na str. 690 a 700 na nález v Podbabě a u Letičeva na Podolu ruském z doby II.—IV. stol. I když nemůžeme určitě říci, že náležely Slovanům, vidíme z nich aspoň, že pece už v té době byly poblíže území slovanského.

se ještě v Zakarpatí neujala.[1]) Z toho by vyplýval výklad nejpřirozenější v ten rozum, že stuba jako lázeň s pecí vznikla u jižních Germánů vlivem římským dlouho před V. stol. po Kr., a že před V. stol. počala se tato novota ujímati v bytu sousedních Slovanů na Labi a na Dunaji, odkudž se šířila rychle dále s takovou intensivností, že v IX.—X. století pronikla i na Rus a že se pak u Slovanů *stuba* t. j. *istъba* s *pecí* stala typickou částí jejich domu, zatím co se u velké, severní části Germánů udržovalo nadále houževnatě otevřené ohnisko s kotlem nad ním visícím.[2])

To jest zajisté výklad z fakt nám dnes známých pravdě nejpodobnější, ale není přece tak jistý, jak by se na první pohled zdál.

Předně nás zaráží, že Slované pro pec mají čistě domácí slovo, kdežto *istъba* je germánské, resp. germánskoromanské, což je jistě podivné, předpokládáme-li, že obé přišlo jako jeden celek. Domácí původ výrazu *pec* by ukazoval i na domácí původ věci, a také bych se nerozpakoval jej přijmouti a vyložiti vznik na př. z oteplovacího zařízení sušíren,[3]) kdyby právě nebyla slovanská pec tak úzce svázána s jizbou a toto slovo původu germánského. Za druhé zaráží i to, že přes úzké spojení jizby s pecí Slované jižní přinesli si sice na Balkán slovo *jizba*, ale neudrželi peci uvnitř kuče, neboť *soba* s pecí (пећ, фурина) zde odpadá, jsouc na Balkáně výtvorem dob mnohem pozdějších.[4]) Tím jsme nuceni předpokládati, že tito Slované přišli v době, kdy se slovo istъba ujímalo, ale kdy pec v jizbě byla ještě něco řídkého — tak, že na ni zapomněli, a to by zase nasvědčovalo, že slovo istъba se ujímalo rychleji, samostatně a dříve, než hlavní věc, totiž pec v ní. Vysvětlení dlužno snad přičísti té okolnosti, že *stuba* s pecí původně znamenala místnost lázeňskou, a že přešla k Slovanům jako lázeň a ne jako místnost obývací.[5]) Aspoň Mas'údí popisuje ruskou lázeň X. (ev. IX.) stol. ještě bez peci, jen s ohniskem uprostřed.[6])

---

[1]) Nebo tak slabě, že na ni cestou zapomněli, jsouce nuceni nahrazovati ji na dlouhých svých pochodech na jih prostým ohniskem.

[2]) Srv. str. 856 a 865. Také Vocabularius Sti Galli z VIII. stol. připomíná v domě ohniště podle starého způsobu (Srv. doklady u *Heyneho* Hausalt. I. 118).

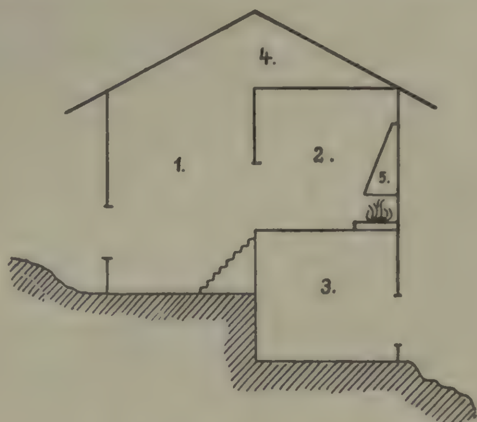
[3]) Srv. výše str. 813. Pece ty, jakož i lázeňské jsou ovšem trochu jiné konstrukce (srv. *Bielenstein* Holzbauten 99, 100, 112, *Rhamm* 324 sl.).

[4]) Srv. výše str. 747.

[5]) Odpadla by tato obtíž, kdyby se ukázalo, že i slovo *izba* přišlo na Balkán teprve později, což však nemyslím.

[6]) Srv. výše str. 131, 139.

To jsou dvě jistě vážné obtíže, ztěžující bezvýhradné přijetí výkladu svrchu podaného a nechci vylučovati možnost, že nám další archaeologické nálezy doloží existenci pece na severu v době před vlivem římským a že tím budeme nuceni ohlížeti se po výkladu poněkud jiném. Zatím však, dokud máme před sebou dosavadní materiál, pokládám přece za pravdě nejpodobnější svrchu uvedené koincidence filologické, historické a archaeologické, ukazující na germánskořímský původ slovanské peci a na příchod její kolem poloviny I. tisíciletí po Kr. Ale jest možno, že celá historie vzniku byla komplikovanější. Je velice možno, že dlužno rozlišovati vznik pece chlební a pece ohřívací, a že první naučili se Slované znáti dříve buď z hotových jižních vzorů (srv. nález podbabský a podolský), nebo si ji zkonstruovali na základě jižních klibanů, nebo že u nich docela vznikla samostatně — tím by se také vysvětlil primární domácí a všeslovanský název *pec* od *péci* — a že z Germánie přešla k nim pouze pec ohřívací, od Germánů v stubě sestrojená,[1]) na niž se pak přenesl domácí název starší pece chlební. To vše však dlužno zůstaviti dalšímu bádání. Dosavadní materiál, myslím, nemůže dáti odpovědi rozhodné.

Obr. 143. Schematický průřez hercegovského domu od Bilće. (Podle J. Dedijera). 1. ћелина. 2. чардак. 3. изба. 4. шиша. 5. оџак.

Tam dospěl vývoj ohniště u Slovanů v době, kdy Slované jižní počali následkem svého nového sousedství seznamovati se bezprostředně s jinými konstrukcemi římských a byzantských domů a je přejímati, jak ukazují slovanské domy na pobřeží adriatickém, v jižní Hercegovině a Černé Hoře.[2]) Za další nové

[1]) Podobně jako přešla z Germánie snad vysoušecí pec (*aúhns* — *ofen*) do rus. *ovinъ* (srv. výše str. 811).

[2]) Domy ty zde náležejí typu románskému a jsou vyznačeny krbem (*odžak*) pod komínem při stěně (obr. 143 a tab. XLVI). Srv. *Murko*

zařízení oteplovací, které k Slovanům nejen proniklo, nýbrž docela přivedlo radikální změnu v zřízení kuchyně a jizby na celé jich západní třetině, děkují Slované přímému vlivu kultury francké. Slyšeli jsme již výše na str. 734, 745 o působení franckého domu na slovanský. Frankové, kteří od V.—VI. stol. na mnoze splynuli s římskými provinciály a poznali při tom i různé výhodné detaily římských krbů, pecí a hypokaust, adaptovali po vzoru jich mezi jiným i pec v příbytku tak, aby se vytápěla z venčí, aby se kouř nešířil po jizbě a vycházel komínem ven a přišli dále patrně i na to, že místo pece hliněné je pro ohřívání místností výhodnější pec, při níž zvláštní konstrukce klenby neuzavírá teplo dovnitř, nýbrž sálá a rozptyluje je kolem sebe ven, — slovem Frankové jsou aspoň pro nás Slovany přímými původci toho pozdějšího zařízení slovanského domu, při němž vidíme 1. druhé ohnisko v kuchyni, t. j. v zadním koutě síně, 2. kachlová kamna v jizbě vedle hliněné pece nebo vůbec místo ní, 3. vytápění těchto kamen (resp. pece a kamen) ze síně otvorem, který se nalézá ve zdi mezi jizbou a kuchyní. To vše západní a z části i jižní Slované zavedli do svých domů podle vzoru domů franckých a s tím zajisté ještě jiné detaily: tak vytvoření řádného komínu pro ohnisko v kuchyni i kamna v jizbě, i různého nového kuchyňského nářadí.[1]) Kteří Slované přejali francký typ a v kterých oblastech se rozšířil, pověděli jsme podrobně již na str. 736 sl., kde jsme vykládali o vzniku kuchyně v síni domu slovanského. Jsou to Slované polabští, česko-slovenští, slovinští (až na malé výjimky), dále část Poláků a Srbochorvatů, ale ti teprve v dobách nejnovějších.

Přejetím těchto tří nebo čtyř nových detailů mnoho se zlepšilo v starém slovanském domě. Jizba přestala býti místností, v níž pro kouř a zápach bylo těžko žíti, přestala býti plná sazí, přestala býti „černou" a stala se „světnicí", kamna v ní hřála lépe, trvaleji a úprava jídel a nepříjemnosti s tím spojené dály se venku v kuchyni. Všechno to přejali uvedení slovanští kmenové od sousedních Němců, ačkoliv i ti děkují, ne-li za celý soubor těchto vymožeností, tedy aspoň za jednotlivé elementy pozdní kultuře

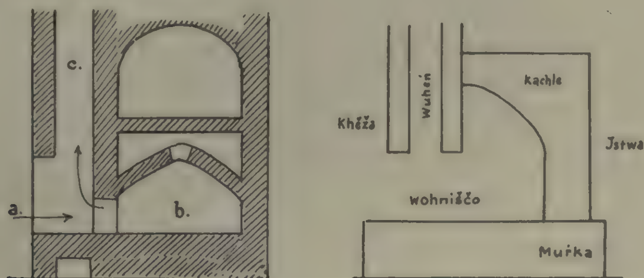

Haus I. 315 sl., *Dedijer* Hac. II. 727, VI. 83, 90 sl. K tur. slovu *odžak* — ř. ὀντσάκι srv. *Korš* Archiv sl. Phil. IX. 659. K ustrojení ohniště v srbské kući srv. i *Trojanović* Стар. срп. јела 12 sl. (Етн. зб. II.).

[1]) Srv. výše str. 733, 737 a dále str. 865.

římské.[1]) Srv. na př. jen průřez nové pece franckého typu (z Lužice) se starou pecí pompejskou (obr. 144). Tato je sice vyspělejší, architektonicky komplikovanější, ale základní princip je i s komínem na obou stranách týž.

Důležitou novinkou tohoto franckého zařízení byla místo pece kamna kachlová, důležitou proto, že byť snad i k nim

Obr. 144. Průřez pece římské z Pompejí a pece lužické (podle Černého).

byl popud dán z Italie, přece vytvoření jich stalo se teprve u Franků, a kachlová kamna následkem toho jsou hlavním příznakem francké stuby.[2])

Dík novějším studiím R. Meringera, O. Lauffera, J. Bünkera a j. mužeme míti za jisté, že nejstarší formou, jejíž vznik ostatně zůstává sporný,[3]) byla kamna, která na podezdívce pozůstávala

---

[1]) Srv. výše str. 733, 737, 769, 859 a 864. Tak také soudí *Meringer* MAG. XXIII. 166, D. Haus 51, 61 i *Rhamm* Ethn. Beitr. II. 1, 531. Srv. i doklady u *Stephaniho* Wohnbau I. 146 sl. Plán kláštera svatohavelského z poč. IX. stol. ukazuje římskou *caminatu* s pecmi v rozích a v dormitoriu zařízení hypokaustní (*Stephani* Wohnbau II. 32, srv. i 47 a 80, *Heyne* Hausalt. I. 119).

[2]) „Kachelofen ist eigentlich der typische oberdeutsche Ofen" dí *Meringer* D. Haus 28.

[3]) Meringer soudí, že vzorem k nim byly pece hrnčířů římských, jejichž klenby sestaveny byly z dutých nádob (skutečná římská kachlová kamna dosud doložena nejsou), podobných, jaké se nalézají dosud v župě tolnajské a šoproňské (srv. MAG. 1903, 329, 1904, 177; Anz. ung. Ethn. II.—III. 62, 97). Naproti tomu Lauffer neuznává puvodu římského. Příslušná literatura je: *R. Meringer* MAG. XXIII. 170, XXVII. 225. až 234, XXXIV. 171—177, D. Haus 28 sl., Wörter und Sachen III. 156 sl., *J. Bünker* MAG. XXVIII. 329, *O. Lauffer* Der Kachelofen (Sep. Abdr. aus der Festschrift zur Feier des 25jähr. Best. d. Mus. in Frankfurt 1903), *Sune Ambrosiani* Zur Typologie der älteren Kacheln. Stockholm. Srv. též

z kupole sestrojené z kachlů dovnitř silně vydutých, původně to prostých vypálených nádob. Tento druh klenby přejat byl Germány od Římanů už před VI. stoletím, poněvadž slovo *kachel*, pocházející z lat. *caculus*, dem. od *cacabus*, ř. κάκαβος, κάκκαβος, prodělalo hornoněmeckou změnu hláskovou.[1]) Též jsou doložena langobardská kamna v sev. Italii z VIII. stol.[2]) Podle Meringera byly i hornoněmecké kachle původně jen duté nádobky, které teprve později nabývaly forem stále plošších, až z povrchu konvexního přešly docela v ploché a na konec i v konkávní desky.[3]) Kdy přešlo užívání těchto kamen kachlových a spolu s tím topení ze síně k Slovanům, nelze dosud říci. Ale je zajímavo, že Slovinci dosud kachlům v jizbě říkají „hrnce" (*lonci*, *piskri*),[4]) což by ukazovalo na to, že se je naučili znáti ještě v době této první primitivní výroby. Také v Bulharsku se praví грънци.[5])

Každým způsobem je však příchod kachlových kamen k Slovanům mnohem pozdější než příchod pece, od níž je dlužno přesně rozlišovati. Také v Rusku nejsou podle sdělení Chvojkova známy pece s kachly před XIII. stoletím. Název pro ně utvořila si část Slovanů doma od stsl. *kamy*, *kamenь*, jako před tím název pro pec.[6])

Jakého nářadí při ohnisku užívali na konci doby pohanské Slované, ani historie, ani archaeologie nepovídá. Kozlíků železných, trojnožek a podobných věcí, pokud vím, se dosud

---

Bancalari G. Rauchhaus, Herd, Ofen, Rauchfang, Kamin (MAG. XXVI. 93) a *A. Dachler* Ausbildung der Beheizung bis ins Mittelalter (Ber. und Mitth. des Altertumsver. Wien 1907, 141 sl.).

[1]) Srv. *Meyer-Lübke* Zs. f. rom. Phil. XV. 242, *Meringer* D. Haus 51, Wörter u. Sachen III. 179. Z něm. *Kachel* vznikl č. *kachel*, slovin. *kahlja*, *kahla*, luž. *kachle* (celá kamna), malor. кагла (trouba u peci) (*Murko* Haus II. 20).

[2]) V ediktě Liutprandově r. 735 (Memoratorium de mercedibus Commacinorum ed. *Pertz* LL. IV. 179) připomínají se v § 7. v světnici (*pensilis*) kamna z 250 kachlů: „si furno in pensile cum caccabis fecerit." Srv. k tomu výklad u *Stephaniho* Wohnbau I. 236, 238, *Rhamma* Eth. Beitr. II. 1, 530.

[3]) Srv. *Meringer* D. Haus 48 sl.

[4]) *Murko* Haus II. 20.

[5]) *Murko* Haus III. 106.

[6]) Č. *kamna*, dolnolUž. *kamjeny*, polab. *komnas* (srv. r. каменка, каменица — pec v lázni). Také Maďaři přejali své *kemence*. Srv. *Rhamm* 181, 234, 326. Камѣница čteme v některých památkách staré círk. slovanštiny ve významu keramiky (*Jagić* Kirchensl. Spr.[2] 356, 395), *kamna*, *kamena*, *kamnář* v staré češtině doloženy od XIV. stol. v slov. Prešpurském, Velešínově, Bohemáři atd. Srv. *Gebauer* Stč. sl. II. 15.

nenašlo. Patrně v užívání nebyly.[1]) Hrnce stavěly se prostě k ohni a maso se peklo na roštech dřevěných nebo železných, položených na nějakých primitivních podložkách. Starodávné hliněné podstavce roštové mizejí v době kultury hradištné, jak už výše bylo řečeno (str. 840), ale udržely se posud na Balkáně.[2]) Dále bylo nutno užívati vidlic ke stavění hrnců do pece a k vytahování jich z horké pece, což bylo holou rukou obtížné. Sloužily k tomu asi jen ohnuté větve; železných vidlic nepamatuji se, že bych byl zahlédl v kulturním inventáři z této doby.

Jinak je s otázkou, pokud Slované upotřebovali visutých kotlů. Rhamm, který od doby Kristovy vidí hlavní rozdíl kuchyně slovanské a germánské v tom, že Germáni výhradně vařili v kotlích nad ohněm, Slované pak v hrncích k ohni přistavených,[3]) nemá zcela pravdu. Správné je jen to, že prvý způsob byl typický u Germánů a druhý u Slovanů od zavedení pece — zánik visutého kotle souvisí právě se vznikem uzavřené pece, — ale domnívati se, že Slované vůbec nepřišli na nápad, jistě zcela přirozený, zavěsiti nádobu s vodou nad oheň, bylo by nesprávné. Viděli jsme, že se u Slovanů až do dob historických udržely otevřené krby a co více, máme kotly nebo věci k nim příslušné (na př. háky k zavěšení) doložené i z nálezů v území slovanském z konce doby pohanské[4]) i ze současných pramenů.[5]) Ale vzhledem k tomu,

[1]) Tyto věci objevují se v inventáři kuchyňském teprve později a souvisejí namnoze s příchodem domu franckého (srv. výše na str. 862) a v Německu jsou doloženy už za doby Karla Velkého, jehož Capitulare de villis v kap. 42 žádá kozlíky (*andedos*) v inventáři každého statku. I jinak jsou častěji doloženy (*Heyne* Hausalt. I. 118). Ale nechtěl bych všude, kde se objevuje kozlík — věc tak přirozená — uváděti to na vrub vlivu franckého, na př. kozlíky na Balkáně na místech, kde nebylo ještě sob s pecí (Hac. II. 473, *Marinov* (мечка) Сб. ум. XVIII. 38). Zde nelze pustiti se zřetele direktního vlivu římského. Kamenná podložka bulharská sluje зáкладникъ (l. c.). K různým tvarům kozlíku srv. ještě *Meringer* Idg. F. XVI. 137, XXI. 287.

[2]) Pam. XVI. 261 (podle svědectví V. Dobruského).

[3]) *Rhamm* Wohn. 171 (srv. i Ethn. Beitr. II. 1, 809).

[4]) Sem náležejí na př. kotle v mohylách gnězdovských (*Sizov* Смол. кург. 89), ladožských (*Brandenburg* Кург. Прилад. 69). *Beltz* uvádí zase z Meklenburska řadu železných háků, jež označuje jako „Kesselhaken" z nálezů doby vendické (Altert. Mekl. 368). Dosud se vaří na kotli v kolibách pastýřských (srv. výše tab. XLIV. 1, 2). Na Valašském Klobúcku topilo se dříve v jizbě na ohništi, nad nímž visel kotlík.

[5]) U *Srezněvského* Мат. I. 1304 jsou doklady ruské od XI. století: Srv. Žití prep. Feodosija 36, ed. *Filaret* 164, kn. Amosa podle ruk. Upyra

že všesl. slovo *kotel*, stsl. *kotьlъ* pokládá se za přejaté z germánštiny[1]) a že končiny, z nichž mohu dosud kotle doložiti, byly pod nepopíratelným vlivem kultury germánské, nechci popírati, že ujalo se upotřebení jich mezi Slovany také tímto vlivem.

Oheň[2]) se rozněcoval obvykle křesáním ocilky o křemen nebo pazourek. Zprvu se ovšem oheň rozdělával i v Evropě třením dřev nebo křesáním vhodného kamene o kámen.[3]) Ale už od příchodu římské kultury počínají se v střední Evropě objevovati dosti hojně kovové ocilky, hlavně v žárových hrobech II.—IV. stol. po Kr. V době té jsou to massivní kovové tyčinky na jednom konci trochu rozšířené, na druhém opatřené úškem event. i kroužkem, sloužícím k zavěšení ocilky na pasu. Takové ocilky známe v Čechách z hrobů u Dobřichova, z pozdější jejich fase třebické, dále od Bělče a Libře,[4]) v Lužici z hrobů u Gubna[5])

Lichého IV. 2, Sbornik Svjatoslava z r. 1076, 299, Pand. Ant., Řeh. Naz. 284, Pov. vrem. let. k r. 964 (lavr.[3] 63), kod. Mar. 140 atd.

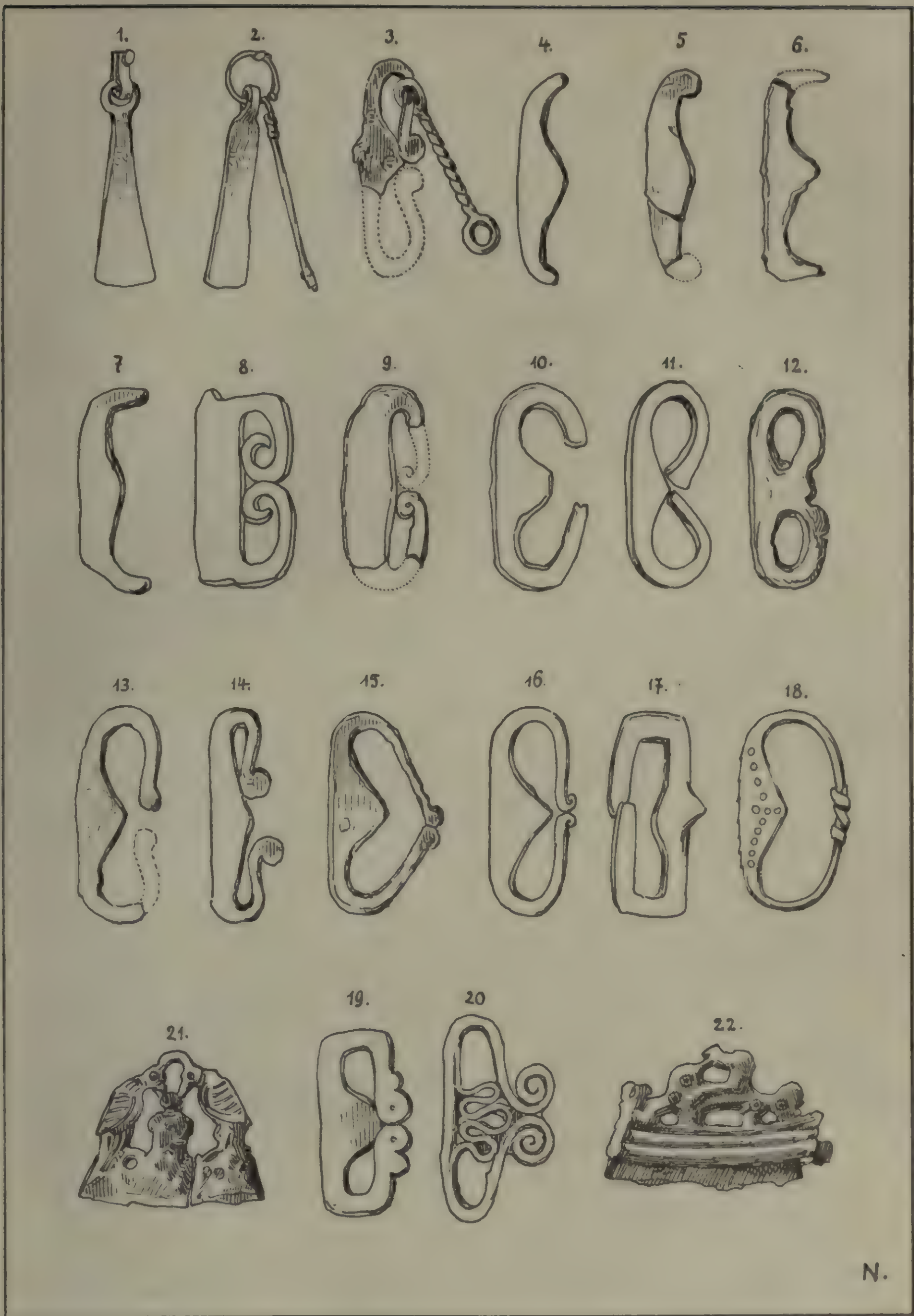
[1]) Z got. **katils* nebo **katilus* a to z lat. *catīnus* nebo *catillus* (*Uhlenbeck* Archiv sl. Phil. XV. 488, *Berneker* EW. 591, *Miklosich* EW. 135, *Brückner* Cyw. 26, *Jagić* Archiv sl. Phil. XXIII. 536 atd. Viz další mínění u *Mladenova* Герм. елем. 67. Slovo přešlo i do finnštiny (*kattila*) a do jazyků baltických (lit. *katilas*, lot. *katls*, stpr. *catils*). *Mladenov* l. c. je proti přejetí z germánštiny a s *Meilletem* (Études I. 186) na základě přízvuku pro přechod z latiny.

[2]) Vedle všesl. a starého slova *oheň*, stsl. *ognь* (*Miklosich* EW. 220) objevuje se u Slovanů ještě záhadné *vatra*, slovo, jež se od jedněch pokládá za převzetí iránské (*Schrader* Lex. 239, *Miklosich* EW. 376), od *Rhamma* za illyrskorománské, předané Slovanům na Balkáně a dále rozšířené (Wohn. 401 sl.). *Miklosich* (Wand. der Rumaenen. Denkschriften XXX. 11) srovnává je s alb. *vatrъ*, podotýká však bez poznámky, že mnozí pokládají vatru za slovo slovanské. Pro hranici dříví je ještě všesl. slovo stsl. *kostъrъ*, r. костеръ, slovin. *koster*, č. *kostroun* — rohatina dřevěná na sušení sena a p. *kostra*, *kostro* — siąg, stos (*Miklosich* EW. 133, *Berneker* EW. 584, *Karłowicz* Sł. gwar II. 443). Miklosich pokládal původ za nejistý, srovnávaje pouze stn. *köstr*; *Berneker* l. c. se kloní pro spojení s *kostь*. *Vasmer* myslí (méně vhodně) na původ z ř. κάστρος, lat. *castrum* (Эт. III. 98).

[3]) V nálezu u Inowraclavi z doby lužické shledává H. Kalliefe v jednom pískovcovém kameni s dirkami na dvou stranách nástroj, jenž sloužil k rozdělávání ohně za pomoci dřevěné hůlky (Praeh. Zs. III. 286).

[4]) Srv. *Píč* Starož. II. 3. 142 (tab. LXXXVI. 17, CX. 10, 12). Podobné byly i v hrobech u Bělče a Libře (*Píč* tamže 145, 146, tab. LVIII. 6).

[5]) Niederl. Mitth. IV. 359 (v hrobech II. století).

Tab. LVI. *Ocilky.*

1. Třebická u Dobřichovic, 2.—3. Přiladoží, 4. Vid (Dalmacie), 5. Czikó (Tolna), 6. Ráb, 7. Micheldorf na Kremži, 8. Horní Němen, 9. Czikó, 10. Malá Dobrá (Zemplín), 11. Horní Němen, 12. Bodrog-Vécs, 13. Micheldorf, 14. Přiladoží, 15. Piliň, 16.—17. Gnězdovo (Smolensk), 18. Leissowský mlýn nad Odrou, 19.—20. Gnězdovo, 21. Kijev město, 22. Gnězdovo.

a výstřelky jdou na severu Rusi do doby velmi pozdní.[1]) Srv. zde tab. LVI., 1, 2.

O něco později, ale už ve IV.—V. stol. počíná se objevovati tvar zcela nový, původu nejspíše barbarského, jehož základ je ploché želízko za příčinou lepšího držení v ruce v prostřed trochu sesílené, s konci mírně zahnutými, kteréžto zahnutí z prostého háčku přechází někdy v mírné ohnutí kruhovité podoby, jak ukazují doklady na tab. LVI pod č. 4—7 z různých nálezů V.—VIII. stol. Další vývoj, který však sledovati můžeme zejména v Uhrách hned od téže doby,[2]) dál se tím, že se konce prodlužovaly ve dvě ramena na zpět ohnutá, buď k sobě, nebo k sesílené části želízka přiložená tak, že vzniká serie tvarů, jež nám předvádějí č. 8—19 na téže tabulce. Výsledek tohoto vývoje jsou jednak tvary s rameny s želízkem splynulými (tab. LVI., č. 12) v jakýsi celkový tvar brejlí nebo písmena B,[3]) jednak tvary formy sice základní, ale ozdobnější a komplikovanější; jejich ukázkou je na př. ocilka nalezená v Gnězdovu, na téže tab. č. 20.[4]) V slovanských hrobech žárových i kostrových z konce doby pohanské, tedy od IX. do XII. století, ovládá úplně jednoduchý tvar s rameny vyvinutými a nazpět ohnutými.[5]) To je typická slovanská ocilka té doby, provázená pravidlem malými kousky křemene nebo pazourku, udeřením do nichž se vyvolávala jiskra.[6]) Ocilka tato,

---

[1]) *Brandenburg* Кург. Прилад. 66, tab. VIII. 21.

[2]) Srv. *Hampel* Alt. I. 110 sl., III. tab. 359 č. 5, 369 č. 4, 371 č. 15, 424, 434, 482 č. 10, 483; *Chlingensperg* Gräberfeld von Reichenhall tab. XVI. Důležitý je též nález v pohřebišti u Micheldorfu na horní Kremži z V. až VI. stol. (Jahrbuch f. Alt. III. 220).

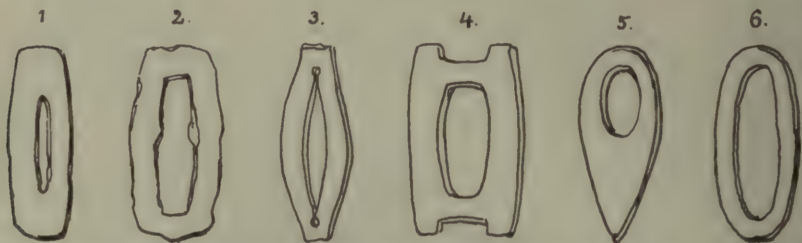
[3]) Srv. Hampelovu „Brillenform" na př. z nálezu v Czikó a z Bodrog-Vécsi (*Hampel* Alt. I. 113), zde na tab. č. 12. Také v drevljanských mohylách našel Antonovič několik ocilek v tvaru B (Раск. др. 14). Jiné, ale pozdní z Černé Rusi vyobrazil Spicyn (č. 8).

[4]) *Sizov* Смол. кург. tab. XIII. 8. *Spicyn* Изв. арх. ком. XV. 13.

[5]) *Sizov* l. c. 56, 121, *Spicyn* Петр. к. 28, Гдов. к. 36, *Brandenburg* Кург. Прил. 66, 89, VIII. 3, *Melniková* Труды XI. арх. с. 495, *Píč* Starož. III. 1. tab. XIV. 63, 97, *Hampel* Alt. I. 112, III. 524, Zbiór XIII. 56, Światowit III. tab. I., XI., VII. tab. V., Jahrbuch f. Alt. III. 220, Hacksilberfunde tab. III. (z Leissowského mlýna stříbrná). Řada je jich v museu kijevském a moskevském z hrobů slovanských.

[6]) Úlomky z pazourku našly se na př. v drevljanských mohylách (*Antonovič* Раск. др. 14), v meklenburských hradištích (*Beltz* Alt. 370), v Čechách v hrobech želenických (*Píč* Star. III. tab. 14) nebo v mohylách u Kocelovic (zpráva p. Siblíka).

podobně jako v době římské, nosila se buď na řetízku u pasu připevněném,[1]) nebo, jak toho máme také doklady, spolu s křesacím kamenem v kožených sáčkách, také u pasu zavěšených.[2]) Od století XI. — aspoň pokud mohu dnes přehlédnouti, — počíná se však v Rusku ujímati vedle staré ocilky tvar zcela nový uzavřeného želízka, v podobě více méně hraněného O — tvar, který snad přinesli mezi Slovany východní turkotatarští kočovníci

Obr. 145. Ocilky typů orientálních. 1. Andrejevka, 2. Gdov, 3.—4. Černá Rus, 5. Uhry (nová), 6. Petrohrad.

stol. X. a následujících, Polovci, Pečenězi, Kumani, Oguzi atd.[3]) Srv. obr. 145. Oba typy, i starý i tento orientální, zůstaly u Slovanů, dokud se vůbec užívalo křesadla k rozdělávání ohně. V Rusku, Uhrách a na Balkáně jsou doposud.[4]) Jen výjimkou

---

[1]) Srv. obr. 2—3 na tab. LVI. z kurhanu ladožského (*Brandenburg* Кург. Прил. tab. VIII. 14, 21).

[2]) Zbytky našly se v kurhanech řečických (*Tolstoj-Kondakov* P. древн. V. 68) a drevljanských (*Antonovič* Раск. древ. 14), u *Žarnovky* v gub. sědlecké (*Luniewski*). Po boku mužských koster našly se ocilky a křesací kamenky též v Brovarkách (Изв. арх. ком. VI. Прилож. 19), po boku ženských našla je Melniková ve Volyni (Труды XI. арх. с. I. 506). U jedné kostry z konce I. tisíciletí nal. v Kijevě nalezen byl kožený sáček u pasu se žel. křesadlem, pazourkem a 4 lískovými oříšky, vedle sáčku nožík (Изв. арх. ком. XXXVII. Прил. 207).

[3]) *Spicyn* Гдов. кург. 36, Петр. к. 28, 47, *Brandenburg* Кург. Пр. VIII. č. 2, Światowit I. tab. III., Изв. Унив. Кiевъ. 1900, I. 88, Арх. Лѣт. 1904, 230. Také je v litevských hrobech (Mater. X. tab. 15). Pozoruhodno je však, že v Uhrách v starších nálezech turkotatarských nomadů (Hunnů, Avarů) jich není, ba ani v maďarských IX. a X. stol. Za to se v pozdějších dobách až do XIX. stol. hotovily vedle primitivního typu nejvíce (90%) tyto uzavřené, obyčejně na jednom konci zašpičatělé formy (a právě nemaďarské národnosti měly je v oblibě). Srv. *Timkó* Anz. ethn. Abth. Nat. Mus. V. 9—16. a zde obr. 145, 5.

[4]) *Timkó* l. c., *Meringer* MAG. 1904, 170. Tak bylo i do nedávna v Čechách (Č. Lid II. 655).

se vedle nich objevovala a sice už od těchto starých dob ocilka jiného tvaru s držadlem figurálně zdobeným. Staré dva doklady z IX. a X. stol. předvádí na tab. LVI. č. 21—22.[1]) Ovšem vždy vedle těchto pravých ocilek sloužily ke křesání i jiné kousky železa a Melniková i Antonovič právem vykládají tímto způsobem nálezy hřebíků (zejména ohnutých) ve volyňských hrobech vedle koster a křemenů.[2])

Původní starý název slovanský byl asi *křesadlo*, stsl. **krěsilo*, **krěsalo* od *krěsati*.[3]) Slovo *ocilka* (od csl. оцѣль doloženého od XII. stol.) je patrně pozdější. K snazšímu zapálení užívalo se už tehdy různých vznětlivých látek, — *troudu*, stsl. *trądъ*[4]) a občas nalézají se v hrobech této doby, jako ostatně už ve starších skythských jižní Rusi, vedle křesadla v měšci i kousky síry, stsl. *sěra*,[5]) *žjupelъ*.[6])

Osvětlení. Oheň planoucí na krbu nebo v peci byl zároveň hlavním pramenem k osvětlení jizby v době večerní a noční. V místnostech, kde nebylo krbu, anebo vůbec k dočasnému osvětlení užívalo se už v starých dobách hořících třtin nebo loučí (лучь, vlastně světlo), jak vidíme z líčení, které o pobytu v slovanské dědině v Uhrách r. 448 zanechal Priskos.[7]) Z Říma nebo z Byzance a Orientu přišly olejové svítilny (свѣтильникъ, свѣтило), ale ty byly zajisté jen řídkou výjimkou a jen v domácnostech knížecích nebo klášterních.[8]) Takovou poskytl na př. z X. stol. mohylník

---

[1]) Ocilka s ptáky (rukojeť je bronzová) pochází z kurhanu kijevského (Арх. Лѣт. 1903, 359), druhá z Gnězdova (*Sizov* Смол. кург. tab. VII. 15). Srv. podobnou z Finnska u *Hackmana* 76.

[2]) Труды XI. арх. с. I. 495, Раск. древ. 14.

[3]) Etymologie jest nejistá. Srv. *Berneker* EW. 611.

[4]) Slovo všeslovanské a staré (slovin. *trôt*, *trud*, srb. труд, č. *troud*, r. трутъ, str. трудъ, lit. *trandis*). K etymologii srv. *Zubatý* Arch. sl, Phil. XVI. 415. Maďarský název *tapló* je zjevně původu slovanského. Srv. *Timkó* l. c. 18.

[5]) *Antonovič* Раск. др. 14. Slovo сѣра je už v knize proroka Daniela III. 46 podle ruk. Upyrova z r. 1047 (*Sreznĕvskij* Мат. III. 899). Камень горящий dokládá Sreznĕvskij (I. 1188) od XII. stol.

[6]) Také жупелъ už v XI. stol. (Řehoře Naz. 317, *Sreznĕvskij* Мат. I. 884; kod. Mar. ed. *Jagić* index s. v.).

[7]) Srv. výše str. 208, 789. Priskos 8 (*Latyšev* Scyth. I. 824) dí: „ἐκπηδήσαντες οἱ Σκύθαι διὰ τὸν θόρυβον τοὺς καλάμους, οἷς πρὸς τῷ πυρὶ κέχρηνται, ἀνέκαιον.“ K slovu *lučь* srv. *Miklosich* EW. 175.

[8]) O současných poměrech v Německu srv. *Heyne* Hausalt. I. 124, *Stephani* Wohnbau I. 314, II. 370, 648.

gnězdovský.[1]) Spíše, jak se podobá, vnikly z potřeb církevních brzy do obecného užívání svíce lojové a voskové. Mámeť i z končin Slovanů polabských listinné doklady už od IX. stol., které dosvědčují, že tamější lid odváděl jako daň vosk na svíce.[2]) Svíce, csl. *svěšta* ze **světja*, jest název starý a všeslovanský, doložený často z pramenů XI. století.[3]) Ovšem nelze říci, znamenal-li už původně svíci v našem slova smyslu, čili ne. Svícny byly v té době v Německu,[4]) od Slovanů dokladu neznám.

Nábytek.

Lože. Po ohništi a peci nejdůležitějším místem v domě bylo vždy lože, a to bylo u Slovanů dlouho rázu primitivního. Lid slovanský spával zprvu prostě na zemi nebo u stěn na hliněné lávce, s jakou jsme se setkali na př. ještě ve výkopech ruských příbytkových jam.[5]) Dlugoš dosvědčuje to i o starých Polácích,[6]) v Dubrovníku na konci XIV. stol. spali lidé na zemi na pokrývkách, nemajíce postelí [7]) a tak dosud spějí na mnoze na Balkáně Srbové, u nichž jen zřídka uvidíme jakousi nízkou, z desek sbitou postel (кревет).[8]) Při tom léhali ponejvíce na kože beraní, vlčí a medvědí, na houně a hrubě pletené rohože.[9]) Celek zván byl *lože* nebo

[1]) *Sizov* Смол. кург. 60, tab. VIII. 4.

[2]) Tak Karla Velikého Capitulare de villis 59, 62 (*Pertz* Leges I. 181) z r. 812. Daň voskovou připomínají často později i pomořanské listiny XII. stol. (Cod. Pom. I. 124, 145, 155).

[3]) Srv. doklady u *Srezněvského* Мат. III. 301. Také свѣтило a свѣтильникъ doloženy jsou už z X.—XI. stol. (tamže 290, 291 a *Sobolevskij* Мат. 151).

[4]) *Stephani* II. 370, 648.

[5]) Srv. výše str. 700. O významu *lava, lavica* srv. dále str. 878.

[6]) *Dlugoš* I. 56 (ed. *Przezdziecki*): culmo tegentes tuguria et nudo solo accubantes.

[7]) Srv. *Murko* Haus III. 117. Zpráva z Historia Ragusii Jana z Ravenny z r. 1384—7 (*Rački* v Radu LXXIV. 161, 174).

[8]) *Murko* l. c. Černohorci spějí většinou na zemi, na př. starobylý kmen Drobnjaků.

[9]) Všesl. *rogoža*, stsl. *rogozъ, rogozina* (*Miklosich* EW. 280). U *Srezněvského* Мат. III. 129 jsou doklady s. v. рогоза, рогозина od XII. století. V Žití prep. Avramija (XIII. stol.) ed. *Rozanov* (Petrohrad 1912) 21 čteme pak přímo: »онъ рогоже положи и постелю жестокоу, азъ же постелю мяхъку и теплоу.« Srv. dále: »Нѣции братья истрясаху рогозины своя предъ келиею моею« (Nikon. Pand. sl. 10), »на рогозинѣ спя« (Georg. Hamart. Uvarov. 198), »колико ихъ рогожу имуще подъ собою и полъ на собѣ« (Pat. skit. 1296 r. *Buslajev* 412). Kosmas I. 38:

postel od *stьlati.*[1]) Také *stolъ* má původní význam lavice nebo lůžka (srv. dále str. 879).

Ale vedle toho brzy a to už před koncem doby pohanské začalo v lepších domech (později obecně) staré, ze země udělané lávky zastupovati nízké dřevěné lešení u stěny postavené, které se potom stalo hlavním kusem nábytku v domě slovanském. Pro toto lešení vyskytuje se od X. stol. v pramenech název *odrъ*, tedy výraz tak starý jako *lože* a *postelь*, *stolъ*. *Odrъ* se připomíná v Besedách pap. Řehoře, v slov. legendě o sv. Václavu,[2]) dále v evangeliu Ostromirově, v Žití Borisa i Glěba, v Žití prep. Feodosia, u Řehoře Naz., v knize Jezekielově od Upyra Lichého atd.[3]) a v letopisu Kijevském označena jsou tak lože v celách mnišských.[4]) Tyto doklady ukazují nám zároveň, že odrъ s postelí[5]) bývaly velmi často v klěti (srv. výše str. 750).

Název *odrъ*[6]) pokládají Uhlenbeck a po něm Meringer za germánský a srovnávají s ním sthn. *etar* — plot, lešení.[7]) Z vý-

---

„in lectulo lapis pro sustentaculo capitis et matta pro lectisternio." Kníže Svjatoslav dával si pod hlavu sedlo a pod sebe houni (Let. k r. 964, Lavr.[3] 63). K slovu houně srv. výše str. 473 pozn. 2.

[1]) K slovu *lože* od koř. *leg-*, *lešti*, stupn. *log* srv. *Miklosich* EW. 162, k posteli od koř. *stel*, *stьlati* tamže 320. Lože doloženo už z nejstarších překladů Písma a jinými texty XI. stol. (Srv. *Srezněvskij* Мат. II. 43 a *Jagić* Kirchensl. Spr.[2] 359), postel (постель, постеля) rovněž. Srv. *Srezněvskij* II. 1261 a zde dále pozn. 3 a 5. K rozšíření slova *lože* a *postel* po celém Slovanstvu srv. *Budilovič* Слав. II. 126.

[2]) *Sobolevskij* Мат. 6, 69.

[3]) Ev. Ostr. Jan V. 8; въݬми одръ твой и иди въ домъ твой (Srv. i kod. Mar. index); Žití Bor. Glěba 21: възлеже на одрѣ своемъ; Žití Feod. 8 (ed. *Filaret* 144): Варламъ вънедъ въ единоу клѣть сѣдѣ въ оуглѣ ея. жена же его яко же бѣ ей повелѣно хожаше предъ нимъ и моля шети и сѣсти на одрѣ своемъ (srv. i str. 163: бояринъ . . . сѣде на ложи); Grigor. Naz. 15: мочяи по вься дни одръ свои и постелю слъзами; Iез. XXIII. 41: сѣдяаше на одрѣ постланѣ; Исходъ (II. kn. Mojž.) VIII. 3: въ клѣти одръ твоихъ (Srv. *Srezněvskij* Мат. II. 622 a *Jagić* Kirchensl. Spr.[2] 359).

[4]) K r. 1074 положиша и на одрѣ (Lavr.[3] 182).

[5]) Srv. ještě Poučení Luky Židjaty: И въ своей клѣти хотя спати Богу поклонився толико на постели лязи (*Srezněvskij* Мат. II. 1261) a výše uvedený citát z Žití Avramijova.

[6]) Stsl. *odrъ*, b. одаръ, одръ, одъръ, srbch. одръ, одаръ, pl. одрови, slovin. *odri*, *odrige*, r. одръ, одеръ, č. *odr*, *vodr*, *odry* (ve smyslu kolu a lešení v stodole, patra), pol. *odryna* — šopa. Srv. *Miklosich* EW. 219, *Budilovič* Слав. II. 125.

[7]) Idg. Forsch. XVIII. 256. Srv. více na str. 810.

znamu, jaký má slovo to po Slovanstvě, je ovšem zřejmo, že značilo původně jakési lešení z kolů, ale jedná-li se zde vskutku o přejetí z germánštiny slova, event. i věci, je otázka, kterou musím ponechati filologům. Že by však Slované k vyrobení dřevěné postele místo hliněné lávky byli potřebovali vzorů germánských, naprosto pochybuji. Jiným domácím a patrně starým terminem zdá se býti *pogradъ*[1]) a ve Velké Rusi коникъ, конникъ, truhlice u stěny vedle dveří, na níž spí hospodář, ev. zastřená šestinedělka.[2])

Obr. 146. Postel sv. Josefa a postýlka s Kristem z miniatur kodexu vyšehradského.

Za to ruské кровать a jihoslov. креветъ přešlo jednak časněji přímo z ř. κραββάτι(ον), jednak prostřednictvím tur. *kerevet.*[3])

Jak selské odry vypadaly, není zpráv, ale dovedeme si dobře představiti takové primitivní lešení k spaní. Vedle toho však vnikly do vyšších tříd už v této době postele tvaru mnohem pokročilejšího, vesměs vlivem západním a jižním. Srv. jen, jak moderně vypadají postele a kolébka Kristova už v kodexu vyšehradském nebo krakovském a hnězdenském (obr. 146).[4])

---

[1]) Srv. slovin. *pograd, pogradce* (lešení ke spaní) a z toho něm. *pograťn* (*Murko* Haus II. 19, *Bünker* MAG. XXXII. 240 sl., XXXV. 1 sl.), slovenské *pohrádka*, postel z prken sbitá (*Bartoš* Dial. sl. 309), pol. *pogrodka*, malá dřevěná terassa v zahradě, ve mlýně (*Linde* s. v.).

[2]) O *konniku* srv. *Rhamm* Wohnh. 118, a Акад. Словарь р. яз. s. v. Víko truhlice končívá v obraz koňské hlavy. K původu srv. domněnku Rhammovu str. 133.

[3]) *Berneker* EW. 625, *Miklosich* EW. 142, *Vasmer* Эт. III. 101. K stáří srv. dále doklad ze Slova o pluku Igorově v pozn. 1. na str. 875.

[4]) *Lehner* Děj. I. 3. 334, 383, 397, Čes. škola malířská tab. X. Kolébka Kristova je pletená a pevně stojící (tamže 336, 379, 399, 427). Slovo колѣбѣль je už v Besedách pap. Řehoře (*Sobolevskij* Мат. 65), ovšem

V Slovu o pluku Igorově připomíná se v knížecí síni postel tisová.[1])

Zvláštní zmínky zasluhují však ještě dva staré terminy pro dřevěné lešení v selské jizbě, sloužící ke spaní, jeden ve Velké Rusi — полати, палати, druhý v Malé Rusi — полъ, пилъ.[2]) Výrazy tyto nejsou sice podle slovníků mně po ruce jsoucích doloženy v tomto smyslu ze staré doby, ale jsou dnes integrující částí ruské jizby, mají i jinde analogie [3]) a Rhamm je proto právem pokládá za prastarou část ruského zařízení jizbového.[4]) Jiná je však otázka, je-li полати, jak se on zároveň domnívá, původu nordického, jedním z řady těch detailů, které prý severní ruský dum přejal časně z domu nordického a na nichž zbudoval Rhamm svou thesi o nordickém původu nynějšího velkoruského domu (srv. výše str. 776). Полати odvozuje totiž z stn. *lopat-r*, *lopt-r*,

---

původně ve smyslu lůžka pohyblivého, zavěšeného (колѣбати v Ostrom. ev. Мат. XI. 7).

[1]) V Kijevě v knížecí síni Svjatoslavově (на кровати тисовѣ). Ed. *Erben* 6. V dvorci Libušině hosté podle Kosmy sedali na pohovkách (toris discumbunt, I. 8).

[2]) Za jeden z hlavních příznaků a také rozdílů mezi severoruským a jihoruským domem dlužno pokládati *полъ*, který na severu při patrovém domu značí celou dřevěnou podlahu, naproti tomu u Malorusů, Bělorusů a v části jižních Velkorusů nízkou (½ *m*), širokou lavici mezi pecí a stěnou, na které se spí. Naproti tomu severní velkoruský dum, kde toto nízké lešení přešlo v podlahu, vytvořil si mezi pecí a stěnou lešení vyvýšené, nade dveřmi, které sluje полати, палати a jde až do gub. voronežské, kurské a do gub. vilenské. K polu srv. *Hrinčenko* Слов. III. 186 a další podrobnosti u *Rhamma* Wohnung 74 sl., 77, 109, 116, 132, 147—148, 154, 162, 168, 365 a *Čubinského* Труды VII. 382. K ruskému полъ srv. ještě, že stupňovitá vyvýšená lavice v ruské lázni sluje полокъ (*Rhamm* Wohn. 327, ŽS. I. 132). Srv. výše tab. I. K polatům v ruské jizbě srv. i *Vasmer* Эт. III. 154, *Nosovič* 390 a *Zelenin* Мат. ворон. губ. 26, 30, 46, 49. Мат. кур. губ. 6, 10.

[3]) Ještě v kraji chelmském na hranici polské (Lublin) vyskytují se полатки (*Rhamm* 176), u Vilna *palaci* (*Rhamm* 155); ve vlastním Polsku není mi znám doklad, ale maloruský pol nahrazen je zde lešením zv. *werek*, *wyrko*, *werko*, *wero*, *wyro* (srv. doklady z Poznaňska, Kujaw i Krakovska sebrané z Kolberga *Rhammem* 176). V Čechách odpovídají tomu zbytky analogického zřízení, zv. *paláс* (srv. dále), *palata*, *palanda*, u Slováků a Slovinců byla něčím podobným *pohrádka* (srv. výše), u Srbů *raf*, v Bulharsku *minder* (*Meringer* Bosn. Haus 261).

[4]) *Rhamm* l. c. 169—170, 179.

pozdější *loft* — vyvýšený zákryt při stěně, a i полъ není mu než stn. *pallr* — podlaha nebo sedací lešení v jizbě.[1])

Tento výklad Rhammův je však u veliké míře pochybný. Vznik slova полъ jest při nejmenším nejistý a netřeba zásadně odmítati ani slovanského původu.[2]) Полати je pak beze vší pochyby totožné pouze s řec. παλάτιον, lat. *palatium*, které přešlo velmi brzy k Slovanům jižním i ruským, měníc zde význam několikanásobně od významu domu, paláce, sálu na patře (čardak) až po vyvýšený chór v kostele.[3]) Odtud i v příbytku dán byl lešení vysokému přenesené název *paláce* — палата, палати[4]) a jest zajisté zajímavo, že i ve východních Čechách bývalo podobné vysoké lešení pro spaní v jizbě, kterému říkali — *palác*,[5]) a že vedle všečeského *palanda* existuje na Moravě i termin *pałata*

---

[1]) *Rhamm* Wohn. 312, 363 sl., 377 sl. Rhamm myslí, že původně *polati* byly na čulanu, poněvadž čulan sluje místy *šolnuš* t. j. *svefnhus* — Schlafhaus. Srv. též podrobný popis nordické stofy u *Stephaniho* Wohnung I. 362 sl. Rhamm uznává ostatně možnost vedlejšího vlivu lat. *palatium* (l. c. 312).

[2]) Za slovanské pokládá полъ *Brückner* (Lud 1912, 179) a připouští i *Schrader* (Zs. f. Volksk. 1910, 334). *Bugge* zase nord. *pallr* pokládá proti Rhammovi za výpůjčku ze slovanštiny (*Rhamm* 364). Za germánské přejetí (*pfâl*) pokládá полъ i *Vasmer*, ač ukazuje i na ř. πάλος — lat. *palus* (Эт. III. 155).

[3]) Ruské полати vystupuje podle slovníku Srezněvského (I. 1123) už v staré době (od XI. stol.) ve smyslu dvorce a domu vůbec, dále komnaty a ve smyslu chóru v prvním patře kostela a skvostné schránky sakristie (ризница) kostelní a souvisí zřejmě a nepopíratelně jen s r. полата, палата a s ř. παλάτιον (*Miklosich* EW. 255, *Vasmer* Эт. III. 154). Z toho významu církevního přešlo později, jak se podobá, na analogické povýšené bednění, které v domech sloužilo ke spaní. O tom, co byly, полати v pozdějších knížecích dvorcích a chrámech, srv. studii *A. Potanova* Очеркъ древнерусской архитектуры (Древн. Моск. XIX. 13 sl., 28 atd.) hlavně na základě dvorce Andreja Bogojlubského z XII. stol. Je-li budova zobrazená na jedné fresce ze schodiště kijevského soboru sv. Sofie obrazem knížecího dvorce ruského nebo stavby čistě byzantské, jest zcela sporno (*Potanov* 19, tab. V. 12).

[4]) Podobně přešlo παλάτιον, παλάτα na Balkáně k označení horního patra lidového domu. Srv. maked. полатна (místnost na patře, *Murko* Haus I. 328), bulh. палати, пулати v témž smyslu (*Tichov* Болг. домъ 10, 41). Srb. полача znamená v Hercegovině lepší dům pro hosty (Нас. II. 732, 1144).

[5]) Popsala je z okolí Poličky Ter. Nováková ve feuilletonu Národních Listů (1895 č. 57) a zaznamenal *Rhamm* l. c. 179, 379. Také v bělor. je палáцъ (Сб. XII. 220, *Vasmer* l. c.).

pro lešení, na němž se v chlévě spí.[1]) To vše sem vniklo vlivem jižním a ne nordickým.

S vývojem celého lože pokračovala přirozeně i úprava v pohodlí, zejména v lepších domech, a tak objevily se i podušky měkké, peřím vystlané, vyšívané a koberce. Podušky vyšívané připomíná v komnatě české kněžny Libuše Kosmas,[2]) vyšité pokrývky a podušky z drahé látky *dibadže* Fadlán na smrtelném loži ruského velmože r. 922,[3]) a z XIII. stol. dovídáme se, že v Polsku i sedláci kladli na lavice, na nichž spali, podušky, zv. *dzenice*.[4]) V Německu jsou ostatně polštáře s vyšívanými pruhy hojným zjevem na miniaturách od doby karolinské.[5]) Jsou to patrně z Italie přejaté římské pulvinary.

Stůl a stolice. Praví se dále obyčejně, že Slované dlouho neznali pohyblivých stolic k sedění, že sedali prostě na zem, jako dosud v Bosně a Hercegovině, kde už koberec nebo poduška pod tělo znamená luxus, a že stolice vešly v obecnější užívání teprve později,[6]) — slovem, že byli dlouho bez ,,vyššího kulturního horizontu", — jak se kdysi vyjádřil Meringer.[7])

Jisto je, že jako jinde tak i u prostého lidu slovanského zvláštní stolice k sedění byla dlouho zbytečností nebo luxusem, aspoň tak dlouho, dokud měli nízké krby a neměli vyššího stolu. Nicméně si nesmíme představovati, že si mimo stůl sedali a léhali jen na zem. Už schody a výstupky, které nalézáme při stěnách příbytkových jam z doby neolithické, sloužily zajisté k sedění jako k ležení [8])

---

[1]) *Jungmann* Sl. s. v., *Bartoš* Dial. sl. 278.

[2]) Kosmas I. 4 (Lubussa . . . alte in pictis stratis nimis moliter accubabat).

[3]) *Harkavi* Сказ. 97, 98. Srv. zde výše str. 378.

[4]) Tak čteme v statutu elblążském (*Helcel* Star. prawa pol. pomniki II. 26. art. 21, 22; *Winawer* 95, 96, 209, 260): ,,kussen und ere banclaken und egn Ding heiset denicze do man uffe slefet." Srv. i art. 23 o příbytku rytířském. Jiný současný termin Písma je възглавьница — προσκεφάλαιον (Kod. Mar., Posl. bisk. Sim. Polyk.), jiný č., pol. i r. *poduška*, подушька (*Sreznĕvskij* Мат. II. 1048) a srbch., slovin. *blazina* (*Janko* Pravěk 95, *Karadžić* Lex. s. v.).

[5]) Srv. *Stephani* Wohnbau II. obr. 131—151, 194—195, 334—350, *Heyne* Hausalt. I. 111 sl. K postelím německým té doby srv. *Stephani* II. 339, 594 sl.

[6]) *Murko* Haus III. 124 sl., *Janko* Pravěk 95.

[7]) Bosn. Haus 287. Tak po něm opakuje i *Murko* Haus I. 313, II. 113 a *Janko* l. c.

[8]) Srv. výše str. 686.

a totéž platí o nálezech podobných výstupků hliněných ve slovanských příbytcích z IX—XI. stol., odkrytých Chvojkou a Makarenkem v jižní Rusi.[1]) Proto *lavice*[2]) u stěn tedy jistě staré a obecně rozšířené. Zvláštní přenosná sedátka můžeme ovšem doložiti teprve z IX. stol. z paláce bulharského cara[3]) a z XII. stol. z pohanských chrámů Slovanů pomořských.[4]) Přišla na sever patrně vlivem vyspělejší kultury římskobyzantské. Jinak všesl. slovo *křeslo* — st. *krěslo* je sice původu nejistého, ale nejspíše domácí.[5])

Obtížnější je výklad o stolu. Není ovšem pochyby, že zprvu Slované neměli stolů v našem slova smyslu na vysokém podstavci. Slované jedli na zemi, majíce nanejvýš před sebou malé desky, na nichž bylo jídlo položeno a na nichž je zároveň krájeli tak, jako bylo původně i u Keltů, Germánů, Thráků i Hunnů.[6]) Stůl byl tedy původně jen malá jídelní deska pro jednotlivce, asi taková, s jakou se dosud setkáváme v Srbsku, v Bosně nebo Černé Hoře (obr. 147), kde Srbové jedí, sedíce na zemi kolem nízkého okrouhlého stolku (синиjа, софра), který ve dne visí venku před domem na stěně.[7]) Odtud pochopíme také kolísání významu lat. *mensa*,

Obr. 147. Bosenský stůl (podle Meringera).

---

[1]) Srv. výše str. 697, 700.

[2]) Výraz *lava, lavka, lavica* je všeslovanský (srv. i lit. *lóva*, lot. *láwa*) a starý (doložený ze XII. stol. *Srezněvskij* Мат. II. 1). K původu nejasnému srv. *Miklosich* EW. 161, *Berneker* EW. 695 a *Mladenov* Герм. ел. 72. O významu *stolica, stolec* srv. násl. výklad o stolu a *Murko* Haus II. 124 sl., *Janko* Pravěk 95 sl.

[3]) Responsa Nicolai 42 připomínají, že kolem stolu knížecího družina jeho seděla *in sellis* (*Mansi* XV. 416). Viz citát v ŽS. I. 206. Podobně seděla družina Attilova kolem trůnu na křeslech (Priskos 8).

[4]) Srv. na př. v arkonském chrámu Svantovítově a jinde (Saxo Gramm. ed. *Holder* 565, 571). Srv. i pozn. 7. na str. 879.

[5]) *Berneker* EW. 614, *Miklosich* EW. 139. Srv. též lit. *kreslas*, lot. *krēsls*. Slovo přešlo jako *lava* i k Finnům.

[6]) *Schrader* Reallex. s. v. Tisch., *Murko* II. 114. Tak i u Rumunů dosud (*Fischer* Archiv Anthr. 1908, 4).

[7]) Srv. hlavně výklad, který podal *Murko* Haus II. 113 sl., Wörter u. Sachen II. 122 a *Meringer* Bosn. Haus 260 sl., *Vid-Vuletić* Kuća 15. Ale zde na Balkáně i tyto stoly jsou původu tureckého, jak ukazují názvy; *sinija* značí původně mísu kovovou. Bližší o nich viz na citovaném místě

přešlého skrze got. *mēs* nebo sthn. *mias*, *mies* v slov. *misa*,[1]) dále všeslovanského, z germánštiny přejatého *dъska*[2]) a círksl. i všesl. *bljudo*, převzatého rovněž z got. *biu/s* — stul,[3]) kterážto slova v jedné slovanské řeči mají význam ploché nádoby, resp. jídelní desky, v jiné už význam našeho stolu.[4]) *Stolъ* sám je výraz starý, ale původně značil, je-li, jak se zdá, správný etymologický výklad od *stьlati* (jako *postelь*, ovšem ze stupň. kmene), místo, jež se stele, prostírá,[5]) a ještě v textech X.—XIII. století objevuje se ve významu lože nebo lavice, na níž se sedělo a spalo.[6]) Odtud *stolec*, столецъ je sedadlo menší.[7])

Vedle toho vlivy cizí, jak jižní, řecké (srv. přejetí ř. τραπέζα),[8]) tak i západní, germánskořímské, přivedly k Slovanům už na konci doby pohanské stůl vysoký v našem slova smyslu, vzniklý z vysokého podstavce, na nějž se kladly desky s jídlem. Aspoň vidíme, že na Rusi byl v domech bojarských v XI. stol. stůl už něčím

---

u Murka a Meringera (s příslušnými illustracemi) a u Trojanoviće (srv. zde dále). Zajímavá je též poznámka S. Trojanoviće, že na velký svátek vánoční — patrně po zděděném zvyku, nekladou se jídla ani na sofru, ani na siniji, ale na měch (вреча). Срп. Этн. 36. II. 122. Tak jedí na Černé Hoře a v Dalmacii častěji (*Murko* 114).

[1]) *Meringer* Idg. F. XIX. 449 (*Janko* Nár. Věstník II. 77), *Miklosich* EW. 199, *Janko* Pravěk 96, *Murko* Haus II. 122, 125. *Miza* je význam pro stůl v slovinčině.

[2]) *Dъska* ze staršího **dьska*. Srv. středn. *disc*, sthn. *tisc*, stangl. *disc*, vše z střlat. *discus* — mísa (*Berneker* EW. 246, *Janko* 97). Z toho je vidno, že i hornoněm. dům měl původně nízký stůl okrouhlý; přejetí lat. *discus* musilo se státi před VII. stol., poněvadž slovo prodělalo hornoněmeckou změnu hláskovou *d* v *t* (*Meringer* Bosn. Haus 260, Idg. F. XIX. l. c.).

[3]) *Berneker* EW. 64, *Miklosich* EW. 15, *Murko* Haus II. 120, 121. *Meringer* l. c., *Janko* l. c., *Blido* znamená podnes v luž. srbštině stůl i lavici (*Černý* Wob. 7 sl., 22, *Murko* 121). K těmto slovům v nejstarších církevněslov. památkách srv. *Jagić* Kirchensl. Spr.² 362.

[4]) Srv. u *Murka* Haus III. 114, 120—121, kde jest vůbec důkladný obraz změn, které prodělal vývoj stolu u Slovanů.

[5]) Srv. *Miklosich* EW. 320, *Janko* Pravěk 95.

[6]) Tak v slov. legendě o sv. Václavu a v Besedách pap. Řehoře (*Sobolevskij* Mat. 77, 96), v Patěriku Sinajském 78 (полагаше на столѣ), 245 (съпаше на столѣ древянѣ), v Nestorově Žití Feod. 11 (сѣдъ на столѣ и тако мало посъпавъ), v Žití Nifontově XIII. stol. 8. (спящю ему на столѣ) atd. Srv. *Sreznĕvskij* Mат. III. 516.

[7]) Srv. v Ipatěj.. let. k r. 1152 столецъ поставиша Петрови и сѣде (ПСРЛ. II. 71).

[8]) Srv. ŽS. I., 291, 294, *Murko* Wörter u. Sachen II. 120, Haus II. 121.

obyčejným, byl i v Bulharsku v IX. stol. na dvoře knížecím,[1]) tak bylo i v Čechách v lepších domech XI. stol. podle zpráv [2]) a na poč. XII. stol. dosvědčuje Herbord o pomořanských Slovanech, že stával u nich v domě stůl stále pro hosty prostřený a připravený.[3]) Na miniatuře kodexu wolfenbüttelského, znázorňující hostinu na dvorci v Staré Boleslavi, sedí Boleslav s družinou za vysokým, pokrývkou ověšeným stolem (srv. výše obr. 35). Z Němec máme mnoho podobných dokladů od doby karolinské.[4])

S tímto přejetím věci souvisí patrně i přeměna staršího významu sl. *stolъ* ve vyšší podstavec, vyšší lavici stavěnou výhradně před sedadla.[5]) Ostatně podnes znamená *stolъ* jen u části Slovanů náš český stůl.[6])

K ostatnímu nábytku mohl bych ještě připomenouti, že v domě nebo v kléti stávaly truhlice na různé potřeby a domácí bohatství, u pomořanských Slovanů ještě na počátku XII. stol. nezavřené, jen víkem přikryté.[7]) Herbord je označuje výrazem *cistae aut scrinia* a dále *cuppae et dolia simpliciter cooperta*.[8]) Také Saxo

---

[1]) V Žití prep. Feodosije káže bojar svému synu: »сѣсть съ собою за столъ. Онъ сѣлъ за столъ но ни сколько не вкусилъ пищи и во все время наклонившись, смотрлѣлъ внизъ.« Tak v přepisu *Filaretově* (str. 144). V originále čteme: »повелѣ сѣсти съ нимъ на трѣпезѣ.« *Rhamm* pokládá vysoký *stolъ* v ruské jizbě za věc starou; tam bylo vše výše položeno než na jihu Slovanstva (Wohn. 307 sl.). Souvisí to s jeho hypothesou o vlivu nordickém. O tom, jak kníže kijevský sedával u velkého hodovního stolu, víme z Fadlána (*Harkavi* Сказанія 101), o bulharském opět z Odpovědí pap. Mikuláše XLII. (*Mansi* XV. 416). Stůl Krumův z bulh. Manassova letopisu viz u *Stasova* Мин. 52.

[2]) Na hradě Bilině zasedají kníže a biskup k stolům r. 1061 (Kosmas II. 19). Také r. 1100 kníže Břetislav ve Zbečně hradu seděl s družinou při stolech (Kosmas III. 13). Týž pramen připomíná I. 6, že Přemysl položil si jídlo na trávu místo na stůl a vzpomíná při tom i hrubého ubrusu (rude textum).

[3]) Herbord II. 41 (illic mensa cum omnibus, quae bibi ac mandi possunt, nunquam vacuatur).

[4]) Srv. *Heyne* Hausalt. I. 53, 105 sl., 110, *Stephani* Wohnbau II. 340 sl., 604 sl. O počátcích stolu u Germánův a výkladu Tacitovy G. 22 srv. *Heyne* l. c. 55.

[5]) *Miklosich* (EW. 320) sl. *stolu* nespojoval s něm. *stuhl* (got. *stôls*, stn. *stôll*, ags. sts. *stôl*, sthn. *stuol*); *Janko* obé ztotožňuje (Pravěk 96).

[6]) Srv. podrobnosti u *Murka* l. c. 119 sl.

[7]) Herbord II. 41. Srv. výše str. 837.

[8]) Všesl. *skříň* (*Miklosich* EW. 304) je původu jižního (*Vasmer* Эт. III. 186 a *Heyne* Hausalt. I. 115), kdežto ruskopolský *ящикъ* je nordický (*Berneker* EW. 32), sl. *klada* pochází z *Lade* (*Meringer* Idg. F. XVI. 111),

Gramm. zmiňuje se o jakýchsi skříních k ukládání darů a kořisti v chrámě Svantovítově[1]) a Ibráhím ibn Ja'kúb vypravuje, že v X. století měli obyvatelé Prahy jakési nádoby (truhlice) plné šátečků, kterými platili a obchodovali.[2])

Že Slované už odedávna hleděli příbytek svůj vně i uvnitř zdobiti kožešinami, pestrými koberci,[3]) jakož i řezbami a zejména malbou, je přirozené. V Kijevě našel Chvojka, jak jsme výše slyšeli, zbytky pece ozdobené na omítce barevnými pasy a k r. 1096 připomíná letopis, že shořel „красный" dvorec knížete Vsevoloda u Kijeva.[4]) Ale o tom více povíme v kapitole, v níž pojednáme o umělecké stránce starého slovanského stavitelství vubec. Zde bych ještě připomněl, že kout jizby proti peci a dveřím odedávna sloužil za místo, kde pohanští Slované stavěli figury svých bůžků a dědu, o nichž více viz v kap. VII. Kout s ikonami na Malorusi zachoval dosud vzpomínku na tyto doby. Římsa s obrazy sluje божникъ a obrazy samy боги.[5]) Všeslovanské a patrně staré slovo je *polka*, *polica*.[6]) Značí malé lešení na stěně a souvisí patrně s výše uvedeným *polem*, ač změna rodu je dosti podivná.

Tím jsme s vnitřní úpravou domu zhruba hotovi.

O s t r o p u pojednali jsme už dříve, když jsme se zmiňovali o tom, že původní chata ho neměla a že povstal při vzniku jizby.[7]) U zachovaných primitivních chat síň dosud stropu nemá a jizba jeví se jako bedna do chaty vsunutá. V klěti povstal strop dříve. P o d l a h a byla v selských domech jenom z upěchované hlíny,

---

jihosl. a r. *kovьčegъ* je zase jižní (*Berneker* EW. 594, *Miklosich* EW. 136, srv. i *Vasmer* III. 90.). O truhlicích v současném Německu srv. *Stephani* II. 353 sl. Staré a domácí slovo je *susěkъ*, přihrada v zásobárně (srv. výše str. 803). Sem patří i ruský коникъ, конникъ. Srv. výše str. 874.

[1]) XIV. Ed. *Holder* 566.

[2]) Ed. *Westberg* 54. S tím srovnej i výraz *toppus* lini v saské listině r. 1158 (srv. výše str. 410).

[3]) Slovo *koverъ* pokládá Brückner za domácí, slovanské (Zs. vergl. Sprachf. 45, 102), *Berneker* původ jeho má za neznámý (EW. 592; tam o jiných výkladech).

[4]) Lavr.[3] 225.

[5]) *Rhamm* Wohn. 148, *Čubinskij* VII. 384. Ve velkoruském domě божница (tamže 123). Srv. *Dalь* s. v., Акад. Словарь р. яз. s. v.

[6]) Srv. *Miklosich* EW. 255, *Rhamm* Wohn. 367.

[7]) Srv. výše str. 774.

tak jako je většinou i dnes. V bohatších nastoupily ovšem i podlahy dřevěné nebo kamenné, v knížecích i dlažice různobarevně emailované.[1]) Pro podlahu kladenou byl starý sl. výraz **dolga*, značící původně štípané desky.[2])

---

[1]) Takové našel Č. Chvojka v Bělgorodce (srv. výše str. 786) a to nejen v ruině chrámu sv. Apoštolů, nýbrž i v jednom příbytku, patrně lepším domě bojarském. Vzory těchto dlažiček přišly tam z východu koncem X. neb poč. XI. století, ale robily se pak v dílnách kijevských, Srv. *Chvojka* Древн. обит. 86, 92.

[2]) *Berneker* EW. 207 (srbch. dial. *dlaga*, slovin. *dlažka*, č. *dlaha*, *dlaž*, *dlážka*, pol. dial. *dłožka*, hluž. *dłožica*, *dłožba* a komposita č. *podlaha*, p. *podłoga*, hluž. *podłoha*, srbch. *pòdlažanj*). K výrazu *tьlo* srv. výše str. 774 a *Zubatý* Arch. sl. Phil. XVI. 417.

VII. BUDOVY VEŘEJNÉ.

Vedle příbytků a dvorců byly tu a tam u starých Slovanů i jiné stavby rázu více veřejného. Sem patřily především chrámy pohanské s celým příslušenstvím, ale o nich pojednáme v kap. VII., v níž podám příslušné zprávy o pohanských kultovních střediskách a jejich architektuře. Sem dále patřily i budovy, které sloužily k potřebám veřejným potud, že se v nich konaly sněmy národní,[1]) nebo domy, v nichž hosté cizí a kupci se ubytovávali, t. zv. *hostince, hostinné dvory* — гостиной дворъ, гостиница (*curia hospitum, hospitalis domus*) a *krčmy*.

Jak vznikly u Slovanů tyto veřejné hostince, zpráv nemáme. V dobách, kdy bylo pohostinství svatou povinností každého jednotlivce, neměli kupci a vůbec cizinci obavy, že by nenašli přístřeší a pohoštění a nebylo tedy podnětu k vývoji zvláštních domů pro cizince určených. A takové byly poměry u Slovanů ještě na konci doby pohanské, jak víme z celé řady zpráv o jejich hostinnosti.[2]) Setkáváme-li se proto už v IX.—X. stol. s výrazy гостиница, господа, кърчъмьница, кърчьма za ř. ξενοδοχεῖον, πανδοχεῖον, καπηλεῖον,[3]) a od XI. stol.[4]) už s přímými zprávami

[1]) Podle Herborda III. 17, 18 byla v Štětíně na tržišti nějaká stavba, na niž vedly schody a odkud kníže a hlasatelé mluvili k lidu.

[2]) Pojednáme o tom podrobně v kap. XII.

[3]) Гостиница za πανδοχεῖον, ξενοδοχεῖον je už v Ostromirově evangeliu (Luk. X. 34), v kod. Mar. 244 (ed. *Jagić*), v kod. Supras. 207, dále v Patěriku Sinajském 36, 133, 270 (srv. *Srezněvskij* Мат. I. 567, 568) господа v Sav. kn. (*Jagić* Kirchensl. Spr.[2] 336, *Srezněvskij* I. 563), кърчьмьница za καπηλεῖον je už v překladě Nomokanonu z IX.—X. stol. (*Sobolevskij* Мат. 147), v Patěriku Sin. 275; doklady ke кърчьма a k řadě odvozených slov (od XI. stol. počínajíc) viz u *Sreznězského* I. 1413.

[4]) V cizině měli ovšem ruští kupci už v X. stol. hostinský dvůr v Cařihradě, jak víme ze smluv ruskořeckých (letopis Lavr.[3] 31, 48) a podobné velké domy stavěli si sami v Bolgaru pro 20 i více kupců podle zprávy

o existenci krčem, kde se prodávaly opojné nápoje, máme před sebou opět nejspíše působení vlivů cizích, zejména obyčejů byzantských a římských, kde hostinské domy a krčmy byly v té době něco obyčejného a odkudž i sousední Germáni přejali taverny i s pojmenováním.[1]) Tak vznikly asi přičiněním samých kupců i u Slovanů zvláštní domy hostinské a krčmy,[2]) kde bylo možno každému, kdo přišel, si odpočinouti, kde se prodávala jídla a čepovalo pivo, víno nebo medovina, kde se shromažďovali cizí i domácí zvědavci a kde bylo často veselo, ba až příliš veselo a hlučno. Už r. 1039 zapovídá nařízení Břetislavovo zřizování krčem v Čechách pod trestem klatby, vymrskání a vylití všech nalezených nápojů, „poněvadž jsou krčmy kořenem všeho zla", jak praví Kosmas [3]) a v listinách pomořanských připomíná se od XII. stol. vybírání cla z bečky vypitého nápoje v mnohých krčmách,[4]) zřízených buď po způsobu německém, nebo dánském, nebo slovanském, — *taberna more gentis nostre, sive teutonice, sive danice* praví jedna listina z r. 1174.[5]) Jaké byly tyto rozdíly, nevíme, ale je nesmírně zajímavo, že se přenesly i do bytu německého. Slov. *krъčma* je aspoň jedním z těch mála slov, která přešla k Němcům patrně na základě toho, že se krčmy slovanské lišily od taveren německých.[6]) Přešlo ostatně i do všech sousedních jazyků.[7])

Fadlánovy (*Harkavi* Сказ. 94). V Čechách *curia hospitum mercatorium* doložena je v podvržených listinách XII. stol. (viz *Friedrich* Codex I. 392, 393, 406). *Hospitalis domus* připomíná se k r. 1185 v listině pomořanského kn. Bogislava I. koupený od kláštera v Kolbazi.

[1]) Srv. něm. taberne, tavirna, tafern vedle domácího schenckhûs, winhûs, wirtshûs, schenke, *Heyne* Hausalt. I. 192 sl.

[2]) *Kъrčьma, krъčma, kъrčma, korčma* slovo všeslovanské, původu temného. Srv. *Berneker* EW. 666. Přešlo do rum. *carčma, carčuma, cračma*, maď. *korcsma*, střhn. *kretschem, kretschme*, nhn. *kretschem, kretscham*, stpr. *karczemo*, lit. *karczema, karczama*. Srv. i *Budilovič* Слав. II. 119.

[3]) Kosmas II. 4 (taberna, quae est radix omnium malorum). V Patěriku Sin. 269 (z XI. stol.) připomínají se i zálety s krčmářkou: блудъ твори съ кръчьмичею.

[4]) Srv. hojné doklady v Cod. Pomer I 36, 54, 61, 72, 86, 91, 99, 105, 109, 112, 122, 124, 126, 134, 142 (poč. r. 1140), nebo v Mekl. Urkundenbuch I. 142 (1189) a jinde. Doklady českých krčem XII. stol. viz u *Friedricha* Cod. I. 120, 257, 300.

[5]) Codex Pomer. I. 91. Srv. i Mekl. Urkundenbuch I. 114. p. 113.

[6]) *Heyne* Hausalt. I. 192, *Schrader* Idg. F. XVII. 33.

[7]) Srv. výše pozn. 2.

Veřejnými domy, v nichž se scházela šlechta k besedám, hrám i pitkám, byly v Štětíně čtyři *kontiny*, které Herbord podrobně popsal.[1]) Poněvadž však jsou zřejmě rázu více náboženského, odkládám bližší zmínku o nich do kap. VII.

Závěr.

Tolik můžeme pověděti dnes o slovanském domě na konci doby pohanské. Vše, co se dále vyvíjelo během následujících věků u ruzných slovanských národů, než dům došel k té rozmanitosti a k těm různým charakteristickým typum, jež vidíme dnes na slovanském příbytku, — je už věcí moderní srovnávací ethnografie a ne starožitností slovanských. Zde jsme sledovali jen jeho počátky v době pohanské a na přechodu ke křesťanství, s náležitým zřetelem na důležité působení vlivů cizích a shledali jsme, že vývoj v hlavních rysech byl asi následující.

Starý původní typ zemnice uvnitř jednoduché nebo jen nepatrně členěné, se stěnami z proutí pletenými, udržoval se sice dlouho, — vždyť v X.—XII. století byly domy i na hradišti kijevském nebo bělgorodském stavěny napolo v zemi, — ale už před touto dobou nastal první důležitý obrat v tom směru, že se dům počal stavěti nad zemí a z materiálu pevnějšího, massivnějšího, z kmenů osekaných a vázaných na úhel nebo do sloupu, což vše souvisí s tím, že se Slované zatím během I. tisíciletí po Kr. a na jisto již před VIII.—IX. stol. usídlili v pevných sídlech a počali pěstovati racionálněji zemědělství.

Zároveň však v době té a při této proměně — ba snad přímo v užší souvislosti s ní — vidíme na slovanském domě první vlivy cizí. Do těchto dob náleží přejetí několika důležitých germánských názvů, jako na př. *chyzъ*, *buda*, *kotъ*, *stěna*, *hlěvъ*, *stodola*, *dъska*, *bljudo*, přešlých k Slovanům při přemnohých stycích, které měli Slované s Germány od prvního výboje bastarnského na východ v V.—III. stol. př. Kr. až po konec panství gotského a herulského v IV. stol. po Kr. v Polsku a Rusku, a ještě u větší míře a od dávnějších dob s různými kmeny germánskými ve východní Germánii mezi Labem, Dunajem a Vislou. Do těchto styků a sice asi do první poloviny I. tisíciletí po Kr. náleží však i nad jiné důležitý přechod germ. *stuba* k Slovanům, s nímž podle všeho přešla i lázeňská *pec*, konstruovaná jednak podle vzoru římských

[1]) Herbord II. 32. Herbord je přímo označuje slovem „fanum".

oteplovacích zařízení, jednak podle pecí pekařských, vzniklých před tím na severu snad i samostatně. Stuba s pecí ujala se u Slovanů tak, že se rychle už před X. stoletím rozšířila až na samý nejdálnější východ. Jen Slované jižní, kteří se od doby Kristovy posunovali na jih a odloučení od severu dokonali v VI. století, zaslechli a přinesli sice s sebou termin *izba* i *pec*, ale odešli přece dříve, než jejich byt srostl s pecí v jizbě a poněvadž nic podobného v nových sídlech na Balkáně nenašli, zůstalo u nich otevřené *ohniště* ve vnitru jednodílné *kuće*, zatím co se na severu typicky ujala a rozšířila *izba s pecí*.

Druhé období silného vlivu německého na slovanský dům nastalo, když se v Německu od V.—VI. stol. vyvinula mocná říše francká se všemi velkými, politickými styky, které později měla se západními a jižními Slovany a se znamenitou, namnoze na románském podkladě vzniklou kulturou, která zase parallelně s politickými styky působila na kulturu slovanských sousedů. Francký dům vyvinul se pomalu podle vzorů římských v příbytek vhodně rozčleněný a uvnitř prakticky vypravený a podle jeho vzoru počali Slované znovu přetvořovati své příbytky, přirozeně nejdříve tam, kde byli v bezprostřední souvislosti s Franky a tam, kam směřovala první německá kolonisace. Vliv franckého domu nebyl sice tak rozsáhlý, pokud se zeměpisné rozlohy týče, poněvadž se zatím Slované rozšířili na prostranství nesmírně veliké a rozpadli v oddělené politické i kulturní celky, čímž bývalá vnitřní souvislost mezi nimi oslábla, — ale byl přece silný dost a zachvátil zejména celý západ až po Vislu, Tatry a Sávu. S ním přešel do slovanského příbytku nový krb do síně, s ním nové vytápěcí zařízení jizby zevně, ze síně, s ním nová kachlová kamna do jizby vedle staré pece, s ním nový apparát potřebný k vaření na krbu a nové nářadí do jizby, s ním konečně nové názvy *kuchyně, komora, komín* a i jiné detaily, kterými tektonická nomenklatura západoslovanského domu oplývá.[1])

Jinde, kde franckých vlivů nebylo, tak hlavně na východě, slovanský dům vyvíjel se z části sám, z části zase pod vlivy jinými. Do samostatného vývoje náleží zejména vývoj *klěti* s *gornicí* a postupné její přičleňování i přetvořování v novou jizbu světlou, mezi jiné vlivy náleží asi značné přetvoření domu severoruského (velkoruského) v dům patrový s některými nordickými detaily

[1]) Srv. na př. *Murko* Haus II. 110 sl.

(*šolnuš, golbec*) a s *rigou, ovinem*. Vlivu jižnímu náleží vznik zápsl. *palaty* i rus. *polatů* a snad i *trěmu*. Slované jižní zůstali ve své starobylé kući poměrně prosti západních vlivů cizích, ale za to poměry nového hornatého milieu, v němž se ocitli, dále vzory byzantského a později orientálního bytu vedly u nich místy ke stavbě patrové a kamenné i k různým s tím spojeným vnějším detailům (na př. k hojným verandám) na patře i k novým detailům vnitřním (srv. terminologii domácího zařízení) a při Adriatickém moři vyvinul se docela dům formy románské. Vlivu německému podlehli silněji teprve v dobách nejnovějších přičleňováním *soby* s pecí ke staré kući.

Ale celý tento třetí stupeň vývoje, zejména dokonalejší proniknutí franckého typu, náleží už pozdějším dobám historickým. Pro konec doby pohanské můžeme počítati jenom s jeho počátky tak, jako s počátky domácího přetvořování kleti v komoru s domem spojenou.

Pokud se celého dvoru týče, bylo pro Slovany odedávna charakteristické vznikání nových, oddělených jednotek stavebních a ne spojování jich s vlastním domem v jeden svaz pod jednou střechou. V tektonice vidíme zprvu ovládání pletiva hlínou ohozeného, později vedle sebe vazbu na čepy i do sloupů a na střeše typický kryt slaměný. Starobylých terminů, sahajících až do konce doby pohanské, byla při všem tom již velká řada. Z nich je viděti, že slovanský dům měl za sebou již velký kulturní i jazykový vývoj před tím, než ovládlo u Slovanů křesťanství.

Obr. 148. Skupina barbarů ze scény 62. sloupu Trajanova.

Doplňky a opravy.

Mezi zkratky citovaných děl dlužno připojiti *Č. Chvojka* Древн. обит. — Древніе обитатели средняго Приднѣпровья и ихъ культура въ доистор. времена. (Kijev 1913), kteréžto knihy mohl jsem použiti pouze pro V. kapitolu.

Abecední seznam slov z nejstarších textů církevněslovanských uveřejněných Jagićem v novém vydání jeho spisu Entstehungsgeschichte d. kirchensl. Sprache (Berlin 1913) mohl jsem použiti jen v 2. části této knihy.

Na str. 409 k pozn. 1. připoj: Výraz платъ ve významu šatu objevuje se už v Nomokanonu Jana Scholastika, kladeném do IX—X. stol. (*Sobolevskij* Мат. 144.). O přechodu na význam platidla pojednáme v kap. IX. O slovech платъ, платьно v nejstarších církevněsl. textech viz *Jagić* Kirchensl. Spr.[2] 378.

Na str. 451 do pozn. 6. připoj doklad z Besed pap. Řehoře 105 (*Sobolevskij* Мат. 65).

K str. 454 a 465 srv. obraz 148. (barbaři na sloupu Trajanově scéna 62) zde na konci připojený (str. 888).

K str. 462 připoj: Staré ruské скуть (скудь, скутъ) značí kus šatu, zejména půle šatu svrchního, ale též jakési svrchní roucho. Doloženo je už z X—XI. stol. v církevněsl. legendě o sv. Václavu (*Sobolevskij* Матер. 98, ve Výkladu na pror. Jezekiela Upyra Lichého V. 4., v Pověsti vrem. lět k r. 1071 (Lavr.[3] 176: Глѣбъ же возма топоръ подъ скутомъ) atd. Srv. *Sreznĕvskij* Мат. III. 395, 399.

K str. 473 ř. 15 zdola čti: de cerem. I. 83 p. 381.

K str. 475 pozn. 3 oprav: na příloze V. nemá Irina podšitý plášť, ale na obr. 37.

K str. 485 pozn. 2 připoj doklad o krádeži ponevy (понева) z Círk. Ůstavu Jaroslava 25 (*Vladimirskij Budanov* Chrest. I. 221).

K str. 654 do pozn. 4 připoj: Изв. арх. ком. XXIV. 105.

K str. 703 ř. 1 shora připoj: bulh. зевница (*Tichov* Болг. домъ 24).

Index.

Index je srovnán podle české abecedy i u slov tištěných kyrillicí.

OBSAH.

